

P A M Á T K Y
A R C H E O L O G I C K É

R O Č N Í K L X 1 9 6 9 • Č Í S L O 1

Č E S K O S L O V E N S K Á A K A D E M I E V Ě D

HLAVNÍ REDAKTOR:

JAN FILIP

REDAKČNÍ RADA:

JÁN DEKAN, JIŘÍ NEUSTUPNÝ, JOSEF POULÍK

VÝKONNÁ REDAKCE:

BEDŘICH SVOBODA, JAN FILIP

PAMÁTKY ARCHEOLOGICKÉ
ROČNÍK LX 1969 • ČÍSLO 1

OBSAH

Miloš Šolle, Kouřim v mladší a pozdní době hradištní	1—118
M. Šolle, Kouřim in der jüngeren und späten Burgwallzeit	118—124
Wolfgang Dehn, Keltische Röhrenkannen der älteren Latènezeit	125—133
Antonín Beneš, Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Sovoluskách, okres Karlovy Vary	134—162
A. Beneš, Das späthallstattzeitliche Brandgräberfeld in Sovolusky, Kr. Karlovy Vary .	162—163
Eva Soudská, K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozá- padních Čechách	164—195
E. Soudská, Zur Zeitstellung der späthallstattischen Flachbrandgräberfelder in Nord- westböhmen	195—196
Boris Novotný, Depots von Opfersymbolen als Reflex eines Agrarkultes in Großmähren und im wikingschen Skandinavien	197—227
Zdeněk Smetánka, K morfologii českých středověkých kachlů	228—262
Z. Smetánka, Zur Morphologie der böhmischen mittelalterlichen Kacheln	262—265
<i>Recenze</i>	
N. Kalicz, Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn, Budapest 1968 (<i>E. Pleslová</i>) . . .	266—269
Ulf Erik Hagberg, The Archaeology of Skedemosse (<i>Bedřich Svoboda</i>)	269—271
Otto von Hessen, Die Langobardische Keramik aus Italien, 1968 (<i>Bedřich Svoboda</i>) . .	272—273
Odpověď A. Livorové na recenzi I. Borkovského v Pam. arch. LIX 1968, 286 n. . . .	273—276

PAMÁTKY ARCHEOLOGICKÉ

Vydává Archeologický ústav ČSAV v Akademii, nakladatelství ČSAV, Praha 1 - Nové Město, Vodičkova 40.

Redakce: Archeologický ústav ČSAV — Praha 1 - Malá Strana, Letenská 4.

Rozšiřuje Poštovní novinová služba. Objednávky a předplatné přijímá PNS — ústřední expedice tisku, administrace odborného tisku, Jindřišská ul. 14, Praha 1. Lze také objednat u každé pošty nebo doručovatele.

Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice tisku, odd. vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1.

Cena jednoho čísla Kčs 80,—, v předplacení (2 čísla ročně) Kčs 160,—; US \$ 22,—; £ 9, 4, —; DM 88, —.

Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 5 (Prometheus), Praha 8, tř. Rudé armády 171.

Toto číslo vyšlo v červenci 1969.

KOUŘIM V MLADŠÍ A POZDNÍ DOBĚ HRADIŠTNÍ

(Věnováno dr. Ivanu Borkovskému k jeho sedmdesátinám)

MILOŠ ŠOLLE, AÚ ČSAV, Praha

Předloženo 29. března 1968

I Poloha u sv. Jiří a její sídlištní tradice

Soustavný dlouhodobý výzkum Staré Kouřimě přinesl několik dokladů o nejstarší tradici slovanského osídlení v době stěhování národů a ve starší době hradištní, průkazný materiál pro dobu rozkvětu hradiska jako střediska velkomoravské kultury v Čechách a zvláště historicky závažné nálezy pro povelkomoravské období první poloviny 10. století s možností sídlištní kontinuity v bezprostředním okolí hradiska na počátku mladší doby hradištní,¹ avšak žádný doklad, který by umožnil sledovat život centra až do doby založení historického města ve 13. století. Tento hiát v kontinuitě osídlení kouřimského centra vyplnil až nový výzkum z let 1961—1962, založený Archeologickým ústavem ČSAV za autorova vedení v poloze „U sv. Jiří, u sv. Klimenta a u sv. Vojtěcha“. Kouřim tak přinesla jeden ze vzácných příkladů migrace centra podle dobové společenské potřeby v rámci klasického urbanistického vývoje.

Poloha u sv. Jiří je oddělena od Staré Kouřimě řčkou Kouřimkou, která si zde vyhloubila výrazné údolí příkrými dnes zalesněnými stráněmi, z nichž stráň hradiska svatojirského je příkřejší a nedostupnější. Potok Ždánický, který přitéká do Kouřimky od jihozápadu, odděluje polohu od středověkého města a vytváří přirozenou ostrožnu s nejvyšší kótou 281 m nadmořské výšky, která nepřevyšuje akropoli Staré Kouřimě (295 m). Svou rozlohou je poloha svatojirská včetně výběžku u sv. Klimenta nesrovnatelně menší než Stará Kouřim a měří až k vnějšímu dodnes viditelnému valu pouhých 6 ha 25 a 93 m, zatímco starší hradisko mělo rozlohu 40 ha, což souhlasí se strategickými požadavky pozdní fáze hradisk u západních Slovanů (obr. 1).

Na skutečnost prostorového zužování slovanského hradiska v poslední fázi vývoje hradištního období jsem měl příležitost upozornit již dříve,² kdy jsem navázal na pokus chronologické klasifikace slovanských hradisk starších badatelů, tuto otázku jsem pak šířeji rozvedl nověji v soubornější studii o hradisku³ nezávisle na práci *N. Štěpánka*,⁴ který podle rozsahu opevněného sídliště usuzuje na dobu vzniku a z proměn rozměrů činí základ své chronologické koncepce. K této otázce zaujal kritické stanovisko *Žd. Váňa*,⁵ který právem údaj rozlohy hradiska označil za údaj relativní, neboť tento faktor je různý v různých krajových prostředích a nedá se rozhodně absolutisovat a srovnávat. Nicméně příklad kouřimský, i když přesahuje hledaný *Štěpánkuv* kánon pro pozdní hradiska 2—5 ha rozlohy, přece v relativním srovnání rozměrů se staršími centry dokumentuje výrazné zmenšení hradní plochy na sedminu hradiska velkomoravského na Staré Kouřimi. Již

1. *M. Šolle*, Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách, Praha 1936, 54—59, 60—210, 276—280, dále jen *M. Šolle*, Stará Kouřim 1966.

2. *Týž*, Hradisko jako doklad pokročilé společenské organizace v době hradištní, Pam. arch. LII 1961, 525 n.

3. *Týž*, Zur gesellschaftlich-geschichtlichen Entwicklung der westslawischen Burgwälle nach archäologischer Forschung, VPS VI 1966, 131 n.

4. *M. Štěpánek*, Opevněná sídliště 8.—12. století ve střední Evropě, Praha 1965, 201 n.

5. *Žd. Váňa*, K vývoji časně středověkých hradišť ve střední Evropě, AR XVIII 1966, 574.

Obr. 1. Panorama kouřimské krajiny. Vlevo Stará Kouřim, uprostřed ostrožna sv. Jiří, vpravo Kouřim město.

jinde jsem zdůraznil, že určujícím činitelem pro velikost hradišť byla v rámci jeho společenského vývoje obranná funkce, která se průběhem doby měnila (p. 3, s. 125).

Tvar svatojirského hradiska představuje klasickeu ostrožnu nad soutokem jmenovaných vodních toků, přetátou v době slovanské příčným valem. Zatímco stráž nad Kouřimkou je značně příkrá, stráž nad Ždánickým potokem spadá povlovněji a je narušena silnicí spojující Kouřim s křižovatkou u Jánů na silnici kutnohorské. Stejně jako na Staré Kouřimi, je skalní podloží ostrožny rulové, které je místy převátó vrstvou spraše.

Vlastnímu archeologickému výzkumu předcházet v zájmu rychlejší orientace o poloze větších archeologických objektů průzkum provedený odporovou metodou geofyzikální, vyzkoušenou v nepatrném rozsahu již na Staré Kouřimi a uplatněnou na některých jiných lokalitách v Polsku i u nás⁶ (obr. 2).

Tato metoda umožnila poříditi kartograficky zpracovaný plán základních terénních zlomů na hradisku, který označil hrubou polohu fortifikačních staveb, zejména hradeb a příkopů. Obzvlášť důležitá byla lokalisace dalšího, v terénu nerozlišitelného příkopu, oddělujícího na naší ostrožně polohu sv. Klimenta v nejzazším severním cípu hradiska od roviny svatojirské na návrší a v jižní části hradního areálu. Také samy základy kostela sv. Jiří mohly být takto blíže určeny. Některé terénní profily uvnitř areálu, naznačeného touto metodou, však nemohly být ztotožněny s výraznějšími stavebními objekty, ověřenými výzkumem (obr. 3).

Vlastní archeologické práce se při první výzkumné etapě omezily na dlouhé sondy zjišťovací, místy rozšířené, kdežto v druhé výzkumné etapě v r. 1962 se soustředily na plochu kostela sv. Jiří a bezprostřední okolí, zkoumané plošně sítí čtvercových sektorů o rozloze 5 × 5 m, oddělených od sebe kontrolními bloky.

a) *Nejstarší osídlení svatojirské ostrožny* pochází, jak výzkum ukázal, z mladohalštatského období a náleží, jak lze demonstrovati na keramických zlomcích, bylanské osadě. Bylanské nálezy náležejí několika sídlištním objektům s jamami, z nichž objekt č. 135 v sondě VI byl nejvýraznější a na různé keramické tvary nejbohatší.

Jámový objekt, hluboký 120 cm, s miskovitým dnem byl sondou jen částečně prokopán. Byl porušen žlebem slovanského původu č. 137. Obsahoval větší množství kamenů a keramických fragmentů.

Typologicky nejstarší jsou zlomky silnostěnných tuhovaných nádob s vodorovně vyloženým a vodorovně seříznutým okrajem, blízké knovízským tvarům. Náležejí velkým zásobnicovým formám amforovitě členěným (obr. 4 : 6—10). Nicméně tyto tvary se v zásadě udržují až do pozdního halštatského období, jak dokazují např. nálezy z Hrušova.⁷ Do fáze HC lze rovněž dobře zařaditi zlomky amforovitých tuhovaných nádob (obr. 4 : 11) s šikmo zalomeným okrajem nebo zlomky silně baňatých vydutí nádob téhož typu. K nádobám chronologicky méně průkazným náležejí ovšem četné zlomky větších nádob soudkovitých a hrncovitých, s plastickou lištou značně pod okrajem, jak je známe z bylanských nálezových celků⁸ (obr. 4 : 1, 2, 5, 7, 8), nebo z blízkého okolí z novějšího nálezů z Kolína,⁹ odkud můžeme připomenout i sudovitou hrncovitou formu bez plastické lišty, zachovanou ve více střepech rovněž v našem nálezovém celku. Větší procento výskytu těchto forem v pozdním halštatském období¹⁰ svědčí jen o sídlištním užitkovém charakteru onoho typu a o větším procentu známých sídlišť pozdního období než v mladší době halštatské, nikoli proti datování do starší doby. K tzv. progresivním keramickým tvarům, od fáze HC typickým, náleží zlomek baňaté tenkostěnné misky s vyžlabeným hrdlem, jak ji známe z bylanské

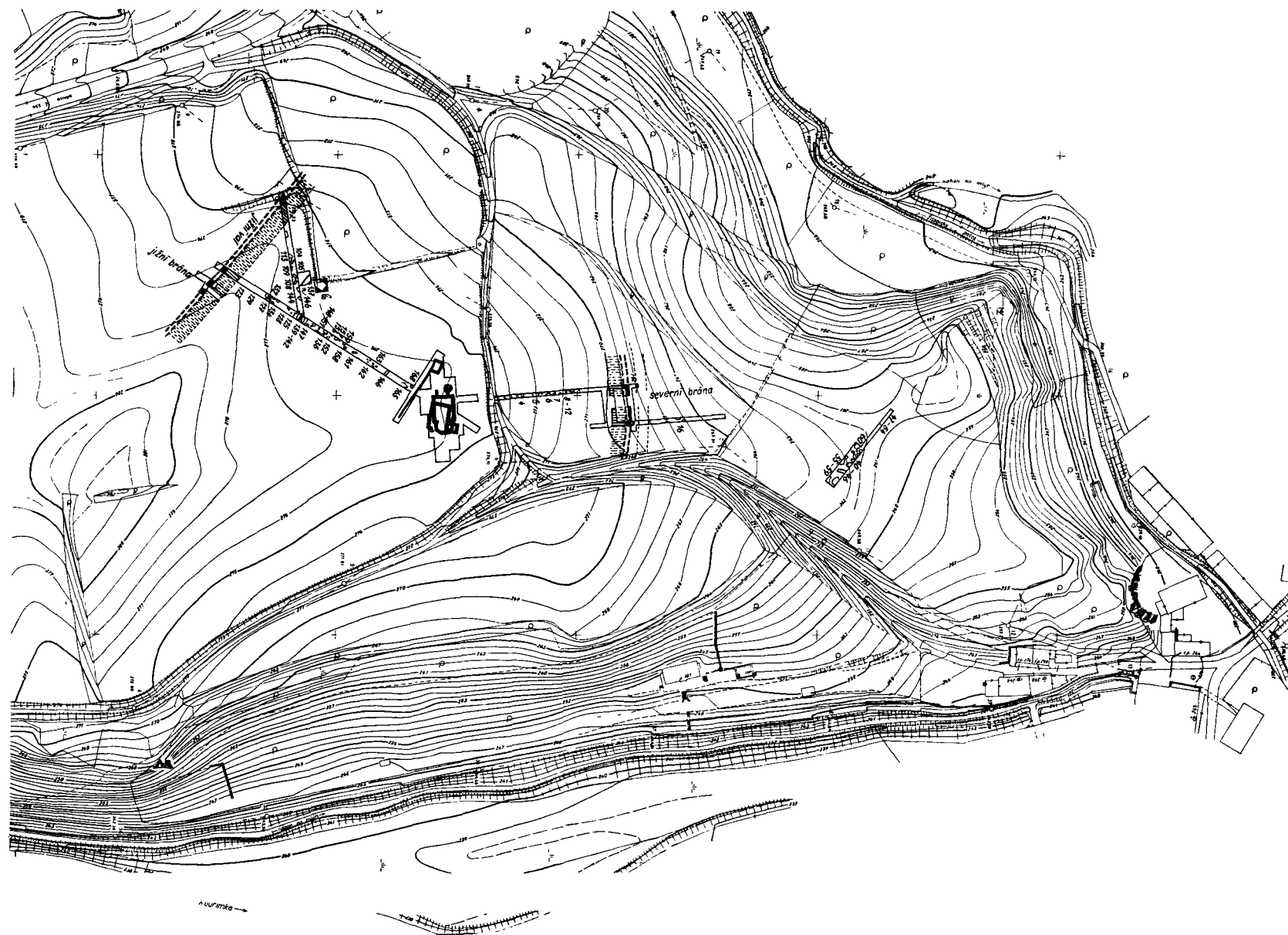
6. Geofyzikální metody bylo použito v Polsku: *G. Dąbrowski*, The Application of Geophysical Methods to Archaeological Research in Poland, *Archaeometry*, Vol. 6, 1963 (Oxford University), 83—88; *týž*, *Metoda elektryczno-oporowa w badaniach archeologicznych*, *ZOW XXVI* 1960, 215—217.

7. *V. Vokolek*, Halštatské sídlištní objekty v Hrušově, *AR XII* 1960, 65, obr. 14.

8. *J. Böhm*, Bylanské pohřebiště v Praze-Střešovicích, *Zprávy ČsStAU II—III* 1920—30, 45—72, obr. 34.

9. *H. Olmerová*, Bylanský hrob v Kolíně, *AR VII* 1955, 53, obr. 35.

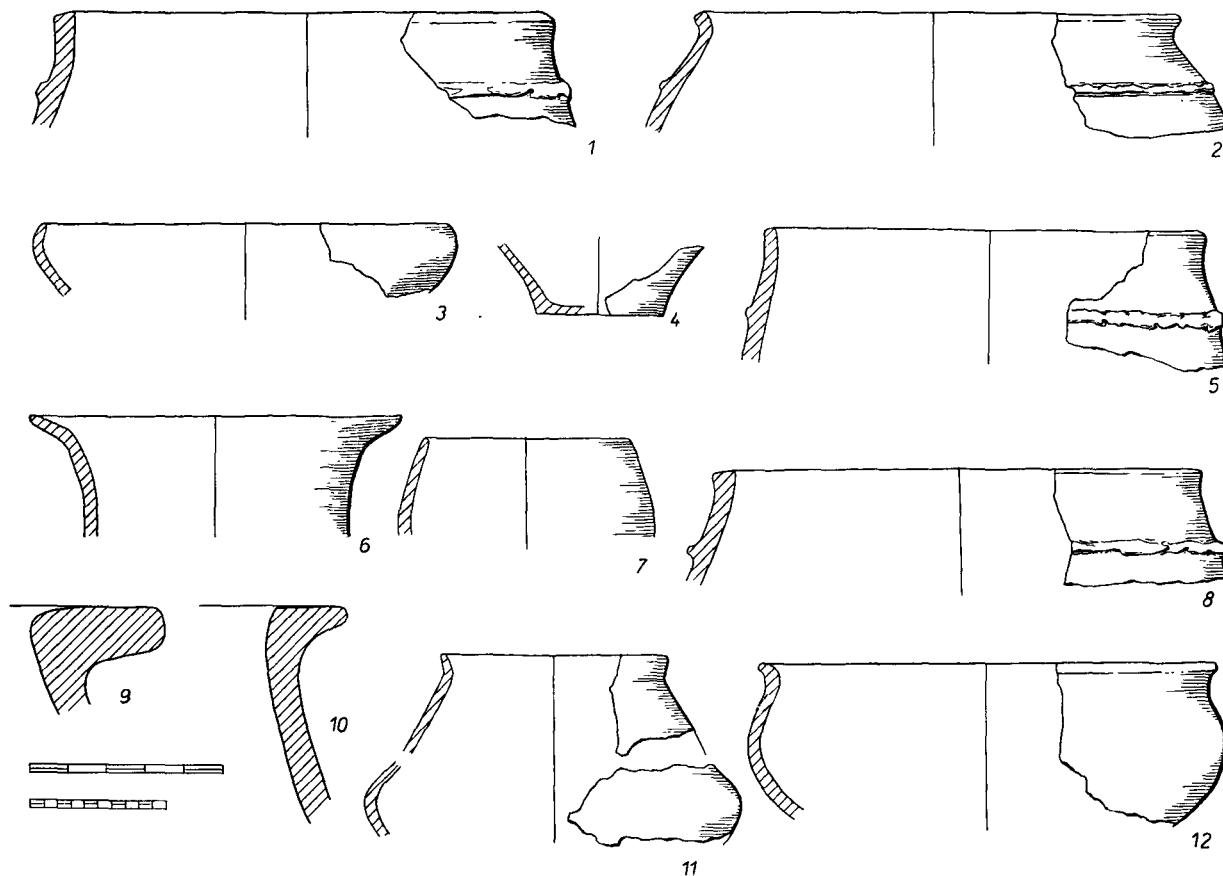
10. Dobříčany: *R. Pleiner*, Úvaha o halštatsko-laténské sídlištní keramice severozápadních Čech, *Pam. arch. XLIX* 1958, 136; Krašovice: *L. Jansová*, Příspěvek k chronologii jihočeského pozdního halštatu, *Pam. arch. XLVIII* 1957, 435, obr. 8 : 6—7; Praha IX-Hloubětín: *A. Rybová - B. Soudský*, Libenice, Praha 1952, 135—221; *J. Filip*, Keltové ve střední Evropě, Praha 1956, 191, obr. 59.

Obr. 3. Kouřim, sv. Jiří. Ostrožna svatojirská s hlavními fortifikačními i sídlištními a sakrálními objekty, objevenými v rámci archeologického výzkumu z let 1961—1962.

i horákovské kultury a kultur soudobých,¹¹ Tento tvar prochází ovšem v pozdním halštatském období dalším vývojem v několika variantách¹² (obr. 4 : 12).

K téže osadě náleží i jáma 136 opodál v sondě IIIa M 53 a 4 drobné kúlové jamky s nálezy atypickými. Jáma č. 136, odkrytá těsně pod ornici, o průměru 130 cm, s hlinitou hnědošedou výplní obsahovala kromě tvarů již popsaných — zásobnicových amfor s okrajem šikmo nebo vodorovně vytaženým a tlustostěnných tvarů sudovitých s plastickou lištou s dubkami — ještě misku se zataženým okrajem klasického halštatského stupně HC, obvyklou i v pozdním období na širokém teritoriu Střední Evropy, stejně jako ve skupině Jaroměřice-Střelice.¹³ V našem případě

Obr. 4. Kouřim, sv. Jiří. Keramika z bylanských sídlištních jam: 2, 4, 7, 9, 11, 12 z obj. 135; 1, 3, 5, 6, 8 z obj. 136.

jde o prostou formu nádoby drsně hlazené bez leštění a tuhování. K celku náleželo ještě hliněné závaží (obr. 4 : 3).

Rozsah osady z období bylanské kultury, datované obdobím HC s převahou tvarů, které se mohou vyskytnout i na počátku dalšího halštatského stupně, bylo možno přibližně vymezit podle jmenovaných jámových objektů centrem náhorní plošiny u sv. Jiří, neboť na jiných místech lokality halštatské nálezy se nevyskytovaly.

b) *Ve starší době hradištní*, kdy na Staré Kouřimi v centru hradiska u jezírka Libuše existovala nehrazená osada, která navazovala na nejstarší slovanské osídlení pražského typu, byla pravděpodobně i poloha u sv. Jiří sporadicky osídlena. Nasvědčují tomu některé, ovšem zcela vzácné zlomky keramiky, které byly vtroušeny do mladších vrstev a objektů. Tak např. při stavbě jižního valu v sondě II se dostaly do hradištní navážky zadního traktu společně se zlomky keramiky

11. M. Šolle, Jižní Morava v době halštatské, Pam. arch. XLVI 1955, 119, obr. 10 : 4.

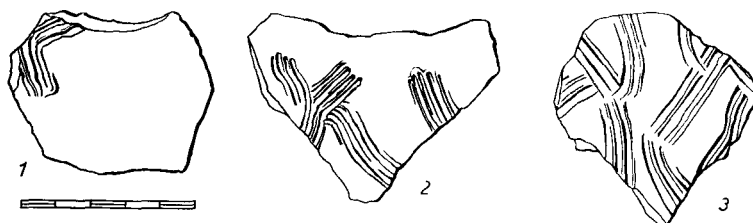
12. A. Rybová - B. Soudský, o. c., 200, typ 5b.

13. M. Šolle, o. c., 107, obr. 2 : 6; obr. 13 : 9.

z pozdní doby hradištní též 2 fragmenty s rytou výzdobou pásků nepravidelného kasetovitého vzoru, jak ji známe zejména z oblasti polabských Slovanů ze starobyklých sídlišť zejména menkendorfské skupiny a z oblasti lužicko-srbské.¹⁴ Jiný zlomek keramiky tohoto druhu z povrchového sběru sondy IIIa (M 50—70) připomíná spíše některé doklady staroslovanské keramiky ze sídliště v Devínské Nové Vsi z polohy „Další Jášovce“¹⁵ a vyznačuje se nepravidelným vzorem zvlněných rytých pásků (obr. 5).

Všechny tyto nálezy můžeme přiřaditi k staršímu hradištnímu období jen z důvodů typologických, i tak lze však, byť nepřímou, usuzovat na existenci osady 8. století, což ovšem vzhledem k poměrně hustému osídlení Kouřimska i Českobrodsko¹⁶ by v této době nebylo překvapením.

c) Ani ve střední době hradištní nemáme konkrétních důkazů o existenci osady, neboť nemáme uzavřených celků z této doby. Nicméně počet jednotlivých keramických zlomků, typologicky shodných s horizontem A—B na Staré Kouřimi stoupá a z rozložení těchto vtroušených nálezů jak v konstrukci hradby (obr. 22 : 14; obr. 31 : 13), v povrchové vrstvě (obr. 6 : 3, 8), tak v sídlištních

Obr. 5. Kouřim, sv. Jiří. Zlomky keramiky starší doby hradištní. 1—2: z konstrukce jižního valu (o. 102); 3: z povrchového sběru v sondě IIIa (o. 176 : 8).

jamách u sv. Klimenta (obr. 32 : 1) svědčí buď o dlouhodobém přežívání některých prvků ze střední doby hradištní v keramice, nebo o existenci soudobé osady, na níž vývoj svatojirského osídlení navázal. Koncentrace takových fragmentů není nějak výrazná, směřuje jak k poloze svatoklimentské, tak na ostrožnu k centru svatojirskému.

II Kouřim mladší doby hradištní

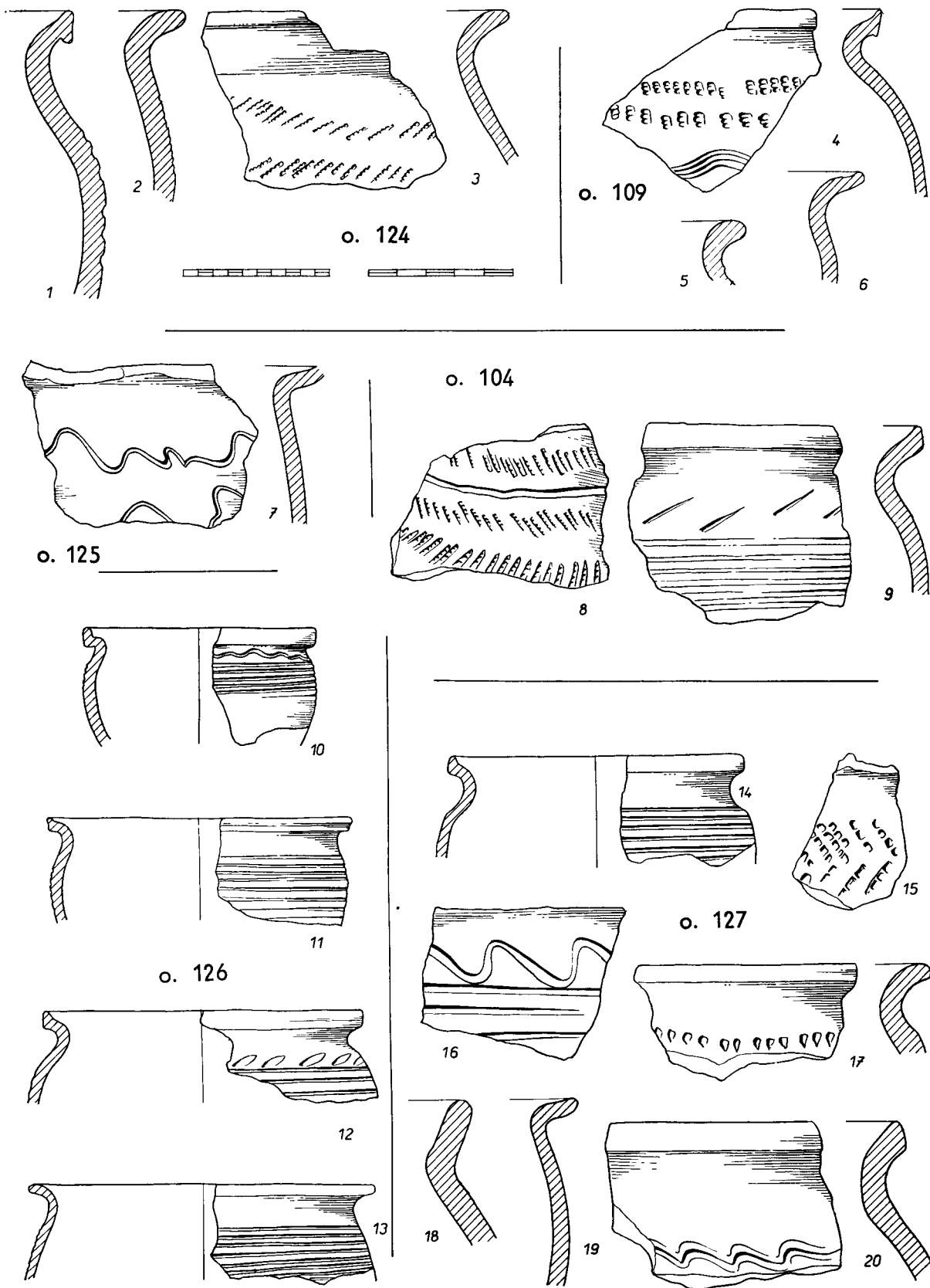
Otázku počátků souvislého osídlení ostrožny kouřimské v průběhu mladší doby hradištní nám pomáhají řešit jak nálezy archeologické — především keramické, tak některé nálezy numismatické. Nejde již jen o ojedinělé nálezy, vtroušené do objektů mladších, ale o uzavřené nálezové celky, jejichž inventář můžeme dobře srovnati s historicky datovanou a stratigraficky nebo situačně určenou keramikou z období rozkvětu slavníkovské Libice a z období těsně následného. Do této skupiny nálezů lze na kouřimské ostrožně zařaditi nejen nálezy ze sídlištní vrstvy, překryté pozdějším valem, nebo ty fragmenty, které se dostaly druhotně do konstrukce valu a jež prozrazují i typologicky archaický charakter, ale i ohniště č. 241 stratigraficky překryté nejstaršími hroby u kostela sv. Jiří s oběma stavebními fázemi a stejně tak jámy v poloze svatoklimentské na naší ostrožně (obr. 7 : 1—4). Jejich archaický ráz se projevuje nedostatkem bohatší profilace okrajů formy D a E (podle klasifikace, kterou jsem uvedl na jiném místě fáze IV A)¹⁷ (obr. 57). Je významné,

14. E. Schuldt, *Slawische Töpferei in Mecklenburg*, Schwerin 1964, obr. 9; obr. 52 : 2—3; k datování srovnej i vývody Žd. Váni, *Die Keramik der slawischen Stämme in Ostdeutschland*, *Vznik a počátky Slovanů III* 1960, 133n.

15. J. Eisner, *Sídliště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví* Pam. arch. IX—XVI 1939/48, 98, obr. 4 : 26.

16. J. Kudrnáč, *Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou*, Pam. arch. LIV 1963, 173—223, obr. 16.

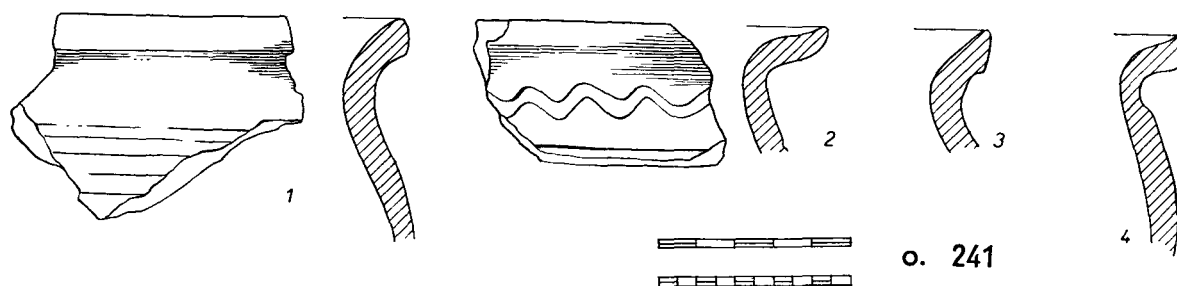
17. M. Šolle, *Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens*, *Origine et débuts des Slaves VII* 1969, v tisku.

Obr. 6. Kouřim, sv. Jiří. Zlomky keramiky ze sídlištních objektů z mladší i pozdní doby hradištní.

že relativně archaická keramika se vyskytuje právě v sídlištních objektech v poloze svatoklimentské, která leží v nejzazším cípu hradiska, kde byl založen kostel ke cti sv. Klimenta, u něhož nelze vyloučiti prastarý původ v souladu se starobylostí svatoklimentského patrocinia¹⁸ a na místě, kde osídlení naší kouřimské ostrožny mělo i svůj přirozený počátek. Význam svatoklimentské polohy na hradisku nebyl dosud dostatečně zdůrazněn a ovšem ani výzkumem dostatečně ověřen, přesto že je naděje, že bude mít zásadní význam nejen k porozumění začátkům osídlení naší ostrožny, avšak i pro vysvětlení důvodů, proč na Staré Kouřimi nedošlo ani při systematickém výzkumu k odkryvu kostela, jak od mnohých badatelů včetně autora bylo očekáváno (obr. 8).¹⁹

a) Poloha svatoklimentská je od ostatní části ostrožny oddělena zřetelnou úžlabinou, zahloubenou do masivu od strany severozápadní, sama však je o něco nižší než poloha u sv. Jiří. Výzkum v r. 1961—2 prokázal, že kóta u sv. Jiří byla také fortifikačně od nižší polohy svatoklimentské oddělena a chráněna, jak uvidíme, takže nejde o celek zcela homogenní a pravděpodobně ani geneticky a historicky totožný. O poloze kostela sv. Klimenta je uvedena nejstarší zmínka až ve

Obr. 7. Kouřim, sv. Jiří. 1—4: zlomky keramiky mladší doby hradištní z ohniště č. 241 na místě pozdějšího hřbitova západně kostela v sek. XXVI.

zprávě, uložené v archivu sedleckého opatství č. 98, podle níž sedlecký opat Petr a probošt kláštera sv. Martina v Kouřimi uzavřeli smlouvu s obcí kouřimskou r. 1407. V ní je uváděna poloha panského mlýna ve vztahu ke kapli sv. Klimenta: „... sub capella scti Clementis ...“²⁰ O tom, že na konci třicetileté války v 17. století kostel již nestál, dosvědčuje rodák kouřimský farář *J. V. Zywaldy*, autor spisu o Kouřimi, v němž uvádí při popisu kouřimských kostelů toto: „Sedmý kostel byl někdy sv. Klimenta nedaleko panského mlýna na jednom kopci, kde nyní nějaká stodůlka stojí, jakož já sám se pamatuji, že se někdy na to místo chodívalo s procesím.“ S jistotou můžeme soudit, že jde o kopec, kde se říká u sv. Klimenta dodnes, neboť právě ten se týčí nad bývalým panským mlýnem proti dnešnímu lomu.²¹

O době založení kostela sv. Klimenta nevíme ovšem ze psaných pramenů zhora nic, stejně jako u ostatních kostelů kouřimských. Jen archeologický výzkum by pomohl tuto stavební památku včetně celého naleziště klasifikovat a datovat.

Inventář — převážně keramický — z výplně jam naznačuje, že větší skupina objektů ve střední části sondy LII a v části severozápadní postrádá vysloveně pozdních tvarů mladší doby hradištní a naopak mnohé z nádob projevují starobylý charakter. Typickým příkladem je větší část nádoby

18. *A. Podlaha*, Posvátná místa království českého IV, Praha 1910, 64 n.; *J. L. Půž*, Starožitnosti země české III, 1, Praha 1909. *J. L. Půž* prováděl u sv. Klimenta sondážní výzkum, aniž by se mu podařilo svatyni nalézt. Na význam polohy sv. Klimenta na Kouřimi v souvislosti s osmi dalšími svatoklimentskými kostelíky na našich hradištích upozornil *A. Sedláček*, Místopisný slovník historický, Praha 1920, 448 n. a nejnověji *V. Rýněš*, Svatoklimentské kostely na našich hradištích, Kat. noviny XVIII 1966 č. 94 z 20. 11. 66.

19. Také výzkum autorův v r. 1967/68 zatím nevedl k odkryvu kostela, ve výzkumu však bude pokračováno. Bylo odkryto opevnění a další pravidelně orientované objekty s podezdívkou, doprovázené keramikou staršího stupně v rámci mladší doby hradištní (dosud nepublikováno).

20. *V. Oehm*, Paměti královského města Kouřimě I., Praha 1824, 5 n.

21. Spisek *J. V. Zywaldy* „Deym Kaurzzima miesta niekdy čtwerau wüni z sebe wydawagicy“ z r. 1659 doslovně cituje *K. J. Zap*, Kouřim, Pam. arch. I 1855, 153, *V. Oehm*, o.c., 6 a *A. Podlaha*, o.c., p. 18 uveřejňuje v časopise Lumír 18 1890.

s jednoduchým okrajem, zdobené těsně na podhrdlí 2 pásy vstřícného hřebenového vpichu a na vydutí hrubší šroubovicí běžného mladohradištního charakteru (obr. 10 : 5). Byla vyzvednuta v jámě po kůlu s kameny č. 45. Svědčí o tom právě tak část nádoby z obj. 48 s jednoduchým okrajem a jednoduchými vlnicemi na podhrdlí (obr. 10 : 8) a zlomek s hřebenovým vpichem (20), jakož

Obr. 8. Pohled na cíp ostrožny s polohou sv. Klimenta od vyvýšeniny svatojirské.

inventář jámy č. 58 s částí nádoby s nálevkovitě zkoseným okrajem a se slavníkovským dekorem jednoduché vlnice a pásy hrubších rýh na podhrdlí (obr. 11 : 12, 13; obr. 55 : 1). Inventář je doplněn železnou hráněnou tyčinkou (obr. 11 : 16) a nožíkem (obr. 11 : 15). Archaické rysy má i keramika objektů 59 a 60 v sousedství. Projevují se jak profilací nálevkovitého okraje, tak dominantní výzdobou v podhrdlí v podobě hřebenového kolku a rýhování na vydutí.

Uvedené jámy mají buď hrubě obdélníkový půdorys se zaoblenými rohy nebo jsou zhruba zaokrouhleného tvaru; jejich hloubka od podbrázdí není velká, někdy jen 12—17 cm. Pouze jámy 46 a 48 jsou hlubší (až 40 cm). Zásyp jam je hlinitokamenitý.

Popis objektů v sondě LII v poloze sv. Klimenta

Objekt č. 42. Podle prozkoumané části lze usuzovat na zahluobený základ chaty obdélného tvaru se zaoblenými rohy o šířce 195 cm. Hloubka od podloží 17 cm. V nároží se zahlubuje větší kulová jamka vyztužená kamenem (průměr : 46 mm). Výplň jámy hlinitokamenitá s množstvím drobného destruovaného kamene. Zlomky nevýrazné mladší hradištní keramiky nedovolují bližší časové určení.

Objekt č. 43. Částečně prokopaná jáma kruhová s výběžkem (pr. : 120 cm, hl. : 17 cm od podloží). Výplň hlinitokamenitá, kamení uvnitř vlastní jámy. Z keramického obsahu přispívají k datování 2 zlomky s okrajem jedno-

duchým, 1 nálevkovitý s výzdobou lineární. Jiný zlomek (č. 7) je zdoben pásem vlnic nebo linií a vlnic (11). — Zlomek tuhé nádoby s lištou.

Objekt č. 44. Pravděpodobně větší kúlová jáma o průměru 80 cm s kamenohlinitou výplní, bez nálezů.

Objekt č. 45. Čtvercová zahloubenina s věncem plochých kamenů po kúlu (pr. 50 × 60 cm). Obsahoval část hrncovité nádoby starobylého charakteru s jednoduchým okrajem, zdobené vstřícně založeným hřebenovým vpichem (č. 6) nebo jiný, zdobený vrypy (č. 8). Prostá lineární výzdoba převládá (obr. 92).

Objekt č. 46. Jáma kruhového tvaru (pr.: 100 cm, hl.: 28 cm od podbrázdí). Výplň hlinitokamenitá. Obsahovala zlomky keramiky s výdutí s výzdobou staršího rázu (obr. 10 : 3—5).

Obr. 9. Kouřim, poloha u sv. Klimenta, výzkum 1962, sonda LII, základy zahloubených chat s podezdívkou.

Objekt č. 47. Tvoří jeden celek s jámou č. 60. Je širší, žlebovitá. Ve stěně leží několik kamenů v původní poloze. Výplň hlinitokamenitá s několika fragmenty keramiky atypických tvarů.

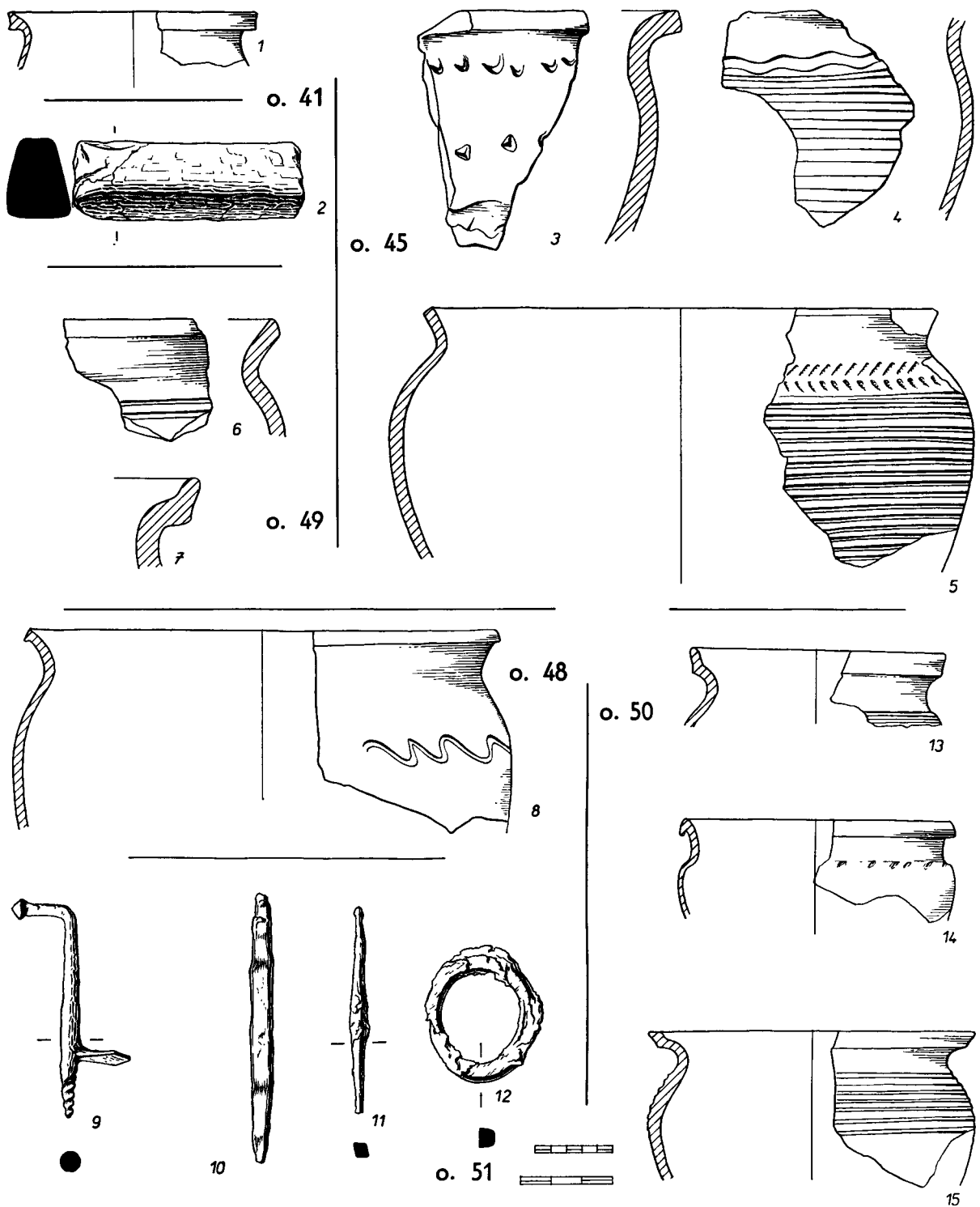
Objekt č. 48. Jáma při dně členitá, výplň šedohnědá, hl.: 40 cm. Nádoba s jednoduchým okrajem, s podhrdlím zdobeným jednoduchými vlnicemi v několika fragmentech a jiný zlomek zdobený hřebenovým vpichem (obr. 10 : 8).

Objekt č. 58. Jáma žlebovitá, široká 80 cm, s hlinitokamenitou výplní. — Zlomky nádoby s okrajem nálevkovitým, zdobené rýhováním a jednoduchou vlnicí (obr. 11 : 12, 13; obr. 55 : 1), jiné nádoby s okrajem rozšířeným (obr. 11 : 4). — Železná tyčinka hráněná (d.: 95 mm). — Zlomek železného nožíku — 75 mm (obr. 11 : 15, 16).

Objekt č. 59. Jáma obdélníkovitého tvaru se zaoblenými rohy (130 × 54 cm, hl. 8 cm). Výplň hlinitokamenitá. — Zlomky tuhé nádoby s okrajem jednoduchým a nálevkovitým, zdobené řadou vrypů a rýh (1) a nádoby s jednoduchou vlnkou (3).

Objekt č. 60 souvisí s jámou č. 47. Pravděpodobně základy obdélníkové zahloubené chaty se zaoblenými rohy (pr.: 260 cm, hl. od podbrázdí 14 cm). Výplň hlinitá promísená kameny. Obsahovala zlomky keramiky bez vyslovené pozdních tvarů s okrajem jednoduchým a nálevkovitým (2×). Jeden zlomek zdobený hřebenovým vpichem (6), jiný řídkým rýhováním. Dno s částečně zachovanou nečitelnou značkou.

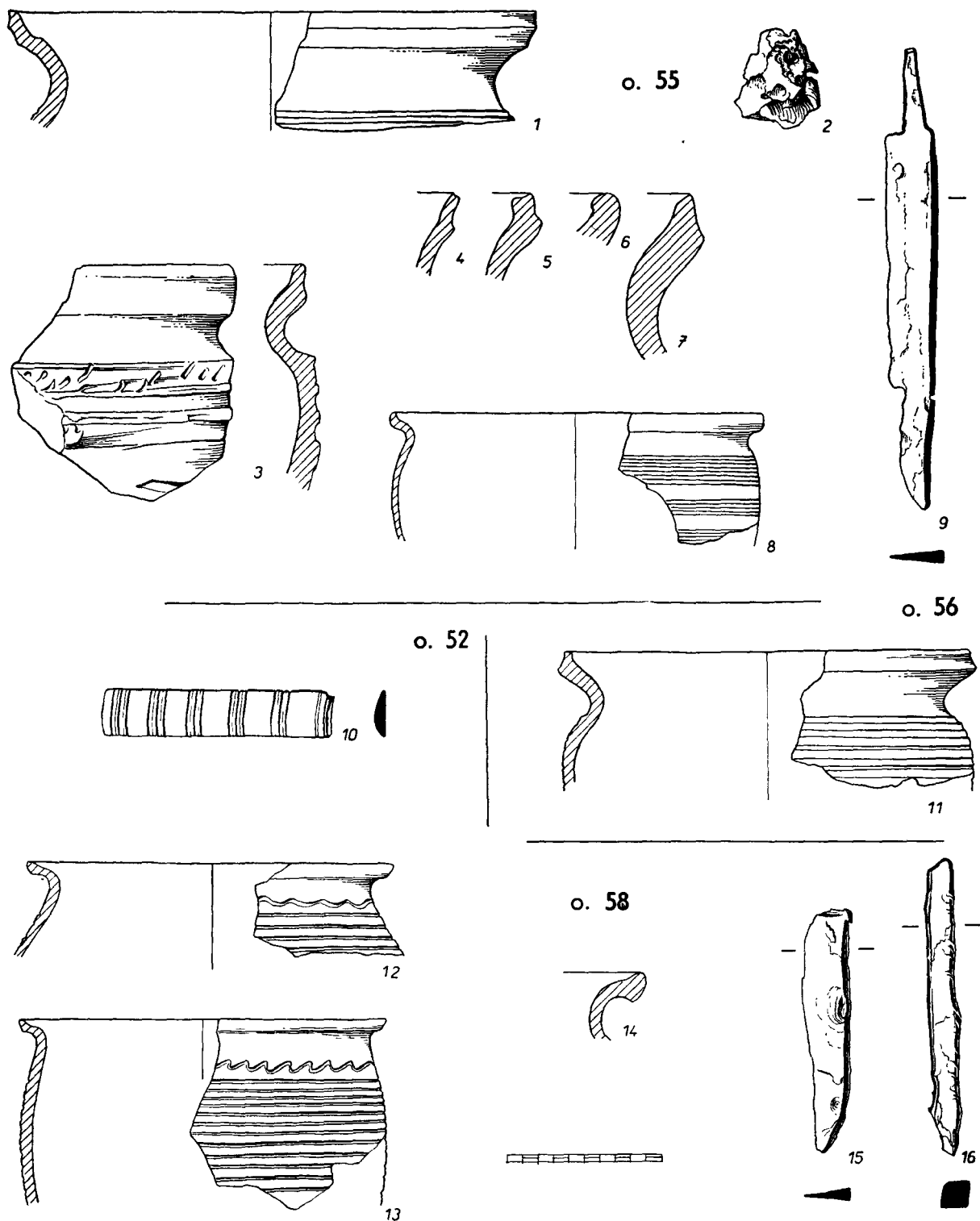
Celá skupina jam je oddělena od mladších objektů v jižní části sondy LII, které mají pozdní hradištní keramický inventář s vyspělými tvary, jsou hlubší a rozměrnější a nejvýraznější z nich č. 40 a 55 mají při stěnách kamenné lavice. Dokumentují mladší fázi osídlení v poloze svatoklimentské a na starší fázi svatoklimentskou sice plynule navazují, nepřekrývají je, ale nebyly s nimi

Obr. 10. Kouřim, sv. Kliment. Obsah sídlištních objektů z mladší doby hradištní 3—5: (o. 45) 8; (o. 48) i z pozdní doby hradištní o. 41, 50, 51.

současné. Charakter všech těchto jam je sídlištní; jámy představují zbytky základů chat, avšak bez možnosti bližšího jejich vymezení a rozpoznání alespoň v současném stadiu výzkumu (obr. 9).

I když koncentrace sídlištních objektů s keramikou, připomínající profilací okraje i dekorem slavníkovskou a těsně poslavníkovskou keramikou libickou (p. 17), je na svatoklimentské poloze nápadná, můžeme také v poloze svatojirského návrší nalézt objekty, které na naši skupinu navazují v těsném chronologickém sledu.

Obr. 11. Kouřim, sv. Kliment. Obsah sídlištních objektů z mladší (o. 58) i pozdní doby hradištní (o. 55, 56, 58).

Do této souvislosti je nutno uvést především zmíněné ohniště č. obj. 241 ze sektoru XXVI z prostoru kostela sv. Jiří, které stratigraficky leží v nejnižší úrovni původního sprašového podloží a je porušeno jak hrobem č. XXVII starší orientace SZ—JV, tak pozdní hradištní destrukcí obj. č. 219, mladší stavební fázi kostela předcházející. S tímto stratigrafickým určením souhlasí i nedostatek pozdních hradištních forem v keramice. Zachovaných několik zlomků má okraj buď jednoduchý nebo nálevkovitě zkosený s tělem zdobeným rýhováním. Kromě keramických frag-

mentů bylo sebráno několik železných hrotů. Ohniště v rozměrech 2 m × 80 cm, orientace SSZ—JJV, se vyznačovalo do ruda vypálenou mazanicí a bylo patrně i původně otevřené (obr. 7, 63).

Objekty, jejichž inventář má kromě slavníkovských forem i tvary vyspělejší (profil typu D — s protaženým římsovitým okrajem) — představují skupiny osídlení, které náležejí časnější fázi mladší doby hradištní (fáze IV B), avšak navazují bezprostředně na předchozí skupinu nálezů. V této době se šířilo osídlení od svatoklimentské polohy velmi zřetelně k poloze svatojirské. Zejména spodní sídlištní vrstvy v prostoru mezi kostelem sv. Jiří a jižním valem spolu se sídlištními objekty nutno takto klasifikovat. Byly odkryty jak v sondě II, tak v dlouhé zjišťovací sondě IIIa (č. 124 až 127), dále 130 (147), 139—142, 146, 156, 158, 162 (obr. 36, 43).

Nejstarší skupinou objektů této úrovně je patrně skupina žlebovitých jam 139—142 a jáma 147, které tvoří homogenní celek sídlištního komplexu, ovšem bez možnosti rekonstrukce půdorysu a stěn. Objekty jsou kryty souvislou sídlištní vrstvou s uhlíky, mazanicí a keramickými zlomky téže doby bez možnosti bližšího zařazení. Vlastní výplň žlebu je hlinitokamenitá a obsahovala keramické fragmenty a části nádob s okraji jednoduchými a nálevkovitými i protaženými. Nádoby jsou zdobeny vesměs rýhováním. Starobylým dojmem působí zejména vyšší hrncovitá nádoba z obj. 142 : 3 (V. : 275 mm, š. : 230 mm — obr. 93 : 1) s širokým kónickým spodkem, která tvarem nálevkovitého ústí a lineární výzdobou s dominantním motivem jednoduché vlnice nápadně připomíná výrobky slavníkovských hrncířských dílen. Analogická je též část nádoby č. 142 : 2 s okrajem nálevkovitým a prožlabeným s lineární výzdobou, s dominantním motivem jednoduché vlnice a řady vrypů (obr. 50 : 9). V témže nálezovém celku je však již nádoba s vyšším římsovitým okrajem formy D, která podle analogií s keramikou libickou nutně náleží až století 11., i některé tvary (16, 19) se štíhlým okrajem svisle vyloženým staršího rázu (obr. 50, 8—15).

O tom, že osídlení v 11. století se pravděpodobně neomezovalo jen na jmenovanou skupinu, ale prostíralo se po větší ploše směrem k staveništi kostela, svědčí miskovitá jáma č. 156 s nálevkovitými okraji nádob a mělká kruhová jáma č. 158 s okrajovými zlomky, nožikem a tyčinkou.

Také těsně za jižním valem v sondě II náležejí této časnější fázi pravděpodobně objekty č. 146a s fragmentem s hřebenovitým kolkem na podhrdlí a č. 109, rovněž tak se starobylými výzdobnými prvky na keramice.

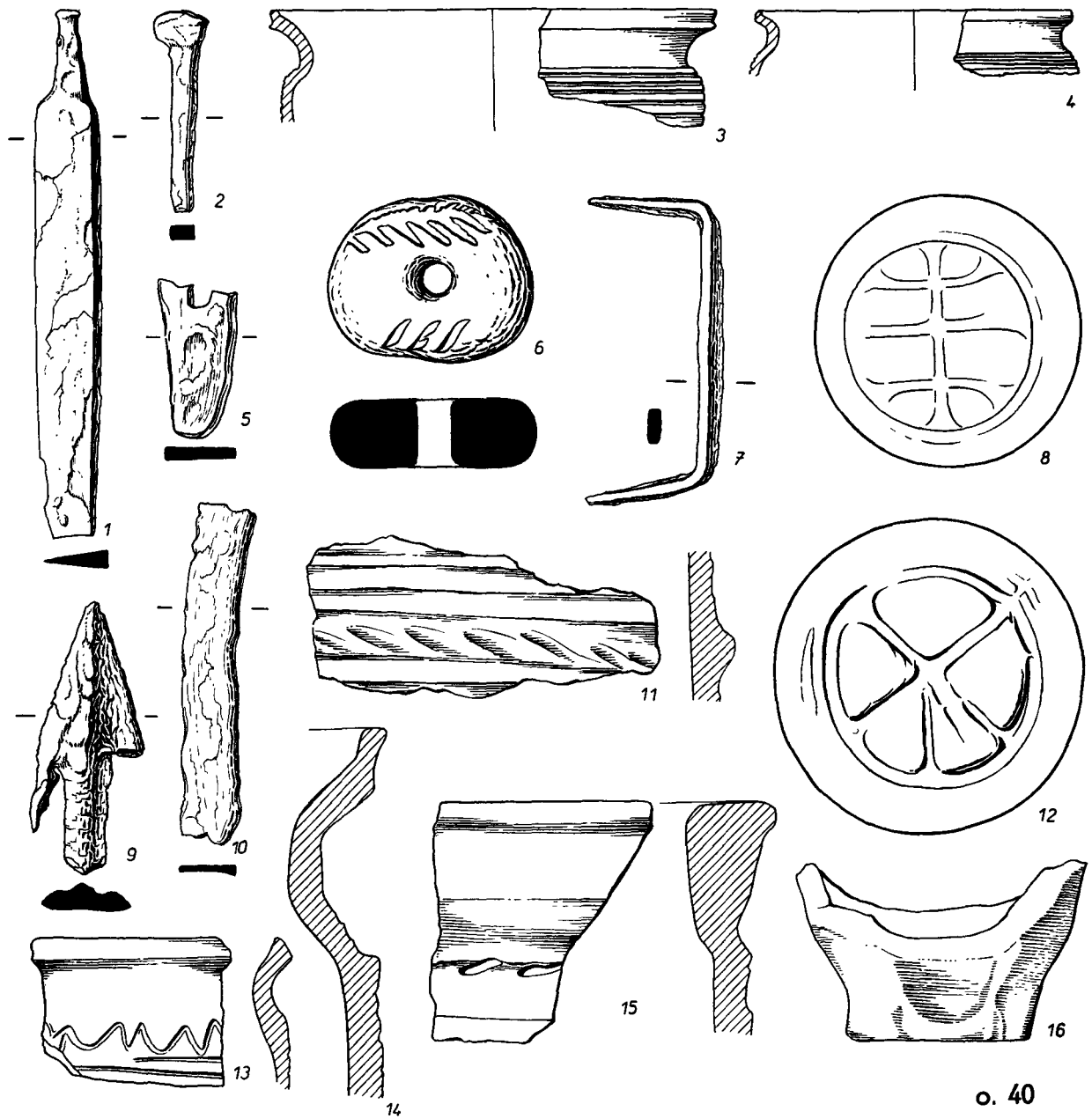
Z rozboru keramiky, která byla nalezena v sídlištních objektech jak u sv. Klimenta, tak v poloze sv. Jiří, vyplynul závěr, že snad již v době rozkvětu slavníkovské Libice (fáze IV A), pravděpodobněji však krátce potom, došlo k trvalému osídlení naší ostrožny, a to, jak zatím lze dedukovat, směrem z centra svatoklimentského. Tam bylo také jedině možné zatím hypoteticky hledat Kouřim slavníkovskou, nikoli na Staré Kouřimi ani v poloze svatojirské. Poloha svatojirská však byla osídlena brzy na to ve fázi IV B v průběhu století 11. Mimo jiné svědčí o tom dvojice esovitých záušnic středního rozměru (o průměru 20 mm) nalezených v prostoru pohřebiště u sv. Jiří v sekundární poloze (obr. 96 : 5, 6).²² Otázku příslušnosti staršího kostela sv. Jiří k této fázi osídlení posoudím v další kapitole.

U vědomí těchto archeologických zjištění nebudeme považovat za nahodilý ani numismatický nález mince Oldřichovy, který podle určení *Ž. Nemeškalové* pocházel pravděpodobně z let 1012 až 1017 a byl opatřen nápisem *Odalricus dux* na aversu i reversu. Analogické mince obsahoval depot z Dobřína u Roudnice a z Želčan u Plzně, kde byly doprovázeny esovitými záušnicemi. Kouřimský nález je ojedinělý a pochází z rozvalené zdi severního valu (sonda I, M : 30, z úrovně kamenů), tedy z polohy druhotné. Nález nicméně, jak z naznačených souvislostí vyplývá, není osamocený a je tudíž historicky významný vzhledem ke Kouřimi těsně poslavníkovské (obr. 96 : 1).

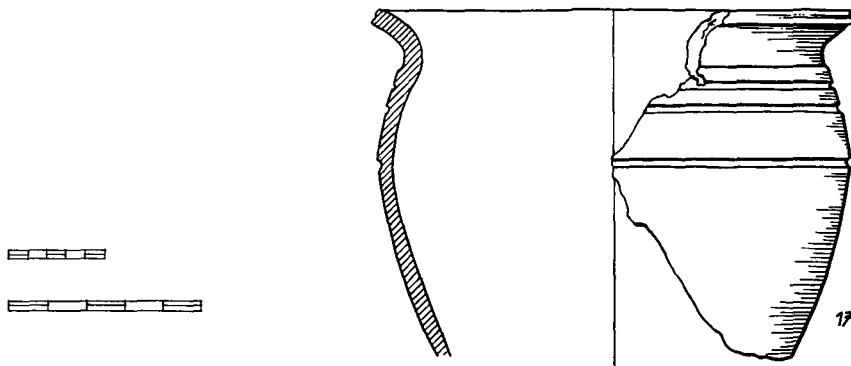
V souvislosti s těmito nálezy nutno se dotknouti otázky, kterou rozvinul v poslední době znovu *Fr. Cach*²³ a která zaslouží pozornosti. *Fr. Cach* při rozboru Jaromírových mincí, nalezených v dvoukónické nádobě v Chrástanech u Českého Brodu, poukazuje na několik tvarově, váhově a ikonograficky odlišných mincí i na nápis *Ote* nebo *Oteza Curim* na rubu a oživuje starou myšlenku

22. *R. Turek*, České hradištní nálezy datované mincemi, *Slavia antiqua* I 1948, 530 n., *B. Nechvátal*, Mladohradištní pohřebiště v Radomyšli u Strakonice, *AR VI* 1964, 577, obr. 204. *M. Zápotocký*, Slovanské osídlení na Litoměřicku, *Pam. arch. LVI* 1965, 222.

23. *Fr. Cach*, Mince českého knížete Jaromíra, *Numismatický sborník VI* 1960, 46 n.

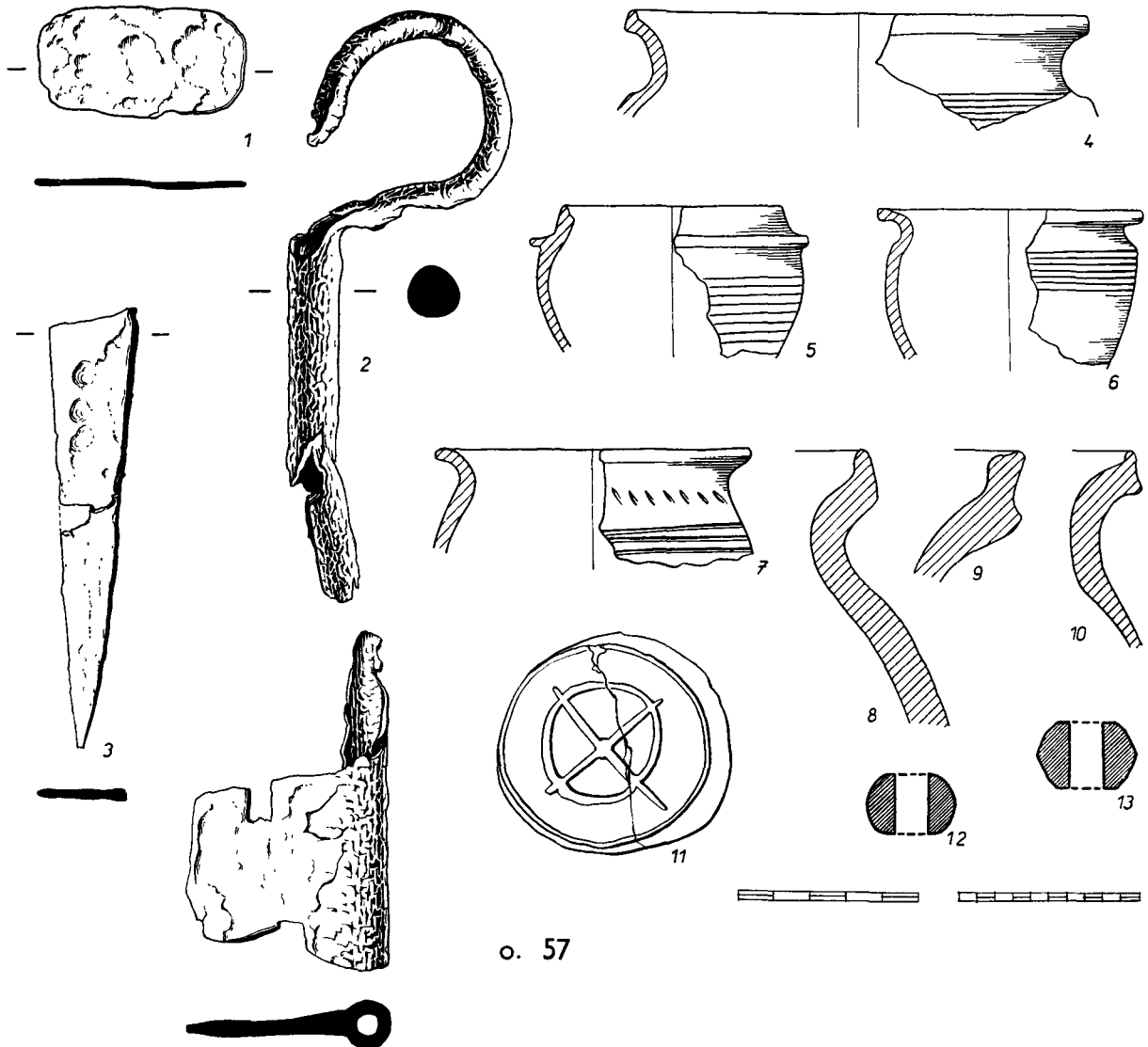
o. 40

o. 16

Obr. 12. Kouřim, sv. Kliment. Obsah sídlištních objektů o. 16 a o. 40 z pozdní doby hradištní. 6, 13, 14, 22 ze dna jámy, ostatní z výplně.

Ed. Fialy, že jde o doklad mincovny na Kouřimi z dob vlády Jaromírovy.²⁴ Odmítavé stanovisko *Fr. Katze* a *G. Skalského* k samostatnosti ražby těchto mincí a k možnosti další mincovny na Kouřimi je krajně opatrné. Na druhé straně výklad nápisu jako zkomoleniny jména Jaromír se jeví vzhledem k některým okolnostem, např. tvaru písmene S — uvedeným *Fr. Cachem* — násilným. S ohledem na sídlištní vrstvu s objekty a nálezy pravděpodobně již z počátku 11. století je námitka *R. Turka*,²⁵ že nebylo podle archeologické situace kde mince razit, značně oslabena i když dobře nevíme,

Obr. 13. Kouřim, sv. Kliment. Inventář sídlištní jámy č. 57. 1—3, 10 z výplně (n. 132), ostatní ze dna (n. 185).

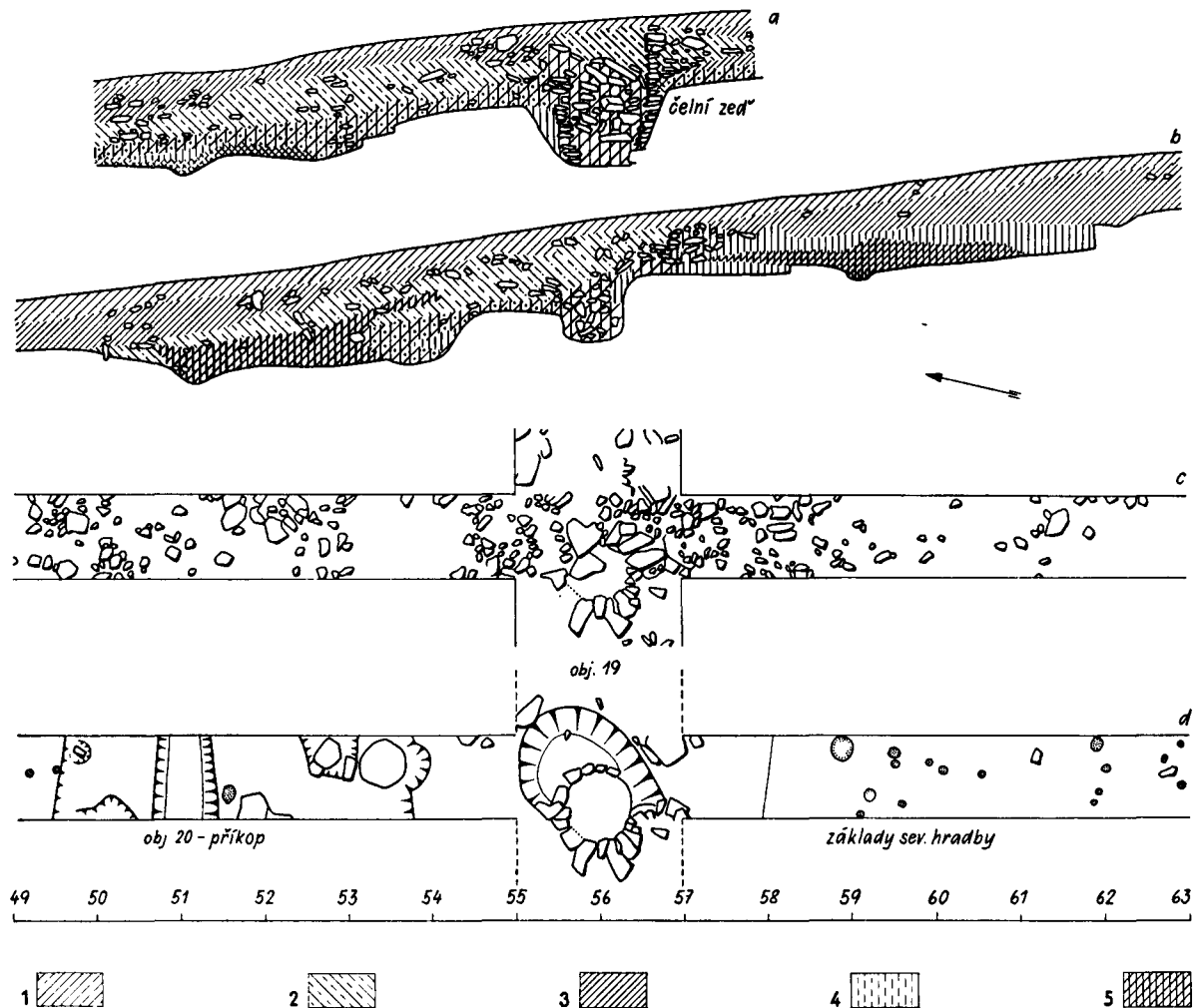
jakého druhu toto osídlení z té doby na ostrožně zjištěné, bylo. Na takto formulovanou otázku nemůžeme ani dnes dát zcela uspokojivou odpověď. Centrum tohoto významu bylo jistě chráněno hradbou. Podívejme se tedy, zda některou z hradeb můžeme položit do tak staré doby.

Analýza nálezů z destrukčních vrstev obou hradeb nás vede k závěru, že obě fortifikace, vymezující polohu u sv. Jiří, se dočkaly pozdní doby hradištní. U severního valu však o tom nezvratně svědčí obsah základové fortifikační vrstvy 3c (sonda IV M : 7—10). Ta se vyznačovala již frag-

24. *Ed. Fiala*, Staré mincovny, Věstník numismatické společnosti čsl. III 1921, 97—104, 98 n. Zde uvedena starší literatura.

25. *R. Turka*, Čechy na úsvitě dějin, Praha 1963, 247 n.

menty se svisle vytaženým okrajem — typ E —, jež v našem prostředí nemůžeme datovat do počátku 11. století, čímž je určena doba postavení hradby. Je sice pravda, že v základové konstrukci ve výplni kůlu 22 bylo sebráno více zlomků bez těchto pozdních vyspělých tvarů, ty však 1. mohly pocházet ze starších dotčených sídlištních vrstev nebo 2. — při svém poměrně nevelkém počtu — mohly se dostat do výplně kůlů základové konstrukce náhodou jen typy starší, které typy mladší doprovázejí. Tím pochopitelnější je, že tyto vyspělé tvary jsou v obsahu vrstev destruktčních 19,

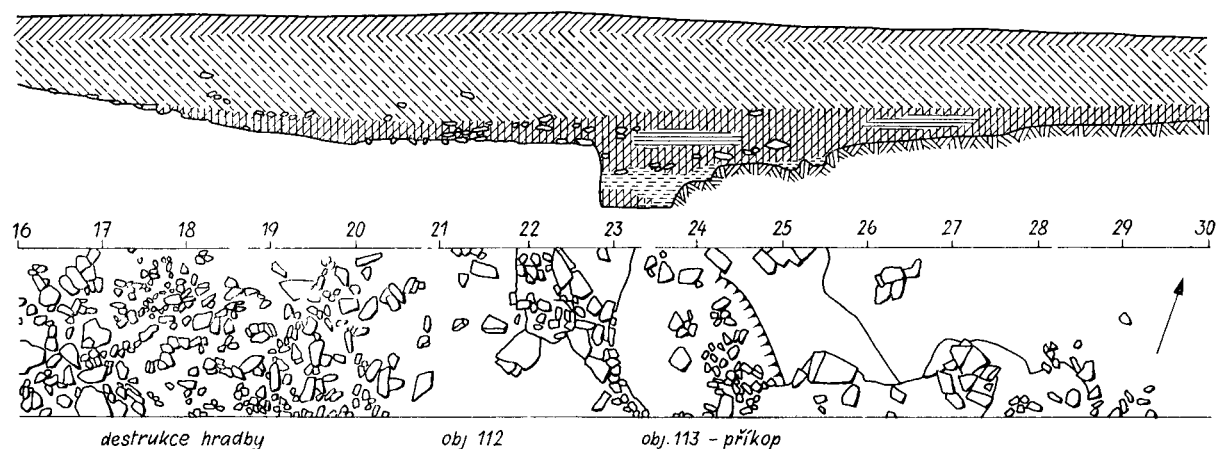
Obr. 14. Kouřim, sv. Jiří. Hradba severní v řezu a v půdorysu. a): stěna východní s objektem č. 19 a s příkopem; b): stěna západní s valovými navážkami čelní hradební zdi, s objektem 19 a příkopem; c): půdorys s druhotnou kamenitou destrukcí horní; d): půdorys s obj. 19 po odstranění druhotné destrukce. Popis vrstev srv. obr. 23.

14, 13 i výplně příkopů vnějšího (20) i (17) vnitřního, (obr. 29, 30). Naproti tomu nutno uvážit, zda do staršího období nebudeme moci datovati opevnění jižní, kde uvnitř konstrukce (č. 102) převažují výrazně profily typu A—B, i když v destruktčních vrstvách (101, 103, 114) je podíl vyspělých tvarů okrajových typů E zřetelný (obr. 22 : 8—10). I to by podpořilo věrohodnost výkladu mince „Otezaurim“.

Archeologický výzkum tedy zdaleka nepopřel otázku další kontinuity života kouřimské oikumeny po pádu Staré Kouřimě, zůstává však otevřen do značné míry problém centra v době slavníkovské, které archeologický výzkum pro 2. polovinu 10. století nikde v plné míře zatím neprokázal. Před výzkumem nejzazšího cípu ostrožny s centrem sv. Klimenta nebudeme moci ani tuto historicky důležitou problematiku odpovědně řešit. Stejně však hiát, který vznikl po doznění moci v centru

na Staré Kouřimi, se spíše zmenšuje, neboť na kouřimské ostrožně máme dnes již objekty, jejichž keramický obsah nesporně navazuje na slavníkovské hrnčířské i zdobené formy (č. 139—142). Svědčí o tom i právě zmíněný nález numismatický, a do příznivého světla se dostává problematika kouřimské mincovny, podníčená nálezem chráštanským. Je tedy dnes na místě posouditi i známou hypotézu *O. Králíkovu* o možnosti, že autor „Rýmované legendy o utrpení sv. Vojtěcha“,²⁶ který se zmiňuje o zpusošení hradu Kouřimě, má na mysli skutečně Kouřim a nikoli Libici, jak naznačil Bruno, tvrdí i Kosmas a jak interpretuje většina historiků.²⁷ Z textu dalších veršů vyplývá, že jde o hlavní sídlo Slavníkovců, a to bylo podle Brunona i Kosmy na Libici a nikoli na Kouřimi, takže myšlenka, že jde v legendě o záměnu Libice za Kouřim, což byla jistě centra se společnou tradicí, se jeví věrohodnou.

O. Králík ovšem nemá důvodu nevěřit autoru Veršů poněvadž považuje za prokázané, že jím je bratr Vojtěchův, žijící současník vyvraždění rodu, který svými verši se staví za postižený: „*Illā sed interea gens impietatis amica, Paccatum grande patrarat non sine fraude — urbem nam furtim vastantes nomine Currim.*“²⁷

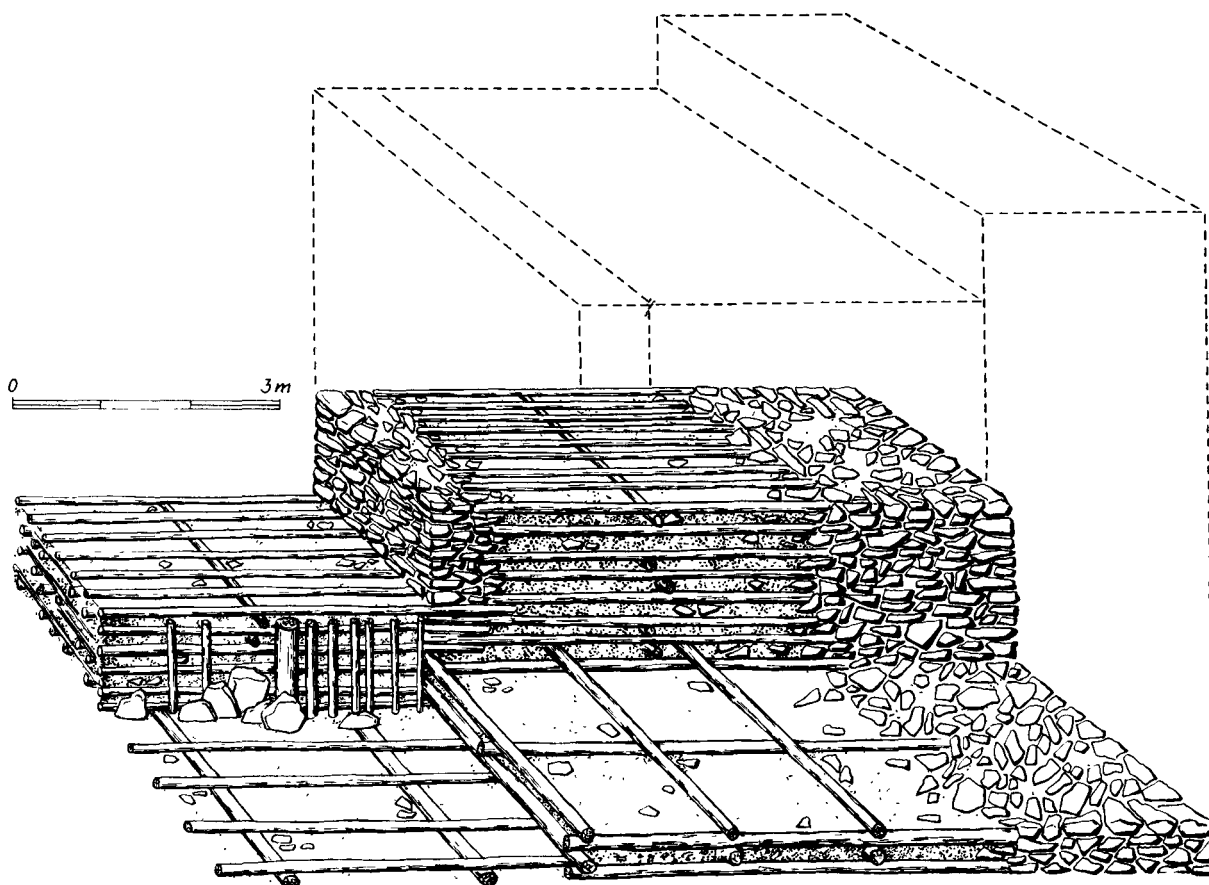
Obr. 15. Kouřim, sv. Jiří. Příkop jižní hradby v půdorysu a řezu sondy IIa. Popis vrstev srv. obr. 13..

Přestože archeologicky nemáme zatím plně objasněnu funkci centra u sv. Klimenta na Kouřimi, dosavadní archeologické bádání, prováděné současně na Kouřimi i na Libici, svědčí při lokalisaci centra Slavníkova zřetelně ve prospěch Libice. Neboť čistě z hlediska archeologického Libice obsahem prozkoumaného pohřebiště i obsahem objektů sídlištních, stejně jako charakterem objevené otonské církevní architektury s Kouřimi je sice delší dobu současná, mocensky na Kouřim navazuje, avšak ve svém vrcholu v druhé polovině 10. století Kouřim výrazně svým významem převyšuje. Je rovněž příznačné, že na starém pohřebišti kouřimském u Libuše nedošlo k postavení kostela, jak výzkum přesvědčivě prokázal, zatímco na Libici, kde rovněž ještě ve střední době hradištní vzniklo pohřebiště bez kostela, bylo později v 10. století ve vnitřním hradištním areálu po-

26. Latinská edice legendy v FRB I, 313—334, *Stiebitzův* překlad podán u *V. Chaloupeckého*, Na úsvitě křesťanství, Praha 1942, 184 n.

27. Hlavním pramenem pro lokalisaci vyvraždění Slavníkovců je Kosmas I, 29 a nepřímo i Bruno z Querfurtu (FRBI, ed. J. Rumler Praha 1873, 289 n.). Z historické literatury vycházejí z Kosmy *V. Novotný*, České dějiny I Praha 1912, 648 n., pozn. 3. Srv. *R. Turek*, Čechy na úsvitě dějin, 200 a *týž*, Libice knížecí hradisko X. věku, Praha 1968, 9 n., 109 n., kde je uvedena i starší literatura. Naproti tomu latinská veršovaná legenda o sv. Vojtěchu tzv. *Quatuor immensi* (J. Emler, FRB I, 329) mluví o Kouřimi jako o místě tragedie. K tomu srv. *O. Králík*, Šest legend hledá autora, Praha 1966, 214—346; *týž*, Slavníkovské interludium, Ostrava 1966. O tom se kriticky rozepsal naposledy *D. Třeštík*, Radim, Kristián, Vojtěšské legendy a textologie, ČČH XV 1967, 697, který oprávněně poukazuje na dosavadní archeologický stav obou lokalit. Ještě důrazněji na tyto okolnosti v otázce záměny Libice za Kouřim u autora Veršů upozorňuje *V. Ryněš*, Radim, Gaudencius v české dějinné tradici, ČNM odd. hist. CXXXVI 1937, 7, pozn. 35, který se odvolává jak na výsledky závěrů *R. Turka*, tak na závěry moje i na důležité nálezy numismatické. *Týž*, Libická tragédie a její oběti v tradici staletí, Polabí 1967, 9—14, 37—42, 89—92.

svěceno stavbou křesťanské svatyně. Archeologická situace na Kouřimi dále ukazuje, že 2. polovina 10. století je zde dokumentována nálezy mimo areál dosavadního centra na staré Kouřimi, např. na pohřebišti u Lechova kamene a jak zatím nálezy naznačují i na protější ostrožně zejména u sv. Klimenta, avšak i v poloze svatojirské. Dosavadní sídlištní celky, avšak i numismatické nálezy,

Obr. 16. Kouřim, sv. Jiří. Jižní hradba hradiska svatojirského s částečnou rekonstrukcí základů.

jak jsme viděli, můžeme datovat nejdříve na sklonek slavníkovské éry a po ní do stol. 11., nikoli však právě do doby vrcholu slavníkovské moci. Tyto archeologické poznatky je třeba při historické interpretaci a lokaci Slavníkova centra vzít plně v úvahu. Nicméně i záměna jmen, o což v daném případě nejpravděpodobněji jde, je svědectvím pro existenci Kouřimě v době, kdy legenda byla sepsána, ať již to bylo rozhraní 11.—12. století, jak míní *J. Vilíkovský*, *V. Chaloupecký* a *J. Ludvíkovský* (p. 26 : 184), nebo o sto let dříve, jak míní *O. Králík*.²⁸

Století 11., dokumentované v naší kapitole archeologicky a do značné míry i historicky, znamená plynulý přechod mezi érou slavníkovskou a děpoltickou, érou, kterou na Libici samé považujeme za přemyslovsko-vršovskou. Bylo cenným ziskem archeologického výzkumu na Kouřimi, že otevřel také tuto stránku života kouřimské oikumeny, která dosavadním výzkumem není zdaleka vyčerpána.

O soudní pravomoci Kouřimě v 2. pol. 11. stol. svědčí legenda svatoprokopská *Vita Minor*. Uvádí příhodu s ovčákem, který byl za opata Víta předveden před soudce kouřimského pro krádež.²⁹

28. *O. Králík*, Šest legend hledá autora, Praha 1966, 38—43, *V. Chaloupecký*, p. 26. *J. Ludvíkovský*, Kristian či Radim, Česká literatura 15 1967, 520 n.

29. *Václav Chaloupecký - Bohumil Ryba*, Středověké legendy prokopské, Praha 1953, 14, 153: *Quidam opilio in eiusdam abbacie territorio tunicam hospitis sui clepserat. Qua cum post aliquos dies indutum eum hospes inveniret . . . ac manibus post tergum vinctis sine dilacione illum ad iudices curimenses trahere cepit.* Další poznámky k datování *V. Rýněš*, K počátkům úcty sv. Víta v českých zemích, *Slavia XXXV* 1966, 592—3, který ve shodě s *B. Rybou* včleňuje legendu do slovanského údobí kláštera.

Obr. 17. Roštová konstrukce jižní hradby s vnitřní kamennou destrukcí v popředí a čelní kamennou zdí v pozadí. Sonda III.

na, náležejícího v současné době mlynáři *A. Beyšovcovi*. — Výzkum v těchto místech prováděl naposled prof. *J. L. Píž*, který své výsledky průzkumu uveřejnil.³¹ Podle záznamu odkryl *J. L. Píž* 3 kostry, z nichž jedna byla pod silnou deskou pískovcovou, dvě pod deskami břidlicovými. Kostry neměly milodarů, zatímco jiné hroby, dříve objevené blíže předpokládaného kostela, byly bez kamenných desek a měly esovité záušničky. Pravděpodobně šlo o nejstarší pohřby hřbitova.

Drobnější průzkumová sondáž byla provedena v r. 1962 sondami 1 metr širokými, vedenými napříč terasou od jednoho konce ke druhému (obr. 58).

Sonda 19 metrů dlouhá, přešla předpokládané valové opevnění, které podle některých povrchových známek (červené zbarvení půdy, mazanice) bylo založeno při západní části terasy.

Profilem zjištěno toto souvrství:

1. Ornice. 2. Navážka rulové zvětraliny zbarvená v jižní polovině do žlutohněda. 3. Navážka analogická, do ruda zbarvená. Obě navážky 2—3 ostře na sebe navazují a představují pravdě-

30. *V. Chaloupecký - B. Ryba*, o.c., 133, kap. 2: Predicta siquidem spelunca a castro Curim distat duabus leucis, que vocabulum a fluvio, ibidem desubtus fluente, Zazava usitavit. Táž zmínka se opakuje ve veršované legendě svatoprokopské, FRB I, 350.

31. *J. L. Píž*, *Starožitnosti III*, 1, 77, 375; týž, *Z výzkumu našich hradisk*, Pam. arch. XXII, 1908, 525.

Také v úvodní části prokopské legendy Vita Minor je důležitá pasáž o Kouřimi jako o „castrum Curim“, od něhož byla prý vzdálena jeskyně sv. Prokopa na 2 míle odtud k Sázavě.³⁰

V této souvislosti je třeba se zmínit ještě o dalším kouřimském centru u sv. Vojtěcha, kde stál kostelík toho jména. Jeho založení oprávněně předpokládáme podle patrocina někdy po r. 1039, po přenesení ostatků sv. Vojtěcha do Čech a po obnovení úcty k tomuto světcí. V r. 1962 byla v těchto místech provedena zjišťovací sondáž.

b) *Poloha u sv. Vojtěcha* je oválná terasa vklíněná v meandru Kouřimky do severovýchodního úbočí masivu Staré Kouřimě. Je podstatně nižší než Stará Kouřim (260 m) a má rozlohu 1,49 ha.

Kostelík, zasvěcený sv. Vojtěchu, stál podle tradice i podle objevených kostrových hrobů a náhrobních kamenů v jihovýchodní části terasy, na parcele č. 985, která byla v majetku mlynářů Bukačovského mlý-

podobně hlinité výplně hradebních komor. 4. Zvětralá rula, podloží. 5. Původní humus popelavě zbarvený. 6. Spálená do červena zbarvená vrstva ze shořelého dřeva. Při východní straně je v této úrovni znatelný rošt hustších dřev kolmo směřujících k terase, kde bylo sebráno několik střeptů z pozdní doby hradištní (č. n. 87/62). Nahromadělna kamení, interpretovaná jako pata valu, leží na původním humusu č. 6.

K plné interpretaci objektu, který je sondou narušen, chybí čelní okrajová část, která je patrně destruovaná. Nicméně podle nahromadělny kamení (8) a podle zbytků zuhelnatělých dřev dá se soudit na jádro valu o základně více než 10 m široké. Také větší ploché kameny na původní úrovni svědčí o tom, že nadložní vrstvy jsou umělými navážkami z valového náspu.

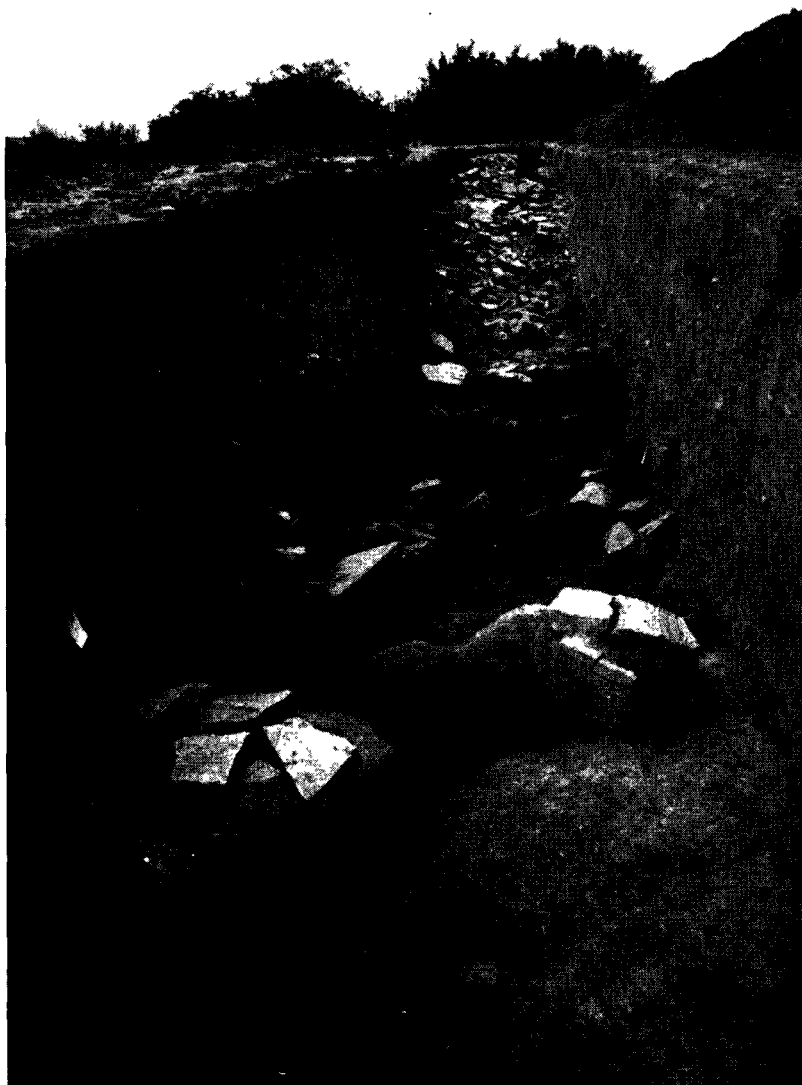
V sondě č. 5, založené v jihovýchodní části terasy v místech bývalého kostela sv. Vojtěcha, byly objeveny kamenné náhrobní desky z břidlice a kostra. Náhrobní kamenné desky se objevily 20—40 cm pod povrchem, 1—1,50 m od sebe. Jsou orientovány Z—V. Ležely na tmavší hlinité šedé kamenité výplni.

Na dně jedné z hrobových jam byl zbytek pohřbeného jedince (Z—V). Lebka zachována z poloviny. Hrob byl bez milodarů i bez nálezů.

Podloží dále při okraji terasy bylo nerovnoměrně vyhloubeno při výkopu hrobových jam, které svým šedým, hlinitokamenitým zásypem splývají v homogenní zásypovou vrstvu. Zde byly práce přerušeny.

O kostele sv. Vojtěcha v této prostora ležícím a založeném někdy po r. 1039 jsou zprávy poměrně pozdní a skoupé. Pocházejí až z let 1659—1677. Jsou to především záznamy z městských knih smluv z kouřimského archivu. Tak v „Knize kontraktů“³² čteme závět Marty Vojtěšky, která se zmiňuje „o poli u sv. Vojtěcha v tom položení u kostelíka . . . , které daruje se všemi svobodami. . .“

Ke kostelu byli později pochováváni členové mlynářského rodu Bukačů, podle nichž se mlýn nazývá Bukačov. V době císaře Josefa II. ještě stál, byl však tehdy již ruinou a sloužil za sýpku.³³

Obr. 18. Vnitřní kamenná destrukce jižního valu.
Sonda II.

32. V kouřimském archivu v knize kontraktů s. 296.

33. Podle výpisu městského archiváře B. Svobody, jemuž vděčím za možnost zveřejnění.

III Kouřim pozdní doby hradištní

1. Opory v datování

Většiny objektů na naší ostrožně výzkumem odkrytých — včetně staveb církevních a včetně obou valů, severního i jižního, které chránily temeno s centrem u sv. Jiří, i když nebyly postaveny v jedné stavební fázi — bylo užíváno až v období, jež pro vývoj osídlení naší lokality znamenalo vyvrcholení a rozkvět.

Obr. 19. Detail přepážky vnitřního a vnějšího traktu hradební konstrukce jižního valu v sondě III. Přepážka sestává z kamenů na koso položených a tyčoviny.

Podle keramického obsahu hlavních vrstev lze většinu sídlištních objektů datovat do té fáze pozdní doby hradištní, která se v keramice vyznačovala dominantními tvary nádob se svísele vytaženým římsovitým okrajem typu E (obr. 55 : 8; 94) a výzdobou prosté hrubší šroubovice na podhrdlí, někdy ještě doprovázenou jednoduchou vlnicí. Tyto tvary se uplatnily u většiny zboží a byly doprovázeny nádobami s okraji kalichovitými, s okraji římsovitě protaženými a jen v malém procentu nádobami s okraji jednoduchými nebo nálevkovitými, které se nicméně jako archaické houževnatě udržovaly. Běžně se již vyskytují zásobnice s rozšířeným okrajem s lištou na podhrdlí, často tuhové, miskovité poklice a složité značky na dně.³⁴

Absolutní datování okraje svísele vytaženého — typu E — je pro datování vrcholného období Kouřimě u sv. Jiří rozhodující a vyžaduje samostatného rozboru. Dosavadní nálezy nádob s touto vyspělou profilací se pokusil klasifikovat na základě nových výzkumů zaniklé osady mezi Štřhlicemi a Kozojedy na Českobrodsku *Žd. Smetánka*, který vycházel z konfrontace sídlištních keramických souborů zmíněné osady s dosud známými datovatelnými sídlištními celky z Hradištka u Davle³⁵ a středověkého objektu z Loun³⁶ a podle několika datovatelných keramických zlomků z hradu Potštejna u Žinkov, postaveného v polovici 13. století a zaniklého koncem téhož století. *Žd. Smetánka* datuje tento druh vyspělého okraje nejdříve do sklonku 13. století, a to jak podle historických dat zániku některých z jmenovaných lokalit (Potštejn, Sekanka-Hradištka u Davle),³⁷ tak podle

34. *M. Šolle*, o.c., p. 17.

35. *J. Kaván*, Archeologický výzkum v Hradištka u Davle, AR VIII 1956, 377—386.

36. *N. Mašek*, Středověký objekt z Loun, AR IX 1957, 507—509, obr. 238; *M. Richter - Žd. Smetánka*, Zur Datierung und Problematik der Anfänge der rotbemalten Keramik in Böhmen, Epitymbion R. Haken, Praha 1958, 86, t. IX.

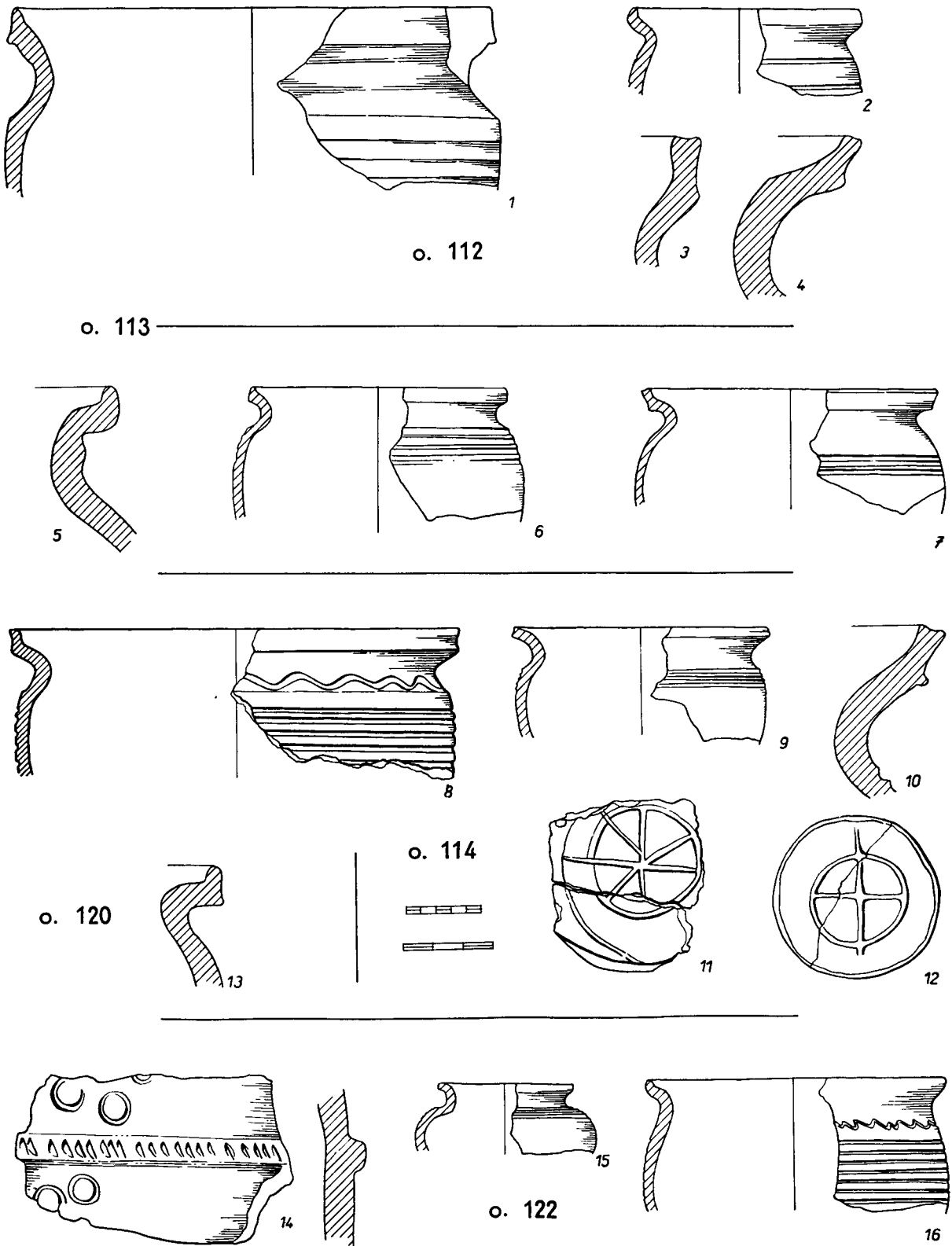
37. *Květa Reichertová*, Příspěvek k datování středověké keramiky v Čechách, Pam. arch. XLVII 1956, 171 n., obr. 1 : 1—5.

Obr. 20. Čelní kamenná zeď jižní hradby v sondě IIIa.

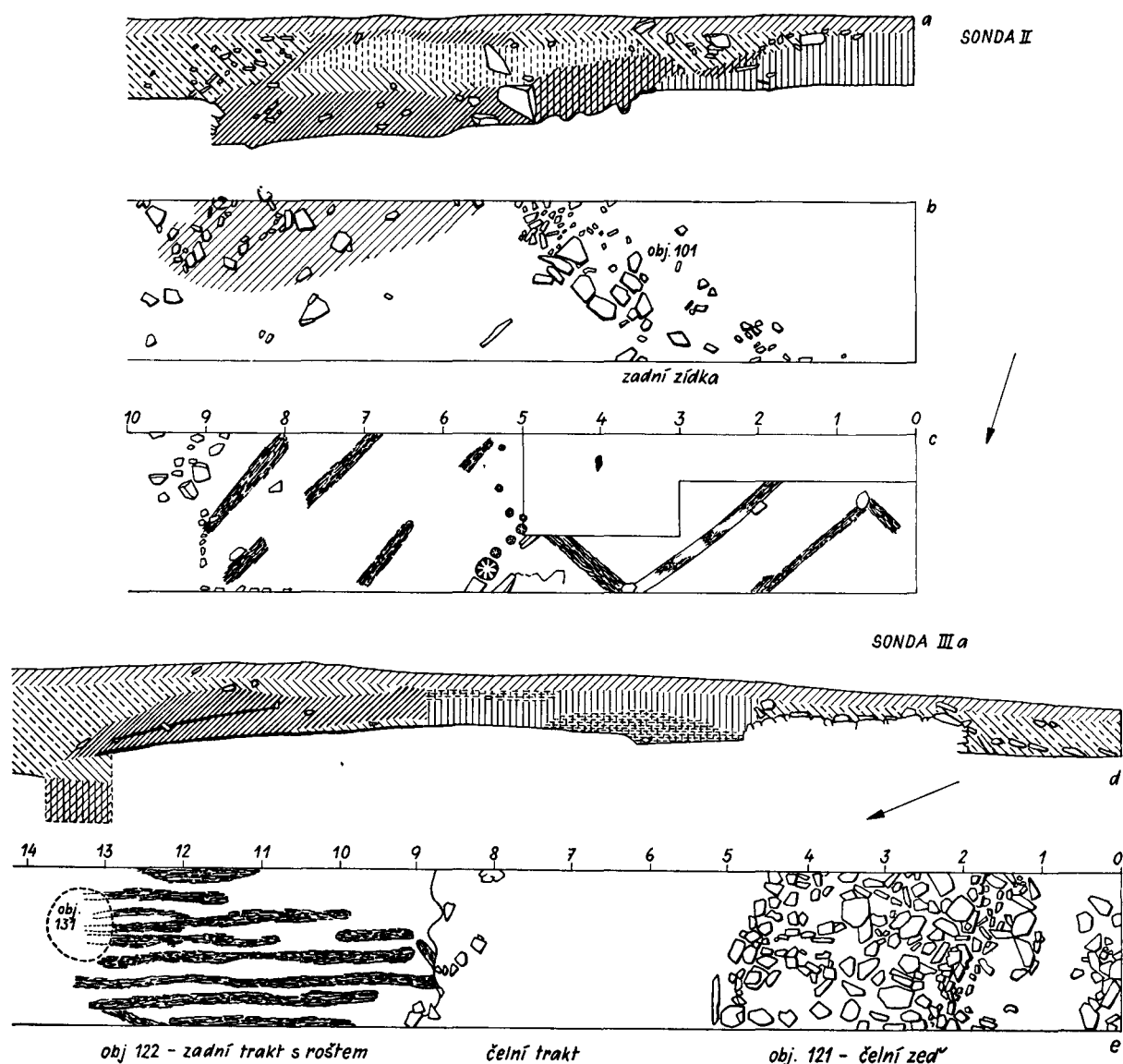

Obr. 21. Čelní kamenná zeď jižní hradby v sondě IIIb v místech jejího přerušení u jižního vchodu do hradiska.

Obr. 22. Kouřim, sv. Jiří. Fragменты z hradební destrukce nad vnitřním příkopem (112—114) a z hradebního ochozu (o. 122) z pozdní doby hradištní.

doprovodného inventáře některých celků (Louny, Hradištko), například podle malované keramiky a analogických lahví ze Zlončic, určených mincemi k r. 1240³⁸ i s ohledem na další vývoj, směřující k tvaru tzv. „okruží“, typického pro 14. století. Vzhledem k tomu, že jde u Štíhlic skutečně o značně vyspělé tvary našeho okraje, jak je patrné z jeho masivnosti — *Smetánkův* typ A, B³⁹ — a vzhledem k tomu, že se tu setkáváme i s vysokými okraji někdy i jemně formovanými (typ E) můžeme toto

Obr. 23. Kouřim, sv. Jiří. Hradba jižní v půdorysech a řezech sondy IIa a IIIa.

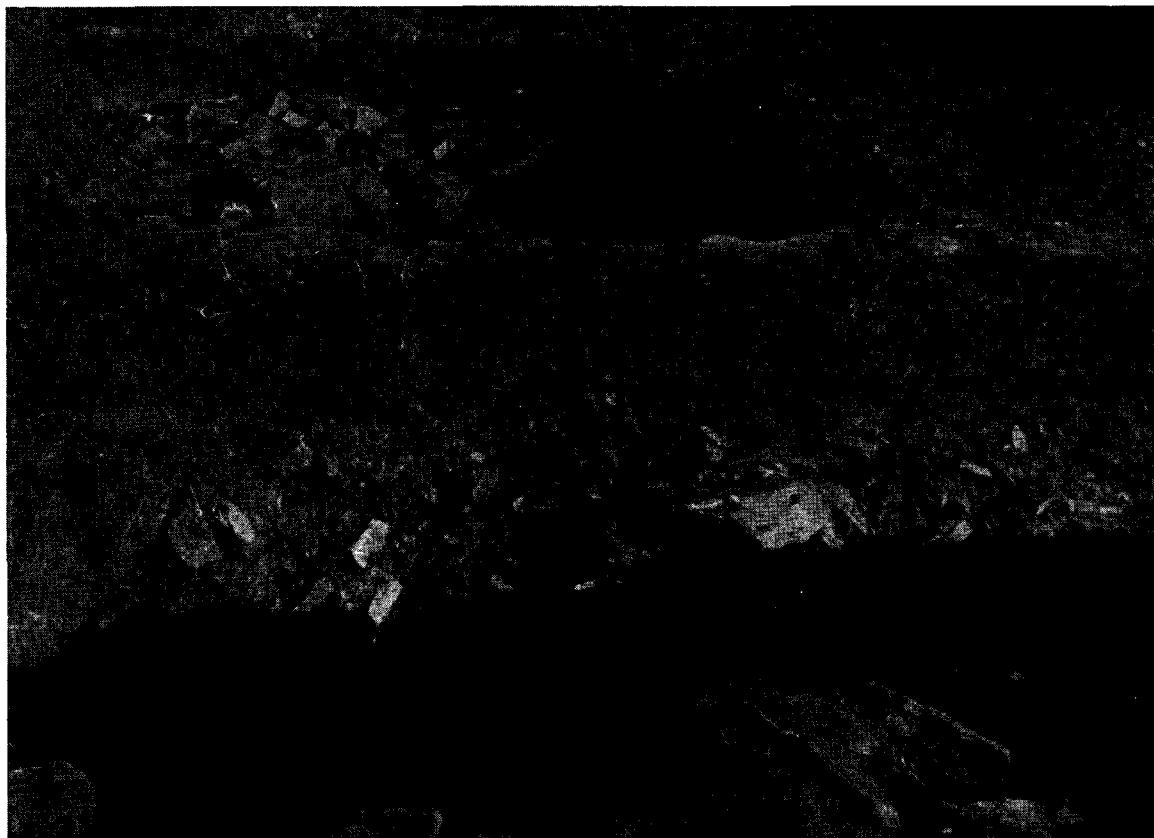
Popis vrstev: 1 ornice; 2 žlutohnědá hlinitá nebo hlinitokamenitá zavážka; 3 tmavohnědá až černá vrstva porézní z valových navážek promíšených dřevem pod roštem a uhlíky; 4 světle šedé navážky hlinité ve valu, různé příměsi; 5 hlinitá šedá až šedočerná výplň sídlištních objektů jam i sídlištních vrstev. Srv. obr. 14.

datování osady u Štíhlic přijmouti, stejně jako i životnost těchto vyspělých, v podstatě ještě však hradištních forem na sklonku 13. století. Zůstala však nedořešena otázka, od které doby lze s okrajem typu E počítati a jaký byl jeho starší vývoj. Větší stáří této formy než je 2. polovina 13. století

38. K. Reichertová, tamže; M. Richter, Keramika z 12. až počátku 14. stol. v Čechách, datovaná podle pokladů mincí, ČNM 128 1959, 4—22.

39. Z. Smetánka, Středověká osada mezi Štíhlicemi a Kozojedy, AR XI 1959, 683—691, obr. 271; týž, Záchranný výzkum ve Štíhlicích u Českého Brodu, AR XIII 1961, 264—7, obr. 122 : E, G.

připouští již nálezový celek z Loun, zařazený nepřímo podle tvaru láhve, datované ve Zlončicích nálezem brakteátů již do první poloviny 13. století, stejně jako nálezový keramický inventář sídlištních celků na Hradištku-Sekance⁴⁰ s množstvím nádob s okrajem našeho typu D. Také historické datum zániku sídliště k r. 1278 je nejzazší časovou mezí, tím spíše, že vytažené okraje mají málo vyspělý charakter. Červeně malované keramické zboží, které naše celky provází, nevyžaduje nutně mladšího datování až do 14. století, jak naznačili již také *M. Richter - Žd. Smetánka*.⁴¹ Nepřekvapí tedy, jestliže v pražské oblasti nalezneme keramické tvary tohoto typu již v prostředí

Obr. 24. Základy čelní zdi severní hradby a její destrukce.

kláštera Bl. Anežky na Františku z 1. poloviny století 13.⁴² Nicméně převratným se zdá nález keramických zlomků tohoto rázu na staveništi kostela sv. Anny v Praze 1 pod základy starší románské rotundy sv. Vavřince, v kulturní vrstvě, do níž rotunda byla založena a který by svědčil, že již nejpozději v první polovině století 12., ne-li dříve, bylo těchto keramických tvarů užíváno.⁴³ S ohledem na to, že v pražské oblasti a to dokonce ve venkovském prostředí, jak ukazuje novější výzkum *Žd. Krumphanzlové* v Lahovicích, lze počítat s jiným příbuzným, i když geneticky odlišným okrajem kalichovitým ve vyspělé formě pro 12. století a v méně výrazné formě již mnohem dříve od 10. století,⁴⁴ i vzhledem k celkové tendenci středočeských hrnčářů zvedati okraj již od střední

40. *J. Kaván*, o.c., 385, obr. 172.

41. *M. Richter - Žd. Smetánka*, o.c., v pozn. 36; datování do 14. století zdůvodňuje naproti tomu *K. Reichertová*, K otázce červeně malované keramiky středověké, Referáty v Liblicích za rok 1955, I, Liblice 1956, 159—165.

42. Podle laskavého sdělení autorky výzkumu *K. Reichertové*, dosud nepublikovaného.

43. *I. Borkovský*, Objev rotundy a templářského kostela sv. Vavřince, ČNM 126 1957, 21.

44. *Žd. Krumphanzlová*, Lahovice, kandidátská disertační práce 1966, do níž jsem nahlédl s laskavým souhlasem autorčiným.

Obr. 25: Destrukce čelní zdi severního valu s kruhovým vyzděným objektem č. 19 v popředí.

doby hradištní⁴⁵ není třeba považovati ojedinělý nález z prostředí rotundy sv. Vavřince za nahodilý. Cenné doklady soudobé keramiky z Pražského hradu s vyspělými okraji typu E, stejně jako s rozšířenými okraji velkých zásobnic, přinesl výzkum *I. Borkovského* nejspodnější vrstvy na rostlém

45. *I. Borkovský*, Levý Hradec, nejstarší sídlo Přemyslovců, Praha 1965, 68, obr. 16.

Obr. 26. Kruhový vyzděný objekt před lící severní hradby, vyplněný mohutnou kamennou destrukcí.

Důležitým mezníkem pro datování nejstaršího výskytu našeho okraje je koncové stadium vývoje hrnčířství na Libici, která přestala být v držení Vršovců r. 1109, takže v r. 1130 je naposledy uváděna.⁴⁶ Pro nás je zvláště významné, že nádoby této zánikové fáze z počátku 12. století jsou opatřeny okraji typu D, nikoli však ještě okraji typu E s vytaženými okraji, které zřejmě náležejí až mladšímu vývoji v oblasti kouřimsko-libické. Doklad jejich existence v prostředí zaniklé vsi Bělčice mezi Kánínem a Sány na Nymbursku nedaleko odtud přes celý vývojový sled forem tamní keramiky z 12.—14. století nám ovšem pro datování našeho tvaru pomáhá jen naprosto

terénu, do níž byla založena Černá Věž, a prostoru brány, která podle románského charakteru zdíva i podle rázu keramiky byla zazděna za krále Václava I. ve 13. století. Tyto tvary pocházejí i z vrstev, současných s hradbou Soběslavovou ze 12. století.⁴⁶ Jde o svisle vytažené okraje i okraje kalichovité z hrncových nádob, zdobených hrubým rýhováním, v podstatě podržujících ještě hradištní tradici stejně jako tomu je na Kouřimi. Také nálezy keramiky z 2. fáze kláštera břevnovského jsou s naší kouřimskou fází V souběžné; nesou též dobový charakter, i když zde postrádáme jemněji určené chronologie a nutno se spokojit jen rámcovým datováním pozdně hradištního vývoje.⁴⁷

Výzkumu u sv. Jiří, který přinesl tento tvar v několika variantách od starších forem, navazujících geneticky na tvar typu D — římsovitě protažený a při vlastním okraji zúžený — až ke kratšímu, ale již značně silnému „okružní“ obj. 137, můžeme využít, opírajíce se o nálezy per analogiam, pro vytýčení vlastní chronologie jak naší lokality, tak celé bývalé zlicko-slavnickovské oblasti, která ve svém vývoji hrnčířského řemesla projevovala svou osobitost v tradičním poněkud konservativním lpění na postupném přejímání nových prvků v technice, ve tvarovém formování nádoby i ve výzdobě.

46. *Týž*, Výzkumy v Černé věži na Pražském hradě, Pam. arch. L 1959, 273 n., obr. 7, 8; *týž*, Opyš Pražského hradu, Pam. arch. LIII 1962, 388—392.

47. *A. Hejna*, Ke stavební minulosti břevnovského kláštera, Pam. arch. XLVII 1956, 151—170, obr. 8—11.

48. *R. Turek*, Libice, knížecí hradisko 10. století, Praha 1968.

rámcově.⁴⁹ Zato sama ostrožna svatojirská přináší doklad o tom, že takto formovaný okraj existoval v této oblasti nejen až v první polovině století 13., kam je třeba datovat rozkvět děpoltické Kouřimě, která z historických důvodů po svém mocenském zániku v dvacátých letech 13. století zřejmě dlouho nepřežívala vedle nově založeného královského města 2. poloviny 13. století, ale již dříve. Jeho existenci máme ověřenu již v době, kdy bylo stavěno opevnění u sv. Jiří, jak vyplývá z obsahu stavební základové vrstvy 5 u valu severního (obr. 14a, b; obr. 32 : 2), z jeho destrukce i ze sídlištních vrstev a z objektů z doby před založením hřbitovní zdi (obr. 54). Z toho vyplývá, že koncovému období předcházela určitou dobu trvající přípravný proces, který počátek vrcholného kouřimského vývoje nutně v souladu i se zprávami historickými posunuje do průběhu 12. století ne-li dříve. O tom svědčí též objekty, které mají tuto formu okraje a byly později stratigraficky překryty. Jsou to objekty 104 (obr. 6 : 10), 203, 219, 240, 250 (obr. 55;

Obr. 27. Vyzděný vnitřně lícovaný objekt č. 19 po odstranění vnitřní destrukce.

obr. 57), které v omezené míře umožňují tuto závěrečnou epochu členiti do jisté časové posloupnosti jak po stránce vývoje vlastních keramických tvarů, tak zejména kvantitativně z hlediska statistického, což dosvědčuje vzrůstající obliba posuzovaného tvaru (p. 17) a zřetelný ústup okrajů jednoduchých. Odůvodněně lze vyjádřiti přesvědčení, že v kouřimské oikumeně vlastní okraj s vytaženým okrajem — typ E — nastoupil nejpozději v polovině století 12. a to zřejmě pod rostoucím vlivem přemyslovské oblasti. Tehdy totiž došlo konečně k nivelisaci obou prostředí, dlouhou dobu odlišně se vyvíjejících, což se projevilo mimo jiné i v řemeslném odvětví, které archeologicky lze nejlépe postihnout, v hrncířství. Nejde přirozeně jen o uplatnění tvaru velké hrncovité nádoby s vytaženým okrajem, ale i o jiné vyspělé tvary okraje podříznutého, ploše seříznutého a rozšířeného, jak je obvyklé zejména u zásobnic často tuhových, ale v redukované formě i u nádob hrncovitých. Totéž se projevuje i rozšířením misek-poklic příznačných dvojkónických forem s široce vytaženými okraji, jak o tom bude řeč ještě níže (obr. 93 : 3).

2. Hradby

Doba 12. století, kdy již obě hradby chránily polohu sv. Jiří, jak bylo možno posouditi především podle keramického materiálu nalezeného v konstrukci i destrukci hradeb, je závěrečnou epochou budování hradisk, epochou, v níž tradiční technika valové hradby byla ve většině oblastí tehdejší

49. J. Justová, Lokalizace zaniklé středověké vsi Bělčice (kat. Sáňy o. Nymburk), AR XIX 1967, 100—103.

Evropy překonána technikou kamenné zdi stavěné na maltu, rozvíjející starý způsob zdiva římského — opus romanum. Je až zarážející, že v době, ve které Pražský hrad byl již po dvakrátě za sebou — poprvé, jak výzkumem dokládá *I. Borkovský*, za Břetislava I., po druhé za Soběslava opevněn kamennou hradbou na maltu, která umožnila zcela podstatně zúžit sílu tělesa hradby na 3,50 m, vystačili správci kouřimského hradu, který stál po určitou dobu pod ochranou rovněž mocné přemyslovské větve z rodu Děpoltova, s tradiční hradištní technikou dosti mohutné široké hradby dřevěnohlinité s čelní kamennou zdí, spojenou hlinou bez příměsí malty. Snad je to doklad tradičního konservatismu, posíleného mírou zkušeností domácích stavebníků, snad je v tom třeba spatřovati omezení, plynoucí z privileje stavěti novou technikou toliko v centru knížecí moci v Praze. Skutečností zůstává, že na Kouřimi děpoltické, stejně jako v jiných oblastech z hlediska Prahy periferních⁵⁰ se poslední stadium vývoje fortifikačního umění při stavbě hradeb vyznačovalo zesilováním hradebního jádra do šířky přístavováním různých konstrukčních článků vedle sebe a rozšířením kamenného čela do hloubky. Tak se nám alespoň jeví na Kouřimi nejlépe zachovaná hradba jižní, zejména v místech sondy IIa a IIIa—b (obr. 23).

Hradba v obou těchto sondách sestávala pravděpodobně z týchž základních konstrukčních článků, nicméně ne všechny se na obou místech stejně dobře zachovaly. Tak sonda IIIa ukázala, že kamenné hradební čelo bylo složeno z rulových placatých i hranolovitých na hrubo přitesaných kamenů s hrubšími kameny v čele zdi a s řidšími a drobnějšími směrem k hradebnímu jádru. Byly zachovány jen samy základy zdi o 2—3 ložných řadách kamenů spojovaných na sucho. Šířka čela je značná, dosahuje 250 cm (obr. 20 a 21). Líc hradebního čela lze dobře odlišit od čelní kamenné destrukce, která sama nebyla prozkoumána v plné míře. Nicméně podle hloubky spádu v čele a bohaté destrukce na vnitřní straně, kam pravděpodobně zasáhla též čelní destrukce, lze usuzovat na zeď značně vysokou (obr. 18). Čelní zeď byla založena do navážky, jak bylo tradičně zvykem již od střední doby hradištní⁵¹ a plynule přecházela ve vlastní hlinodřevěnou hradební konstrukci. O konstrukci hradebního jádra jsme poučeni z profilů obou sond II a IIIa a z příslušných vodorovných horizontů (obr. 23d—e; obr. 17). Hradební jádro sestává ze dvou stejně velkých traktů, traktu čelního a traktu zadního, které se od sebe odlišují především konstrukčně. Oba, jak vidno z půdorysů obou sond, měří 4 metry, takže celková šíře ochozu měří 8 metrů, s kamennou plentou (2,50 m) pak vytvářejí hradbu 10 metrů širokou. Rozdělení hradební konstrukce ve dvě stejné části je zřetelné v obou sondách, protínajících jižní val. V sondě IIIa je to předěl, patrný v profilu rozdílem navážky 3a (žlutohnědé sprašového původu, dusané) od navážky 3b (šedočerné propálené, bohatší na uhlíky); půdorysem při dně sondy se čelní trakt odlišoval od zadního nedostatkem stop po roštové konstrukci a tím, že zde převládala dusaná výplň hlinitá. Tato skutečnost se dá nejlépe vysvětlit existencí hlinité dusané navážky v základech čela hradební konstrukce v úseku sondy IIIa, případně proložené jen velmi řídké dřevěnou konstrukcí, která se při výzkumu v této části ukázala. 150 cm před kamennou plentou se terén poněkud zahluhoval. Předěl obou traktů se projevuje i v sondě II, přestože základová konstrukce nebyla zcela totožná. V tomto úseku je roštová základová konstrukce zřetelně řidší, založená v rozmezí trámců 80—100 cm. V čelním traktu vzhledem k dvěma ložným řadám trámců zachycených nad sebou v podobě žlábků, vyplněných místy zuhelnatělými zbytky dřeva v M2—3, lze usuzovat na systém komorové konstrukce, což by případně vysvětlovalo i situaci v sondě IIIa. Předěl se v sondě II projevuje kotevním břevnem položeným ve směru valu a kolmo k trámčům v dolní úrovni a pruhem naskládaného kamene s líc na vnitřní straně v M3—5, patrné jak v půdorysu, tak v řezu

50. Cheb: *A. Hejna*, Archeologický výzkum a počátky sídlištního vývoje Chebu a Chebska, Pam. arc'h. LVIII 1967, 168—270, 193—196; Bílina: *Zd. Váňa*, Výzkum středního valu slovanského hradiště v Bílině, AR XIX 1967, 451—460; Kylesovice: *B. Novotný*, Výzkum slovanského hradiška v Opavě-Kylesovicích, Časopis slezského musea XI 1962, 65—80; Dolní Věstonice, Vysoká Zahrada: *J. Poulík*, Jižní Morava, země dávných Slovanů, Brno 1948/50, 54, 97. Výzkum Archeologického ústavu ČSAV v Brně, dosud nepublikován.

51. Jako příklad z Čech uvádím Prachovské skály, *R. Turek*, Prachovské skály na úsvitě dějin, Praha 1946; též, Stav výzkumu staročeských hradišť, *Slavia Antiqua* II 1949/50, 407 n.; nebo Neštich, *L. Kraskovská*, Velkomoravské hradiško v Júre pri Bratislave, Sborník Slov. Nár. Múzea LVII 1963, Historie 3, 85 n. Příkladů v Polsku a Německu je však celá řada (Popęszyce, Niemcza, Garz, Riedebeck, Pennigsberg bei Mittenwalde aj.), i když lze někdy těžko odlišit základovou navážku od destrukce starších staveb (Biskupin, Łęczycza, Kruszwica, Poznań).

severní stěny. Tato okolnost i šikmý spád vrstev tohoto profilu v rozmezí vrstev 4a a 3c nasvědčuje nejen jiné konstrukci čelního a zadního traktu, ale právě tak odstupnění hradby, při němž čelní trakt byl na vnitřní straně oddělen ve vyšší úrovni zadní kamennou zídkou, jak tomu bylo na Budči i na Levém Hradci ve střední době hradištní a později v Břlině, jak vyplývá z terénní situace nedávného Váňova výzkumu (p. 50). Kombinace komorového a roštového systému i řidší rozložení trámů v základové konstrukci byly na Budči ve vnějším valu rovněž velmi dobře patrné.⁵² Šikmé založení sondy II u našeho výzkumu na Kouřimi umožnilo zachytit rovněž předěl jednoho z hradebních úseků našeho traktu, oddělující roštovou konstrukci traktu zadního. Předěl se vyznačuje čtveřicí drobnějších kúlů-tyčí a jedním kulem sloupovým o šířce 30 cm a je doprovázen i prodloužen kose postavenými kameny, které připomínají kamennou přepážku s kúly středního valu mlad-

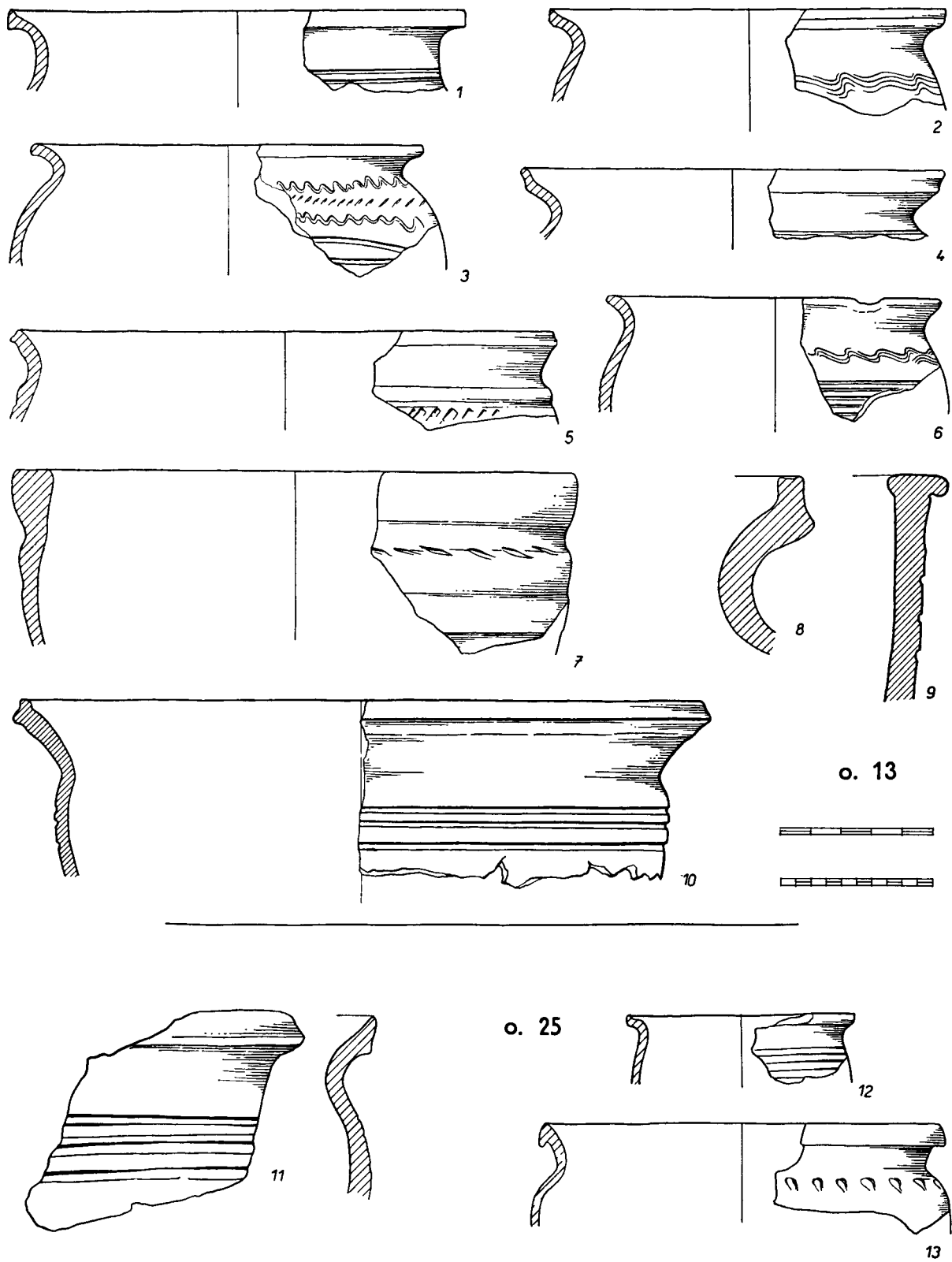
Obr. 28. Kruhový vyzděný objekt v křížení sond IV a VII.

šího období 10. století na Staré Kouřimi (obr. 19). Jistá odlišnost jednotlivých pracovních oddílů a úseků slovanské hradby, již několikrát v odborné literatuře zdůrazňovaná (Gniezno, St. Kouřim, Levý Hradec), se tedy projevuje i zde, jak vyplývá ze srovnání sondy II se sondou IIIa.⁵³ Především se odlišuje úsek zadního traktu větší hustotou kolmo založených trámů, zpevnovaných tyčovinou na způsob pilotování, a kameny (obr. 23, srv. vrstvu 3). Z obou profilů můžeme vyčíst, že jednotlivé rošty zadního traktu v tomto úseku byly založeny v mezerách asi 30 cm nad sebou a prospávány hlinou zřejmě poréznější než v čele hradebního ochozu, což by vyplývalo i ze stupně prohořelosti právě zadní části hradební konstrukce. O tom, že poněkud výše v úrovni zachované čelní plenty horní úrovně bylo použito i v čelním traktu poměrně husté roštové konstrukce, svědčí sonda IIIb.

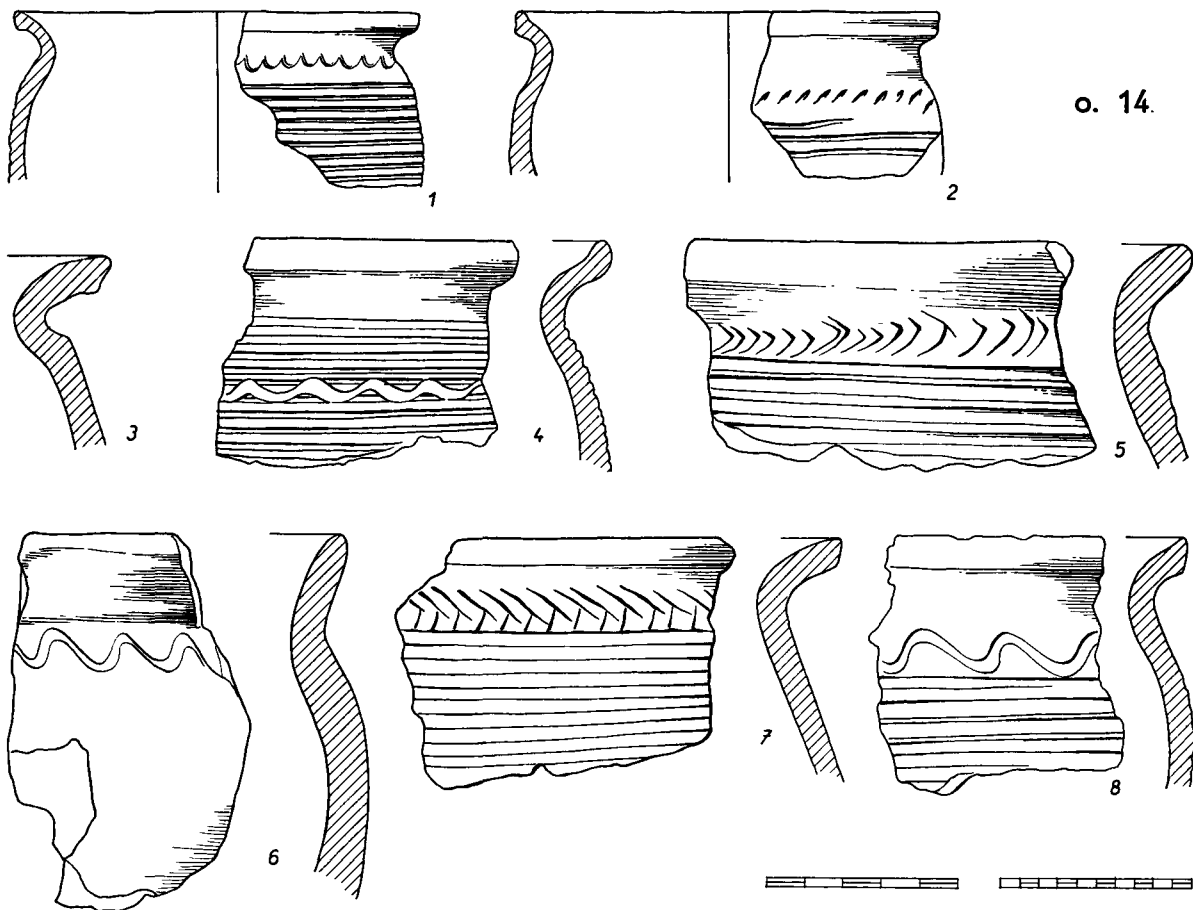
Lze tedy rekonstruovat kouřimskou hradbu jižně centra u sv. Jiří podle jednotlivých, ze tří sond zjištěných poznatků tak, že šlo o hradbu s 2,50 m širokou čelní kamennou plentou a s hradební konstrukcí dřevěnohlinitou, rozčleněnou v základech ve dva trakty, čelní a zadní, 4 metry široké, konstruované odlišně tak, že čelní trakt byl zpevněn řidší konstrukcí komorovou, zadní pak

52. M. Šolle, Nové poznatky o slovanské hradištní technice, ZPP VII 1947, 10 n.

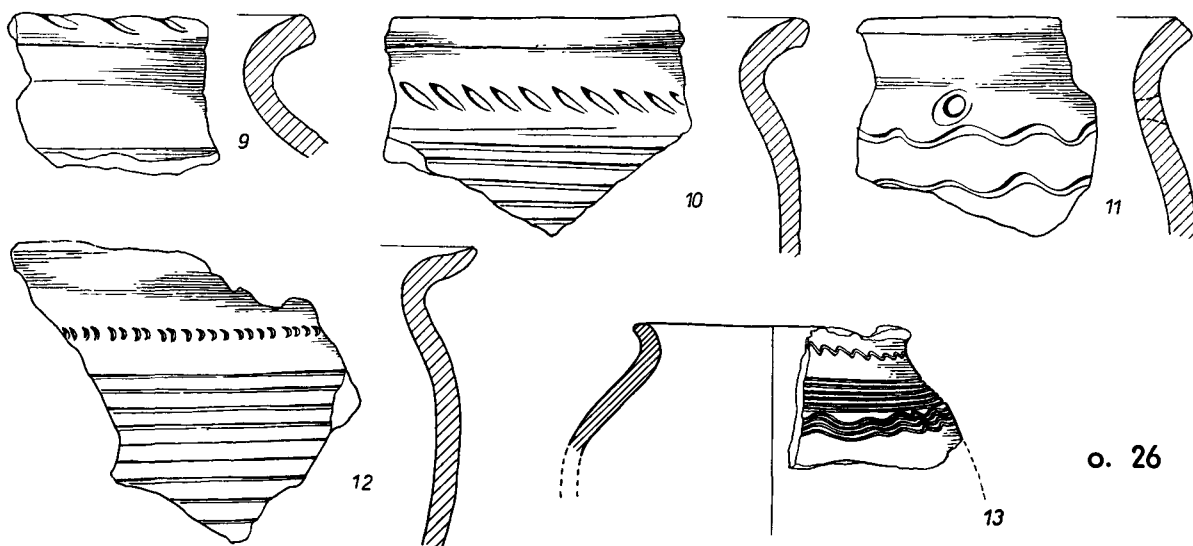
53. M. Šolle, Stará Kouřim, 176, t. XXXIII : 2.

Obr. 29. Kouřim sv. Jiří. Reprezentativní tvary keramiky z destrukce hrady severní objekt č. 13 a 25 z mladší doby hradištní.

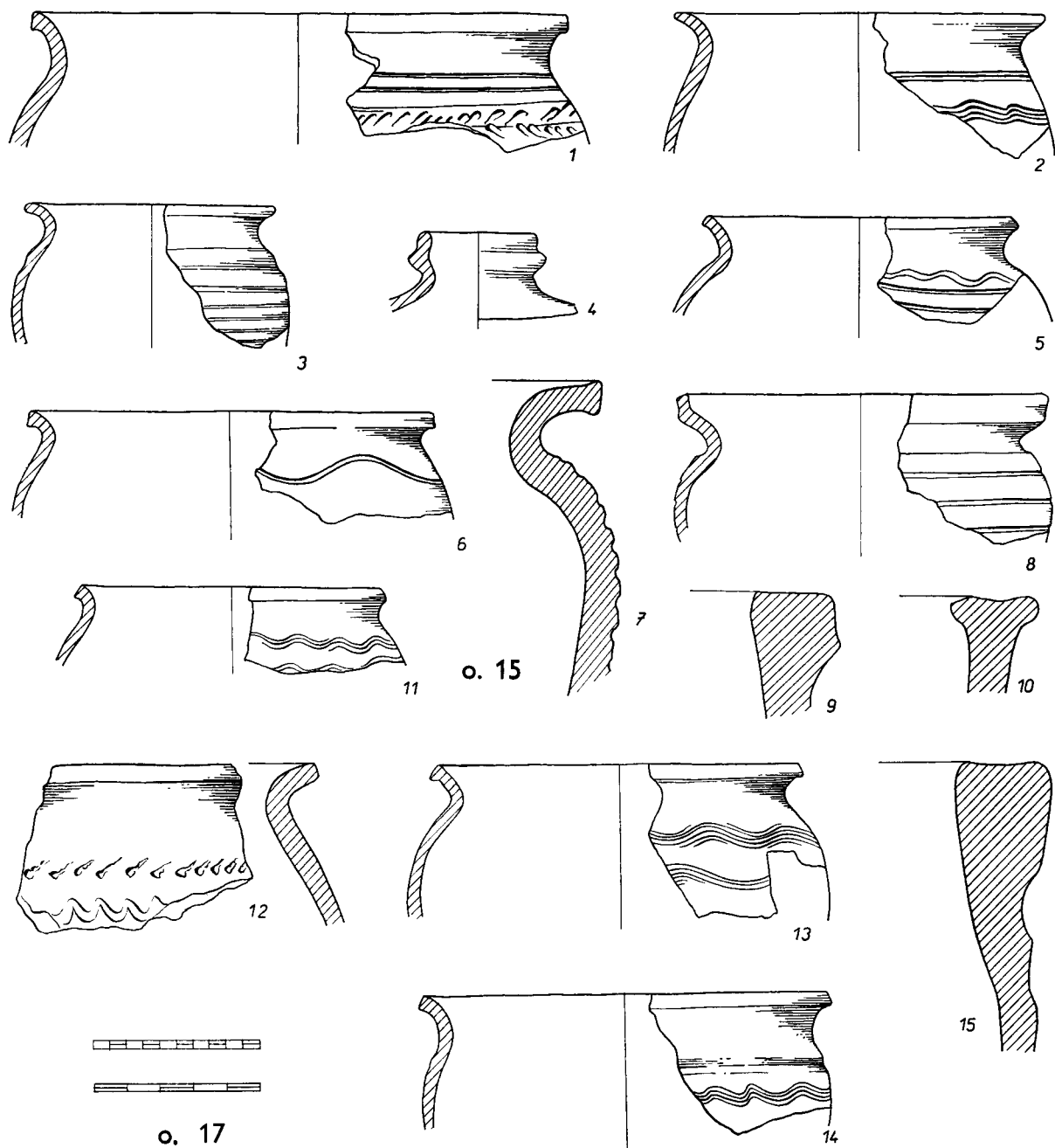

o. 14.

o. 26

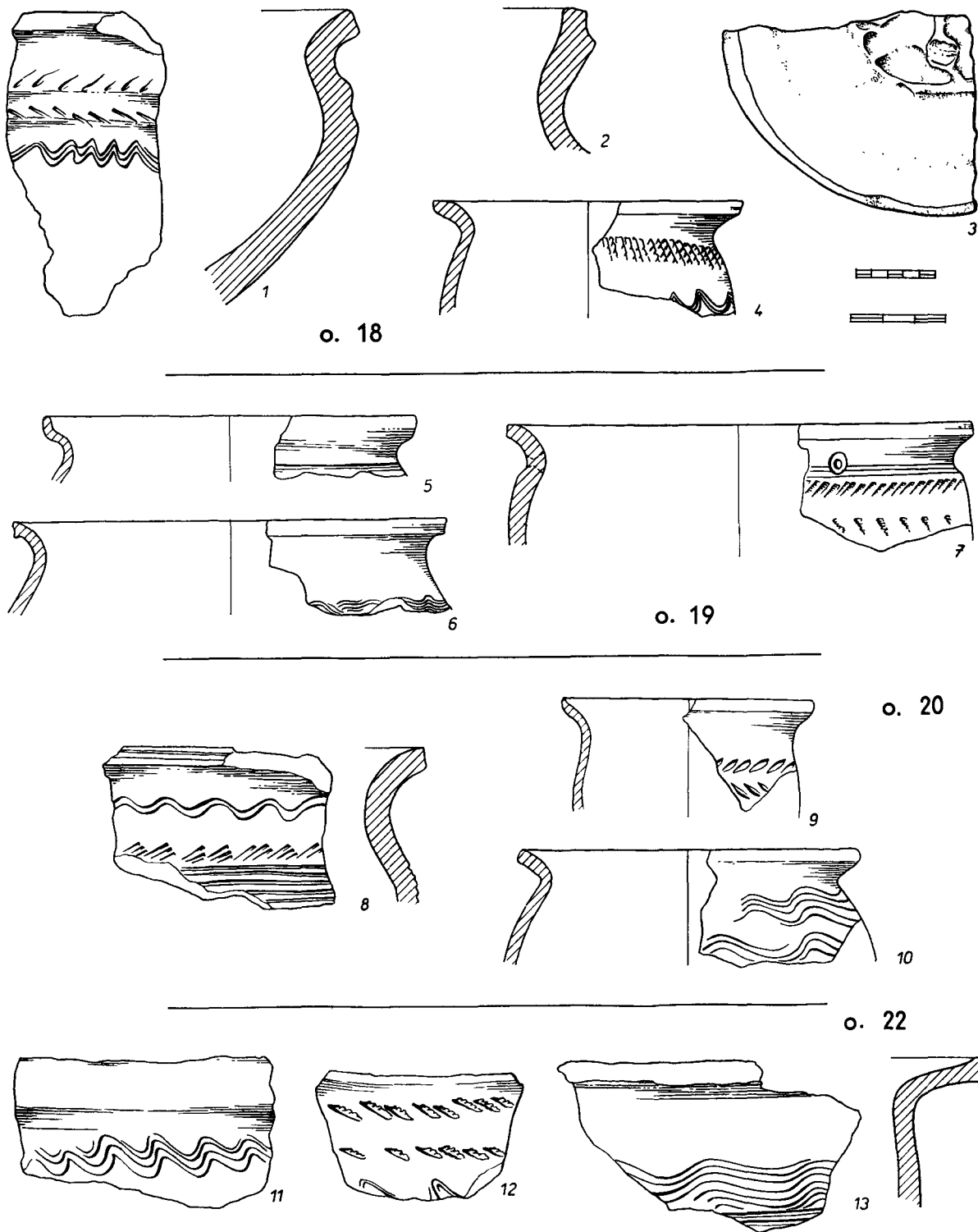
Obr. 30. Kouřim, sv. Jiří. Reprezentativní tvary keramiky z destrukce hradby severní v poloze o. 14. a 26, z mladší i pozdní doby hradištní.

Obr. 31. Kouřim, sv. Jiří. Výběr keramiky z prostoru brány severní hradby z mladší až pozdní doby hradištní (o. 15 : 1—11). Výběr keramiky z výplně vnitřního příkopu z téchže období (o. 17 : 12—15).

řidší nebo hustší konstrukcí roštovou s trámci kolmo k hradebnímu čelu. Vyšší partie konstrukce jsou roštové v celé šíři, které se však pravděpodobně stupňovitě zužovaly. Ve vyšších partiích máme stopy a zbytky zadní lícované kamenné zdi. Výška zachované části hradby je poměrně nevelká, avšak podle mohutné destrukce vnitřní i vnější byla původně mnohem vyšší, jak na to ukazují i soudobé lépe zachované hradby přemyslovské, např. ve vzpomenuté Bílině (obr. 16).

Existenci vnějšího příkopu naznačuje spád s kamenitou destrukcí, který však nebyl dále zkoumán. Příkop na vnitřní straně nebyl všude stejnoměrný, někde byl hlubší, jinde mělčí, jak vyplývá ze srovnání obou zkoumaných poloh (obr. 15—16). V sondě II je zřejmě výraznější a začíná se zahlubovat již od M 9. Vlastní příkop byl však jen 5 metrů široký, neboť sonda nebyla k fortifikaci vedena přímo. Stěny byly konkávně kónické, dno oble zahloubené a vyplněné souvrstvím tmavo-

Obr. 32. Kouřim, sv. Jiří. 1—4: o. 18, výběr zlomků keramických, připomínajících tvarem a výzdobou formy vyspělé střední doby hradištní (1, 4), spolu s fragmenty pozdně hradištními (2) ze základové navážky severní hradby (3c); 5—7: zlomky keramiky z mladší i pozdní fáze hradištní nalezené pod sutí severní hradby u obj. 19; 8—10: zlomky z výplně vnějšího příkopu hradby severní o. 20; 11—13: zlomky keramiky z kúlové jamky o. 22 pod jižní hradbou; 13: šedý, tvrdě vypálený.

šedých navážek (3b, c), střídavým světle hnědými vrstvami sprašového původu (2b). Obě vrstvy jsou bohaté na destruovaný kámen a na nálezy keramické z pozdní doby hradištní. Hrnčovitě nádoby mají římsovitě protažený (D) i svisle vytažený okraj, prožlabený nálevkovitý okraj i okraj

jednoduchý. Jeden zlomek (113 : 23) pochází ze zásobnice. Vnitřní příkop v sondě IIIa se vyznačoval jen mírným zahloubením ve výplni charakteru vrstvy 3c, která velmi plynule přechází do původní úrovně. Úžlabiny vnitřního příkopu byly poměrně brzy, dříve než došlo k zaplavení, zastavěny objekty ať již fortifikačního nebo sídlištního charakteru. Nasvědčují tomu kamenité podlahy, sestavené z kamenů pravidelně naskládaných do tvaru obdélníka (obj. č. 129 v sondě IIIa) a kamenný taras úseku sondy II (obj. č. 112), který proti předchozímu má charakter pravidelné nízké zídky, vestavěné později do výplně příkopu pravděpodobně z kamenů již destruo-

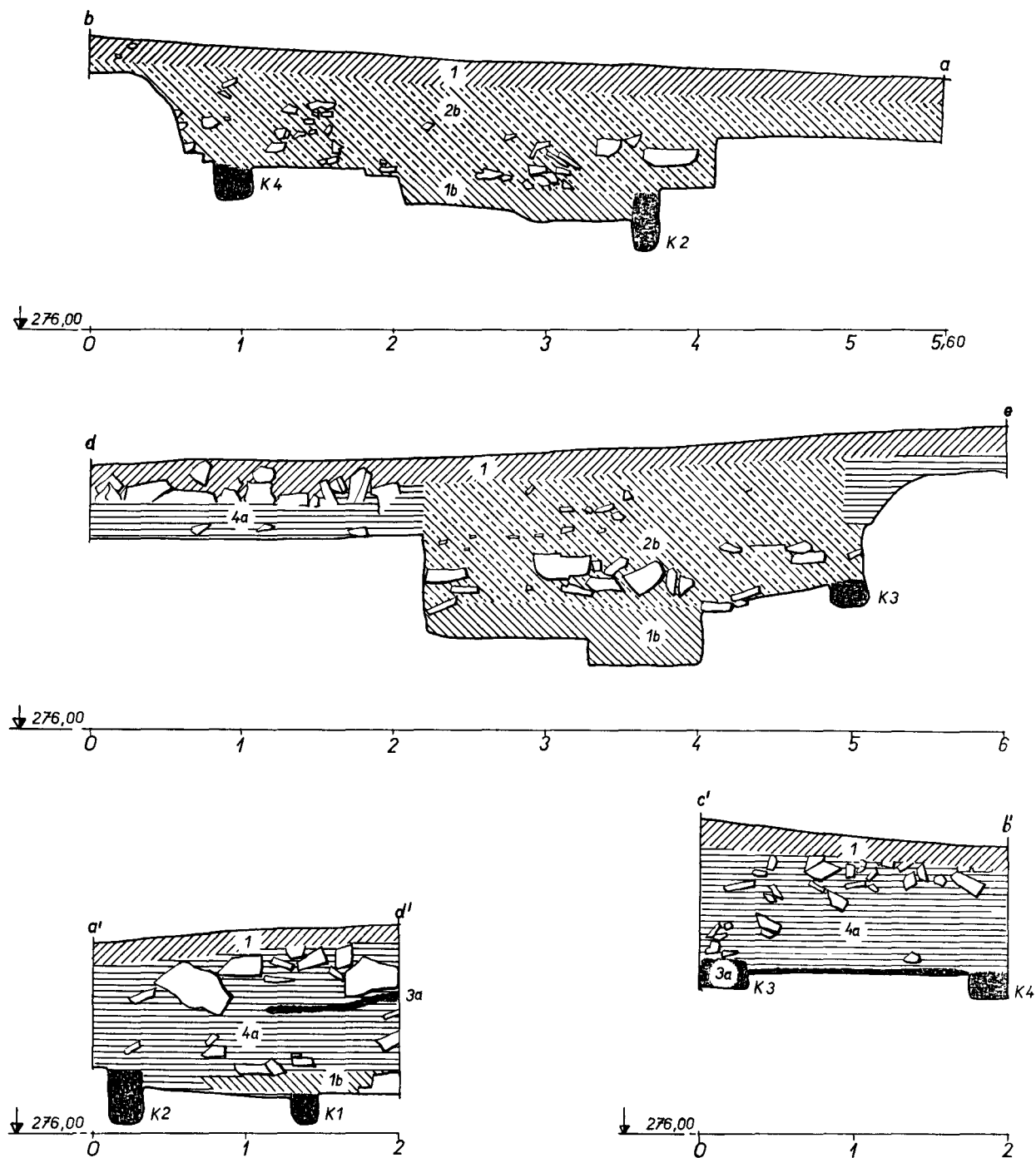

Obr. 33a. Kouřim sv. Jiří. Jižní brána v rovině čelní kamenné zdi. Půdorys.

vaných. Naproti tomu kamenitou podlahou v úseku sondy IIIa (obj. 129) lze od destrukce kamene dobře odlišit tím, že byla obdélníkovitá v půdorysu a mezi dlažkou ponechávala obdélníkovou prohlubeň. Bez širšího plošného odkryvu nelze než zatím dedukovat možnost jakéhosi přístěnkového opatření na vnitřní straně hrady (obr. 15 a 36). O tom svědčí i početnost keramických nálezů na obou místech.

Konstrukce jižní hrady na Kouřimi vyrůstá v podstatě z tradičních zkušeností, uplatňovaných v slovanském fortifikačním stavitelství od počátku vývoje hradiš na našem území. Je pochopitelné, že se prosadil typ hrady s čelní kamennou plentou a roštovokomorovou konstrukcí hradebního jádra, jak bylo zvykem od střední doby hradištní především v oblasti ovládané Přemyslovci. Tato technika byla ostatně přejata na území zlickém již od mladší fáze Staré Kouřimě od 1. poloviny 10. století, kdy styk Kouřimě s centrem pražským začal být intenzivnější, ať již v pozitivním nebo negativním slova smyslu a výměna stavebních zkušeností přirozenější.⁵⁴ Je až překvapující, že ze srovnání hradeb kouřimských z 11.—12. století a přemyslovské Budče ze století 10. vyplývá tak značná shoda v uplatnění zásad při budování hradeb (p. 52) z různých období i z různých oblastí. Kouřimská hrada je mohutnější: hradební ochoz o 4 m, čelní kamenná plenta až o 1 metr, nicméně vlastní komorovo-roštová konstrukce s odstupněním hradebního ochozu v podstatě čle-

54. *Tamže*, 177—178.

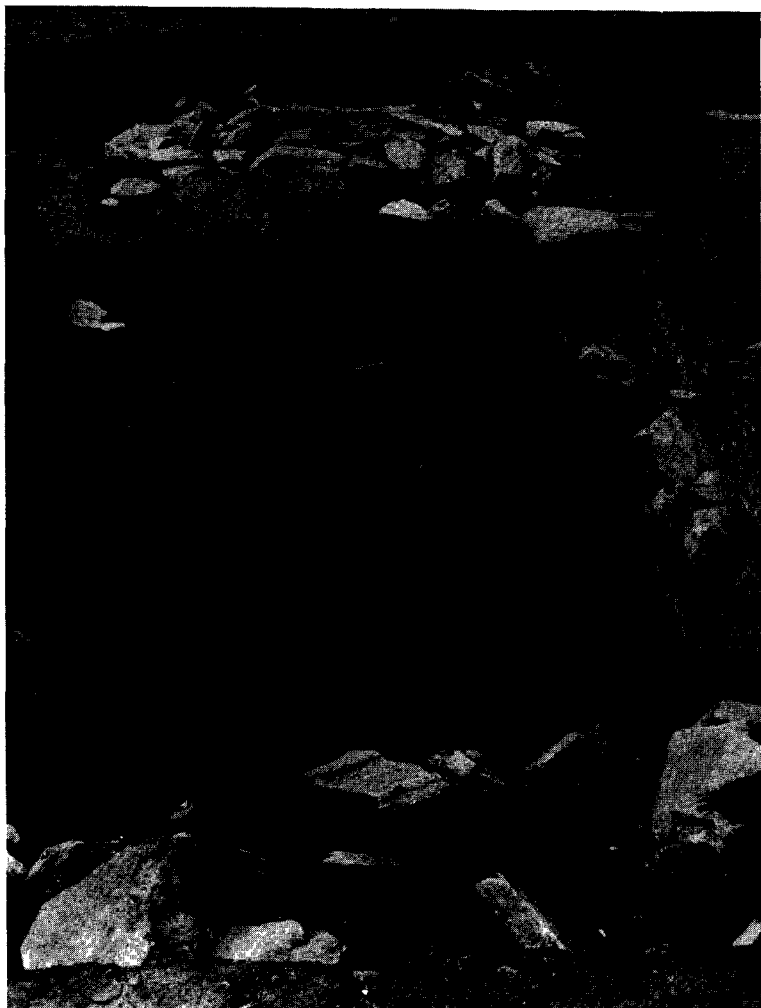

Obr. 33b. Kouřim sv. Jiří. Jižní brána v rovině čelní kamenné zdi. Řezy. Popis vrstev viz obr. 23.

něného ve dva trakty je táž. V celku i v detailu snese naše hradba srovnání i s ostatními známými a zkoumanými přemyslovskými opevněnými centry. Na Levém Hradci byl doložen jistý vývoj ve fortifikaci tím, že docházelo k rozšiřování hradebního jádra ruku v ruce s postupnými hradebními úpravami, avšak v rámci téhož systému husté roštové konstrukce, která v základech přecházela v konstrukci komorovou. Okolnost, že třetí hradba předhradí levohradeckého měla konstrukci výlučně komorovou, není pravděpodobně dokladem vývoje ke komorové hradbě jako dokonalejší,⁵⁵ neboť komorová konstrukce má své prototypy již u hradeb kultury lužické (Osobowice).⁵⁶ Vyspělé

55. I. Borkovský, Levý Hradec, 34.

56. W. Korta, Grodziska osobowickie, ZOW XVII 1948, 147—151, obr. 1—3.

Obr. 34. Jižní vchod do hradiska v místech, kde průběh čelní kamenné zdi je přerušen. Jáma po kůlu ze stěny brány.

mi úpravami, jež obyčejně zpevňovaly původní hradební jádro přičleňováním dalších traktů, jako tomu bylo nejen v Bílině, ale stejně tak ve starší době na Levém Hradci (p. 55). Naproti tomu na Kouřimi u jižního valu k dalším stavebním úpravám nedošlo, a tak celá hradba, i když postavená zřejmě nejdříve v průběhu 11. století, nepřesahuje příliš obvyklý průměr hradební šíře, neboť je široká nejvýš 11 metrů. Ovšem pevnost a mohutnost hradby je zdůrazněna dosti značnou šíří kamenné plenty (250 cm) a je tak z českých čelních zdí nejmohutnější. To vynikne z následujícího srovnání. Z dosud zkoumaných a publikovaných hradeb v našem prostředí má kamennou plentu 30—50 cm Levý Hradec v nejstarší fázi z 9. století, Tašovice a lužicko-srbský Zehren ze století 10. 75—100 cm, tedy nejběžnější šíři plenty mají hradiska svým původem pocházející ze století 9., případně z 1. poloviny století 10.: Vlastislav, Bezemín, Budeč, Prachovské Skály, Levý Hradec mladší fáze, Pražský hrad a Libušín (bereme-li v úvahu pouze kamennou plentu); 100—120 cm jsou široké čelní kamenné zdi z nejmladší fáze opevnění Levého Hradce a Staré Kouřimě z počátku 10. století. Proti těmto hradbám střední doby hradištní je umocnění čelní kamenné zdi v mladší pozdní době hradištní víc než nápadné. Bílina z 11.—12. století 140 cm, Nalžovické Podhájí z 2. poloviny stol. 9. 160 cm, Wišlica 160—180 cm. Tetín 170 cm, Kylešovice až 200 cm. Tento způsob se

konstrukce přemyslovské (na Pražském hradě z 10. stol.) i na Budči⁵⁷ jsou právě naopak převážně roštové. To je dokladem současného používání a kombinování obou technik a konstrukcí, jak to vidíme právě i na Levém Hradci i na Kouřimi děpoltické 12. stol. Společné je i členění v několik základních ochozových traktů, které připouštějí i odstupnění. Analogický vývoj hradby tohoto typu přináší i nejnovější výzkum (*A. Hejna*) slovanské fáze hradu v Chebu, a to jak u hradby s roštovou konstrukcí z 10. století, tak u mohutné rozvité, bohužel jen jako torso zachycené hradby ze století 10.—12., kde se uplatňuje zvláště hustý systém roštové konstrukce, uzavřené na vnitřní straně vodorovnými trámcí, připomínajícími komorové stěny.⁵⁸ Řadu podobností v celku i v detailu přináší srovnání s nejnověji prozkoumaným valem v Bílině (p. 50). Hradba byla zachována do značné výše téměř 3 metrů a po dvojité stavební úpravě dosáhla imponantní šíře 19 metrů. Není vyloučeno, že značná mohutnost a šíře konstrukce je právě vysvětlitelná mladšími stavební-

57. *I. Borkovský*, Opevnění 9.—10. století na východním konci Pražského hradu, AR XV 1963, 186—188, 197 až 200; *M. Šolle*, ZPP VII, 1947, 11.

58. *A. Hejna*, Pam. arch. LVIII 1967, 193—196, obr. 7, 9

Obr. 35. Zásyp jižního vchodu v sondě IIIb.

udržel do 11. století. Nepřekvapí tedy mohutná šíře 250 cm u Kouřimě — sv. Jiří, náležející hradbě z 11.—12. století,⁵⁹ jak vyplynulo z naznačené chronologie. *Žd. Váňa*⁶⁰ upozorňuje sice, že zesilování kamenné plenty není nějakým absolutním kritériem stáří hradby a že nutno připustit výkyvy a výjimky, jak vyplývá např. ze značně široké kamenné zdi mikulčické z 9. stol. (3,50 m), ovšem nelze naproti tomu nevidět celkovou tendenci k posílení odolnosti hradby právě tímto způsobem. Výjimečnost šíře zdiva mikulčického hradiska lze spíše vysvětliti výjimečností objektů v Podunají, které se vymykají našim běžným kritériím.

Kouřimská hradba u sv. Jiří se podobá břílnské i v uplatnění zadní kamenné plenty čelního hradebního traktu, zapuštěné do starších navázek. V Bílině lze toto opatření vysvětlit mladší dodatečnou úpravou, v obou případech pak nutno v této úpravě spatřovat záměr k zpevnění stupňovitě profilovaného hradebního tělesa.

59. Levý Hradec: *I. Borkovský*, Levý Hradec, Praha 1965, 23, 29, 33; Tašovice: *A. Knor*, AR III 1951, obr. 22; Zehren: *W. Coblenz*, AF 4 1959, 152—154; *J. Herrmann*, Slavia Antiqua X 1963, 249—285; Vlastislav: *Žd. Váňa*, Pam. arch. LIX 1968, 84—5; Bezemín: *J. Kudrnáč*, AR III 1951, 189; Budeč: *M. Šolle*, ZPP VII 1947, 10 n.; Prachovské Skály: *R. Turek*, Prachovské Skály na úsvitě dějin, Praha 1946, 64, obr. 30; Pražský hrad: *I. Borkovský*, Pam. arch. LIII 1962, 409 n.; Libušín: *J. Kabát*, AR V, 1953, 744 n.; Stará Kouřim: *M. Šolle*, Stará Kouřim, 1966, 178 n.; Bílina: *Žd. Váňa*, AR XIX 1967, 469; Nalžovické Podhájí: *L. Jansová*, AR III 1951, 202 n.; Wiślica: *W. Antoniewicz - Ż. Wartolowska*, Materiały wczesnośredniowieczne II 1950, tab. III, 45—57. Tetín: *J. Kudrnáč*, AR III 1951, 322; Kylešovice: *B. Novotný*, Časopis slezského musea XI 1962, 65—79, obr. 7.

60. *Žd. Váňa*, Výzkum středního valu slovanského hradiště v Bílině (okr. Teplice), AR XIX 1967, 451—471, 469.

V celku nám kouřimské opevnění i přes svůj torsovitý charakter prozrazuje na jedné straně dlouhé ulpívání na stavební tradici celého předchozího slovanského vývoje až do 12. století, na druhé straně snahu během vývoje posilovati odolnost hradebního systému zmnožováním a zesilováním jednotlivých stavebních článků. To je právě tak zřetelné i u soudobých hradisk polských, ovšem za jiných stavebně technických podmínek v konstrukci dřevěnohlinité s tím větší tendencí rozšiřovati a zvyšovati mohutnost hradby (Gniezno, Ostrów Lednicki, Poznań, Wrocław). Převrat umožnilo až zavedení nové stavební techniky při stavbě zdiva za použití malty, jak bylo zaznamenáno od počátku pozdní doby hradištní v nejvýznamnějších centrech knížecí moci — v Praze od doby Břetislavovy a ovšem i na ottonských falcích v sousedství. To ovšem umožnilo podstatně zúžití fortifikační pás při dosažení co největší pevnosti a odolnosti zdiva, což bylo snahou celého předchozího vývoje. Čeho se s úsilím dosahovalo zmnožováním kvantitativních jednotek, bylo náhle získáno zkvalitněním techniky.

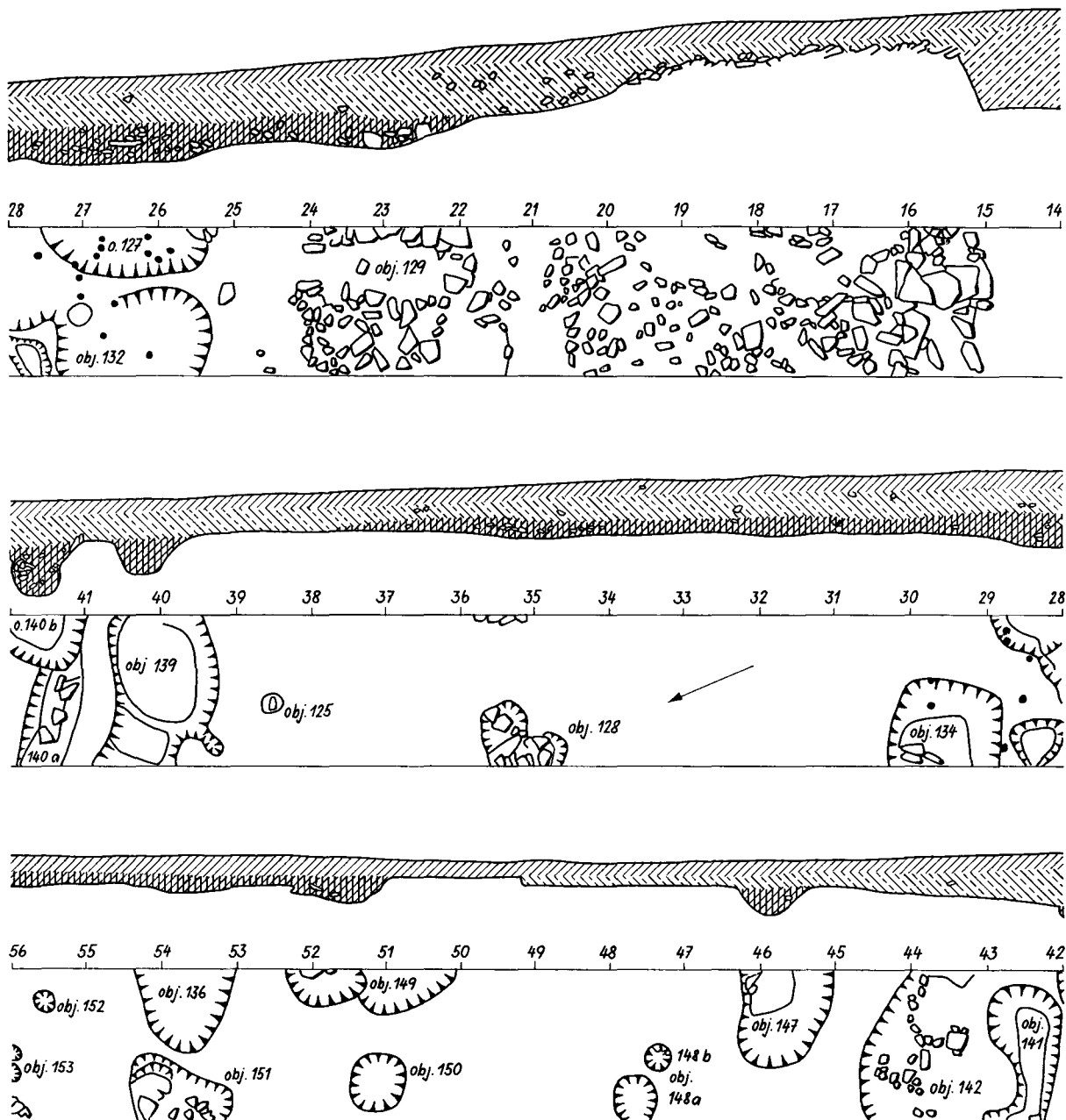
Severní hradba na Kouřimi u sv. Jiří byla rozpoznána teprve pomocí odporové metody geofyzikální a při archeologickém výzkumu, neboť v terénu se val nejeví ani jako terénní vlna. Nicméně její založení nad úžlabinou nad prudším svahem, směřujícím k sv. Klimentu, je z hlediska strategického zcela logické a její objevení je důležité pro vymezení centra s kostelem sv. Jiří uprostřed. Rozměry a charakter severní hradby jsou nejlépe patrný z půdorysu sondy IV. Hradba je vymezena na severní straně zřetelnou kamennou plentou o několika ložných řadách nad sebou (obr. 14a, b; obr. 24—28), na vnitřní straně pak hlinitou navážkou vypínající se ve tvaru valové paty a oddělující hradbu vlastní od vnitřního příkopu. Zadní stěnu severní hradby lze předpokládat jednak v místech ukončení zahloubené části na straně východní v M 48, jednak v místech výrazného kamenitého vyzdění v sondě V a I a straně západní, které pozvolna přechází v sondě I do drobného roztroušeného destruovaného kamene. Zejména z této archeologické situace lze usuzovat na existenci dosti široké zadní kamenné zídky, chránící severní hradební zeď.

Vnější příkop se rýsuje v M 13—18 před 350 cm širokou bermou. Takto vymezená hradba je široká 8—9 m, což je nejobvyklejší rozměr valové hradby od střední doby hradištní. Hradba severní má charakter hradby dřevěnohlinité s čelní kamennou plentou o neveliké šířce 60 cm. Kamenné čelo se v půdorysu jeví jen jako kamenitá destrukce, zachycená jak v sondě IV, tak v sondách V a VII, sledující právě silně rozrušené a destruované hradební čelo z rulových plochých kamenů (obr. 28). Vlastní líc není v těchto sondách již patrna. Hradební jádro je složeno z navážek (žlutošedé hlinité — 4a) a ze spodní tmavošedé popelovité vrstvy (3c), vyplňující slabě zahloubené dno ve sprašovém podloží.

Vyhloubené dno pro základy hradby bylo pokryto větším počtem nepravidelně zapuštěných drobných jamek po tyčovině v rozsahu 5 × 5 — 8 × 8 cm, zahloubených 6—9 cm hluboko a vyplněných tmavší humosní výplní. Některé z nich, jako větší jamku v M 53 (20 × 32 cm, hl.: 14 cm), která v sondě IV prorážela spodní zavážku 3 c, je nutno považovat za stopy po pilotování v základech dřevěné konstrukce (obr. 14d). Od těch je třeba odlišit několik větších kulových jamek v zahloubené části dna v zadním traktu hradebních základů v sondě V, č. 22, 23 a 24, které měly patrně zvláštní funkci zpevňující konstrukci se strany, jak bude vyloženo níže. Jsou to: obj. č. 22 (52 × 52 cm, hl.: 30 cm) s kamenem na dně a se zlomky keramiky ve světle hnědé výplni, stejně jako obj. č. 23 (90 × 60 cm) šedé výplně, bez obsahu a obj. č. 24 (60 × 60 cm, hl.: 27 cm), výplně popelovité s drobnými kaménky.

Stáří hradby určuje obsah navážky (3c) se střepy s pokročilými, svisle vytaženými okraji, které posunují stavbu hradby až do průběhu 12. století, jak již bylo výše připomenuto (obr. 32 : 2).

Kamenitá destrukce pocházející z hradebního čela nebo ze zadní hradební zídky obsahovala rovněž dosti keramických zlomků z pozdního hradištního období. Celkový charakter hradby je v podstatě podobný jaký měla hradba jižní, přestože byla zachycena jen v samotných základech, které nedovolují přesnější rekonstrukci. Z šíře čelního zdiva (60 cm) nutno však usuzovat na hradbu méně bytelnou, což vzhledem k její poloze uvnitř ostrožny chráněné polohou svatoklimentskou lze pochopiti (obr. 30).

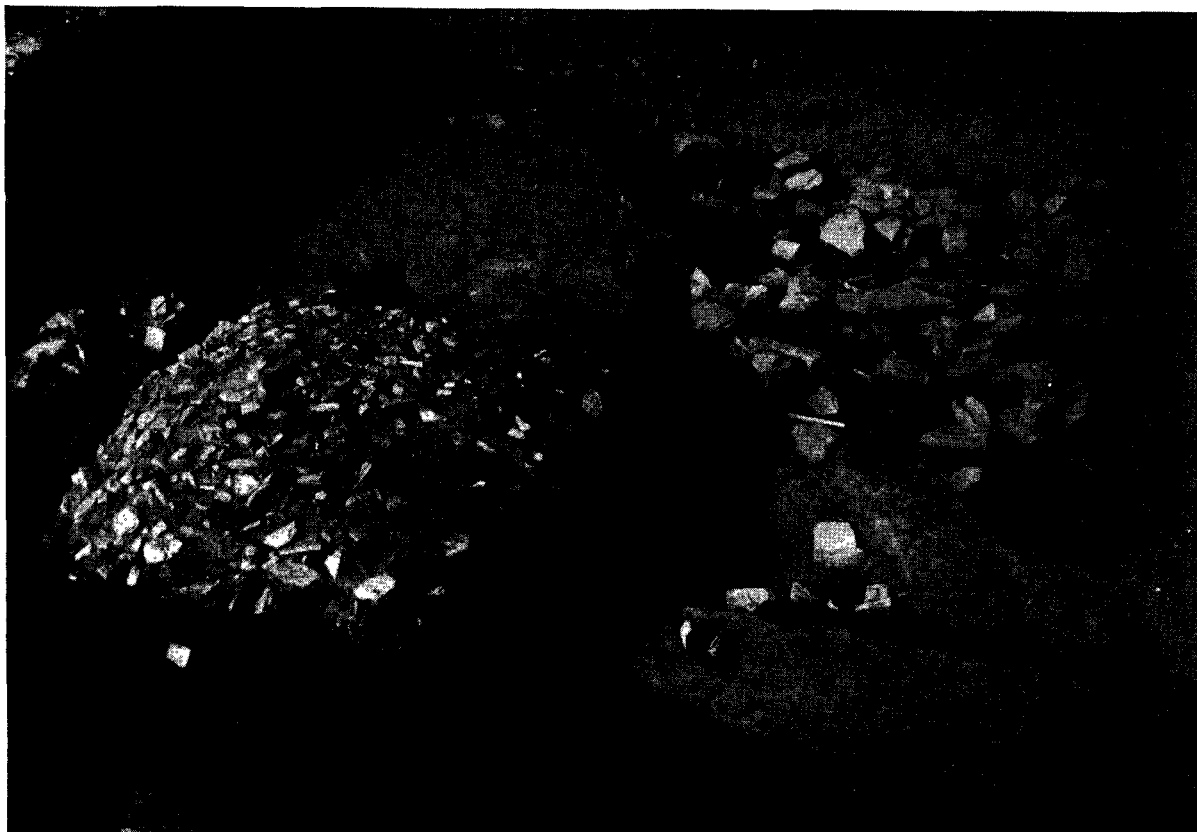
Obr. 36. Kouřim, sv. Jiří. Sídlištní horizont v sondě IIIa v prostoru mezi stavenišťem kostela a jižní hradbou, sonda IV. Popis vrstev srv. obr. 14.

3. Zděný kruhový objekt

V čele hradební zdi v místech bermy mezi vnějším příkopem a kamennou plentou byl objeven zděný kruhový objekt (č. obj. 19), který vzhledem k terénní situaci i nálezům nutno vysvětliti v souvislosti s hradbou jako objekt současný se zvláštní funkcí (obr. 14, 24—28).

Objekt byl zděný a byl vestavěn do předem vyhloubené širší oválné jámy, která se dotýkala kamenné hradební líce a zasahovala do příčné sondy VIIa, b. Šířka zahloubené jámy je 200×130 cm, její hloubka dosahuje 175 cm od dnešního povrchu. Vlastní zděný objekt v jihozápadní části jámy je v půdorysu pravidelně kruhový, válcovitý. Kameny, jimiž byl objekt vyzděn, jsou rulové, místního původu, sesazeny do pravidelných řádků s mezerami a vyztužovány drobnými kaménky nebo

kamennou drtí spojovanou hlinou bez příměsí malty. Dno, rovněž kruhové, je jílovité, pevné. Zdivo lícuje na vnitřní stranu. Vestavěný kruhový objekt má vnitřní průměr 92 cm, vnější se zděnou obrubou 129 cm a je hluboký 207 cm od dnešní úrovně, 277 cm od čela zachované hradební líce a 188 cm od zachované líce obruby. Výplň objektu byla převážně hlinitá ode dna do

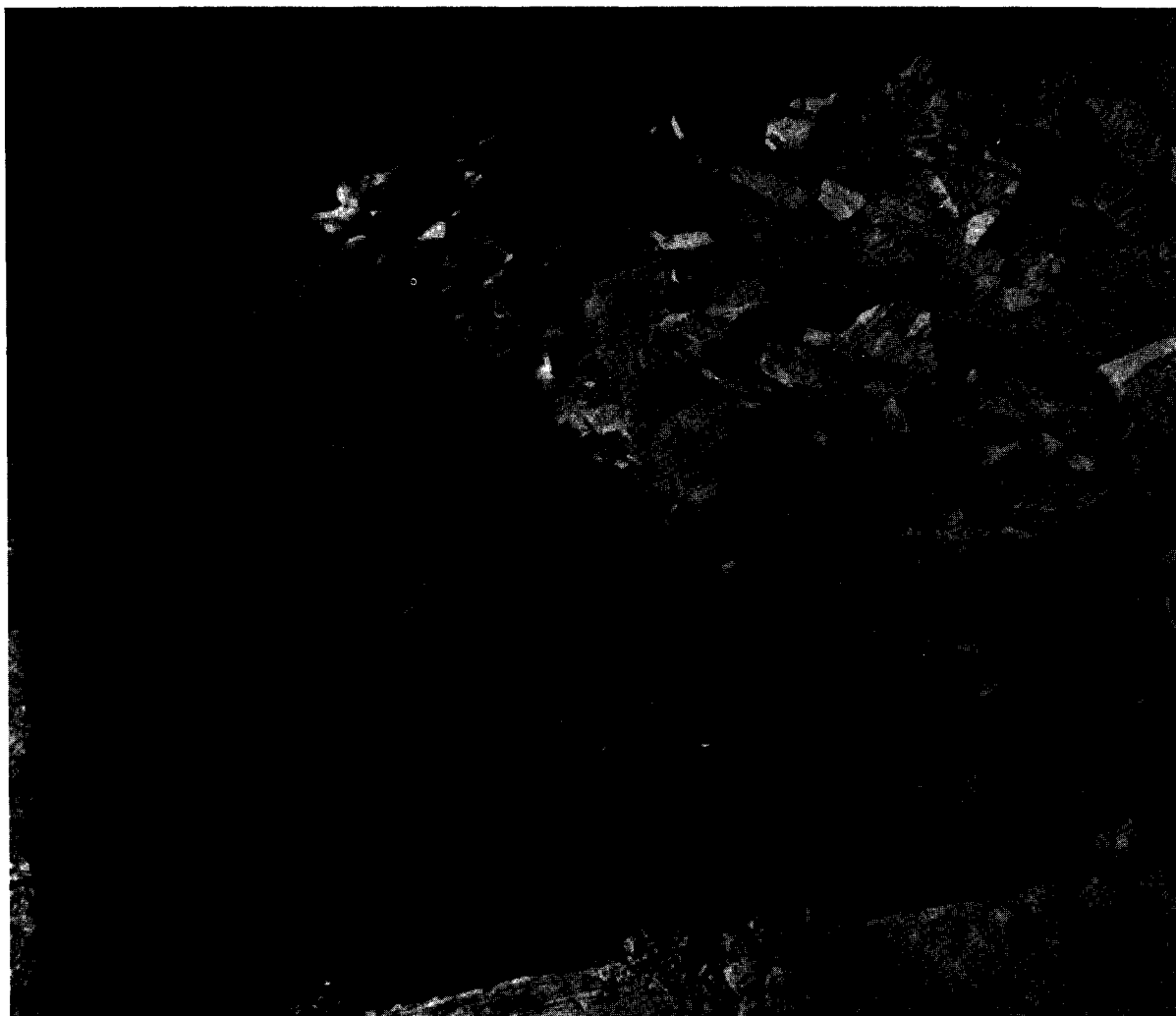
Obr. 37. Suť uvnitř zahloubeného kruhového objektu 137 a 156 v poměru k halštatským jamám pod recentní kamenitou mezí v popředí. Sonda VI.

výše 30 cm, ve střední části silně kamenitá s mohutnými kameny, druhotně zřícenými. Horní část pod ornici byla opět hlinitá žlutohnědá, blízká hradební navázce (2b). Objekt je k hradební líci volně přisazen, v žádném případě hradební líc nenarušuje a ani jí není narušen. Kameny hradební líce je ovšem možno od kamenů zděného objektu odlišiti zejména podle spáry šedožluté hlinité výplně 4b. Z celé situace vyplývá, že hradební líc i objekt byly současné. Kameny destruované do vlastního objektu pocházejí zřejmě vesměs ze zděného objektu, což předpokládá jeho původní značně větší výšku. Kameny z oválné širší jámy, do níž byl objekt zasazen, obsahují rovněž silnou kamenitou destrukci, avšak, jak z profilu stěny sondy IV vyplývá, spíše z kamenné plenty hradby, která se zřítla v době, kdy zděný objekt nebyl ještě zasypán. Důležitá je i okolnost, že zděná obruba objektu je zachována do stejné úrovně jako líc hradby, z čehož lze usuzovat, že zděný objekt stejně jako líc převyšoval původní úroveň rovnoměrně.

Výplň objektu je sice bez nálezů, je ho však možno datovat nálezy pod hradební destrukcí v okolí objektu z pozdní doby hradištní (č. nál. 91—93, 95, 104/61).

Kruhová stavba se na první pohled podobá vnitřně lícované vyzděné studni, s kterou stavba souhlasí především základním tvarem a rozměry. Z časného středověku známe v oblasti slovanské již několik objektů s kamennou konstrukcí, které lze s naším objektem srovnati. Je to především příklad ze Zalaváru⁶¹ o rozměrech 50—150 cm, hl. 220 cm, dále studnovitá jáma ve Starém

61. A. Sós, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, Budapest 1963, 258, obr. 3.

Obr. 38. Zahloubená pozdně hradištní chata 137b nejmladšího horizontu před odstraněním kamenitého zásypu. Sonda LI za jižním valem.

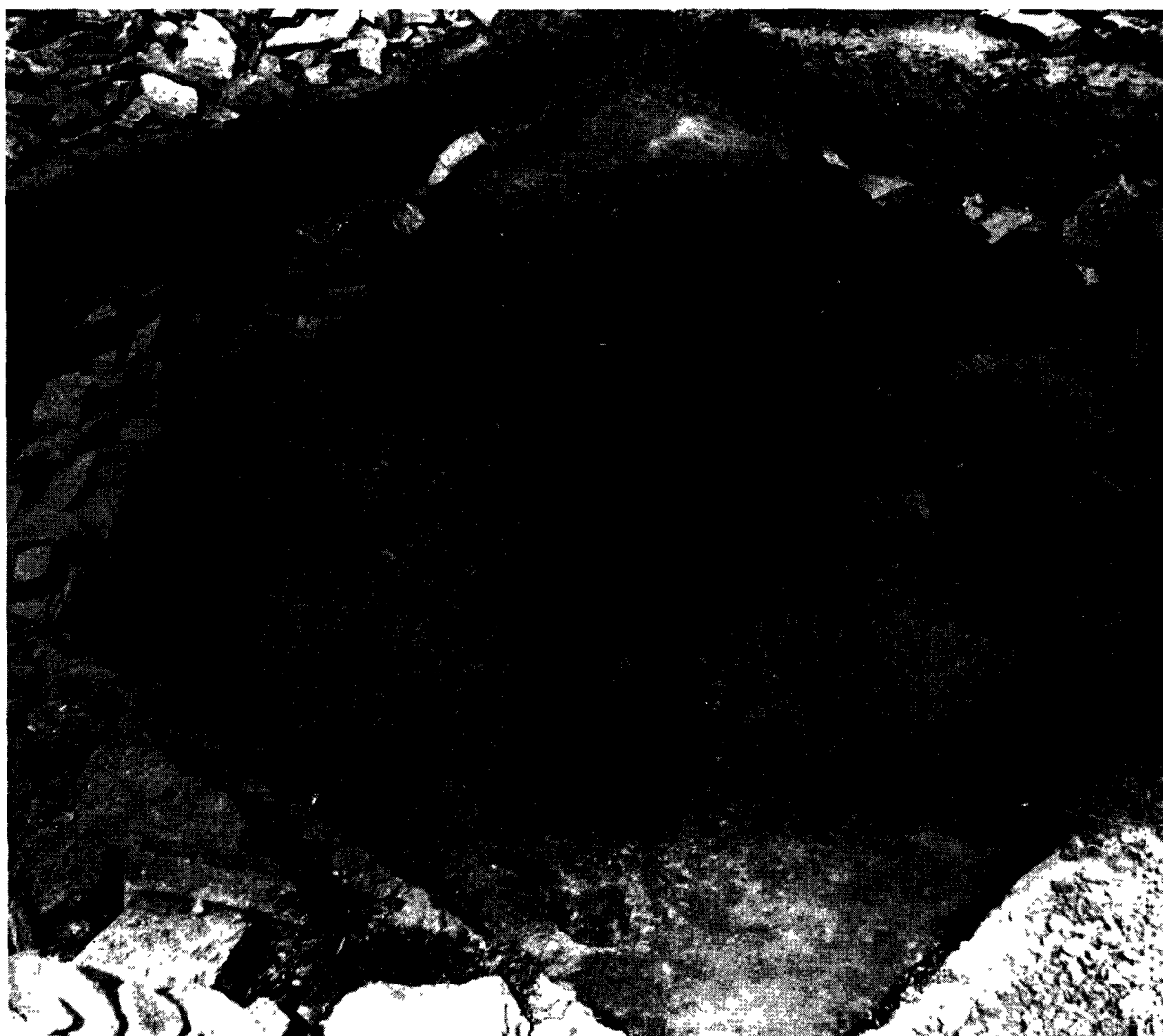
Měště⁶² v poloze Špitálky, hluboká 330 cm, studna se zúženým dnem ze Siedlemina (okr. Jarocin) z 10.—11. století, hluboká 2 metry⁶³ a konečně plně středověká studna z kamenů na sucho stavěných ze Sezimova Ústí, hluboká 325 cm.⁶⁴ Soupis a rozbor nově objevených studní ze slovanského prostředí podal *J. Tribula*.⁶⁵ Okolnost sama o sobě, že na Kouřimi zděná stěna objektu vystupuje výrazně nad původní úroveň, by této interpretaci nemusela být na závalu vzhledem k tomu, že i studně vystupovaly nad zem v podobě kamenné obruby, tzv. ohlubně, ovšem bylo by těžko již vysvětliti tak značnou destrukci i to, že stěna zdíva je ode dna až po horní okraj svou strukturou táž, zatímco u studní bývá ohlubeň od vyzdění jámy nebo šachty odlišena. Proti této interpretaci však mluví velmi pádně nedostatek jakéhokoli vodního pramene, který by studna předpokládala, a který by se i dodnes zachoval. Dále tomuto výkladu odporuje poloha studně na svažitém terénu, který v místech objektu je patrný. Spodní voda, která by stékala po spodní skalní lavici, by se v těchto místech neudržela. Vhodnějším místem pro založení studně by bylo místo uprostřed úžlabiny mezi oběma centry. Konečně zůstává naprosto nevysvětlitelné, proč by stavitelé hradiska

62. *J. Poulík*, Nález kostela z doby říše velkomoravské v trati „Špitálky“ ve Starém Měště, *Pam. arch.* XLVI 1955, 310.

63. *J. Richter*, Zur vorgeschichtlichen Brunnenkunde, *MAGW* LIII 1923, 63 n., obr. 15, 16.

64. *M. Richter - Z. Smetánka - L. Špaček*, Výzkum v Sezimově Ústí, *AR* XVI 1964, 695, 706.

65. *J. Tribula*, Raně středověké slovanské studny, *SPFFBU* XV 1966, 59—75.

Obr. 39. Chata 137b po odstranění zásypu. Zachovaná podezdívka chaty, v pravo v pozadí stěna hlinitá, v popředí skvrna po ohništi. Tamže.

zakládali studnu vně severního opevnění a nepojali by zdroj vody do hradního areálu. Jak bylo výše připomenuto, zdivo stěny objektu a čelní kamenné zdi hradby se vzájemně doplňují a obě zdiva lze rozlišiti.

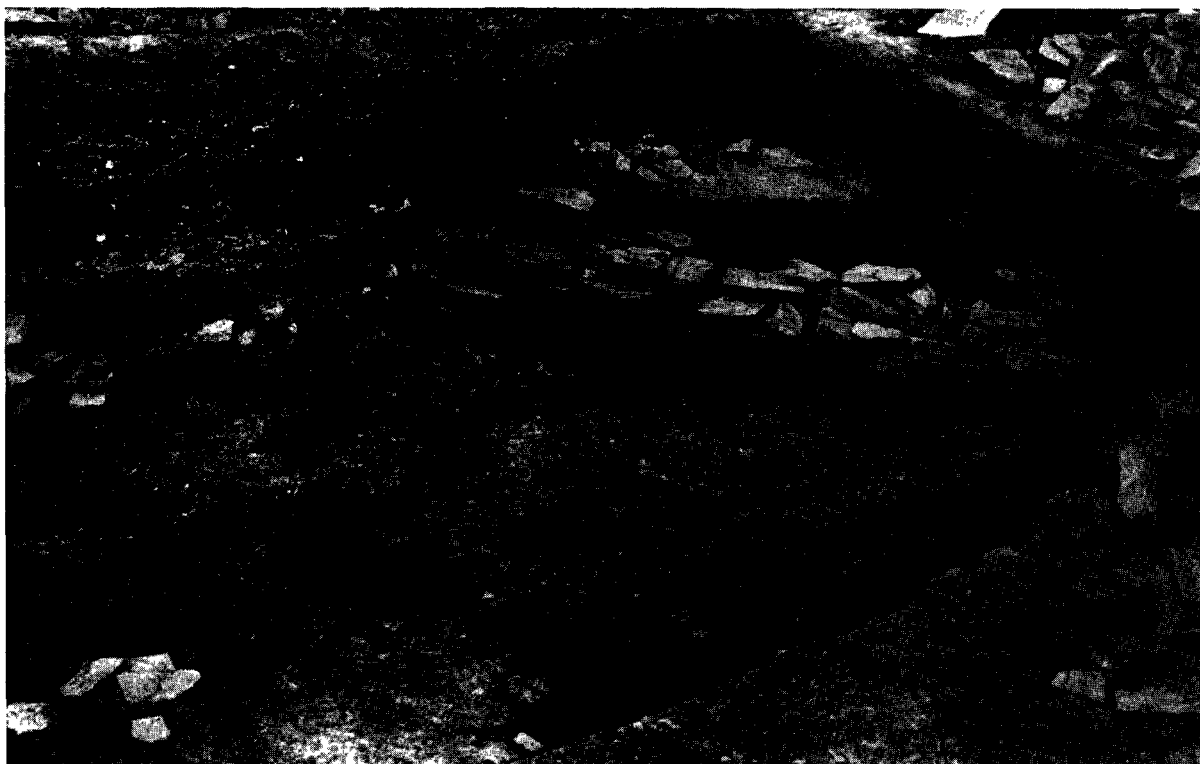
Jen o něco přijatelnější by mohl být výklad objektu jako cisterny, to je studnovité nádrže na dešťovou vodu.⁶⁶ Vysvětlitelný by takto byl nedostatek přímého pramene, ovšem poloha cisterny vzhledem k svažujícímu se terénu, stejně jako k odkrytému opevnění, nedovoluje dobře ani tuto interpretaci.

Vzhledem k těmto okolnostem a zejména vzhledem k poloze objektu a jeho přímému vztahu k současné hradební lici, jak nasvědčuje i charakter a směr destrukce obou zděných objektů, nutno uvážit možnost, zda zahloubený kruhový zděný objekt nebyl součástí opevnění ve formě předsunutého věžovitého strážního tělesa vystupujícího přímo z hradby. Bohatá suť zdiva uvnitř objektu samého připouští, že zděný objekt byl právě tak vysoký jako hradební čelní zděná plenta. Zahloubení objektu do země, které na vnější straně od líce nebylo větší jednoho metru, tuto interpretaci připouští. Tento výklad oslabuje tedy jen poměrně malý průměr celého objektu i malá síla zachovaného zdiva. Tu je však třeba uvážit, že zachovaná část představuje jen základy

66. Přehled výzkumů 1962, Brno 1963, 60. Srv. tamže další dosud nepublikovaný nález blíže basiliky.

dutého baštovitého tělesa, které nad zemí mohlo být širší a také zevně lícované. Tato část se však nezachovala. Nicméně průměr zachovaného vnějšího okraje, který měří 140 cm, předpokládá, že původní rozměr byl ještě o několik desítek centimetrů větší, takže „strážní věžička“ přímo z hradebního tělesa vystupovala a z hradby byla přímo dostupná. Tento výklad považuji v současném stavu znalostí našich pozdních hradisk středověkého období za nejpříjemnější, i když neznáme jistě všechny možné varianty této interpretace.

Založení „strážní věžky“ do těchto míst hradního opevnění svatojirského centra lze dobře vysvětlit vzhledem k zvláštní strategické situaci, která v těchto místech objekt tohoto druhu přímo

Obr. 40. Detail podezdívky téhož objektu.

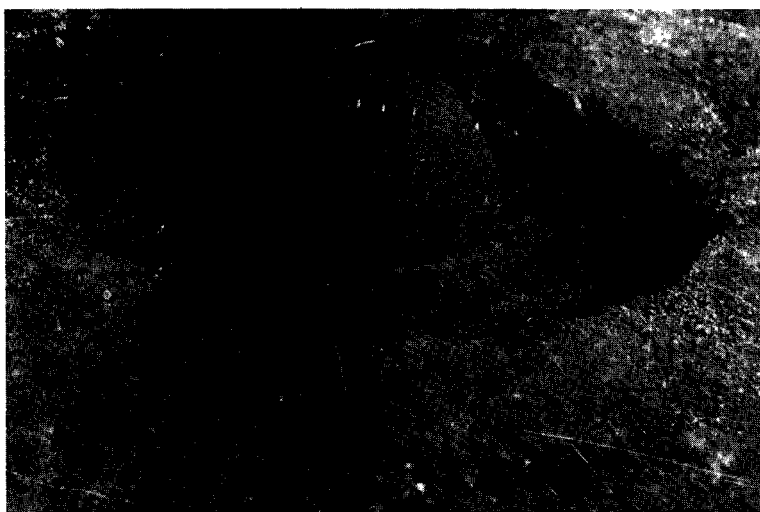
vyžaduje. Jde o strategický bod, který ovládá pohledem celou úžlabinu zapuštěnou do ostrožny od Ždánického potoka, která člení ostrožnu ve dvě a která zřejmě usnadňovala vstup jak k sv. Klimentu, tak k poloze svatojirské. To se jeví ještě pochopitelnějším vzhledem k dalším poznatkům, které svědčí o tom, že 8 metrů od objektu směrem západním bylo opevnění přerušeno v šíři asi 5 metrů, takže v těchto místech nutno počítati s dosti širokým vchodem od severu (obr. 3).

4. Brány

Přerušení fortifikačního pásu na severní straně je nejzřetelnější ve výši hradební paty, uzavřené na straně východní pevným hřebenem vrstvy 4a, omezujícím poněkud zahloubené základy hradebního tělesa, na straně západní pak přerušením kompaktního skládaného i částečně destruovaného zdiva, lícovaného směrem k vstupu velkými lícujícími kameny. Také základová konstrukce několika prostorných kúlových jam východního ramene hradby svědčí o zesílení fortifikace vzhledem k předpokládané bráně. Podobně i destrukce „hradební líce“ v sondě VIIb mění v těchto místech svůj charakter. Přestože tedy k úplnému ověření celé stavební situace chybí plošný odkryv celé střední části mezi sondou V a VII, nutno ze všech naznačených důvodů předpokládati v těchto místech severní hradby 5 metrů širokou bránu se strážní věží, umožňující boční ochranu. Na jiném

místě jsem ukázal, že právě tímto směrem se ubíral vývoj hradního opevnění v době, kdy v pražském centru máme již dokonalý příklad knížecího hradního centra s dokonale domyšlenou hradní ochranou vstupů do hradby bastiony a věžemi (obr. 3).^{67a}

Jestliže výklad konfigurace objektů v severním sektoru svatojirské fortifikace ponechal ještě v dílčích otázkách před ukončením výzkumu celé ostrožny některé otázky nevyřešeny, pak charakter brány v jižním hradebním pásu je interpretačně nepochybný. Důvodem toho je především dobře zachovaná čelní kamenná plenta o šířce 250 cm, jejíž přerušení v místech sondy IIIb v šíři 340 cm nemůže být vysvětleno jinak, než jako brána a vstup od jihu. Lícování kamenné plenty zkosením poslední řady kamenů dovnitř brány je dobře patrné zejména u západního ramene hradby, zatímco u východního čela došlo k jeho druhotnému porušení. Vlastní průchod byl však

Obr. 41. Nádoba z pozdní doby hradištní v jámovém objektu č. 104 v sondě II, srv. obr. 93 : 2.

ještě o něco menší, jak ukazují zřetelné kúlové jamky K 1—K 4 předsunutě před zděnou kamennou stěnu a tvořící nosnou konstrukci dřevěného bednění, jak vyplývá ze zbytků dochovaných podélných trámů (obr. 33a).

Popis kúlových jam

K 1 : 23 × 23 cm, hl.: 25 cm od původní úrovně, kruhový, válcovitý s plochým dnem. Výplň šedohnědá, hlinitá s četnými stopami zetlelého dřeva. Kamenné vyztužení.

K 2 : 24 × 20 cm, hl.: 33 cm od původní úrovně. Kamenné vyztužení.

K 3—4 : 21 × 30 cm, hl.: 16 cm. Analogické výplně.

K 4 : 21 × 21 cm, hl.: 19 cm. Analogické výplně.

V stratigrafickém řezu suti uvnitř brány se proti západní stěně jeví ostré rozmezí vrstev (nařalovělé šedohnědé vrstvy stěny a pestré žlutohnědé výplně vlastní vchodové proluky — viz obr. 33b, řez d—e, vrstva 4a a 2b), zatímco rozmezí vrstev u stěny východní není tak zřetelné. Poněvadž ani líc kamenné plenty není tak pravidelná, můžeme předpokládat, že tato stěna se do prostoru brány zbortila nejdříve. Výplň prostory brány představuje vrstva 2b, která kromě hlíny obsahovala při dně i dostatek kamene i větších rozměrů zřejmě z hradební plenty. Při destrukci se dovnitř brány dostal i větší fragment kruhového kamenného žernovu spolu se zlomky keramiky, zdobené jednoduchou vlnkou (č. 133 : 5).

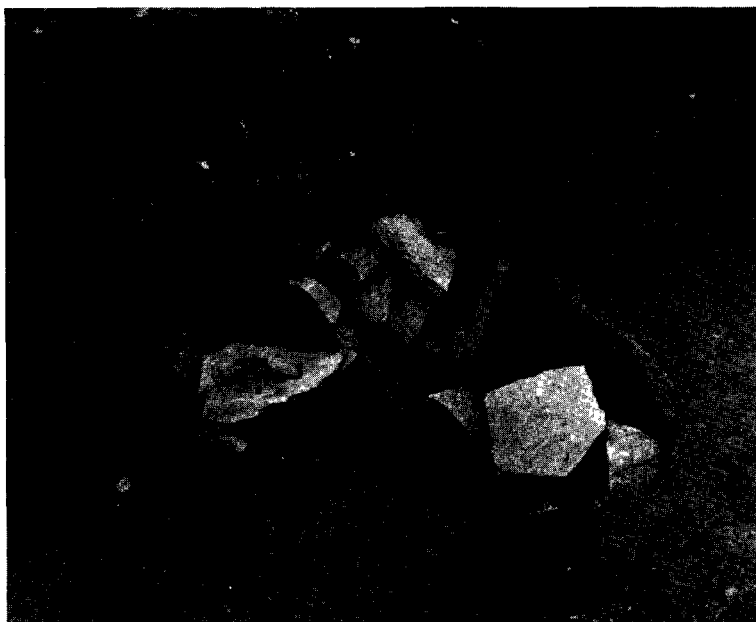
Brána jižní o světlosti 260 cm nebyla prozkoumána v celé své hloubce, nýbrž toliko v rovině čelní kamenné plenty. V rovině dřevěnohlinitého ochozu nutno předpokládat analogickou konstrukci stěn vydrvených a držených dřevěnými sloupy ve vzdálenosti 170 cm od sebe, jako v části prokopané.

67a. I. Borkovský, Opyš Pražského hradu, Pam. arch. LIII 1962, 381—454.

5. Sídlištní objekty

a) V poloze u sv. Klimenta

Dosavadní zjišťovací charakter výzkumu v sídlištním prostoru nedovoluje jasné rozhraničení osídlené plochy mladší fáze od pozdní fáze doby hradištní. Lze tak souditi jen podle obsahu sídlištních jam jednotlivých objektů, odkrytých zjišťovacími sondami. Tak bylo konstatováno, že skupina sídlištních jam v poloze u sv. Klimenta měla poměrně raný charakter, i když k této starší fázi přibýly i jámy fáze závěrečné s keramikou s pozdní profilací okrajů, jak jsem již upozornil výše.

Obr. 42. Objekt 128 v sondě IIIa, žlebovitý s kamenitou výplní.

Je to především skupina objektů 40—41 55—57, objevená v sondě LII v její jižní části, oddělená dosti výrazně od skupiny jam s obsahem staršího období (viz str. 9 n.). Z nich zejména oba velké jámové objekty 40 a 55 mají charakter základů sídlištních chat, zahloubených do země ve tvaru obdélníka se zaoblenými rohy. Nápadné je jejich směrově totožné založení do podloží od západu k východu, i příbuzné vybavení vyzdáním, což u objektu 55 je zvláště výrazné ve formě kamenné lavice při delší stěně jámy.

Popis objektů:

Objekt č. 40 byl vyhlouben v podloží rulové zvětraliny. Stěny strmé, dno nerovné. Rozměry: 300 × 200 cm, hl.: 43 cm. Výplň hlinitokamenitá, popelavě šedá. Kameny střední i velké (116 cm od povrchu) pocházejí patrně z původního vyzdění stěny. Ve výplni i u dna vyzvednuto množství zlomků keramiky asi z 40 nádob, mlecí kámen, železné předměty i střely a 3 přesleny (obr. 12).

Objekt č. 55 analogický jámč. 40, s nímž i stejně orientován. Zásyp silně kamenitý s šedou hlinitou výplní u dna, v podbrázdí (vrstva 3c) proložený světlejšími hlinitokamenitými vrstvami (2c). Kameny jsou velké, ploché. Při severní stěně jámy kamenná lavice. Lze interpretovat jako základ zahloubené chaty. V zásypu keramiky ve zlomcích, železný nůž (145 mm), struska (obr. 11 : 1—9, č. nál. 127/62).

Ke skupině chat se svou orientací druží i *objekt č. 41*, v němž lze spatřovati drobným kamením dlážděnou cestu (obr. 9). Žleb kamením dlážděný, 1 m široký, hluboký 2—5 cm. Kamení je drobné uvnitř šedohnědé hlinité výplně. Mezi kameny a nad vrstvou kamení nalezeny fragmenty pozdně hradištní keramiky.

Objekt č. 56. Oválná jáma téže orientace jako jámy 40 a 55 s hlinitou šedou výplní s kamenitou destrukcí. Hl. : 20 cm. Obsahovala zlomky okrajů hrncovitých nádob (obr. 11 : 11).

Objekt č. 57. Kruhová jáma o pr. 120 cm ve hloubce 17 cm. Výplň hlinitokamenitá. Na dně uprostřed velký plochý kámen. Poměrně vzácná je nádoba s kuželovitým hrdlem, odděleným od těla lištou, zdobená lineárním dekorem.

Připomíná nádoby s válcovitým hrdlem z oblasti Polska (obr. 13 : 5; obr. 55 : 4)^{67b} a ze severozápadních Čech. Kromě velkého počtu hrncovitých nádob, jejichž nejmladší formy mají charakter okrajů římsovitě protažených i svisle vytažených, velký železný klíč ve 2 fragmentech, plátek železa (160 a 94 cm) a čepel nože. Přeslen, kusy mazanice. Dno nádoby se značkou kola se 4 paprsky (obr. 13 : 1, 3, 11).

b) Osídlení severní části centra u sv. Jiří

Charakter osídlení byl sledován jen úzkou sondou I, neboť širší zkoumané sektory ostatní v tomto úseku sledovaly spíše opevnění včetně severní brány. Objekt č. 5 a č. 4 úzce souvisí, má charakter kamenité destrukce z hrubších kamenů nad lomem.

Obr. 43. Skupina žlebovitých jam staršího sídlištního horizontu mladší doby hradištní č. 140—142 v sondě IIIa.

Teprve objekt č. 6 v M. 23—24 o průměru 150 cm, oválný, lze charakterisovat vzhledem k sytě černohnědé výplni s chuchvalci do červena spálené hlíny jako jámu ohništní. Dno bylo miskovité, členité s četnými prohlubeninami. Z vyzvednutého materiálu je typologicky nejpokročilejší fragment s římsovitě protaženým okrajem (č. 6). Z ostatních nálezů stojí za zmínku část dna s důlkem a zlomek nádoby tuhové, zdobený pásem šikmých vrypů.

Směrem k severní hradbě po mírném svahu byly rozloženy skupiny středně velkých (kůl č. 8, 11, 12) kůlových jamek o průměru 12—30 cm a drobných jamek po tyčovině (č. 7, 9, 10) o průměru 5—10 cm. Výplň humosní bez nálezů. Kůlové jamky nelze v rámci výzkumu blíže hodnotit ani časově ani po stránce jejich funkce. Souvisejí již více méně s destrukcí severního opevnění.

^{67b} *Žd. Váňa*, Die Keramik der slawischen Stämme in Ostdeutschland, VPS III, 1960, 146 n.; *J. Eisner*, Rukověť slovanské archeologie, Praha 1966, 232 n.

c) Osídlení v jižní části centra u sv. Jiří

Osídlení jižně od kostela se koncentruje v této fázi zejména na vnitřní stranu valu těsně za vnitřní příkopovou úžlabinou jak v sondě II—V, tak v sondě IIIa (č. obj. 127, 132, 134), právě tak jako v sousedství vlastního kostela v centru hradiska (č. obj. 165—168) v místech, kde později byla postavena hřbitovní zeď. Objekty uprostřed mezi jižní hradbou a kostelem jsme podle inventáře mohli přiřadit rané fázi mladší doby hradištní. Největším sídlištním komplexem s nejbohatším materiálem keramickým této pozdní fáze je skupina objektů v sondě II a VI se čtvercovou zděnou chatou č. obj. 137 (obr. 3).

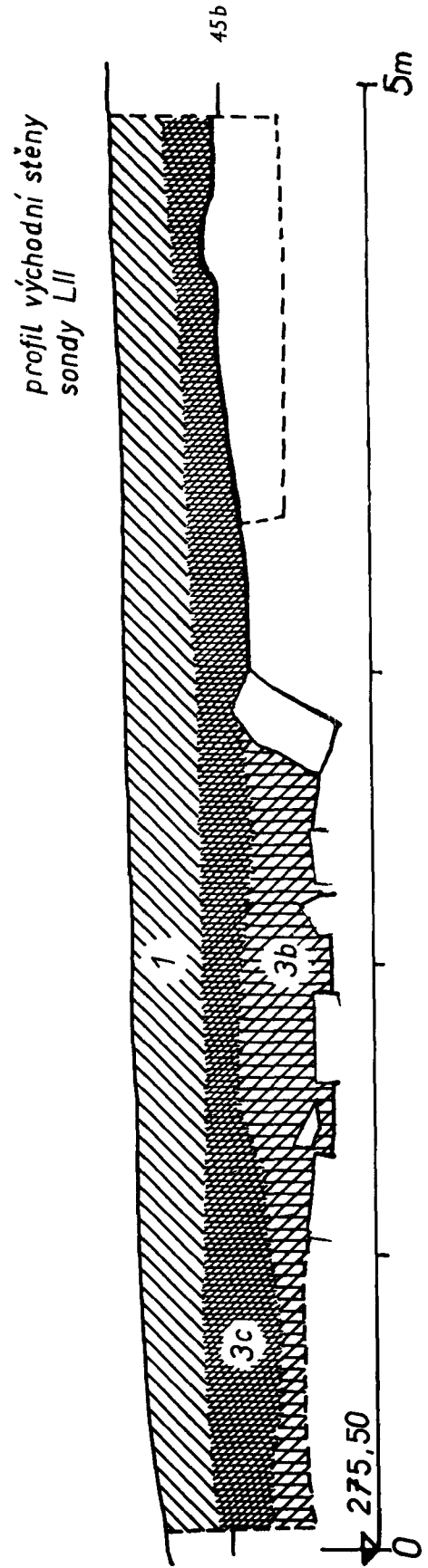
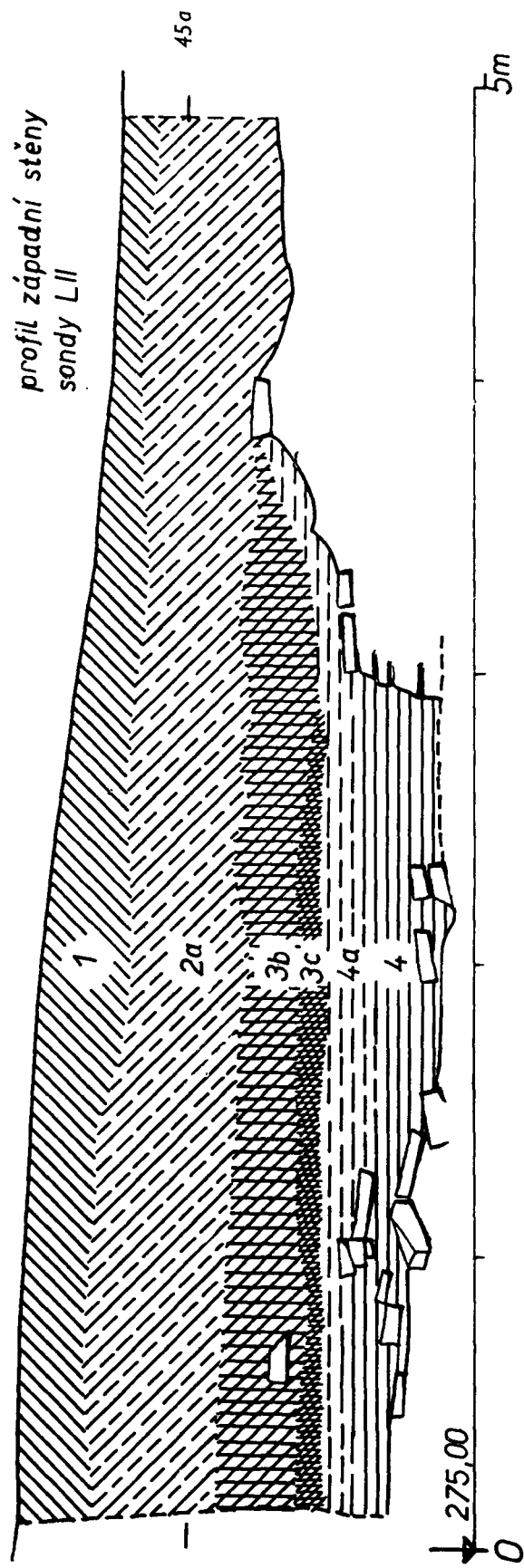
Obr. 44. Poloha sv. Kliment. Sonda LII: detail podezdívky zahloubené chaty č. 55 v popředí a č. 40 v pozadí, z pozdní doby hradištní.

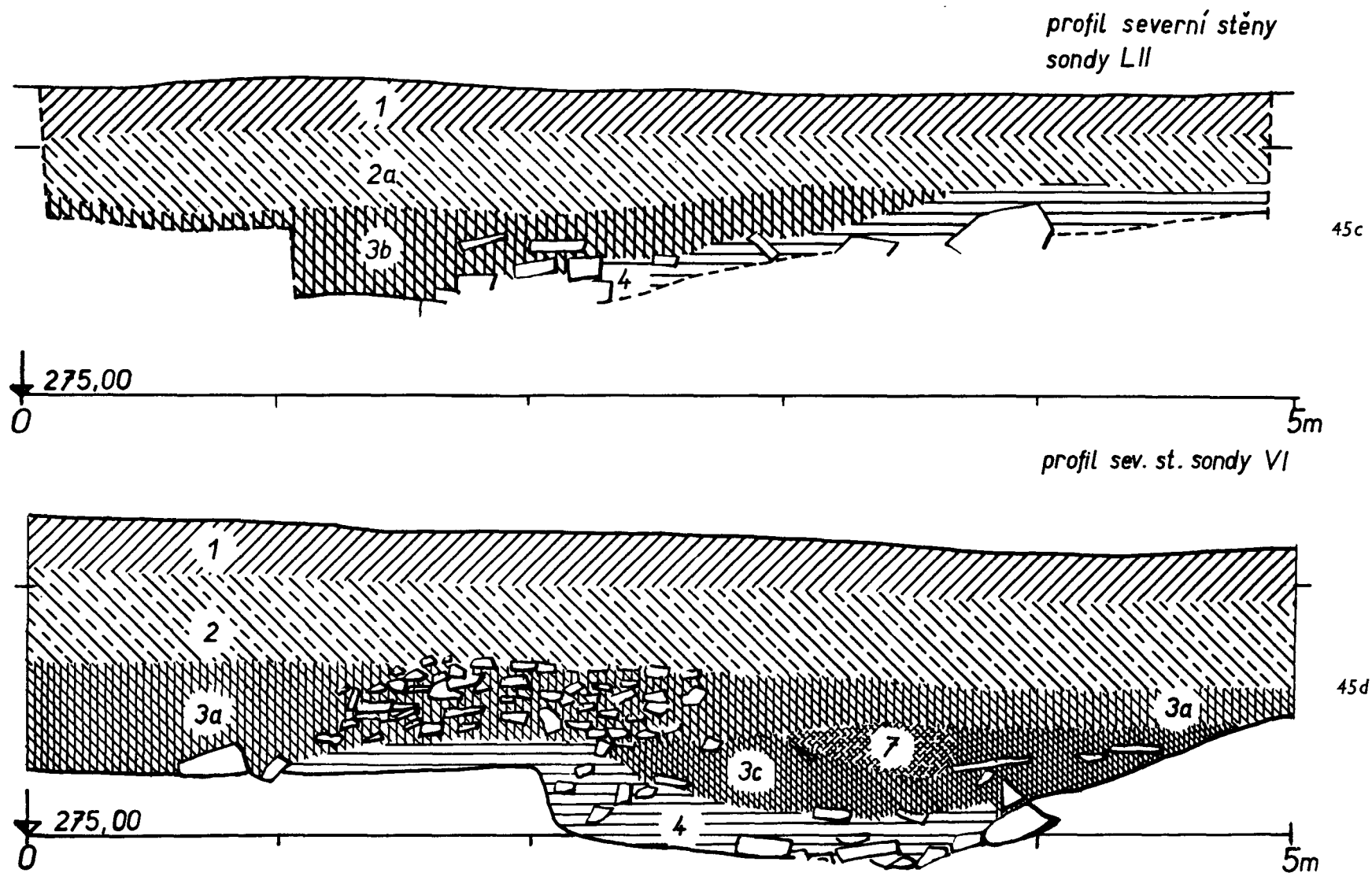
Komplex č. 137

Poloha nějakého většího centrálního objektu byla zhruba vyznačena již geofyzikální odporovou metodou před vlastním výzkumem archeologickým. Archeologický výzkum v těchto místech však ukázal, že v prostoru sondy VI a LI a II bylo objektů porušujících přirozené podloží několik.

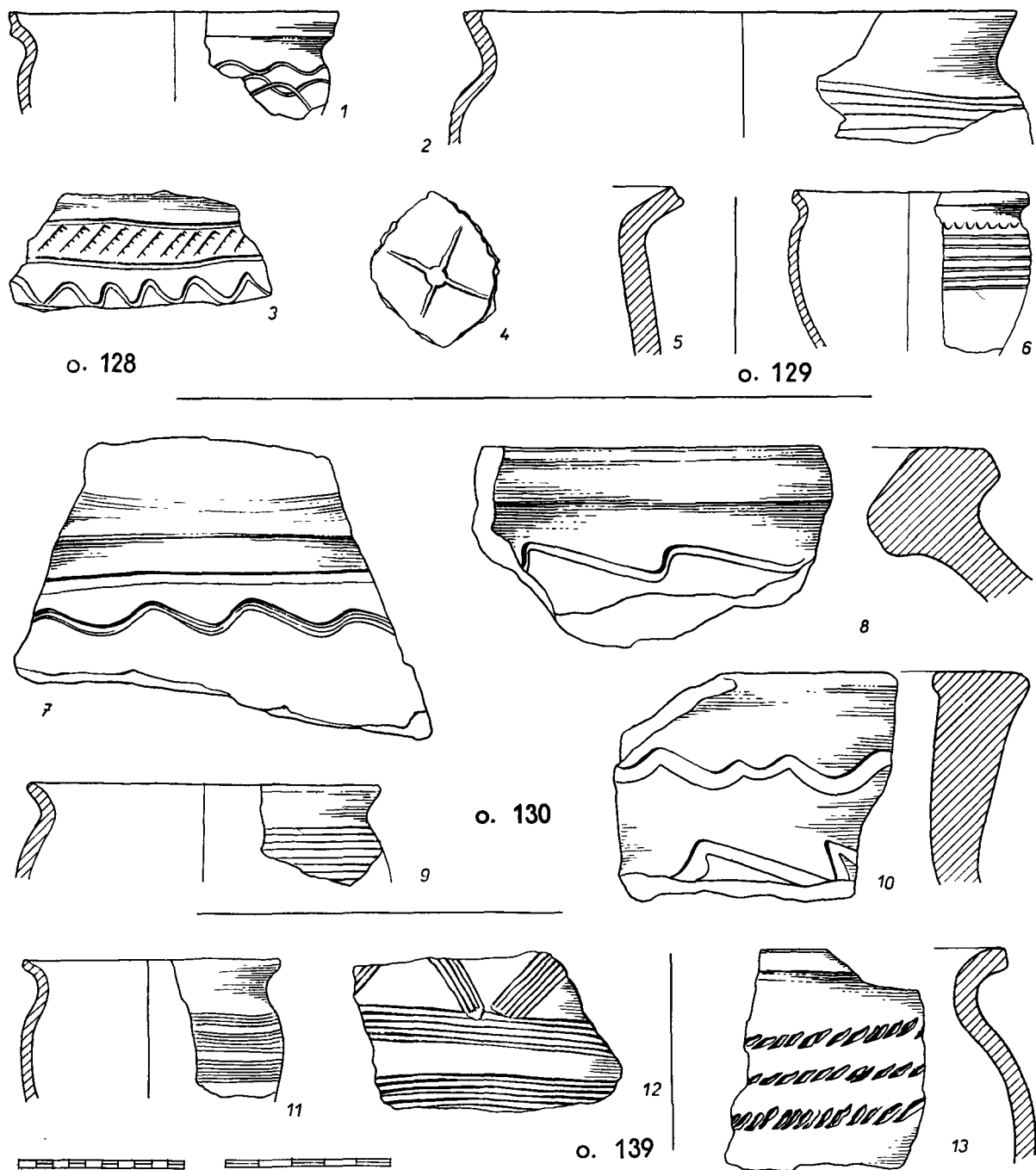
Komplex č. 137 se rozpadá na dvě různé části: na objekt 137a v sondě VI s širším obloukovitě zakřiveným žlebem a kamennou destrukční výplní a na objekt 137b v sondě LI se zděnými základy pravoúhlého stavení (obr. 3).

Stratigraficky je nutno podle profilů stěn obou sektorů a příslušných řezů rozlišovati dost pestré souvrství, dokládající stáří komplexu. Pod ornici (1) vyrovnávala zdejší terén hlinitá žlutohnědá zavážka kryjící vlastní objekt (2). Vlastní zásyp se člení na tmavší souvrství 3 se světle šedou intenzivně popelovitou (b) a tmavošedou vrstvou, promíšenou v sektoru LI drobnou kamenitou sutí (c). Při dně je hlinitá výplň (4a) u vlastního dna ještě tmavěji zbarvená. V místech zakřiveného objektu 137a v sondě VI popelovitá vrstva 3b postupně přechází v poněkud světlejší hlinitou výplň 3a, kterou je vlastní objekt překryt. Tato vrstva souvisí podle profilu s kamenitou nahromadělinou č. 105, vzniklou druhotně až při polních pracích, která obsahuje středověké i novověké keramické zlomky. K mladší vrstvě však náleží i ohniště do ruda spálené (č. 167), které je zapuštěno do povrchu výplně objektu 137a jako vrstva č. 7 severní profil (obr. 37 a 45). Objekt sám je vyhlouben v podloží zhlíněné zvětralé ruly.

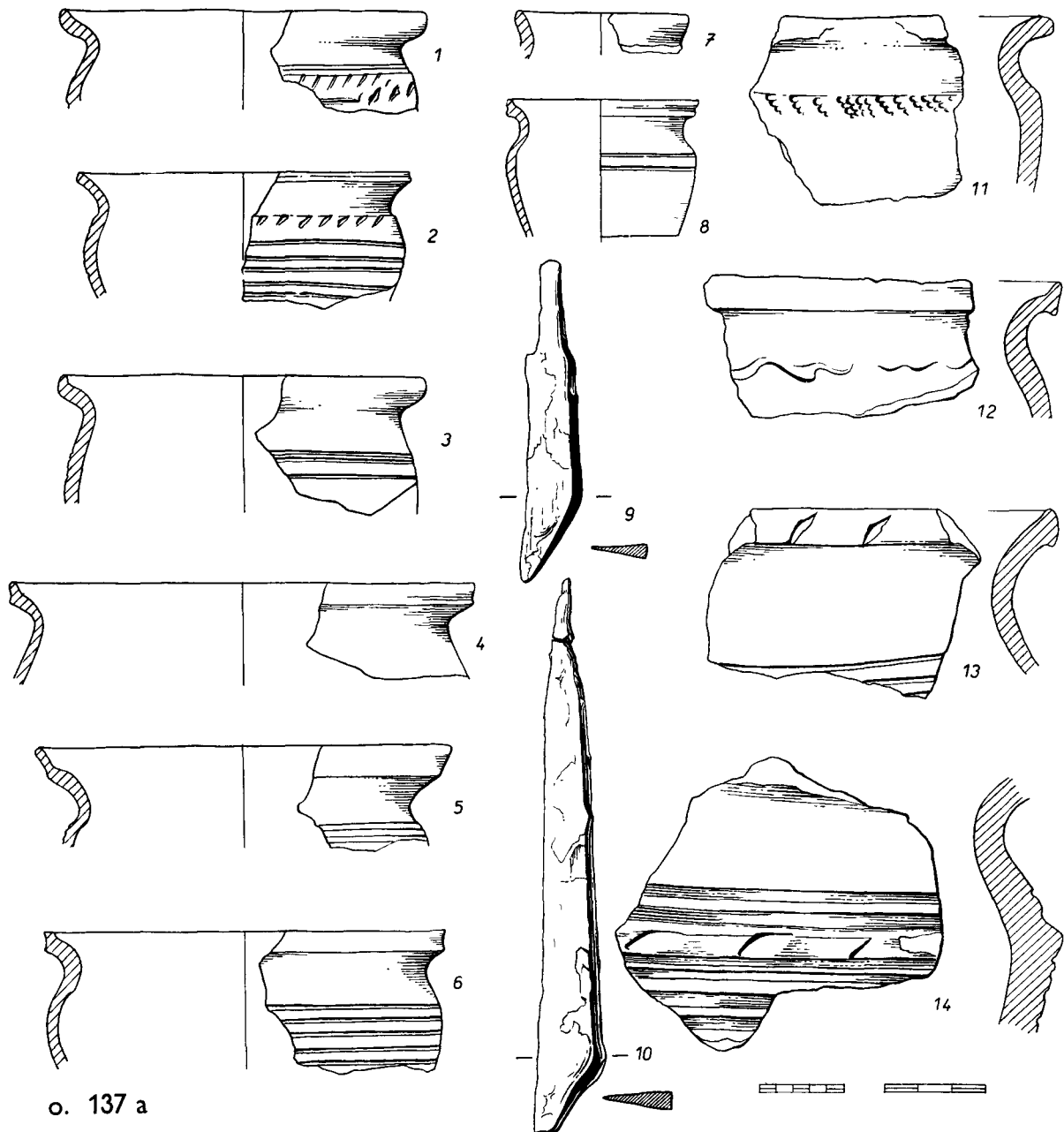

Obr. 45. Kouřim, sv. Jiří. Zahloubená chata č. 137b s podezdívkami, řezy stěn sondy LII a stěny severní a popis vrstev viz obr. 14.

Obr. 45. Kouřim, sv. Jiří. Zlomky keramiky ze sídlištních objektů mladší (139) i pozdní doby hradištní (128, 129, 130).

Oba objekty komplexu 137 a i b nejsou zcela současné, i když oba obsahují již keramické tvary značně pokročilé. Do doby současné lze zařadit objekt 137b se zděnými základy a ohniště č. 167, které obloukovitě zakřivený žleb 137a stratigraficky překrývá. Část 137a, stratigraficky starší, představuje široký (120 cm) a 40–60 cm hluboký žleb, vyplněný téměř souvislou vrstvou destrukce velkých plochých rulových kamenů. Žleb směřuje k čtvercovému objektu a) a prudce se vytáčí východním směrem. Bohatá kamenitá destrukce na dně žlebu předpokládá sesutí zděné stěny při jižní hradbě objektu. V kamenitém zásypu bylo sebráno dosti keramického materiálu, svědčícího o pozdní fázi hradištního období (obr. 37).

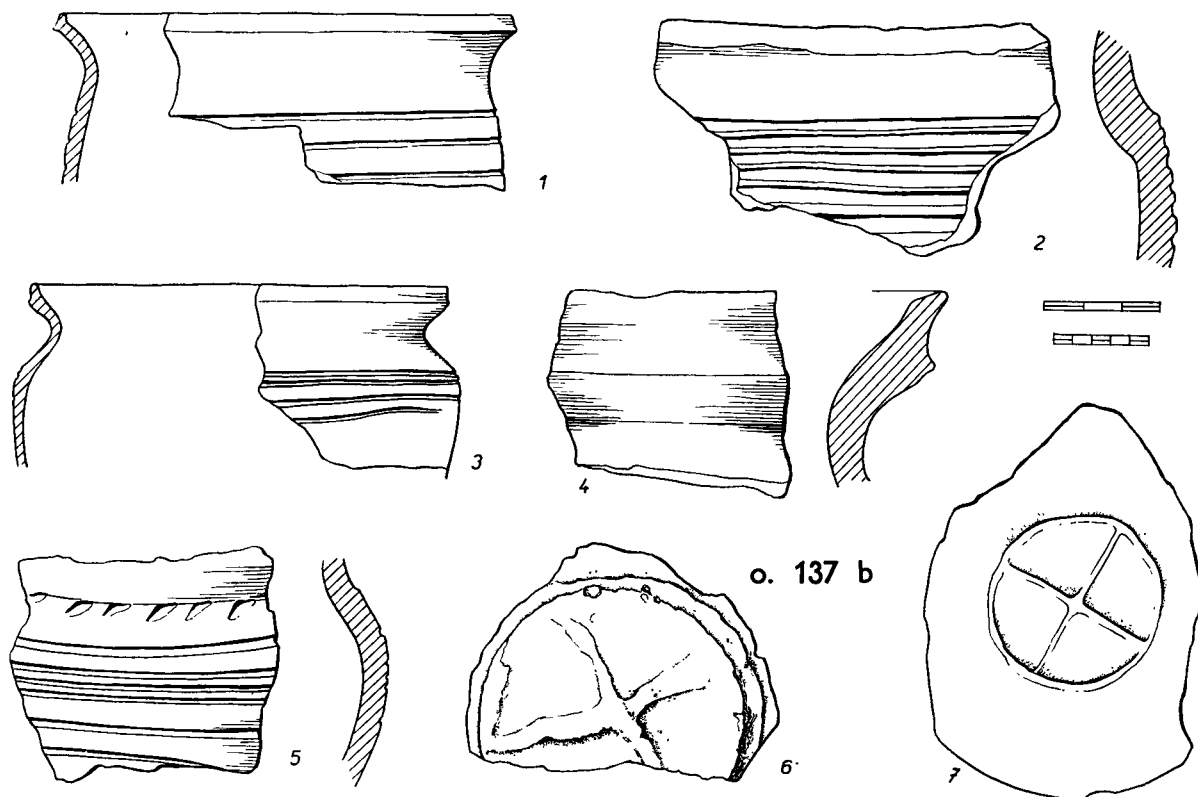
o. 137 a

Obr. 47. Kouřim, sv. Jiří. Nálezy z kamenitého zásypu obj. 137a z pozdní doby hradištní.

Popis nálezů:

Bylo sebráno 35 okrajových fragmentů, z nichž 33 pocházelo z nádob hrncovitých, 2 fragmenty z nádob lahvovitých. Převážná část nádob — celkem 20 — měla okraj typu E svisle vytažený, což samo o sobě svědčí o pozdním období v rámci mladohradištního vývoje. Byly zdobeny ponejvíce hlubším rýhováním, velká část nádob měla okraj protažený — typu D — s výzdobou rýhováním nebo v kombinaci s jednoduchou vlnovkou (obr. 47). 6 z nádob mělo okraj nálevkovitý s výzdobou podhrdlí buď opět lineární šroubovicí, nebo motivem kombinovaným (2×). Vyskytl se však ještě i archaický okraj jednoduše vyhnutý, v jednom případě zdobený ještě hřebenovým vpichem (obr. 47 : 11). Nelze ovšem rozhodnouti, zda fragment nebyl přimíšen. Z nálezů nekeramických vyzvednuta kostěná brusle (č. 127), čepel železného nože (145 × 20 mm), jiný nožík rozšířený u rukojeti (165 × 21 mm), železný klíček plochý s dvojítm zubem (43 × 23 mm). Obr. 47 : 9–10.

Snadněji lze vysvětlit půdorys objektu b v sondě LI, který je v těsném sousedství objektu a. Má čtvercovou podobu, vymezenou na severní a západní straně podezdívkou. Zdivo sestává

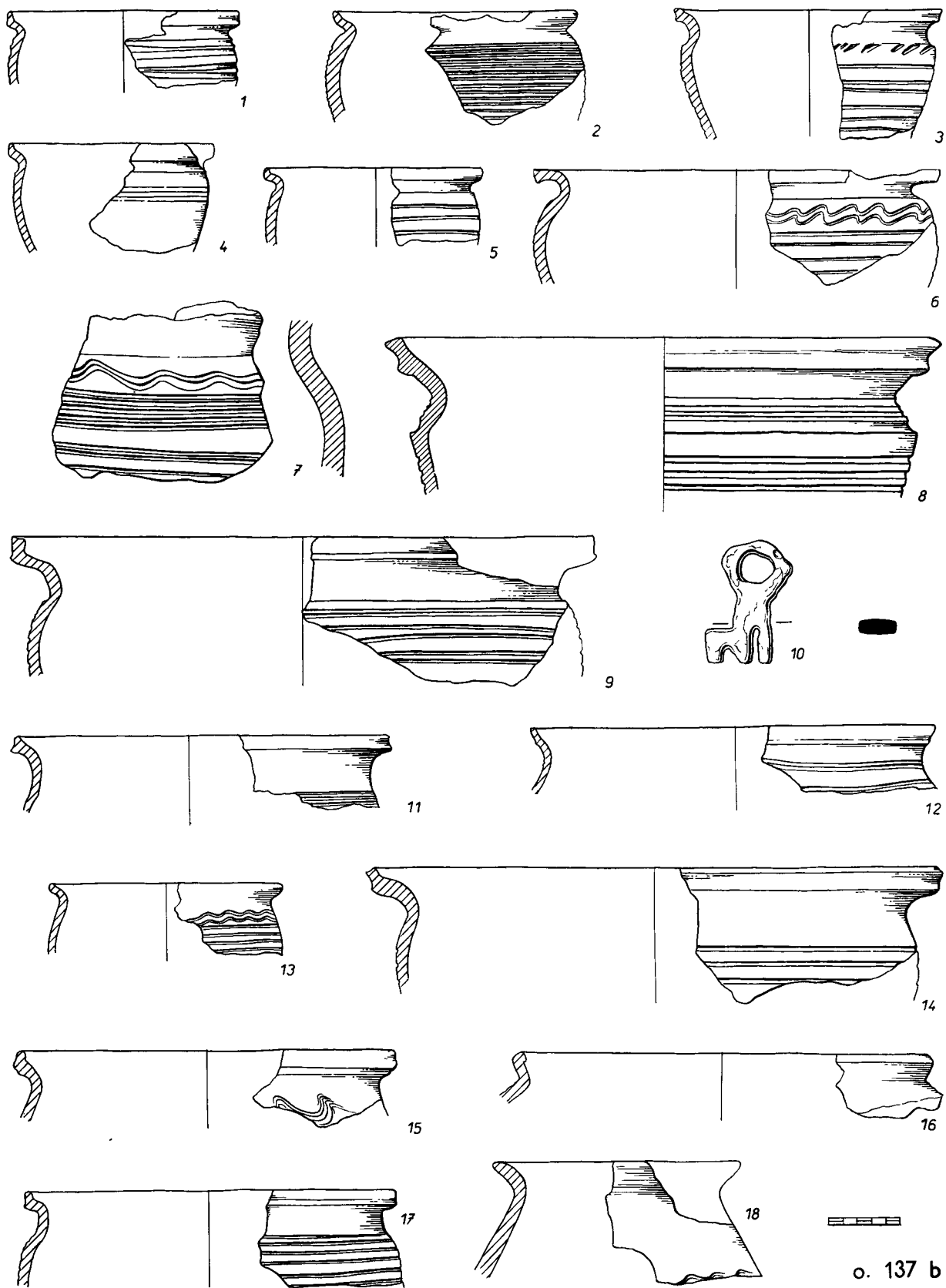

Obr. 48. Kouřim, sv. Jiří. Nálezy keramiky z pozdní doby hradištní z výplně chaty s podezdívkou č. 137b z hloubky 45—64 cm od povrchu.

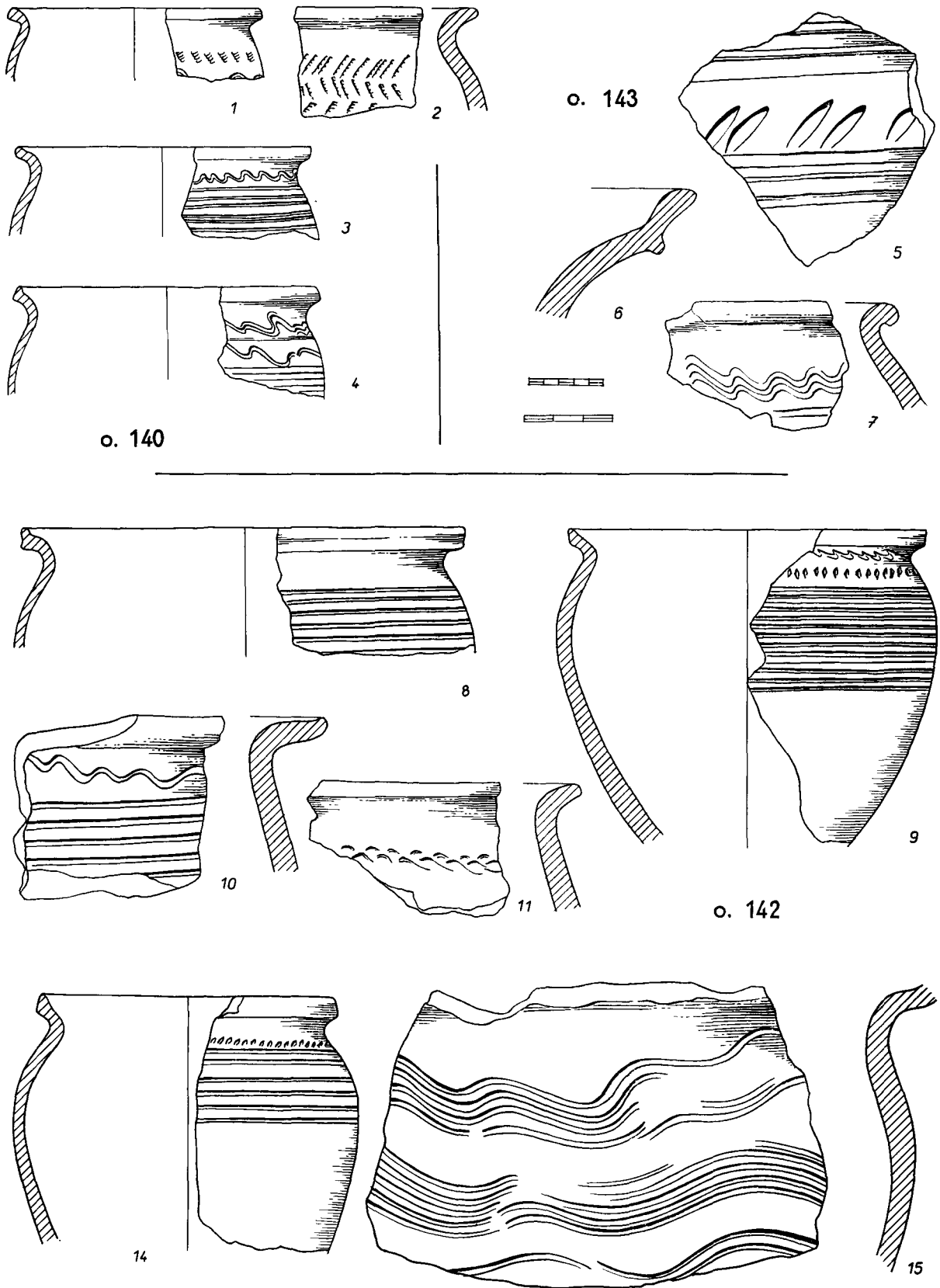
z hrubě opracovaných rulových kamenů do kvádrů a placáků, naskládaných a spojených hlínou bez malty až do 3—4 řad nad sebe. Na straně východní je na místo zděné stěny stěna hliněná, ostře kolmo zahlabená až do dna. Je pravděpodobné, že i zde byla postavena zděná stěna, která se však zborčila směrem dovnitř objektu. Nasvědčuje tomu četná kamenitá destrukce (obr. 38).

Všechny tři stěny vymezují pravidelně vyhloubený čtvercový prostor o šířce 380 cm a hloubce od podloží 40 cm. Po odstranění destrukce uvnitř čtvercového prostoru se objevila oválná sazovitá skvrna po ohništi na jižní straně a vedle ní malá kruhová jamka rovněž tmavé popelovité výplně (obr. 39—40). Na dně pod destrukcí nalezeny kousky barevné omítky. Čtvercový zahlabený půdorys, zbytky kamenných stěn nebo podezdívky, objev ohniště, které však mělo charakter otevřeného ohniště, i nález omítek svědčí o tom, že zde máme co činit s čtvercovým alespoň do určité výše zděným stavením s omítnutými stěnami, podle ohniště sídlištní funkce. O něco starší žlebovitý objekt 137a připouští pro blízkost jižní hradby výklad, že šlo o pomocné strážní opatření za hradbou.

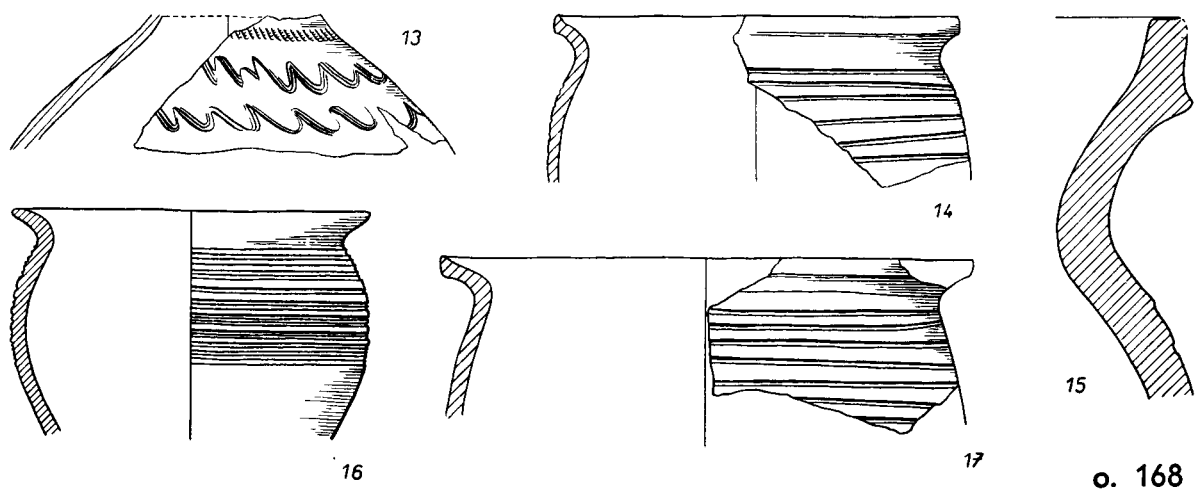
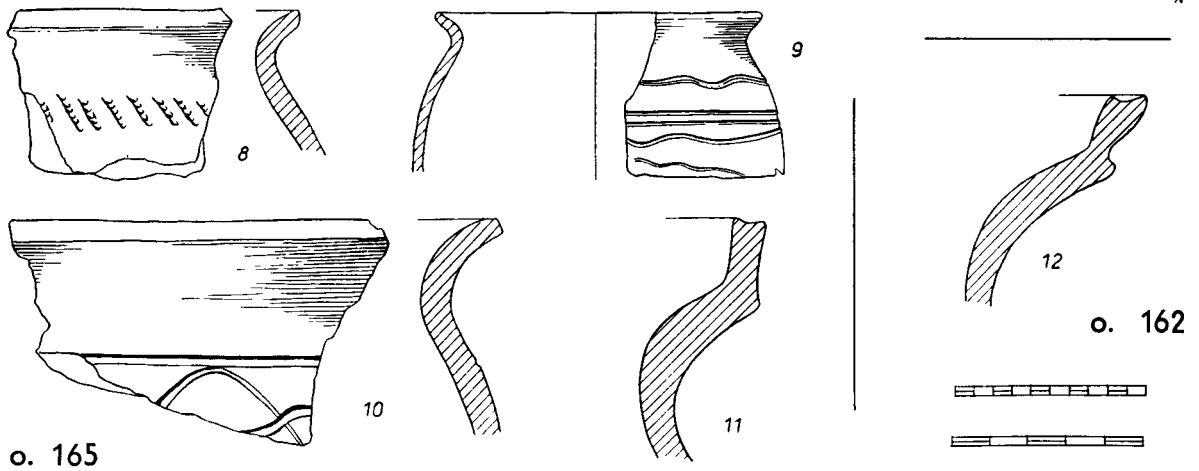
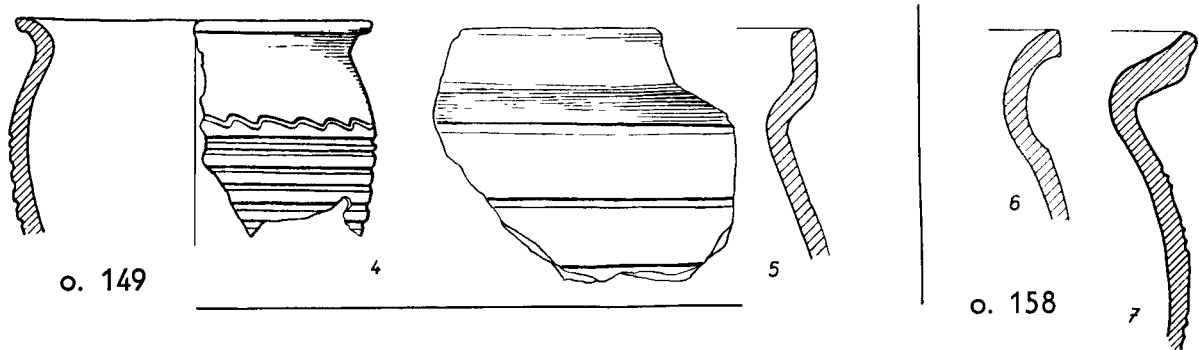
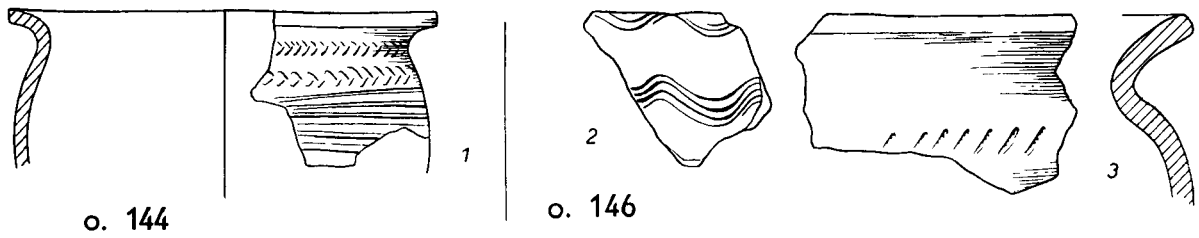
Prostor vlastní čtvercové chaty 137b obsahoval keramické fragmenty, které náležejí po stránce profilace okrajů nádob k nejprogresivnějším a chronologicky se ztotožňují s nejmladší pozdně hradištní fází na hradišti. Velmi zřetelný je úbytek okrajů jednoduchých, které dosahují 7,9% všech okrajů (11 exemplářů v obj. b), nálevkovitý okraj se v inventáři chaty již nevyskytl, zatímco v objektu a) se žlebem byl zastoupen 6 příklady (3,5% z celkového počtu). Příznačné je zastoupení kalichovitého okraje (8 kusů, 4,7% všech nádob), který kouřimský hrnčíř formoval nerad a zřejmě až vlivem středočeských dílen. Zcela zřetelný je přírůstek okraje římsovitě protaženého, který byl sledován u 35% všech nádob u obou objektů a i b a 45 exemplářů u objektu s chatou (b) proti 15 u objektu se žlebem (a). Ovšem velmi důležité je výrazné zastoupení okraje svisle římsovitě vytaženého, často prohnutého, který u velkých nádob zcela převládl, celkem u 40,87% nádob (obr. 57; obr. 94). Mezi zvláště progresivní a pokročilé formy náleží svisle vytažený okraj u části nádoby č. 3 (obr. 49 : 8), který zůstává stejně silný i u vlastního ústí. Jinou právě tak pokročilou

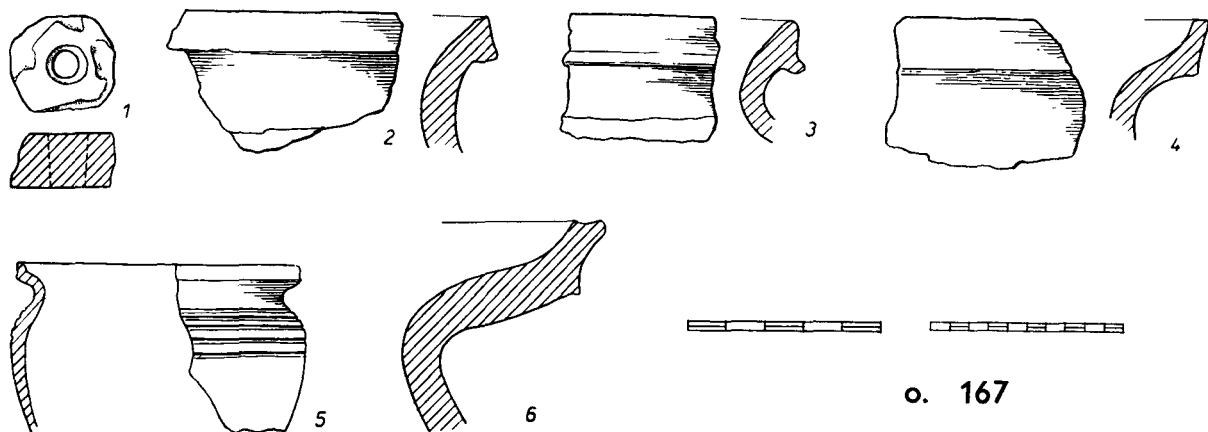
Obr. 49. Kouřim, sv. Jiří. Nálezy keramiky ze dna chaty č. obj. 137b, ve hloubce 85—90 cm.

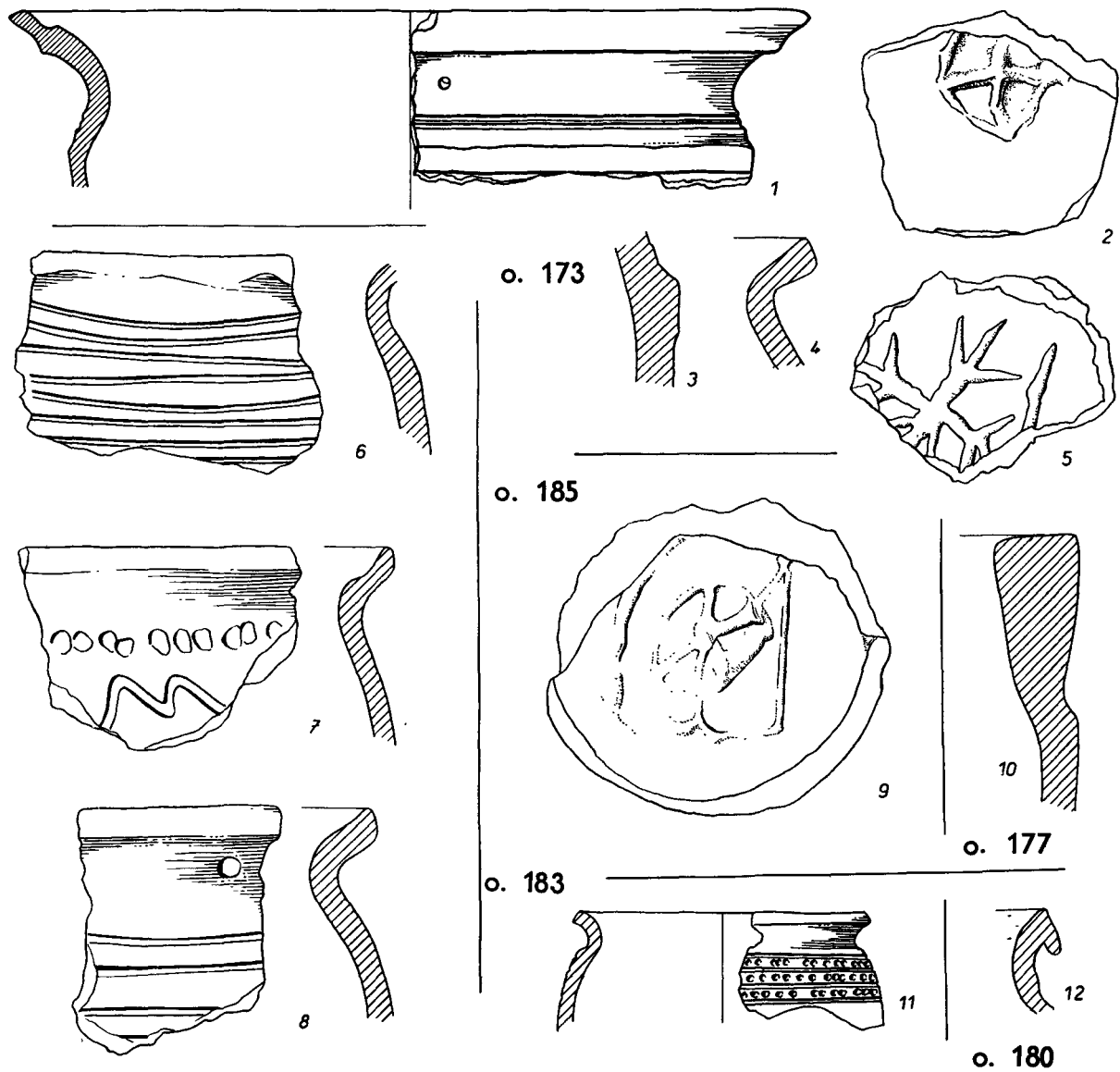
Obr. 50. Kouřim, sv. Jirí. Nálezy keramiky z výplní sídlištních objektů mladší doby hradištní pod kulturní vrstvou 2 v sondě IIIa (o. 140, 142); 5—7: tlum keramických zlomků mladší (7) i pozdní doby hradištní (5—6) z kulturní vrstvy nad objekty.

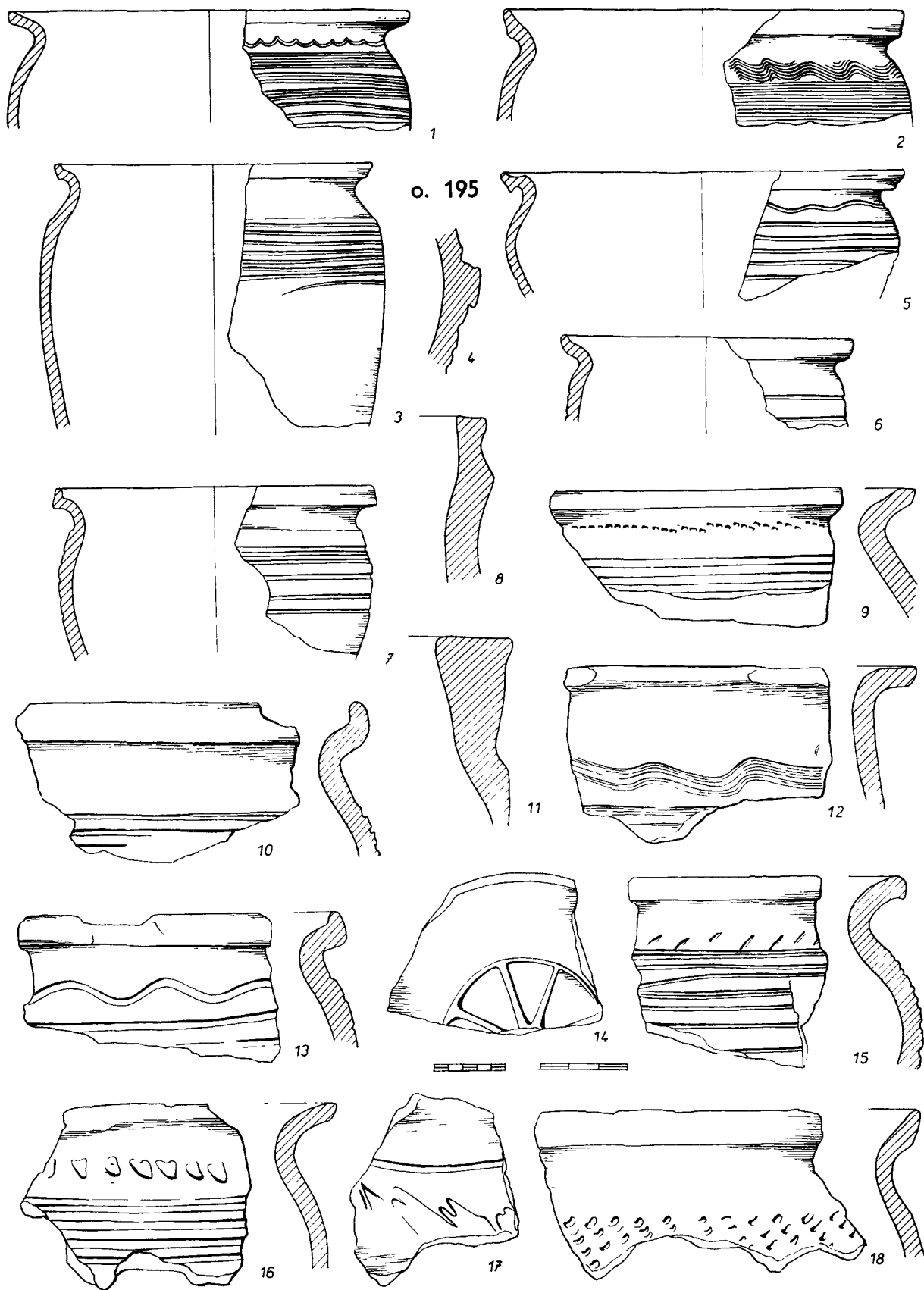
Obr. 51. Kouřim, sv. Jiří. Obsah sídlištních jam ze sondy IIIa s keramikou z mladší (o. 144, 146, 158) i pozdní doby hradištní (149, 165, 168).

Obr. 52. Kouřim, sv. Jiří. Fragmentsy keramiky pozdní doby hradištní z ohniště č. 167, stratigraficky překrývající výplň obj. 137a.

Obr. 53. Kouřim, sv. Jiří. Zlomky keramiky z mladší i pozdní doby hradištní z prostoru staveniště kostela. 1—5: z vrstev povrchových; 6—8, 10—12: ze závážky ve hloubce 30—50 cm.

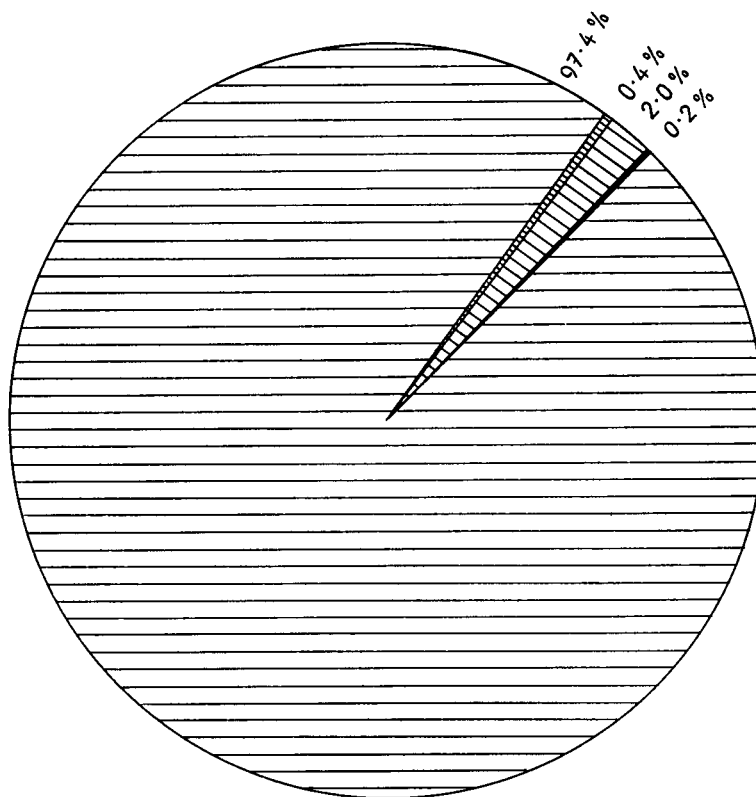
Obr. 54. Kouřim, sv. Jiří. Keramické zlomky pozdní doby hradištní ze sídlištní vrstvy o. 195 pod základy hřbitovní zdi.

Obr. 55. Kouřim, sv. Jiří. Výběr keramiky z objektů svatojirské ostrožny z mladší (1—2) a pozdní (3—8) doby hradištní. 1: o. 58; 2: o. 26/1; 3: o. 124/30; 4: o. 57/18; 5: o. 168/80; o. 219; 7: vrstva 195/16; 8: 114/1.

variantou je okraj redukováný, na konci zesílený a vyžlabený, známý z pražské oblasti z Pražského hradu i z Břevnova (obr. 57 : F).⁶⁸ Ve výzdobě je častější lineární dekor v horní polovině nádoby, provedený v podobě výrazné šroubovice u 82% všech nádob. Vzácněji se uplatňuje hustší rýhování. Lineární dekor bývá již méně často kombinován pod hrdlem jednoduchou vlnicí nebo jinou dominantou, jak bylo zvykem od doby 10. století, zejména u hrnčírů slavníkovských, ještě však se vyskytuje u 24% nádob. Zcela ojedinělý a archaický je výskyt středohradištních výzdobných prvků, jakým je např. několikanásobná vlnovka (u 2 exemplářů).

Kromě hrncovitých nádob, ať již velkých zásobnicových tvarů, ať již forem středních dimenzí, užívaly se dosud i nádoby s užším lahvovitým hrdlem, které sloužily specifickým potřebám tehdejší

Obr. 56. Kouřim, sv. Jiří. Graf, vyjadřující zastoupení hlavních typů nádob obou fází: hrncovitých nádob: 97,4%, lahví: 0,4%, zásobnic: 2%, mis: 0,2%.

domácnosti. Byly nalezeny přímo u dna chaty (obr. 49 : 18). V našem objektu nebyla vyzvednuta zásobnice s vodorovným okružím, ač jinde na našem nalezišti této doby byla zcela obvyklá i když nesrovnatelně vzácnější než slovanský hrnec. Uplatňovaly se i formy miskovité, které ovšem častěji u menšího fragmentu mohou být zaměněny za nádobu hrncovitou. Kolkování dna nádob, ač v našem sídlištním horizontu výrazně přibýlo, v našem objektu je zastoupeno jen dvěma nálezy s plastickou značkou kola se 4 paprsky (obr. 48 : 6).

Stejně jako v objektu a) měl i objekt b) uvnitř zásypu chaty více nálezů železných. Byly to ponejvíce nožky s čepelemi jednou zakřivenými, jindy rovnými u špičky vykrojenými. Byly tu krátké hřeby, někdy s výraznou hlavičkou u dna chaty; při jižní stěně při dně vyzvednut železný klíček s trojdielným ozubením, s kruhovým otvorem velikosti 40 × 25 mm (obr. 49 : 10, 95 : 11, 12).

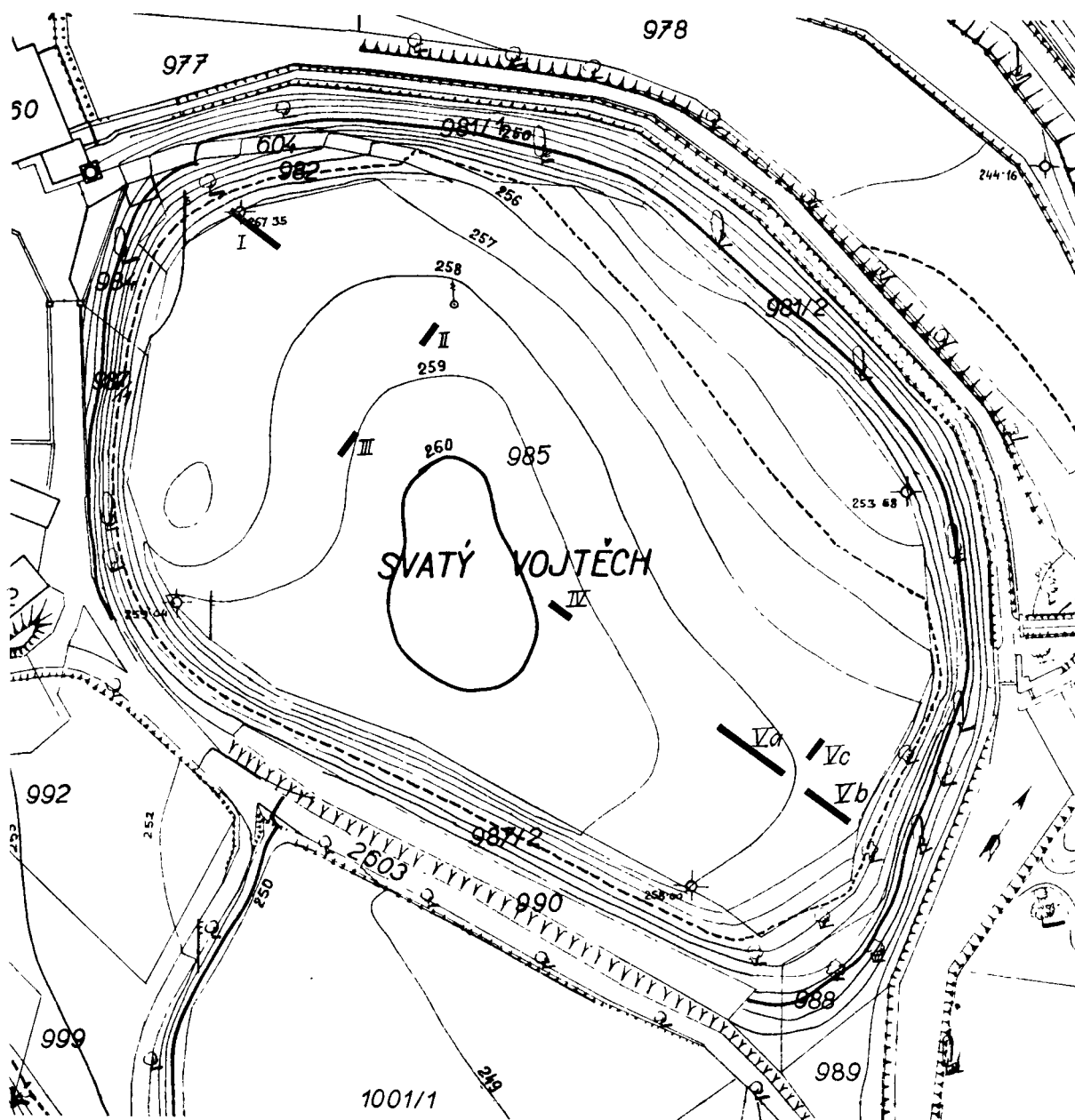
Popsaný objekt má, jak z popisu inventáře vyplývá, zásadní význam chronologický, jako směrodatný bohatý uzavřený sídlištní celek pozdní fáze vývoje osídlení v centru u sv. Jiří, jehož funkce v rámci děpoltického sídla bude ovšem moci být ozřejmena po širším plošném odkryvu celé hradní prostoty. Je do značné míry důležitým i pro klasifikaci sídlištních objektů ostatních.

68. A. Hejna, Ke stavební minulosti břevnovského kláštera, Pam. arch. XLVII 1956, 162, obr. 8 : 3.

		6	13	14	15	16	17	18	40	41	49	50	55	57	58	59	60	104	111	113	127			
a	A	a		☉	☉			☉	☉							☉								
		b	☉	☉	☉				☉		☉				☉						☉	☉		
		c		☉	☉	☉	☉	☉	☉	☉		☉			☉								☉	
		d		☉	☉	☉		☉	☉	☉			☉	☉	☉		☉	☉	☉	☉	☉	☉	☉	☉
	B	a		☉	☉	☉																		
		b		☉	☉					☉						☉	☉							
		c		☉	☉	☉			☉	☉	☉			☉	☉				☉				☉	
		d	☉	☉	☉	☉	☉	☉	☉	☉				☉	☉			☉	☉	☉	☉	☉	☉	☉
	C	a													☉									
		b														☉								
		c														☉								
		d			☉	☉		☉	☉	☉		☉			☉	☉								☉
b	D	a							☉															
		b			☉				☉														☉	☉
		c		☉	☉				☉					☉	☉								☉	☉
		d	☉	☉	☉	☉		☉	☉	☉		☉	☉	☉	☉						☉	☉	☉	☉
E	a													☉										
	b																						☉	
	c		☉	☉					☉				☉	☉								☉		
	d		☉	☉	☉			☉	☉	☉		☉	☉	☉								☉	☉	
c	F	a																						
		b																						
		c		☉									☉											
		d																						
d	G	a																						
		b																						
		c																						
		d		☉	☉	☉		☉															☉	
d	H	a																						
		b		☉						☉													☉	☉

Z objektů nejbližších komplexu 137 je jak komplex jam s nádobou č. 104 v rozmezí sondy II a VI, tak kruhová skupina kamenů č. 107 ve stěně sondy VI. Stratigraficky tím, že objekty jsou kryty sídlištní vrstvou 3 C, která obsahuje materiál pozdní doby hradištní, jak vyplývá z profilu sondy II, můžeme soudit spíše na starší fázi téhož sídlištního horizontu. Nejvýraznější ze zahloubenin č. 104 má tvar oválný, zahloubený do podloží 10 cm, a ploché dno. Výplň popelovitá hlinitá obsahovala jak zvířecí kosti, tak keramické zlomky, pocházející z nádob hrncovitých z jedné zásobnice a z jedné láhve, jednu celou nádobu obrácenou dnem vzhůru a 2 železné nožky (obr. 95 : 18, 19). Nádoba byla nižší, baňatá (V: 125 mm, O: 140 mm, Z: 80 mm), okraj protažený. Podhrdlí zdobeno ve $\frac{2}{3}$ nádoby hustším pásem hrubších obvodových rýh. Světle hnědá, skvrnitě pálená. Ostatní zlomky keramiky mají okraj jednoduchý (2×), nálevkovitý (3×) i svisle vytažený (2×), kterými se sídlištní celek hlásí do pozdní fáze (obr. 6 : 8, 9; 41, 93 : 2).

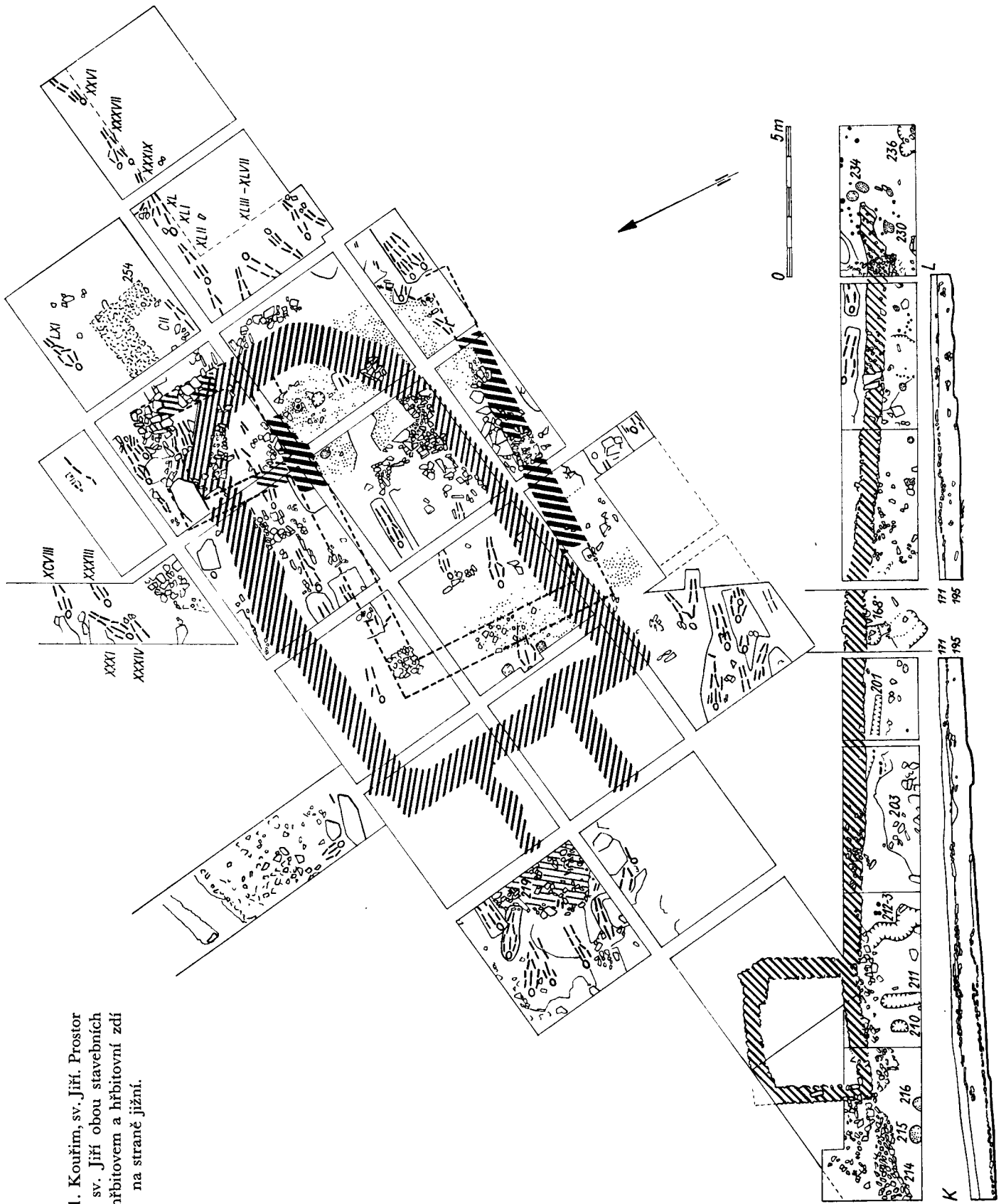
Objekt č. 107 představuje kruhovou skupinu kamenů in situ o průměru 80 cm; neobsahoval

Obr. 58. Kouřim, sv. Vojtěch — opevněná terasa nad Kouřimkou se sondami z r. 1962.

Je to objekt č. 129 v M. 22—24, který je vyložen naskládanou kamenitou podlážkou ve tvaru obdélníku, odlišitelnou dobře od kamenné destrukce valu. Sestává z rulových kamenů malé a střední velikosti a lze jej členit na část západní a východní. Objekt je znatelně zahlouben jak při valu, tak i na straně hradního areálu a tvoří s dalšími sídlištními objekty 127, 132 jeden celek. Leží v kulturní tmavé vrstvě s obsahem fragmentů pozdně hradištního období, která vyplňuje úžlabinu na vnitřní straně valu. Byly to fragmenty asi 15 nádob vesměs hrncovitých z jedné tuhé zásobnice, s okraji jednoduchými (2×), nálevkovitými (3×) i římsovitě protaženými (4×), i svisle vytaženými (5×). Jde pravděpodobně o zvláštní formu kamenných základů v prostoru těsně za hradbou, které měly podle nálezů keramiky patrně sídlištní charakter. Bylo by možno spatřovat v nich základy přístřešků s hradbou bezprostředně ještě souvisejících (obr. 36; obr. 46 : 6).

Objekty 127, 132, 134 jsou shodné svou orientací a vytvářejí další pás osídlení za valem. Stratigraficky je jejich založení souhlasné s objekty předchozími. Sestávají z jámového komplexu hloubkově poněkud pročleněného, který na dně nese stopy většího množství jamek po tyčovině. Podobně

Obr. 61. Kouřim, sv. Jiří. Prostor kostela sv. Jiří obou stavebních fází s hřbitovem a hřbitovní zdi na straně jižní.

je založena i hranatá jáma při straně severní, která je od jádra komplexu oddělena 2 prostornějšími a hlubšími jamkami po kůlech. Jsou vyplněny souvislou vrstvou kamenné suti. Z nálezového obsahu je nejdůležitější velká hrncovitá zásobnicovitá nádoba s okrajem svisle vytaženým s vyšší baňatostí, s tělem poněkud deformovaným. Je sienově šedohnědá a zdobená řídkými hrubšími rýhami (V: 330 mm, O: 270 mm — obr. 93 : 4). Ostatní okrajové zlomky mají profilaci jednoduchou (5 ×), nálevkovitou (3 ×) s okrajem římsovitě protaženým (11 ×). Z nekeramických nálezů železná tyčinka čtyřboká (75 mm × 4 mm), železná šipka s křídélky (53 cm × 8 mm — obr. 95 : 2) a 1 železný nožík trojboký (106 × 16 mm) byly vyzvednuty v jámě č. 132. K objektu náleží kruhová zahloubenina v M. 28—29 (obr. 6 : 14—20; obr. 36).

Objekt č. 134, založený těsně na severní straně popsaného komplexu, pravděpodobně s celkem souvisí, neboť je kryt touž splachovou vrstvou 3 C. Je to jáma mísovitá s plochým dnem (100 cm, hl.: 22 cm) s šedou hlinitou výplní a rulovými kameny. Obsahovala nemnoho keramických zlomků s okrajem nálevkovitým a protaženým s výzdobou několikanásobnou vlnicí i oblíbeným motivem lineárním.

Do této skupiny jam náleží stratigraficky i jáma 128, zachycená při západní stěně sondy. Jáma oválná, členěná ve dvě (š. 92 cm, hl. 14 cm od podloží). Výplň silně kamenitá a s rulovými kameny, často na koso postavenými. Ve výplni nalezena poklice — miska s široce rozevřeným a vytaženým okrajem a oble kónickým tělem (v. 90 mm, o. 182 mm, z. 80 mm) spolu se skupinou zlomků nádob hrncovitých s okrajem protaženým i svisle vytaženým. Vzácná je výzdoba pomocí nepravidelných jednoduchých rytých obloučků a vlnic (obr. 36 a 42; obr. 46 : 1; obr. 93 : 3).

Skupina žlebovitých jam v M. 39—46 byla podle keramického materiálu popsána výše v rámci starší fáze mladohradištního osídlení, poněvadž jen některé objekty dále k severu měly vysloveně pozdní charakter. Je to např. jáma č. 149 v M. 52.

Obj. 149 je jáma oválného tvaru, s dnem proláklým, výplň hlinitokamenitou s keramikou ve zlomcích z několika nádob s okrajem jednoduchým, zdobeným jednoduchou vlnicí a rýhováním (1 ×), protaženým (4 ×) a svisle vytaženým, zdobeným řídkým rýhováním (1 ×). Rozměry: 108 cm, hl. 50 cm (obr. 36, 51 : 4, 5).

Obj. 150. Jáma kruhová s kolmými stěnami a zahloubeným dnem v sousedství. Výplň hlinitá, kamenitá. Vyzvednuto jen několik atypických zlomků (obr. 36).

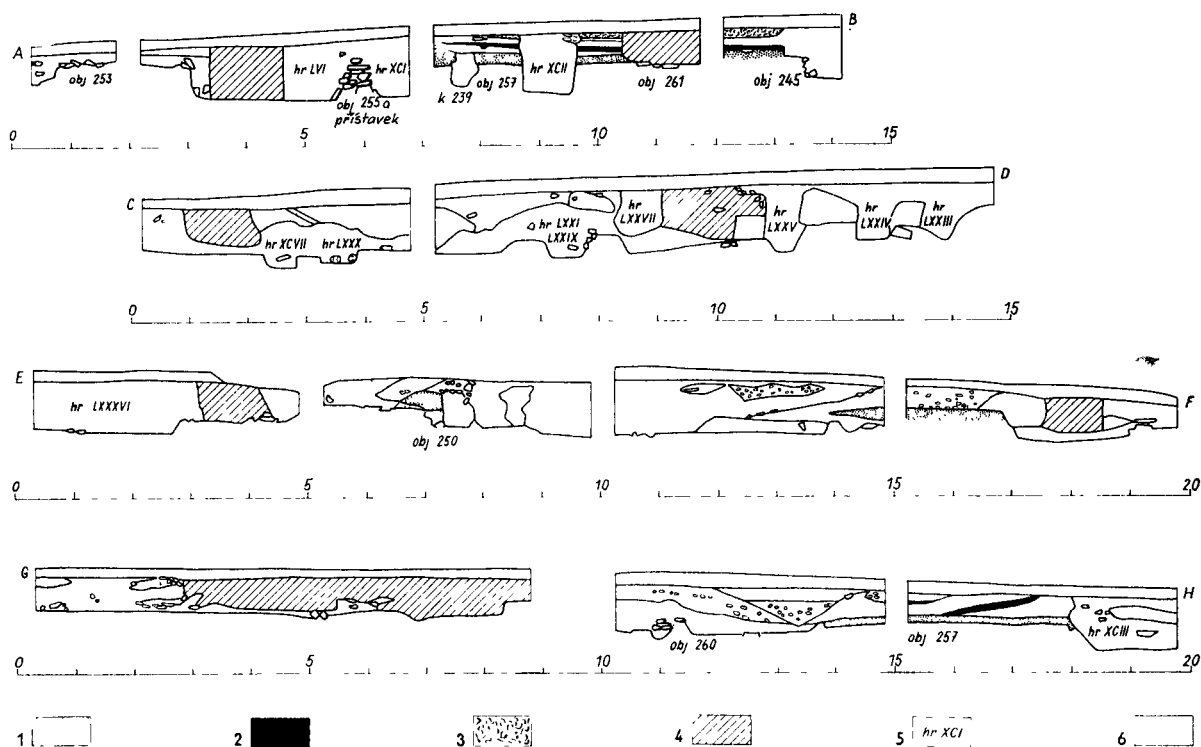
Další objekty, drobnější kúlové jamky 152—155 nemají žádný průkazný doprovodný materiál vhodný k datování, zatímco jáma 156 v M. 59 postrádá ve svém inventáři vysloveně pozdních tvarů. Nedatovatelná je i jáma obj. č. 157 (obr. 95 : 15). Kruhová jáma (90 × 90 cm, hl.: 15 cm) č. 158 obsahovala železný nožík s delší rukojetí (d. 125 mm, š. 16 mm) a kus železné tyčinky, avšak bez keramických nálezů, takže její příslušnost k mladší nebo starší vrstvě mladší doby hradištní není jednoznačná. Trojice kruhových jamek č. 163 v M. 78—9 s obsahem zlomků nádob zdobených jednoduchou vlnicí postrádá rovněž možnosti bližšího určení, stejně tak nelze klasifikovati žleb s 2 výraznými kúlovými jamkami, vyztuženými kameny, č. 166. Bezpečným nálezovým sídlištním celkem pro bližší časové určení do pozdní fáze je až jámový objekt č. 165 v M. 95 až 96 před hřbitovní zdí (obr. 3). Je důležité, že objekt náleží vrstvě, která je stratigraficky níže než zeď, jak budeme moci sledovati ještě u řady dalších sídlištních objektů. Silně kamenitá černošedá výplň zahloubeniny nepravidelného hrotitého tvaru o š. 150 cm obsahovala keramické zlomky s okraji jednoduchými (3 ×), ve 2 případech ještě s hřebenovým vpichem spolu s okraji svisle vytaženými, zdobenými rýhováním, hustým i řídkým (obr. 57). Analogicky situovaná jáma je jáma obj. č. 168 v M. 98—99, která stratigraficky leží přímo pod hřbitovní zdí. Je nepravidelně členitá, hlinité výplně s četnými zlomky a to jak staršího rázu (láhev s hřebenovým vpichem, zlomky z hrncovitých nádob s okrajem jednoduchým (6 — obr. 55 : 5) nálevkovitým (1), avšak stejně tak s okrajem pokročilejšího rázu, prožlabeným (5 ×) a svisle vytaženým (11). Výzdoba podržuje charakter pozdně hradištní s lineárním dekorem, doplněným případně ještě jednoduchou vlnicí. Je třeba zdůrazniti přítomnost láhve v prostředí typologicky pokročilem i konservativní charakter její výzdoby v mladším období (obr. 51 : 13—15).

Do našeho sídlištního horizontu náležejí *veškeré sídlištní objekty jámy a stopy po tyčovině i po kůlech*,

kteřé byly zachyceny v příčné sondě se sektory VIII—XIVa, které jsou stratigraficky uzavřeny sídlištní vrstvou č. 195 *pod hřbitovní zdí* (srv. profil K—L, obr. 61 a 68).

Jsou to:

Kulové jamky č. 196—200 v sektoru VIII o průměrné velikosti 8, 16, 10 × 18, 16 × 26, 8 × 28 cm, hluboké 10—25 cm od podlaží. Jsou částečně vyztužené kamenem s hlinitou výplní bez nálezů a můžeme je datovat jen podle jámových objektů 168 a 203b v téže úrovni, které podle obsahu náležejí pozdní hradištní fázi.

Obr. 62. Kouřim, sv. Jiří. Řezy staveništěm kostela sv. Jiří v jeho starší i mladší stavební fázi. Popis vrstev a objektů: 1: vápenitá vrstva z podlaží staršího kostela; 2: tmavá dusaná vrstva humosní, kryjící vrstvu vápenitou z podlaží kostela staršího obsahující fragmenty (o. 250, o. 257) s kůly po lešení (o. 239) a zbytky zdiva obvodového (o. 245), základového (o. 260), z přístavku staršího kostela (o. 255) a z destrukce (o. 253); 3: vápenitá vrstva pravděpodobně z podlaží mladšího kostela; 4: druhotná výplň základů stěn mladšího kostela; 5: výplně hrobových jam staršího (hr. XCVII, LXXX) i mladšího horizontu (hr. LVI, XCII, LXXVII, LXXV, LXXIV, LXXIII, LXXXVI, XCIII); 6: pozdější navážky a destrukce.

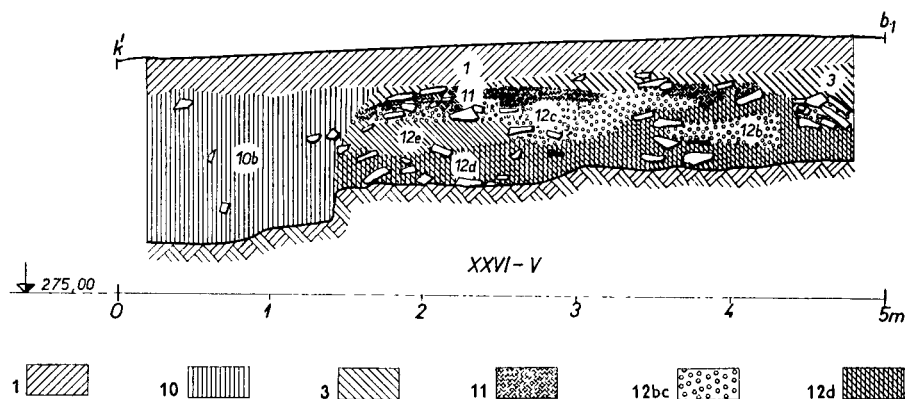
V téže úrovni je i žlábek obj. č. 201 v sek. VIII/IX s kónickými stěnami a plochým dnem, který vybíhá zpod mladší hřbitovní zdi a je uprostřed sek. VIII ukončen. Byl rovněž bez nálezů. Je pravděpodobně současný s velkou, avšak dosti mělkou (24 cm) jámou č. 203 o značném průměru téměř 5 metrů. Dno je rovnoměrné, stěny při severní straně sešikmeny. Výplň této jámy je kompaktní, hlinitá, na jižní straně kamenitá, z rulových kamenů vodorovně na sebe naskládaných. Jáma obsahovala značný počet nádob, z nichž se zachovaly okrajové části s okrajem vyhnutým, s okrajem nálevkovitým (8×) a zlomky s okrajem svisle vytaženým (7×) (obr. 61; obr. 57).

Obj. 205—213 jsou drobné kulové jamky v úrovni našeho horizontu o průměru 10 cm. Jsou přisazeny ke žlábkům (č. 209), s nímž patrně funkčně souvisejí, jsou malého průměru, šedočerné výplně, jinak bez nálezů (obr. 61).

Obj. č. 210 ze sek. X je jáma půlkruhovitá (50 × 40 cm), hluboká 15 cm, hlinité výplně s uhlíky a fragmentem zdobeným rýhováním. Sousední žleb obj. 211 (š. 50 cm, hl.: 12 cm) zabíhá do stěny sektoru. Je vyztužena plochým kamenem. Opočal byly objeveny 3 nehluboké kruhové jamky po tyčovině, tmavé hlinité výplně (obr. 61).

Obj. 215—216, kúlové jámy (pr. 40 cm) se slabě skosenými stěnami a zahloubeným dnem, uzavírají zkoumanou plochu na straně západní (obr. 61).

Směrem k východu se v této úrovni táhnou jen kúlové jamky buď drobné po tyčovině, nebo větší. Zlomky keramiky obsahoval kúl 221, z nichž jeden zlomek byl rýhovaný. Větší shluk drobných jamek v sek. XIII se rýsuje v sousedství. Jsou to 21 cm hluboké prostorné nepravidelné zahloubeniny neznámé funkce. Velmi nápadně hustá síť drobných jamek po tyčovině je v sek. XIV doprovázena pravouhlým kamenitým dlážděním č. 229 a 4 velkými jamkami po kúlech, z nichž č. 230 a 234 má bohaté vyztužení plochými kameny. Kúl č. 230 o rozměrech 40 × 50 cm, kúl č. 234 o průměru 34 cm jsou nejvýraznější. Celá tato skupina jamek souvisí pravděpodobně s oplocením centra u sv. Jiří (obr. 61).

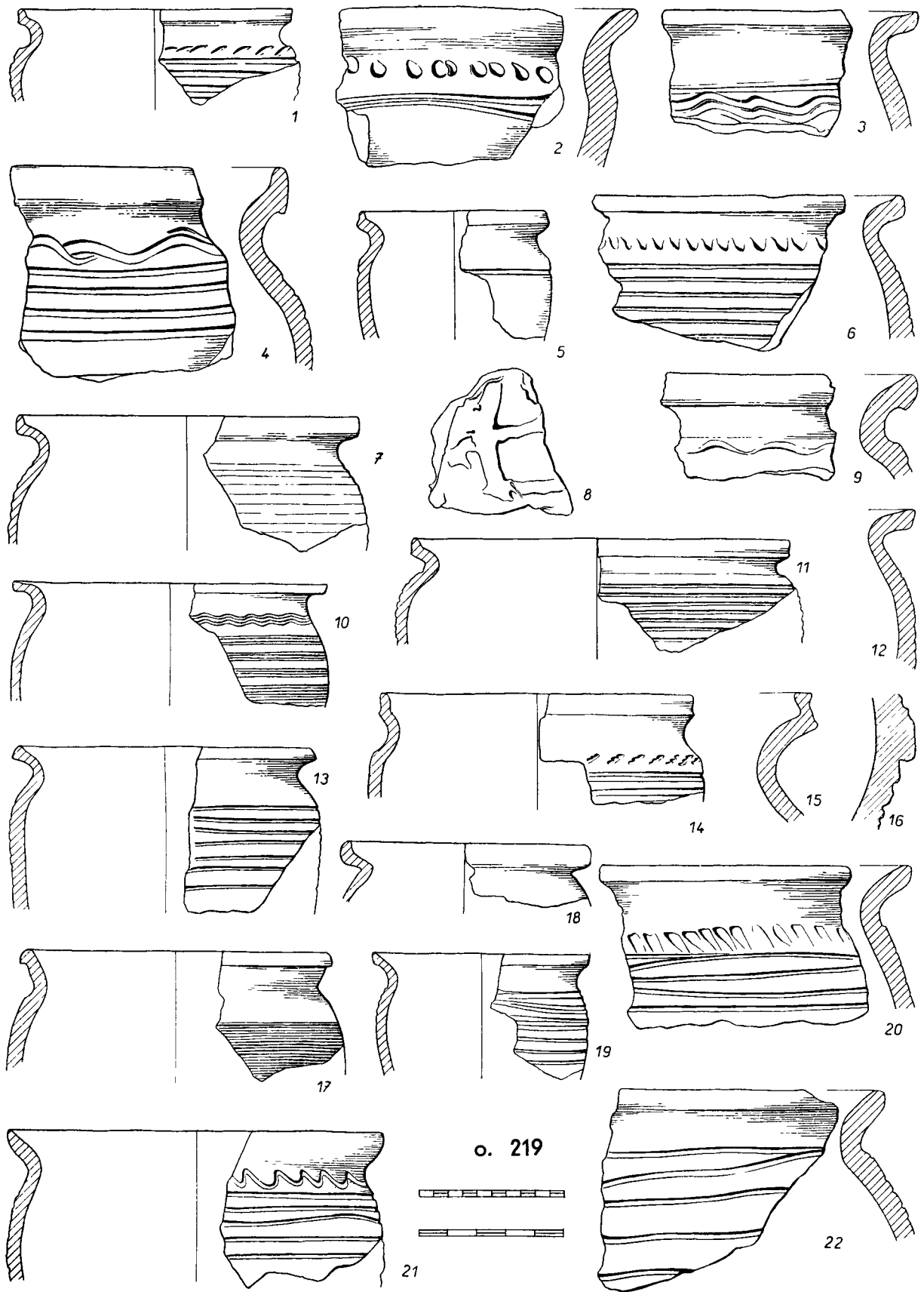
Obr. 64. Kouřim, sv. Jiří. Profily stěny východní s obj. 219 (stavebním rumišťem), vrstva 11—12. Popis vrstev: 1: ornice, 3: vrstva šedá, hlinitá, 10: hlinitá výplň ml. hrobové jámy, 11: vrstva červenohnědá, spálená, 12b, c: destrukce opukového kamene, drti a vápna, 12d: šedý popel.

Obj. 214 — *zeď*. Pro interpretaci situace spodního sídlištního horizontu může mít značnou důležitost i pruh rozvaleného kamenného zdiva na protější straně v sek. X a XI, který byl však sledován jen v rozmezí posledních sektorů a nikoli v plné délce. Pokračuje zřejmě dále směrem západním. Jde o pruh drobnějšího a středně velkého kamene široký 50—100 cm. Právě vzhledem k pokračování pruhu zdiva dále k západu, dále než mladší hřbitovní zeď v superposici (č. 171 — obr. 61 a 70) i bezprostřední blízkosti sídlištních objektů je nutno zídku vysvětlovati jinak než jako zídku hřbitova, který ve starší fázi byl značně omezen.

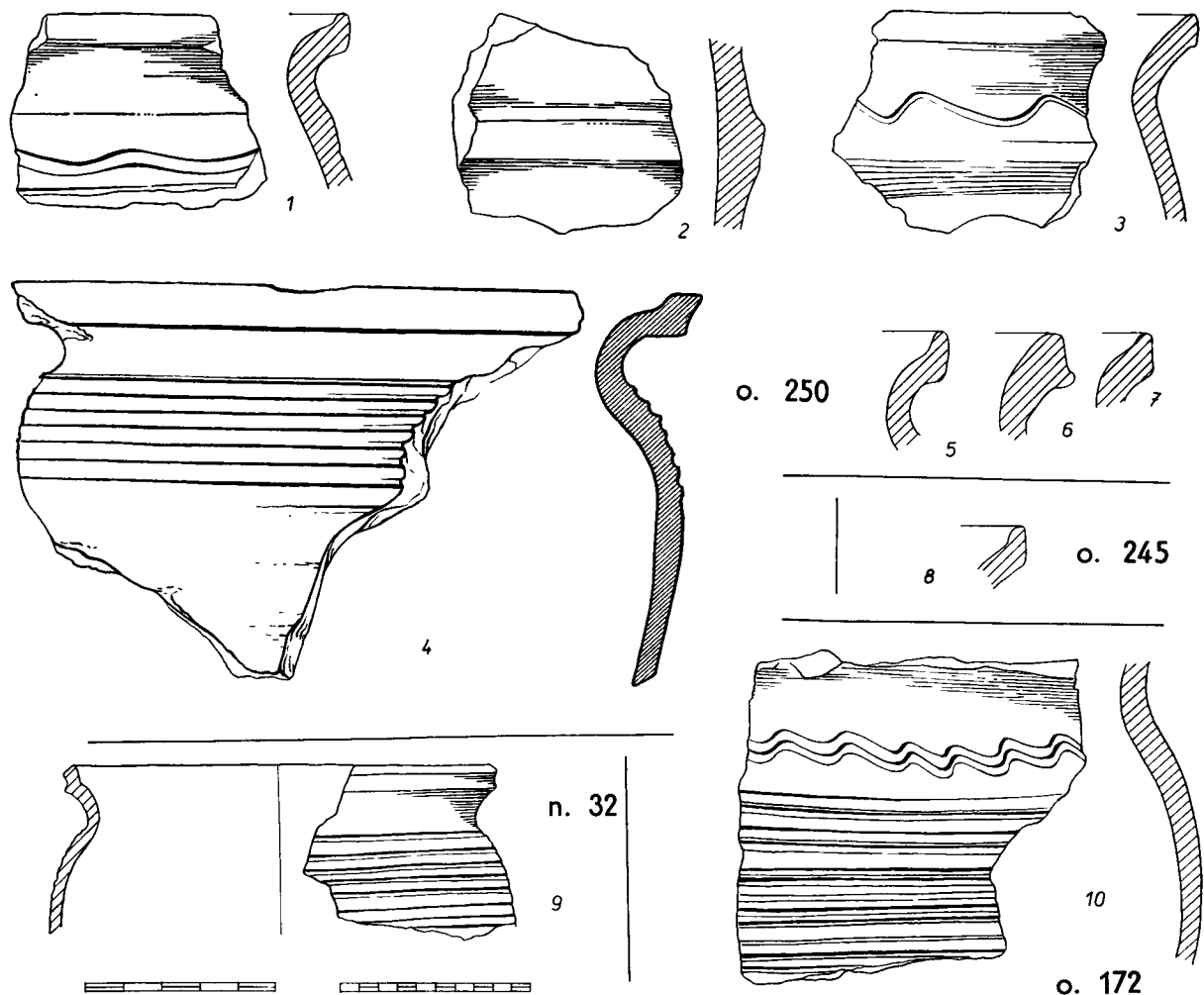
Poměrně četné sídlištní jámy i drobnější objekty po kúlech a tyčovině svědčí, že centra u sv. Jiří, podobně jako prostoru za hradbami, bylo až do pozdní doby hradištní, podle vyspělé keramiky až do 12. století, využito k poměrně intenzivnímu osídlení, nicméně brzy nato došlo k radikální zástavbě celého prostoru, spolu se založením hřbitova i hřbitovní zdi, která sídlištní prostor přímo narušila a konečně definitivní stavbou kostela sv. Jiří.

Nejstarší z objektů, souvisejících s novou stavební činností v centru hradního areálu, je objekt č. 219, objevený v sek. XXVI—XXXV, jehož stratigrafická poloha představuje jednu z klíčových situací pro poznání chronologické posloupnosti vrstev i staveb v prostoru kostela. Jde o destruovaný hlinitokamenitý objekt promíšený vápnem, mazanicí, popelem a opukovými kvádry.

Objekt je zřetelně starší než mladší kostel sv. Jiří, jehož vstupní prostor v podobě základových negativně zachovaných zdí objekt překrývá. Je rovněž starší než některé pohřby (hr. XXVIII) orientace V—Z, totožné s orientací kostela, které objekt porušují. Naopak objekt sám porušuje a překrývá některé hroby a pohřby, které destrukci objektu předcházely. Jsou to hrob č. XXVII, porušený navíc hrobem XXVIII, neúplný pohřeb LXVIII a LIX, s orientací JV—SZ, odchylnou od obvyklé Z—V, jak vidíme např. u hrobu XXVIII, který je mladší. Vzhledem k nesourodosti zmíněného pohřbu XXVII k sousednímu ohništi č. 241, které je navíc tímto pohřbem dotčeno a vzhledem k stratigrafickému vztahu pohřbu k našemu objektu lze prokázati, že náš objekt 219

Obr. 65. Kouřim, sv. Jiří. Staveniště kostela: keramické nálezy ze stavebního rumišťe západně kostela č. obj. 219 z pozdní doby hradištní, stratigraficky kryjící některé pohřby staršího horizontu v sek. XXVI. Starší než stavba mladšího kostela. 1—16, 18: z horních vrstev rumišťe č. 3 a 11, 17, 19—22: ze spodní vrstvy 12 (hl. 80—100).

Obr. 66. Kouřim, sv. Jiří. Staveniště kostela a prostor hřbitova. 1—7: keramické zlomky z mladší a pozdní doby hradištní, z vrstveného podlaží staršího kostela nad vápennou vrstvou: o. 250; 8: o. 245; 9: fragment z původní úrovně jižně kostela v sek. XLIII; 10: ze zavážky mladšího kostela.

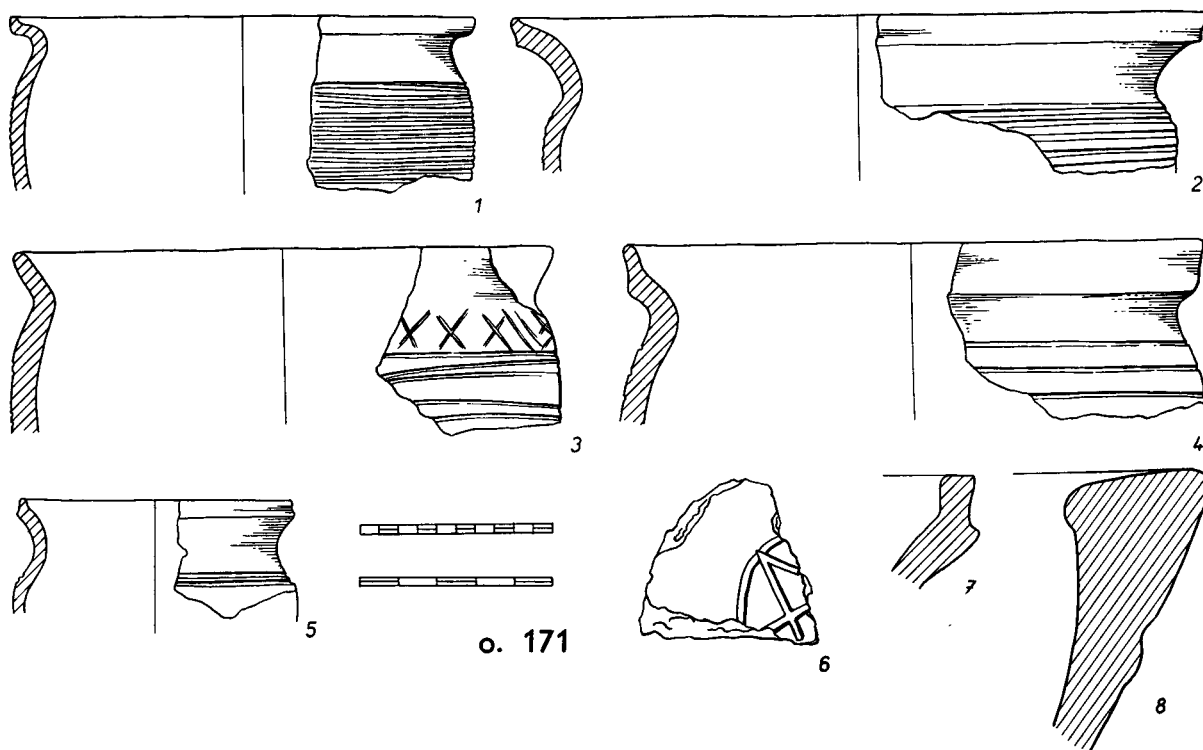
je mladší než některé pohřby i než starší sídlištní vrstva s ohništěm 241, které podle obsahu — jak výše připomenuto — nemělo vyspělé keramické tvary a bylo řazeno do starší fáze mladší doby hradištní (obr. 63, 72 a 73).

Objekt 219 není celkem jednolitým a rozpadá se v několik vrstev, jak je patrné z východního i jižního profilu sektoru XXVI. Pod ornici (1) se rozkládala šedá hlinitá vrstva (3) slabě prosycená vápnem, která při východní stěně neznatelně přechází ve spodní vrstvu 12 a nasedá na vrstvu 11. Vrstva 11 do ruda spálená, je nepravidelně uložená. Vrstva 12 představuje souvrství promíšené silně do kvádrů přitesanými kameny střední velikosti, které sporadicky prostupují až ke dnu. Souvrství se rozpadá na hnízda zhlíněné opuky a vápna (b—c), šedou hlinitou vrstvou s četnými kameny i s keramickým materiálem (d) a slabě šedohnědou vrstvou zrnitou (e). Objekt leží na podloží zhlíněné ruly, která přechází v skalnaté podloží. Vlastním jádrem objektu je souvrství 11—12, vyznačující se značnějším obsahem vápna i poměrně bohatým nálezovým obsahem keramických zlomků. Mocnost objektů je 60 cm, šířka ve směru J—S je značná (7,5 m) v obou dvou sektorech, délka ve směru Z—V měří téměř 4 metry (obj. 64).

Zatímco relativně chronologické určení objektu do období před poslední stavební fází kostela sv. Jiří vyplývá z výše uvedené stratigrafie, absolutně chronologická klasifikace se může opírat o velmi četný keramický materiál, nalezený ve všech uvedených vrstvách, nejbohatší pak ve vrstvách 11—12. Přestože nálezy byly evidovány po vrstvách, podávám zde jen jejich souhrn

vzhledem k tomu, že spodní i horní vrstvy nevykazují znatelnou typologickou odlišnost a nejde o destrukci v několika fázích za sebou, jak vyplývá i z vrstevného profilu.

Jde o nejbohatší soubor keramických nálezů, z čehož 116 zlomků je okrajových. Pocházejí z nádob s okrajem jednoduchým (6×), zdobeným ještě motivy středohradištního původu jako hřebenového vpichu nebo mnohonásobné vlnice (2×), avšak většinou již lineárním dekorem mladohradištním (6×). Jen jednou se používá jednoduché vlnovky. 20 zlomků má okraj nálevkovitý, z nich 4 mají dekor středohradištního původu, 4 dekor lineární kombinovaný s dominantním motivem časně mladohradištního původu a 7 čistý dekor lineární. 13 okrajů má charakter

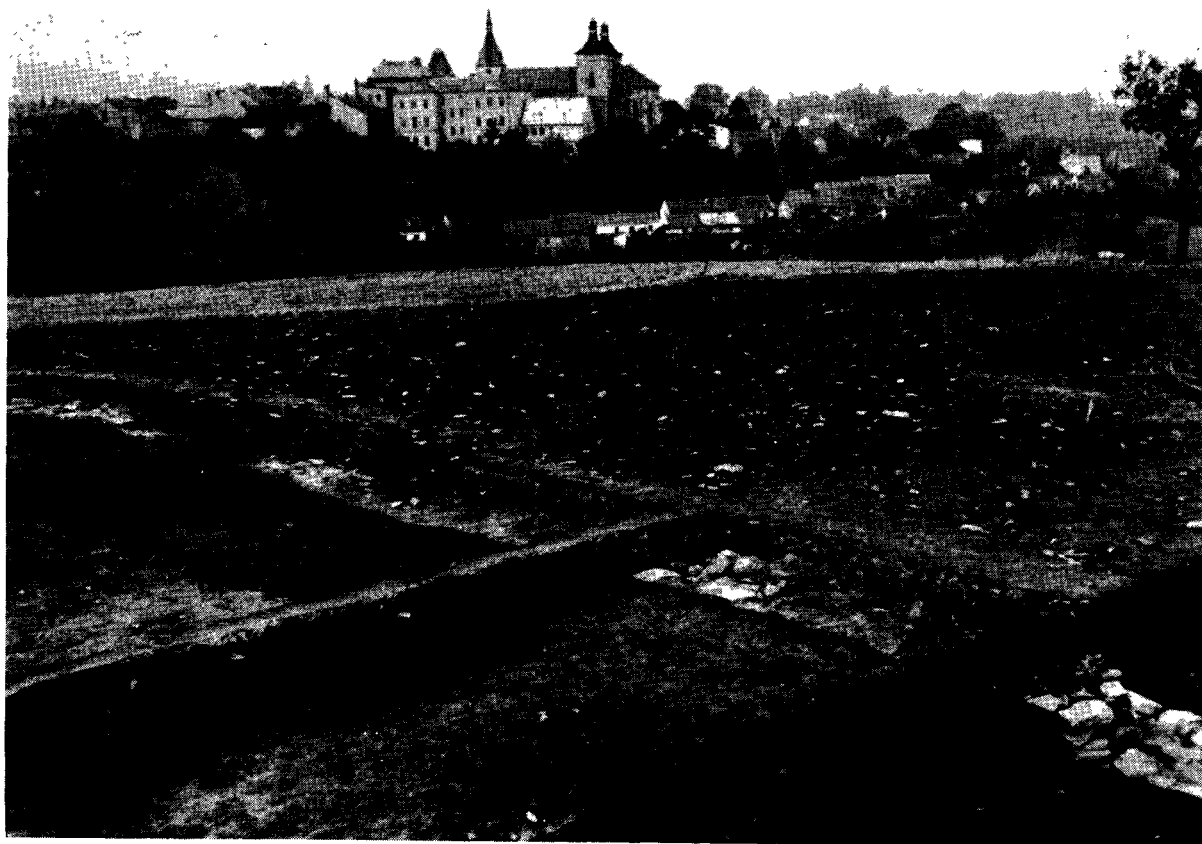
Obr. 67. Kouřim, sv. Jiří. Vrstva mladší hřbitovní zdi s keramickými zlomky z pozdní doby hradištní (o. 171). 3: fragment tuhový.

kalichovitý, z nich 3 s podhrdlím lineárně zdobeným. Většina keramických fragmentů pochází z nádob s okrajem buď římsovitě protažených (34 kusů) nebo svisele vytaženým (32 kusů) a s podhrdlím zdobeným oblíbenou řidší nebo hustší lineární šroubovicí. Jen jeden má dekor staršího charakteru. Byly tu nalezeny dva zlomky ze zásobnic s vodorovným okružím, jeden tuhový. Zachované části dna jsou ve 4 případech bez značky, dvě jsou opatřeny značkou ve tvaru plastického kruhu a členěného čtverce (144 : 13, 14/62 — obr. 65 : 8). Ve vrstvě č. 11 bylo vyzvednuto více střepů z jedné nádoby (č. nál. 150/62), O. 87, V. 132 mm, s okrajem nálevkovitě skoseným, zdobené na podhrdlí rýhovaním a opatřené značkou kola na dně (obr. 55 : 6). Některé fragmenty keramiky jsou opatřeny plastickou lištou (vrstva 11, č. nál. 61/62 : 11, 26). Zvláštností je jednoduchá plastická vlnovka na podhrdlí zlomku 3 téže vrstvy (obr. 57, 65).

V ornici nad naším objektem, tedy v prostředí, které s naším objektem nutně nesouvisí, byl vyzvednut bronzový vydutý terčík, zdobený rytou hvězdicí (pr. 27 mm) a několik železných hřebů (č. nál. 36/62). Železné hřeby se vyskytly i uvnitř destrukce (č. nál. 48/62, 80/62 : 52) ve vrstvě 12c a další spolu s železným ozubeným hákem, pocházejícím pravděpodobně z velkého klíče (z vrstvy 12d, č. nál. 143/62 — obr. 96 : 13).

Ve spodní vrstvě 12a—d byl kromě zlomků nádob vyzvednut 1 plochý přeslen (č. nál. 37/62), dobře vypálený kus mazanice s otisky slámy a 1 kus železné strusky.

Určení původu této značně nesourodé suti není zcela jednoznačné. Pro posouzení jeho charakteru považují za důležitou značnou příměs vápna i opukového kamene, což by mohlo nasvědčovat domněnce, že je suti stavby, při níž bylo opuky a vápna v hojně míře použito. Poněvadž opuky se užívalo jako staviva při založení starší longitudinální stavby zjištěné pod kostelem sv. Jiří, jak bude dále rozvedeno, je pravděpodobné, že objekt souvisí přímo nebo nepřímo s destrukcí starší stavby nebo ještě spíše jiné stavby západně od staveniště kostela. Přitom je však rovněž třeba vzít

Obr. 68. Kouřim, sv. Jiří. Hřbitovní zeď u kostela.

v úvahu bohatý sídlištní materiál, v objektu vyzvednutý, který nutně pochází ze sídlištního prostředí a je směrodatný rovněž pro posouzení charakteru buď přímo jako objektu sídlištního nebo takového, který měl charakter stavebně technický (např. při hašení vápna). Zřetelně je pak objekt v přímém vztahu k stavební situaci z doby před postavením vlastního kostela sv. Jiří a je víceméně současný s celým sídlištním horizontem, kryjícím objekty pod hřbitovní zdí, označeným č. 195. Svědčí o tom velmi výmluvně totožný nálezový profil jak objektu 219, tak sídlištní vrstvy č. 195, a to kvalitativním a víceméně i kvantitativním zastoupením jednotlivých keramických druhů.

V sídlištní vrstvě 195 se v omezené míře (9 ×) vyskytovaly ještě nádoby s okrajem jednoduchými, avšak jen v jednom případě s okrajem s výzdobou středohradištního původu (hřebenový vpich, mnohonásobná vlnice). Nádoby s nálevkovitým okrajem jsou již četnější (24 ×). Také u těchto máme několik příkladů s výzdobou středohradištního původu, 11 pak s lineární výzdobou s dominantním motivem (vlnice) v záhlaví, další pak mají čistý dekor lineární. 4 fragmenty mají okraj kalichovitý, 24 pak římsovitý okraj protažený a 22 okraj svisle vytažený, nasvědčující pozdní hradištní fázi. Kromě hrncovitých nádob vyskytly se tu 3 exempláře z tuhových zásobnic. Procento značkových nádob není velké (č. nál. 5/62). Jedna má značku ve tvaru hvězdy o 8 paprscích (obr. 54 : 14; 55 : 7). U nádob zásobnicových se často uplatňuje mělká římsa (obr. 54 : 4; 10 : 21; 12 : 12; 19 : 3; 63 : 27). Sporadicky se vyskytla forma lahvovitá (obr. 54 : 17). Ve výzdobě je dosti ojedinělá nepravidelná vlnice v několika řadách na sebou (14 : 22); přeslen se vyskytl jednou (8 : 22), častěji byly sebrány železné tyčinky (10/62) a hroty a zejména hřeby s hlavicí (52/62, 63/62, obr. 95 : 3), případně kramle (31/62). Vrstva 195 nasvědčuje rovněž pozdní fázi pozdně hradištního období u sv. Jiří, přestože nepochází z fáze nejmladší, jak vyplývá ze stratigrafie (obr. 54; 57).

IV Starší kostel svatojirského centra

Vertikální stratigrafie u kostela sv. Jiří, zkoumaného plošným odkryvem po sektorech, pomohla také v tomto prostoru odlišit 2 základní stavební fáze, jimž nasvědčovaly jak stratigrafické poznatky v sektoru XXVI s obj. 219, tak posloupnost vrstev v prostoru hřbitovní zdi v sektoru VIII až

Obr. 69. Kouřim, sv. Jiří. Hřbitovní zeď v řezu.

XIV, jak jsem podotkl výše. Je to zejména vrstva 12 s variantami a—d podle základního profilu, mocná asi 20 cm, překrytá destrukcemi mladšími a druhotnými (13—19), porušená základy mladšího kostela (9) s druhotnou výplní stěn, nebo mladšími hroby (č. 10), která představuje starší stavební úroveň a naznačuje v hrubých rysech podlouhlý půdorys základů nějaké starší stavby i její charakter. Tato vrstva tvoří součást horizontu, který má charakter a) zdiva smíšeného, b) maltové vápenné vrstvy, c) destruovaného opukového zdiva, d) vrstev popelovitých i e) zuhelnatělých spálených žil. Zdivo staršího horizontu samo lze rozlišovat na a) čisté zdivo opukové situačně nejstarší, b) zdivo smíšené opukové i rulové a c) podlaží staršího stavebního horizontu i objekty nosné stavební konstrukce starší stavby (označené č. 243—262, obr. 59; obr. 60—62).

Nejzřetelnější je poloha i orientace jižní zdi budovy. Zde bylo odkryto dvojí odlišné zdivo vedle sebe, přičemž vnější, méně dobře zachované, je převahou opukové (obj. 246) a je zachováno ve dvou nestejně vysokých torsech (a, b). Zvýšenou úroveň západní části zdiva celkem o 40 cm proti nižšímu východnímu lze vysvětlit druhotnými zásahy. Zeď byla zachována v plné šíři 83 cm, sestává z drobnějších opukových a rulových kamenů ve 4 řadách vedle sebe a je dále rozrušena orbou i mladším hrobem XCV (obr. 60 a 74). Zeď v sek. XLV, přestože je užší (až 45 cm), navazuje na vyšší zdivo v západní části sektoru směrově. Vnitřní zděná obruba (č. obj. 269) se k vnějšímu zdivu těsně připíná a má s ním stejnou orientaci. Sestává z velkých plochých kamenů založených na hlínu a sleduje okraj vápenné podlahy (257). V jednom místě zesiluje o další ložnou řadu 2 kamenů. Různost charakteru obou paralelně jdoucích zděných objektů zdi a obruby lze vysvětlit ze zřetelné současnosti obou různých funkcí: obj. 245 jako zdivo stěny, obj. 260 jako jediný zbytek kamenu vyložené podlahy na hlinitovápenném podloží. Zachované zdivo stěny sestává jak ze základové části, tak z části stěnové z lomového rulového i opukového kamene, hrubě opracovaného a vyrovnaného do nepravidelných řádků (obr. 75).

Obj. 257 na východní straně, representovaný souvrstvím s výraznou vápenitou vrstvou malty

(vrstva 12), rozrušený stěnami mladšího kostela i některými mladšími hroby (LXIX v sek. XLVI i XCIV v téže sektoru) vytváří nepravidelně zakřivený útvar s výrazně zaoblenou boční stěnou v sek. LXVI. Ve vertikálním řezu maltové kry sledujeme několik vrstev nad sebou. Na zhlíněné podloží navazuje maltová vrstva, porušená mladšími hrobovými jámami i stěnou kostela (obr. 62 a 77). V nadloží je vrstva hlinitá, dusaná. Jde zřetelně o východní část architektonicky uzavřeného prostoru. Západní trakt téže stavby leží v sek. XXXVII (obj. č. 250, obr. 79). Také zde bylo zachyceno souvrství, v jehož základě sledujeme maltovou vrstvu 20 cm mocnou; na ni nasedá pruh kamene s mírným sklonem, prozrazujícím destrukci původního zdiva. V nadloží je vrstva do ruda vypálená, hlinitá, mocná 10 cm, která obsahovala četné keramické zlomky (2 zlomky s okrajem jednoduchým, 8 zlomků s okrajem nálevkovitým a 7 zlomků staršího rázu, stejně však i jiné se zesíleným protaženým okrajem a jeden se svisle vytaženým okrajem — obr. 66 : 1—7). Keramické nálezy z této vrstvy, které podle současného stavu vědění souhlasí až s vyspělou fází pozdní doby hradištní (11.—12. stol.), pomáhají při chronologickém určení stavby. Směrem dovnitř budovy je vápenná vrstva odrážena mladšími stavebními zásahy. Vápenný pruh č. 250 s opukovými kameny lze vysvětlit jako nejzazší část podloží starší budovy směrem na západ. V těchto místech třeba hledat zbytky základů západní stěny budovy (obr. 79). V téže souvislosti lze vysvětlit destrukci č. 247 (sek. XLIV), kterou vytváří suťový blok opukového kamene a kousků vápna o síle 30 cm téže úrovně. Blok je rozrušen a zužuje se ve směru suťového spádu. Vzhledem k tomu, že nejde o objekt in situ, nutno hranici starší budovy hledati při severní hranici destrukce. V téže rovině je na severní straně jiný čtvercový blok kamene a vápna, který podle rulového staviva a podle složení z našeho horizontu vylučujeme. Nicméně v těchto místech bylo severozápadní nároží starší budovy, jak vyplývá z dalšího.

Nejméně jasná je stěna na severní straně budovy. Její pravděpodobné uzavření tvoří jen dvě torsa sloupové konstrukce vyztužené kameny v sek. XXIX (č. obj. 244, 252a, b). Její ohraničení severním směrem lze však vytušit jednak z nedostatku opukových nebo vápenitých tors dále tímto směrem, jednak z existence kamenitých i vápenitých sutí těsně za touto hranicí, a konečně z polohy hrobů sledujících pravděpodobně severní stěnu staršího kostela.

Obě torsa opukových kamenů jsou zapuštěna do zhlíněné ruly a směřují k nároží zdiva č. 244 v sek. XXX, které bylo založeno v rovině sloupu 243 ve východní části traktu. Kamenné zdivo in situ č. 255a, jak se jeví v jižní stěně sektoru, je naskládáno v několika ložných řadách nad sebou. Je míšené rulové i opukové a uzavírá vápenné podloží č. 257 na straně severní.

Jiné torso pod kontrolní příčkou porušuje kostrové pohřby LXV a LXVI a dislokovanou lebku. Zatímco ve zdivu 244a spatřujeme torso severní stěny kostela, ve zdivu 244b nutno spatřovat dodatečnou úpravu, vysvětlitelnou ve spojitosti se zdivem v severovýchodní části téhož sektoru obj. 255b (obr. 62, 85). V tomto prostoru se křížují dva pruhy zdiva nad sebou do pravého úhlu — starší spodní, z pravidelně přitesaného rulového kamene a mladší horní, v částečné destrukci, oddělené od spodního hlinou. Spodní starší se materiálem i charakterem shoduje s pruhem zdiva při východní stěně sektorů XXX a XXXIX č. 256, které naopak patří pravděpodobně k východnímu závěru starší budovy. Jeho šířku (50—60 cm) nelze však ztotožnit s plnou šíří původního zdiva, které bylo rozoráno a porušeno hroby mladšího kostela. Sestává, jako u jiných zachovaných částí této doby, rovněž z opukového i rulového kamene. Na jižní straně se však vytrácí ve skalním podloží (obr. 60, 84). Svým založením sleduje zhruba zakřivení maltové kry východního traktu. Vlastní půlkruhovitou apsidu nelze rekonstruovat spojením tohoto zdiva s hranou vápené podlahy (257) obloukovitě zakřivenou. Celý takto vymezený půdorys má obdélníkový tvar o vnějších rozměrech 7,80 × 13 m, nepočítáme-li plně vykroužený apsidální závěr, který je zřetelně rozrušen.

Výraznými objekty této starší stavby jsou i některé pravidelné kúlové jámy. Jsou to základy sloupů č. 239, 243, 265, 269. Některé z nich jsou zřetelně vyloženy kameny vesměs opukovými, vzácněji rulovými (obr. 80). Také použití obojího druhu kamenů je shodné s charakterem obvodového zdiva (239, 243, 265). Jejich poloha v podélné ose budovy (239, 243) a při stěně budovy (265 a 269) nasvědčuje pomocné konstrukci lešení a nikoli členění starší budovy (obr. 60, 79, 80). Podobně lze vysvětlit i drobnější kruhový kúl č. 266 vně prostoru zděné budovy.

Obr. 70. Kouřim, sv. Jiří. Hřbitovní zeď s nárožím zděného hřbitovního domu nad destrukcí staršího zdiva neznámé funkce č. 214.

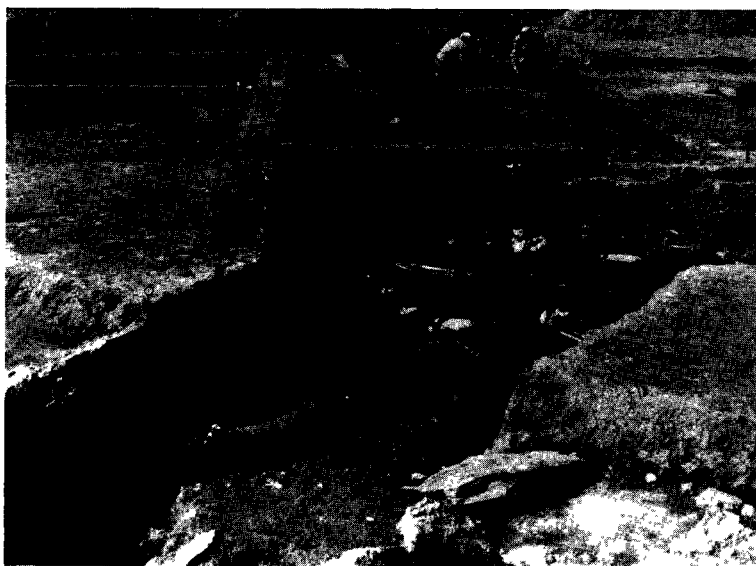
Kúlové jamky 239 a 243 jsou zapuštěny s úrovně vápenné podlahy č. 257 a jsou tedy současně s vápennou vrstvou. Kúl č. 243 je zabezpečen se všech stran opukovými i rulovými hranolovými a placatými přisekávanými kameny, má půdorys čtvercový a rozměry 14×16 cm, hl. 45 cm. Výplň hlinitá byla silně prosycena vápnem. Kúl č. 239 má výplň analogickou s rozměry 39×14 cm, hl. 72 cm (obr. 62 a 80). Kúl č. 265 ze sektoru XLVI 22×19 cm, hl. 50 cm od úrovně maltové podlahy, má výplň hlinitou, rovněž se silným obsahem vápna, patrně z vápenného podloží po zetlení kúlu. Kúly 267—8 v západní části budovy nesouvisí se starším stavebním horizontem vzhledem k tomu, že kúl 268 vápennou suť proráží (pr. 36 cm, hl. 10 cm). Jde pravděpodobně o pomocnou konstrukci mladší fáze stavební. Kúl č. 269 je narušen recentním žlebem stěny na místě mladšího kostela. Výplň hlinitá, bez nálezů (pr. 22 cm). Kúl 266 (pr. 18 cm, hl. 17 cm), má výplň černé sypké hlíny bez nálezů.

O tom, že prostor longitudinální stavby, vymezený jak uvedeno výše, nebyl jednolitým celkem, svědčí několik bloků opukového zdiva ovšem zcela torsovitěho rázu. Je to zejména blok opukového kamene č. 258 založený vlevo od středové osy a je založen svou lící ve směru orientace stavby a vystupuje poněkud nad úroveň podlahy (60×80 cm — obr. 60, 76, 81, 82). Blok byl založen na zvětralé rulové skále a je narušen hrobovou jámou XCII. Druhem materiálu i polohou je nesourodý s náběhem triumfálního oblouku mladšího kostela. Ve srovnání s obvodovým zdívem je stavebně technicky dokonaleji proveden. Je to zdivo kvádříkové v 5 ložných řadách, a to i v části základové. Lze usuzovat na těleso, které svou funkcí i časově není s obvodovým zdívem sourodé, přesto že je postaveno také z kamene opukového (obr. 76). Poněvadž v prostoru kostela nelze v těchto místech zdůvodnit pilíř, jsme nuceni myslet na kamennou basi jakéhokoli jiného druhu. V těchto místech nalezeny i zlomky omítky červeně zbarvené pocházející pravděpodobně se stěn starší budovy.

Materiálem je tomuto bloku blízký shluk kamene z opuky, v původní poloze č. 262 při jižní stěně střední části budovy, který je značně porušen stavebními zásahy mladšího kostela. Sestává z několika opukových kamenů, spojených hlínou při straně jižní a maltou — rozhašeným vápnem — při straně severní, a pravděpodobně pochází rovněž ze zvětralého opukového kamene. Obě substrukce 258, 262 leží kolmo k jižní obvodové zdi v místech, kde obruba podloží rulových placáků č. 260 je zvýšena o výstupek.

Analogickým torsem je i řada opukových kamenů s vápennou drtí č. 249 při západní straně budovy ve 4 ložných řadách nad sebou. Vzhledem k poloze při západním závěru budovy nabízí se výklad, že zdivo je zbytkem podpory pod emporu (obr. 60).

Zachovaná torsa opukového kamene naznačují, že celý prostor starší podlouhlé budovy byl ideově členěn na dvě stejné části a podkruchtí. Během doby přibyl pravděpodobně k tomuto prostoru menší čtvercový přístavek v severovýchodním nároží budovy (v sek. XXX, srv. zdivo 244,

Obr. 71. Kouřim, sv. Jiří. Výzkum po sektorech, v popředí skupina hrobů řadových mezi hřbitovní zdí a kostelem při jeho jihozápadním nároží v sek. XLII.

254, 255), který byl však pozdějšími zásahy rozrušen až k nezřetelnosti. Zdivo vymezuje v sek. XXX čtvercový architektonický prostor 360×4 m; nesouvisí zřejmě s mladším kostelem, kterým je silně narušeno a překrývá starší kostrové pohřby, které přístavku předcházely a byly založeny v době funkce starší longitudinální budovy před postavením přístavku. Jsou to hroby LXV, LXVI, LXVIII, XC, XCI. Rozměry stavby měří 13 m na délku a asi 7,80 m na šířku.

Hrob LXV, sek. XXX — západní stěna. Stratigraficky leží pod zdivem objektu 244. Zdivo samo leží bezprostředně na kostře. Orientace Z—V. Výplň hrobové jámy hlinitá. Kostra neúplná (obr. 83).

Hrob LXVI, sek. XXX, jihozápadní roh sektoru. Hrob překryt zborcenými kameny zdiva č. 244. Výplň hlinitá s drobnými kaménky. Kostra obložena na koso postavenými kameny, zachovaná část trupu. Bez nálezů (obr. 83).

Hrob LXVIIIb, sek. XXX—XXXI. V blízkosti kostry LXVIII nalezeny lidské končetiny přikryté zdivem obj. 255. Kostra pohřbu LXVIIIa sama přechází do sek. XXXI.

Hrob XC, sek. XXX. Kostry ze dvou jedinců překryty zdivem č. obj. 255, které pravděpodobně náležejí zděnému přístavku, jak výše uvedeno. Bez nálezů.

Hrob XCI, sek. XXXII. Hrobová jáma zapuštěna do maltové kry z úrovně souvrství maltového podlaží starší budovy. Výplň hlinitá s drobnějšími kameny. Zachovány holenní kosti. Bez nálezů.

Tyto hroby svědčí, že některé z nich byly založeny v době funkce starší budovy (XCI), jiné pocházejí z doby před postavením přístavku.

Charakter těchto pohřbů bez milodarů nebo záušnic svědčí shodně s většinou zde nalezených pohřbů a jejich pozdějším datováním nejspíše do století 12., což rovněž pomohlo datovat pozdější přístavek a s ním i trvání staršího kostela.

Kromě těchto hrobů stratigraficky i chronologicky závažných lze do starší fáze přiřadit i další hroby, které svou orientací JV—SZ souhlasí s orientací budovy, ať již uvnitř této budovy nebo vně, a jejich stratigrafická poloha toto určení nevylučuje. K nim patří pak i ty hroby ze sek. XXVI

Obr. 72. Kouřim, sv. Jiří. Západně od kostela: skupina hrobů v sek. XXVI v poměru k hlinitokamenitému stavebnímu rumišti č. 219 v pozadí.

a s touže orientací, které jsou stratigraficky narušeny nejen mladšími orientace Z—V, ale i takovými, které byly překryty sutí objektu 219 v západní části kostela (obr. 72 a 63).

Stratigraficky významná je poloha hrobu XXVII sek. XXVI. Sám porušuje ohniště staršího sídlištního horizontu 241. Stratigraficky překryt sutí obj. 219, porušen hrobem XXVIII orientace Z—V. Hrobová jáma oválná, podlouhlá, orientace SZ—JV. Výplň hlinitá. Kostra natažena, ruce podél těla, lebka naznak (obr. 63).

Hrob LIX, sek. XXVI uprostřed. Hrob je překryt sutí obj. 219 s pozdně hradištním materiálem. Náleží starší skupině hrobů. Výplň hlinitá, nalezeny jen dolní končetiny. Bez nálezů. Orientace JV—SZ.

Hrob LXXI, sek. XXXVII/VIII. Hrobová jáma orientace JV—SZ přiléhá těsně k staršímu opukovému zdivu č. 262. Výplň hrobové jámy lze sledovat jen do úrovně starší stavební fáze do hl. 40 cm a je tedy současná s touto stavbou, s níž má i stejnou orientaci. Výplň hlinitá, šedohnědá s drobnými úlomky kamene. V nohách chráněna na koso postavenými deskami. Kostra natažená, lebka rovně položena.

Hrob LXXIX, sek. XXXVII. Stratigraficky totožný s hrobem LXXI. Kostra naznak, natažena, ruce podél těla. Za lebkou kámen postavený na koso.

Z polohy dalších hrobů při severní stěně kostela (obr. 60) lze soudit, že i ty respektují severní stěnu a jsou se starší stavbou současné. Jsou to hroby LVI, dvojhrob č. VI a LI (popis viz níže). Podle nálezů mince u kostry XXXI nutno i tento řadit ke staršímu stavebnímu horizontu (obr. 96 : 2).

Hrob č. XXXI, sek. IIIa — severní úsek.

Hrobová jáma, orientace JZ—SV. Výplň těžko odlišitelná. Kostra leží na skalním podloží, natažena, ruce podél těla, lebka naznak, obličejová část deformována, nosní a čelistní kůstky porušeny. Při levém kolenu vyzvednut denár

Vladislava II. (obr. 96 : 2).⁶⁹ Ve výplni hrobové jámy ve hl. 100 cm vyzvednuty zlomky keramiky pozdní doby hradištní. Okrajový zlomek nádoby tuhové, zdobené hřebenovým vpichem. Okraj vyhnutý a zaoblený. Zlomek tlustostěnné nádoby z hrdla a ze dna. Zlomek tenkostěnné nádoby středověké, tvrdě pálené.

Z existence starších pohřbů, současných se starším stavebním horizontem nebo starších v prostoru kostela sv. Jiří lze soudit, že starší budova byla rovněž kostelem, neboť v této době nebylo myslitelné pohřbívat do půdy neposvěcené bez kostela. Jak vzhledem ke keramickým nálezům s vyspělým pozdně hradištním charakterem a profilací svisle vytaženého okraje, vyzvednutým v sídlištních vrstvách spodního horizontu č. 195, tak k analogickým nálezům z destrukce obj. 219 s cennými doklady stratigrafickými, a konečně k nálezům podstatně vzácnějším, které se dostaly do vrstvy kryjící vápennou podlahu 250, která není vrstvou destrukční, bylo by možno podle výše přednesené chronologie v keramice oprávněně tuto starší budovu zařadit mezi stavební památky až z průběhu 12. století, tedy do starší fáze trvání děpoltického centra.

Archeologická chronologická kritéria, opírající se o stratigrafická pozorování a určující datování keramiky i jiných movitých nálezů, je však třeba doplnit o chronologická kritéria, vysouzená z poznatků, získaných metodami umělecko-historickými, kam náš objekt jako církevní památka náleží. Přes značně torsovitý charakter dochovaných stavebních základů, vymezujících jen velmi přibližně průběh půlkruhové apsidy, bylo možno poměrně přesně stanovit rozměry podlouhlé dispozice lodí kostela s náznakem členění prostoru uprostřed a před západní stěnou v místech, kde lze předpokládati emporu. Nejdůležitějším torsem pro zařazení památky je ovšem zachovaná část jižní stěny v síle zdiva 83 cm, která ve srovnání s výškou podlažní základové úrovně č. obj. 260 představuje nejen zdivo základové, ale do výše 20—30 cm i zdivo stěnové (obr. 75). V podstatě lomový charakter tohoto zdiva, značně vzdálený klasické románské kvádřikové technice 12. století, kam bychom byli ochotni stavbu zařadit podle některých keramických zlomků z konstrukce podlahy nad vápenitou vrstvou, má značně archaické rysy, které lze srovnávat se stavební technikou, užívanou nejpozději na počátku století 11., jak se nám alespoň podle dosavadních zkušeností jeví. Na starší způsob stavební techniky poukazuje i nález červeně zbarvené omítky, související s naším stavebním horizontem, který rovněž nenasvědčuje kvádřikové románské technice. Takové zdivo mají některé předrománské stavební památky v Čechách. Jsou to kostely z Hosína, Dobřichova nebo z Vysoké a první kostel na Ostrově u Davle z doby kolem r. 1000. V povodí Kouřimky je otónských staveb rozpoznáno několik. Kromě dobřichovského podlouhlého kostelíka s lodí o rozměrech 7,20 × 3,70 m, který se později stal sakristií kostela gotického, bylo torso apsidálního závěru této stavební epochy rozpoznáno pod pozdně románským kostelem na opevněném návrší v Žabonosích a zvláště pod pozdně románským kostelem ve Vrbčanech.⁷⁰ Z jmenovaných je to zvláště kostel vrbčanský, který byl zkoumán Státním archeologickým ústavem, *V. Budinským-Křičkou*, za účasti *R. Turky* a interpretován *V. Wagnerem*,⁷¹ a který projevuje shodné rysy v stavebním způsobu (stopy kúlů po lešení), ve způsobu konstrukce podlahy sestávající z tenké vrstvy malty a dusané hlíny i proporcery chrámové prostory (vnitřní šířka vrbčanského kostela 4,60 m, kouřimského 6,00 m) i stavební technikou základového zdiva z opukových desek. Délka vrbčanského kostela není známa. Šířka zdiva, u vrbčanského kostela metrová, přesahuje poněkud šířku zdiva naší stavby (obr. 99 : 5) Všechny jmenované kostely, založené na návrší s viditelnými valy, ať již v rámci hradiska jako u sv. Jiří, nebo na prostoře úzce vymezené (Vrbčany, Žabonosy, Dobřichov), nesou znaky shodného společenskohistorického prostředí a do jisté míry i etapami shodného stavebního vývoje.

69. Posudek *Žd. Nemeškalové*, AÚ ČSAV Praha: „... denár Vladislava II. (1140—1174), typ Ed. Fiala, České denáry, Praha 1895, tab. XVII : 4, *K. Turnwald*, České a moravské denáry a brakteáty, Praha 1949, 72. *K. Turnwald* řadí tento typ k nejstarší vévodské skupině Vladislavových denárů. Na líci má tato mince vévodu na koni, na rubu sv. Václava se svatozáří a vpravo i vlevo v poli křížek. Ikonografii tohoto typu i špatný materiál, z něhož je mince zhotovena, považuje *K. Turnwald* za důkaz, že tento typ mincí byl ražen v souvislosti s přípravou křížové výpravy r. 1147. *Turnwaldovy* postřehy jsou oprávněné, avšak je nutno mít na paměti, že vedle mincí tohoto typu, ražených na jakostně špatných střížcích, jsou známy i tytéž mince velmi dobré jakosti.“

70. *V. Mencl*, Architektura předrománských Čech, *Umění VII* 1959, 331—353, 335, 341. Doc. *V. Menclovi* a dr. *D. Líbalovi* děkuji na tomto místě za cenné připomínky stavebně technického rázu, které mi pomohly v interpretaci památky.

71. *V. Wagner*, Kostel ve Vrbčanech, *Matějčkův sborník Cestami umění*, Praha 1949, 48—56.

Obr. 73. Kouřim, sv. Jiří. Západně od kostela: rumiště č. 219 s opukovými kvádry, stratigraficky starší než západní vstupní prostor mladšího kostela.

Opevněná poloha Kouřimě sv. Jiří má ovšem proti předchozím evidentní význam centrální, jak vyplynulo i ze svodu historických zpráv, svědčících o 11. století. Tento kostel měl nebo časem nabyl vyšší společensko-historické funkce, jak by tomu nasvědčoval i náznak empory, která ve století 11. u nás je poměrně vzácná, která však má své předlohy na falcích otonských. Vidíme ji např. v 10. století na falcí Jindřicha Ptáčníka v Goslaru, kde byla objevena kaple sv. Jiří z první poloviny 10. století, jež má analogické základové zdivo, je široká 5,40 m, avšak je značně delší (celková délka 18,70 m proti 13,80—15,00 m na Kouřimi).⁷² Obr. 99 : 1. V případě, že na Kouřimi máme skutečně kostel emporový, pak ze staveb tohoto stavebního okruhu a významu třeba připomenouti zejména biskupskou kapli na Pražském hradě sv. Mořice, přistavěnou při biskupském domě (obr. 99 : 2).⁷³ U tohoto kostela nebyla sice emporová podpěra nalezena přímo, lze však z celkové dispozice a jejího vztahu k biskupskému domu předpokládati provedení ve dřevě (světlost: 4,40 m, délka bez apsidy 7,50 m, na Kouřimi 10,50 m). Jde zároveň o příklad spojení biskupského domu, paláce s kaplí v opevněném centru. Datování sv. Mořice vyplývá ze vztahu kaple k románské basilice, která naši kapli respektuje, do doby před r. 1061 jako datem post quem non.

72. G. Borchers, Die Grabungen und Untersuchungen in der Stiftskirche St. Georg zu Goslar 1963/4 einem Nachfolger der Pfalzkapelle Aachen, BJ 166, 1966, 235—253, 246—248, obr. 4, 10.

73. K. Fiala, Bývalý dům biskupův na hradě Pražském, Pam. arch. XXXIV 1924, 162 n.; V. Mencl, Umění 7 1959, 339.

Obr. 74. Kouřim, sv. Jiří. Zachované torso lomového zdiva obvodové zdi (č. 245) staršího kostela ve vztahu k podlaží rulových placáků, v jednom místě zesílenému, č. 260 téže stavební fáze.

do 2. poloviny 12. století (obr. 96 : 2), dále pozdně hradištní sídlištní prostředí, dotčené mladšími hroby, sídlištní vrstvy i objekt 219, západně od kostela, který je jediným rumišťem stavebně sídlištním a který obsahoval mimo jiné i velké opukové kvádry (obr. 73). Přítomnost keramických zlomků z 11. a 12. století z hlinité vrstvy nad maltovou vrstvou podlahy č. 250 svědčí ovšem nejen o trvání kostela do pozdní doby hradištní 12. století, ale vzhledem k poloze zlomků v konstrukční vrstvě i o tom, že někdy ve 12. století patrně došlo k úpravě podlaží při ponechání téhož půdorysu obvodového zdiva (obr. 66 : 1—7). Tím by tedy bylo možno asi nejlépe za daného stavu vědění vysvětliti disparitu mezi chronologickým určením archeologickým a umělecko-historickým. V té době někdy přibyl čtvercový přístavek snad ve funkci baptisteria nebo jiného sakrálního poslán; tak by se dala vysvětliti i jistá obtíž při rekonstrukci apsidálního závěru z místa apsidálního ústupku při jižní straně a jeho spojení s rozrušeným zdivem při straně severní, kde nasazuje přístavek. Lze však ještě při této příležitosti upozorniti na basi obj. 258 vlevo od osy kostela, která má charakter technicky mnohem lépe spojeného zdiva kvádříkového, než jak jsme viděli u zdiva stěny, které pravděpodobně bylo založeno dodatečně, ať již bylo basi pro mensu, křtitelnicí nebo jiné těleso se zvláštní funkcí (obr. 77).

O tom, že typ longitudinálního kostela s polokruhovou apsidou s tribunou a přístavkem při boční stěně trval jako oblíbený typ kostelní dispozice ve 12. století, svědčí další řada příkladů. Z druhé poloviny 12. století pochází např. analogický kostel sv. Jana Křtitele v Dolních Chab-

V případě, že se přikloníme k tomuto datování na základě komparativní umělecko-historické metody, pak jsme nuceni ve starším kostele sv. Jiří spatřovati jeden z nejstarších stavebních objektů našeho centra, který předcházal vlastnímu rozkvětu hradiška po stránce osídlení, stejně jako předcházal kostelnímu hřbitovu, jehož hroby zcela bez mlodarů a bez ozdob souhlasí až s vývojem století 12. a století dalších. Jen zmíněný pár esovitých záušnic severně od kostela, jak bylo již připomenuto, patrně z nějakého rozrušeného pohřbu, mohl náležeti době kolem přelomu tisíciletí (obr. 96 : 5, 6). Ovšem o tom, že hradiško v té době již jako centrum žilo, bylo dosvědčeno výše.

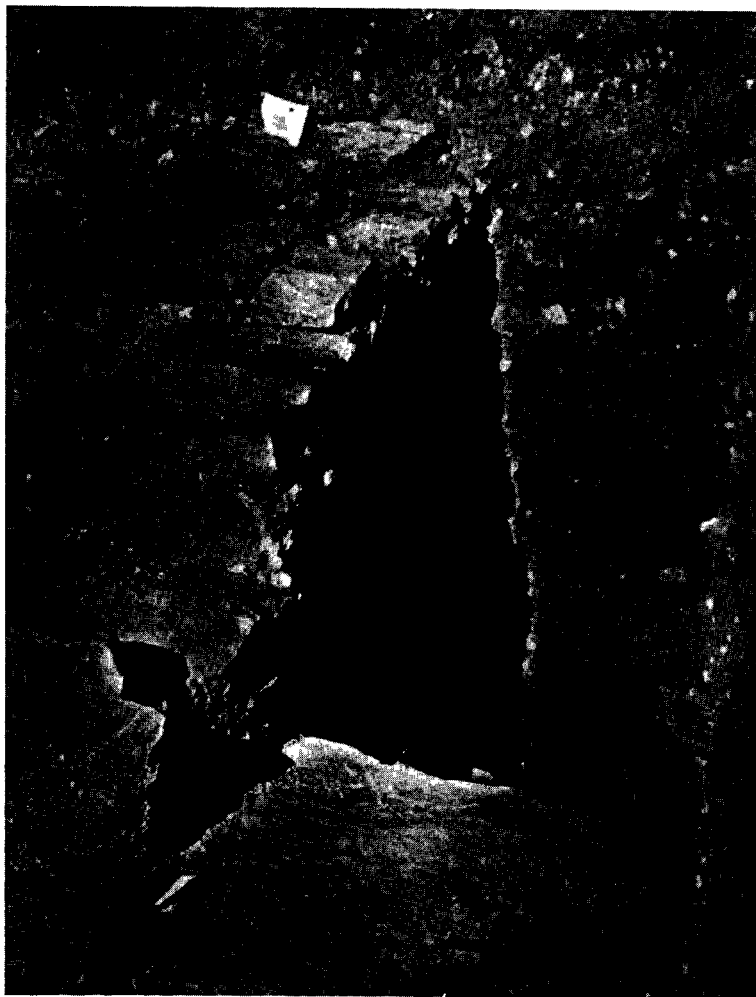
Tento kostel se však nicméně sklonku 12. století nepochybně dočkal. Svědčí o tom několik skutečností. Je to jednak pozdější čtvercový přístavek při evangelní straně, přistavěný v době, kdy se ke kostelu již pohřbívalo po způsobu řadového hřbitova románské epochy. Svědčí o tom již vzpomenutý nález Vladislavovy mince v pohřbu XXXI jižně od kostela, nepochybně datovaný

rech (obr. 99 : 3),⁷⁴ členěný uprostřed obou stěn lodi polopilíří na dvě čtvercová travé. Analogický výstupek naznačuje zesílení základového podlaží v těchto místech našeho kostela. Délkošířkové proporce jsou přibližně stejné (11 × 6 m, šířka zdi 1 m). Z východních Čech známe tento typ u kostela sv. Maří Magdaleny v Řečanech na Chrudimsku, který má čtvercový přístavek analogických rozměrů na straně epistolní.⁷⁵ Datování tohoto románského kostela je doloženo autentikou, podle níž byl vysvěcen v r. 1165. Vnější šířka 7,50 m je stejná. Z kostelů emporových, které ve 12. století v souvislosti se společenskými změnami bývají stále častější, můžeme jmenovati v Praze kostel sv. Linharta z doby kolem roku 1180 o podobné délce a šířce, stejně jako kostel sv. Martina z let 1178—1187.⁷⁶ Nebo na Čáslavsku v Kojicích kostel sv. Petra a Pavla (délka 9,10, šíře 6,62 m).⁷⁷ Jmenované příklady jsou dokladem, že kostel sv. Jiří našeho typu i po stránce dispozice, rozšířen o další stavební části a vnitřně pravděpodobně přebudován, mohl vyhovovat požadavkům hradskeho kostela na Kouřimi ještě ve 12. století.

O tom, že ve 12. století mohl být kostel sv. Jiří hlavním kostelem arcijáhenským, svědčí zmínka z r. 1158 o Peregrinovi z Kouřimě, který bývá z textové souvislosti za arcijáhena považován. Tradice arcijáhenství na Kouřimi je však zřejmě starší, což vše naopak vyžaduje delší tradici církevní organizace i existenci kostela samého.⁷⁸

Další zmínky o arcijáhenu kouřimském přináší listina ze dne 20. 6. 1216, která jmenuje ve sporu mezi biskupem Ondřejem a králem Přemyslem Jana archidiakona kouřimského, o kterém slyšíme ještě v listinách z let 1228—1229.⁷⁹

Kdy starší kostel sv. Jiří přestal plnit svou funkci, ovšem nevíme. Z terénní situace, z četných vápenných sutí a sutí opukového kamene a kamene míšeného na všech stranách kostela č. obj. 247, 253, 254) lze vytušit, že kostel byl rozbořen. Stratigraficky z téhož horizontu pochází i stavební

Obr. 75. Kouřim, sv. Jiří. Detail lícování stěnového zdiva č. 245 staršího kostela nad úrovní kamenného podlaží.

74. F. J. Lehner, Dějiny umění národa českého, I, 1, Praha 1903, 259 n.; Z. Wirth, Umělecké památky Čech, Praha 1957, 140.

75. F. J. Lehner, o. c., 260 n.; K. Chytil, Soupis památek historických i uměleckých, XI, Praha 1900, 191; děkuji V. Menclovi za upozornění, že kostel byl později přestavěn, což však nebylo dosud zveřejněno.

76. V. Chaloupecký - J. Květ - V. Mencl, Praha románská, Praha 1948, 106, 108.

77. K. B. Mádl, Soupis památek, I, 18, Praha 1897; F. J. Lehner, o. c. 284.

78. K. J. Erben, Regesta I, 139 (319), G. Friedrich, CDB, II 412; V. Novotný, České dějiny I, 3, Praha 1928, 402.

79. K. J. Erben, Regesta I, 339, 354.

destrukce 219 západně kostela. Ze všeho, co bylo výše řečeno, vyplývá, že k rozboření došlo někdy počátkem století 13., to je v době, kdy také došlo k zásadním politickým změnám na Kouřimsku a k pádu moci Děpoliců. Snad právě tyto události se zračí v těchto destrukcích.

I když kostel na čas zanikl, neuhaslо povědomí tradice existence kostela, stejně jako kouřimského archidiakonátu. Patrně v souvislosti s městskou kolonizací Kouřimě města došlo ještě v průběhu 13. století k postavení nového kostela na nových základech jiné, a to liturgicky přesné orientace.

V Mladší kostel sv. Jiří

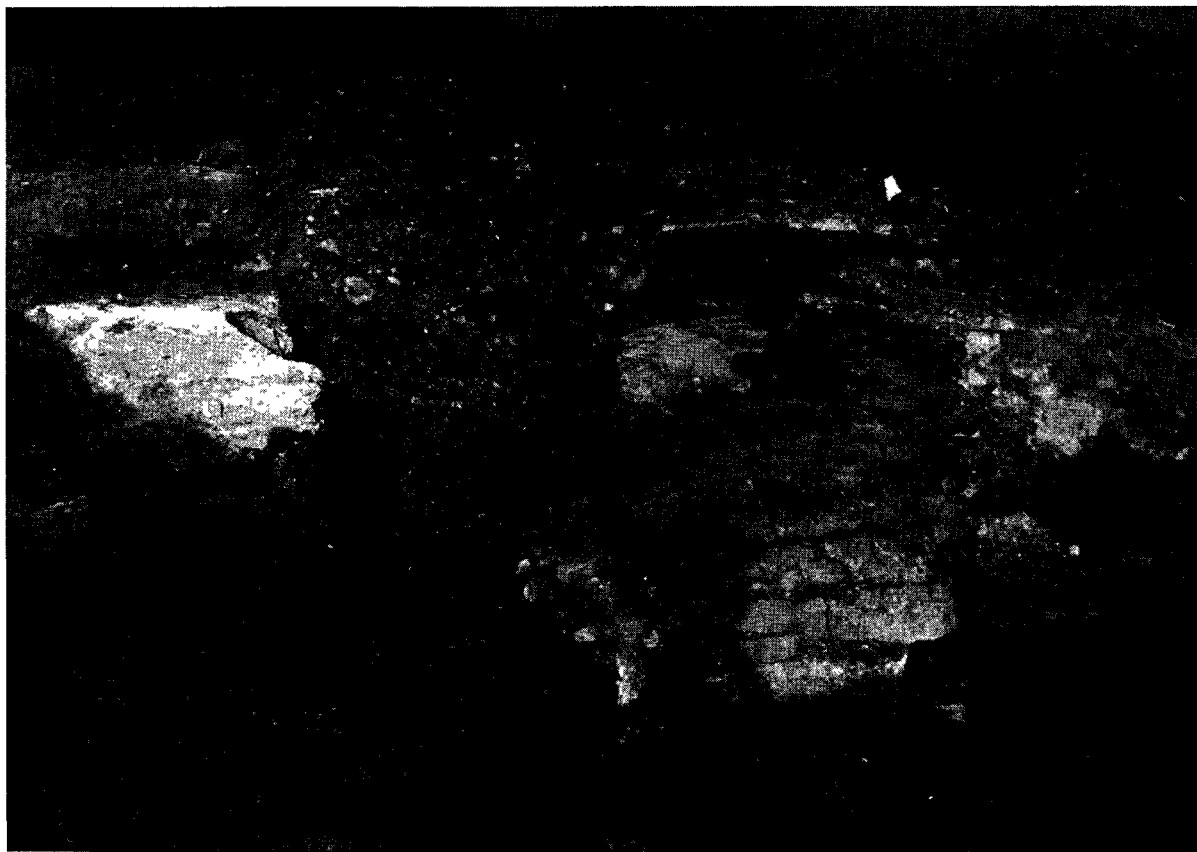
Mladší kostel je stratigraficky nejmladší stavbou v prostoru centra svatojirské ostrožny. Překrývá jak právě popsanou starší longitudinální stavbu s přístavkem, tak destruovaný objekt č. 219, stavbě kostela předcházející a jím překrytý, stejně jako některé výše uvedené pohřby většinou SV orientace (obr. 60; obr. 62; obr. 72).

Půdorys základů kostela je vymezen výplní žlebů, zapuštěných v místech původního zdiva a zahlobených zásahem místních obyvatel města, kteří zde po zrušení a destrukci kostela těžili kámen. Výplň těchto žlebů se vyznačovala často již pod samou ornici žlutavěhnědou barvou, byla hlinitá a obsahovala četnější střešní prejzy, které se ve spodním horizontu, až na výjimky, nevyskytovaly. Nicméně na několika místech se zachovalo původní základové zdivo, a to zejména při jižní stěně sek. XXXVIII v místech náběhu k triumfálnímu oblouku (č. obj. 261, 263 — obr. 84). Zdivo sestávalo z rulových, hrubě přitesaných kvádrů, z placatých kamenů nebo z drobnějšího kamene, smíšeného lokálně i s kousky opuky, patrně ze starší stavby. Také protější severní náběh triumfálního oblouku byl částečně zachován (sek. XXIX). Jinou zachovanou částí je pravděpodobně i čtvercový blok kamene v sek. XXVII, postavený v místech severozápadního nároží starší stavby (č. 251), který svou strukturou rulového zdiva má též charakter jako zdivo obvodové. Síla zdiva stěn je ovšem menší než síla vykopaných žlebů a je zachována do značné míry u torsa č. obj. 261, 263. Měří 90—100 cm (obr. 86, 87).

Celková délka stavby, vymezená obvodovými stěnami, dosahuje 19 metrů, bez předsíně 16 metrů, šířka při západním závěru lodi 10 m, v rovině triumfálního oblouku 9 metrů, presbytář se zužuje na 8 metrů. Podle půdorysu má kostel trojdílný charakter. Sestává a) z polygonálního pětibokého závěru, b) z čtvercové značně široké lodi a c) ze zúženého vstupního prostoru v ose stavby. Presbyterium je výrazně odděleno od chrámové lodi zachovanými náběžními pilíři, vybíhajícími dovnitř chrámové prostory, zužujícími vstupní prostor na 4,5 m. V případě, že v zachovaném zděném čtvercovém bloku č. 251 sek. XXVIII budeme spatřovat pilíř, současný se stavbou mladšího kostela, s čímž souhlasí charakter zdiva, pak máme plný předpoklad k tomu, abychom označili kostel sv. Jiří č. 2 rovněž za kostel emporový (obr. 60).

K představě vnější podoby tohoto kostela máme ovšem v našem případě pramen nejspolehlivější, a to rytinu Willenbergovu, která je uveřejněna v Paprockého Diadochu, a která před námi rozvíjí panoráma Kouřimě s městem i s polohou u sv. Jiří, jak se jevila pozorovateli, který se díval s pahorku na Staré Kouřimi na počátku 17. století.⁸⁰ Z konfrontace objevených základů a kresby dá se soudit, že původní základní charakter kostela byl ještě v podstatě zachován. Na rytině rozeznáváme opravdu jednolodní kostel s pentagonálním závěrem a čtyřbokou vstupní prostorem na západní straně. Za povšimnutí stojí půlkruhovitě uzavřená tři jednoduchá okénka, z nichž dvě jsou prolomena v severní straně chrámové lodi a další ve stěně vstupní prostory na západní straně. Od těch se odlišuje štíhlejší okénko presbyteria, rovněž velmi jednoduché, bez zřetelného závěru. Ani jedno z nich nemá vyspělý gotický charakter. Mohou pocházeti buď ze století 13. nebo z úpravy v století 16. Původní charakter stavby se do 16. století udržel až do výše střechy, která sama svým smělym vertikálním převýšením souhlasí již zřejmě s gotickým pojetím a náleží pravděpodobně přestavbě 14. století, jak ještě uvidíme. Této historicky doložené přestavbě je možno přiřknouti i vyvedení presbytáře do stejné úrovně jako chrámová loď. Nejdůležitější na kresbě je

80. B. Paprocký, *Diadochus aneb Posloupnost knížat a králův českých*, Praha 1602, 177, obr.

Obr. 75. Kouřim, sv. Jiří. Stratigrafický řez vápenitým podlažím staršího kostela, s viditelnou kvádríkovou basí č. 258 uvnitř kostela. Podlaží porušeno mladšími hrobovými jamami a substrukcí podlaží mladšího kostela.

potvrzení archeologického zjištění, že vlastní závěr byl polygonální, bez opěráků, což nasvědčuje právě ještě 13. století. Cibulová špička na stříšce a sanktusníku na střeše je ovšem dílem úpravy renesančního stavitele 16. století (obr. 98).

Při výzkumu v r. 1961—2 se přišlo v prostoru kostela na zeď, založenou v sondách VIII—XIV do délky 35 metrů od SZ—JV jižně od kostela (č. 171), která však s kostelem neudrží tíž směr V—Z. Ležela kolmo v zjišťovací sondě IIIa.

Pruh zdiva odkryt přímo pod ornicí a je široký cca 60 cm, je v nadloží spodní hlinité černošedé vrstvy (3), která je sídlištní vrstvou (obj. 195) s bohatým keramickým materiálem již vyspělé fáze pozdní doby hradištní (obr. 54, 61b), a která kryje starší sídlištní horizont se sídlištními objekty starší fáze. Z této stratigrafické situace, i z pozorování, že v podloží se nevyskytl nálezní mladší než je pozdně hradištní období, vyplývá, že zeď náleží pravděpodobně mladší pozdně hradištní fázi právě tak, jako sám mladší kostel.

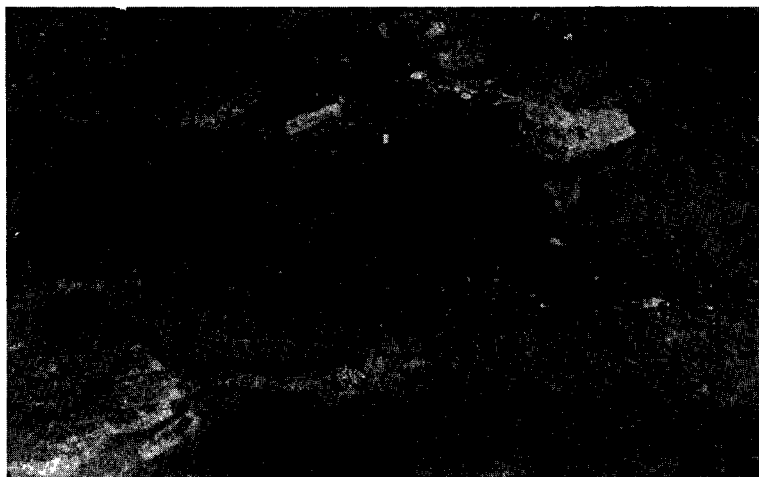
Zdivo sestává z plochých, nesterjné nalámaných rulových kamenů místní skály. Není zachováno všude stejně, nejlépe přímo v sondě IIIa, kde dosahuje až 5 ložných vrstev o celkové výšce 30 cm. V ostatních úsecích se mocnost zdiva zužuje až na 1 ložnou řadu, případně na pouhou kamennou drť, nebo v sek. IX na spálenou vrstvu 11, vzniklou sekundárními vlivy v místech zdiva. Zdivo je spojováno hlínou, avšak místy nacházíme i zbytky malty. V místech sek. XI, kde se zeď v pravém úhlu vytáčela, nacházíme v téže úrovni i kamenitou suť zřejmě z téže zdi (obr. 68, 69).

Orientace zdi se odchyľuje od směru Z—V směrem k JV—SZ, tedy i od orientace mladšího kostela. Poněvadž směr zdi respektují i některé hroby, založené těsně za zdi v prostoru sek. XII až XIV (č. hr. XV—XVII) a celá řada dalších uvnitř areálu, jsme oprávněni vidět v ní zeď hřbitovní.

V destrukci zdiva a v zavázkách téže úrovně byl sebrán větší počet fragmentů nádob, z nichž s okrajem nebo se dnem bylo celkem 57. Z nich 5 bylo opatřeno jednoduchým okrajem, jeden zdobený hřebenovým kolkem, jiný mnoho-

násobnou vlnicí nebo kombinací rýh a jednoduchou vlnicí, další pouze rýhováním, tuhový, 11 exemplářů náleží nádobám s nálevkovitým okrajem, z nichž 6 je zdobeno rýhováním, případně kombinovaným motivům slavníkovského rázu. 5 zlomků mělo okraj kalichovitý, 11 dalších mělo okraj protažený, z nichž 4 zdobeny rýhováním. Většina měla vyspělé okraje svisle vytažené, některé rýhováním zdobené. 4 zlomky náležely tvarům zásobnicovým, většinou tuhovým, jeden zlomek ze dna dosvědčuje kolkování ve tvaru šesticípé hvězdy (obj. 171, obr. 67).

V sek. XI byla zeď ukončena a v těchže místech k ní připojena jiná zeď, vymezející obdélníkový půdorys (obj. č. 238), která byla základovou zdí pro stavbu s rozměry 3,80 × 4,60 m. Zdivo sestává z rulových placáků, místy až v 5 ložných řadách nad sebou. Šířka zděné stěny 60 cm je shodná s šířkou hřbitovní zdi. Vrstva, do níž objekt byl zapuštěn, obsahovala zlomky hradištní keramiky, z nichž 3 měly okraj římsovitě protažený, tedy rovněž vyspělý z pozdní doby hradištní (obj. 61, 70).

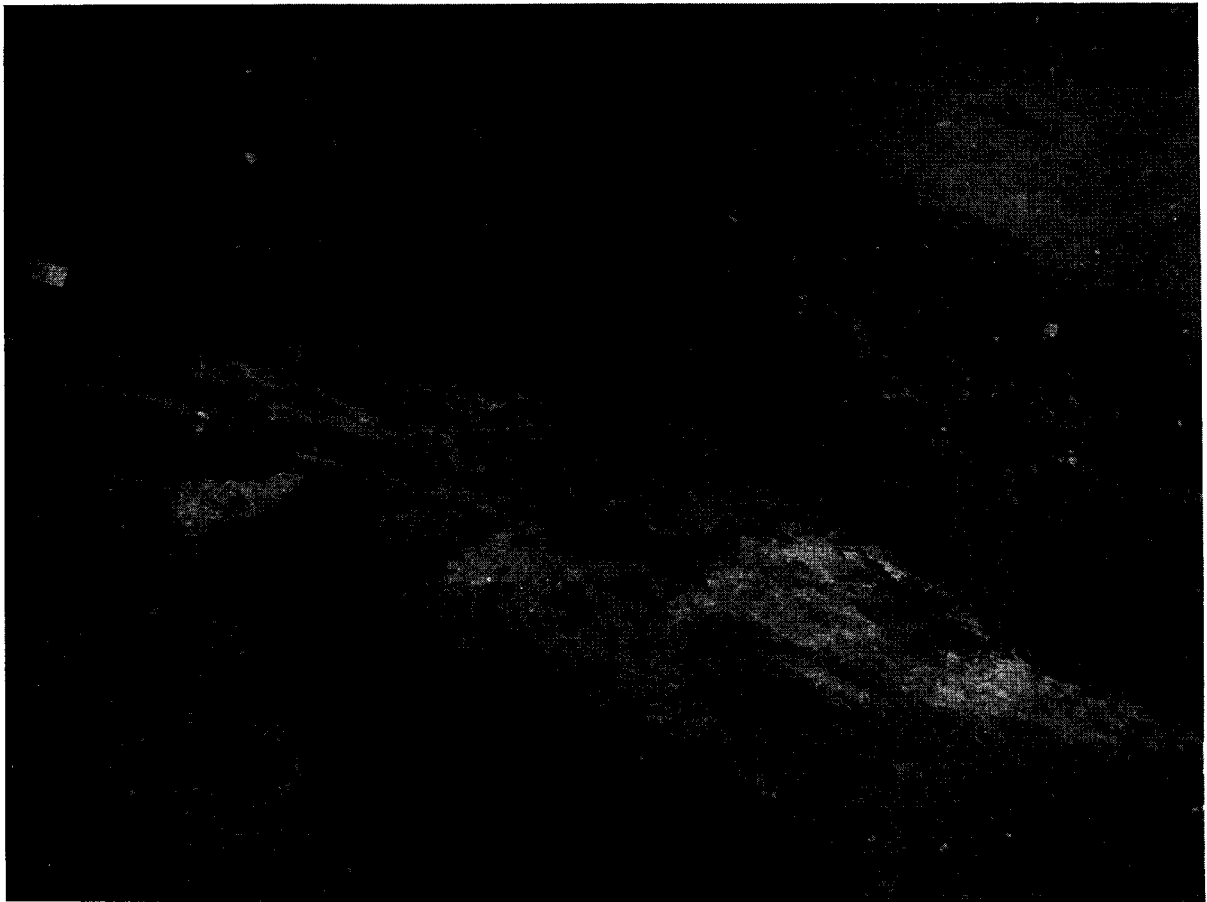

Obr. 77. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Zbytek vápenitého podloží v sek. XXXIX, porušeného polohou polygonálního kněžiště mladšího kostela.

Stavba je stratigraficky totožná s hřbitovní zdí a byla postavena přibližně v téže době, bezpečně v nejmladší fázi života hradiska nebo později. Při konfrontaci archeologické situace s rytinou Willenbergovou pozorujeme, že v těchže místech, kde je zděný objekt situován, je zakreslen menší domek rovněž v úrovni hřbitovní zdi, který můžeme považovat za domek hřbitovní. Stavba tedy přetrvala několik století. O charakteru tohoto domku svědčí do jisté míry i nahromadění lidských kostí, navršená přímo u severní stěny domku, jak bývá zvykem na hřbitovech. Tato vrstva leží na šterkové navázce a na vrstvách pozdně hradištních, což dosvědčuje i delší trvání tohoto domku po fázi hradištní, jak ovšem nejlépe dokumentuje rytina *Willenbergova* sama (obr. 98).

Dříve než přistoupíme k celkovému hodnocení historickému i uměleckohistorickému, opřeme se při datování o některé poznatky archeologické, které poskytla stratigrafie a alespoň některé hroby rozložené v prostoru kolem kostela i mezi kostelem a hřbitovní zdí. Také některé ojedinělé nálezy v prostředí hřbitova měly význam pro dobu života hradního centra i kostela. Jsou to především nálezy mincí z nejmladších povrchových vrstev. Otázka je ovšem poněkud ztížena tím, že hradisko jako takové nepřetrvalo příliš dobu městské kolonizace kouřimského centra, zatímco kostel a s ním i hřbitov trval dále do časného novověku, jak ukazují zprávy historické a některé památky z hrobů samy.

Z hlediska stratigrafického lze považovat pro dobu postavení kostela a hřbitovní zdi s domkem za rozhodující skutečnost, že základy kostela i hřbitovní zdi jsou přes jejich recentně porušený negativní charakter zapuštěny do vrstevného podloží se zlomky vyspělé fáze pozdní doby hradištní se svisle vytaženým římsovitým okrajem (typ E), které, jak bylo výše argumentováno pomocí analogických nálezů v prostředí východočeském i pražském, nemůžeme zatím klásti dříve než do průběhu 12. století. Mladší sídlištní materiál pod základy stavby, který by svědčil fázi gotické,

Obr. 78. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Část vápenného podlaží v sek. XLVI, porušená polohou mladšího kostrového pohřbu (XCIII).

vyzvednut nebyl. Důležitá je v tomto směru vrstva 195 pod hřbitovní zdí, stejně jako destruovaný objekt 219 přímo kostelem překrytý (obr. 53; obr. 54; obr. 65).

Nálezy mincí, které byly v prostředí hřbitova nalezeny, nemají hodnotu stratigrafickou, mohou však do jisté míry podpořit naše chronologické úvahy. Byl tu nalezen nedaleko zmíněného hrobu XXXI i malý brakteát z 2. poloviny století 13. (obr. 96 : 3).⁸¹

Nálezy z hrobů mladšího horizontu nemohou ovšem sloužit jako chronologická opora pro dobu postavení kostela, ale nanejvýš jako datum ante quem, pokud jde o hroby svázané situačně s dispozicí mladšího kostela, stejně jako pro stanovení nejzazší časové meze, do kdy se hřbitova užívalo. Poněvadž jde o hroby plně křesťanské, nesetkáváme se v jejich výbavě s keramikou nebo jiným milodarem v pravém slova smyslu, ale spíše s ozdobami šatu (knoflíky kostěnými nebo bronzovými (hr. IV, XXV), kostěnými závěsky (hr. XXV — obr. 96 : 8—17) nebo kovovými krucifixy (hr. XXIV, XXV) a nejčastěji železnými hřeby, kramlicemi a tyčinkami z kování rakví. Většina hrobů je, jak bývá, bez nálezů. Mezi nejcennější z hlediska uměleckého patří nesporně oba krucifixy a drobné kostěné provrtané závěsky ve tvaru nohy i ve tvaru oboustranného trojzubce z hrobů XXIV a XXV. Oba krucifixy podle stylového pojetí Ukřižovaného, rozevláté, klínově lomené roušky i podle trojlístého uzávěru křížve náležejí vyspělé fázi gotického stylu XIV.—XV. stol. (obr. 90, 91, 97).

81. Posudek *Žd. Nemeškalové*: „... malý brakteát s obrazem korunovaného panovníka zředu, průměr 19 mm, z druhé poloviny 13. století. Panovník drží v pravé ruce meč, v levé žezlo. Nejbližšími analogiemi, zdaleka ne však přesnými, jsou brakteáty z nálezů pocházejícího snad z Čech, nyní uloženého v mincovním kabinetu v Drážďanech. *Ed. Fiala*, 404, t. XX, č. 10—12.

Hroby samy mají dvojí orientaci, buď od JV—SZ po způsobu starších hrobů, jak jsme viděli, buď podle orientace hřbitovní zdi, kterou respektují, nebo konečně, zejména v prostoru kostela v orientaci V—Z podle dispozice kostela, což je typické pro mladší období, orientace, která převládla (obr. 60, 61). Tato trojí orientace hrobů svědčí právě o dlouhodobosti pohřbívání a o jisté disparitě založení staršího a mladšího stavebního horizontu. Nicméně u nejmladších objektů s ohledem na dispoziční kostela a hřbitovní zdi koneckonců nemusil být nutně mezi hroby této rozdílné orientace nějaký zásadní chronologický rozdíl.

Ve vybavení hrobu můžeme u většiny předpokládat prosté rovy. Nalezly se však i velké náhrobní kamenné desky z jednoho kusu ruly. Tak tomu je zejména u hrobů severně od kostela při samé kostelní stěně (XCIX, LXXXII, XXXI, CI, při LXXXIV v sek. XVIII a XX, XXX a XXIX (obr. 60).

Byly tu pohřby většinou jednotlivé, ale také párové (hr. CII sek. XLVI, hr. XLVII sek. XL, hr. XXXVII sek. XLI). Jako příklad současného rituálního párového pohřbu slouží hrob CII s normální Z—V orientací obou jedinců, zatímco hrob XLVII v sek. XL obsahoval dvě kostry opačně orientované, nikoli však vedle sebe, ale šikmo napříč k sobě položené. Takové hroby se vyskytují zejména východně od presbytáře (XXXVIII, XLI, CV) a svědčí o chvatu, že něhož k pohřbu došlo. Víme ze zpráv, že v mladším období v 16. a 17. století byli tu pochováni lidé z města, kteří zemřeli na mor, nebo i jiní, kterým nebyl přisouzen pohřeb tradiční (přistěhovalci, podruhové, přespolní atd.). Tyto hroby nemají také žádných nálezů nebo ozdob. Naopak při západní straně, zejména v sek. XXVI máme výbavu nejbohatší (hr. XXIV, XXV). Několik hrobů bylo uloženo i uvnitř kostela. Dosti časté nálezy železných hřebů svědčí o tom, že bylo pro pohřeb použito dřevěných truhlic, rakví (obr. 88; obr. 89; obr. 71).

Popis hrobů z prostoru kostela sv. Jiří (obr. 60)

Hrob č. I, sonda I, M. 0,50—0,80 cm, hl. 45 cm.

Hrobová jáma podlouhlá, úzká, orientace Z—V. Pohřeb při jižní delší straně obložen kameny. Kostra natažena, ruce podél těla mírně nakrčeny, lebka mírně skloněna k levému rameni. Trup částečně porušen. Obsah z úrovně pohřbu: železná kulovitá forma v pánvi, zlomky keramiky mladší doby hradištní. Tlum střepů je v úrovni pohřbu.

Hrob č. II, sonda I, M. 2,00, hl. 45 cm.

Obrys hrobové jámy je nezřetelný, orientace Z—V. Při boku kostry drobné kameny. Z kostrového pohřbu zachyceny jen dlouhé kosti. Bez nálezů.

Hrob č. III, sonda I, M. 4,00, hl. 30 cm.

Hrobová jáma není zřetelná. Z pohřbu zachycen jen jeden femur; bez nálezů.

Hrob č. IV, sek. XLIII při jižní straně kostela, hl. 80 cm.

Hrobovou jámu lze těžko odlišit od tmavě humosního prostředí. Pohřeb je vyložen několika kameny v hlavách. Orientován podle mladšího kostela V—Z. Kostra naznak, ruce složeny v pánvi, lebka stočena a položena na levý spánek. Kostra vybavena měděnými knoflíky, v pánvi (1—7). Pánevní kosti pokryty měděnkou. 13 dalších knoflíků skryto pod pravou částí trupu. Knoflíky jsou nízké kuželovité s ouškem a 2 drobnými dírkami na břišní straně. Od tohoto tvaru se odlišuje jedině č. 8, 9 a 14. Knoflík č. 14 je plochý, terčovitý s dostředními rýžkami, č. 19 terčovitý analogický s výzdobou rýh prosekovaných a č. 8, 1 rolnička z vypuklých polovin s 2 otvory, pr. 11 mm. Zvířecí kost při levém boku. Zbytek dřeva při pravém boku naznačuje prkenné obložení (obr. 96: 8—10, 14, 97).

Hrob č. V, sek. XLIII, v těsném sousedství hrobu č. IV, ve hl. 80 cm.

Hrobová jáma neznatelná. 2 menší kameny při severní straně hrudníku. Orientace kostry IV respektuje směr hřbitovní zdi, nikoli kostela. Kostra neúplná, chybí lebka.

Hrob č. VI, sek. XLIII, M. 103.

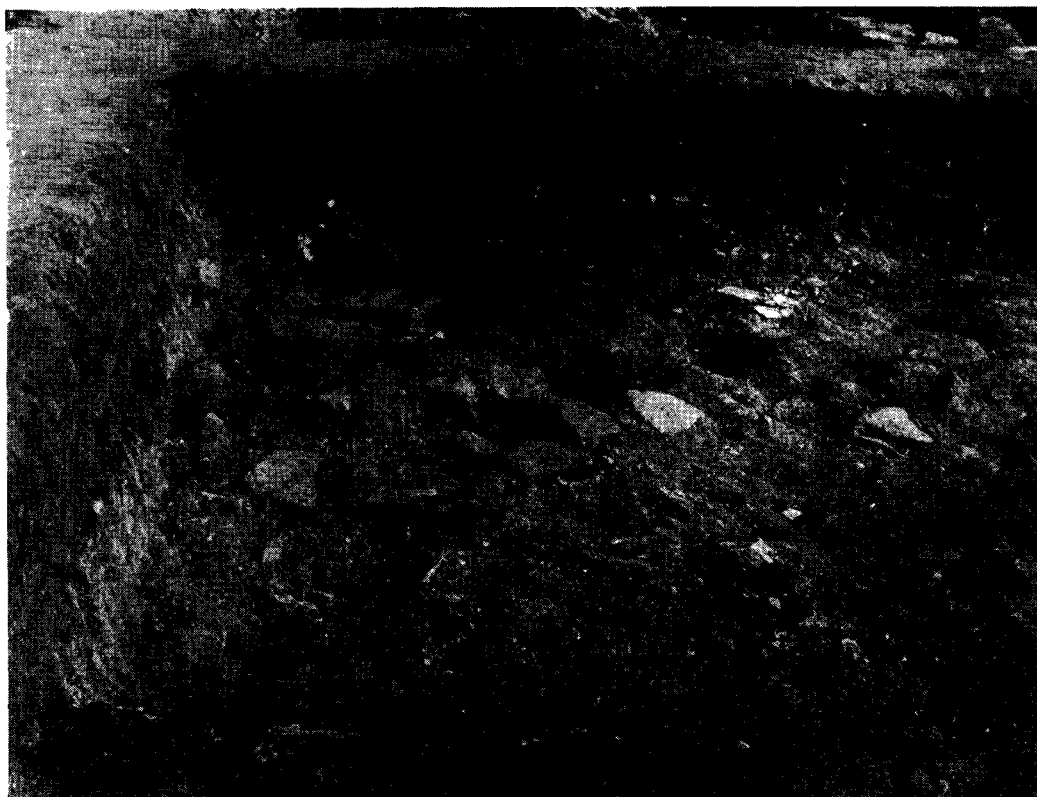
Hrobová jáma se slabě vyhloubeným dnem a obložením drobnými kameny. Pod pravým loktem kousek zetlelého dřeva, stejně jako pod nohama, patrně zbytek širokého prkna, na němž mrtvý ležel. Kostra v natažené poloze, s rukama zkříženými na prsou, levá o něco výše. Orientace SZ—JV.

Hrob č. VII—VIII, sek. XLIII.

Orientace ve směru hřbitovní zdi jako hrob č. V. Dvojice pohřbů, z nichž lebka kostry pohřbu VII leží v pánvi kostry VIII. Poloha obou naznak, ruce podél těla, u kostry VIII poněkud od těla. Lebka hr. VII položena rovně, hr. VIII zvrácena nazad.

Hrob č. IX—X, sek. XLIII.

Hrobová jáma těžko rozlišitelná. Kostra č. IX, dětská, leží mírně stočena k jihu a je silně porušena, naznak, ruce podél těla. Pod lebkou kousek dřeva, u levého spánku kámen.

Obr. 79. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Zbytek vápenitého podlaží s opukovými kameny v místech západního závěru stavby. Č. obj. 250.

Hrob č. XI—XII, sek. XLIII, hl. 60 cm.

Ve vrstvě, nikoli na původní úrovni. 2 lebky uložené samostatně vedle sebe, lebka XI zvrácená dozadu, lebka XII leží na spánku.

Hrob č. XIII, sek. XLIII.

Širší hluboká hrobová jáma, kostrový pohřeb při severní straně. Trup a lebka dislokovány. Zachovány jen dolní končetiny, avšak i ty jsou zvráceny tak, že kolena jsou obráceně položena.

Hrob č. XIV srv. hr. XXI.

Orientace Z—V. Hrobová jáma již neznatelná. Z pohřbu zůstala samostatná lebka s temenem vzhůru. Kameny, položené v nejbližším okolí, svědčí o částečném obložení.

Hrob č. XV, poloha sek. XIII — těsně za hřbitovní zdí, hl. 80—100 cm.

Orientace ve směru hřbitovní zdi SZZ—JVV, hlavou k SZ. Hrobová jáma podlouhlá se zaoblenými rohy. Výplň hlinitá. Kostra leží v natažené poloze, ruce podél těla. Lebka mírně zvrácena.

Hrob č. XVI, sek. XIII, hl. 90 cm.

Těsně za hřbitovní zdí. Orientace táž. Hrobová jáma má tvar oválný, výplň hlinitou. Obložena kameny. Kostra dětská, silně porušená, zachovány lebeční kosti a kosti dlouhé. Poloha kostry natažená.

Hrob č. XVII, sek. XIV.

Orientace: Z—V. Vystupuje šikmo ze severní stěny. Výplň hrobové jámy hlinitá. Z kostry se zachovala lebka naznak. Ostatní části kostry kryty kontrolním blokem.

Hrob č. XVIII, sek. XLIII.

U západní stěny sektoru, jižně kostela. Orientace Z—V. Výplň hrobové jámy hlinitá, tmavá. Kostra zachována ve zbytcích značně rozrušených. Bez nálezů.

Hrob č. XIX, sek. XLIII.

U západní stěny. Orientace SZ—JV. Šikmo vzhledem k sousednímu hrobu XVII. Hrobová jáma obdélníková, výplň hlinitá. Kostra natažená, dolní končetiny odchýleny k jihu.

Hrob č. XX, sek. XLIII.

V sousedství hr. č. XIX, při záp. stěně. Orientace Z—V. Hrobová jáma obdélníková s hlinitou výplní. Kostra leží natažená. Zabíhá do západní stěny, dokumentovány jen dolní končetiny.

Hrob č. XXI, sek. XLIII.

V sousedství hr. XX, severně. Orientace Z—V. Hrobová jáma neztetelná. Stopy kamenného obložení u lebky a u pravé strany trupu. Kostra fragmentárně zachovaná, lebka slabě nachýlená k levému rameni.

Hrob č. XXII, sek. XLIII sev. část, hl. 100 cm.

Hrobová jáma obdélníková. Orientace Z—V. Kostra natažená, ruce složené v klíně. Podél pravé strany dřevo z truhly nebo z rakve. Lebka je špatně zachována, až na část lbovou. V nohách železná kramle s hrotitými výčnělky (d. 100 mm), zlomky železného kování a hřeb.

Hrob č. XXIII, sek. XXVI.

Mezi „pecí“ a kamennou sutí. Výplň hlinitá, není dobře rozlišitelná od okolí. Orientace Z—V. Kostra dobře zachovaná, natažená. Bez nálezů.

Hrob č. XXIV, sek. XXVI uprostřed.

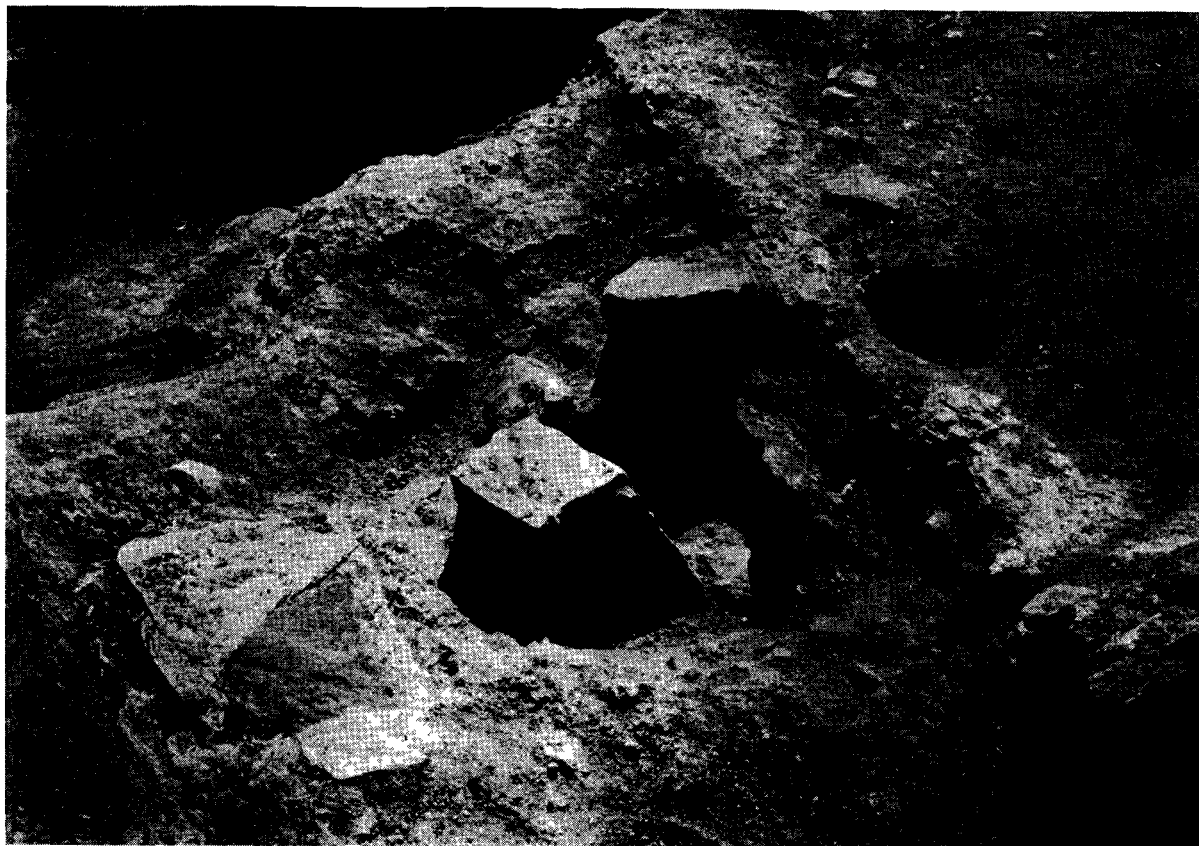
Orientace Z—V. Hrobová jáma je podle hlinitého zásypu s drobným kamením rozeznatelná až na samém dně. Je podlouhlá s kamenným obložením zejména v nohách. Kostra je natažená, pravá ruka v klínu, levá natažená, prsty se opírá o femur. Lebka spočívá na levém spánku. Ležela pravděpodobně v rakvi, neboť za hlavou se zachoval větší počet železných hřebů zatknutých do země (celkem 19 kusů). Hřeb je hráněný, hlavice podlouhlá, berličkovitá. D. 90 × 70 mm, hlavice 17 mm. Při levém lokti na levé straně ležel krucifix s nápisem INRI. Kříž je značně velký, 153 × 70 mm, na koncích zdoben trojlístem, v ose provrtaný k zavěšení. Bronzový kov patinuje do modra a zelena. Vlastní „Corpus“ má gotický ráz, ostré záhyby rozevřáté roušky, čímž je i hrob datován do mladší fáze pohřebiště (obr. 91). Na zadní straně je na několika místech otisk textilu. Při levém femuru zachován zbytek jiného pohřbu, z něhož se zachovala část lebky a femuru.

Hrob č. XXV, sek. XXVI.

Orientace Z—V. Hrobová jáma znatelná ve slabě vyhloubeném podloží. Výplň hlinitá. Kostra porušená. Lebka oddělena od trupu, uložena při levém femuru. Natažená, ruce zkrříženy v pánvi. U lebky 3 kameny z kamenného obložení. Na hrudi 11 kostěných provrtaných kroužků — knoflíků. Knoflík kostěný o pr. 11 mm, zevnitř vyhloubený, vně zaoblený nebo zploštělý, středem provrtaný. V pánvi uložen malý bronzový křížek 74 × 40 mm, s modrozelenou patinou. Kroužek k zavěšení. Kříž latinský plochý, s trojlístem na koncích, na povrchu zdrsňený, se znatelnou výzdobou. Pozdní středověk. — Při antropologické analýze objeveny 2 kostěné závěsky ve tvaru „nožky“ a dvoustranného trojzubce (obr. 96 : 12, 17).

Hrob č. XXVI, sek. XXVI.

V sousedství hr. XXV, avšak ve vyšší úrovni (o 10—20 cm). Stratigraficky leží na starším ohništi. Hrobová jáma byla viditelná po odstranění nadložního zásypu. Orientace SZ—JV ve směru kostela vyložena sporadicky kameny, nejvíce v hlavách. Kostra pokleslá v pánvi, hlava na týlu, ruce podél těla. Částečně zachovaná.

Obr. 80. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší Kůlová jáma č. 243 východní část kostela, interpretováno jako součást lešení.

Hrob č. XXVII, starší horizont — popis na str. 13, 77.

Hrob č. XXVIII, sek. XXVI.

Hrobová jáma orientace Z—V, porušuje hrobovou jámu č. XXVII. Má tvar pravoúhle obdélný a porušuje oválné ohniště č. 242 severně od obj. 219. Kostra dobře zachovaná, ruce podél těla, lebka na pravém spánku.

Hrob č. XXIX, sek. XXXVII.

Zabíhá do západní stěny těsně na povrchu pod ornici. Hrobová jáma dotčena ornici, orientace Z—V. Kostra natažena, ruce podél těla, levá směřuje do pánve.

Hrob č. XXX, sek. XXXVI, jižní stěna, pod ornici.

Hrobová jáma neznatelná, výplň hlinitá. Kostra dětská, natažená.

Hrob č. XXXII, sek. XXXVIII — uvnitř kostela.

Orientace Z—V. Hrobová jáma zapuštěna až na skálu, obdélníková. Kostra natažená, ruce podél těla, lebka v obličejové části značně porušena. Vzhledem k poloze kostry uprostřed kostela směrem k oltáři, lze mysliti na osobu, která měla přímý vztah ke kostelu nebo sídelnímu centru (obr. 81).

Hrob č. XXXIII, sek. XXa — sev. úsek, pod hrobem č. XXXI.

Hrobová jáma v nadloží neznatelná, kryta ornici. Zabíhá dolními končetinami do východní stěny. Orientace Z—V. Kostra zachována, lebka zcela vytočena o 90 %, natažená, ruce podél těla.

Hrob č. XXXIV, sek. XX — v západní stěně.

Hrobová jáma těžko odlišitelná v nadloží. Orientace Z—V. Kostra natažená — zachyceny jen dolní končetiny.

Hrob č. XXXV, sek. XX — ve hl. 60 cm.

Ojedinělý nález dvou esovitých záušnic zřejmě původně náležející některému z hrobů. Záušnice bronzové s jednoduchou esovitou smyčkou, tělo drátu je zaoblené. Rozměry 20 × 21 mm, pr. 2 mm (obr. 96 : 5, 6).

Hrob č. XXXVI, sek. XX, ve hl. 100 cm.

Lebka a část kosti bez jiné výbavy, vytržena z hrobového celku.

Hrob č. XXXVII, sek. XLI — východní část.

Orientace SVV—JZZ. Hrobová jáma špatně rozeznatelná. V šedém hlinitém prostředí prosyceném kousky malty. Kostra natažená na pravém boku, lebka na pravém spánku, ruce zkříženy v pánvi.

Hrob č. XXXVIII, sek. XLI — severní část.

Orientace Z—V. Hrobová jáma se ztrácí v šedém hlinitém prostředí. Světlejší rovné dno s kamenem po straně. V hrobě byli pochováni 3 jedinci vedle sebe. Kostry natažené, ruce rozhozené do stran, pravá kostra má položenou levou ruku na trupu. Lebky obou leží protisměrně na spánkách. Z třetího jedince zůstala lebka. Je opřena o svislý kámen.

Hrob XXXIX, sek. XLI — těsně pod ornici.

Rozrušené pohřby obsahující 2 lebky vedle sebe a dlouhé kosti.

Hrob č. XL, sek. XL.

Orientace Z—V. Hrobová jáma těžko odlišitelná od okolí. Trojice koster položených těsně vedle sebe svědčí o současném hromadném pohřbu.

Hrob č. XLI, sek. XL — severní sonda.

Hrobová jáma těžko odlišitelná svou hlinitou výplní od prostředí bohatého na hrobové zásypy. Dvojice natažených koster v téže úrovni. Kostry nataženy, ruce podél těla, lebky na kameni.

Obr. 81. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Base objektu č. 258 v střední části kostela z opukových kvádrů. Kostra hrobu č. XXXII porušuje starší stavbu.

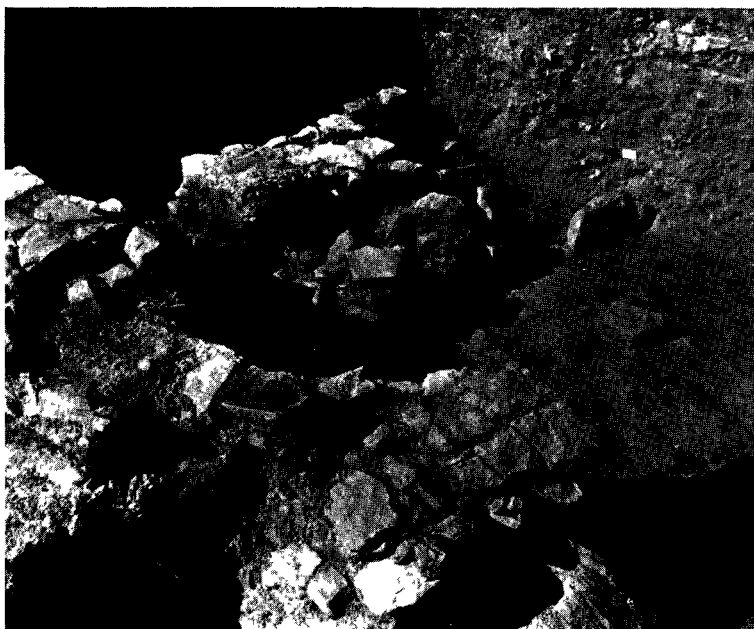
Hrob č. XLII, sek. XL — severní podélná sonda.

Hrobová jáma špatně od nadloží znatelná, orientace Z—V. Výplň hlinitá. Kostra natažena, ruce složeny do klína. Lebka naznak, porušena silně v obličejové části. — Vyzvednuty 4 železné hřeby s příčně roztepanou hlavicí a několik součástek zřejmě z kování rakve. Pr. délka hřebíků 70 mm. 1 střep hradištní bez ozdob. Nad lebkou byla ještě část dětské lebky a 2 zlomky pozdně hradištní.

Hrob č. XLIII, sek. XL.

Souhlasně s hroby XLIV—XLVIII v řadě vedle sebe za presbyteriem kostela. Orientace: Z—V, hlava k západu. Kostra natažena, zachovány dolní končetiny (obr. 88).

Orientace SZZ—JVV. Hrobová jáma je špatně zachovaná, její výplň šedá, hlinitokamenitá, obsahuje drobné kousky malty. V nadloží vrstva světle hnědá, kamenitá, patrně ze suti kostela, která není hrobovou jamou porušena. Kostra leží natažena (obr. 88).

Obr. 82. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Úroveň podlaží staršího kostel a z opukových placatých kvádrů s basí č. 258 v popředí a zbytky č. 262 v pozadí sek. XXXVIII. Pohled od severu.

Hrob č. XLV, sek. XL, uprostřed.

Orientace hlavou k SVV (opačná proti sousedním výše popsaným). Stratigrafie totožná s hrobem XLIV. Kostra natažená leží na prsou, lebka na levém spánku, ruce zkřížené v pánvi. Odchylná poloha i obrácení směrem k zemi je zvláštností. Po vyzvednutí kostry zachyceno 10 kusů i úlomků železných hřebů s ploše roztepanou hlavíčkou. D. 80 mm (obr. 88).

Hrob č. XLVI, sek. XL při západní stěně, v sousedství hr. XLV.

Hrobová jáma je viditelná v kontrolní příčce XL/XXXIX podle šedé hlinité výplně s drobnými kaménky a kousky malty pocházející pravděpodobně z rozrušeného staršího kostela. Kostra natažená, hlava položena výše než trup, nohy vyzvednuty. Ruce složeny v klín. Těsně pod touto kosterou leží jiná opačně orientovaná. Horní kostra je patrně do hrobové jámy hozena. Spodní starší kostra porušena mladším hrobem (obr. 88).

Hrob č. XLVII, sek. XL při západní stěně.

Hrobová jáma má šedou hlinitou výplň, promíšenou kaménky a maltovinou. Dvojice koster opačně orientovaných ve vzájemné protisměrné poloze, takže kostra jižněji položená má hlavu položenou k východu, druhá k západu. Severní položena na boku, jižní otočena do země, ruce složeny v klín (obr. 88).

Hrob č. XLVIII, sek. XLIV — příčná sonda. Hl. 40 cm.

Srv. hr. č. LXXII. Orientace Z—V. Hrobová jáma těžko rozeznatelná v prostředí dotčeném dalšími pohřby. Zachována lebka a část trupu.

Hrob č. L, sek. XXVIII — jižní část.

Orientace SZ—JV. Dětská silně rozrušená kostra. Zachovány části lebečních kostí a drobné kostičky.

Hrob č. LI, sek. XXVIII, jižní část.

Uvnitř kostela, povrch. Orientace není zřetelná. Hrobová jáma neznatelná, těsně kryta ornici. Jiný neúplný pohřeb, zapuštěný do zavážky kostela (?).

Hrob č. LII, sek. XXX — severní stěna nároží.

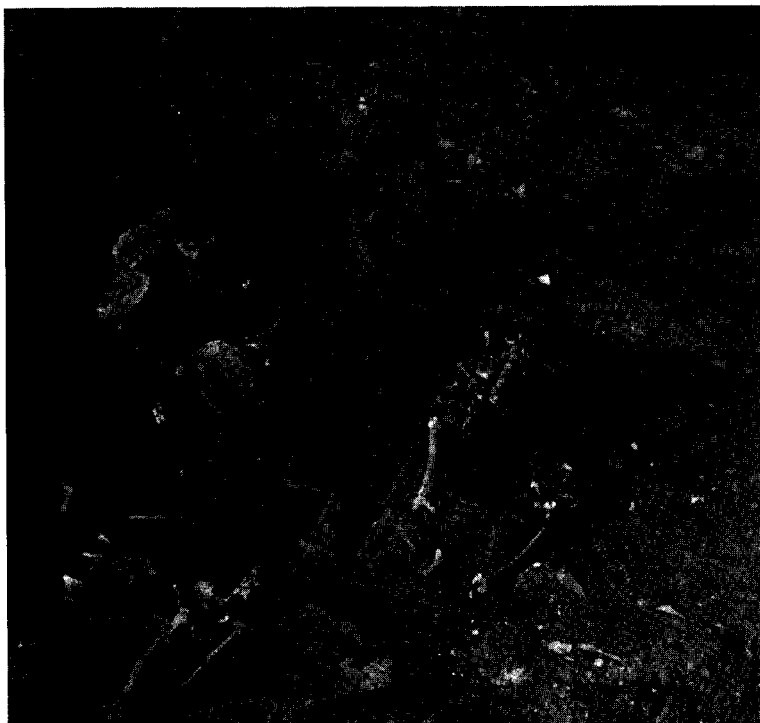
Při severní straně presbytáře těsně vedle náhrobní kamenné desky. Orientace Z—V. Hrobová jáma podlouhlá, výplň hlinitá, obložená kameny. Kostra dětská, silně rozrušená, natažená, ruce podél těla.

Hrob č. LIII, sek. XXX — severní stěna nároží.

Při severní straně presbytáře těsně vedle náhrobní kamenné desky. Orientace Z—V. Hrobová jáma podlouhlá, výplň hlinitá, obložená kameny. Kostra dětská, silně rozrušená, natažená, ruce podél těla.

Hrob č. LIV, sek. XXX — při severní stěně presbyteria vně kostela.

Orientace V—Z. Hrobová jáma podlouhlá, obdélníková, zásyp hlinitý. Kostra v natažené poloze, ruce zkříženy na hrudi.

Obr. 83. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Roh severní obvodové zdi staršího kostela a pravouhlého přístavku, místy v torsu (244b) zachovaného. Kostry LXV jsou zdívm porušeny. Sek. XXX.

Hrob č. LV, sek. XXI — severní strana.

Hrobová jáma neznatelná. Kostra přímo pod ornicí, rozrušená orbou, bez znatelné fyziologické souvislosti.

Hrob č. LVI, sek. XXIX—XXX v prostoru závěru kostela, 70 cm pod povrchem.

Hrobová jáma zapuštěná do starší stavby. Z kostry viditelné jen dolní končetiny a v sek. XXIX trup. Pravděpodobná souvislost.

Hrob č. LVII, sek. XXXIV/XXXV — pod příčkou.

Hrobová jáma není jasně ohraničena. Hl. 80 cm. Lebka.

Hrob č. LVIIIa, b, sek. XXVIII uprostřed.

Při severní straně kostela. Orientace Z—V. Hrobová jáma obložená kameny, tvar obdélníkový. Výplň hlinitá, šedá, zavalená kamennou sutí nad hrudí a nohami kostry. Kostra natažená, lebka silně porušena na pravém spánku.

Hrob č. LIX, sek. XXVI — uprostřed.

Starší horizont, viz str. 77.

Hrob č. LX, sek. XLI — západní stěna.

Druhotně uložené lebky a dva humery a žebro.

Hrob č. LXI, sek. XXXI — severní stěna.

Hrobová jáma orientace JZ—SV, těžko rozeznatelná. Je situována radiálně k apsidě. Lze tak souditi podle polohy kostry. Výplň šedá hlinitá, kusy vápna i drobné kousky v zásypu. Kostra leží natažená, ruce volně podél těla.

Hrob LXII, sek. XXXI — východní stěna.

Samostatná lebka druhotně uložená. Chybí mandibula.

Hrob č. LXIII, sek. XXVI — uprostřed.

Úzce souvisí se sousedním pohřbem č. LIX téže orientace, takže může být společnou hrobkou pro oba pohřby.

Obr. 84. Kouřim, kostel sv. Jiří, mladší. Část polygonálního kněžiště, zachovaná negativně jako výplň recentního žlebu v poměru ke staršímu zdivu č. 256 v popředí a vápennému podlaží staršího kostela v pozadí. Sek. XXXIX, pohled od severovýchodu.

Stratigraficky neurčen. Za presbyteriem. Hl. 120 cm. Výplň hrobové jámy je neznatelná, ztrácí se v šedém hlinitém nadloží, promíšená vápnem. Z kostry je v sek. XXX viditelná jen lbová část, kostra viditelná až v sek. XXXI (srv. CIII).

Hrob č. LXXIX, sek. XLVI — záp. část.

Kostra leží na maltové kře románského původu na rozmezí vápenné podlahy starší stavby a kamenné obruby — zdíva — v těchto místech rozrušené. Orientace V—Z. Hrobová jáma neznatelných obrysů má hrobovou výplň hnědou hlinitou s drobnými kaménky. Řeže nejmladší zavážku s cihlovými prejzy a zuhelnatělým břevnem patrně z doby likvidace kostela. Hrob se tedy stratigraficky přidružuje k nejmladším pohřbům sv. Jiří. Kostra natažená, částečně kryta kontrolní příčkou, zachovány dolní končetiny.

Hrob č. LXX, sek. XXXVII/XXXVIII pod kontrolní příčkou.

Stratigraficky porušuje nejmladší destrukční zavážku s prejzy a spodní zuhelnatělou žílu do hloubky 80 cm od povrchu. Tak se dotýká úrovně románské podlahy starší stavby jako hrob LXIX a náleží tudíž mezi nejmladší. Překrývá starší pohřeb LXXI. Orientace V—Z. Z kostry zachována lebka, trup porušen.

Hrob č. LXXI, sek. XXXVII/XXXVIII.

Starší horizont, viz výše.

Hrob č. LXXII, sek. XLIV — východní část, sonda.

Pohřeb leží mimo kostel. Jáma zapuštěna spolu s hrobem LXXIII od dnešní úrovně. Překryt ještě mladším pohřbem z nejmladší fáze kostela. Hrobová jáma podle výplně splývá se sousedním hrobem LXXXII. Kostra natažena, orientace V—Z. Sondou dotčena jen část trupu a dolních končetin. Zetlelé dřevo svědčí o rakvi.

Hrob č. LXXIII, sek. XLIV — východní příčná sonda.

Stratigraficky překryt hrobem č. LXXII. Hrobová jáma má výplň šedou hlinitou jako hrob LXXII. Kostra s orientací SV—JZ mírně na boku, lebka na pravém spánku, překryta v dolních partiích sousedním nezkoumaným sektorem. V záspy hrobové jámy vyzvednuty zlomky keramiky. Popis inventáře (č. nál. 109/62), ve hl. 100 cm: zlomky keramiky pozdní doby hradištní ze 3 nádob. Okraj šikmo trychtýřovitě vytažen (461). 2 zlomky okraje ve tvaru římsovitém. 1 zlomek tenkostěnný pozdně středověký, rýhovaný.

Hrob č. LXXXIV, sek. XLIV — východní část.

V nadloží kostry je zapuštěna jáma tmavší hlinité výplně s prejzy, která náš hrob odděluje, není však s ním identická. Hrobová výplň šedá, silně pomíšená drobnými kaménky a střepy. Hrobová jáma splývá ještě s jiným pohřbem západně odtud. V záspy hrobové jámy (č. nál. 95/62): zlomky pozdně hradištní keramiky ze 4 nádob. Okraje velké

Oba hroby jsou však odděleny výstupkem ve skále. Orientace JV—JZ. Jáma byla vydlabána ve skále, je značně široká. Stratigraficky překryta mladšími pohřby orientace Z—V, např. hrobem č. XXV s krucifixem. Hrob prázdný.

Hrob č. LXIV, sek. XXV — severní část sondy.

Stratigraficky pod maltovou krou a objektem č. 219, starší horizont. Hrobová jáma orientace JV—SZ je vydlabána ve skále a obsahuje více jedinců v různých úrovních. Výplň šedá. Při jižním okraji hrobu kostra silně porušená s lebkou v nižší úrovni (a) překrývá jinou. Další (b) leží v šikmé poloze v západní části jámy v horním horizontu. Ve výplni pozdně hradištní fragmenty.

Hrob č. LXV, sek. XXX — západní stěna.

Starší horizont, viz výše.

Hrob č. LXVI, sek. XXX — jihozápadní roh sektoru.

Starší horizont, viz výše.

Hrob č. LXVII, sek. XXX — jihozápadní roh.

Stratigraficky kryt kamenem objektu č. 244. Pohřeb neúplný: lebka.

Hrob č. LXVIII, sek. XXX — vých. část a sek. XXXI.

a menší nádoby, římsovité, jeden nálevkovitě profilovaný, jednoduchý rozevřený, tupě zakončený. Zlomky z podhrdlí zdobené hustým rýhováním (3×) i řídkým (2×). Železná tyčinka zahnutá.

Hrob č. LXXV, sek. XLIV — východní část, sonda.

Svou výplní porušuje světlehnědou vrstvu při jižní straně. Porušuje starší zdivo, založené na samém skalním dně (starší stavební horizont). Výplň šedohnědá. Orientace V—Z. Hrob prázdný.

Hrob č. LXXVI, sek. XXXVII/XXXVIII — pod kontrol. příčkou, u dna.

Hrobová jáma přechází plynule v hrobovou jámu LXX (viz výše). Její výplň se však odlišuje nedostatkem prežů, zato obsahuje více kousků opuky. Orientace V—Z. Hrobová jáma vybíhá těsně u opukového pilíře starší stavby a tento neporušuje. Nevylučuje současnost. Hrobová jáma má pravoúhlý tvar, pohřeb se nedochoval.

Hrob č. LXXVIII, sek. XXXVII.

Starší horizont? Proráží vrstvy s maltovinou. Orientace SV—JZ. Kostra natažena, ruce podél těla. Lebka porušena. Nálezy: železný hřebík.

Hrob č. LXXVIII viz výše hr. LXX.

Hrob č. LXXIX, sek. XXXVII/XXXVIII.

Starší horizont, viz výše.

Hrob č. LXXX, sek. XXVIII/XXIX.

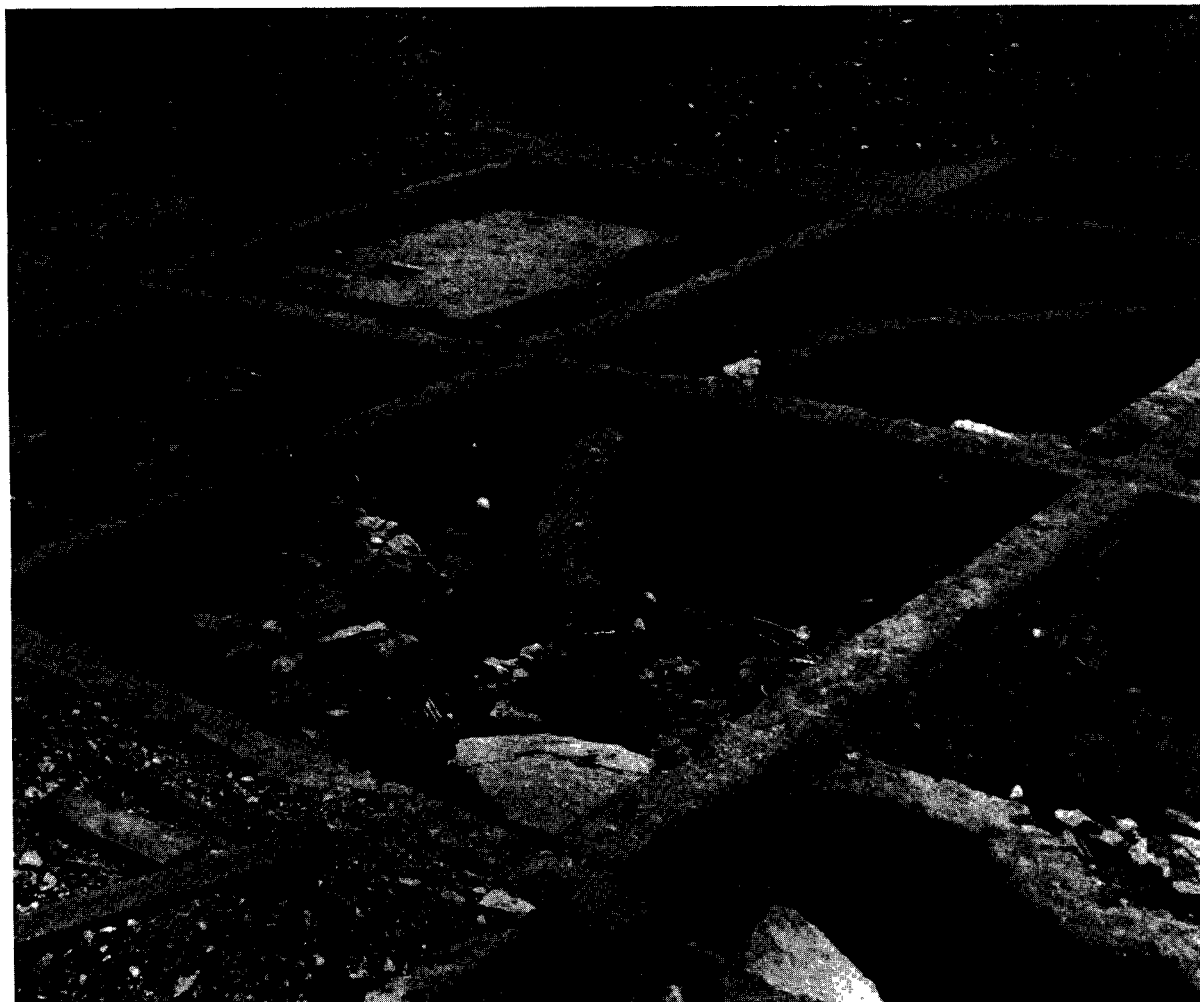
Hrobová jáma zahlobena až na dno. Hnědošedý hlinitý zásyp je v horní části překryt netknutou recentní závažkou. Náleží tedy zřejmě k starším pohřbům mladšího kostela. Orientace Z—V. Hrobová jáma obdélníková, vymezená v sek. XXIX šikmo vystupující skalní deskou. Pohřeb dvojité až trojitý, severní z koster natažena.

Hrob č. LXXXI — skupina kamenů.

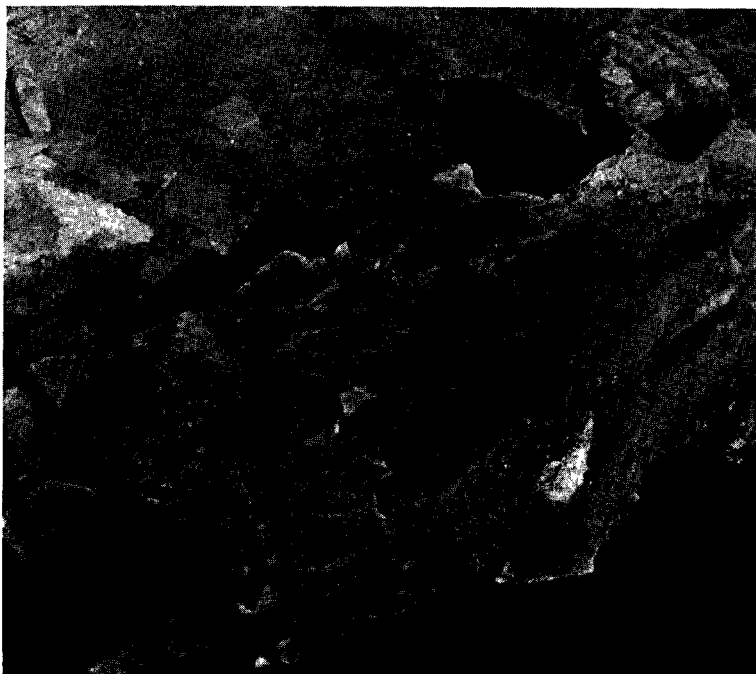
Hrob č. LXXXII, sek. XXVIII — severní strana.

Překryt sutí mladších vápenných ker. Orientace SZ—JV.

Hrobová jáma obložena na koso postavenými kameny.

Obr. 85. Kouřim, kostel sv. Jiří, starší. Přístavek staršího kostela, zachovaný v torsu zdiva č. 255, v poměru k mladším náhrobním kamenům a mladšímu kostelu.

Obr. 86. Kouřim, kostel sv. Jiří, mladší. Zachované základové zdivo pod jižním náběhem triumfálního oblouku v sek. XXXVIII z rulových placáků.

prostory. Orientace V—Z. Pohřeb je rozrušen, nad lebkou v původní poloze pohozena kost v sekundární poloze.

Hrob LXXXVI, sek. XXXVI — severní strana.

Stratigraficky porušuje uvnitř vstupního areálu kostela starší objekt 219. Orientace Z—V. Hrobová jáma obdélníková, vytesaná ve skále, prázdná.

Hrob č. LXXXVII, sek. XXXIV — u hřbitovního domku.

Založena ve skále. Hrobová jáma má šedou výplň. Kostra chybí — nelze s určitostí mluvit o hrobu.

Hrob č. LXXXVIII(a), sek. XXXVI — východní stěna.

Hrobová jáma prorušuje všechny vrstvy od dnešní úrovně včetně vypálené vrstvy se střepy pozdně hradištními. Jde tedy o nejmladší fázi existence hřbitova. Orientace Z—V. Hrobová jáma podlouhlá. Viditelná a prozkoumána jen část s lebkou špatně zachovanou.

Hrob č. LXXXVIII(b), sek. XXXVI/XXXVII těžce stratigrafické situace.

Řeže řadu na koso postavených kamenů, které nasvědčují poloze starších hrobů, obložených kameny patrně z doby starší románské stavby.

Hrob č. LXXXIX, sek. XXVIII/VII — západní stěna pod příčkou.

Hrobová jáma je založena do skály. Výplň jámy šedá hlinitá. Výplň hrobové jámy je však přerušena vrstvou kamenitou, a žlutohnědou závážkou, porušující spálenou vrstvu obj. 250 (srv. sek. XXXVII). Na dně jámy porušené lidské kosti.

Hrob č. XC, sek. XXX — presbyterium kostela.

Starší horizont, viz výše.

Hrob č. XCI, sek. XXXIX — presbytář.

Starší horizont, viz výše.

Hrob č. XCII, sek. XXXIX — presbyterium.

Výplň hrobové jámy sypká, hlinitá s drobnějšími kameny rýsuje se jen v profilu naší stěny.

Hrob č. XCIII, sek. XLVI — jižní strana.

Hrobová jáma zaseknutá do skalního podloží, narušuje nejstarší vápenitou podlahu. Zásyp je homogenní od úrovně s vápennou krou starší stavby. Celé nadloží pochází ze zásypů hrobových jam, v nichž se střídají hlinité a kamenité vrstvy. Hrobová jáma je stratigraficky mladší. Je pravoúhlá, orientace SZ—JV. Na dně dolní končtiny jednoho jedinice a část druhého, silně porušeného (obr. 78).

Hrob č. XCIV, sek. XLVI — uprostřed.

Stejně jako hrob předchozí narušuje nejstarší vápennou podlahu v ostrém řezu a je tedy mladší než tento horizont. Naproti tomu je náš hrob překryt dvojhrobem CII jiné orientace. Pohřeb lze řadit do středního horizontu. Hrobová jáma je obdélníková. Výplň sypká, světle hnědá s drobnými kaménky. Kostra orientace SZ—JV natažená, mírně nachýlená k levému rameni.

Hrob č. LXXXIII, sek. XXIX — severní stěna.

Překryt kamennou sutí z kostela obj. 252. Leží nedaleko velké náhrobní desky, která patrně pochází z tohoto hrobu. Deska je rulová obdélníková, na jedné straně obrácené k východu seříznutá do špičky. Hrob leží těsně při severní straně kostela a spolu s jinými hroby krytými náhrobními deskami tvoří řadu. Lebka vytočena nezvykle temenem vzhůru, obličejem k severozápadu. Je zřejmě v sekundární poloze.

Hrob č. LXXXIV, sek. XVIII — na původním podloží.

Za náhrobní deskou č. CI, překryt mladší hlinitokamenitou výplní se stopami malty a kamenité suti. Orientace zcela neobvyklá: S—J. Kostra leží nznak, ruce podél těla, obličejem k severu.

Hrob č. LXXXV, sek. XXVII — uprostřed.

Stratigraficky překryt kamennou sutí patrně z obj. 219 s pozdně hradištním materiálem, leží v těsné blízkosti severního ramene vstupní chrámové

Hrob č. XCV, sek. XLV — severní část.

Úroveň staršího zdiva, porušeného recentním zásahem. Z pohřbu zbývá samostatná lebka, zvrácená, v sekundární poloze.

Hrob č. XCVI, sek. XLV — jihovýchodní roh.

Hrobová jáma zasahuje starší románský horizont a zdivo. Vytesána ve skále, výplň šedá, hlinitá. Hrob prázdný.

Hrob č. XCVII, sek. XXVIII/XXIX.

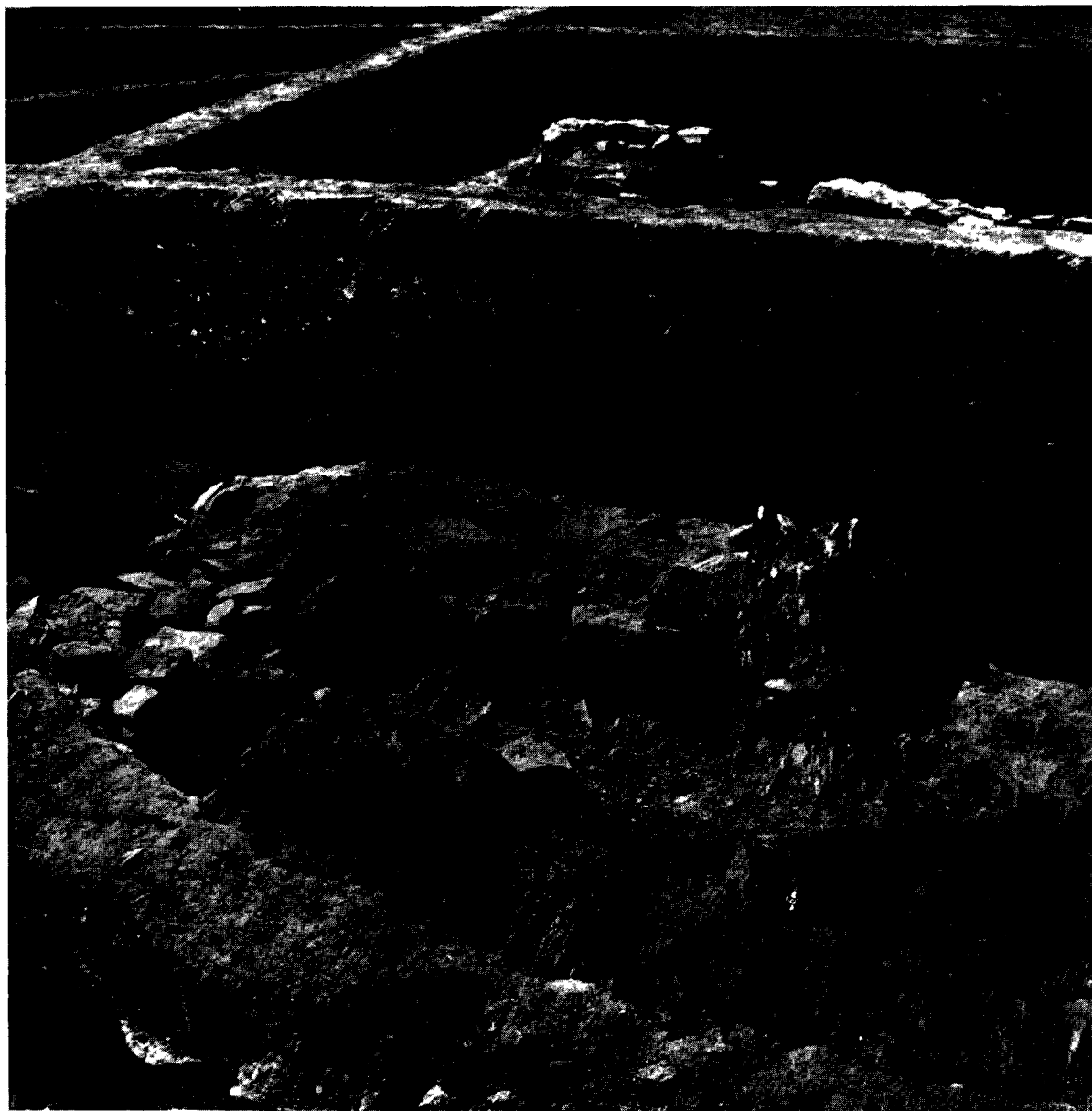
Stratigrafie totožná s hrobem LXXX v sousedství. Hrobová jáma vyseknuta ve skále, má pravoúhlý tvar, obložená na západní a severní straně kameny. Výplň šedoohnědá, slabě kamenitá. Z kostry zachovány dolní končetiny v sek. XXIX.

Hrob č. XCVIII, sek. L.

Stratigraficky kryt šedým nadložím nevýrazným, stavební destrukcí. Hrobová jáma je podlouhlá, zásyp šedý, hlinitý. Orientace Z—V. Kostra natažená, lebka na pravém spánku, ruce podél těla. V témže prostředí leží 2 velké kamenné náhrobní desky.

Hrob č. XCIX, sek. XXX.

Přisazen ke stěně presbytáře. Náhrobní kámen slabě přihrocený na východní straně (140 × 80 cm), kryje šedý zásyp hrobové jámy. Orientace V—Z.

Obr. 87. Kouřim, kostel sv. Jiří, mladší. Torso základového zdiva pod severním náběhem triumfálního oblouku. V popředí vyhloubené hrobové jámy pravděpodobně starší.

Obr. 88. Kouřim, sv. Jiří. Skupina kostrových řadových hrobů východně od kostela XLIII—XLVII.

Hrob č. C, sek. XXIX.

Pod horní vápennou sutí a kamennou sutí. Hrobová jáma krytá náhrobním kamenem. Orientace V—Z jako předchozí.

Hrob č. CI, sek. XX při severní straně kostela — záp. závěr.

Orientace V—Z. Vyznačuje se velkým náhrobním kamenem — rulovou deskou mírně sešikmenou.

Hrob č. CII, sek. XLVI.

Prekřívá hrob XCIV šikmo orientovaný, mladší než horizont s maltovou krou. Dvojhrob orientace Z—V, dvou jedinců pravděpodobně současně pochovaných. Obě lebky porušeny. Jižní kostra: natažená, ruce podél těla; severní: natažená, pravá ruka složena v klín.

Hrob č. CIII—CIV, sek. XXXI — nároží.

Pokračuje v sek. XXX. Stratigraficky níže než závěr presbyteria mladšího kostela. Zahlouben na skále pod šedou hlinitou navázkou. Jde o soustavu pohřbů sekundárně dislokovaných.

Hrob č. CIV, sek. XXXI — uprostřed.

Samostatná lebka v úrovni a v řadě koster výše popsaných.

Hrob č. CV, sek. XXXI — uprostřed.

Samostatná lebka v sekundární poloze v humosní hlíně.

Hrob č. CVI, sek. XXX.

Stratigraficky na skalním podloží podél přístavku staršího kostela a jeho zdiva. Je současný nebo starší než zdivo přístavku. Orientace: V—Z. Kostra v natažené poloze. Spodní kosti a lebka jiného jedince dislokovány.

Hrob č. CVIII, sek. XXIX.

Uprostřed sektoru uvnitř kostela při severní kostelní stěně, před náběhem triumfálního oblouku. Orientace V—Z, hlavou k západu. Je článkem řady pohřbů, respektujících směr kostela a zdi staršího kostela. Pohřeb dvojitý. Starší pohřeb shrnut na obě strany, mladší v natažené poloze s lebkou mírně skloněnou na pravý spánek. Pravidelné kamenné obložení zejména v nohách u strany jižní. V zásypu sebrány fragmenty keramiky a hřeby. Popis (č. nál. 82/62 — obr. 82): zlomky pozdně hradištní ze 4 nádob. Okraj nálevkovitý, na podhrdlí s hrubými vrypky. Okraj ve tvaru římsovitým typu E. Podhrdlí zdobené hustým rýhováním. Zlomek zdobený tmavšími pruhy.

Hrobová jáma CVII, sek. XXXVI, vrstva 10b.

Hrobová jáma bez pohřbu. V zásypu ve hl. 100 cm nalezeny střepy pozdně hradištní (č. nál. 108/62): Okraj nádoby vyhnutý, šikmo seříznutý, okraj vytočený s podhrdlím rýhovaným, s okrajem nálevkovitě skoseným a podhrdlím zdobeným rýhováním nebo hustým rýhováním s vrypky. 2 fragmenty nádoby s okrajem římsovitým, na podhrdlí

hřebenový vpich a rýhování. Zlomky z okrajů nádob, římsovité svisle vytažené (439—441). Zlomky z podhrdlí rýhovaného (6×) a zlomky ze dna.

Nahromadělna kostí, sek. XXXIV.

Tvoří celou vrstvu. Leží na štěrkové navázce a na spodních vrstvách pozdně hradištních. Kosti pocházejí z různých jedinců zdejšího hřbitova, shrnutých na jedno místo nedaleko hřbitovního domku za hřbitovním plotem.

Archeologické prameny, získané novějším výzkumem, nám o založení kostela sv. Jiří, tj. mladší zděné budovy zastavěné plochy, bezpečně z hlediska stratigrafického sdělují, že kostel byl vybudován v době, kdy se již delší, a to nikoli zanedbatelnou dobu užívalo na hradisku keramiky se svisle vytaženým okrajem. Svědčí o tom obsah spodních sídlištních vrstev (č. 195) a zejména obsah suti objektu č. 219, bohatě promíšeného sídlištním materiálem včetně zmíněných progresivních keramických tvarů. I když dnes můžeme datování těchto tvarů po nových nálezech v pražském prostředí posunouti již do průběhu 12. století, nemůžeme založení kostela podle této superposice klásti na sám začátek možného výskytu těchto tvarů. Také okolnost, že jsou již v sídlištní vrstvě staveniště složkou velmi výraznou i po stránce kvantitativní (32 okrajů z celkového počtu 116 a spolu s okrajem římsovitě protaženými 77 všech okrajů), nás spíše opravňuje z archeologického hlediska datovati založení mladšího kostela do průběhu století 13. Srovnáme nyní tyto závěry se zprávami historickými, které o kostele máme.

Nejstarší zmínku o existenci kostela sv. Jiří v Kouřimi přináší konfirmační listina biskupa pražského Tobiáše ze dne 12. 2. 1295, v níž je uveden plebán kostela Ulricus jako svědek.⁸² Je to jediná zmínka o existenci kostela s plebánem, která nám slouží jako pevné datum post quem non, nikoli ovšem jako datum jeho založení. Datum jeho založení je přirozeně starší. Z historických důvodů je pravděpodobné, že druhý nový kostel sv. Jiří s plebánem v čele byl postaven po mocenském pádu hradiska kouřimského, avšak ještě před rozvojem města, které postavilo jako svůj městský farní kostel kostel sv. Štěpána. Existenci tohoto kostela ve městě dokládají pro druhou polovinu 13. století zprávy týkající se města samého k r. 1261,⁸³ které by přirozeně bez centrálního kostela, v daném případě sv. Štěpána, nemohlo být městem. Rozbor umělecko-historický

Obr. 89. Kouřim, sv. Jiří. Kostra z hrobu č. XXV.

82. J. Emler, *Regesta* II 722, Pragae 1882, „Ulricus plebanus s. Georgii in Curim.“

83. Srv. pozn. 125.

souhlasně datuje kostel sv. Štěpána do 2. poloviny 13. století ve dvou stavebních etapách za sebou.⁸⁴

Větší stáří kostela sv. Jiří nepřímo předpokládají také zprávy o Kouřimi jako o sídle arcijáhenství. Svědčí o tom zmínky z let 1228 a 1229 a 1279/90, kdy již politický význam hradu byl zlomen, ale ještě se udržoval jeho význam administrativně politický, neboť ještě r. 1263 je uváděn krajský hradní správce.⁸⁵ Kouřim jako sídlo archidiakonátu předcházela nesporně Kouřimi městu a to nejen na počátku 13. století, ale již i ve století 12.

Kostelem farním, to je obsazeným plebánem, byl pak ze všech kostelů na Kouřimi kromě sv. Štěpána, souvisícího až s vývojem města, jediný kostel sv. Jiří na starší ostrožně. Konfrontace pramenů historických a archeologických tedy vyžaduje existenci mladšího kostela u sv. Jiří spíše již v první polovině století 13. nežli později. Srovnáme nyní data historicko-archeologická s rozborem umělecko-historickým co se týče dispozice a členění chrámové stavby, jak nám ji zachytil archeologický výzkum, doplněný o podobu načrtnutou na rytině Willenbergově.

Kostel sám je, jak bylo dokumentováno výše, kostelem jednolodním s širokou čtvercovou lodí, na níž je bezprostředně vázáno kněžiště s polygonálním pětibokým závěrem. K západní části kostela se připojuje značně užší vstupní prostor. Na základě čtvercového blokového pilíře v západní třetině kostela, který byl zřejmě podporou pro emporu, bylo možno kostel sv. Jiří označit jako kostel emporový.

Členění chrámové jednolodní dispozice ve tři: presbyterium, čtvercovou loď a vstupní předsíň, ještě častěji spojenou s věží, je dispozice zcela běžná u románské architektury zvláště od 12. století v naší oblasti. Neobvyklá je však v té době forma západní předsíně, neboť na Kouřimi nebylo západní věže, jak lze kromě půdorysu soudit především podle Willenbergovy rytiny (obr. 98). Je možné, že předsíň byla připojena dodatečně, nejpozději však v 16. století.

Trojdielné členění chrámové prostory bývá běžné u řady románských kostelů emporových, k nimž počítáme i kostel v Kouřimi, a které souvisejí s potřebami kostela založeného v prostředí hradskeho centra. Emporové kostely můžeme podle *V. Mencla* sledovat u nás po celou románskou dobu až do poloviny 13. století a jsou domovem právě v oblasti Dolní Sázavy (Neustupov, Načeradec, Nesvačily, Jankov, Poříčí n./Sáz., Pyšely), tedy v oblasti, která s kouřimskou přímo souvisí. Vyjadřuje typ hradního kostela v majetku pána ve větších i menších panských centrech, což by samo o sobě rovněž svědčilo spíše pro dobu, kdy vyvýšenina svatojirská si podržela ještě alespoň politicko-správní význam, posílený starou tradicí.⁸⁶

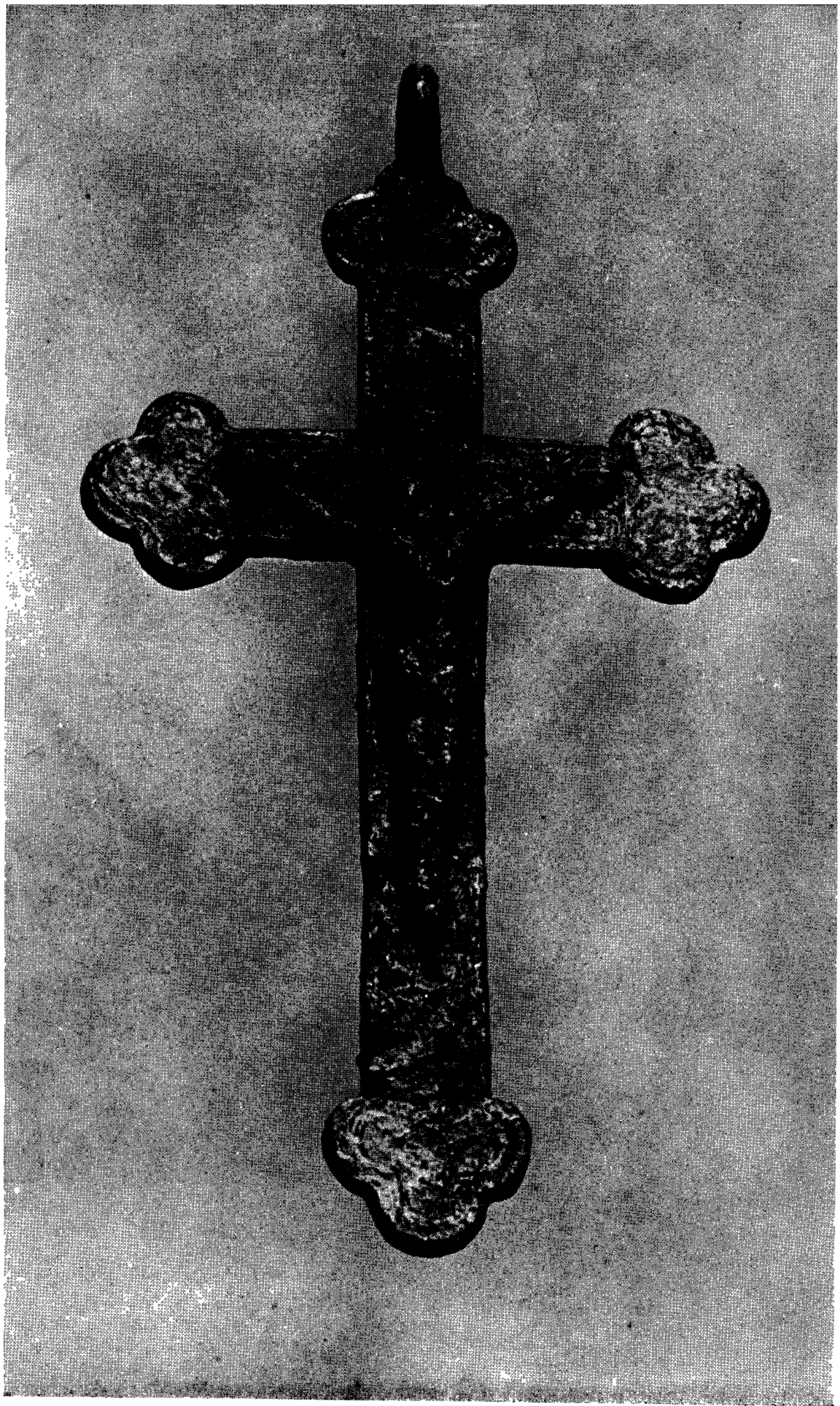
Pro datování našeho kostela po stránce umělecko-historické je nesporně nejdůležitější existence polygonálního závěru, a to právě bez znatelných opěráků. Polygonální závěr je sice architektonickým prostorovým článkem typickým pro architekturu gotickou, nicméně může se vyskytnout též v prostředí románské architektury, zvláště jejího vyspělého a pozdního období, všude tam, kde došlo k uspěšení gotického stavebního záměru. Polygonální závěr v této době vznikl, jak dokumentuje *D. Líbal*,⁸⁷ v prostředí kolébky gotického stylu ve Francii v Burgundsku a Provincii,

84. Z důležitější literatury uvádím: *J. Schaller*, Topographie des Königreichs Böhmen X Prag 1782, 4—28; *B. Grueber*, Die Kunst des Mittelalters in Böhmen II, Wien 1874, 48—50; *J. Braniš*, Dějiny středověkého umění v Čechách I, Praha 1892, 62—65; *D. Líbal*, Kouřim, Poklady umění 57, Praha 1942; *V. Mencl*, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, ZPP X 1950, 1—24, 10—11; *Z. Wirth - A. Müllerová*, Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961, 45—52 (*D. Líbal*); *J. B. Novák*, Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279—1296), Praha 1903, 37 n.

85. Srv. pozn. 78 a 126.

86. *V. Birnbaum*, Románské emporové kostely v Čechách, Sborník k narozeninám K. P. Mádl, Praha 1929, 49—60; *V. Mencl*, Panské tribuny v Čechách, Umění XIII 1965, 29—58, který emporové kostely nověji zpracoval.

87. Výčet polygonálních závěrů v pozdní románské architektuře u *G. Dehio - G. Bezold*, Kirchliche Baukunst des Abendlandes II, Atlas II, Stuttgart 1887—1901, t. 119; *týž*, Geschichte der deutschen Kunst, Berlin 1930, I, 221; *Otto Schmidt*, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Stuttgart 1937 s. v. Apsis; *V. Mencl*, Románská architektura v zemích českých, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění 1937/38, Praha 1939, 19—41, 36; *D. Líbal*, O skupině českých pozdně románských kostelů, Cestami umění, Praha 1949, 63; *týž*, *Zd. Wirth, A. Müllerová*, Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961, 51.

odkud pronikl nejprve do Elsaska a na Horní Rýn, Mohuč, Basel, Freiburg a později v první třetině 13. století se uplatnil u východního závěru basiliky v Bamberku. Přechodné stadium formy se projevuje právě i zde zdívm polygonálním pouze u vnějšího pláště, zatímco vnitřní prostor závěru si podržel ještě půlkruhový charakter.⁸⁸ K nám se tyto tvary dostaly často vlivem cisterckých klášterů hutěmi cisterckými a ovlivnily pozdně románskou architekturu v Čechách i na jižní Moravě.

Jednou z nejstarších staveb s náznakem tohoto vývoje je druhý, tj. emporový kostel ve Vrbčanech, tedy v bezprostředním okolí Kouřimě. *V. Wagner* rozlišil tři stavební fáze: výše vzpomenutého raně románského kostela z konce 10. a 11. století, pozdně románského z 12. nebo spíše z počátku století 13. a nakonec z doby celkové úpravy gotické (p. 71). Náběh k polygonálnímu závěru má právě kostel pozdně románský s emporou a závěrem uvnitř půlkruhovým, vně pak polygonálním o třech stěnách pětiúhelníka (obr. 99 : 5).

Vrbčanský emporový kostel vychází z tendence, předznamenávající blížící se změnu architektonického slohového řádu. Časově i tvarově má však naše památka ještě více společných rysů se skupinou české pozdně románské skupiny kostelů, jejímž hlavním reprezentantem je kostel ve Vinci u Ml. Boleslavě. Vinecký kostel je založen na čtvercovém půdorysu s emporou na jediném pilíři a uzavřen pětibokým presbytářem se slabě vyvinutými opěráky v nárožích. K této skupině řadí *D. Líbal* ještě kostely v Potvorově, Vroutku, Libčevsi, Údlících a Kostomlatech, tedy z oblastí západních a severních Čech. Datování vineckého kostela do 2. čtvrti 13. století se ovšem opírá o vztahy k oblasti bavorské a hornorýnské, burgundské a provençalské, pokud k nám prostřednictvím cisterckých klášterů pronikaly nové myšlenkové proudy⁸⁹ (obr. 99 : 6).

Pozdně románská architektura i u nás byla podnícena různými podněty. Tyto podněty přinášely s sebou ovšem celou řadu nových výtvarných prvků cisterckého tektonického nebo naopak dekorativního zaměření,⁹⁰ např. žebry o čtvercovém profilu nebo uplatněním bohatšího dekoru na fasádách, plastickými lisenami a plastickým dekorem vůbec, které nám nedostatečná zchovalost stavební památky kouřimské nedovoluje sledovat. Zatímco příklad mladšího vrbčanského emporového kostela znamenal počátek přerodu románského stylu, Vinec je příkladem dovršení těchto tendencí, takže Kouřim s kostelem sv. Jiří by mohla představovat střední článek řady, který nám ilustruje 2. čtvrtinu století třináctého. Řadu kostelů pozdně románského období konce 12. a počátku 13. století rozmnožuje *F. J. Lehner* o další — ve Všerubech a v Brůdce na Domažlicku, v Lanžově u Dvora Králové, kostel sv. Václava v Chřenovicích u Ledče n. Sáz., v Bedřichovicích u Votic (kostel sv. Vavřince) — než všechny tyto příklady nedošly žádoucí revise, takže není známa přesná doba vzniku presbytáře a jeho slohový charakter.⁹¹ Na jižní Moravě se tyto nové tendence, v podstatě gotické, projevují např. na basilice v předklášteří u Tišnova právě také v polygonálním závěru a byly rovněž nesené podněty cisterckého stavitelství.⁹²

Z hlediska umělecko-historické analýzy naskýtá se tu však ještě další alternativa klasifikace mladšího kostela, kterou v diskusi na toto thema rozvinul *V. Mencl*. Podle něho náleží kostel sv. Jiří č. 2 ke skupině kostelů gotických s polygonálním závěrem bez opěráků, které mohl podle tvaru pětibokého žebra datovati do doby vlády Václava II.

Tato skupina nebyla dosud souborně publikována, takže mohu jen odkázat na dílčí soupisové práce těchto stavebních památek. Jde o kostely, které náležejí do doby Václava II. na sklonku 13. století a které se vyznačují polygonálním kněžištěm bez opěráků. K tomu došlo sekundární redukcí opěrného systému v rámci vývoje gotické architektury. K této skupině náleží podle *V. Mencla* gotický závěr kostela P. Marie ve St. Plzenci, původně stavba otonská, kostel sv. Martina v Rovné u Červené Řečice s kněžištěm prodlouženým a s čtvercovou lodí, kostel téhož zasvěcení

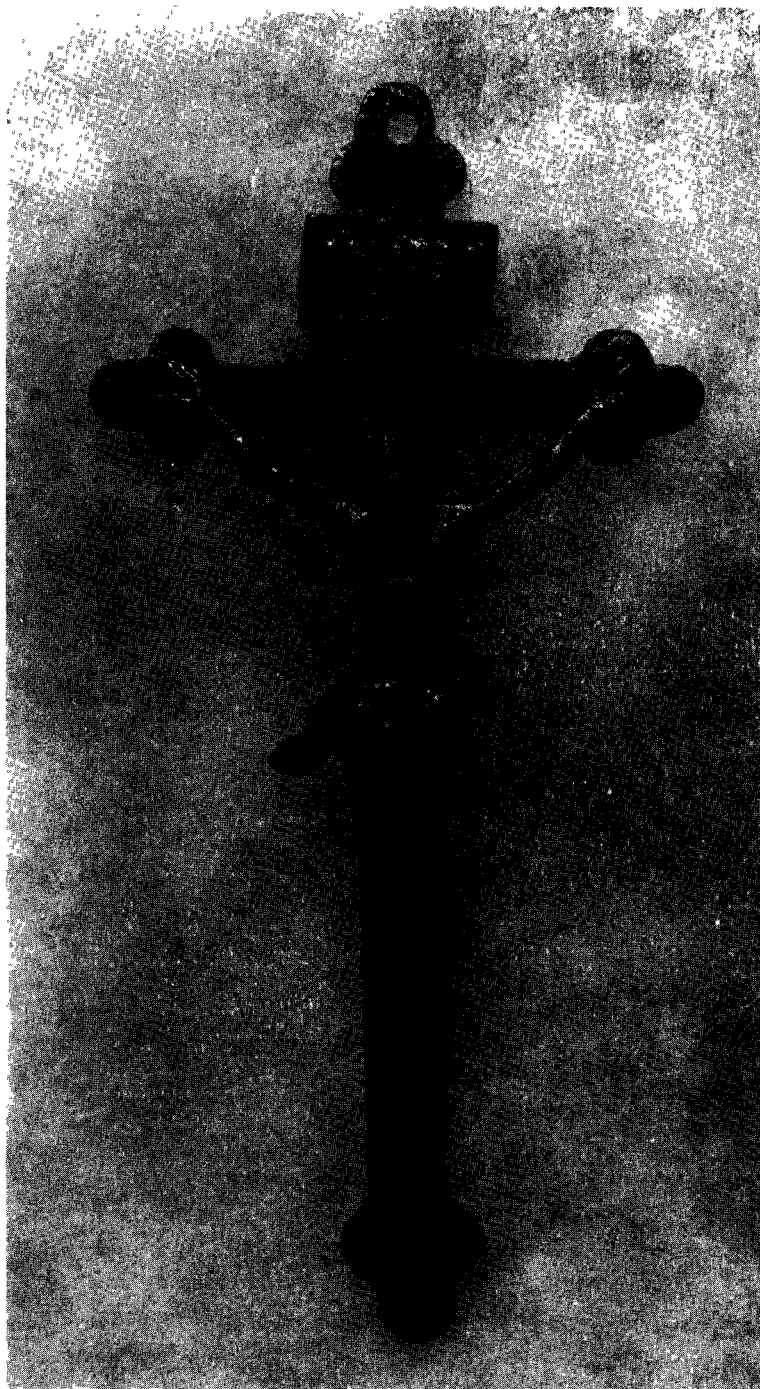
88. *G. Dehio*, *Der Bamberger Dom*, München 1924.

89. *D. Líbal*, o.c., 63.

90. *Týž*, Výtvarný profil cistercké architektury 12. století, Cíbulkův sborník Umění věků, 105—156.

91. *F. J. Lehner*, o.c.; *V. Mencl*, o.c.; děkuji na tomto místě *A. Merhautové*, která mi dala k nahlédnutí dosud nevydaný katalog raně středověké architektury, kde jsou popsány další příklady pozdně románského stavitelství v Čechách a do něhož je již zahrnut kouřimský sv. Jiří po konzultaci s autorem.

92. *Ž. Wirth*, Dějepis výtvarného umění v Čechách I, Praha 1931, 108 (*Vojtěch Birnbaum*); *Žd. Wirth - A. Müllerová*, o.c., 53; *D. Líbal*, *Architektura gotická*, 53.

Obr. 91. Kouřim, sv. Jiří. Bronzový kříž z vrcholného gotického období z hrobu č. XXIV.

z Kostelních Střimelic u Českého Brodu, běžně datovaný až do poloviny 14. století, severní boční loď kostela sv. Jakuba Většího ve 13. století, přistavěná k starší románské lodi, kostel sv. Vavřince se zachovaným presbyteriem v Strašicích na Rokycansku, kostel sv. Jana Křtitele v Chuděnicích u Klatov, dosud datovaný až do 2. poloviny 14. století, dnes silně zbarokizovaný kostel sv. Mikuláše z Prostiboře na Stříbrsku, kostel sv. Michaela z Meclova u Horšovského Týna, dosud klasifikovaný jako pozdně gotický z druhé poloviny 15. století; kostel sv. Bartoloměje v Kvasňovicích u Horažďovic s věží v průčelí a s přilehlou sakristií, Staré Sedlo u Tachova s kostelem Nanebevzetí

Obr. 92. Kouřim, sv. Jiří. Část nádoby ze sídlištní starší fáze z obj. č.45 : 6.

točených na rychle rotujícím kruhu. Představu o zastřešení a uzavření kostela máme jen z Willenbergovy kresby z poč. 17. století, která i když je relativně velmi přesná, přece jen zachycuje stav, vzniklý po historicky doložené přestavbě gotické z konce 14. století, jak ještě uvidíme, a z dalších úprav. Domnívám se také, že dosud neznáme všechny kostely, které předjímají určité prvky gotické, k nichž u nás dochází na konci pozdně románské doby a které jsme zatím bezpečně doložili jen ve Vrbčanech a ve Vinci. Bylo by třeba revidovat všechny příklady, uváděné *F. J. Lehnerem* v rámci pozdně románské skupiny památek.

Za daného stavu vědění považují obě alternativy, jak tu, která datuje památku do první poloviny 13. století, tak tu, která shledává důvody pro druhou, tj. do 80. let tohoto století, za možné, a to až do r. 1295, kdy je uváděn první plebán kostela a kdy o jeho existenci již není možno pochybovat.

Další osudy mladšího kostela sv. Jiří vyplývají z dalších pramenů historických. Tak v r. 1381—3, tedy v zralém období rozvitého gotického stylu, došlo zřejmě k jeho stavební obnově, když jeho

P. Marie s postranními emporeami, Semněvice u Horšov. Týna s kostelem sv. Jiří, připomínaným ve 14. století a Dráčov u Soběslavě s kostelem sv. Václava z přelomu 13. a 14. století. Takto redukovaných závěrů by bylo možno ovšem jmenovat více.⁹³

S touto klasifikací kostela sv. Jiří v Kouřimi souhlasí vlastní tvar půdorysu památky, stejnorodní presbytáře s vlastní lodí, budeme-li považovat kresbu Willenbergovu za obraz původního stavu, charakter lomového zdiva, který však můžeme posuzovat jen podle základů, a neodporují tomu v podstatě ani poznatky stratigrafické, neboť kostel je nejmladší stavbou na hradisku. Naproti tomu lze namítnouti, že není tato interpretace v plném souladu s historickým vývojem kouřimské oikumeny především proto, že kostel by byl postaven vlastně až v době, kdy svatojirská ostrožna pozbyla i toho politicko-správního významu, který ještě krátce po polovině 13. století si podržovala. O osídlení naší ostrožny na konci 13. století a ve století dalším máme zatím velmi málo dokladů archeologických v nádobách vy-

93. Rovná: *Zd. Wirth*, Umělecké památky Čech, Praha 1957, 657 n.; *J. Solař*, Pam. arch. V 1863, 336 n.; Kostelní Strimelice: *A. Podlaha*, Soupis XXIV, Praha 1907, 172 n.; *Zd. Wirth*, Umělecké památky Čech, 355; Slavětín: *B. Matějka*, Soupis II, Praha 1897, 72 n.; Strašice: *A. Podlaha*, Soupis IX, Praha 1900, 138—140; Chudějnice: *A. Vaněk - K. Hostaš - F. A. Borovský*, Soupis VII, Praha 1899, 23 n.; Prostiboř: *J. Kamper - Zd. Wirth*, Soupis XXX, Praha 1908, 175—7; Meclov: Umělecké památky Čech, 468; Kvásňovice: *tamže*, 395; Staré Sedlo u Tachova: *tamže*, 715; Semněvice: *tamže*, 681; Dráčov u Soběslavě: nepublikovaný; St. Plzeňec: *V. Mencl*, Umění VII 1959, 334 n. Za upozornění děkuji *dr. Menclovi*, který tuto skupinu památek revidoval.

Obr. 93. Kouřim, sv. Jiří. Výběr nádob z ostrožny svatojirské z mladšího období (1) a z pozdního hradištního období (2—4). 1 : 142/3; 2 : 104/1; 3 : 128/1; 4 : 127/35.

duchovní správce rektor kaple Jakub Voračický z Paběnic v r. 1381 nadal kapli 2 pražskými kopami a týž dva roky nato ji uskutečnil. (*Jacobus de Pabyenicz, rector capelle s. Georgii prope Curim ... pro eadem pecunia dicte sue capelle condicionem cupiens facere meliorem ... et eadem curiam denuo una cum capella de novo extruxit et instauravit ...*) Tehdy došlo k nějaké značnější přestavbě, která však navazovala na starší stavbu kostela. S tou je třeba počítat při posuzování Willenbergovy v podstatě velmi přesné rytiny (viz obr.).⁹⁴

V r. 1395 se uvádí kaple sv. Jiří v majetku kláštera břevnovského v jeho privilegii.⁹⁵ Lze předpokládat z posloupnosti plebánů, že asi od r. 1365 do husitských válek 1425 byli kouřimští faráři dosazováni břevnovským klášteřem. Byli to Benediktus Jakub, totožný zřejmě s již výše uvedeným,

94. *B. Balbin*, *Miscellanea historica regni Bohemiae* I, 5, *Parochialis et sacerdotalis*, Pragae 1683, 247; *F. Tadra*, *Soudní akta konsistoře pražské II*, Praha 1893, 190 n.

95. *A. Profous*, *Místní jména v Čechách IV*, s.v. Vykáň, Praha 1957, 659. Vypsáno *A. Sedláčkem* z AMV z opisu z r. 1732.

který byl v tu dobu plebánem v Kopanině, pak Jan z Dubé a Václav.⁹⁶ Není tedy divu, že r. 1406 se jmenuje kaple sv. Jiří v majetku břevnovského kláštera.⁹⁷

Když v r. 1547 Ferdinand I. městu vrátil zádušní statky, uvedl mezi vrácenými i kostel sv. Jiří, tehdy obnovený. Snad z té doby pochází renesanční cibulová věžička, zachycená na rytině Willenbergově. O nějaké stavební úpravě se mluví i v záznamech městského archivu v Kouřimi. Vyplývá to z položek purkmistrů z r. 1559. Z těchže pramenů vyvozuje městský archivář B. Svoboda z Kouřimě, že po plebánech dosazovaných břevnovským klášteřem po r. 1425 přestal být kostel sv. Jiří farním, dostal se do správy děkanů kouřimských od sv. Štěpána a kostela sv. Jiří a hřbitova bylo užíváno k pohřbívání podruhů, přespolečných a zemřelých na epidemii, jako např. za moru r. 1562 a později.⁹⁸

R. 1659 byl kostelík ohrazen zdí, opatřen plechovou věžičkou a 2 zvony. O tom svědčí *J. V. Žyvalda*, kouřimský farář, který se rozepsal o památkách kouřimských a určuje polohu kostela sv. Jiří „na rozkošném přívrší k polední straně mezi zahradami“.⁹⁹

Podle archivu pražského arcibiskupství byl inventář kostela ne příliš bohatý: větší zvon na věži, malý při oltáři, 1 portatle, 2 antipendia, 1 krucifix, 2 dřevěné svícny a 1 nová kazatelna.¹⁰⁰

Kostel byl podle místních záznamů za Josefa II. zrušen a brzo na to v první třetině 19. století rozebrán.¹⁰¹ Kamene bylo používáno kouřimskými obyvateli k různým stavebním účelům.

VI Historie Kouřimě děpoltické

I když zmínky o kostele sv. Jiří, uvedené v předchozí kapitole, se nepřímou dotýkají i dějů celé svatojirské ostrožny a tedy ve skutečnosti historie Kouřimě předkolonizační, přece jen kostel sv. Jiří, jak jsme viděli, přetrval po staletí zánik hradiště, zatímco hradiště samo tvořilo uzavřený historický celek v rámci vývoje kouřimského osídlení. Také po stránce funkce hradiště byl sledován kostel a jeho správy postižen pochopitelně jen církevní význam Kouřimě zejména jako eponymního centra a snad i sídla archidiakonátu, nikoli jiných stránek správních a mocenských, jak se nám nakonec jeví ve fázi děpoltické. Nebude tedy bez významu sepsati historii Kouřimě našeho období, jak nám ji podávají historické zprávy, období, které se váže jen k následné vrcholné fázi hradiště svatojirského 12.—13. století.

Do doby 12. století se jako nejstarší hlásí údaj zakládací listiny kapituly vyšehradské, podepsané sice Vratislavem II., označené však *G. Friedrichem* jako falsum 12. století. V této listině je Kouřim označena jako centrum, z jehož pravomoci je kostelu vyšehradskému připisáno 6 služebníků.¹⁰²

Také v darovací listině Soběslavově, datované r. 1130, ustanovuje kníže kostelu vyšehradskému desátek ze zisku některých správních center, mezi nimiž je jmenována rovněž Kurim civitas.¹⁰³ V r. 1167 je připojen na královské darovací listině Vladislavem II. jako svědek „Peregrinus curimensis“, který je tu uváděn mezi nejvyššími osobnostmi českého království.¹⁰⁴

96. *J. Emler*, Libri confirmationum III 7, Pragae 1866, 277, 299.

97. *J. Emler*, Decem registra censum bohemia compilata aetate bellum hussitissimum praecedente, Praha 1881, 179: . . . Item collatio capelle Georgii Kurzim pertinet ad monasterium Brzewnow.

98. Použil jsem archivních záznamů z Kouřimě, za což děkuji B. Svobodovi, kouřimskému správci archivu. Srv. též Ottův slovník naučný XIV, 1007.

99. *J. E. Žyvalda*, o.c. v pozn. č. 21.

100. Archiv Pražského arcibiskupství D 85—90, Karton 2390. Podle laskavého upozornění *dr. V. Rymeše*, kterému vděčím též za jiné připomínky a doplňky k dějinám kostela.

101. Podle místních dokladů i tradice v Kouřimi samé byl kostel za Josefa II. zrušen a v třicátých letech XIX. století srovnán se zemí. Konkrétní písemný doklad o tom jsem nikde nenalezl.

102. Souhrn níže uvedených pramenů ze starších edic podal na konci minulého století *V. Oehm*, Paměti kr. města Kouřimě I, Praha 1894, 67 n.; *G. Friedrich*, CDB I, Praha 1904, 376—387 „In castro Curim ministeriales qui dicuntur luse VI.“

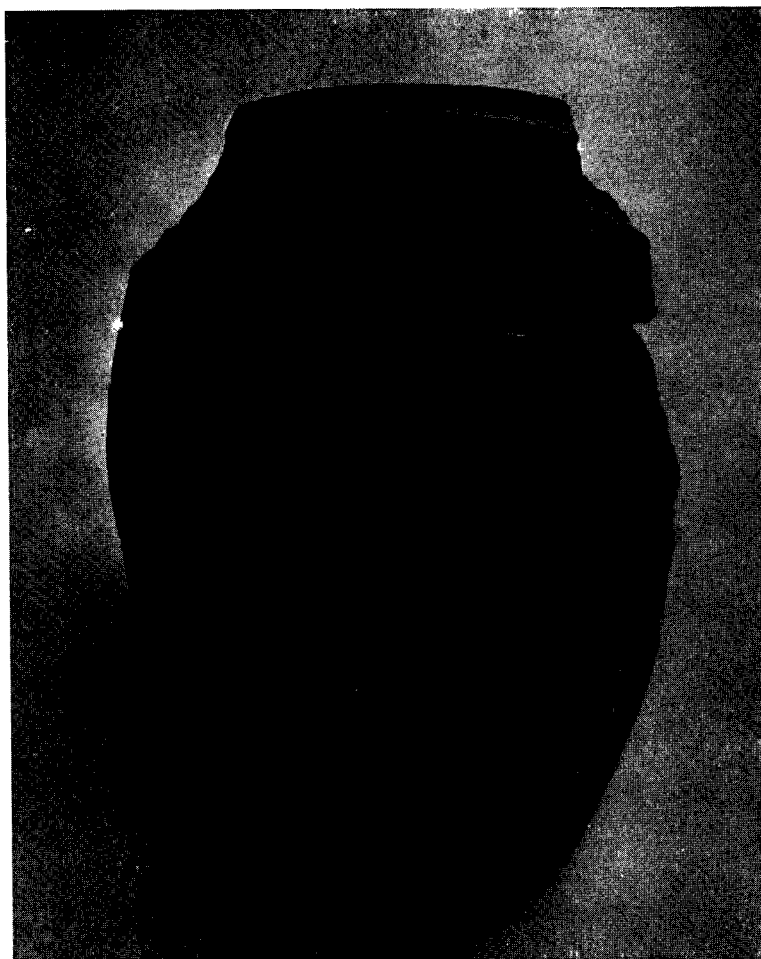
103. *K. J. Erben*, Regesta I, Pragae 1855, 93 (č. 211); CDB I, III—115 (č. 111); „Decimam marcam de annuo tributo idem fratres in his civitatibus habeant: Prage, Visegrad, Satcsi, Sedlcih, Lutomicih, Beline . . . Kurimi“; *G. Friedrich*, CDB I, 113 (111), 9.

104. *G. Friedrich*, CDB I, 412.

Táž konfirmační listina krále Vladislava II. z r. 1167 jmenuje jako svědka listiny Zdeslava kouřimského, který byl patrně purkrabím kouřimského centra.¹⁰⁵ Z doby o málo pozdější představuje darovací listina biskupa Bedřicha kastelána kouřimského Rudolfa ze dne 12. 3. 1177.¹⁰⁶

Na počátku 13. století se v pramenech objevuje zmínka o „provincia Curimensis“, jindy „Churimensis“, což značí, že Kouřim byla tehdy správním střediskem určitého teritoria. Tak je tomu r. 1205 v donační listině Přemysla I. r. 1205,¹⁰⁷ i v r. 1228.¹⁰⁸ Také zakládací listina kláštera břevnovského domněle z r. 993, hodnocená však jako falsum století 13., se zmiňuje o kouřimské provincii i o civitas.¹⁰⁹ Termín dokládá rovněž soudně-právní funkci kouřimského centra. Zmínka v listině je připojena proto, že klášteru břevnovskému tehdy totiž náleželo podací právo u kostela sv. Jiří, jak již výše uvedeno. Soudně správní funkci kouřimského centra dokládá i konfirmační listina krále Přemysla I., sepsaná r. 1220 ve prospěch téhož kláštera, v níž se uvádí jako svědek Vlastislav, soudce v Kouřimi.¹¹⁰

O Děpoltovi jako knězi kouřimském mluví Dalimil, který líčí jeho vzpouru proti králi Přemyslovi.¹¹¹ Povědomí o tom, že Děpoltici měli úděl ve východních Čechách a zvláště na Kouřim-

Obr. 94. Kouřim, sv. Jiří. Část velké zásobnice se svisle vytaženým prohnutým okrajem z pozdní doby hradištní 12.—13. století, o. 137b/2.

105. G. Friedrich, o. c. 412.

106. K. J. Erben, Regesta I, 158 (č. 358); G. Friedrich, CDB I 246—7 (č. 280).

107. K. J. Erben, Regesta I, 222—224 (č. 223), CDB II, 382 (č. 359), 35; v donační listině Přemysla I.: „Quidam miles nobilis, nomine Wchyna, praedium, quod est in provincia Churym, cui nomen Postupicych — contulit cum silva.“

108. CDB II, 312 (č. 316), 24: „Zdeslaus, dux Boemiae notificat Pribizlaum militem contulisse ecclesiae Lubensi in Zlesia villas quasdam in provincia Curimensi sitas . . . — tres hereditates suas contulit videlicet Radlicz, Crezci, Prestawici in provincia Curimensi sitas.“

109. G. Friedrich, CDB I, 3497 n., (č. 375) 15; V. Chaloupecký, Prameny 10. století, Svatováclavský sborník II, 2 1939, 431, 480: „ . . . decimum forum decimumque de omni iudicio in civitate Churimi.“

110. K. J. Erben, Regesta I, 290 (č. 620): „testes: . . . Wlastislav, iudex churimensis . . .“ CDB II, 412 (č. 375), 23.

111. J. Daňhelka - B. Havránek, Veršovaná kronika t. řeč. Dalimila, Praha 1957, kap. 77, 132. „Tehdy Děpolt, kněz zlickovský, jenž by nyní slul kúřimský, nechtieše knězi Přemyslovi slúžiti; kněz Přemysl muši naň jíti. Kněz Děpolt proti němu vynide a v tom boji Děpolt snide. Zlicov město tvrdé bieše a nad ním dobrý hrad stojieše. Čechy před Zlicov přijidu a valem v přiekop vnidu. Všickni: „Vzkúřimy“ řečechu, proto tomu městu Kúřim vzděchu. Děpoltova čeled do Polan jide a tu bez mála všecká snide.“

sku, se obrází i v jiné pasáži kroniky Dalimilovy i když v báječném zarámování období vlády Neklanovy.¹¹²

O povstání Děpoltově proti Přemyslovi I. vypráví po Dalimilovi kronikář karlovské doby Přibík Pulkava z Radenína¹¹³ a stejně tak B. Paprocký v Diadochu z r. 1602,¹¹⁴ v němž je uveřejněna i cenná rytina Willenbergova, o níž byla řeč při interpretaci kostela sv. Jiří, který je zde zobrazen.

Moc i lesk děpoltické větve přemyslovské se datuje od veřejného vystoupení Děpolda I., syna Vladislava I., a jeho manželky Richenzy z Bergu.¹¹⁵ Svému bratrovi Vladislavovi II. byl velkou oporou jak při obraně Pražského hradu proti Konrádu Znojenskému r. 1142, tak jako správce země v době křižácké výpravy v l. 1147/48. Svůj význam podpořil i sňatkem s dcerou Albrechta Medvěda z rodu Wettinů r. 1153. Účastnil se řady sněmů říšských v Bamberku (1157), v St. Jean de Losne v Burgundsku i jinde (1162) a stál ve středu tehdejšího církevně politického dění. Podílel se r. 1165 na sjezdu v Altenburku. Velkou čest mu vynesla zejména účast na vojenském tažení Vladislava II. ve službách císařských v Itálii (1161—62), stejně jako podruhé, když velel tamnímu českému pomocnému sboru (1166—67). Tam však téhož roku zahynul na mor. Není divu, že je vedle Vladislava krále uváděn jako nejmocnější po vévodovi. O jeho vztahu k východním Čechám z historických zpráv nevyplývá nic přímo, avšak jen nepřímě. Nicméně někteří historikové vyslovili mínění, že jeho syn Děpolt II., který již úděl ve východních Čechách držel, zdědil svůj úděl již po otci.¹¹⁶ Děpolt II. vystupuje v důležitých listinách jako svědek (1181, 1184), avšak 1187 dostal se do osudného sporu s biskupem Jindřichem-Břetislavem a utekl se do ciziny. Na čas r. 1189—90 se vrátil do svého údělu,¹¹⁷ brzy však na III. výpravě křížové 1190 u Akkonu zemřel jako jeho otec na mor.¹¹⁸ I když Děpolt II. úděl ve východních Čechách měl, není přitom nic známo o Kouřimi, nicméně je pravděpodobné vzhledem k významu Kouřimě, že Kouřimsko se svým přirozeným centrem bylo rovněž podstatnou součástí tohoto údělu.

S Kouřimi jsou však zřetelně osudově spjaty dějiny tohoto rodu za posledního jeho člena Děpolda III., který se opíral o příbuzenství s míšeňskými Wettiny po předcích a s polskými Piasty sňatkem s Adélou sestrou polského Jindřicha I. Bradatého. Nároky tohoto Děpoltice sahaly až k samému trůnu, což dalo podnět k skryté a brzy zjevné roztržce s českým králem Přemyslem Otakarem I.

Roztržka Děpolda III. s Přemyslem se datuje již od r. 1203, kdy Děpolt se obrací na krále Filipa Štaufa a nechává si od něho přidělit Čechy v léno.¹¹⁹ Stalo se to v době, kdy Přemysl se naopak odvrátil na čas od Filipa a přiklonil se k straně Guelfů, ke straně Oty IV.

112. *Tamže*, kap. 22, str. 48: „Neklan dva syny jmějieše stařejšíemu jmě Hostivít bieše, mlazší jmě Děpolt jměl ten Zlicko za svůj díel měl. Jemuž tehdy diechu Zlicko, tomu potom vzděchu Kúřimsko.“

113. Přibík Pulkava z Radenína: *J. Emler*, FRB V, 120; CDB 1, 111—115/č. 111.

114. B. Paprocký, *Diadochos aneb Poslaupnost knížat a králův českých*; Praha 1602, 177, O tomto úseku našich dějin se podrobněji rozepisuje *F. Palacký* v *Dějínách národu českého* a ještě detailněji *V. Novotný*, *České dějiny* 1928, I, 3, zvláště na str. 252, pozn. 1 a 555, který cituje předcházející monografické práce o Děpolticích G. Dobnera: *Historische Nachrichten von dem herzoglichen Geschlechte der böhmischen Theobalde* nebo *R. Kreutze*, *Děpoltici z rodu Přemyslova a osudy jejich* 1886.

115. *V. Novotný*, o.c., I, 3, 6, 8, 58, 69, 174, 568.

116. *V. Novotný*, o.c., I, 3, 1002—1004; *Letopis Jarlocha*, FRB II, 461 (ed. *J. Emler*) Praha 1874.

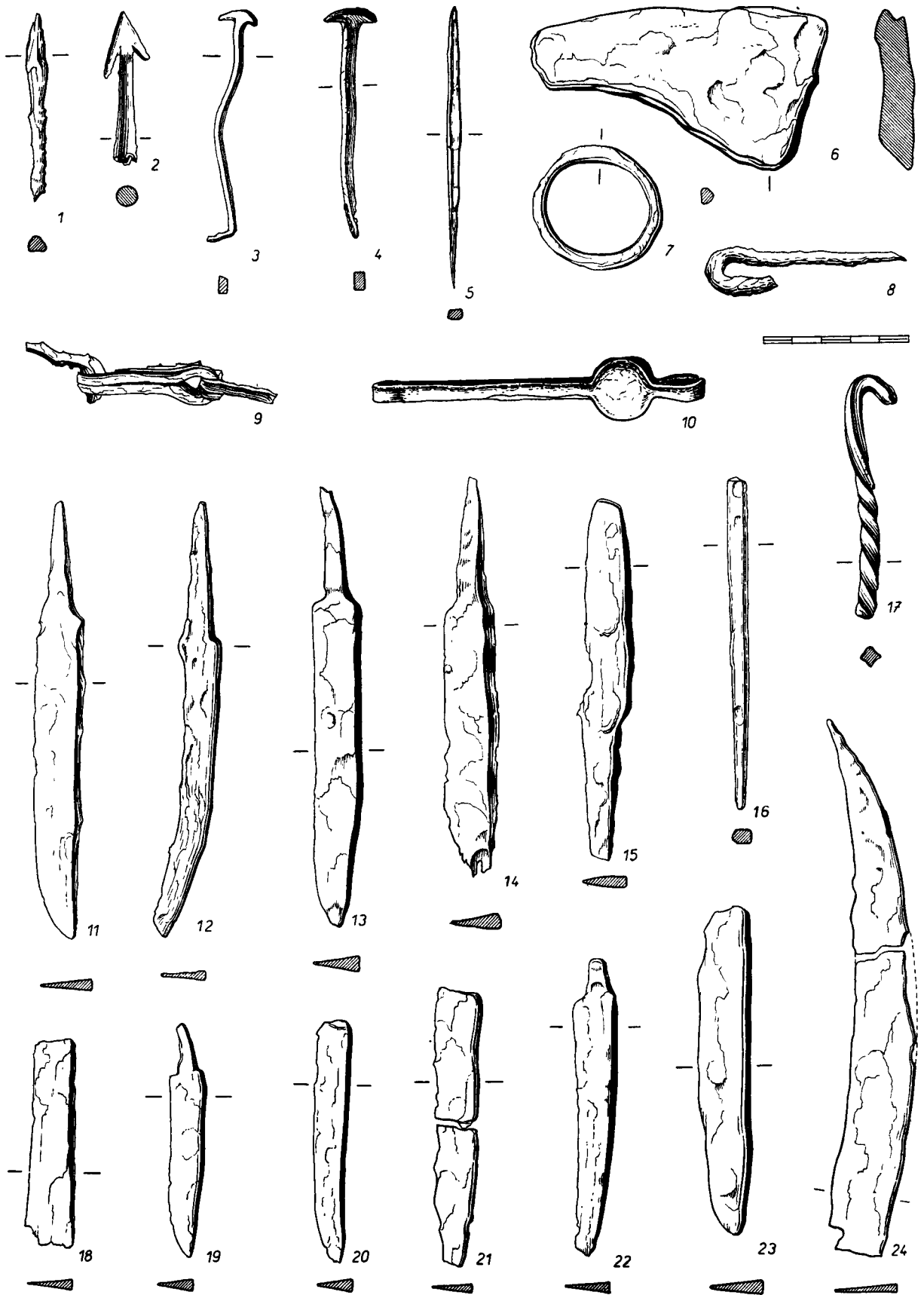
117. FRB II, 280 (ed. *J. Emler*), Praha 1874; *V. Novotný*, o.c. I, 2, 1105.

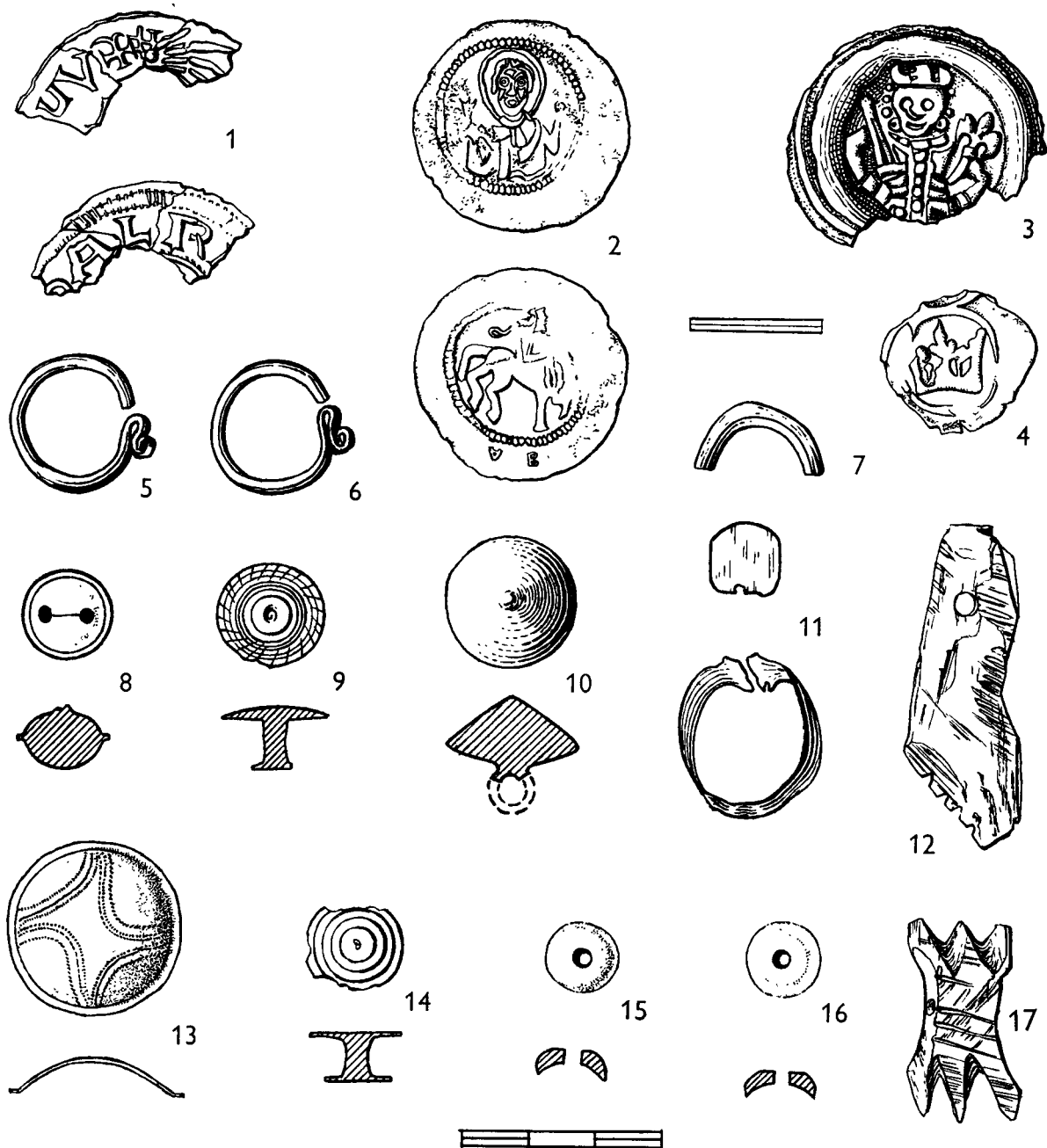
118. *V. Novotný*, o.c., I, 2, 1105, p.1, 1110, p. 1.

119. *Tamže*, I, 3, 254.

Obr. 95. Kouřim, sv. Jiří. Železné předměty mladší a pozdní doby hradištní z různých poloh a objektů: střely (1—2), hřeby (3—4), tyčinka šídlovitá (5), polotovar kovářský (6), železný kroužek a závěs z postroje (7—9), pinseta (10), tordovaná tyčinka (17), nože (11—23), srp (24).

1: o. 49; 2: o. 127; 3: vrstva o. 195; 4: o. 222; 5: o. 18, hradební konstrukce; 6—7: ochoz sev. hradby; 8: ze zasypu hrob. jam v sek. XLIV; 9: tamže; 10: o. 142, sídl. jáma; 11—12: o. 137b; 13: o. 124; 14: z ochozu jižní hradby; 15: o. 158; 16: c. 167, ohniště; 17: z povrchové vrstvy s. II; 18: o. 104; 19: o. 104; 20: o. 144; 21: kamenitá mez recentní; 22: o. 132; 23: vnitřní příkop sev. hradby; 24: z destrukce severní hradby.

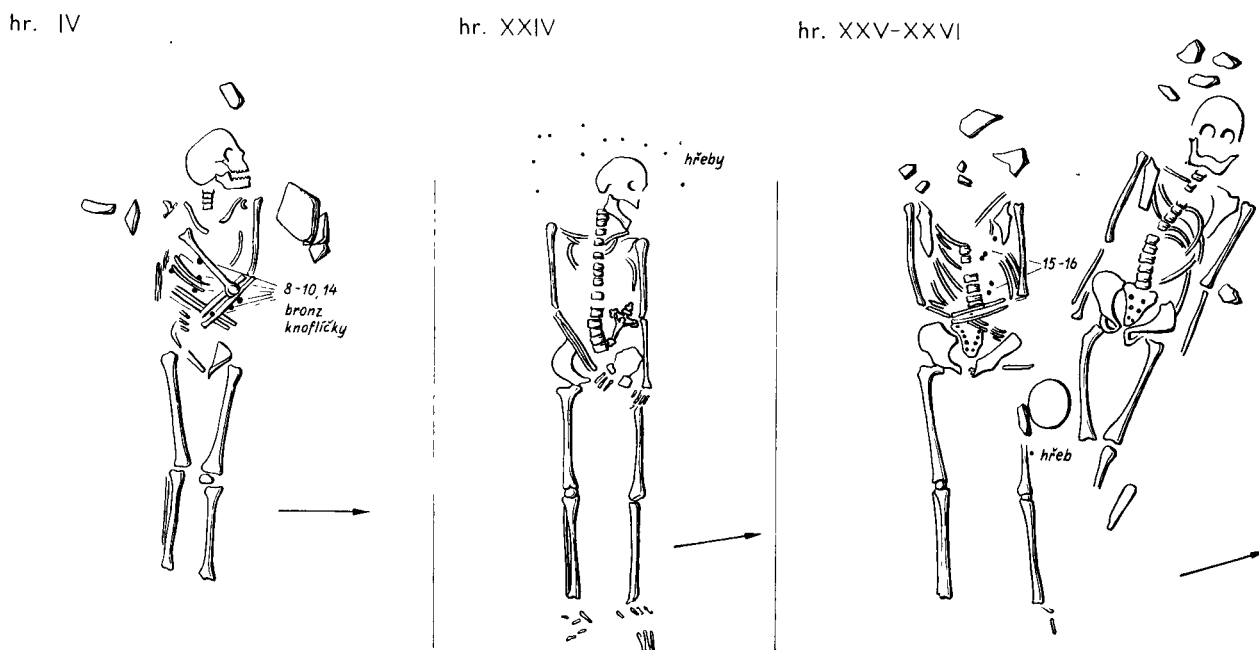
Obr. 96. Kouřim, sv. Jiří. Mince a ozdoby. 1: zlomek mince Oldřichovy z destrukce severní hradby, o. 13; 2: revers a avers denáru Vladislava II. z hrobu XXXI severně kostela; 3: brakteát (14. stol.) s obrazem korunovaného panovníka, ze sekundární polohy při hr. XXXI; 4: jednostranný halč s korunou typu Castelin (1384—1487); 5—6: záušnice ze sekundární polohy severně kostela; 7: zlomek prstýnku ze žlutavé skelné masy, z chaty 137b z pozdní doby hradištní; 8—10, 14: bronzové knoflíčky z hrobu č. IV; 11: bronzový plechový prstýnek z hrobu LII; 12, 17: kostěné závěsky z hrobu č. XXV ze XIV. století; 13: bronzový terčík zdobený, ze sekundární polohy nad rumištěm č. obj. 219; 15—16: perleřové knoflíčky z hrobu č. XXV.

Nicméně roztržka nebyla ještě trvalá, takže Děpolt v listině z let 1204—14¹²⁰ se mohl představit jako pán velkého údělu ve východních Čechách: dux Czazlawiensis et Hrudimensis et Wratislauensis, k němuž brzo přistoupilo i správcovství Plzeňska v r. 1213.¹²¹ Kupodivu ani zde není ještě uvedena Kouřim. Podle některých historiků padl nový stín na vztah Děpoltův ke králi Přemyslovi,

120. G. Friedrich, CDB II, 107 (č. 112), 14.

121. G. Friedrich, CDB II, 434 (č. 386) 32; V. Novotný, o.c., I, 3, 317.

když 8. 6. 1216 král dal v Praze zvoliti svého syna Václava za českého krále jako prvorozeného, neboť jeho zvolení se Děpoltici nezúčastnili. S tím by souhlasilo, že Děpolt III. se téhož roku zmocnil jako křižák nějakého královského hradu, jehož se však dokonce po zásahu papežově Děpolt III. vzdal a nastoupil křížovou výpravu proti Prusům.¹²² Není přesvědčivých dokladů pro tvrzení *G. Dobnerova* a *J. V. Šimákovy*, že oním hradem byla Kouřim.¹²³ Nové události však vedly ke vzpouře Děpoltově proti Přemyslovi. Když markrabě moravský Vladislav r. 1222 zemřel, veškerou moc na Moravě si přisvojil Přemysl a nechal se zastupovati v nepřítomnosti olomouckým biskupem Robertem. Děpolt III., který si zřejmě činil nárok na Moravu, se tomuto rozhodnutí vzepřel. A tu se dovídáme, že Přemysl zakročil válečně, oblehl Kouřim a hradu dobyl. Přitom padl sám Děpolt III.¹²⁴ K této porážce Děpoltově se tedy zřejmě vztahují verše Dalimilovy (p. 111).

Obr. 97. Kouřim, sv. Jiří. Kostry IV, XXIV—XXVI s šatovou výbavou a křížky ze 14. století.

Teprve v této souvislosti se Kouřim uvádí jako jedna z hlavních opor Děpoltovy moci a jelikož Děpolt sám zde padl, můžeme mysliti na Kouřim jako na sídelní centrum panství Děpolda III. ve smyslu Dalimilově.

Důsledkem neblahé bitvy o Kouřim bylo zřejmě vyhnanství Děpoltovy manželky Adély a jeho synů a konečně i založení královského města Kouřimě v podhradí. Přesné datum založení města známo není. Ovšem již r. 1261 za vlády Přemysla Otakara II. se město Kouřim klade za vzor jiným městům jako Přelouči¹²⁵ po stránce městského práva a Jaroměřicům způsobem opevnění. Město tedy vzniklo někdy po r. 1223, po porážce Děpoltově a před r. 1261, patrně buď za vlády Václava I., nebo hned na počátku vlády Přemysla Otakara II. Politicko-mocenský pád děpoltické Kouřimě a založení královského města spadá do doby, kdy z vnějších i vnitřních důvodů zaniklo hradisko u sv. Jiří jako mocenské centrum i jako centrum osídlení, neboť veškeren život se postupně stěhoval do nového města. Zprávy z r. 1248 a 1261, tedy z doby, kdy město bylo již založeno, které uvádějí ještě villica — správce kouřimského,¹²⁶ připouštějí domněnku, že ještě nějaký krátký

122. *V. Novotný*, I 3, 322.

123. *Tamže*, p. 3.

124. *V. Novotný*, I 3, 555, p. 1, 1002—1004, kde je uvedena veškerá historická literatura k této otázce ze starší doby.

125. *J. V. Šimák*, *České dějiny* I, 5, *Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, 938 n., p. 3; *J. Čelakovský*, *Privilegia měst venkovských v království českém II*, Praha 1895, 100: „... in Churim ... jus, quod habet Magdeburgensis civitas“; *J. Emler*, *Regesta II*, 1236.

126. *J. Emler*, *Regesta II*, 158; *J. V. Šimák*, o.p., 937.

čas byla v Kouřimi královská správa podle tradice krajského hradu. Nemůžeme se však domnívat, že by správa krajského hradu dožívala dlouho vedle nově založeného města.

Z konfrontace historických zpráv a nalezených objektů archeologických, ať již fortifikačních, sídlištních nebo církevních vyplývá, že stavby na ostrožně nalezené, náležející bohatému mladšímu osídlení doprovázenému vyspělou keramikou s výraznou profilací nádob (s profilem typu E) se svisle vytaženým římsovitým okrajem, souhlasí právě s obdobím, kdy se o Kouřimi 12. století a první poloviny 13. století množí i historické zprávy politicko-správní a soudní povahy, které vyvrcholily zápasem Děpolda III. o český trůn.

Obr. 98. Kouřim, kostel sv. Jiří, mladší, podle Willenbergovy rytiny z roku 1602, spolu s hřbitovním domkem a hřbitovní zdí. Předpokládá stavební úpravu jak z konce 14. století, tak ze století 16.

VII Pozdně románská plastika lvů z Kouřimě — Exkurs

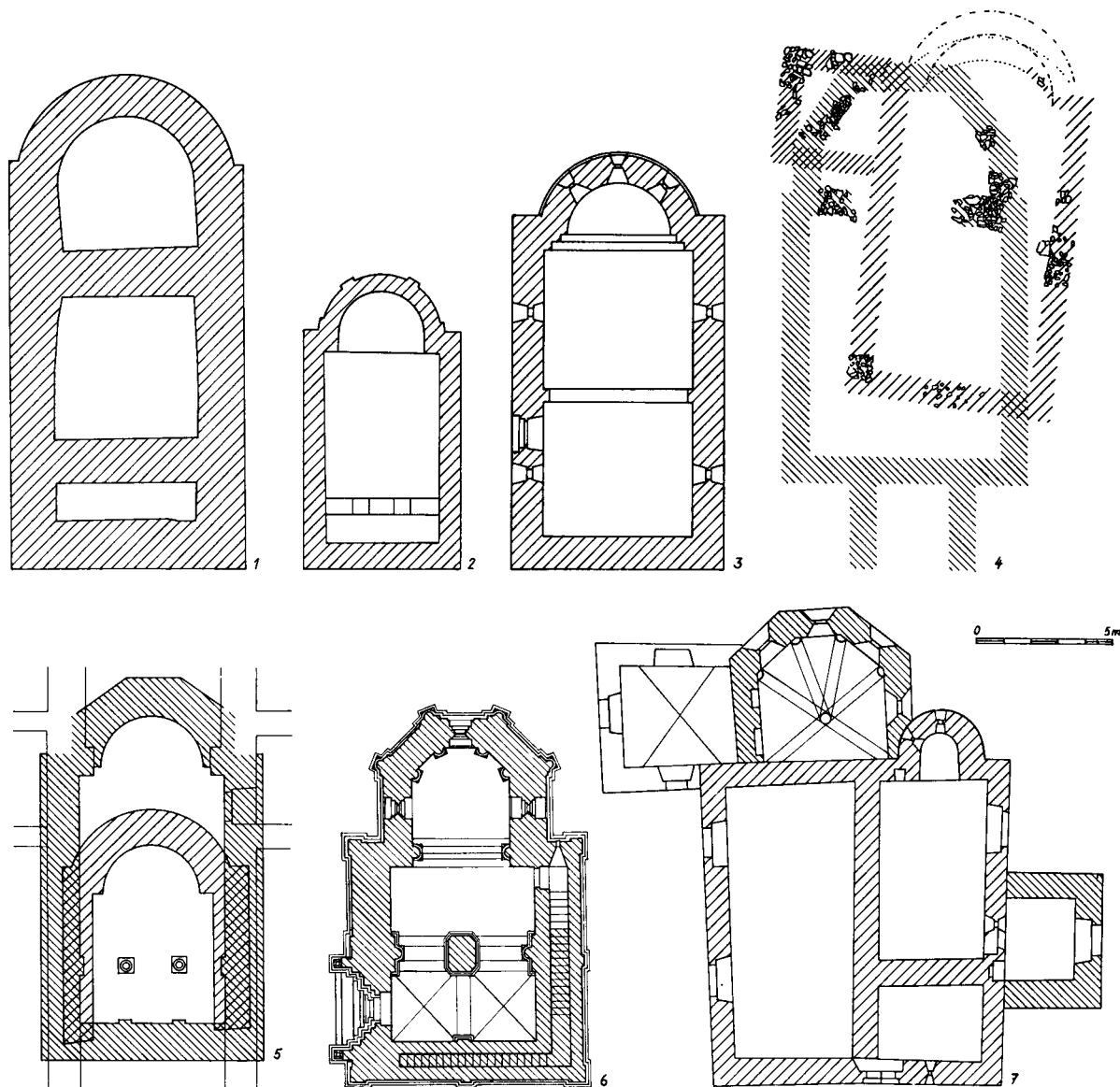
Nové archeologické objevy na kouřimské ostrožně poskytují i možnost exkursu do oblasti dějin umění a z hlediska našeho výzkumu znovu posoudit jednu z nejvýznamnějších památek sochářského projevu této doby, která byla již na konci 19. století nalezena na zahradě děkanství v městě Kouřimi a která představuje dvojici lvů na kamenném soklu se zachovanými tlapami dalšího zvířete na hřbetech obou¹²⁷ (obr. 100).

Podle *K. Mádl* byl na téže zahradě nalezen i zbytek staré kazatelny s gotickou římsou. Bylo tedy objeveno na jednom místě několik architektonických plastik různého stáří i různého slohového zaměření. To znamená, že na tomto místě byly uskladňovány kusy, které zřejmě nepocházely z téhož stavebního horizontu a patrně ne ani z téže stavby.¹²⁸ *B. Svoboda*, městský archivář v Kouřimi, klade důraz na skutečnost, že děkanství stávalo původně — do doby bělohorské — přímo za chrámem sv. Štěpána v místech dnešní školy, z čehož vyvozuje závěr, že k uskladnění plastik mohlo dojít až později, kdy děkanství se přemístilo západně od kostela. Stylová odlišnost románské plastiky a gotického rázu nejbližšího a hlavního městského kostela sv. Štěpána přiváděly již *J. V. Šimáka* na myšlenku hledatí původ plastiky spíše v kostele sv. Klimenta nebo sv. Jiří, který podle historických zpráv předcházel kostelu sv. Štěpána.¹²⁹

127. Je to dar kouřimského děkana *Fr. Handrejcha* z r. 1901, jak vyplývá ze zprávy jednatele, ČNM LXXV 1901, 301.

128. *K. B. Mádl*, *Soupis památek I*, okr. kolínský, Praha 1897, 69; *Ž. Wirth*, *Umělecké poklady Čech*, Praha 1913, 48 (příspěvek *V. V. Štecha*); *Ž. Wirth*, *Dějepis výtvarného umění v Čechách I*, Středověk 52, 56, obr. 38, Praha 1931 (*J. Pečírka*); *Vl. Denkstein - Ž. Drobná - J. Kybalová*, *Lapidarium Národního musea*, Praha 1958, 43—46, 113.

129. *J. V. Šimák*, *České dějiny I*, 5 Praha 1938, 937, pozn. 9; *B. Svoboda*, Kouřimsko, nevydaný rukopis, který jsem laskavostí autorovou měl k dispozici. K tomuto názoru se kloní i *Vl. Denkstein*, o.c. 44.

Obr. 99. Srovnávací tabulka jednolodních podlouhlých kostelů s apsidálním závěrem z doby předrománské a románské, které náležejí do téže vývojové řady, k níž se hlásí i starší kostel sv. Jiří na Kouřimi (horní řada). Vývoj polygonálního závěru bez opěráků v pozdní době románské a v časné době gotické (spodní řada). 1: hradní kaple v Goslaru (r. 950); 2: biskupský kostel sv. Mořice na Pražském hradě (1. pol. stol. 11.); 3: kostel sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (z 2. pol. 12. století); 4: kostel sv. Jiří na Kouřimi, starší i mladší kostel; 5: kostel sv. Václava ve Vrbčanech starší ottonské a mladší pozdně románské stavební fáze; 6: kostel sv. Mikuláše ve Vínici (kolem r. 1250); 7: konglomerát staveb ze Starého Plzně starší fáze (r. 992) a mladší fáze gotické s polygonálním závěrem (z konce 13. stol.).

Námět lva jako strážce paláců, pokladnic nebo svatyní je ovšem prastarý a pochází z center potamických kultur, zejména z oblasti babylonsko-assyrské a hetitské.¹³⁰ Orientální charakter mají

130. Pro oblast babylonsko-assyrskou srv. heslo Löwe v *M. Ebert, Reallexikon VII*, 319, dále *R. Hamann, Tierplastik im Wandel der Zeiten*, Berlin 1949, obr. 24; volná plastika lva z basaltu krále Sargona z Louvru z 8. stol.; Babylon v nástěnném reliéfu, provedený z polévaných cihel, z 6. století tamže, obr. 26; značnou tradici podání lva se vyznačuje Egypt od nejstarších dynastií, srv. *J. H. Breasted, Geschichte Ägyptens*, Zürich 1936, obr. 50, *H. Schäfer, Die Kunst des alten Orients*, Berlin 1925, 330 a jiné. Zvláště oblíben je lev v hetitské oblasti: lví brána v Boghasköi, *H. Schäfer, o.c.*, 553; trůn z basaltu z Karchemiše a socha na lvech ze Sendširli, tamže, 562 n. Lev jako zvíře symbolické, zejména jako strážce bran se ovšem vyskytuje i na Dálném Východě, v Číně, Japonsku a zvláště v jihovýchodní Asii v Indii Přední a Zadní (Khmér, Kambodža aj.).

i affrontovaní lvi tzv. lví brány v Mykénách.¹³¹ Z Orientu lze odvoditi i zpodobení lvů na orientální a archaické řecké keramice 7.—6. století, uplatněné často jako apotropaion.¹³² Přes Řecko se dostal tento zoomorfni motiv do Itálie a to i do etruského metalurgického umění.¹³³ Na další vývoj s uvedením četných příkladů z oblasti pozdně římského umění od mateřského území Itálie až do provincie se zvláštním zřetelem k oblasti noricko-panonské, upozornil již *B. Novotný* při interpretaci římské náhrobní plastiky lva z 2.—3. století z Moravské Nové Vsi u Břeclavě.¹³⁴ I tehdy si ještě podržuje orientální charakter nejčastěji ve spojení s tehdy rozšířeným kultem Mithry. Lev zůstal nadále též součástí křesťanské symboliky,¹³⁵ takže není divu, že současně s oživením smyslu pro plastický výtvarný projev v období vrcholného a pozdního románského slohu se lev objevil znovu buď pod kazatelnami, odkud se šířilo slovo Boží, nebo pod pultem, z něhož se četlo evangelium, jindy pod křtitelnicemi, kde docházelo k znovuzrození křesťanů vodou. Jde často o vyjádření představy potlačení moci ďáblů a hrubé síly. Tak pod kazatelnami jsou to vesměs lvi jako nosiči sloupových podpěr (Barga, Pisa (1140), Modena (1180), Gropoli (1200), Cagliari, Pescia, Volterra (1329), Brancoli Pieve, Pontedera (S. Maria a Monte), Pistoia (San Bartolomeo).¹³⁶ Pod evangelijním pultem (Pescia, 2. pol. 12. stol.) nebo pod křtitelnicí (Parma, konec 12. stol.) se vyskytují poněkud vzácněji.¹³⁷ Nejširšího uplatnění se dostalo lvům jako nosičům sloupů v portiku u chrámových dveří, tedy v prastarém duchu svatyně. Nalézáme je v Lombardii a v celé, zvláště pak severní a střední Itálii (Pisa, Parma, Cremona, Monte San Angelo, Bergamo, S. Antimo, Verona-sv. Zeno, Nonantolla) ve století 12., a ve století 13. (Ancona — S. Ciriaco, Vicenza — San Lorenzo).¹³⁸ Poměrně záhy se uplatňují v jižní Francii v Arles (St. Trophime, 1180) a v Saint Gilles (Card) na konci 12. století, neboť Francie byla tehdy se severní Itálií spjata pouty společné výtvarné tradice na antickém základě.¹³⁹

V téže době se šíří cit pro plastické ztvárnění fasád a pro oživení portálů v celé široké oblasti staré sféry římsko-provinciální od Porýní, přes jižní Německo až po oblasti zaalpské, podunajské a dalmatské, tedy všude tam, kam zasáhly slohotvorné síly a podněty, čerpané z mediteranniho podloží. Známe je z Freiburgu (Münster), z Mohuče i z Wormsu, z Řezna u sv. Jakuba, salzburského dómu, i z klášterní křížové chodby v Millstättu v Kraňsku, buď z konce 12. nebo častěji až z prvních desetiletí století 13.¹⁴⁰ Z téže doby se uplatňují u chrámových dveří Trogiru v oblasti adriatické, v Záhřebu (1250) i v Srbsku (Studenica, 1212), kde se udržují nejdéle dokonce až do 2. poloviny 13. století (Decani).¹⁴¹ Nejsou to ovšem všude jen lvi-nosiči sloupů, ale i lvi sedící volně na rampách a okenních parapetech nebo v hlavicích a náběžnicích sloupů bez nosné architektonické funkce. Tento souvislý výtvarný proud zasáhl z našich zemí hlavně Moravu, oblasti Podunají nejbližší, a to ve vyvrážděném výrazu plasticky rozvinutého portálu v Tišnově z poloviny století, kdy postavy obou lvů raně gotického portálu představují již retardující archaický rys románského sochařství.¹⁴²

Pro provenienci naší kouřimské plastiky budou zřejmě rozhodující oblasti nám nejbližší v sou-

131. *R. Hamann*, o.c., 27.

132. *J. Čadík*, Úvod do dějin vásové keramiky řecké, Praha 1931, 74; dále archaický bronzový řecký lev z athénské akropole, *Ridder A.*, Catalogue des bronzes, trouvés sur l'acropole d'Athènes, obr. 126.

133. *C. Ricci*, Figure e fantasmi, Milano 1931, 16; k tomu srv. výklad *J. Pečírky*, o.c., i *VI. Denksteina*, o.c.

134. *B. Novotný*, Steinerne Löwenskulptur aus Moravská Nová Ves, Pravěk východní Moravy II 1961, 139—150.

135. *G. Heider*, Über Tiersymbolik und das Symbol des Löwen in der christlichen Kunst, Wien 1849, 12—34.

136. Z poměrně velmi četné literatury upozorňují zvláště na *C. Ricci*, Romanische Baukunst in Italien, Stuttgart 1925; *W. Biehl*, Toskanische plastik des frühen und hohen Mittelalters, Leipzig 1926, t. 52, 58, 69, 71, 143, 144, 146, 154.

137. Tamtéž, t. 58; *C. Ricci*, o. c. 57.

138. Nejvíce ilustrovaných příkladů přináší *C. Ricci*, Romanische Baukunst, stejně jako uvedený *W. Biehl*; *Tr. Krautheimer*, Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft IV 1928, 250, obr. 18.

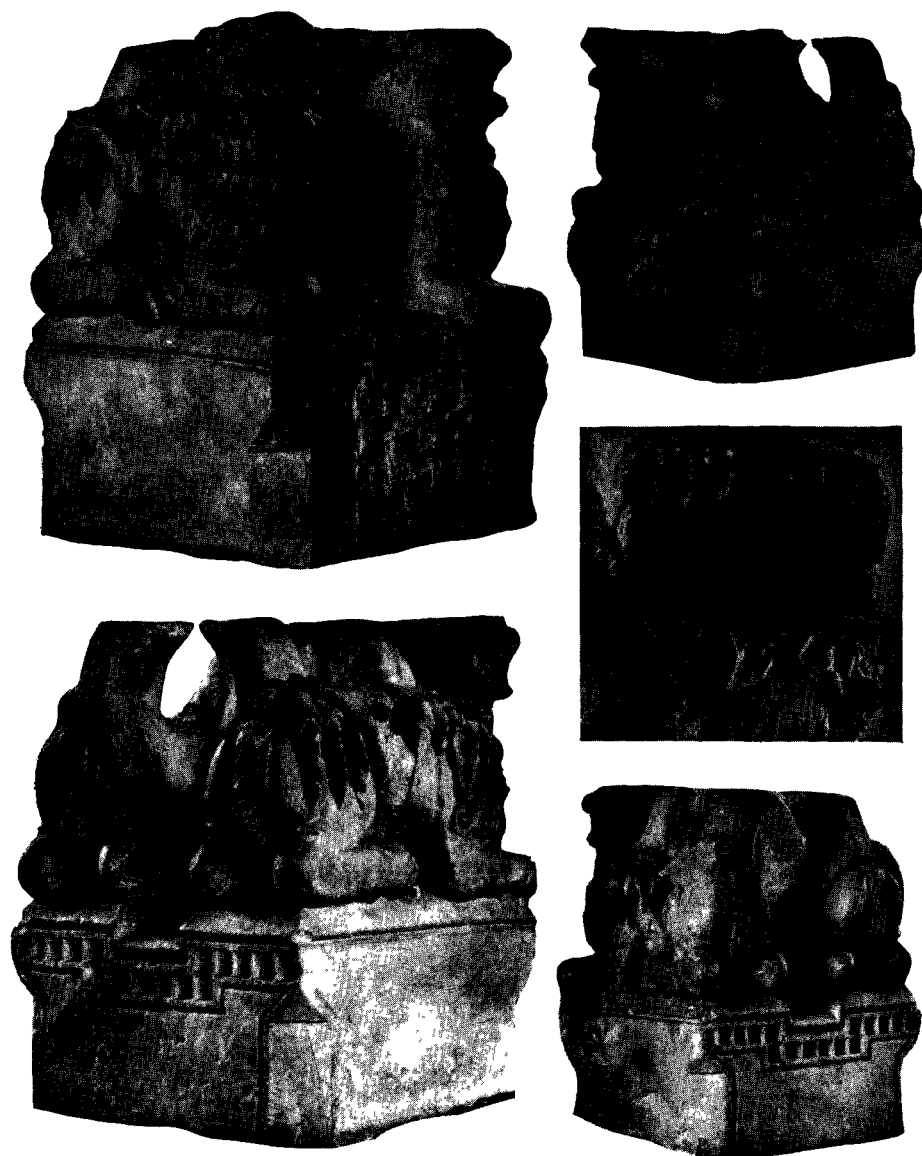
139. *Raymond Rey*, L'art roman et ses origines, Paris 1945, t. CXXIII; *K. Woermann*, Geschichte der Kunst II Leipzig 1905, 171 n.; *Marcel Aubert*, La sculpture romane, Encyclopedie Alpine illustrée, Paris 1937, t. XXXV.

140. Mainz a Worms: *K. H. Glasen*, Zehn deutsche Dome, Berlin 1939, obr. 58—9, 76—7; Millstätt: *Fritz Novotny*, Romanische Bauplastik in Österreich, Wien 1930, 49, 61.

141. *G. Millet*, L'ancien art serbe, Les églises, Paris 1919, obr. 64; obr. 71; obr. 76; obr. 80.

142. *Z. Wirth*, Dějepis výtvarného umění v Čechách, I, 105, 185 (*J. Pečírka*).

sedním Bavorsku a v krajinách severně Alp. *Jar. Pečírka* upozorňuje na analogii lví plastiky u portálu kostela sv. Zenona v Reichenhallu v oblasti salzburské, která je slohově s kouřimskou plastikou shodná jak v postoji ležícího lva s vytočeným ohonem kolem těla, tak v stylisaci hřívky i otevřenou tlamou lva řvoucího — *leo rugiens*. *VI. Denkstein* odkazuje na další stylově zpřízněné plastiky z *Civita Castellana*, z portálu kostela sv. Jakuba v Řezně a v Moosburku.¹⁴³ Datování těchto plastik až do konce 12. stol. a zejména do období 10. až 20. let 13. století usměrňuje nesporně i datování

Obr. 100. Kouřim, podstavec s plastikou dvojice lvů a třetího zvířete, nesoucích ploché širší břemeno.

kouřimské plastiky od zlomu století až do poloviny 13. století. Tomuto datování neodporuje ani zachovaný zlomek písmen, čitelný pod pravou postavou lva na piedestalu, který je zlomkem širšího nápisu, poškozeného odlomením vystupujícího risalitu v čele plastiky. *J. Hejnic*, který zlomek posuzoval, doplňuje zachovaný zlomek slova na /I/HE /S/U, jemuž mohlo předcházet IN NO-MINE nebo jiná slova obdobného významu. Ze zlomku však nelze usuzovat ani na skutečný

143. *VI. Denkstein*, o.c., považuje za nejbližší po stránce slohové pojetí lvího těla plastiky u dómu v *Civita Castellana*, o.c., 45 n., pozn. 1, srv. vyobrazení u *C. Ricciho*, o.c. 145.

význam celého nápisu, ani na funkci podstavce.¹⁴⁴ Naznačený doplněk není součástí obvyklé kritické formule (obr. 100 : 3).

Kouřimská plastika přes nespornou příbuznost s jmenovanými analogiemi z oblasti italské a poalpské po stránce základního pojetí zvířete a stupně stylisace, odpozorovaných detailů hřívky i naturalističtějšího pochopení hlavy, tlapy a drápů, má i své odlišnosti, které nás nutí k poněkud jiné klasifikaci po stránce funkce plastiky. Tak především po stránce námětu máme v Kouřimi co činit nikoli s jedním lvem, nýbrž se skupinou dvou lvů na jednom piedestalu, vzájemně k sobě vázaných značně předimenzovanými symetricky zapuštěnými tlapami třetího zvířete s nohama nahore vodorovně odříznutými. Tlapy s drápy mají jinak stejný charakter jako tlapy obou spodních lvů. Z důkladnějšího rozboru celé konfigurace zřetelně vyplývá, že nohy horního zvířete, nápadně stylizované do pravidelných oblouků a ploše uzavřené, nepatřily plně vyvinutému třetímu lvu, jak upozornil správně již *Vl. Denkstein*, nebo jinému fantastickému zvířeti o 4 nohách, nýbrž byly podstavcem vodorovně položeného architektonického břemene, nepochybně desky, nikoli však sloupů. Tím lze zcela dobře vyloučiti funkci lvů nesoucích sloupy v portiku chrámu a to tím spíše, že v takovém případě šlo téměř vždy o lvy samostatně stojící a nikoli o plastiku skupinovou. Vzhledem k šíři plastiky a celého podstavce nelze nález vysvětliti ani jako podstavec evangelního pultu.

Řešení funkce zvěrného piedestalu se nám tím zúžuje na tři možné rekonstrukce: jako podstavce kazatelny, křtitelnice nebo křesla. Nejméně pravděpodobné je, že šlo o podstavec kazatelny po způsobu italských předloh, neboť zadní strana podstavce je ornamentována, takže podstavec nebyl u samé stěny a také širší vodorovně sříznutá base nenasvědčuje sloupu jak, tomu bývá v tomto spojení, ale širší základové desce. Také ulomená část u čela podstavce by v tomto případě neměla opodstatnění. Mnohem závažnější a v poslední době nejlépe zatím zdůvodněný je předpoklad, že base třetího zvířete nesla přímo kritici mísu, což by rozměry i staticky vyhovovalo. Jako nejbližší je uváděný příklad křtitelnice z baptisteria z Parmy, kterou cituje *Vl. Denkstein* na podporu své jistě dobře zdůvodněné rekonstrukce naší památky (obr. 101 : 2). Symbolika lvů na basi křtitelnice, kteří jako symbol zla a hrubé síly byli přemoženi pramenem věčného života, je ovšem z hlediska nábožensko-liturgického dobře myslitelná a na tu bylo patrně myšleno u lvího piedestalu parmského, provedeného nikým menším než byl Antelami z konce 12. století.¹⁴⁵ Nicméně v případě parmském šlo o lva jednoho ve volném a živém pojetí, připouštějícím pohled z několika stran v téměř symbolickém významu. Pokud pod křtitelnicí bylo rozloženo lvů několik, tedy většinou v excentrickém kruhu, souhlasícím s křtitelnicí, stavěnou do zcela volného prostoru. Svědčí o tom jak analogie v bronzě z dómu v Salzburku, dále z Windbergu v Bavorsku z 2. čtvrti 13. století, tak z Brém rovněž z téže doby.¹⁴⁶ Avšak také italská Pescia má takovou křtitelnicí již ze století 12.¹⁴⁷

Právě v tom vidím i odlišnost srovnání se lvy kouřimskými, kteří v páru jsou určeni v podstatě pro pohled frontální se symbolickým významem strážců. I když tedy pokládám interpretaci *Vl. Denksteina* za jednu z velmi pravděpodobných, pokusím se obhájit i interpretaci třetí o výklad lvů jako strážců reprezentačního křesla. Tím vlastně navazuji na myšlenku *V. V. Štecha* z r. 1911 (p. 128), který upozorňuje mimo jiné i na tuto eventualitu (p. 1), o které se *Vl. Denkstein* (op. cit.) zmiňuje, avšak považuje ji za málo pravděpodobnou.

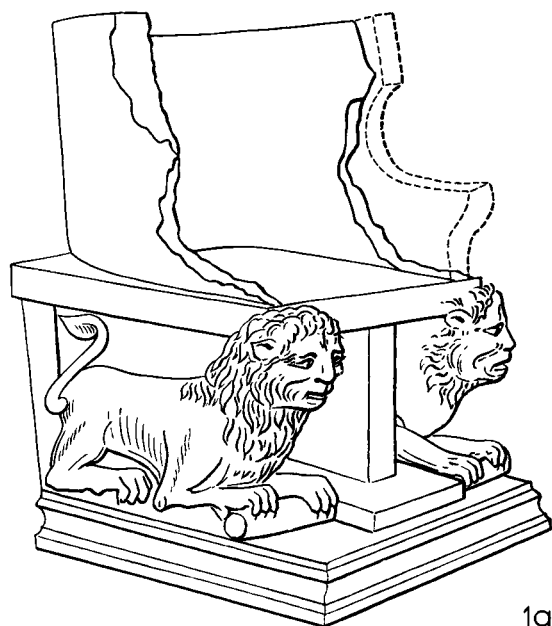
Reprezentativní stolec buď ve funkci křesla pontifikálního, tím pak spíše křesla světského knížete nebo dokonce panovníka, bývá s párem lvů jako strážců trůnu se schopností apotropaia spjat nejčastěji. K této argumentaci může posloužiti celá velká chronologicky utříděná řada příkladů vycházejících z prostředí mesopotamského, rozhojněna o další příklady východního Středomoří

144. Na tomto místě děkuji za posudek *J. Hejnicovi* (ČSAV): Nápis pochází pravděpodobně z 13. století (uzavřené uncíální E(€) ve spojení s kvadrátním H. Poslední z tří písmen není asi I, 1, nýbrž zbytek porušeného majuskulního U(2)). Nasnadě je pak doplnění (I)HE(S)U s obvyklou výpustkou písmene S.

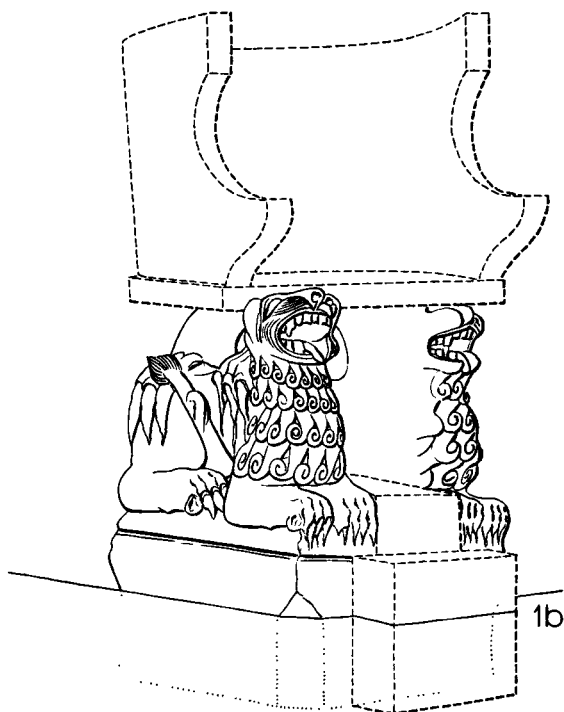
145. *H. Karlinger*, Romanische Steinplastik, 16, 17; *Vl. Denkstein*, o.c.

146. Srv. *P. H. Feist*, Plastiken der deutschen Romanik, Dresden 1958, 20, obr. 7; *G. Pudelka*, Romanische Taufsteine, Berlin 1932; *Baldass-Buchowiecki-Mrázek*, Romanische Kunst in Oesterreich, Wien 1962, 75 n.

147. *W. Biehl*, o.c., t. 52, 58.

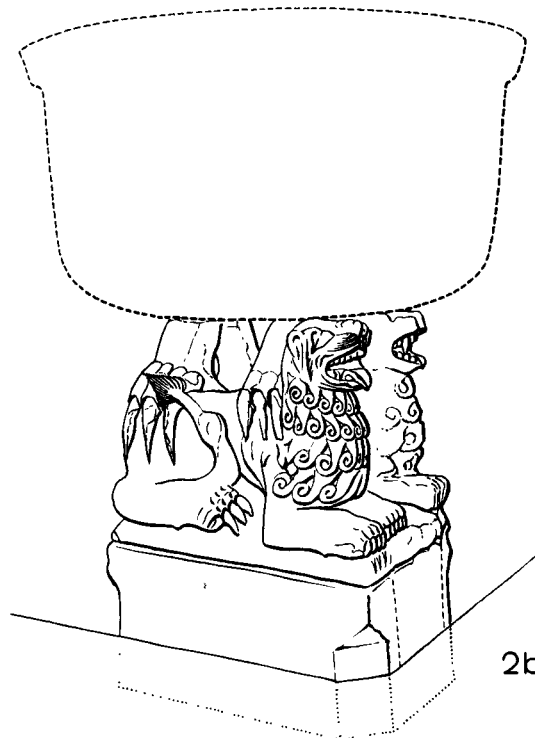
1a

1b

2a

2b

Obr. 101. Kouřim, pokus o rekonstrukci plastiky jako podstavce kamenného stolce po vzoru pontifikálního stolce augsburského dómu nebo jako podstavce křestní mísy po vzoru křtitelnice z Parmy z 12. století.

i dálného Orientu, jak v době helenistické (Priene),¹⁴⁸ tak později v prostředí římském a zejména v oblasti iránsko-sassanidském a vůbec islamském. Svědčí o tom mnoho příkladů, jak je naposledy

148. Th. Wiegand, H. Schrader, Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895 až 1898, Berlin 1904, 330, obr. 236; obr. 240; obr. 367.

sebral André Grabar.¹⁴⁹ Stolec sám v klasické oblasti římské podržuje nejprve charakter překřížené sellae curulis jak v době republikánského, tak v době císařského Říma, která se vyznačuje překřížením nohou a nižších opěradel křesla do známého tvaru X. Odtud probíhá vývoj jednak ke knížecímu polnímu křeslu tzv. faldistoriu i k majestátní formě solia trůnu císařského na západě i v Byzanci, i v pozdějším vývoji karolinsko-ottonském se stupni, případně s nebesy nebo závěsem.¹⁵⁰ Oba druhy křesel se podržely až do našich dnů jako obřadní křesla pontifikální, která v podstatě od světských se velmi často liší jen výzdobou a symbolickými motivy.¹⁵¹

Pro další vývoj ve středověku nám může posloužiti především známý trůn z kamenných desek z kostela v Cáchách, připisovaný Karlu Velkému¹⁵² nebo analogický trůn z Goslaru z období karolinského.¹⁵³ Tato vývojová řada prostého kamenného stolce může být uzavřena několika příklady z Francie i z Itálie z 12. století (Toul, Grado aj.).¹⁵⁴ O tom, že zvířecí emblémy hlavy a tlap lvů nebo pantherů u trnožů a opěr byly obvyklé v době současné s uvedeným vývojem, svědčí především křeslo Dagobertovo z pokladu Saint Denis z doby merovejské.¹⁵⁵ Tento typ můžeme sledovat i v iluminovaných rukopisech po celý středověk až do století 15. Pro nás postačí iniciála s písmenem D s obrazem trůnčího sv. Václava v kodexu Vyšehradském z konce 11. století.¹⁵⁶

K přímé genetické linii pro plastiku kouřimskou nám však nejvíce přispějí příklady italské z Canossy s dvěma lvy, z Bari (San Nicolo) a z Monte San Angelo ze století 12.¹⁵⁷ Teritoriálně i pojetím jsou však nejbližší analogie zaalpských zemí. Je to kamenný stolec od sv. Jimrama v Řezně, datovaný dokonce již do sklonku 10. století, který je střežen právě jako v Kouřimi dvěma lvy u podstavce trůnu,¹⁵⁸ jednak dobře zachovaný, velmi příbuzný kamenný stolec z dómu v Augsburgu, který podle B. Biehla náleží stol. 12. (obr. 101 : 1a). Z Francie známe takové křeslo z téže doby v Avignonu v chrámu Notre Dame s tím rozdílem, že lvi jsou tu uplatněni nikoli jako plastika volná, ale reliéfní a představují podle nápisu evangelistu sv. Marka.¹⁵⁹ Těmito okolnostmi vybočuje již z naší přímé genetické řady.

U plastiky kouřimské spatřuji v odlomené čelní části piedestalu zbytek po stupni ke stolci, který *VI. Denkstein* postrádá. Po mém soudu lze tímto způsobem alespoň poněkud vysvětlit hluchý prostor nepropracovaných vnitřních boků zvířat, který by zejména u piedestalu kazatelny byl značným výtvarným nedostatkem, neznáme však celé původní vybavení. Podstavec kouřimský nebyl zcela přisazen ke stěně, jak lze souditi z pásku vrubořezu na zadní straně piedestalu, i když podle poněkud nestejnomyšlného traktování detailů by bylo možno usuzovati, že se počítalo především s pohledem od čelní až pravé strany památky (obr. 100). Na druhé straně však nelze si zastírat skutečnost, že rozestup obou zvířat, i když více otevřený u hlav, je v případě křesla nezvykle malý. Přesto však ten, který by na stolci seděl, by nezakrýval nutně lví protomy, ale jen hluchý prostor mezi oběma zvířaty.

Kouřimská plastika je natolik příbuzná příkladům z Bavorska z Řezna a Augsburgu, že zde musíme hledati směr proveniencie. Je třeba si uvědomiti i poměrně samostatný čin vkomponování třetího zvířete, který v příkladech bavorských nemá odezvy a je velmi vzácný. Kouřimská plastika převyšuje příklady bavorské i svou výtvarnou hodnotou a navazuje pojetím lvích postav v celku

149. *André Grabar*, Trônes épiscopaux du XIème siècle en Italie Méridionale, Wallraf-Richartz-Jahrbuch XVI, Köln 1954.

150. *P. E. Schramm*, Herrschaftszeichen und Staatssymbolik, Stuttgart 1954, 316—369.

151. Tamže, 321—326; *H. Reiner*, Die rheinischen Chorgestühle der Frühgotik, Strassburg 1909, tam i starší literatura.

152. *Karl der Grosse*, Werk und Wirkung, Aachen 1965, 29, obr. 2.

153. *H. Reiner*, o.c., 3.

154. Tamže, 3, t. 1.

155. *A. Feulner*, Kunstgeschichte des Möbels seit dem Altertum, Berlin, Propyläen 1927, 17, obr. 9.

156. *F. J. Lehner*, Evangeliář vyšehradský, Praha 1902; *Ž. Wirth*, Dějepis výtvarného umění I, 67.

157. Bari-San Nicola, trůn Eliášův (1092): *C. Ricci*, o.c., 229; *André Grabar*, o.c., 7 n.

158. *Otto Schmitt*, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte I Stuttgart 1938, 808—9.

159. *B. Biehl*, Toskanische Plastik, 7; *Viollet le Duc*, Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIème au XVIème siècle, II 1875, 414—419.

i detailu úžeji na vzory poalpské a italské. Vzhledem k tomu, že plastika je provedena z opuky a nikoli z mramoru, není možno ovšem mysliti na jižní import, což by ostatně bylo i vzhledem k dopravním potížím značně neobvyklé. Je ovšem dílem skutečného rutinovaného mistra, který s podunajskými respektive s italskými dílenskými zkušenostmi byl dokonale obeznámen. Také podle datování plastiky spolu se způsobem pojetí lvů lze přijmout dosavadní časové zařazení nejpozději do první třetiny 13. století, nelze však vyloučit sklonek století 12.

Jestliže jsme na základě slohového rozboru usoudili na dobu vzniku díla a nadhodili představu o jeho původní podobě v několika variantách, zbývá se též zamyslet i o jeho možném umístění. Je nesporné, že naše plastika náležela budově reprezentativní, ať již architektuře kostelní nebo palácové.

Na prvním místě je třeba uvážit i ovšem možnost, která je nasnadě, že plastika patřila kostelu sv. Štěpána, který byl arciděkanským kostelem a centrem města. O době jeho vzniku přímo z historických zpráv neznáme zjola nic, neboť první přímé zprávy o kostele jsou značně pozdní, pocházejí až ze 16. století, avšak z umělecko-historického rozboru a z hlediska založení města, které nutno předpokládati před r. 1261, kdy o Kouřimi se zmiňuje královská listina týkající se Přelouče (p. 125), musíme položit základy kostela rovněž k tomuto datu, to je asi po polovině 13. století. I když jde o stavbu ještě s některými románskými rysy v architektuře — např. půlkruhovitě zaklenutá okna bočních lodí nebo arkády mezi hlavní a boční lodí, nejde než o archaizující, houževnatě se udržující romanizující tendence uvnitř raně gotické architektury, která byla postavena zároveň s nově založeným městem v době Václava I. na novém místě a nenahrazovala pravděpodobně žádnou starší románskou kostelní stavbu. V architektonické plasticitě jde již o tendence cistercko-burgundského původu a o vlivy saské.¹⁶⁰ Svědčí o tom jak trojitě odstupněné opěráky presbytáře, tak vegetabilní prvky hlavic sloupů, stojící na přechodu od naturalistického k tektonickému slohu gotickému na přechodu třetí a poslední čtvrtiny 13. století, kam se řadí druhá etapa stavby kostela.

Plastika kouřimských lvů je po stránce umělecké prvořadou památkou, předpokládá rutinovaného kameníka a sochaře, který byl velmi úzce seznámen s nároky italských kamenických dílen a jejich slohovým pojetím. Dílo takového uměleckého dosahu tohoto charakteru je u nás zjevem zcela vzácným a ojedinělým, není projevem provinčním ani retardačním, i když vzniklo, soudě podle kamene, z něhož bylo tesáno (opuka), v našem prostředí. Tyto důvody svědčí jak o datování do doby, kdy tyto plastiky byly v mateřské oblasti Itálie, Poalpi a v jižní Francii nejobvyklejší, do vrcholného a pozdního románského umění a vylučují datování do 2. poloviny století 13., což je i ve shodě s dosavadním datováním na základě slohového, umělecko-historického rozboru. Tyto důvody vedly *VI. Denksteina* i další (p. 160) k názoru, že plastika nepochází z městského kostela sv. Štěpána gotického založení, postaveného v rámci nově kolonizovaného města Kouřimě bez starší sídlištní tradice, a jehož slohové zaměření náleží 3.—4. čtvrtině tohoto století.

Kostel sv. Štěpána nebyl nikdy dotčen katastrofou ani přestavbou tak radikální, za níž by došlo k vyhození tak výtvarně působivé plastiky na zahradu děkanství, která ostatně náležela děkanství až v 19. století. Naopak stavba kostela sv. Jiří a patrně celé tamní stavební prostředí bylo zcela nepochybně po době josefinské a po zrušení kostela do základů vybráno a stavebního materiálu použito při stavbách ve městě. Při této příležitosti mohlo velmi pravděpodobně dojít i k přemístění piedestalu již na zahradu nového děkanství.

Z románských kostelů na katastru kouřimském padá v úvahu tedy především sv. Vojtěch, sv. Kliment nebo nově odkrytý kostel sv. Jiří, nebo samo děpoltické sídlo na opevněné ostrožně. Kostel sv. Vojtěcha leží nejdále od místa nálezu blíže rybníku Strašíku a neměl, zdá se, větší historický význam vyplývající z ústřední funkce, jejímž výrazem by bylo tak skvělé vybavení kostela. Kostel sv. Klimenta má naopak velmi starobylé zasvěcení a předpokládá ranější dobu svého vzniku, čemuž nasvědčují i nejnovější nálezy z výzkumu areálu sv. Klimenta.

160. *Ž. Wirth*, Dějepis výtvarného umění I, 110, 178 nn. (*V. Birnbaum*), Praha 1931; *D. Líbal*, Kouřim, Poklady umění LVII, Praha 1943; *V. Mencl*, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, ZPP X, 1950, 8—11; *Ž. Wirth - A. Müllerová*, Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961, 34, 774 (*D. Líbal*); *VI. Denkstein*, o.c., 44.

Existenci kostela sv. Jiří č. 1 spolu s hlavními stavebními úpravami fortifikačními a stavbami sídla můžeme na základě stratigrafických poznatků, odpozorovaných při výzkumu z let 1961—62 prováděného AÚ ČSAV a podle keramického materiálu zde vyzvednutého datovati ve shodě s historickými zprávami od století 11., nejmladší fázi do počátečních desetiletí století 13. To je také doba, jíž především je nutno, jak z dosavadních umělecko-historických rozborů patrně, naši plastiku přiřknouti. Konečně i sama osoba Děpolda III., do jehož období plastiku bez velkých nesází datujeme, je dějinnou postavou, které nelze upřít ani ambic vzdorovlády, ani schopnosti a možnosti si opatřiti podstavec s plastikou tohoto druhu.

Recenzoval Rudolf Turek.

KOUŘIM IN DER JÜNGEREN UND SPÄTEN BURGWALLZEIT*

M. ŠOLLE

I. Der in Spornlage zwischen St. Georg und St. Kliment nordöstlich von Alt Kouřim¹⁻² und südwestlich von der Stadt gelegene Abschnittswall nimmt eine Fläche von 6 ha 25 a und 93 m ein und ist von der ihn umgebenden Landschaft durch einen gut kenntlichen Querwall getrennt (Abb. 1—3). Die Ausgrabungen, die der Verfasser dieser Arbeit im Rahmen des Forschungsplans des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften zu Prag hier in zwei Grabungsetappen in den Jahren 1961—62 leitete, erbrachten einmal den Beweis einer hallstattzeitlichen, zum anderen einer slawischen Besiedlung. Die hallstattzeitliche Besiedlung dieses Platzes ist durch Bylaner Siedlungsgruben⁹⁻¹³ belegt (Abb. 4). Die Entwicklung der slawischen Besiedlung in der älteren und mittleren Burgwallzeit wird durch Streufunde faßbar (Abb. 5), eine dauernde slawische Besiedlung vom Beginn der jüngeren Burgwallzeit ist durch die Siedlungskomplexe sicher erwiesen. Die eigentliche Blütezeit des Burgwalls in der Funktion eines befestigten Herrensitzes fällt in die späte Burgwallzeit im 12. und 13. Jh.

II. Die ältere Phase, die die Zeit vom Ausgang des 10. Jhs. und den Verlauf des 11. Jhs. umfaßt, ist sowohl durch archäologische Funde — S-förmige Schläfenringe (Abb. 96 : 5, 6) und Tonware, die in Form und Verzierung überzeugend an den Keramikstil, der sich auf dem Slawnikenzentrum Libice herausgebildet hatte, anknüpft (Abb. 93 : 1 ; 92), als auch durch numismatische Funde — Ulricus-Prägungen, die in sekundärer Einlagerung in der Konstruktion des Nordwalls angetroffen wurden, (Abb. 96 : 1), hinlänglich belegt.

Die Ausgrabungsergebnisse dieser Grabungsetappen und die Probegrabung im Jahre 1967, die zur Kontrolle der durch die geophysikale Widerstandsmethode gewonnenen Befunde durchgeführt wurde, ergaben, daß sich die älteste Besiedlung dieses Bereichs aus der jüngeren Burgwallzeit auf der Flur „St. Kliment“ in dem Zipfel des Sporns um die bisher nicht untersuchte Kirche gruppiert haben mußte und vermutlich unmittelbar an das Leben auf Alt Kouřim anknüpfen dürfte.¹⁷⁻²¹ Bald danach breitete sich die Besiedlung auch auf die Anhöhe von St. Georg aus und der Platz wurde an der Südseite befestigt (Abb. 6, 7, 32, 46). Es ist nicht ausgeschlossen, daß die bei der Grabung entdeckte ältere St. Georgs-Kirche schon dieser Zeit angehört. Die neuen Münzfunde und das neu aufgedeckte Zentrum bei St. Kliment und St. Georg tragen wesentlich zur Lösung der Frage nach der politischen und verwaltungsrechtlichen Kontinuität im Siedlungsraum Kouřim bei und zwar im positiven Sinne, so wie sie auch die Hypothese von der Kouřimer Münzstätte unterbauen, die Fr. Čach auf Grund der Münzfunde von Chrášťany mit der Umschrift Otesa Curim aufstellte.²²⁻²⁵ Auch die lückenhaften Schriftquellen und Legenden aus dem 11. Jh. und vom Beginn des 12. Jhs. weisen auf solch ein Verwaltungszentrum schon in dieser Zeit in der Ökumene mit allem Nachdruck hin. Die Probegrabung bei St. Adalbert auf der ovalen Flußterrasse über der Kouřimka unterstützt unsere archäologisch derzeit noch nicht voll bestätigte Annahme, daß an dieser Stelle, die gleichfalls durch eine Wehrmauer geschützt war, noch im 11. Jh. eine dritte Kirche erbaut worden war³¹⁻³³ (Abb. 58).

III. 1. Der Großteil der Bauten, einschließlich der Befestigungsanlagen, die den Raum um St. Georg umwehrten, leben nach der stratigraphischen Analyse und den angetroffenen entwickelten Keramikformen in der späten Burgwallzeit fort. Daß die alten Formen den neuen nur allmählich weichen, dokumentiert sowohl der archäologische Inhalt der Bau- und Siedlungsschichten, als auch das Inventar aus der Auffüllung der Objekte zur Genüge. Die Entwicklung können wir einmal an den Randprofilen der Gefäße beobachten, zum anderen an der Verzierung, die sich nach und nach auf einige wesentliche Elemente beschränkt und als dominierenden Dekor grobe Rillen aufweist. Diese Entwicklung wird bei der Irdenware von Kouřim schon seit dem 10. Jh. deutlich. Einige Zierelemente, die der mittleren Burgwallzeit entstammen, wie die vielfache Wellenlinie und der zu Horizontalbändern geordnete

* Die Zusammenfassung hält sich strikt an die Kapitelordnung der Arbeit.

Kammstrich konnten sich in Verbindung mit linearem Schmuck neben der jüngeren Zierweise noch ziemlich lange halten. Die maßgebliche Stütze zur Datierung der Fundkomplexe bildet die Randprofilierung, vornehmlich die Anwesenheit von Gefäßen mit leistenförmigem (Typus D) und steil ausgezogenem Rand vom Typus E, der niemals in stratigraphisch eindeutig älteren Objekten begegnet und der in seiner entwickelten Form bei großen Gefäßen angetroffen wurde, die nach der bisherigen Datierung mittelalterlichen Objekten entstammen und kennzeichnend für das 13. Jh. sind. Diese Randprofilierung nun knüpft nach unseren Beobachtungen fließend an die Randprofilierungen des 12. Jhs. an.³⁴ Zur Erarbeitung der Zeitstellung dieser Form stützte sich der Verfasser auf die Befunde, die von Hradištko bei Davle³⁵ von dem mittelalterlichen Objekt bei Louny³⁶ (Laun) und von den zwischen Štíhlice und Kozojedy gelegenen Siedlungen, die Zd. Smetánka³⁹ untersuchte, vorliegen. Für die Möglichkeit, diese Randform noch vor Beginn des 13. Jhs. einzuordnen, sprechen auch neue Funde von der Prager Burg^{45, 46} und Tonware, die man unter den Grundmauern der St. Laurentius-Kirche im Areal des Klosters der Hl. Anna⁴³ und im Bereich des Klosters der Sel. Agnes⁴² in Prag I fand. Die stratigraphischen Zusammenhänge auf dem Burgwall selbst und die zeitlichen Beziehungen zur Kolonistenstadt Kouřim, die für ein kurzes Zusammenleben von Burg und Stadt sprechen, berechtigen uns gleichfalls zu diesem früheren Zeitansatz in den Verlauf des 12. Jhs. In dieser Zeit erlebt das befestigte Zentrum um St. Georg seine Hochblüte und zur Umwehrung an der Südseite treten die Fortifikationen an der Nordseite in der Richtung gegen St. Kliment hinzu. Daß Gefäße mit leistenförmigem Rand aus der Wallbauschiicht und den Siedlungsschichten hart um die St. Georgskirche zutage traten, ist für die Kenntnis der Bebauungssituation hier von entscheidender Bedeutung und darf als großer Gewinn unserer Grabung gebucht werden, denn diese Erkenntnis beeinflußt nicht nur maßgeblich die Datierung der hier ergrabenen Keramik, sondern auch der des ganzen Bereichs³⁴ (Abb. 57).

2. Die Wehranlagen, die die Flur St. Georg schützten und nach unseren Grabungsbefunden im 11.—12. Jh. errichtet worden waren, bestanden nicht nur aus dem auch heute noch kenntlichen Abschnittswall an der Südseite des Areals, sondern auch aus einer heute nicht mehr sichtlichen Wehrmauer im Norden des Bereichs in der Richtung gegen St. Kliment. Über den Nordwall sind wir einmal durch die hier angewendete geophysikale Methode unterrichtet, zum anderen durch die Grabungsstellen I, IV, V, und VII (Abb. 2—3).

Süd- und Nordwall unterscheiden sich in ihrer Bauweise nicht sonderlich voneinander aber ihr Erhaltungszustand ist sehr verschieden, so daß wir viel besser aus den auf uns gekommenen Fundamentresten der südlichen Wehrmauer, die in den Schnitten II und III erscheinen, die Wallkonstruktion erkennen können (Abb. 16, 17, 19, 20, 21).

Im wesentlichen besteht die südliche Wallmauer aus einem Holz-Erde-Wall (8,00 m) und einer verhältnismäßig sehr breiten Steinmauervorderfront von 250 cm Ausmaß. Schon die bedeutende Breite der Steinmauervorderfront verrät die fortgeschrittene Wehrbautechnik, die einer jüngeren Zeit zu eigen war, wie der Vergleich verschieden alter Denkmäler dieser Art zeigte. Selbstverständlich können wir diese Teilerkenntnis nicht zum chronologischen Hauptkriterium erheben, da örtlich bedingte Ausnahmen nicht ausgeschlossen sind. Diese Entwicklung deutet eher an, daß beim Wehrbau nun die Tendenz Oberhand gewann, festere Mauern zu errichten und sie strategisch einseitiger anzulegen, wie das in dieser Zeit besonders bei den Wehranlagen des herrschenden Fürstengeschlechts auf ihrem Sitz zu Prag deutlich zum Ausdruck kommt, wo man sich der Technik „opus romanum“ bediente. Der Kouřimer Wall hält allerdings an dem elementaren Bauprinzip fest, das schon für die mittlere Burgwallzeit charakteristisch ist, wenngleich nun das Mauerwerk an Breite zunimmt und die 10 Meter-Grenze überschreitet. Der aus einem vorderen und hinteren Teile gebildete Walkern (2 × 4 m) ist abwechselnd in Rost- oder Kastenbauweise aufgeführt. Im Bereich der abgetrepten Walkrone trifft man vorwiegend Rostkonstruktion an. An den oberen Wallteilen finden sich verschiedentlich Spuren und Reste einer Steinmauerschale an der Innenseite der Umwehrung. Die Konfrontation der Kouřimer Wallmauern mit den Befestigungsanlagen von Bílina und einigen anderen Zentren machte die Rekonstruktion der Fundamente unseres Burgwalls möglich. In wehrbautechnischer Hinsicht gab es nicht viel neues, wir konnten lediglich beobachten, daß die einzelnen Glieder des Fortifikationssystems gründlich verstärkt wurden und an Mächtigkeit gewaltig zunahm (Abb. 16). Die einzelnen Bauabschnitte waren voneinander durch Stein- oder Holzquerwände getrennt, wie wir auch andernorts wiederholt feststellen konnten.

3. Der Nordwall unterscheidet sich in seiner Bauweise im Grunde wenig vom Südwall, ist aber bedeutend schlechter erhalten, wie wir schon eingangs sagten. Die Steinmauervorderfront ist hier zwar etwas weniger breit, doch entdeckten wir im Bereich der Berme das Mauerwerk eines innen verblendeten kreisrunden Objekts (Nr. 19), das wir nach seiner Lage im Gelände und den vorliegenden Funden als zur Fortifikation in besonderer Funktion gehörig und zeitgleich mit dieser ansehen dürfen (Abb. 14, 24—29).

Der untere Teil des eigentlichen, aus Gneisgestein gemauerten zylindrischen Bauwerks von 92 cm innerem Durchmesser war in eine vorher ausgehobene breitovale Grube von 200 × 130 cm Ausmaß und 175 cm Tiefe eingebaut. Die Auffüllung des Objekts ist nahe dem Boden vorwiegend lehmig, im mittleren Teil dann stark mit Steinen vermischt, die vom eingestürzten Gemäuer stammen. Es schließt baulich an die Wallflucht an und stört sie nicht, was für Gleichzeitigkeit beider spricht. Der Umfang der Einsturzschicht berechtigt uns zur Annahme, daß das Objekt ursprünglich von gleicher Höhe war, wie die Wallmauer. Daß das Objekt der gleichen Zeit wie der Wall angehört, bezeugen überdies Keramikscherbenfunde, die der Walldestruktionschicht in nächster Nähe des Objekts entstammen.

Bei flüchtigem Hinblick möchte man meinen, daß der kreisrunde Bau ursprünglich ein gemauerter, innen verblendeter Brunnen gewesen sein mochte, denn solche Brunnen sind uns von verschiedenen Orten im frühen und hohen Mittelalter bekannt geworden (Zalavár, Staré Město-Špitálky, Siedlemin, Sezimovo Ústí).⁶¹⁻⁶⁴ Gegen diese

Auslegung aber sprechen entschieden einige Tatsachen, so das Fehlen eines wie immer auch gearteten Wasserquells und die Lage am Hang außerhalb (!) der Wehrmauern, in deren nächster Nachbarschaft. Letzterer Einwand läßt aus gleichen Gründen nicht zu, das Bauwerk als Zisterne zu deuten.⁶⁶ Der Verfasser kam bei Erwägung der Beziehung von Wall und Objekt und ihrer gemeinsamen Einsturzschicht zur Ansicht, daß es sich um eine an einem strategisch gefährdeten Platze errichtete Bastei gehandelt haben dürfte. Gegen diese Deutung spricht nur der verhältnismäßig geringe Umfang des Objekts (140 cm Durchmesser), wobei aber zu bedenken ist, daß wir über das Aussehen und die Größe des oberirdischen Teils des Bauwerks nicht unterrichtet sind. Der Bau erhob sich an einer Stelle, die einen Ausblick über das ganze Zugangsbereich vom Norden her gewährte und die nur etwa 8 m von der Unterbrechung in der Wallmauer entfernt ist, in der wir wohl zu Recht den nördlichen Eingang zum befestigten Areal um St. Georg sehen.

4. Tore. Das nördliche Tor, etwas schmaler als die erwähnte Unterbrechung in der Wallflucht wird vornehmlich im Niveau des Wallfußes und im Bereich des inneren, an dieser Stelle gleichfalls unterbrochenen Grabens faßbar. Heute erinnert an das Tor nur noch die festere Pfostenkonstruktion des Fundaments (Abb. 3).

Das südliche Tor ist nicht so breit wie das nördliche, aber besser erhalten als dieses, insbesondere im Bereich der Steinmauervorderfront mit der es nach innen hin bündig ist. Der Durchlaß ist 260 cm breit. Bislang wurde der Torraum nicht in der ganzen Wallbreite untersucht. In späterer Zeit füllten ihn eine lehmigsteinige Einsturzschicht (2b), wie der Schnitt (Abb. 33—35) zeigt. Die Wände des Eingangs waren ursprünglich aus Holz gezimmert und durch hölzerne Pfosten gefestigt, die in Abständen von je 170 cm in den Boden eingelassen waren.

5. Der Charakter der Besiedlung. Die Besiedlung der jüngeren Phase der späten Burgwallzeit konnte durch die Ausgrabungen nur lückenhaft mit Hilfe von Sonden erfaßt werden. Dennoch dürfen wir nach den reichen Keramiksefunden aus den Siedlungsschichten sicherlich mit einer ziemlich dichten Besiedlung und zahlreichen Siedlungsobjekten, vor allem im Umkreis von St. Georg, rechnen. Auf der Flur „St. Kliment“ wurden die Objekte Nr. 40, 41, 50—56, ergraben (Abb. 9, 28). Objekt Nr. 40 und 55 wurden als die Fundamente eingetiefter Hütten von 3 × 2 m Ausmaß erkannt mit Untermauerung der aufgehenden Wände in gleicher Richtung. Die Objekte lieferten reichlich Keramikbruchstücke und Eisengerät (Abb. 11—13). Objekt Nr. 41 dürfte vermutlich ursprünglich ein etwas in den gewachsenen Boden eingetiefter gepflasterter Weg gewesen sein.

Zu den bedeutsamsten Objekten, die auf der Flur „St. Georg“ ergraben wurden, gehört die eingetieft quadratische Hütte Nr. 137b (Abb. 38—40, 45) in Grabungsstelle LI. Die Hütte von 3,80 m Seitenlänge war 40 cm eingetieft. Die Nord- und Westwand der Hütte wurden durch einen Unterbau aus grob behauenen Gneisgestein, das ohne Mörtel mit Lehm verbunden worden war, verstärkt. Daß sich die Steinmauern des Hauses einst auch über der ursprünglichen Oberfläche erhoben hatten, beweist das eingestürzte Mauerwerk am Boden unseres Objekts. Nachdem die Destruktionsschicht im Inneren des quadratischen Raums entfernt worden war, zeigte sich an der südlichen Seite desselben ein rußiger Fleck— eine Spur der ehemaligen Feuerstelle— und dicht daneben eine kleine mit Asche gefüllte Grube. Nach den kleinen buntfarbenen Verputzbrocken können wir uns eine Vorstellung vom Wandverputz der Hütte machen. Die aus der Auffüllung sowie vom Boden zutage getretenen Keramikfragmente gehören nach ihrer Gestaltung und Bearbeitungsweise zum progressivsten Keramikgut des Burgwalls und repräsentieren die jüngste Phase der späten Burgwallzeit im 13. Jh. (Abb. 48—49; 94).

Einfache Randbildungen sind auffallend schwach vertreten (7,9%), Trichterränder fehlen ganz. Der in Kouřim nicht besonders beliebte Kelchrand wurde einige Male angetroffen (4,7%). Der leistenförmige Rand (Typus D) erfreut sich sichtlich größerer Beliebtheit und ist etwa 35 % aller Tonware zu eigen. Am häufigsten begegnet der steil ausgezogene Rand (Typus E), der sich an 40,87 % der Gefäße findet. Es mangelt nicht an minder ausgebildeten gekehlten Formen mit verdickten Enden, die durch Funde von der Prager Burg und Břevnov zeitlich eingeordnet werden konnten.⁶⁸ In der Fundausbeute erschienen Vorratsgefäße, Schalen und Schüsseln und die Scherbe eines Drehscheibengefäßes. Bodenstempel sind so selten wie in den vorausgehenden Epochen. In der Hütte fand man überdies eiserne Messer, eiserne Nägel sowie einen Schlüssel aus Eisen (Abb. 95 : 11, 12). Aus all dem, was hier gesagt wurde, ist zu ersehen, daß es sich um ein chronologisch wichtiges Objekt handelt, das als großer geschlossener Fundkomplex die Endphase unseres Burgwalls repräsentiert.

Zeitgleich mit der Hütte 137b ist die Feuerstelle Nr. 167, die über dem etwas älteren Objekt 137 a zwischen der Hütte und dem südlichen Wall in Grabungsstelle VI (Abb. 52, 45) zutage kam. Objekt Nr. 137 in Gestalt eines breiteren, bogenförmig gekrümmten Grabens (Breite 120 cm, Tiefe 40—60 cm), aufgefüllt mit einer Steineinsturzschicht, lieferte reichliche Funde. Neben Tonware, fanden sich ein Knochenschlittschuh und Bruchstücke eines Rings aus farbigem Glas. Bisher gelang es uns nicht, die ehemalige Funktion dieses Objekts zu ermitteln (Abb. 37).

Die hart an der Wallmauer gelegenen Objekte 127, 132 und 134 sprechen für einen zusammenhängenden besiedelten Streifen im Bereich der Befestigungsanlagen (Abb. 36). Daß in dieser Zeit auch der eigentliche Bering zwischen der St. Georgskirche und dem Wall besiedelt war, bestätigen die durch Grabungsstelle III a erfaßten Siedlungsschichten und die Gruben 134, 149 und 150. Der zusammenhängende Siedlungsbereich zieht sich bis in die nächste Nähe von Kirchhof und Kirche und wird von der Kirchhofmauer gestört, die so zu einem wichtigen stratigraphischen Moment wird, zur Scheide, die den älteren Siedlungshorizont mit der Siedlungsschicht 195 und den Objekten 196—216 begrenzt. Diese relativ ältere Siedlungsschicht enthält aber schon Tonware mit ziemlich progressiver Randprofilierung vom Typus D und E (Abb. 54, 61, 68), die beweisen, daß die Friedhofmauer mit der oberen Schicht 171 zu dem jüngsten Bauhorizont auf dem Burgwall gehören, der jedoch an die burgwallzeitliche Besiedlung fließend anknüpft (Abb. 67).

Eine Schlüsselstellung für die zeitliche Einordnung der Bauobjekte im Bereich der Kirche nimmt Objekt 219 ein, das in den Sektor XXVI hineinreicht. Das Objekt, das man wohl als einen eingestürzten Profanbau von Siedlungsart ansprechen darf oder als bautechnische Anlage, enthielt eine Menge Kalk, Lehmwurf und Asche. Es ist ohne Zweifel älter als die jüngere Kirche und einige Bestattungen, als Grab XXVIII z. B. mit Ost-West-Orientierung. Seinerseits störte es einige ältere Bestattungen mit Südost-Nordwest-Orientierung (Grab XXVII, XXVIII, LXVIII, LIX) und ist entschieden jünger als die Feuerstelle Nr. 241 mit Keramikbruchstücken aus der älteren Phase der jüngeren Burgwallzeit, die ins 10. Jh. fällt. Objekt 219 lieferte reichlich Tonware, die in Form und Verzierung dem Keramikgut aus Siedlungsschicht 195 gleicht (Abb. 63, 72, 73). Es ist zeitgleich oder jünger als die ältere St. Georgskirche.

IV. *Die ältere Kirche.* Die Freilegung des älteren Bauhorizonts im Bereich der Kirche bedeutet einen großen und unerwarteten Gewinn der Grabung, wengleich ihn nur fragmentäre Mauerteile und Schutt repräsentieren. Den größten erhaltenen Baurest bildet eine umfangreiche Fläche gelöschten Kalks (Nr. 257, 250), inmitten von einer zusammenhängenden Lehmenschicht bedeckt (Abb. 77, 78, 79). Die auf uns gekommenen Mauerwerkfragmente dieses Horizonts unterscheiden sich von dem jüngeren Gemäuer des oberen Bauhorizonts durch die bei ihnen reichlich verwendeten Plänersteine. Den besterhaltenen Teil des älteren Kirchengebäudes bilden die beiden parallel zueinander errichteten Mauern an der südlichen Seite — Objekt Nr. 260 und 245 (Abb. 60—62). Die höhere äußere Mauer aus Pläner- und Gneissteinen ist ihrem Wesen nach eine Bruchsteinmauer mit innen und außen sorgfältiger zu Schichten gefügten Steinen, die innere niedrige einschichtige, eine Steineinfassung (Nr. 260) aus flachen Gneisgestein, die an einer Stelle etwas verstärkt ist. Während wir in dem äußeren Gemäuer Objekt Nr. 245 eine Umfassungsmauer sehen, deuten wir die Steineinfassung 260 als einen zum Fußboden des älteren Kirchenbaus gehörigen Bauteil aus Stein. Das in ungleicher Niveaulage angetroffene Gemäuer gestattet den Schluß, daß von der Umfassungsmauer nicht nur das Fundament, sondern auch ein Teil der aufgehenden Mauer in Bruchsteinverband bis zu einer Höhe von 30—40 m überdauerten (Abb. 75). Die südliche Wand des älteren Bauwerks störten jüngere Gräber; die Westwand ist in der Ebene der kalkigen, mit Plänersteinen vermischten Schicht Nr. 250 zu suchen, sie ist zum Großteil in situ und in der Destruktion der kalkigen Schicht erhalten geblieben (Nr. 247), die schon außerhalb der Baulichkeit liegt (Abb. 79). Die westliche Wand des Baus ist demnach nur mit mehr oder minder großer Wahrscheinlichkeit gegeben. Die Nordwand des Bauwerks ist vor allem durch die Plänersteineinfassung Nr. 244 in der nordöstlichen Ecke des Baus bestimmt, die die gleiche Orientierung wie Baulichkeit aufweist (Abb. 60, 83). Setzen wir theoretisch den Wandverlauf in dieser Richtung fort, so stoßen wir auf das Torso aus Plänergestein Nr. 252a, b im Sektor XXIX und erhalten so annähernd auch die nordwestliche Ecke des Bauwerks. Die äußerste mögliche Begrenzung an der Ostseite bildet das in sanftem Bogen aufgeführte durch jüngere Bestattungen stark gestörte Mauerwerk Nr. 255 (Abb. 84, 85). Die Spur der halbrunden Apside können wir im gekrümmten Teil des Mörteluntergrunds in Sektor XLVI beobachten, der auch durch spätere Eingriffe gestört wurde. Die regelmäßig ausgehobenen Pfostenlöcher mit häufig Plänersteineinfassung, eingelassen in den Kalkmörtelfußboden (Nr. 239, 240, 265, 269) am Rande des östlichen Teils der kalkigen Schicht (Abb. 80) möchten wir als Reste eines ursprünglichen Gerüsts deuten. Für die Rekonstruktion ist insbesondere der Eckpfosten Nr. 265 wichtig.

Im Torso des Plänergemäuers Nr. 249 nahe der Westwand der Kirche dürfen wir vermutlich zu Recht die kümmerlichen Überbleibsel eines Emporenpfilers sehen (Abb. 60). Baufunktionell läßt sich dagegen kaum die sehr sorgfältig gesetzte Plänerquadermauer erklären, die in bezug zur Mittelachse links liegt und die gleiche Orientierung wie die Kirche aufweist. Hier haben wir es wohl mit dem Unterbau eines Körpers zu besonderem Zwecke zu tun (Ausmaß 60 × 80 cm), mit einer Mensa vielleicht oder einem Taufbecken, oder einer anderen besonderen Einrichtung (Abb. 76, 81, 83).

Dem Rechteckbau von 13,40 m Länge und 7,60 m Breite fügte man später an der nordöstlichen Seite einen nahezu quadratischen Anbau von 360 × 400 cm Ausmaß an (Objekt 255), dessen Mauern aus gemischten Steinen eine Stärke von 60—70 cm erreichten (Abb. 60). Der Anbau hatte die gleiche Orientierung, wie das ältere Bauwerk, störte aber einige Male ältere Bestattungen in diesem Bereich (Grab CVI, XC, LXV, LXVI), die die Wand der älteren Kirche durchweg respektierten (Abb. 83). Dies alles und die Existenz einer zentralen Bestattung (XCI) im Abschluß des Baus (in Sektor XXXIX), die den älteren Fußboden Bauwerks störte, vom jüngeren Mörtelboden aber bedeckt worden war, berechtigen uns, in dem älteren Bauwerk eine Kirche zu sehen. Die überschichteten älteren Gräber, die im Raum westlich der Kirche in Sektor XXVI faßbar werden, bestätigen unsere Ansicht gleichfalls (Abb. 60).

Für die Datierung des älteren Bauhorizonts mit der älteren Kirche sind in erster Reihe archäologische Quellen maßgeblich, d. h. Keramik, die in der Konstruktionsschicht Objekt Nr. 250, die den Mörtelboden im westlichen Teil bedeckt (Abb. 66), angetroffen wurde. Sie gleicht der Tonware, die man aus dem eingestürzten Objekt 219 an der Westseite der Kirche und in der Siedlungsschicht Nr. 195 fand. Bruchstücke, für die einige Male eine progressive Profilierung kennzeichnend ist, bestätigen die Existenz der Kirche in der späten Burgwallzeit, nach dem Stand unseres heutigen Wissens bis zu Beginn des 13. Jhs. Auch der Münzfund — eine Prägung König Vladislavs II. (1140—1174) — aus Grab XXXI darf nicht übersehen werden. Diese Münze (Abb. 96 : 2) war in der zweiten Hälfte des 12. Jhs. im Umlauf, in dieser Zeit dürfen wir darum auch mit der Kirche rechnen. Die von uns erarbeitete Zeitstellung können wir überdies auch relativ chronologisch begründen, da sich die für die Spätzeit charakteristischen beigabenlosen Gräber auch unter dem erwähnten Anbau finden, der die Kirche voraussetzt.

Die eigentliche kunstgeschichtliche Analyse, der die Komparativmethode zugrunde liegt, ist natürlich durch den torsohaften Charakter der erhaltenen Teile des Bauwerks behindert. Das längliche Schiff mit der einfachen

Apside und dem späteren quadratischen Anbau haben in chronologischer Hinsicht an und für sich keinen besonderen Wert, um so weniger, da die Apside stark gestört auf uns kam. Die erhaltenen Mauerreste jedoch mit Bruchsteinverband aus unregelmäßigen Plänersteinen wirken sehr altertümlich (Abb. 74—75) und würden allein betrachtet, die Zuordnung des Bauwerks zu den vorromanischen Bauten der ottonischen Zeit berechtigen. Wir kennen im Flußgebiet der Kouřimka mehrere Sakralbauten dieser Art, die um die Jahrtausendwende entstanden sind (Dobřichov, Vysoká, Žabonosy, Vrbčany)⁷⁰. Alle angeführten Baudenkmäler stimmen in ihren Grundformen überein und tragen gemeinsame Merkmale, die sie in gesellschaftlich-historischer Hinsicht mit einer übereinstimmenden Umwelt verknüpfen. Sie finden sich durchweg an erhöhten umwehrten Plätzen. Emporenkirchen, zu denen unsere ältere St. Georgskirche vermutlich gehört, waren in dieser Zeit zwar seltener, sind aber in der höfischen Umwelt der ottonischen Kaiserpfalzen des 10. Jhs. nicht unbekannt (Goslar)⁷² (Abb. 99). Eine Holzempore war der dem hl. Mauritius geweihten Bischofskirche auf der Prager Burg zu eigen, die durch den späteren Bau der Basilika dem Beginn des 11. Jhs. zugewiesen werden konnte. Die Tatsache, daß die auf kunsthistorischen Erwägungen beruhende Datierung mit der archäologischen anscheinend nicht übereinstimmt, ist wohl am besten mit der längeren Dauer der Kirche erklärt. Im Verlaufe ihrer Existenz wurde ihr Fußboden einige Male baulich umgestaltet, an der Evangelienseite ein Anbau errichtet und offenbar entstammt auch der technisch besser ausgeführte Unterbau inmitten des Kirchenraums (Objekt Nr. 258) späterer Zeit (Abb. 76, 60). Vielleicht ist so auch das Mauerwerk von verschiedener Art im apsidialen Teil des Baus zu deuten. Daß Kirchen von ähnlichem Grundrißtypus auch im 12. Jh. noch existierten, ist durch mehrere gut datierbare Beispiele sicher erwiesen (St. Johannes der Täufer in Dolní Chabry — Abb. 99 : 3, St. Maria Magdalena in Řečany⁷⁵, authentische Datierung für das Jahr 1165, St. Martin und St. Lienhard zu Prag^{76, 77} u. a.). Die Errichtung des Archidiakonats im 12. Jh. erforderte unbedingt die Existenz einer Kirche in unserer Umwelt zu dieser Zeit.^{78, 79} Das Bestehen der Kirche belegt auch das Zunehmen der Gräber um diese. Die St. Georgskirche wurde nach den Grabungsbefunden eine gewisse Zeit vor der Errichtung einer neuen Kirche an gleicher Stelle zerstört, als man noch an der Kontinuität des sakralen Raums festhielt. Es ist anzunehmen, daß die Zerstörung der Kirche mit den politischen Wandlungen zusammenhängt, die nach dem Fall der Děpolticer, in deren Besitz sich Kouřim damals befunden hatte, eintraten.

V. *Die jüngere St. Georgskirche* ist nach den bisherigen Grabungsergebnissen die stratigraphisch jüngste bedeutende Baulichkeit im zentralen Bereich des Burgwalls. Sie überdeckt sowohl den oben beschriebenen älteren Kirchenbau, als auch das eingestürzte Objekt 219, das dem Bau der jüngeren Kirche voraufging. Der Grundriß wird durch die braungelbe lehmige Auffüllung der Gräben deutlich, die übriggeblieben waren, nachdem die ortsansässige Bevölkerung die Mauern nach der Auffassung und Devastation der Kirche zu Beginn des vorigen Jhs. auseinandergenommen hatte. In der Auffüllung fanden sich mehrmals Mönchsziegel. An einigen Stellen blieb jedoch auch das ursprüngliche Mauerwerk erhalten, so z. B. an der Südseite des Sektors XXXVIII Objekt Nr. 261 und 263 und z. T. auch im Bereich des Triumphbogens (Abb. 60, 62, 86, 87).

Die Mauern waren aus grob behauenen Gneisquadern, flachen Steinen und kleinen Gneissteinen gefügt. Der quadratische Block (Objekt Nr. 251) besteht aus Mauerwerk von gleicher Art. Die Wände der Kirche zeigen eine Mauerstärke von etwa 90—100 cm (Abb. 60).

Die Gesamtlänge der Kirche beträgt 19 m, ohne Vorraum 16 m; die äußere Breite beim Westabschluß des Schiffs mißt 10 m, im Bereich des Triumphbogens 9 m und das schmalere Presbyterium 8 m. Nach dem Grundriß war der sakrale Raum in drei Teile gegliedert. Er bestand a) aus der pentagonalen Apside, b) einem rechteckigen, ziemlich breiten Schiff und c) dem schmalen Vorraum im Achsenbereich des Baus. Das Presbyterium ist vom Hauptschiff deutlich durch vorspringende Pfeiler getrennt, die unter dem Triumphbogen in den Kirchenraum hineinreichen. Den quadratischen Block, Objekt Nr. 251 im Sektor XXVIII, deuten wir sicherlich zu Recht als Emporenpfeiler. Demnach ist der jüngere wie der ältere Sakralbau als Emporenkirche anzusprechen, was zu Ende der ersten Hälfte des 13. Jhs. auf einem befestigten Verwaltungszentrum in Böhmen, wie es unser Burgwall darstellt, nicht sonderlich überrascht.

Unsere Vorstellung vom Aussehen der St. Georgskirche in Kouřim gewinnt an Klarheit durch den Holzschnitt Willenbergs, den dieser zu Beginn des 17. Jhs. für B. Paprockýs „Diadoch“ anfertigte. Zu dieser Zeit hatte St. Georg von seinem ursprünglichen Gepräge noch wenig eingebüßt. Wir sehen auf dem Holzschnitt eine einschiffige Kirche mit pentagonaler Apside und rechteckigem Vorraum an der Westseite. Die drei Fenster in der Seitenwand des Presbyteriums, des Schiffs und Vorraums sind nicht von gotischer Art und sind entweder älter oder jünger. Das Dach hingegen und der Turm mit seiner zwiebelartige Haube sind schon das Werk gotischer oder Renaissance-Baumeister. Auch die auf dem Bilde festgehaltene Friedhofsmauer und das Häuschen im Friedhofsareal konnten im Gelände durch die Grabungsbefunde lokalisiert werden. Die Orientierung dieser Friedhofsmauer weicht in Übereinstimmung mit der älteren datierbaren Mauer von der Orientierung der Kirche in der Richtung Südost-Nordwest ab (Abb. 98, 61).

Für die Datierung des Zeitabschnitts, der der Gründung der jüngeren Kirche voraufging, ist vom archäologischen Standpunkt die Schicht mit der älteren Kirche maßgeblich, die den Untergrund bildete, in den die jüngere Kirche eingelassen worden war. Den Bau der Kirche vor Beginn des 13. Jhs. anzusetzen, ist darum nicht möglich. Daß die Kirche nicht nach dem Jahre 1295 entstanden sein konnte, ist durch die älteste historische Erwähnung, die zu dieser Kirche Bezug hat, belegt. Sie findet sich auf der Konfirmationsliste des Prager Bischofs Tobias, auf der der Plebanus der Kirche, Ulricus, als Zeuge angeführt wird.⁸² Es überrascht darum nicht, daß im Bereich der Gräber in sekundärer Einlagerung ein Brakteat aus der zweiten Hälfte des 13. Jhs. gefunden wurde⁸² (Abb. 96 : 3).

Die Gliederung des sakralen Raums in drei Teile, in das Presbyterium, das rechteckige Schiff und den Vorraum, meist in Verbindung mit einem Turm, ist in der romanischen Architektur durchaus üblich. Insbesondere bei Emporenkirchen, zu denen auch St. Georg gehört, ist diese Dreiteilung gebräuchlich. Bedeutend seltener trifft man an der Westseite einen Vorraum ohne Turm an, wie das für die Kouřimer Kirche die archäologischen Befunde und der Holzschnitt Willenbergs bezeugen. Da Vorräume im 13. Jh. nicht oft angetroffen werden, nehmen wir an, daß auch dieser erst später angebaut wurde.

In kunsthistorischer Hinsicht ist die polygonale Apside ohne Stützen sicher am interessantesten. Solche Apsiden kennt erst die spätromanische Architektur. Sie kamen aus Frankreich⁸⁷ über das Elsaß und den Oberrhein im ersten Drittel des 13. Jhs. zu uns. Als Beispiel sei der Ostchor des Doms zu Bamberg angeführt⁸⁸ mit seiner außen charakteristischen polygonalen Mauerummantelung, während im Inneren des Doms der Chorabschluß noch halbkreisförmig gestaltet ist. Eines der ältesten Bauwerke dieser Phase in Böhmen ist die Emporenkirche in Vrččany (Abb. 99 : 6), die in der nächsten Umgebung von Kouřim liegt.⁷¹ In spätromanischer Zeit, etwa um das Jahr 1200 war dieser Kirche gleichfalls eine außen polygonal ummantelte, innen aber halbkreisförmig gestaltete Apside zu eigen. Die Kouřimer Kirche mit ihrem entwickelten Apsidenpentagon steht jedoch der Gruppe spätromanischer Kirchen näher, die vor allem durch die Kirche von Vinec bei Mladá Boleslav (Jungbunzlau) repräsentiert wird⁸⁷ (Abb. 79 : 6). Es handelt sich um eine Gruppe Baudenkmäler, die Beziehungen zu Bayern, dem Oberrhein, Burgund und der Provence hat, einmal Anregungen aus der tektonischen Baugesinnung des Zisterzienserordens schöpft, zum anderen aber auch dekorativer Elemente nicht entbehrt, Tendenzen also verkörpert, die in relativ schroffem Gegensatz zueinander stehen.^{89, 90} Während die jüngere Emporenkirche in Vrččany den Beginn der Umwandlung des romanischen Stils bedeutet und Vinec den Höhepunkt dieser Entwicklung darstellt, dürfen wir in der St. Georgskirche von Kouřim ein Beispiel des Sakralbaus des zweiten Drittels des 13. Jhs. im Arbeitsgebiet sehen.

Der polygonale Chorabschluß ohne Stützen ist aber auch für die gotische Architektur aus der Zeit Wenzels II. bezeichnend, wie V. Mencl bewies. Er findet sich an einer Gruppe Kirchenbauten, deren Zeitstellung durchweg durch das Profil fünfeckiger Rippen belegt ist (Rovná, Starý Plzenec, Kostelní Strmelice, Slavětín bei Laun, Strašice, Chuděnice, Prostiboř, Meclov, Kvasňovice, Staré Sedlo bei Tachau, Seměnice, Dráčov bei Soběslavy u. a.⁸³ (Abb. 99 : 7). Für die Zugehörigkeit zu dieser Gruppe würde die gleiche Höhe von Chor und Schiff sprechen, die auf dem Holzschnitt Willenbergs evident wird, sofern wir diese nicht mit dem geradezu radikalen Umbau, den Jakub Voračický von Paběnice in den Jahren 1395—98 durchführte, in Verbindung bringen wollen. Beide Alternativen hält der Verfasser für möglich. Gegen die Annahme, die Kirche habe zu der jüngeren Gruppe der Kirchenbauten aus der Regierungszeit Wenzels II. gehört, spricht freilich die Tatsache, daß in dieser Zeit das Burgzentrum auch in verwaltungspolitischer Hinsicht seine Bedeutung bereits verloren hatte, da die letzte historische Erwähnung dieser Art aus dem Jahre 1263 stammt. Es scheint wenig wahrscheinlich, daß man in der Zeit des gesellschaftlichen Niedergangs der Burg den Gedanken gefaßt hätte, eine neue Kirche zu bauen. Wie dem auch gewesen sein mochte, eines ist sicher, im Jahre 1295 stand die St. Georgskirche auf Kouřim, wie oben gesagt.⁸²

Wohl eher in Erinnerung an den bedeutungsvollen Platz mit ruhmreicher Tradition als aus praktischem Bedürfnis des Pfarrsprengels wurde die jüngere St. Georgskirche, bisher Pfarrkirche, im 13. und 14. Jh. auch zur Begräbniskirche, wie die Grabausstattung einiger Gräber bezeugt. So hob man aus Grab XXV ein Kruzifix aus Bronze mit Textilabdrücken (Textilresten) auf der Rückseite, für das das charakteristische Gepräge der hohen Gotik bezeichnend ist. Ein ähnliches Kruzifix von kleinerem Format (153 × 70 mm) lieferte Grab XXIV (Abb. 90, 91). Von den übrigen Grabfunden, die den oben beschriebenen Gräbern I—CVIII entstammen, möchten wir noch die durchbohrten Knochenanhänger in Form eines Fußes und eines doppelseitigen Dreizacks aus Grab XXV erwähnen (Abb. 96 : 12, 17), ferner die Knochenknöpfe aus Grab XXV und Bronzeknöpfe aus Grab IV (Abb. 97, 96 : 8—10, 14—16). Am reichsten waren die Gräber an der Westseite, an der man die Kirche betrat, ausgestattet. Die überwiegende Anzahl der Gräber enthielt natürlich überhaupt kein archäologisches Inventar, Sargnägel ausgenommen. Eine Beigabe im wahren Sinne des Wortes wurde in unserer Umwelt nicht angetroffen.

In der Mehrzahl begegnen auf unserem Kirchhof Einzelbestattungen, einige Male wurden Doppelbestattungen angetroffen (Grab XLVI, XLVII, Grab XXXVII im Sektor XL und XLI). Als Beispiel einer rituellen Doppelbestattung sei Grab CII angeführt. In Grab XLVII hingegen fand man die Bestatteten schräg in Gegenrichtung gebettet. Gräber mit Mehrbestattungen finden sich östlich vom Presbyterium (XXXVIII, XLI, CV) und zeugen von der Eile, mit der die Toten bestattet worden waren. Aus Schriftquellen wissen wir, daß hier im 16.—17. Jh. Bürger aus der Stadt zu Grabe getragen wurden, die an der Pest starben, sowie auch Knechte und Fremde (Abb. 88—9).

Die weiteren Schicksale der jüngeren St. Georgskirche können wir an Hand historischer Quellen aus dem Jahre 1381⁹⁴, 1395⁹⁵, 1425⁹⁶, 1547⁹⁸ bis zur Zeit Josefs II. verfolgen, in der die Kirche vernichtet wurde. Zu Beginn des 19. Jhs., spätestens in den dreißiger Jahren wurde das Mauerwerk der Kirche von der Bevölkerung der umliegenden Gemeinden auseinandergenommen, wie wir oben schon erwähnten.¹⁰¹

VI. Der Beginn der Geschichte der St. Georgskirche auf Kouřim geht nahezu mit dem Beginn der Geschichte des Burgwalls zeitlich einher. Historische Erwähnungen finden sich schon in der älteren Phase im 11. Jh.^{29, 30} und noch häufiger im 12. und 13. Jh. zur Zeit der Hochblüte des Burgzentrums, die mit dem Geschlecht der Děpolticer eng verbunden ist. In der sog. Gründungsurkunde des Vyšehrad Kapitals ist Kouřim als „castrum“ angeführt,¹⁰² in der Schenkungsurkunde Soběslavs als „Curim civitas“¹⁰³; im Jahre 1167 wird unter den höchstgestellten Persönlichkeiten des Landes Böhmen der Archidiakon „Peregrinus curimensis“ als Zeuge angeführt.¹⁰⁴ Im demselben Jahre

wird als Zeuge auch Zdeslav von Kouřim, vermutlich Burggraf auf Kouřim, genannt.¹⁰⁵ Im Jahre 1177 war Rudolf Kastellan auf Kouřim.¹⁰⁶ Später, zu Beginn des 13. Jhs. häufen sich Erwähnungen über die „provincia curimensis“. Kouřim war also in dieser Zeit, wie wir aus der lateinischen Bezeichnung erschen, das Verwaltungszentrum einer bestimmten territorialen Einheit.^{107–109} Daß Kouřim auch der Sitz der Gerichtsbarkeit war, bestätigt eine andere Urkunde aus dem Jahre 1220, auf der als Zeuge Vlastislav, Richter auf Kouřim, unterschrieben ist.¹¹⁰

Blütezeit und Niedergang des Burgzentrums Kouřim ist mit den bedeutendsten Repräsentanten der Děpoltici, eines Nebenzweigs der Přemysliden, eng verbunden, vor allem mit dem letzten seines Geschlechts, mit Děpolt III. Die Empörung und den Fall Děpols schildert Dalimil in seiner Chronik,^{111,112} nach ihm auch Přibík Pulkava von Radení¹¹³ und Bartholomäus Paprocký.¹¹⁴ Ein Lehen Děpols I. (+ 1166/7) in Ostböhmen und sein Umfang ist nicht sicher erwiesen, Děpolt II. hatte dagegen schon ohne Zweifel Landschaften in Ostböhmen zu Lehen, wenn wir auch seine unmittelbare Beziehung zu Kouřim nicht kennen. Er starb im dritten Kreuzzug vor Akka im Jahre 1190.¹¹⁸ Die Kouřimer Herrschaft bildete aber offenbar einen natürlichen Bestandteil seines Lehens. Daß Kouřim zur Zeit Děpols III. das Zentrum oder eines der Zentren der Děpolticer war, ergibt sich aus seinem Schicksal, wengleich Děpolt III. nur Herr von Čáslav, Chrudim und Vratislav genannt wird.¹²¹ Das aus dynastisch-politischen Gründen zwischen Přemysl Ottokar I. und Děpolt III. entstandene Zerwürfnis, das sich nach dem Tod des mährischen Markgrafen Vladislav und dem Einschreiten Přemysl Ottokar I. in Mähren zu dessen Gunsten zu offenem Bruch gesteigert hatte, endete mit der Schlacht um Kouřim (wahrscheinlich im Jahre 1223), in der Děpolt fiel und sein Geschlecht von hier vertrieben wurde.¹²⁴ Bald darauf kam es zur Gründung der königlichen Stadt Kouřim, die im Jahre 1261 als Vorbild, was Stadtrecht und Befestigungsanlagen betrifft, angeführt wird.¹²⁵ In dieser Zeit diente vermutlich auch die Burg noch als Verwaltungszentrum der Landschaft,¹²⁶ wie die letzte Erwähnung bezeugt. Nach dieser Epoche gibt es keine Nachrichten über unser Burgzentrum mehr und Leben und Besiedlung auf unserem Abschnittswall enden, wie die archäologischen Befunde unserer Grabung zeigen.

VII. *Die Steinlöwen von Kouřim* (Abb. 100). Der Verfasser führt in Zusammenhang mit dem Burgzentrum und der Geschichte des letzten Vertreters der Děpolticer auch das bekannte Kouřimer Löwenpaar an, eine Steinplastik, die man im Garten der Dechanei der Stadt gefunden hatte.¹²⁸ Im Jahre 1901 erhielt das Nationalmuseum zu Prag diese Plastik zum Geschenk. Schon von altersher figurieren Löwen als Wächtertiere, begabt mit symbolischer apotropäischer Macht. In dieser Funktion begegnen sie bereits im babylonisch-assyrischem Kulturkreis.¹³⁰ Später fanden sie auch in verschiedenlicher Bedeutung in der christlichen Symbolik Eingang.¹³⁵ In enger Verbundenheit mit der zeitgenössischen Architektur erfreuten sie sich im 12. und 13. Jh. in Italien, Südfrankreich und den Alpenländern ganz besonderer Beliebtheit. In dieser Zeit begegnen Löwen im Portikum, tragen Evangelienpult oder Kanzel, in seltenen Fällen auch das Taufbecken. Am häufigsten finden sich Löwenpaare als Thronhüter. Auch in dieser Funktion sind sie schon lange bekannt und die Wurzeln dieser Tradition haben wir gleichfalls im östlichen Mittelmeerbereich und im Orient zu suchen. Löwenpaare hüteten weltliche wie pontifikale Thronessel¹⁴⁹ und letztere^{149, 150} blieben in Italien, den Alpenländern und nördlich der Alpen öfter erhalten. Der Verfasser erwägt vor allem zwei Möglichkeiten der Interpretation der Skulptur als Steinsockel und versucht sie sowohl als Sockel eines Taufbeckens zu rekonstruieren, wie *VI. Denkstein* meint, als auch als Unterbau eines Ehrensitzes, wie *V. V. Štech* ursprünglich annahm.¹²⁸ Der Verfasser hält die zweite Möglichkeit für wahrscheinlicher in Anbetracht der Symbolik des Löwenpaares, das frontal situiert die Bedeutung von Thronwächtern haben konnte (101 : 1). Daß ein Löwenpaar ein Taufbecken getragen hätte, ist dem Verfasser bisher nicht bekannt geworden. Im abgebrochenen frontalen Teil sieht der Verfasser eine Stufe.

Die Plastik ist in heimischem Plänerstein ausgeführt, entstand in unserer Umwelt, ist aber sicher das Werk eines erfahrenen Steinmetzen oder Bildhauers, dem die Arbeitsweise und Anforderungen italienischer Werkstätten nicht unbekannt waren. Stilistisch gehört die Plastik entschieden der Blütezeit Kouřims unter den Děpolticern an und nicht der Gründungszeit der Stadtkirche und darum teilt der Verfasser die Ansicht *J. V. Šimáks* und *VI. Denksteins*, daß sie sich ursprünglich auf dem Burgzentrum auf Flur St. Georg befunden habe, entweder bei dem Palast oder unmittelbar in der St. Georgskirche, die nach ihrer Auflassung auseinandergenommen wurde, wie wir schon oben erwähnten und deren Gestein und Inventar an anderer Stelle verwendet wurden. Zur Devastation der St. Stephanskirche, die in der zweiten Hälfte des 13. Jhs. erbaut worden war, kam es nicht. Zudem war Děpolt III. in dessen Periode wir die Löwenplastik mühelos datieren, historisch eine so aus drucksvolle Persönlichkeit, daß ihm kaum Fähigkeit und Möglichkeit abgesprochen werden können, sich eine Plastik von hohem künstlerischen Wert zu besonderem Zwecke zu beschaffen.

Unsere bisherige Ausgrabung, gekrönt durch die Entdeckung der älteren Kirche, die nach der kenntlichen Instandsetzung noch zu Ende des 12. Jhs. bestanden haben mußte, macht die Lokalisierung der umstrittenen Plastik hier eher wahrscheinlicher, als daß sie sie ausschließen würde.

Übersetzt von Helena Plátková.

KELTISCHE RÖHRENKANNEN DER ÄLTEREN LATÈNEZEIT

WOLFGANG DEHN, Universität Marburg a. d. Lahn

Unter den Erzeugnissen frühkeltischen Bronzehandwerks stellen die sogenannten Röhrenkannen¹ eine Besonderheit dar. Während andere Bronzegefäße der älteren Latènezeit entweder alte, bereits hallstättische Tradition fortführen (Kessel, Situlen, Zisten, Schalen) oder Importgeschirr² nachahmen (Schnabelkannen, Siebtrichter), darf man in den Röhrenkannen eine keltische Eigenleistung sehen, deren unmittelbares Vorbild einstweilen nicht bekannt oder, da aus vergänglichem Material gefertigt, nicht erhalten ist.³

Die als Meisterwerke des Bronzegusses, der Treibkunst und der Verzierungstechnik in Gravur und Metallaufgabe anzusehenden Kannen sind entweder in — gelegentlich vergoldeter — Bronze hergestellt, aus Ton den Bronzeformen nachgebildet oder aus Holz geschnitzt bzw. gedreht⁴ und mit Metallaufgaben versehen.

Die Liste der Bronzekannen ist vorerst noch kurz:

1. *Eigenbilzen* „Cannesberg“, Prov. Limburg, Belgien. „Fürstengrab (Brandgrab) mit Schnabelkanne, Ziste, Röhrenkannenunterteil (h. noch 13,6 cm), Goldblechbeschläge eines Trinkhorns⁵, getriebenem Goldblechzierstück, unbestimmbaren Eisenresten.

Lit.: Inventaria Archaeologica. Belgique fasc. I B 6 Nr. 3. — *M. E. Mariën*, Oud-België (1952), 374 ff. Abb. 344. — *P. Jacobsthal*, Early Celtic Art (1944), 202 No. 390 Taf. 194.

2. *Reinheim* „Katzenbuckel“, Kr. St. Ingbert, Saarland, Deutschland. „Fürstengrab“ (Körpergrab), Holzkammer unter Hügel. Frau mit reicher Ausstattung an Goldschmuck, reich verzierte vergoldete Röhrenkanne aus Bronze mit Deckel (h. 45,6 cm), 2 Bronzeschalen, Goldbeschläge von Holzgefäß(en)?.

1. *P. Jacobsthal*, Early Celtic Art (1944), 106 ff.

2. Zusammenstellung der Importgefäße durch *O. H. Frey* in *Mostra dell' Etruria Padana e della Città di Spina II. Repertori* (1960) 147 ff. — *Acta Archaeol.* Kopenhagen 30, 1959 (1960) 1 ff. Vgl. auch *P. Jacobsthal a. a. O.* 135 ff. — Zu vorlatènezeitlichem Import vgl. *Germania* 37, 1959, 225 (*O. H. Frey*) und Marburger Winkelmann-Programm 1963 (1964) 18 ff. (*O. H. Frey*). — Zu den Problemen prähistorischen Handels vgl. *B. Stjernquist*, *Models of commercial diffusion in prehistoric times* (1967).

3. Zu südlichen Vorbildern *P. Jacobsthal a. a. O.* 108; ferner *P. Reinecke*, *Pfälzer Heimat* Heft 3, 1957, 4. Wenn man nicht eine Fälschung vermuten muss, könnte man an die wohl italische Röhrenkanne in Karlsruhe erinnern, *K. Schumacher*, *Beschreibung d. Sammlung antiker Bronzen Karlsruhe* (1890) 108 Nr. 579 Taf. 10, 24. Röhrenförmige Ausgüsse zeigt dann z. B. eine etruskische Stammossitula (Boston, Museum of Fine Arts, *Catalogue of Greek, Etruscan and Roman Art* (1933) 193 f. Nr. 194), ferner eine Tonkanne (des beginnenden 5. Jhdts. v. Chr.) aus Spina (*V. Aurigemma*, *Scavi di Spina I*, 2 (1965), 87 f. Grab 931 Nr. 3 Taf. 112 a unten links), vgl. ferner *Ashmolean Museum Oxford, Select Exhibition Sir John and Lady Beazley Gifts 1912—1966* (1967), 140 Nr. 537 Taf. 71.

4. Zur Holzdrechselkunst in der Hallstatt- u. Latènezeit *A. Rieth*, *Entwicklung der Drehbank* (o. J.—1955). — *Arch. Anz.* 1955, 1 ff. (*A. Rieth*).

5. Trinkhörner der Frühlatènezeit, *Grenier-Festschrift* (1962) III, 1115 ff. (*M. E. Mariën*). — *Fundber. Hessen* 4, 1964, 187 ff. (*W. Jorns*). — *Jahresschr. mitteldeutsche Vorgesch.* 50, 1966, 223 ff. (*W. Jorns*). — *Allgemein P. Jacobsthal a. a. O.* 111 ff.

Lit: *Germania* 33, 1955, 33 ff. (*J. Keller*). — *J. Keller*, Das keltische Fürstengrab von Reinheim I (1965), 37 ff. Nr. 12 (Abb. 1).

3. *St. Jean-sur-Tourbe* „Le Catillon“, Dép. Marne, Frankreich. Am Rande eines Grabhügels mit Wagengrab ein Kriegergrab (Körpergrab) mit eisernem Schwert, eiserner Lanze, einigen Tongefässen und einer Röhrenkanne aus Bronze mit Deckel an einem Kettchen (h. 29,5 cm).

Lit: *Revue Archéol.* 1883 II, 201 ff. Taf. 21 (E. Fourdrignier). — *J. Déchelette*, Manuel IV (1927), 960 f. fig. 654, 2. — *P. Jacobsthal*, *Early Celtic Art* (1944), 202 Nr. 389 Taf. 193.

4. *Waldalgesheim*, Kr. Kreuznach, Rheinland-Pfalz, Deutschland. Verschleifter Grabhügel mit Steinpackung, Doppelkörpergrab (Mann und Frau) mit Gold- und Bronzeschmuck, Wagen und Pferdegeschirrtteilen, einem tarentiner Bronzeimer und einer Röhrenkanne aus Bronze mit Deckel (h. 32,7 cm).

Lit: *W. Dehn*, Katalog Kreuznach II (1941), 63 f. Nr. 22 Taf. 13, 2. 14 und 15. — *P. Jacobsthal*, *Early Celtic Art* (1944), 202 Nr. 387 Taf. 189—192.

5. Fundort unbekannt, wahrscheinlich *Rheinpfalz*, Deutschland. Röhrenkanne aus Bronze (h. 35 cm) ohne genauen Fundort und ohne Angabe näherer Fundumstände.

Lit: *P. Jacobsthal*, *Early Celtic Art* (1944), 202 Nr. 388 Taf. 189. — *Pfälzer Heimat* 1957, 1 ff. (*P. Reinecke*).

P. Jacobsthal nennt a. a. O. 202 unter Nr. 391 und Taf. 194 noch eine Bronzescheibe mit getriebener Verzierung von Langenhain im Taunus, die der des Bodens der Kanne Nr. 3 ähnlich ist, und hält es nicht für unmöglich, dass diese Platte zu einer Röhrenkanne gehören könnte. Eine weitere mögliche Röhrenkanne sieht *W. Kimmig* in dem Fund von Laumersheim, Kr. Frankenthal (Rheinpfalz); dieser Fund ist zweifellos der Rest eines reich mit Bronzegefässen und Pferdegeschirr ausgestatteten „Fürstengrabes“, doch ist die Rekonstruktion der mit getriebener Verzierung versehenen Gefäßbruchstücke zu einer Röhrenkanne völlig unsicher⁶. Schliesslich nennt *P. Jacobsthal* a. a. O. 106 Anm. 7 noch ein Bronzegefässunterteil unbekanntes Fundorts aus der Slg. Diergardt, das er für eine Röhrenkanne in Anspruch nehmen möchte.

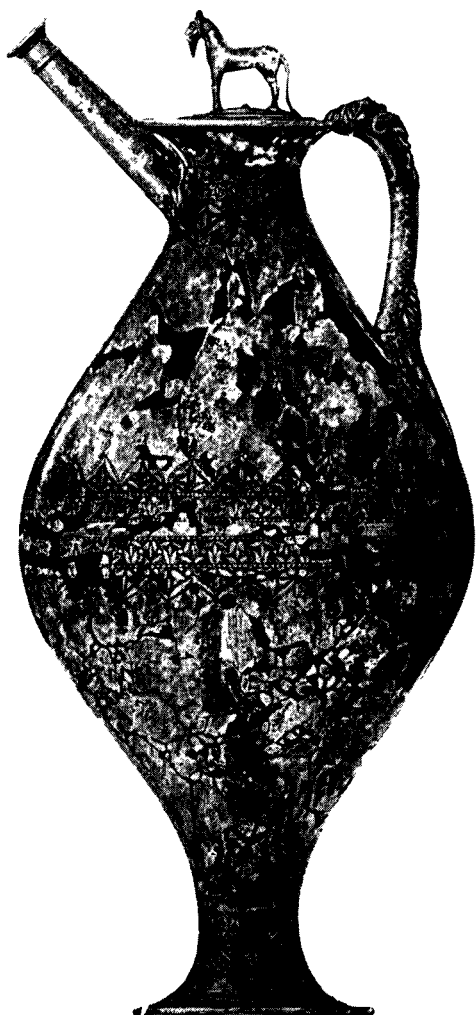

Abb. 1. Röhrenkanne aus vergoldeter Bronze von Reinheim, Saarland, h. 45,6 cm. Nach *J. Keller*, Das keltische Fürstengrab von Reinheim I (1965) Taf. 19.

Ganz zu streichen aus dem Bestand frühlatènezeitlicher Bronzekannen mit tüllenförmigem Ausguss sind die beiden offenbar römerzeitlichen Kännchen von Lenzburg⁷. Die Röhrenkannen gehören wie die aus Etrurien importierten und im Latènebereich nachgeahmten Schnabelkannen, die etruskischen Stamnoi, die Becken, Kessel, Situlen und Zisten zu Trinkservicen, die beim Gelage verwendet wurden. Es wiederholen sich dabei in den Grabfunden bestimmte Gefässzusammenstellungen⁸. Solche festlichen Gelage dürften kultischen Charakter getragen haben, als Grabbeigaben deuten die Trinkservice auf die Vorstellung des Totengelages, die wie so manche andere Idee des Grabbrauches von Etrurien her beeinflusst sein dürfte, auch wenn daneben bereits eine eigene mitteleuropäische Tradition — offenbar aus der Gedankenwelt

6. *Germania* 28, 1944—50, 38 ff. — Zu dem Becken a. a. O. Abb. 2, 4 gibt es ein Gegenstück aus Maxglan bei Salzburg, Wiener präh. Zs. 17, 1930, 60 f. Abb. 2, 4a (*O. Klose*).

7. *Germania* 42, 1964, 73 ff. (*W. Dehn*).

8. *Germania* 28, 1944—50, 47 ff. (*W. Kimmig*).

der sogenannten Reitervölker — seit der Urnenfelderzeit lebendig war⁹.

Es ist hier nicht der Ort, ausführlich den komplizierten Herstellungsprozess dieser Kannen zu schildern und zu untersuchen, in wie weit aus den Erzeugnissen auf bestimmte, einstweilen freilich nicht lokalisierbare Werkstätten geschlossen werden darf. Es sollte aber doch kurz der Erwägung Raum gegeben werden, ob nicht die Kannen von Waldalgesheim (Nr. 4), von Eigenbilzen (Nr. 1) und möglicherweise auch die von Reinheim (Nr. 2) einer Werkstatt zuzuschreiben sind; Ihre gravierte Dekoration hält sich ganz im Rahmen des

Ab. 2. Röhrenkanne aus Ton von Poix, Dép. Marne, h. 21,3 cm. Nach P. Jacobsthal, *Early Celtic Art* (1944) Taf. 209, 407.

frühen Stils rheinischer Prägung, nur Reinheim könnte als entwickelter — oder aus anderer Quelle genähert? — angesehen werden. Auffälliger Übereinstimmungen in Einzelheiten des Ornaments wegen wird man die Eigenbilzener Kanne (Nr. 1) eng mit dem Siebtrichter von Hoppstädten bei Birkenfeld¹⁰ und mit der „Feldflasche“ vom Dürrnberg bei Hallein^{10a} verbinden wollen. Eine andere Werkstatt mit einer Vorliebe für getriebenes Ornament „hallstattisch“ wirkender Stilentendenzen vertritt die Kanne von St. Jean-sur-Tourbe, bei deren Beschreibung schon E. Fourdrignier¹¹ an eine Werkstattgemeinschaft mit den Herstellern der Helme von Berru und La Gorge Meillet¹² denkt; in deren Nähe möchte man auch das Gefäßbruchstück von Laumersheim¹³, die Bronzescheibe von Langenhain am Taunus¹⁴ und die Bodenscheibe der bronzeblechverzierten Holzkanne von Molinazzo d'Arbedo¹⁵ rücken. Solche weitreichenden Beziehungsnetze brauchen im Bereich der Frühlatènekultur durchaus nicht zu überraschen¹⁶.

9. Zum Grabsymposion vgl., P. Jacobsthal a. a. O. s. v. Symposion. — Zum griechischen Totenmahl u. -symposion I. Kleemann, *Satrapensarkophag von Sidon* (1958) 121 ff., ferner Athen. Mitteil. 80, 1965, 1 ff. (*Rh. N. Thönges-Stringaris*). — Zu etruskischen Bräuchen vgl. F. Poulsen, *Etruscan Tomb Paintings* (1922) 29 ff., 37 ff., 42; L. Banti, *Welt der Etrusker* (1960) 117 f. — Zu den Skythen vgl. Herodot IV 71 ff. u. 73, dazu T. Talbot Rice, *Skythen* (1957) 86 ff. — Urnenfelder- u. hallstattzeitliche Totensymposien u. ihre Herkunft: Bayer. Vorgbl. 21, 1955, 46 ff. bes. 58 f. (*H. Müller-Karpe*). — *Antiquity* 33, 1959, 122 ff. (*Stuart Piggott*). — *Varia Archaeologica*, Unverzagt-Festschrift (1964) 96 ff. (*G. Kossack*).

10. *Trierer Zs.* 24—26, 1956/58, 59 ff. bes. 86 ff. mit Taf. 19 (*L. Kilian*).

10a. Grenier-Festschrift (1962) III, 1115 f. (*M. E. Mariën*). — Zu den „Feldflaschen“ allgemein vgl. P. Jacobsthal a. a. O. 140 f. Ein weiteres Ornamentdetail (vgl. P. Jacobsthal *ECA* (1944), 68 Taf. 262, 19, 23, 25) verbindet Eigenbilzen (Nr. 1) mit dem Siebtrichter von Hoppstädten (Anm. 10), einem Beschlag von Laumersheim (Anm. 6) und dem Bronzedeckel von Dürkheim (*P. Jacobsthal a. a. O.* Taf. 200, 397).

11. *Revue Archéol.* 1883 II, 204.

12. P. Jacobsthal a. a. O. Taf. 75—77, Nr. 135 u. Nr. 136.

13. *Germania* 28, 1944—50, 39. Nr. 4. Abb. 2, 2.

14. P. Jacobsthal a. a. O. 202. Nr. 391 Taf. 194.

15. P. Jacobsthal a. a. O. Taf. 199.

16. Zusammenhänge handwerklicher Art erkennt J. Driehaus zwischen Mittelrhein und dem Tessin (*Bonner Jahrb.* 165, 1965, 68) — abgesehen von durch den Handel mit Situlen (43./44. Ber. RGK 1962/3 (1964), 31 ff. (*W. Kimmig*) und mit Schnabelkannen (*P. Jacobsthal - A. Langsdorff*, *Bronzeschnabelkannen* (1929), sowie in der Keramik erkennbaren Verbindungen (*W. Kimmig a. a. O.* 74 ff. — *Congrès Préh. de France* 16. Monaco 1959 (1966), 511 ff. (*W. Dehn*)).

Die Verbreitung der bronzenen Röhrenkannen beschränkt sich vorerst auf den westlichen Latènebereich. Auch die Tonnachbildungen haben eine westliche Orientierung, hinzu kommt aber nun der Südfuß der Alpen, wo die Startpunkte für die Alpenübergänge liegen.

Es folgt zunächst wieder eine Liste der Röhrenkannen aus Ton:

1. *Aussonce, Dép. Ardennes, Frankreich.*

Aus einem Frühlatènegrab tönerner Röhrenkanne mit Deckel (h. 32 cm).

Lit: M. Th. Habert, Catalogue Musée Archéol. Reims (1901), 23 No. 1055 Taf. 1, 4. — J. Déchelette, Manuel 4 (1927), 961 fig. 654, 3.

2. *Champagne, Frankreich.*

Bruchstück eines Röhrenkannenausgusses aus Ton.

Lit: P. Jacobsthal, Early Celtic Art (1944), 205 unter Nr. 407.

3. *Poix, Dép. Marne, Frankreich.*

Grab 41 (gestört): Körpergrab mit Bronzefibel, einer Bronzenadel und zahlreichen Tongefäßresten, darunter ganz erhaltene Röhrenkanne aus Ton (h. 21,3 cm), ritzverziert im Stil der Marnekeramik.

Lit: Bull. Soc. Archéol. Champenoise 8, 1914, 20 ff. fig. 19 (L. Bérard). — P. Jacobsthal, Early Celtic Art (1944) 205 Nr. 407 Taf. 209 (Abb. 2).

4. *Dürrenberg bei Hallein, Salzburg, Österreich.*

Lit: Mitteil. Ges. Salzburger Landeskunde 100, 1960, 1 ff. u. 103, 1963, 23 ff. (E. Penninger).

a) u. b) aus latènezeitlichen Hügelgräbern am Moserstein a) Röhrenkanne aus Ton, am Halsansatz unter der Tülle palmettenförmige Auflage, Körper unten graphitiert, auf dem Ober- teil schwarze und rote Bemalung mit geometrischen und stilisierten figürlichen Motiven (h. 48 cm).

b) Kanne aus Ton, mit eingestempelten Kreisen verziert (h. 49 cm) aus Grab 34. Da der Ausguß ausgebrochen ist, kann man nicht entscheiden, ob Röhren- oder Schnabelkanne.

Lit: E. Penninger a. a. O. 1960, 4 Nr. 15 u. 16. — a. a. O. 1963, 23 f. Nr. 1 u. 2.

c) *Moserstein und Ramsaukopf.* Aus Siedlungsfunden mehrere Reste von Ton-Röhrenkannen.

Lit: E. Penninger a. a. O. 1963, 23 f.

5. *Ca' Morta bei Como, Oberitalien.*

Urnengrab 140 mit reichlicher Keramik der Stufe Ende Golasecca II/Beginn III (Certosafibelzeit) (a. a. O. 34 f.), darunter eine Röhrenkanne mit Tiergriff aus Ton, h. etwa 15 cm.

Lit: Rivista Archeol. dell' antica Provincia e Diocesi di Como 143—147, 1961—65, 141 f. Taf. 43, 140 u. Taf. 127 Mitte rechts (F. Rittatore Vonwiller).

6. *Tessiner Gräberfelder, Schweiz.*

Lit: R. Ulrich, Gräberfelder Umgebung Bellinzona (1914).

a) *Castione „Alla Monda“.* Grab 22: zwei Gefäße, darunter eine Röhrenkanne aus Ton, h. 14,4 cm.

Lit: a. a. O. 87, Taf. 8, 6.

b) *Castione „Alla Monda“.* Grab 58: zwei Frühlatènefibeln, eine Tessiner Frühlatènefibel, eine Röhrenkanne aus Ton, h. 16,4 cm.

Lit: a. a. O. 95, Taf. 9, 1.

c) *Cerinasca d'Arbedo.* Grab 153: drei Gefäße, darunter eine Röhrenkanne aus Ton, h. 16 cm.

Lit: a. a. O. 201, Taf. 25, 10.

d) *Molinazzo d'Arbedo.* Grab 8: drei Certosafibeln, zwei Golaseccafibeln, sechs Gefäße, darunter eine Röhrenkanne aus Ton, h. 22,4 cm.

Lit: a. a. O. 241, Taf. 35, 6.

e) *Giubiasco.* Grab 109: eine Münsinger Fibel, zwei eiserne Frühlatènefibeln, drei Gefäße, darunter eine Röhrenkanne aus Ton, h. 14 cm.

Lit: a. a. O. 581, Taf. 51, 13.

f) *Giubiasco.* Grab 229: zwei strichgruppenverzierte Spiralarmringe mit Bernsteinperle, drei Tessiner Frühlatènefibeln, eine eiserne Latènefibel, zwei Gefäße, darunter eine Röhrenkanne aus Ton, h. 20 cm.

Lit: a. a. O. 604, Taf. 60, 11.

g) *Mesocco, Graubünden.*

Aus einem Grabfund: Röhrenkanne aus Ton.

Lit: J. Heierli - W. Oechsl, Urgeschichte Graubündens. Mitteil. Ant. Gesellschaft Zürich 67, 1903, 37 Taf. 4, 8.

Legt man den Versuch E. Vogts zur Chronologie¹⁷ des Gräberfeldes von Cerinasca d'Arbedo zu Grunde, so beginnen die mit Röhrenkannen ausgestatteten Gräber in Vogts 3. Gruppe (Certosa-

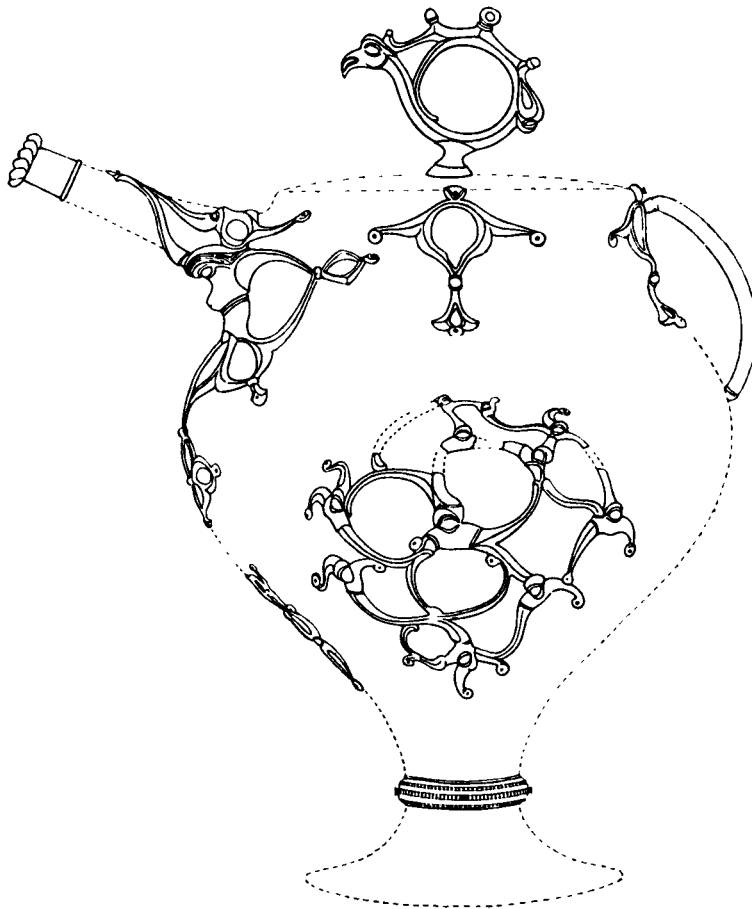

Abb. 3. Rekonstruierte hölzerne Röhrenkanne mit Bronzebeschlägen von Maloméřice, Mähren. Nach O. Klindt-Jensen, *Bronzeke-delen fra Brå* (1953), h. etwa 40 cm. 27 fig. 17.

fibel), erreichen ihren Schwerpunkt aber erst in der 4. Gruppe (Frühlatènefibeln). Sie sind damit am Südfuß der Alpen kaum älter als im nordalpinen Latènebereich und begegnen auch dort zusammen mit anderen Teilen bronzenen Trinkgeschirrs (Situlen, Zisten, Schnabelkannen, Bechern).

Bei den Holzkannen mit Metallbeschlag kann man nur dann mit Sicherheit von einer Röhrenkanne sprechen, wenn der tüllenförmige Ausguß in Metall erhalten blieb. Auch hier soll eine Liste folgen, in die auch einige ungewisse Funde eingereiht sind, bei denen die Zugehörigkeit der Beschläge zu einem Gefäß und gar zu einer Röhrenkanne nur vermutet werden darf.

1. *Čížkovice, Kr. Lovosice, Böhmen, Tschechoslowakei*. Aus einem Körpergrab mit Latène-B-Ringschmuck eine Bronzetülle und zwei durchbrochene gebogene Beschläge mit Masken- und Rankenschmuck im Waldalgesheimstil (vgl. W. Dehn, *Katalog Kreuznach I* (1941), Taf. 15, 1. 1).

17. Giussani-Festschrift (1944) 95 ff. — Vgl. auch W. Drack, *L'Age du Fer en Suisse. Répertoire de Préhistoire et d'Archéologie de la Suisse* 3 (1960), 31 Taf. 16 (Röhrenkannen = Latène B) (B. Frei). — Zu Datierungsfragen von Tessiner Gräbern vgl. ferner *Zs. f. schweiz. Archäol. u. Kunstgesch.* 24, 1965/66, 193 ff. (M. Primas).

Lit: *J. Filip*, Keltové (1956), 339 Abb. 13, 1. 2. 13. u. Taf. 20, 1—3. (Abb. 4.)

2. *Dürrenberg bei Hallein, Salzburg, Österreich.*

Aus frühlatènezeitlichen Grabhügeln mit Körpergräbern am Moserstein.

Lit: *Germania* 38, 1960, 353 ff. (*E. Penninger*, 1960 a). — *Mitteil. Gesellsch. Landeskunde Salzburg* 100, 1960, 1 ff. (*E. Penninger*, 1960 b). *K. Willvonseder*, *Keltische Kunst Salzburg* (1960), 27 f.

a) Grab 46 Skelett 3: Mann mit eiserner Lanzenspitze, zwei kleinen eisernen Ringen, einem Armring aus Eisen und Keramik, dazu Holzkanne mit Röhrenausguß, von der noch modrige Holzteile erhalten, ferner Blechbeschläge und Bronzetülle mit Tierkopf.

Lit: *E. Penninger* 1960 a, 357 u. 1960 b, 6 f. Abb. 3—5. *K. Willvonseder* a. a. O. 1960, 27 f. Abb. 9.

b) Grab 44 „Fürstengrab“: offenbar Holzkammer unter Steindecke, zwei Bestattungen, die untere mit zweirädrigem Wagen. Schwert mit Wehrgehänge, goldenem Armring, Lignitararmring, Goldblechbeschlägen auf Bronzeblech, eisernes Rasiermesser mit Schleifstein, zwei eiserne Pfeilspitzen, ferner Gefässe aus Bronze (Becken, Situla), eine griechische Tonschale und schliesslich die vermoderten Reste einer hölzernen Röhrenkanne mit Bronzebeschlägen: Beschlagbleche, eines in Gestalt einer männlichen Maske, die Bronzetülle u. andere Beschlagteile aus Bronze, dazu Deckel an einem Kettchen befestigt.

Lit: *E. Penninger* a. a. O. 1960 a, 361 Taf. 46, 1 u. 1960 b, 11 f. Abb. 6. — *K. Willvonseder* a. a. O. 1960, 27 Abb. 8.

c) Grab 9 Beschläge einer hölzernen Kanne, die vielleicht auch als Röhrenkanne zu rekonstruieren ist.

Lit: *Mitteil. Gesellsch. Landeskunde Salzburg* 103, 1963, 25 (*E. Penninger*).

3. *Hostomice, Kr. Bilina, Böhmen, Tschechoslowakei.*

Im Museum Teplice (Inv. Nr. 4028) liegt als älterer Fund vom Gebiet des Latènegräberfeldes ein durchbrochener Bronzebeschlag, der als Attasche einer Holzkanne gedeutet werden kann. Abb. 4.

Lit: unpubliziert; für die Ermöglichung der Veröffentlichung bin ich Herrn P. Budinský zum besonderen Dank verpflichtet.

4. *Maloměřice bei Brünn, Mähren, Tschechoslowakei.*

Angeblich aus einem Brandgrab, das unbeobachtet am Rande eines älterlatènezeitlichen Gräberfeldes geborgen wurde; eine grosse Anzahl von kurvig gebogenen Bronzebeschlägen im „plastischen Still“. *K. Hucke* hatte, da Holzreste beobachtet waren, eine Röhrenkanne rekonstruiert. *O. Klindt-Jensen* hat diese Rekonstruktion verbessert (vermutete Höhe 42 cm). Trotz *A. Radnóti's* Vorschlag (*Germania* 36, 1958, 28 ff.), die Beschläge als Teile eines Holzjoches zu erklären, bleibt doch die Vermutung, dass einzelne zu einem Holzgefäss gehören müssen (Tülle, Fußring, Henkelbeschlag usw.) (Abb. 3).

Lit: *Zs. Mähr. Landesmuseum NF* 2, 1942, 87 ff. Abb. 1 u. 2 (*K. Hucke*). — *O. Klindt-Jensen*, *Bronzekedelen fra Brå* (1953), 16 ff. bzw. 68 ff. Abb. 17. — *J. Filip*, Keltové (1956), 400 ff. Abb. 14 u. 15 Taf. 77/78.

5. *Molinazzo d'Arbedo, Tessin, Schweiz.*

Grab 71: Körpergrab mit zwei Certosafibeln, zwei Golaseccafibeln, Kette aus blauen Glasperlen und Bronzeringen (nach *Vogt* a. a. O. Zeitgruppe 3), dazu eine Röhrenkanne mit reichem Bronzebeschlag, Holzkörper schachbrettgemustert, h. 19,6 cm.

Lit: *R. Ulrich*, *Gräberfelder Bellinzona* (1914), 260 Taf. 35, 4. *P. Jacobsthal*, *Early Celtic Art* (1944), 203 Nr. 395 Taf. 198/199. *J. Déchelette*, *Manuel IV* (1927), 961 fig. 654, 4.

Zu diesen gesicherten Beispielen bronzebeschlagener Holzkannen darf man vielleicht auch den eigentümlichen in gutem Latène-A-Stil verzierten vergoldeten Bronzebeschlag zählen, der im Hagenauer Wald in dem Kriegergrab I des Hügels 1 im Distrikt „Weitbruch“ gefunden wurde (*C. F. A. Schaeffer*, *Tertres Funéraires d'Hagenau II* (1930), 96 f. fig. 88 f. *P. Jacobsthal*, a. a. O. (1944), Taf. 270, 284). Das konische 4,2 cm hohe Blech mit 4 cm oberem Durchmesser war offensichtlich auf Holz aufgestiftet und könnte durchaus den röhrenförmigen Ausguß einer Holzkanne umschlossen haben.

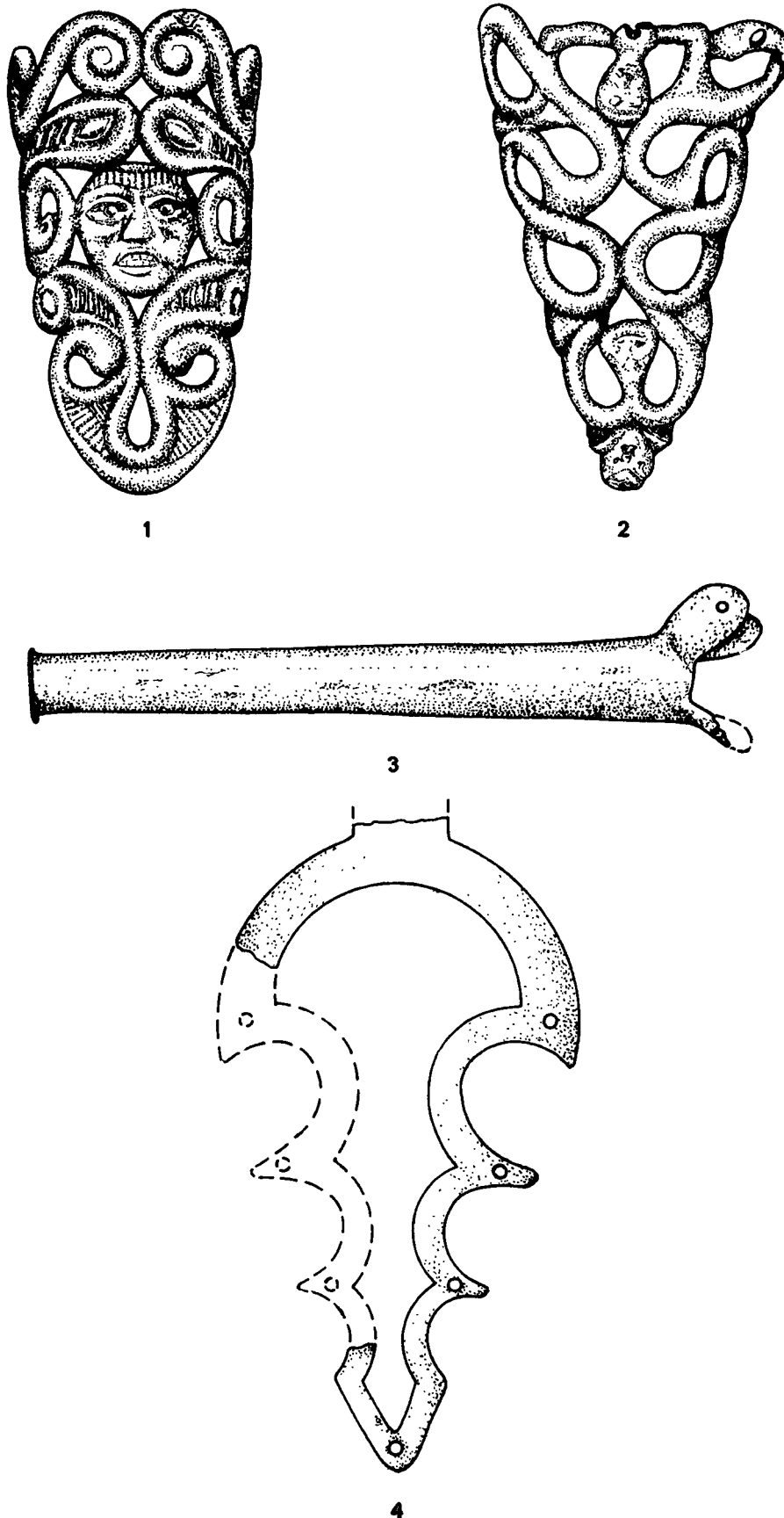

Abb. 4. Bronzebeschläge von Holzkannen: 1—3 Čížkovice, Böhmen, 4 Hostomice, Böhmen. 1—3 nach J. Filip, *Keltové ve střední Evropě* (1956) 47, fig. 13. 4 nach Skizze. 1 L = 63 mm; 2 L 60 mm; 3 L 138 mm; 4 L 90 mm.

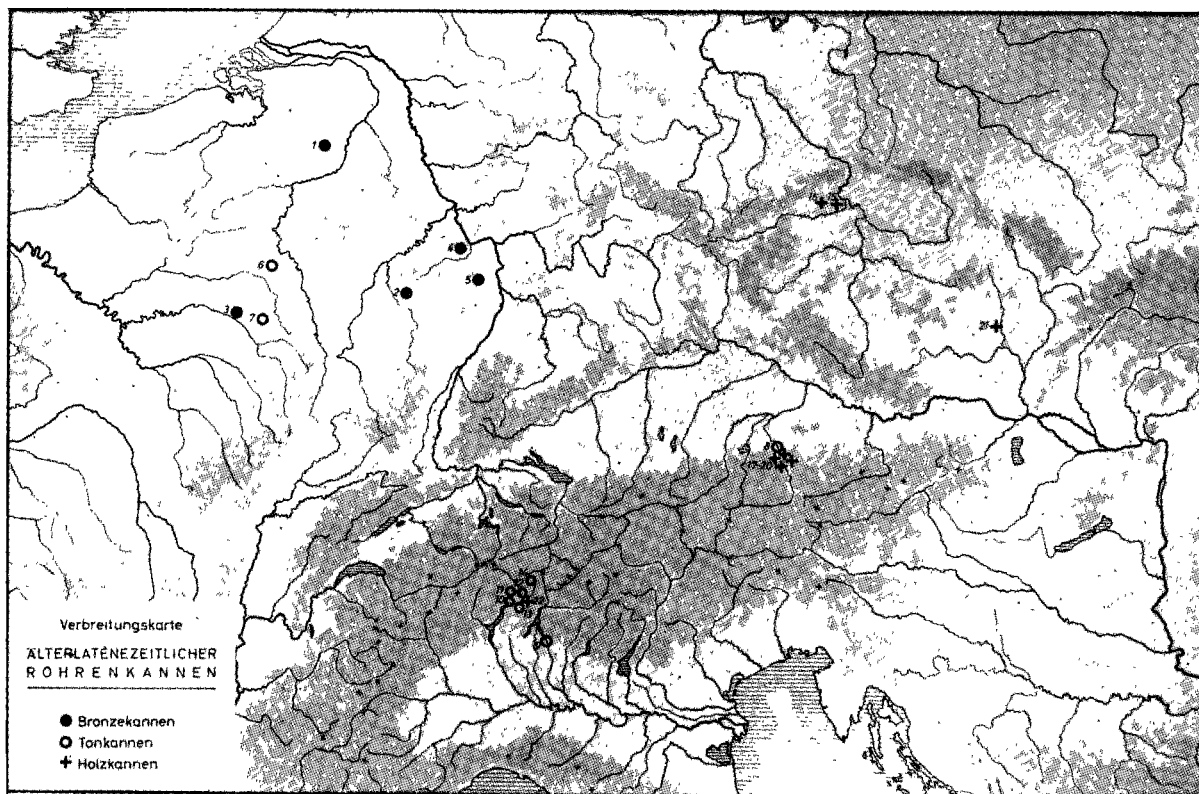

Abb. 5. Verbreitungskarte der keltischen Röhrenkannen.

Bronzekannen: 1. Eigenbilzen, Prov. Limburg, Belgien. 2. Reinheim, Kr. St. Ingbert, Saarland. 3. St. Jean-sur-Tourbe, Marne, Frankreich. 4. Waldalgesheim, Kr. Kreuznach, Rheinland-Pfalz. 5. Rheinpfalz.

Tonkannen: 6. Aussonce, Ardennes, Frankreich. 7. Poix, Marne, Frankreich. 8. Dürrnberg bei Hallein, Salzburg, Österreich. 9. Ca'Morta bei Como, Oberitalien. 10. Castione, Kt. Tessin, Schweiz. 11. Cerinasca d'Arbedo, Kt. Tessin, Schweiz. 12. Molinazzo d'Arbedo, Kt. Tessin, Schweiz. 13. Guibiasco, Kt. Tessin, Schweiz. 14. Mesocco, Kt. Graubünden, Schweiz.

Holzkanen: 15. Čížkovice, Kr. Lovosice, Böhmen. 16. Hostomice, Kr. Bílina, Böhmen. 17—20. Dürrnberg bei Hallein, Salzburg, Österreich. 21. Maloměřice bei Brünn, Mähren. 22. Molinazzo d'Arbedo, Kt. Tessin, Schweiz.

Anders steht es mit drei Bronzebeschlägen aus Grab B des Gräberfeldes von Etoges (Marne) — *M. P. Roualet* hat mir freundlicherweise Zeichnungen und wichtige Auskünfte darüber besorgt. Diese Beschläge gehören stilistisch zu den Arbeiten, die sich um die verzierte Schnabelkanne im Museum von Besançon (*O. H. Frey*, Eine etruskische Bronzeschnabelkanne (1955)) gruppieren, sie sind aber völlig flach und auf einer ziemlich dicken Holzunterlage aufgenietet gewesen, ihr Verwendungszweck bleibt unklar (Schildbeschlag?). Ob unter den Bronzeblechen „aus Norditalien“, die auf Holz aufgenagelt waren, sich auch Beschläge von Röhrenkannen befinden (ev. Nr. 24—28 — Henkelbeschläge- und Nr. 31 — offene Tülle —), läßt *P. Jacobsthal* in der Publikation des Fundes (*Prähist. Zeitschr.* 25, 1934, 62 ff.) offen, Holzgefäße sind aber durch diese Beschlagteile hinreichend bezeugt.

Ohne dass man auf Einzelheiten eingehen müsste, ist doch offensichtlich, dass die drei Gruppen von Röhrenkannen eng miteinander zusammenhängen. Als Ausgangsform darf man dabei zweifellos die Bronzekannen ansehen; bei der Tonkanne von Poix (Nr. 3 — Abb. 2) zeigt die palmettenartige Verzierung unter dem Henkelansatz deutlich, daß hier eine Bronzeatlasche imitiert wird. Die gerundet schlankbauchige Form, ein abgesetzter Hohlfuß bzw. eine Fußplatte, der vom Rand zur Schulter führende Henkel und die schräg nach oben führende Tülle unterschiedlicher Länge sind gemeinsame Züge aller drei Gruppen. Meist haben die Kannen auch einen Deckel, der mit einem Kettchen an der Kanne befestigt sein kann (Bronzekannen Nr. 2, 3, 4. Tonkannen Nr. 1. Holzkanen Nr. 2b, 4?, 5). Vor der ausführlichen Publikation der Dürrnberger Holz-

kannen wird man Überlegungen über Werkstätten zurückstellen müssen. Immerhin ist nicht uninteressant, dass ein Gegenstück zu den Beschlägen von Maloměřice im Museum in Salzburg liegt, der genaue Fundort ist leider unbekannt. Bei den Tonkannen ist unverkennbar, dass sie in lokalen Werkstätten ihres Fundbereichs gefertigt wurden: die Kanne von Poix (Nr. 3) ist im Stil der Marnekeramik¹⁸ mit einem Metopenmuster verziert, die Kanne von Ca'Morta zeigt einen Tierkopfgrieff, wie er in ähnlicher Form in dem Gräberfeld wieder begegnet¹⁹, die Tessiner Tonkannen besitzen den typischen Henkel der Tessiner Henkelgefäße²⁰ und die Dürrnbergkannen bleiben mit der aufgemalten Dekoration bzw. mit den Stempelkreisen im Rahmen der Keramik der Dürrnberggräber.²¹ Man darf mit guten Gründen vermuten, dass in den Gebieten, wo es bisher nur Ton- oder Holzröhrenkannen (Tessin, Hallein, Böhmen-Mähren) gibt, Bronzekannen ebenfalls bekannt waren und als Vorbilder gedient haben. Sie werden eines Tages noch auftauchen.²²

Betrachtet man unter diesem Gesichtspunkt eine Verbreitungskarte (Abb. 5) und vergleicht sie mit der Verbreitung anderen frühlatènezeitlichen Bronzegefäßes, so haben wir den gleichen Raum vor uns — die Fürstengräberzone vom Ostalpenfuß bei Salzburg einerseits bis Böhmen, andererseits über das Rheingebiet bis hinüber zur Champagne. Die oberitalienischen und die Tessiner Funde beleuchten eine Station auf dem Weg, den etwaige nichtkeltische (etruskische) Bronzekannen mit Röhrenausguß nach Norden in das Herz des frühen Keltengebiets genommen haben, wie dies für die Schnabelkannen und für die Situlen gilt. Zugleich sind die Röhrenkannen ein weiteres Zeichen für die enge Zusammengehörigkeit des frühen Keltengebietes von Mittel- bzw. Nordfrankreich bis nach Böhmen und Mähren hinein.

18. Reineckefestschrift (1950), 33 ff. (*W. Dehn*).

19. *Rivista Archeol. dell'antica prov. e diocesi di Como* 143—147, 1961—65, 13 ff. Taf. 24, 140 oben rechts = Taf. 127. — 105—107, 1932/33, 13 fig. 8. — Vgl. auch *R. Ulrich*, Gräberfelder Bellinzona (1914), Taf. 26, 13.

20. Es genügt, die Tafeln bei *R. Ulrich*, Gräberfelder Bellinzona (1914) durchzublättern.

21. *Germania* 14, 1930, 140 ff. (*M. Hell*). — *Mitteil. Anthropol. Ges. Wien* 59, 1929, 155 ff. (*M. Hell*).

22. Auch bei den Schnabelkannen gibt es Bronzeexemplare — importierte und nachgeahmte —, Ton- u. Holz-
kannen, wie das Vorkommen aller vier Gruppen am Dürrnberg bei Hallein besonders schön zeigt, vgl. *Mitteil. Gesellsch. Landeskunde* 103, 1963, 23 ff. (*E. Penninger*).

POZDNĚ HALŠTATSKÉ ŽÁROVÉ POHŘEBIŠTĚ V SOVOLUSKÁCH, OKRES KARLOVY VARY

ANTONÍN BENEŠ, AÚ ČSAV, expositura Plzeň

Předloženo dne 18. dubna 1968

Sovolusky (dnes část obce Bochov, 20 km jihozápadně od Karlových Varů) staly se roku 1957 novou lokalitou pozdně halštatských žárových hrobů v západních Čechách.

Pohřebiště leží na severozápadním okraji osady v nadmořské výšce okolo 610 m, na nepatrném jižním svahu pod úpatím Jesineckého vrchu (Δ 714 m). Obr. 1. Jeho prostor mezi stodolou čp. 5 a novostavbou kůlny zemědělského družstva, sotva 30 m od okrajových stavení vsi (uváděné od r. 1543¹), byl nepochybně po dlouhou dobu zemědělsky kultivován a dotčen i stavebními úpravami.² Nálezů si však povšimli až nově usedlí občané dne 18. listopadu 1957, kdy byly hrobové objekty narušeny ve větší míře výkopem krechtů na brambory.

Nález ohlásili Městskému museu v Karlových Varech, jehož ředitel *J. Koudelka* zachránil prvních devět hrobů a provedl na lokalitě sběry³. Podle jeho zpráv byly v brázdě pro krecht č. 1 zachyceny a prozkoumány žárové hroby č. 1 až 6, ležící v téměř pravidelném pásu od JVV na SZZ, pouze hrob 6 se vychyloval z řady asi o 0,5 m k severu.⁴ S povrchu brázdy č. 2 byly sebrány (úplné?) obsahy hrobů 7 a 8⁵ a s povrchu brázdy krechtu č. 3 zbytek hrobu 9.⁶ Flexibilní poloha krechtů tohoto druhu i jisté rozpory v poskytnutých informacích brání plnému polohopisnému využití karlovarských údajů. Hroby 1 až 9 je však v zásadě možno považovati za nálezové celky, byť nekompletní.

Na základě hlášení karlovarského musea provedl mezi 26. a 28. květnem 1958 na místě *N. Mašek*⁷ z mostecké expositury AÚ zjišťovací akci, při níž položil čtyři malé sondy (I — 4 × 1,10 m, II — 3,20 × 1,20 m, III — 2,50 × 1,20 m a IV — 1 × 1 m). V prvních dvou, jež byly nakonec pojaty do celkového odkryvu, zjistil po dalším žárovém pohřbu (10, 11). Lze předpokládat, že při každoroční obnově silážních rýh bylo pohřebiště dále narušováno.

Až roku 1961 ohlásil prostřednictvím karlovarského musea pan *J. Dřevíkovský* ze Sovolusk nové

1. *A. Profous - J. Svoboda*, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV, Praha 1957, 142.

2. Na západním okraji sondy A byl v m 11,20 až 15 zachycen v hl. 42—90 cm okraj nedatovaných základů z lomového kamene, zahloubených do žluto-rezavého písčitého podloží. V ornici a mezi hroby byly nalezeny drobné keramické zlomky pozdně středověké (sběr přír. č. 8/58—4 exp. Most; z ornice v sondě B přír. č. 6/62; z ornice v sondě D přír. č. 22/62; z okolí hrobů 23 a 24 přír. č. 32a/62; rozptýleně v sondě F přír. č. 38/62; na dně hrobu č. 28 přír. č. 39/62—2; sběr v sondě G přír. č. 44/62 exp. Plzeň). V blízkosti hrobu 17 v sondě D byla zachycena železná ostruha přír. č. 23/62, datovaná *Ž. Smetánkou* od pol. 13. do počátku 14. století.

3. Panu *J. Koudelkovi* děkuji za poskytnutou dokumentaci i ústní informace.

4. Stav dokumentace nedovolil vynesť polohy hrobů č. 2 až 9 do celkového plánu. Hrob 1 byl vzdálen 13 m od tehdejšího počátku brázdy krechtu č. 1. Hroby 1 až 2 byly navzájem vzdáleny 4 m, hroby 2 až 3 3 m, hroby 3 a 4 3,5 m, hroby 4 a 5 5 m, hroby 5 a 6 4,5 m.

5. Hrob 7 byl vzdálen 5 m od tehdejšího okraje brázdy krechtu č. 2, vzájemná vzdálenost hrobů 7 a 8 činila 12 m.

6. Hrob 9 byl vzdálen 6 m od tehdejšího okraje brázdy krechtu č. 3.

7. *N. Mašek*, Pět let výzkumů Expositury v Mostě, AR XII, 1960, 267. Kol. *Maškovi* děkuji za laskavé poskytnutí nálezové dokumentace; nálezy však byly dosud bohužel nedostupné a nemohly proto být zařazeny do tohoto článku.

Obr. 1. Sovolusky. Lokalita s pozadím Jesineckého vrchu, stav před výzkumem. Fundort mit dem Jesinec-Berg im Hintergrund, Stand vor der Grabung.

nálezy, které v zastoupení mostecké expositury zajistil autor ve dnech 17. až 20. června. Šlo o inventář hrobů 12 až 14, přičemž u hrobu 13 zachytil zpravodaj nálezovou situaci podrobněji i dosti věrohodně. Na celkovém plánu však právě tyto objekty, fixované ex post podle ústního udání, poněkud vybočují z prozkoumaného dílu areálu pohřebiště a není vyloučeno, že dnes již neuskutečnitelná rektifikace by je posunula blíže východní hrany souvisle odkryté plochy.

Situace si vyžádala soustavnější záchranný výzkum, který provedla expositura AÚ v Plzni ve dnech 17. až 30. června a 16. srpna až 3. září 1962. Pásky sond B, D, D 1, E, F a G se posléze spojily v souvislou plochu o výměře 190 m², zahrnující v sobě i karlovarské nálezy z krechtu č. 1/1957 a Maškovy sondy I a II. Celkový počet hrobů vzrostl na třicet dva.⁸ Obr. 2. Lokalita tím jistě není plně vyčerpána, archeologicky sterilní sonda A a spodní část sondy D snad vymezují SZ a JV okraj pohřebiště. Výše naznačené nepříznivé okolnosti by však sotva umožnily v budoucnu získat ze Sovolusk plně validní nálezové celky.

Účelem článku je soustředit výsledky všech záchranných akcí. Materiál je rozptýlen mezi muzeem v Karlových Varech (hroby 1 až 9 a sběry, část inventováno, několik nádob převedeno do musea ve Žluticích), expositurou AÚ v Mostě (hroby 10, 11 a sběr — příř. č. 8/58 — 1 až 4) a expositurou v Plzni (hroby 12 až 14 — příř. č. 15—17/61 exp. Most a hroby 15 až 32, shluky a sběry — příř. č. 4—10 a 22 — 44/62 Plzeň).⁹

Popis hrobů a materiálu

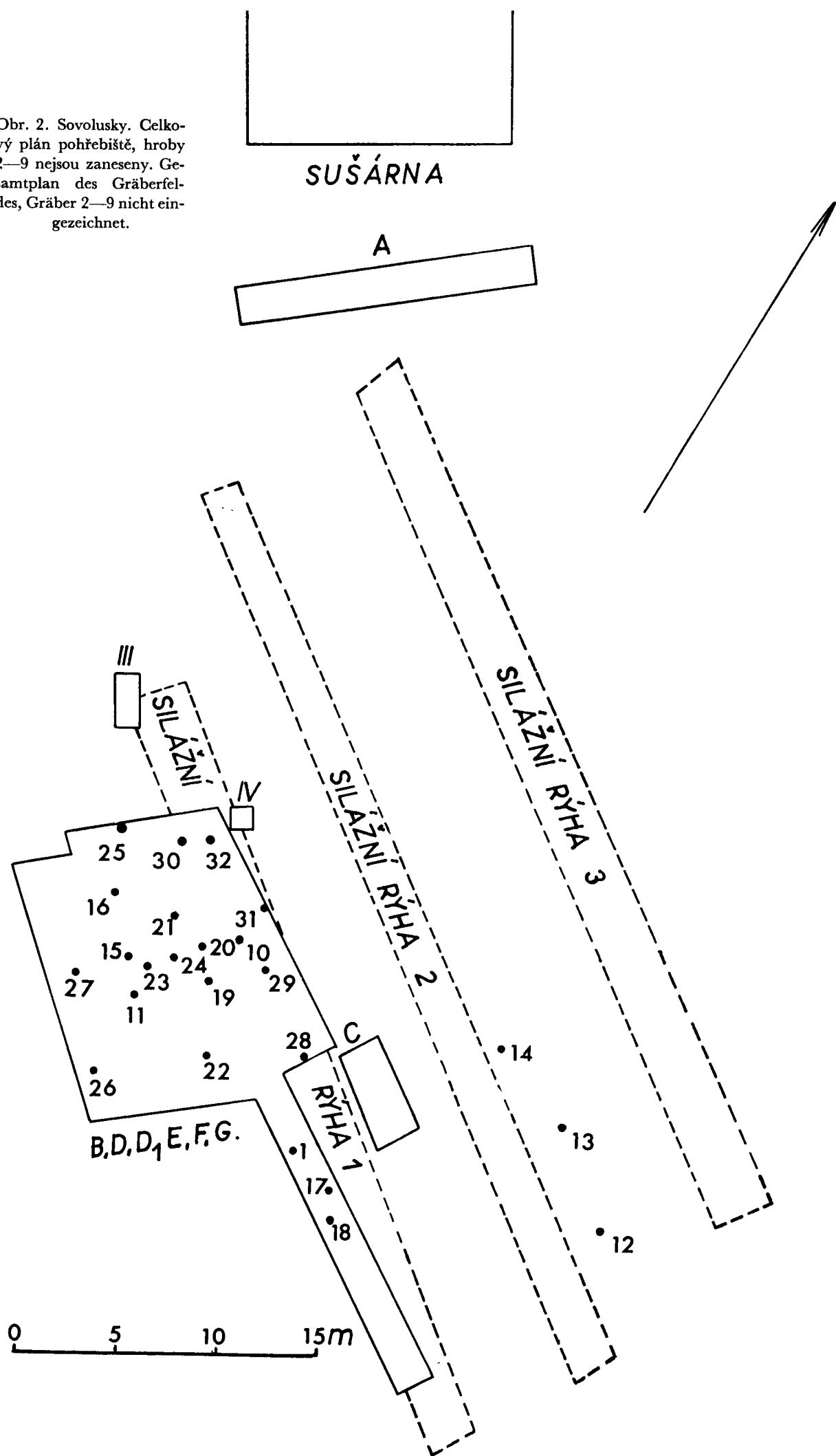
Hrob 1 byl uložen v hloubce 35 cm. Obsahoval zlomky amfory (1).

1. Zlomky amfory s jednoduchým, rovně seříznutým okrajem, nízkým válcovitým hrdlem a mírně odsazeným baňatým břichem. Na podhrdlí pás rytých, ostře šrafovaných trojúhelníků s důlky, lemovanými drobnými vpichy, pod vrcholy. Povrch vně červený, uvnitř šedočervený až hnědý, stopy tuhování? (obr. 7 : 1; obr. 14 : 1).

8. A. Beneš - V. Štefanová-Šaldová, Šest let výzkumů expositury Archeologického ústavu ČSAV v Plzni, *Minulostí Západočeského kraje II*, Plzeň 1963, 165. — A. Beneš, *Nécropole à incinération de Sovolusky (Bohême)*, *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*, Prague 1966, 181.

9. Roku 1967 byl inventář hrobů č. 12—32 deponován ve sbírkách archeologického oddělení Západočeského muzea v Plzni.

Obr. 2. Sovolusky. Celkový plán pohřebiště, hroby 2—9 nejsou zaneseny. Gesamtplan des Gräberfeldes, Gräber 2—9 nicht eingezeichnet.

Hrob 2, uložený v hl. 40 cm, obsahoval dvě nádoby a spálené kůstky, jež byly později pomíchány s obsahem hrobů 3 a 6.

1. Mísa s jednoduchým, mírně zaobleným okrajem, nízkým válcovitým hrdlem, oble odsazenými širokými konickými stěnami břicha a s rovnou podstavou. P. šedohnědý, vyhlazený. V. 85 mm (obr. 7 : 2; obr. 15 : 4).

2. Miska s jednoduchým zaobleným okrajem, polokulovitými — při okraji mírně zataženými — stěnami a s rovnou, neoddělenou podstavou, proraženou otvorem. P. vyhlazený. V. 40 mm (obr. 7 : 3; obr. 16 : 1).

Hrob 3, uložený v hl. 40 cm, obsahoval amforu, dva sklovité korálky (jeden není dostupný), uhlíky a spálené kůstky, jež byly později pomíchány s pozůstatky z hrobů 2 a 6.

1. Lahvovitá amfora s úzkým, dovnitř seříznutým okrajem, vyšším válcovitým a mírně prohnutým hrdlem, slabě odsazeným baňatým břichem a s malým dnem, dovnitř vmáčknutým. Na podhrdlí pás rytých, řídce šrafovaných trojúhelníků, lemovaných vpichy. Při vrcholech a mezi jednotlivými trojúhelníky jsou ploché důlky, provázené na obvodu a uprostřed rovněž vpichy. P. tmavošedý, tuhovaný. V. 120 mm (obr. 7 : 4; obr. 13 : 1).

2. Sklovitý korálek, šedohnědý. \varnothing 8 mm (obr. 7 : 5).

Hrob 4, uložený v hl. 40 cm, obsahoval hrnec a „kameny velikosti hrdla nádob“.

1. Hrnecovitá nádoba s úzkým, rovně seříznutým okrajem, nízkým válcovitým hrdlem, vejčitými stěnami a rovnou neodsazenou podstavou. Na podhrdlí je pás prstovaných důlků. P. šedohnědý, přihlazený. V. 95 mm (obr. 7 : 6; obr. 17 : 11).

Hrob 5, uložený v hl. 40—50 cm, obsahoval dvě rekonstruované nádoby, jež seděly vedle sebe, střepy dalších nádob, zlomek bronzového náramku a dva zlomky bronzového plechu (bronzy nejsou dostupné). Obr. 5.

1. Amforovitá nádoba s jednoduchým, mírně seříznutým okrajem, vyšším válcovitým a pod ukončením mírně nálevkovitě rozšířeným hrdlem, nepatrně odsazeným, vyklenutým a ke dnu se konicky zužujícím tělem a s rovnou neodsazenou podstavou. Naspodu výzdoba nepravidelným slámováním. P. šedohnědý, vyhlazený. V. 150 mm (obr. 7 : 7; obr. 12 : 5).

2. Lahvovitá amfora s úzkým seříznutým okrajem, vyšším válcovitým hrdlem, mírně odsazeným kulovitým tělem a nevýraznou podstavou. Na podhrdlí ryté šrafované trojúhelníky s důlky na vrcholech. P. šedohnědý, vyhlazený. V. 135 mm (obr. 7 : 8; obr. 13 : 2).

3. Zlomky amfory s šikmými plastickými žebry a dovnitř vmáčknutou podstavou. P. šedohnědý, leštěný (obr. 7 : 9; obr. 12 : 4).

4. Dva nevýrazné písčité střepy.

Hrob 6, uložený v hl. 70—75 cm, byl opatřen krytem z větších kamenů. Koflík na dně obsahoval několik spálených kůstek (smíchaných později s pozůstatky z hrobů 2 a 3) a byl překryt plochým kamenem.

1. Koflík s jednoduchým, rovně seříznutým okrajem, nízkým nepatrně prohnutým hrdlem, plochým břichem se dnem dovnitř vmáčknutým. Převýšené ucho je úzké a dovnitř prohnuté. P. červenohnědý, na hrdle stopy tuhování. V. 55 mm (obr. 8 : 1; obr. 16 : 2).

Hrob 7, sesbíraný na povrchu brázdy, obsahoval střepy a spálené kůstky.

1. Zlomky hrncovité nádoby s plastickou lištou na rozhraní hrdla a břicha. Dno mírně dovnitř vmáčknuté. P. červený, hlazený (obr. 8 : 2; obr. 17 : 10).

2. Střepy okraje z hrubého vmáčklého dna mísy. P. písčité (obr. 8 : 3).

Hrob 8, sesbíraný na povrchu brázdy, obsahoval pouze střepy.

1. Okraj hluboké mísy s jednoduchým zaobleným okrajem, nízkým válcovitým hrdlem a vyklenutými stěnami. P. šedohnědý, leštěný.

2. Okrajový zlomek nádoby s úzkým, mírně dovnitř seříznutým okrajem a nízkým prohnutým hrdlem. P. šedý.

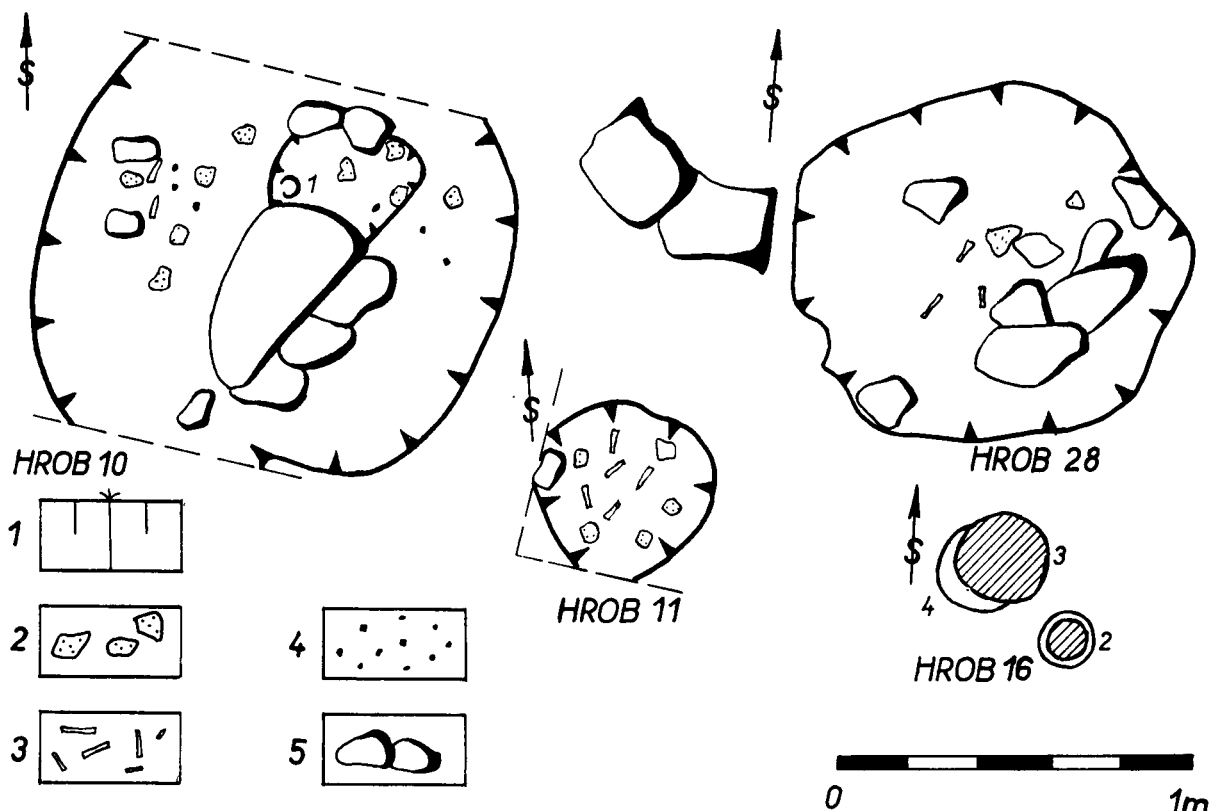
3. Zlomek šedohnědé hlazené výdutě.

Hrob 9, sesbíraný na povrchu brázdy, obsahoval zlomky jediné nádoby.

1. Partie z rozmezí sevřeného hrdla a výdutě široké amfory. Na okraji výdutě, zdobené svíslými vlešťovanými pásy, sedí drobné nepravé ouško (obr. 8 : 4; obr. 14 : 2).

Sběr na hrázi silážní rýhy č. 1.

1. Hlubší miska s jednoduchým zaobleným okrajem, nízkým mírně prohnutým hrdlem, odsazeným od zužujícího se spodku s rovnou podstavou. P. vyhlazený, vně šedohnědý, uvnitř červenavý. V. 62 mm (obr. 8 : 5; obr. 15 : 6).

Obr. 3. Sovolusky. Plánky hrobů (Gräber) 10, 11, 16 a 28. Legenda: 1 ornice (Ackerboden), 2 střepy (Scherben), 3 spálené kůstky (Brandknochen), 4 uhlíky (Holzkohle), 5 kameny (Steine).

2. Spodní část zavalité amfory s vklopeným dnem. P. hnědavý, vně leštěný. Zachovaná v. 91 mm (obr. 8 : 6)
3. Prohnutý zlomek okraje (obr. 8 : 10).
- 4.—6. Okrajové zlomky misek (obr. 8 : 7—9).
7. Větší počet nevýrazných keramických zlomků.

Hrob 10. V úrovni světlého podloží se projevil nepatrně tmavším šedožlutým zbarvením výplně a většími kameny, vystupujícími do vrstvy ornice. Hrobovou jámu tvořila mělká mísovitá prohlubeň, sahající 6—12 cm pod horní úroveň podloží. Byla přibližně okrouhlého tvaru o průměru 100 až 105 cm a obsahovala kromě několika větších kamenů zlomky keramiky, roztroušené po celém prostoru hrobu, větší uhlíky, nepatrné množství spálených kůstek a bronzový náramek z plechového pásku, podélně rýhovaný (1). Náramek byl nalezen v nejhlubším místě hrobu, 35 cm pod dnešním povrchem, resp. 10 cm pod úrovní podloží. Nálezy nejsou dnes dostupné (obr. 3).

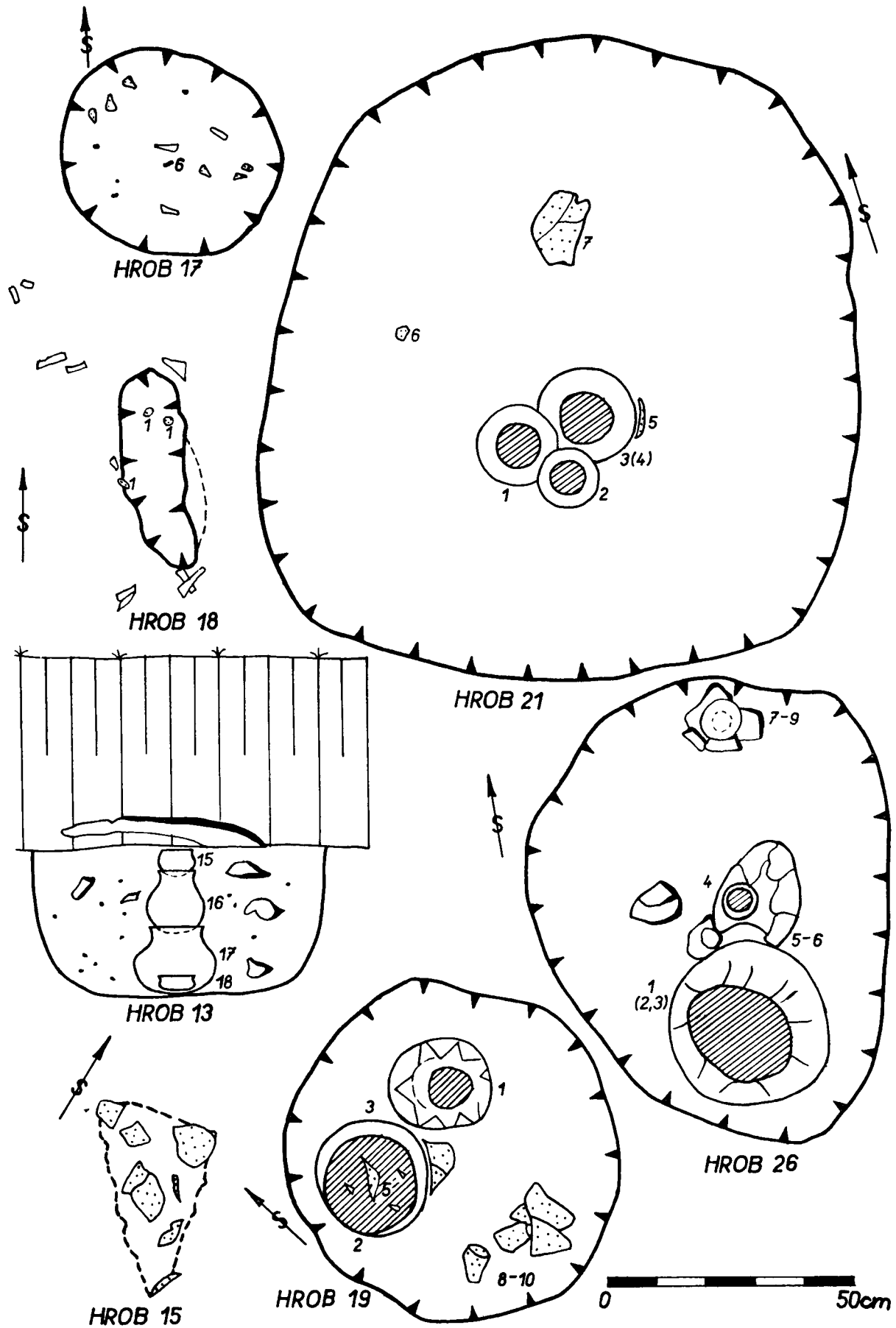
Hrob 11 byl velmi špatně zachován v mělké mísovité jámě okrouhlého půdorysu o průměru 50 cm, 6 cm pod úrovní podloží. Výplň, jen nepatrně tmavší než světlé žlutohnědé podloží, byla promísená jemným popelem, několika drobnými spálenými kůstkami a obsahovala roztroušené keramické zlomky, na rozdíl od hrobu 10 pravděpodobně z jedné nádoby. Nálezy jsou nedostupné (obr. 3).

Hrob 12, jehož obsah byl převzat bez možnosti zjistit základní nálezové okolnosti, sestává ze dvou celých a zlomků tří dalších nádob a jediné kůstky.

1. Lahvovitá amfora s kuželovitě sevřeným hrdlem a mírně rozevřeným ústím, okraj otřelý a porušený. Tělo zploštěle kulovité, naspodu s náznakem zalomení. Celá spodní část doplněna. P. hladký, oranžové barvy; místy zachováno tuhování. V. 102 mm (obr. 8 : 11; obr. 12 : 2).

2. Zavalitá lahvovitá amfora s kuželovitě sevřeným hrdlem a slabě rozevřeným okrajem. Tělo pod odsazením

Obr. 4. Sovolusky. Plánky hrobů (Gräber) 13, 15, 17, 18, 19, 21, 26. Legende s. Abb. 3.

a na největší výdutí slabě zalomeno. Podstava nevytvořena, uprostřed dna mělké promáčknutí. Povrch hrubší, urovnaný, v horních partiích černě leštěný, naspodu šedý, otřelý. V. 147 mm (obr. 8 : 12; obr. 12 : 3).

3. Dva zlomky koflikovité misky s ostrým zalomením na rozmezí hrdla a spodku. P. se stopami tuhování (obr. 8 : 13).

4. Zlomek soudkovité nádoby s nehtovitými zástipy. \varnothing okraje asi 130 mm (obr. 8 : 14).

5. Nevýrazné hrubé písčité zlomky výdutě a podstavy.

Hrob 13 byl uložen v kotlovité jámě, která počínala v hl. 40 cm pod povrchem. Byla hluboká 30 a široká 60 cm. Obsahovala písčitou výplň s drobnými kameny a uhlíky. Nádoby č. 1 až 3 stály ve sloupečku na sobě — od největší po nejmenší — a byly překlopeny plochým kamenem. Miska (4) byla uložena ve spodní amfoře (obr. 4).

1. Hrubá soudečkovitá až lahvovitá nádobka, k částečně rozevřenému ústí poněkud zúžená. Širší oblý spodek je dovnitř promáčklý. Nepravidelně modelovaná, p. urovnaný — hnědě skvrnitý. V. 60 mm (obr. 8 : 15; obr. 15 : 7).

2. Štíhlá lahvovitá amfora se zužujícím se kuželovitým hrdlem a rozevřeným ústím. Hrdlo plynule přechází do kulovitého těla s oblým spodkem. Nezdobená, žlutý až tmavohnědý p. urovnaný. V. 127 mm (obr. 8 : 16; obr. 12 : 1).

3. Zavalitá lahvovitá amfora s kuželovitě zúženým hrdlem a rozevřeným, šikmo seříznutým okrajem. Na rozhraní hrdla a těla řádka vtlačených kroužků, od nichž na největší výdutí spadá síť kosočtverečně křížených mělkých rýh, vstřícně kombinovaných s vlešťovanými pruhy. Chybějící dno doplněno. Pod původně tuhovaným povrchem prosvítá cihlová barva střepu. V. 126 mm (obr. 8 : 17; obr. 13 : 7).

4. Miska s prohnutě rozevřeným hrdélkem, ostře odděleným lomem od sevřeného spodku s malou rovnou podstavou. Dno proraženo. P. vně černě leštěný, uvnitř světlehnědý, písčité. V. 37—45 mm (obr. 8 : 18; obr. 16 : 3).

Hrob 14, převzatý bez bližších nálezových údajů, obsahoval zlomky jediné nádoby a uhlíky.

1. Zlomky z břicha poměrně tenkostěnné — patrně amforovité — nádoby. P. šedohnědý, vně leštěný.

Hrob 15, porušený orbou v hl. 30 cm pod povrchem, obsahoval pouze shluk střepů na trojúhelníkové plošce o rozměrech 41 × 22 cm (obr. 4).

1. Zlomek výdutě a rovné neodsazené podstavy, patrně z amforovité nádoby. P. světlehnědý s šedým nádechem, leštěný (obr. 9 : 1).

2. Zlomek výdutě, patrně amfory. P. okrový s nádechem do červena, leštěný.

3. Zlomek od podstavy nádobky s mělkými důlky po celém povrchu. Světlehnědý, leštěný.

4. Zlomek z břicha nádoby, zdobený slabě zřetelnými rýžkami. P. hnědý, leštěný.

5. Asi 30 malých střepů hnědých s nádechem do šeda. P. leštěný.

6. Tři zlomky červenohnědé. P. vyhlazený.

Hrob 16 byl uložen v hl. 22—29 cm v ornici, jež setřela obrys hrobové jamky. Byl zasazen do písku s kamennou drtí. Dvě mísy stály na sobě, v ústí horní (3) byl vložen masivní zlomek výdutě (1) Jihovýchodně od mís byla soudkovitá nádobka (2). V bezprostřední blízkosti nádob bylo nepatrné množství spálených kůstek, více žárových pozůstatků obsahovaly všechny nádoby (obr. 3).

1. Střep z břicha nádoby. P. vně červenookrový leštěný, vnitřek šedý.

2. Soudkovitá nádobka s řadou hlubokých čočkovitých důlků na lomu pod nízkým, mírně prohnutým hrdlem. Na výdutí zdobena širokým svisle prstovaným žlábkováním. P. okrový, leštěný. V. 123 mm (obr. 9 : 2; obr. 17 : 9).

3. Mísa se slabě prohnutým okrajem a klenutými stěnami. V rovné neodsazené podstavě proražen otvor. P. černohnědý s jemným povlakem, uvnitř stopy tuhování a slabě zřetelná výzdoba vlešťovaných kosočtverců. V. 82 až 93 mm (obr. 9 : 3; obr. 15 : 3).

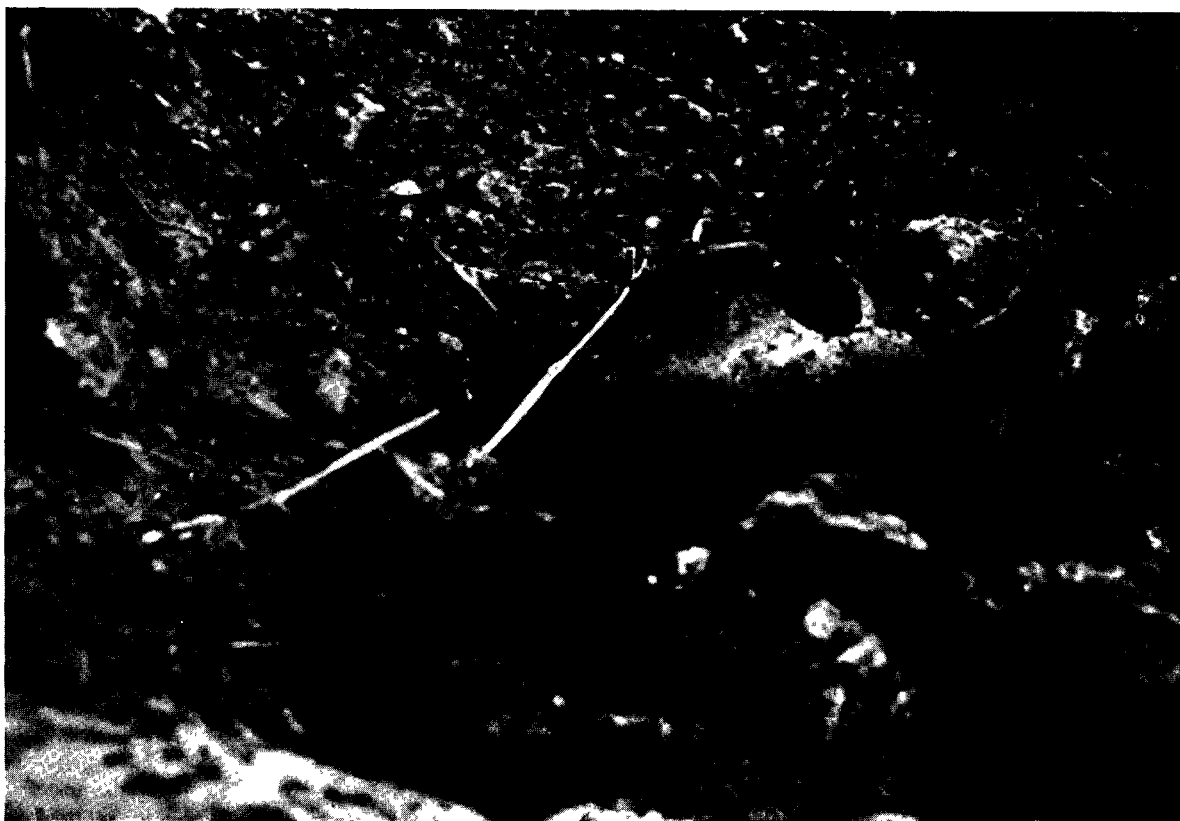
4. Hluboká a široká mísa s nízkým válcovitým hrdlem, zploštělým oble dvojkonickým tělem a neodsazenou podstavou. Na výdutí jsou mělké, slabě zřetelné stopy svislé modelace. P. vně okrový až šedý, leštěný, uvnitř tmavošedý se slabě tuhovaným povlakem. V. 111 mm (obr. 9 : 4; obr. 14 : 3).

5. Střepy širokých a hlubokých mís s úzkým zataženým okrajem a nízkým prohnutým hrdlem. P. šedý, leštěný (obr. 9 : 5—6).

Hrob 17 byl uložen v hl. 25 cm na rozhraní ornice a písku. Zachovala se oválně kruhová hrobová jamka o rozměrech 46 × 42 cm, nad níž bylo v ornici nalezeno několik uvolněných střepů. Vlastní jamka, nepatrně zahloubená, obsahovala v šedohnědé výplni roztroušené spálené kůstky, drobné uhlíky a železný fragment (obr. 4).

1. Rovná neodsazená podstava, uprostřed mírně zesílená. P. šedohnědý, leštěný (obr. 9 : 7).

2. Zlomky lahvovité amfory s mírně ven seříznutým okrajem, vyšším sevřeným hrdlem a odsazeným baňatým podhrdlím. P. okrový až šedý, leštěný (obr. 9 : 8—9).

Obr. 5. Sovolusky. Hrob (Grab) 5.

3. Okrajový střepek hlubší misky s jednoduchým, mírně ven seříznutým okrajem na odsazeném hrdle. P. hnědý, leštěný, slabě tuhovaný povlak (obr. 9 : 10).

4. Dva zlomky spodku tenkostěnné lahvovité amfory s vklopeným dnem. P. tuhovaný.

5. Nevýrazné střepey.

6. Drobný zlomek železa (nožíku ?).

Hrob 18. V hl. 25 cm byl zjištěn zbytek hrobové jámy oválného půdorysu o delší ose 42 cm (S—J) a příčné ose 22 cm. Kotlovitá jáma, zahlužená 14—15 cm do písku, obsahovala nepatrné množství spálených kůstek, uhlíků a tři nevýrazné střípky. Několik kůstek a uhlíků bylo rozptýleno do vzdálenosti 30 cm od objektu (obr. 4).

1. Tři amorfní střípky.

Hrob 19. Spočíval v lůžku z drobných i větších kamenů v hloubce 38 cm. Výrazná hrobová jáma okrouhlého půdorysu o \varnothing 70 cm a kotlovitého profilu o výšce 12 cm měla černou výplň s větším množstvím spálených kůstek a uhlíků. Téměř uprostřed seděla na amforovité míse (3) široká mísa (2), vedle nich lahvovitá amfora (1). Všechny nádoby obsahovaly spálené kůstky, nádoba 2 dále střepey č. 4, 5; nádoba 3 střepey č. 6, 11 a uhlíky. Výplň jámy byla promíšena střepey, velké kusy částečně pokrývaly i dno (8, 9, 10) (obr. 4).

1. Lahvovitá amfora s výzdobou dvoj- až trojnásobných rytých, do sebe skládaných klikatek na podhrdlí. Obrazce mají při vrcholech nepravidelně početné skupinky vypíchaných důlků. Povrch i vnitřek hnědý, leštěný. 141 mm (obr. 9 : 11; obr. 13 : 6).

2. Široká mísa se zalomeným hrdlem a s otvorem proraženým v nezachované podstavě. P. s velmi slabým tuhovaným povlakem šedohnědý, leštěný. V. 85 mm (obr. 9 : 12; obr. 15 : 1).

3. Baňatá a hluboká amforovitá mísa s nízkým válcovitým hrdélkem, nezachovaná podstava doplněna. P. hnědý, leštěný. V. 143 mm (obr. 9 : 13; obr. 14 : 4).

4. Zlomek soudkovité nádoby s masivním žebrem na podhrdlí. P. šedobílý, drsný (obr. 9 : 15; obr. 17 : 2).

5. Silný zlomek výdutě, oranžově červený.

6. Silná podstava oranžové barvy.

7. Zlomek soudkovité nádoby s masivním žebrem na podhrdlí (obr. 9 : 16; obr. 17 : 1).
8. Okraj květináče, naspodu s dubkovanou páskou. P. oranžový (obr. 9 : 17; obr. 17 : 3).
9. Zlomek okraje šedohnědé mísy (obr. 17 : 4).
10. Hrubé střepy.
11. Drobné zlomky okrajů různých amforovitých nádob a zlomek s žebrovitým výčnělkem. P. červenookrový, hnědý až šedý, nepatrně leštěný (obr. 9 : 14).

Shluk severně od hrobu 19.

1. Zlomky soudkovitých nádob s nízkou plastickou lištou. P. vně červenohnědý, leštěný — uvnitř šedohnědý, hlazený (obr. 9 : 18—19; obr. 17 : 6—8).

Hrob 20. Hrobová jamka o \varnothing 30 cm v hl. 30 cm pod povrchem obsahovala několik velkých střepů, zlomek bronzového tyčinkového náramku (ztracen v AÚ při konservaci) a nepatrné množství spálených kůstek a uhlíků.

1. Střepy soudkovité nádoby s prstovanými důlky pod okrajem. P. červený až červenohnědý, hlazený (obr. 10 : 1, 17 : 12).

2. Dva slídnaté střípky hrdla jemné nádobky, hnědé a hlazené.

Hrob 21. Pod kamenným závalem v hl. 40 cm se rýsovala zhruba oválná hrobová jáma o \varnothing 135 \times 120 cm. Byla hluboká 10 až 15 cm a vyplněna kameny. Uprostřed stály těsně u sebe nádoby 1—3, v amfoře 3 byla vložena miska (4). Nádoba 3 byla podepřena hrubým střepem (5). Severně od nich byl zlomek podstavu (7), severozápadně u velkého kamene zlomky bronzového plechu (6). Nádoby 1—3 obsahovaly spálené kůstky, č. 3 též uhlíky (obr. 4).

1. Nízký soudkovitý pohárek s přihlazeným hrdlem, odděleným výrazně dubkovanou páskou od zdrsňeného těla. P. červenookrový. V. 64 mm (obr. 10 : 2; obr. 17 : 5).

2. Lahvovitá amfora s vyšším prohnutým hrdlem, okraj doplněn. Oblá výduť je naspodu uzavřena neoddělenou podstavou, uprostřed mírně dovnitř vyklenutou. Na hrdle výzdoba svislých rastrovaných či prázdných pásků; z podhrdlí, odděleného vodorovným rastrovaným páskem a řádkou oválných vpichů, spadá klikatkovitý rastrovaný pás s třemi vpichy ve vrcholech a s vpichem při kořenu vnitřního břevna. P. tmavohnědý, leštěný. V. 113 mm (obr. 10 : 3; obr. 13 : 8).

3. Baňatá hluboká amforovitá nádoba s nízkým neodděleným hrdlem a měkkým zalomením na největší výduť. Rovná podstava. P. hnědý, leštěný. V. 150 mm (obr. 10 : 4; obr. 12 : 6).

4. Miska s prohnutým hrdlem, ostře zalomeným k oblému spodku s velkým otvorem v podstavě. P. tuhovaný na červenavém podkladě. V. 58 mm (obr. 10 : 5; obr. 15 : 2).

5. Zlomek podstavu cihlové barvy (obr. 10 : 7).

6. Tři zlomky dutého (turbanovitého ?) náramku z bronzového plechu, pokryté geometrickým dekorem. D. 17, 11 a 18 mm (obr. 10 : 6).

7. Zlomek podstavu a rozevřené stěny cihlové barvy (obr. 10 : 8).

Hrob 22. Z orbou porušeného hrobu v hl. 55 cm se zachovala jen nejspodnější část — dno kruhové jamky o \varnothing 40 cm se svislými stěnami o v. 10 cm. Ve tmavé výplni se stopami původního kamenného zásyvu bylo nepatrné množství střepů a spálených kůstek. Podloží tvořil rezavý písek.

1. Zlomky hrubší výdutě.

Hrob 23. V hl. 35 cm na plošce o \varnothing 10 cm byl zjištěn nepatrný zbytek pohřbu, sestávající z jediného keramického zlomku, spálených kůstek a uhlíků.

1. Jemnější šedohnědý střep.

Hrob 24. V hl. 28 cm byl zachycen rozoraný zbytek hrobu: kruhová jamka o \varnothing 30 cm, 10 až 12 cm hluboká. Kromě střepů obsahovala spálené kůstky a uhlíky.

1. Okraj mísy, p. světle hnědý, leštěný (obr. 10 : 9).

2. Leštěné zlomky, hnědé.

Okolí hrobů 23 a 24, rozptýlené zlomky v ornici.

1. Zlomky misky s mírně zataženým okrajem. P. hnědý, mírně leštěný (obr. 10 : 10).

2. Zlomky s vyhlazeným hrdlem a rytým šrafovaným trojúhelníkem na výduť. P. cihlový (obr. 10 : 11).

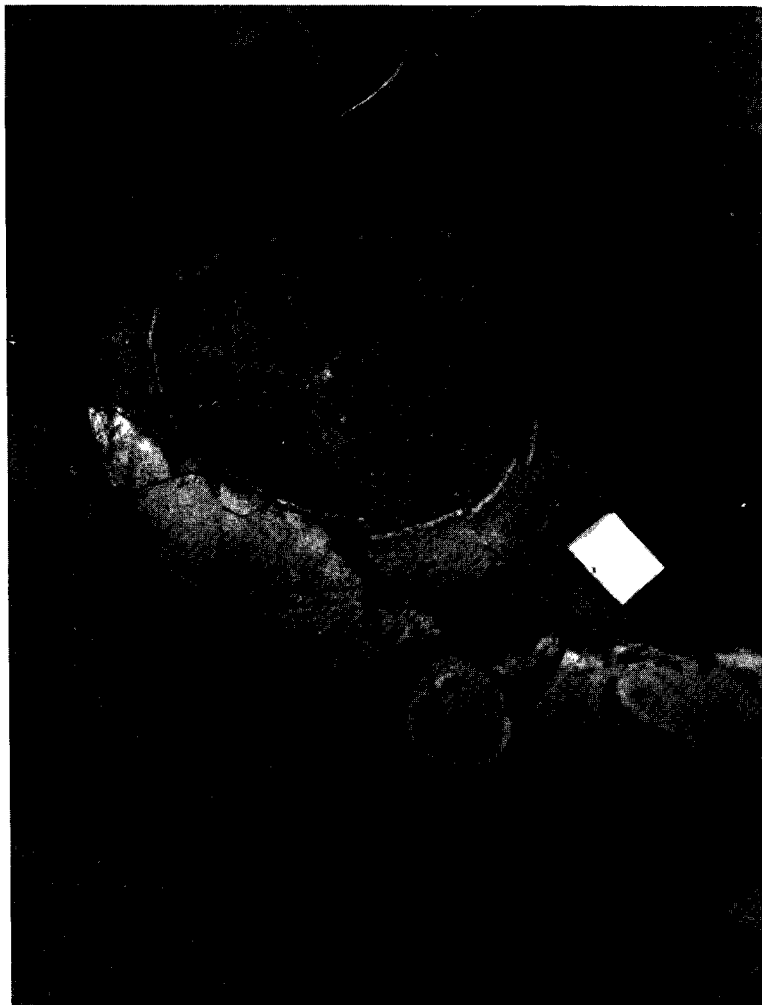
3. Tuhované válcovité hrdlo s přehnutým okrajem (obr. 10 : 12).

4. Hrubší nevýrazné zlomky.

Hrob 25. V kamenném zásypu v max. hloubce 47 cm bylo zjištěno nepatrné množství spálených kůstek a střípků. Ležely na kamenech, hrobová jamka nebyla znatelná.

1. Šest nevýrazných zlomků.

Hrob 26 byl zachycen v místech dnešní pastviny vedle silážních jam, kde pod 15—20 cm staré ornice byla světlá hlinitopísčítá vrstva s rozptýlenými kameny. Ty se nad hrobem 26 shlukly ve

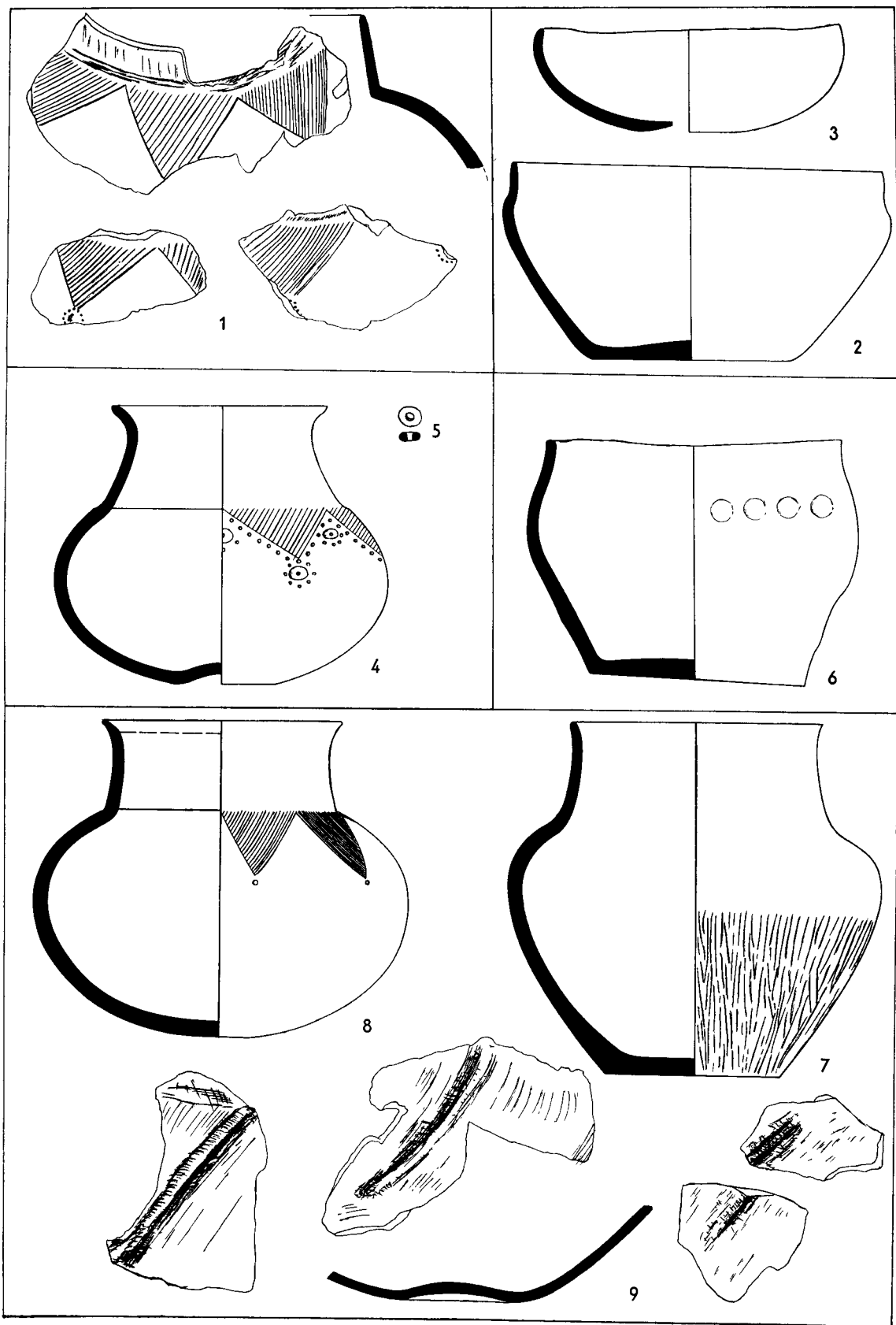

Obr. 6. Sovolusky. Hrob (Grab) 26.

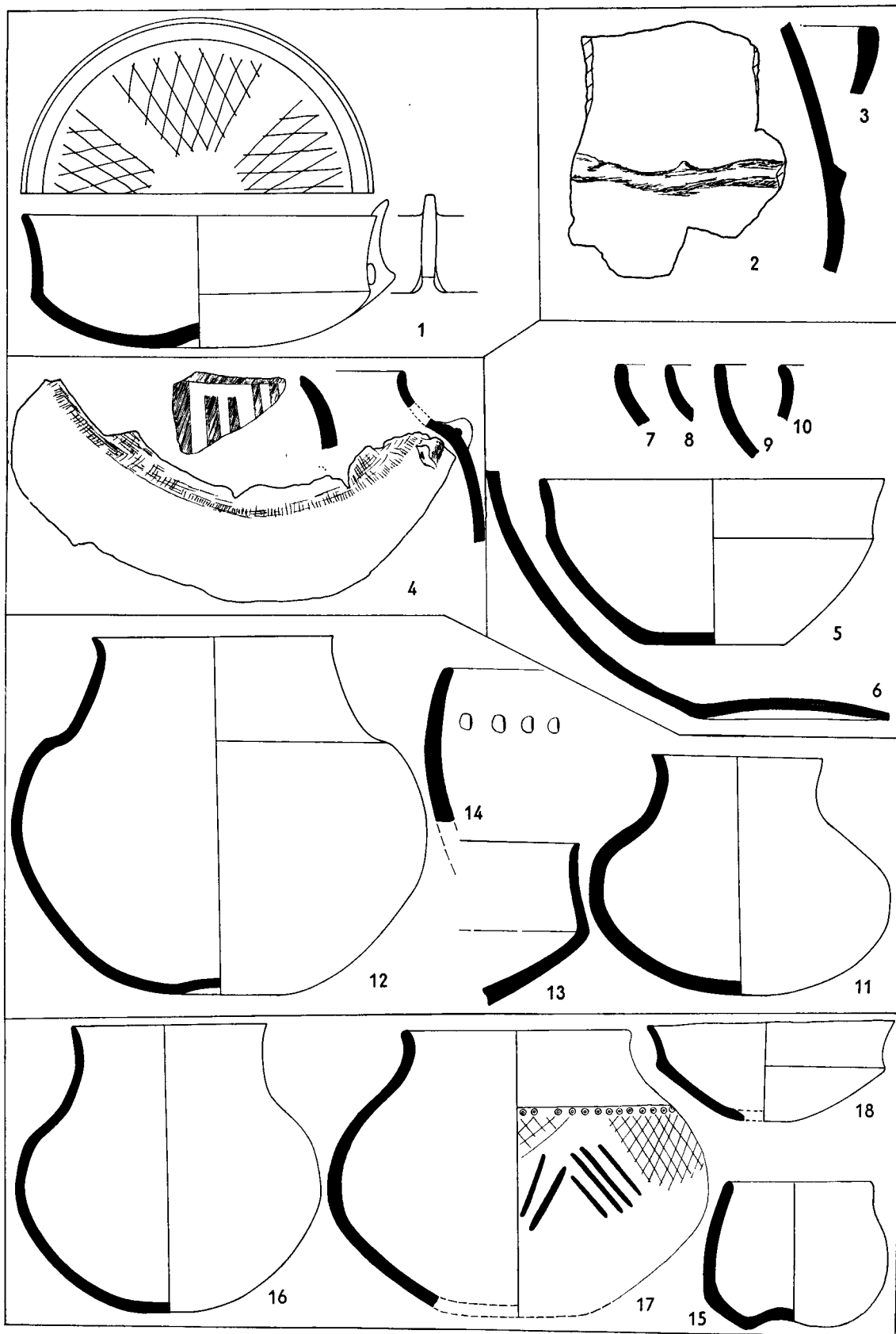
výrazný plášť. Vlastní hrobová jáma byla spíše ledvinovitého tvaru o největších průměrech 98×75 cm a kotlovitého profilu o hloubce 65 cm od povrchu. Pohřeb byl uložen v hl. 50 cm. Při okraji jámy stála amforovitá mísa (1), do níž byla vložena miska (3) a dva nevýrazné střepy (2). Obě nádoby obsahovaly spálené kůstky. V sousedství — uprostřed hrobu — stál na širokém oblém dně amfory? (5) a zlomku misky (6) džbánček (4). Nádoba a zlomky této skupiny obsahovaly rovněž spálené kůstky. U protější stěny, o něco výše na kamenech, byl rozrušený talířek (7) a další zlomky (8, 9). Talířek obsahoval též spálené kůstky (obr. 4 a obr. 6).

1. Amforovitá mísa s nízkým prohnutě stlačeným hrdlem, klenutou výdutí a rovnou podstavou. Na podhrdlí vodorovná řádka kulatých vpichů, dolů spadají trojúhelníkové nebo křížené pásky, vyplněné vpichy, s důlky věnčnými vpichy při vrcholech a podobně obloukovitě lemovanými důlky mezi základnami obrazců. P. hnědý, původně leštěný. V. 154 mm (obr. 11 : 1; obr. 14 : 5).

2. Dva nevýrazné oprýskané zlomky.

Obr. 7. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 1; 2, 3 — hrob 2; 4, 5 — hrob 3; 6 — hrob 4; 7, 8, 9 — hrob 5. Cca $\frac{2}{5}$.

Obr. 8. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 6; 2, 3 — hrob 7; 4 — hrob 9; 5, 6, 7, 8, 9, 10 — sběr na hrázi krechtu č. 1 (Lesefunde von der Kartoffelmiete Nr. 1); 11, 12, 13, 14 — hrob 12; 15, 16, 17, 18 — hrob 13. Cca $\frac{2}{5}$.

3. Miska se slabě prohnutým rozevřeným hrdlem, zaobleným lomem na podhrdlí a s rovnou podstavou, proraženou otvorem. P. hnědý, původně leštěný, stopy tuhování. V. 92 mm (obr. 11 : 5; obr. 15 : 5).
4. Džbáněček se zúženým hrdlem, na něž původně sahalo z výduti odražené ucho kulatého průřezu a s rovnou, výrazně neoddělenou podstavou. P. hnědý, leštěný. V. 67 mm (obr. 11 : 3; obr. 15 : 8).
5. Široký oblý spodek tenkostěnné červenavé amfory ? (obr. 11 : 4).
6. Okrajový zlomek masivní misky. P. červenočerný.
7. Hlubší talířek s rozevřeným okrajem, odsazeným od miskovitěho spodku, uprostřed výrazně promáčknutého. P. hnědý, leštěný. V. 29—40 mm (obr. 11 : 2; obr. 16 : 4).
8. Zlomek misky se zesíleným okrajem (obr. 11 : 7).
9. Zlomek vyhnutého a rovně seříznutého okraje (obr. 11 : 6).

Hrob 27. Na ploše o \varnothing 65 cm pod troskami kamenného zásypu byl zjištěn rozrušený pohřeb v hl. 35 cm. Obsahoval shluk střípků, několik spálených kůstek a uhlíků.

1. Zlomky amfory s vyšším válcovitým hrdlem a vyhnutým okrajem, oblá spodní část je mělce dovnitř vyklenutá. Střepy tenkostěnné, p. šedoohnědý, leštěný (obr. 10 : 13—15).

Hrob 28. V hl. 45 cm od povrchu, pod porušeným kamenným krytem, rýsovala se oválná kotlovitá jáma o rozměrech 116 × 108 cm a vlastní hl. 30 cm. V horní úrovni obsahovala zlomky tří nádob (1—3); ve spodní části kromě středověkých střepeň, jež se na dno hrobu dostaly při výkopu silážní jámy, byly další zlomky nádob 1 a 3, hrubší střepeň (4), nepatrné množství spálených kůstek a uhlíků (obr. 3).

1. Zlomky zavalité amfory s vyhnutým okrajem, nálevkovitě rozevřeným hrdlem a slabě odsazenou výdutí. P. šedoohnědý, leštěný (obr. 10 : 17).

2. Čtyři nevýrazné písčité zlomky jiné nádoby, p. vně žlutý, uvnitř šedoohnědý.

3. Okrajová část jemné lahvovité amfory s řádkou půbobloučkových vrypů pod vyhnutým ukončením. P. šedoohnědý, leštěný, se stopami tuhovaného povlaku. Uvnitř nejisté stopy dotáčení na kruhu. — Zlomek téže nádoby s podélným žebírkem, p. stržený až na jádro (obr. 10 : 16; obr. 13 : 3).

4. Hrubší střepeň.

Hrob 29. V hl. 20 cm od povrchu se hrob projevil vrstvou černé hlíny s uhlíky. Vlastní hrobová jáma, pravidelně oválná o osách 80 × 53 cm, byla 20—25 cm hluboká. Stěny a dno měla vyloženy plochými kameny. Naspodu obsahovala několik střepeň a spálené kůstky.

1. Zlomek malé amfory s dvěma řadami slzičkovitých vpichů na hrdle. P. vně červený, uvnitř šedý, oboustranně leštěný (obr. 10 : 18; obr. 13 : 5).

2. Nevýrazné zlomky s leštěným šedoohnědým povrchem.

Hrob 30 byl zachycen v místě, kde detrit podloží vystupuje až k ornici. V hl. 25 až 30 cm byly na plošce o \varnothing 27 cm mezi kameny rozdrčené zlomky jediné nádoby, spálené kůstky a uhlíky.

1. Lahvovitá amfóra ve zlomech. Hrdlo je zdobeno svislými rastrovanými pásky mezi rýhami, u kořene někdy vyznačenými důlky. Na žlábkem odsazené výduti jsou rastrované nebo řídce rýhované trojúhelníky, vně provázené vpichy a nepravidelně i důlky při vrcholech. P. tuhovaný (obr. 10 : 19; obr. 13 : 4).

Hrob 31. Hluboký jámový hrob s oválným ústím o rozměrech 140 × 90 cm dosahoval hl. 115 cm od povrchu. Šikmé stěny i rovné dno byly vyloženy kameny. Jáma obsahovala střepeň a spálené kůstky.

1. Střepeň zásobnicové nádoby s nepravidelně promáčkávanou plastickou páskou na podhrdlí a s mírně rozevřeným spodkem s rovnou podstavou. Hrdlo leštěno, břicho mírně zdrsněné. P. červenočerný (obr. 11 : 8; obr. 17 : 13).

2. Zlomek z výdutě amfory s rytým trojúhelníkem na podhrdlí. P. hrubší, šedoohnědý (obr. 11 : 9).

3. Červené střepeň s přihlazeným písčítým povrchem.

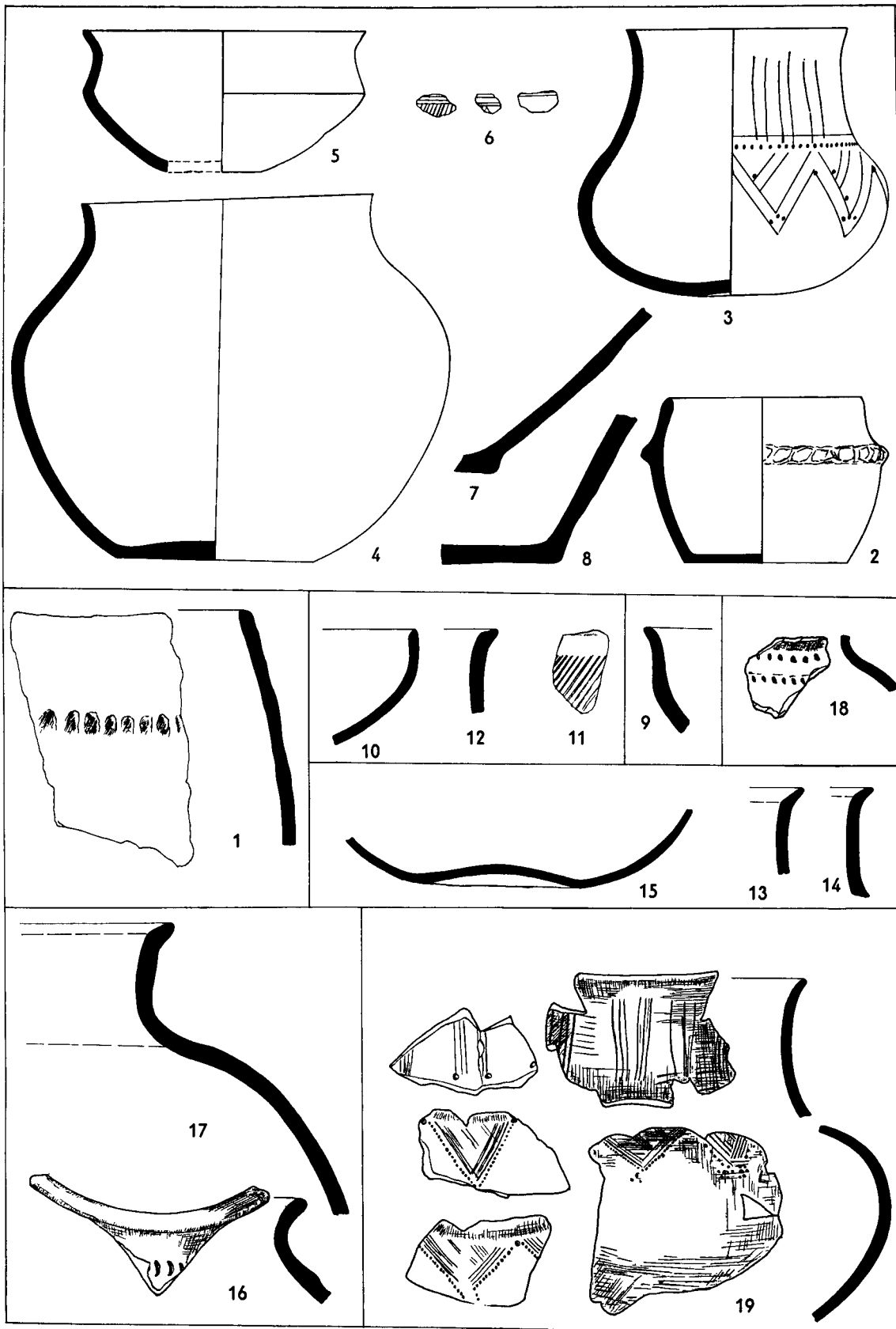
4. Šedoohnědé střepeň.

Hrob 32. Zničený pohřeb na lůžku z kamenné drti. Hrobová jáma se nezachovala. V hl. 25 cm od povrchu bylo na plošce o \varnothing 15 cm nepatrné množství spálených kůstek, střepeň a uhlíky.

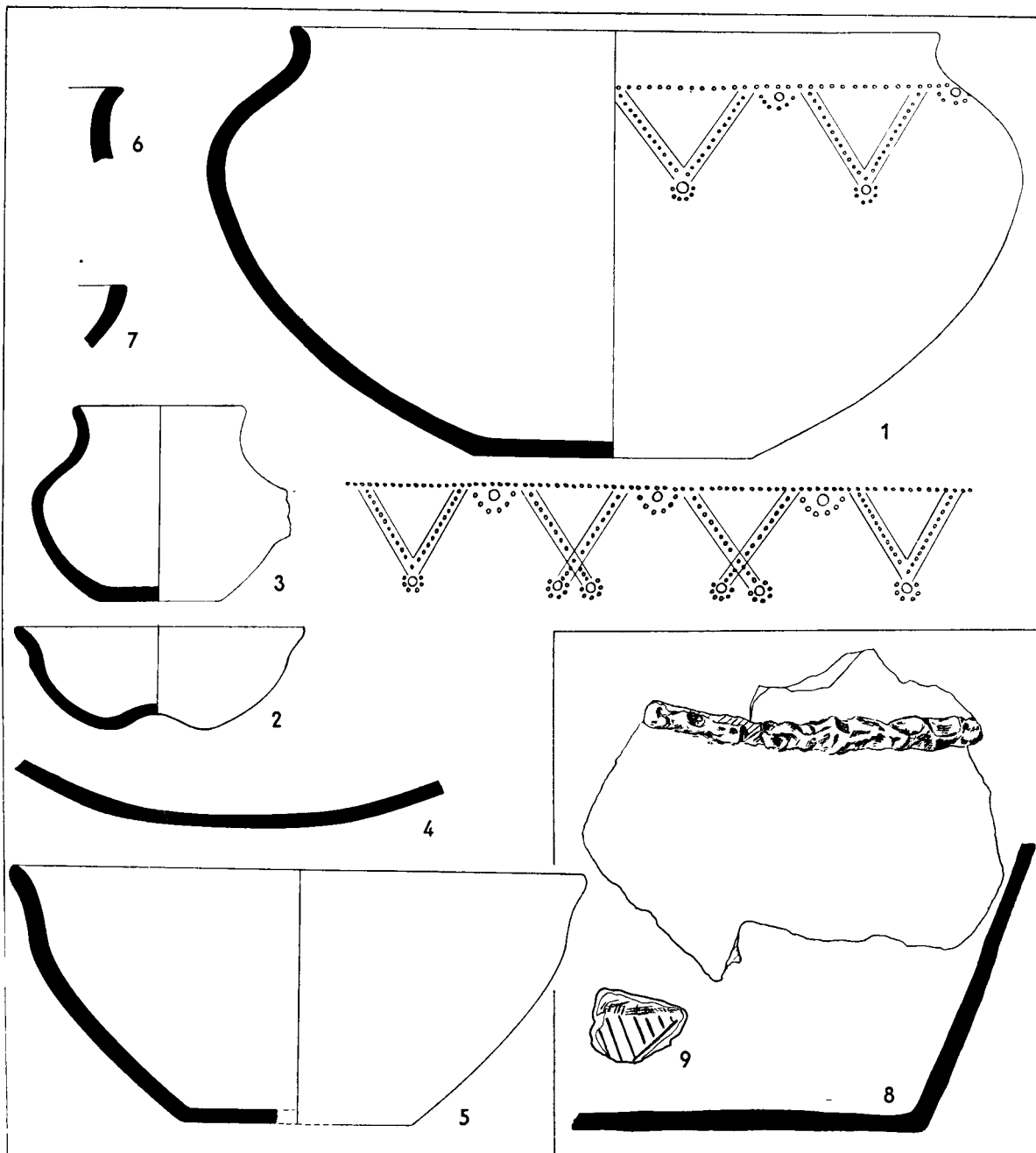
1. Zlomek rovně seříznutého okraje. P. okrový.

2. Hrubé střepeň s okrovým povrchem.

3. Jemnější nevýrazné zlomky.

Obr. 10. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 20; 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 — hrob 21; 9 — hrob 24; 10, 11, 12 — okolí hrobů 23 a 24 (aus der Umgebung der Gräber Nr. 23 u. 24); 13, 14, 15 — hrob 27; 16, 17 — hrob 28; 18 — hrob 29; 19 — hrob 30. Cca $\frac{2}{5}$.

Obr. 11. Sovolusky. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 — hrob (Grab) 26; 8, 9 — hrob 31. Cca $\frac{2}{5}$.

K celkové situaci pohřebiště (obr. 2)

Pohřebiště bylo založeno v nevýrazné svahové poloze. O nalezení odpovídajícího sídliště v okolí se neúspěšně snažili všichni autoři zdejších záchranných akcí. Jediným zatím zřetelnějším důvodem konkrétní volby místa pro pohřebiště zdá se být výhled na masiv hory *Vladař* na Žluticku (Δ 692 m), jenž tvoří přirozenou dominantu necelých 12 km JVV a je viditelný již s úpatí Jesineckého vrchu, sotva několik desítek metrů od severního okraje lokality. Otázky vztahu hradiště na Vladaři k pozdně halštatskému a laténskému osídlení povodí horní Střely se dotkneme později.

V prozkoumaném úseku byly hroby poměrně hustě rozloženy. Mezní délka pohřebiště — s výhradou, uvedenou na počátku zprávy — činí 31 m (mezi hroby 12 a 25). V řadě případů byly

sousední objekty vzdáleny sotva 1—2 m (např. hroby 15—23—24, 17—18, 19—20, 30—32). Tato koncentrace byla zřejmě záměrná, neboť terénní vlivy nijak neomezovaly rozlohu pohřebního areálu. Klad sond ve směru rovnoběžných krechtů mohl by působit dojmem, že hroby byly řazeny v určitém směru. Rozhodnout se pro jednoznačné řešení z několika nabízejících se alternativ však není po mém soudu (i vzhledem k rozměrům poznané situace) únosné. Z hlediska časoprostorového vývoje pohřebiště jsou zajímavé výsledky rozboru sovoluské keramiky, který provedla v paralelní studii E. Soudská. Dva hroby, jež považuje za relativně nejstarší (16, 26), leží na západním okraji prozkoumané plochy. Méně výrazná je však již pozice relativně nejmladšího hrobu č. 28. Ten je sice umístěn na východní straně prokopeného pole, nikoli ale v okrajové poloze. Řada středně datovatelných objektů jej přesahuje dále k východu i jihu.

Zda pohřebiště nebo jeho část bylo souvisleji překryto kamenným pláštěm, jaký byl zjištěn na jiných pozdně halštatských nalezištích,¹⁰ nelze vyloučit ani potvrdit. Situace v době záchranných akcí byla příliš znehodnocena. Jednotlivé kameny, uvolněné orbou, se však vyskytovaly na celé odkryté ploše.

Pouze dvacet hrobů bylo v Sovoluskách vyzvednuto odborně a jen u necelé poloviny z celkového počtu třiceti dvou objektů dovolují příznivější nálezové poměry sledovat alespoň v základních rysech ritus, úpravu a výbavu pohřbů.

Pohřební ritus a úprava hrobů (obr. 18)

Žárový ritus. Spálené pozůstatky se dochovaly ve 24 hrobech.¹¹ V osmi případech, kdy chybějí, jde o neodborně prokopené nebo porušené objekty. Ve čtyřech hrobech je způsob uložení spálených kůstek neznámý. Jinak mají značnou převahu hroby čisté jámové, kde kůstky byly rozptýleny (15 případů). Ve dvou hrobech (č. 16 a 19) byly kůstky dílem rozsypány, dílem i uloženy v popelnicích. Pouze tři hroby byly ryze popelnicové (č. 6?, 21, 26). Jako popelnice sloužila 1 × 1 nádoba, 3 × 3 a 1 × 4 nádoby. Urny se neomezují jen na tvary mísovité a amforovité, jež dominují v devíti případech, nýbrž použity byly i koflík (hr. 6), soudkovitá nádoba (hr. 16), soudkovitý pohárek (hr. 21), džbánček a talířek (hr. 26). Jámový, popelnicový a smíšený způsob uložení spálených pozůstatků, aplikovaný zároveň na jednom pohřebišti, není u pozdně halštatských plochých hrobů výjimkou.¹²

Se žárovým ritem souvisí také přítomnost uhlíků¹³ v hrobech. Dochovaly se v 18 případech, z toho jen dvakrát za současné absence spálených kůstek (defektní hroby 13 a 14). Na prozkoumané ploše nebyly zachyceny žádné stopy kremačních zařízení. Uhlíky musely být tedy do hrobů vloženy společně s pozůstatky, spálenými vně poznaného areálu. Pouze ve dvou případech se uhlíky dostaly i do popelnic (hr. 19 a 21). U ryze popelnicového hrobu 26 (bez uhlíků) se naskytá otázka, zda kůstky nebyly před vložením do urny očištěny a zbaveny příměsí dřevěného uhlí. Vrstvu černé hlíny s uhlíky nad ústím jámového hrobu 29 bylo by snad možno považovat za pozůstatek ohně, zapáleného na hrobě již zasypaném.

Hrobové jámy. Podloží 22 až 47 cm mocné vrstvy ornice tvoří v Sovoluskách žluto-rezavý písek, jímž místy proniká drobný kamenný detrit. Geologickým podkladem jsou dvojslídne svory s přechodem ke dvojslídny pararulám. Míra uchování zpravidla nehluboké hrobové jámy závisela především na intenzitě orby, která některé jámy zcela vyhladila (hr. 15, 23, 25, 27, 30 a 32). K udržení posledních zbytků těchto objektů — jakési plošky s fragmenty výbavy a pozůstatků — přispěly ve čtyřech případech trosky kamenné konstrukce hrobů nebo podloží.¹⁴ Kusá pozorování o tvaru, rozměrech a úpravě hrobové jámy jsou k dispozici pouze ve 14 případech.

10. Např. L. Hájek, Hallstattsko-laténské žárové pohřebiště v Praze-Bubenči, Pam. arch. XXXXI 1936—38, 86 n.; E. Soudská, Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Lazsku, Pam. arch. LII 1961, 260.

11. Antropologický rozbor nebyl zatím proveden.

12. Např. V. Šaldová, Halštatsko-laténské žárové hroby na pohřebišti v Nynicích u Plzně, AR VII 1955, 626.

13. Ani uhlíky nebyly dosud analysovány.

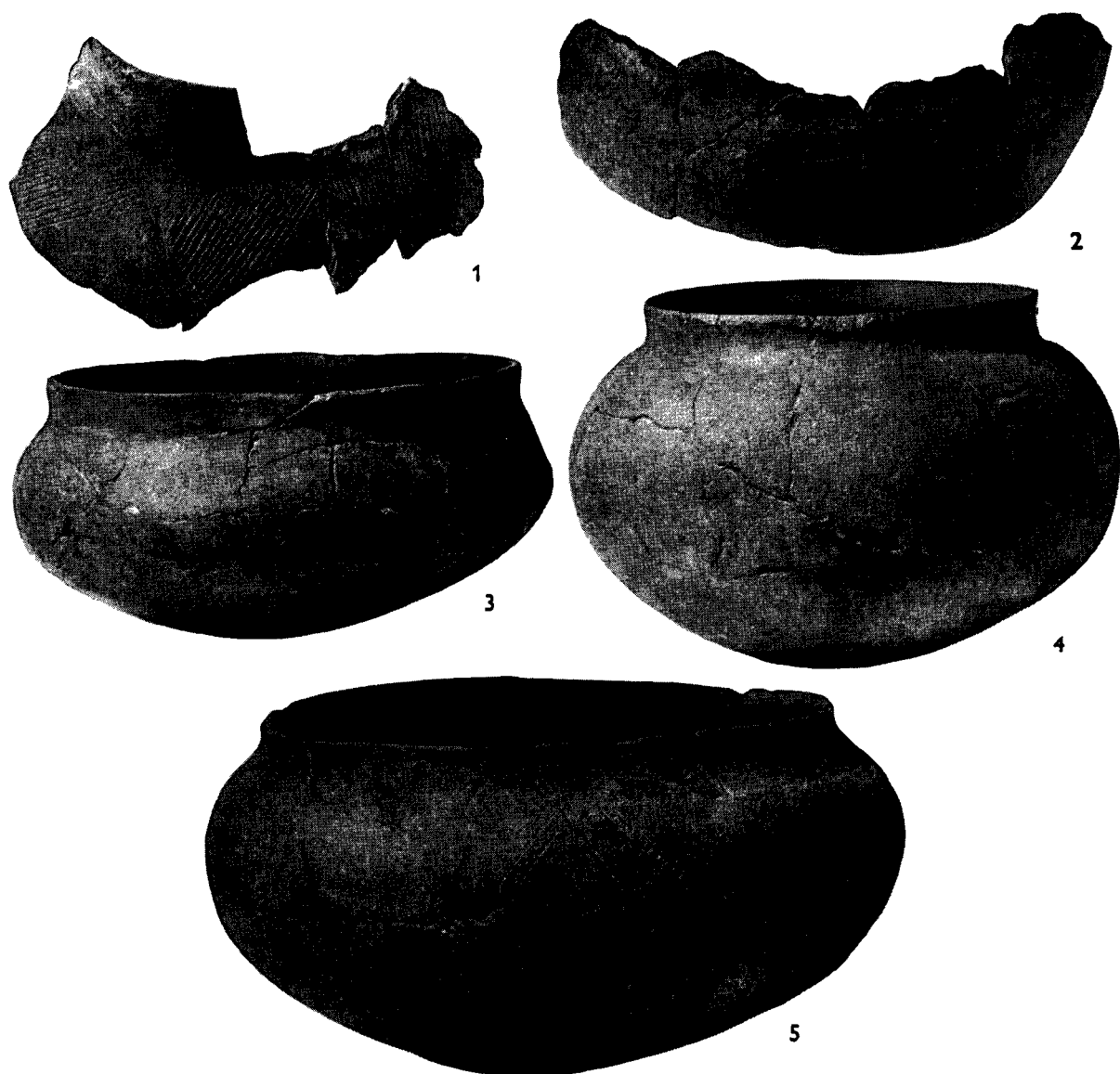
14. V případech hrobů 25, 27, 30 a 32.

Obr. 12. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 13; 2, 3 — hrob 12; 4, 5 — hrob 5; 6 — hrob 21.
Verschiedener Maßstab.

Obr. 13. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 3; 2 — hrob 5; 3 — hrob 28; 4 — hrob 30; 5 — hrob 29; 6 — hrob 19; 7 — hrob 13; 8 — hrob 21. Verschiedener Maßstab.

Obr. 14. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 1; 2 — hrob 9; 3 — hrob 16; 4 — hrob 19; 5 — hrob 26. Verschiedener Maßstab.

Podle tvaru ústí je hrobové jámy možno rozlišit na kruhové (osm případů výskytu) a více (hrob 18) či méně oválné (celkem pět případů). Pouze půdorys hrobu 26 se blíží spíše ledvinovitému tvaru. Průměr jam s *kruhovým* ústím se většinou pohybuje mezi 30 až 70 cm (hr. 11, 13, 17, 19, 20, 22, 24), pouze u hrobu 10 přesáhl 100 cm. Jsou obvykle dosti mělké (3—12 cm), jen u hrobu 13 činila hloubka asi 30 cm. Jejich profil je mísovitý (hr. 10, 11, 17, 20, 24) nebo kotlovitý (hr. 13 a 19). Jáma hrobu 22 měla svislé stěny a rovné dno.

Jámy s *oválným* ústím jsou v menšině. Pouze jedna (hr. 18) byla malých rozměrů, odpovídajících většině kruhových jam. Delší osa čtyř se pohybovala od 80 do 140 cm a příčná od 53 do 120 cm (hr. 21, 28, 29, 31). Jejich profil byl většinou kotlovitý s hloubkou od 10 do 30 cm. Extrémně hluboký hrob 31 byl kónicky rozevřený s rovným dnem a celý vyložen kameny.

Kamenný kryt se vyskytl nad pohřby č. 6, 26 a 28. Ve výplni devíti hrobových jam (hr. 4, 10, 11, 13, 21, 22, 25, 26, 27) bylo shledáno různé množství kamenů, tvořících součást hlinitopísčitého zásyvu. Stěny i dno měl kameny vyložen hrob 29 a 31, pouze dno z kamenů bylo zjištěno pětkrát (hr. 16, 19, 25, 30 a 32). Rozdíly ve tvaru a úpravě hrobové jámy nejsou v Sovoluskách základní

povahy. Nejbližší vhodné analogie poskytuje pohřebiště v Manětíně — Hrádku, jehož delší vývoj vedl ovšem k širší škále hrobových typů.¹⁵

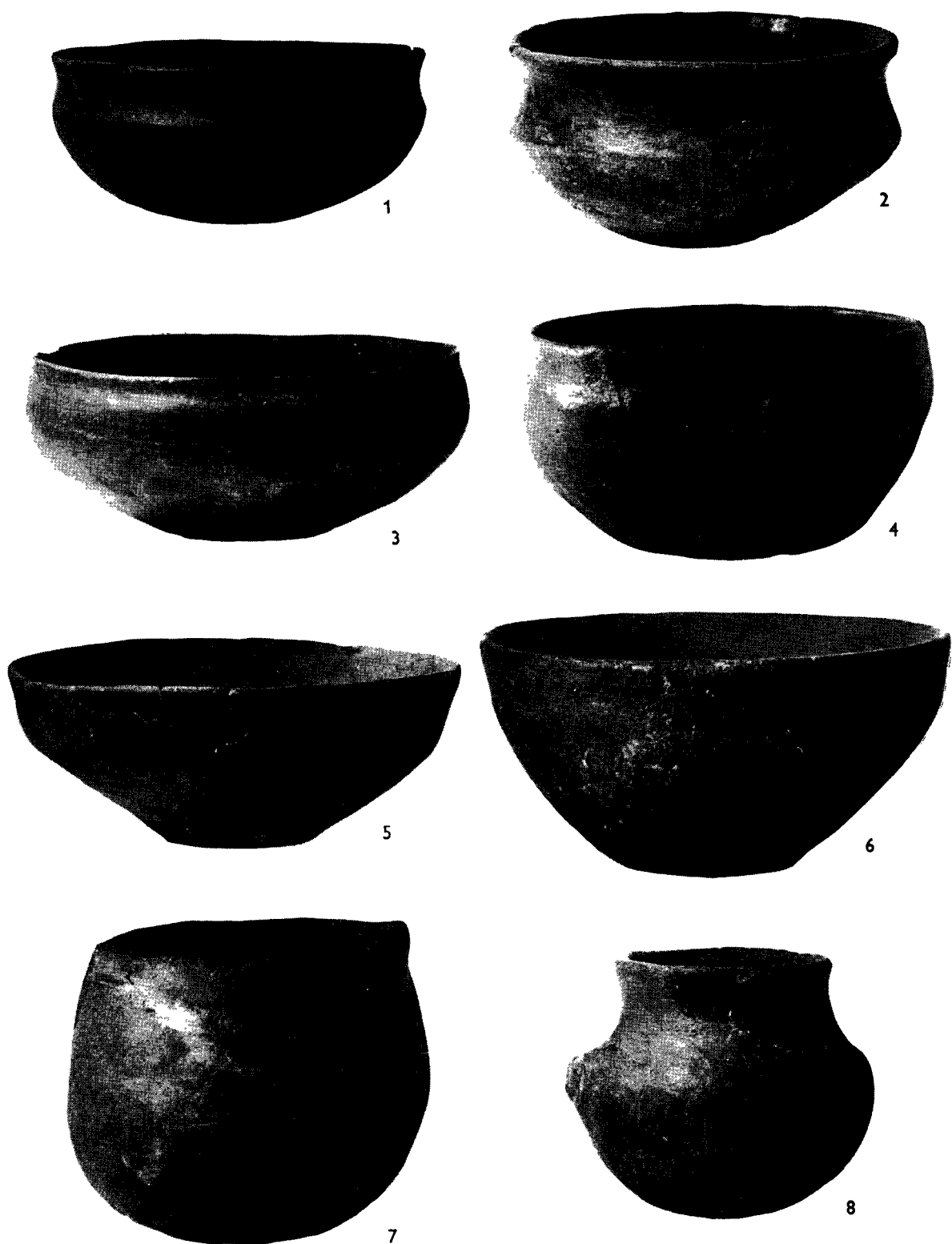
Výbava hrobů. Na sovoluském pohřebišti nejsou známy hroby bez keramické výbavy. I když na zachování nádob a jejich počet silně působily vnější faktory, zvláště recentní zásahy, je zde doloženo jasnými příklady, že do hrobů byly někdy vkládány pouze střepy (hr. 20 o vlastní hloubce 30 cm, hr. 28 o hloubce 30 cm, hr. 29 o hloubce 20—25 cm a zvláště hrob 31 o hl. 89 cm). 21 hrobů obsahovalo jen střepy, v šesti byly celé nádoby i střepy a v pěti hrobech pouze nádoby. Z výzkumu bylo rekonstruováno celkem 28 nádob a úhrnný počet keramických jedinců na pohřebišti se blíží stu. V jedenácti hrobech s nádobami kolísá počet celých mezi jednou až čtyřmi (3×1 , 3×2 , 2×3 a 3×4 nádoby). Jsou-li zachovány pouze střepy, pohybuje se počet keramických jedinců v hrobě mezi jedním až šesti. Celkový počet keramických jedinců v hrobě může dosáhnout až 11 kusů.

Nádoby byly obvykle soustředěny spíše uprostřed hrobové jámy (hr. 13, 19, 21), než nesymetricky rozloženy při okrajích (hr. 26). Vedle prostého pokládání jednotlivých nádob vedle sebe (hr. 5, 16, 19, 21 a 26) vyskytlo se i vršení mís na sebe (hr. 16, 19); v hrobě 13 byl z nádob dokonce vytvořen třístupňový sloupeček. Drobnější tvary byly někdy vkládány do rozměrnějších (hr. 13, 21, 26). V nádobách byly zjištěny záměrně vložené jednotlivé zlomky jiných tvarů (hr. 16, 19, 26), v hrobě 19 bylo střepy částečně vyloženo i dno jámy. Pozoruhodná je skutečnost, že ani v jednom případě se neuplatnil klasický zvyk pozdně halštatský, totiž poklopení popelnice miskou, zato ve dvou hrobech byly nádoby překryty plochým kamenem (hr. 6, 13). V šesti hrobech bylo po mísovitě nádobě, opatřené v podstavě proraženým otvorem. Větší mísy s otvorem (hr. 16 a 19) byly přitom vždy svrchní ve své sestavě a malé mísky s otvorem (hr. 13, 21, 26) opět obvykle uloženy v amfoře. Způsob umístění proražené mísky v hrobě 2 není znám.

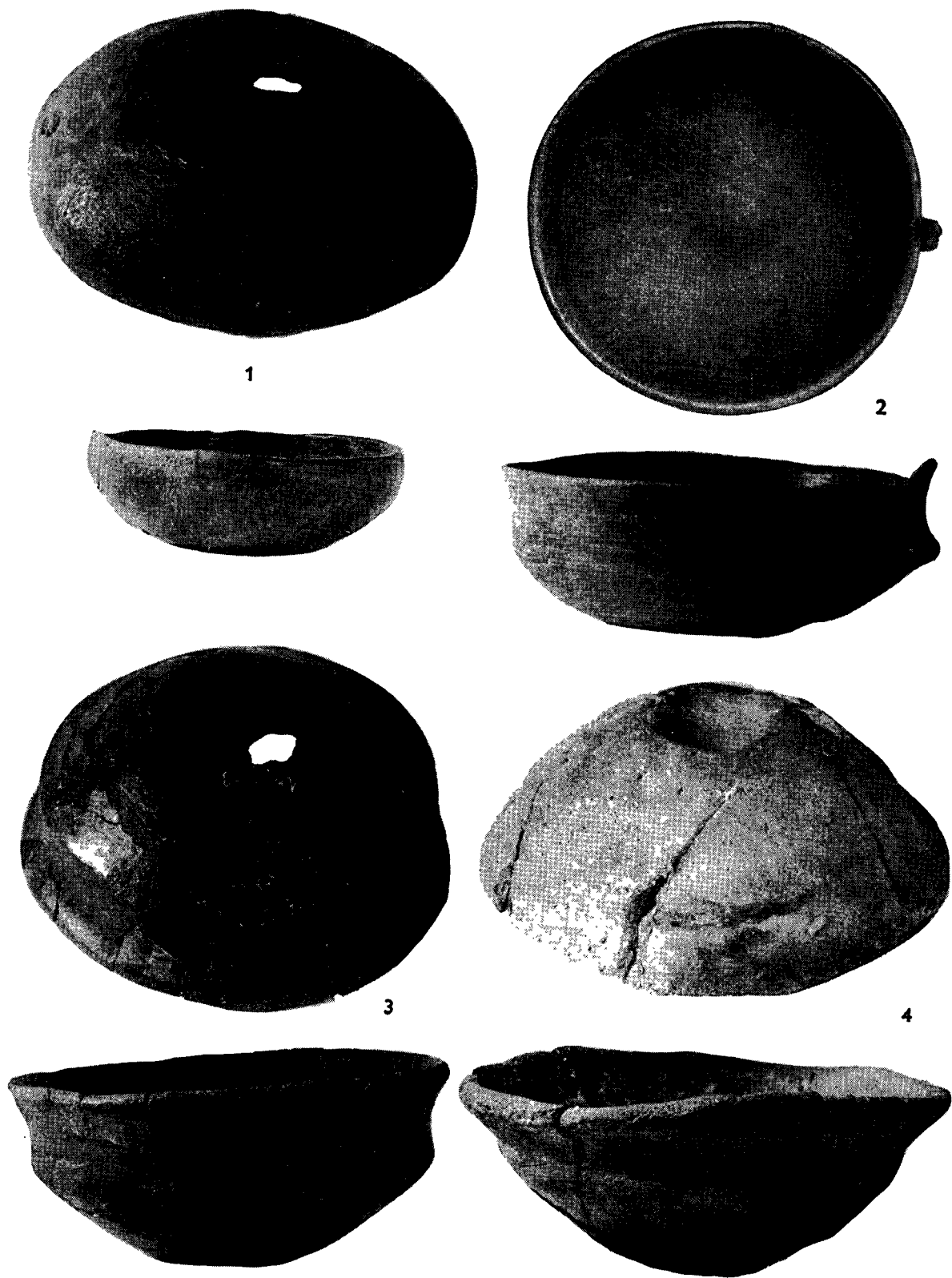
Keramika. Nádoby ze Sovolusk jsou poměrně tvrdě vypáleny a křehké zboží funerálního rázu je vzácné. Řada amfor s oblým dnem nemohla ovšem plnit jinou než rituální funkci. S jedinou výjimkou zlomku č. 3 z hrobu 28 jsou nádoby v ruce robeny. Zmíněný zlomek lahvovité amfory nese na hrdle nejasné stopy dotáčení na kruhu. Nejběžnějšími tvary na pohřebišti jsou amfory a jejich zlomky v širokém rozpětí od lahvovitých přes hrncovité k mísovitým. Svým počtem (kolem 30 exemplářů) představují téměř třetinu veškeré zdejší keramiky. Druhou nejčetnější skupinu tvoří mísy a mísky, jejichž úhrn se má k amforám v poměru 2 : 3. Hrncovité a soudkovité tvary se uplatnily v míře na jiných pohřebištech nedosažené (vztah k amforám 1 : 3). Jiné keramické tvary jsou vzácné a obvykle zastoupeny jen jedním exemplářem (např. koflík v hrobě 6 a 13?, pohárek v hr. 21, džbáněček a talířek v hr. 26). Asi třetinu zlomků nelze tvarově rozpoznat s větší určitostí. Podrobný tvarový a výzdobný rozbor keramiky provádí v sousední stati *E. Soudská*, již byly všechny nálezy dány k dispozici.

Nekeramické milodary, vesměs drobné předměty, byly spolu s keramikou zastoupeny v šesti hrobech. S výjimkou téměř amorfního železného zlomku (nožík?) v hr. 17 neobsahovaly tyto pohřby žádné zbraně či nástroje. Z hrobu 3 pocházejí dva malé sklovité korálky. Pouze hrob 10 obsahoval celistvý bronzový náramek, ve třech případech provázely pohřeb jen fragmenty bronzů : hr. 5 — zlomek náramku a dva zlomky plechu, hr. 20 — zlomek tyčinkového náramku a hr. 21 — tři zlomky porýsovaného plechu, snad z turbanovitého dutého kruhu. Politováníhodnou shodou okolností jsou pouze naposledy jmenované zlomky přístupné studiu, ale ani zmínky o ostatních neopravňují k naději, že by zdejších kovových milodarů bylo možno využít k jemnějším chronologickým závěrům. Hroby obsahující nekeramické předměty se od ostatních výrazněji neodlišují. Je však třeba se zmínit, že tři z nich (hr. 10, 20 a 21) jsou situovány blízko sebe ve středu odkryté plochy.

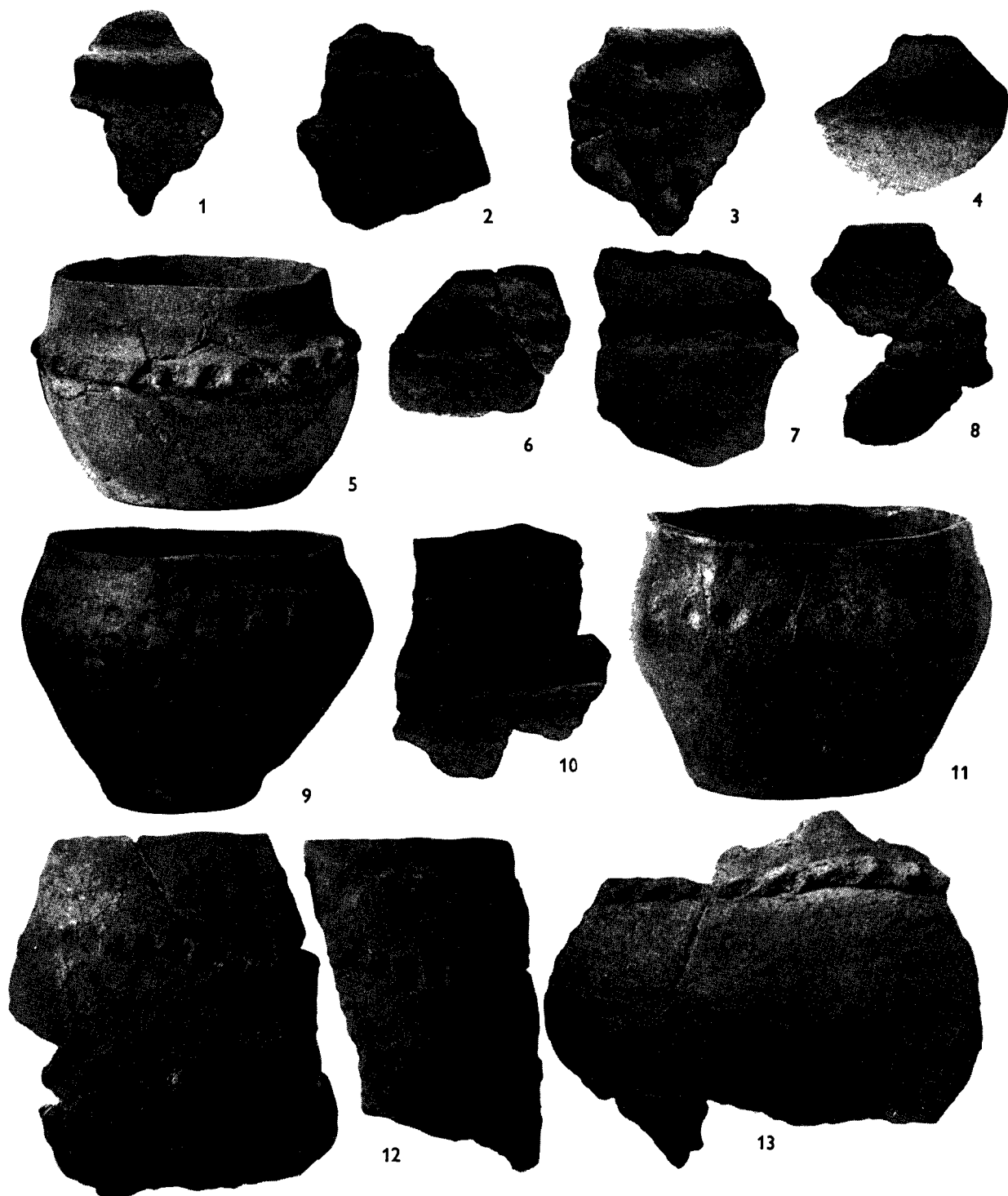
15. *E. Soudská*, Výzkum pozdně halštatského pohřebiště v Manětíně-Hrádku v r. 1965, AR XX 1968, 172 n.; *táž*, Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Manětíně-Hrádku, přednáška na konferenci v Liblicích dne 5. března 1968 (nepublikováno). Obdobný je manětínský typ 2. (malé popelnicové hroby), 3. (malé jámové hroby) a 4. (větší oválné nebo obdélné jámy).

Obr. 15. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 19; 2 — hrob 21; 3 — hrob 16; 4 — hrob 2; 5, 8 — hrob 26; 6 — sběr na hrázi krechtu č. 1 (Lesefund von der Kartoffelmiete Nr. 1); 7 — hrob 13. Verschiedener Maßstab.

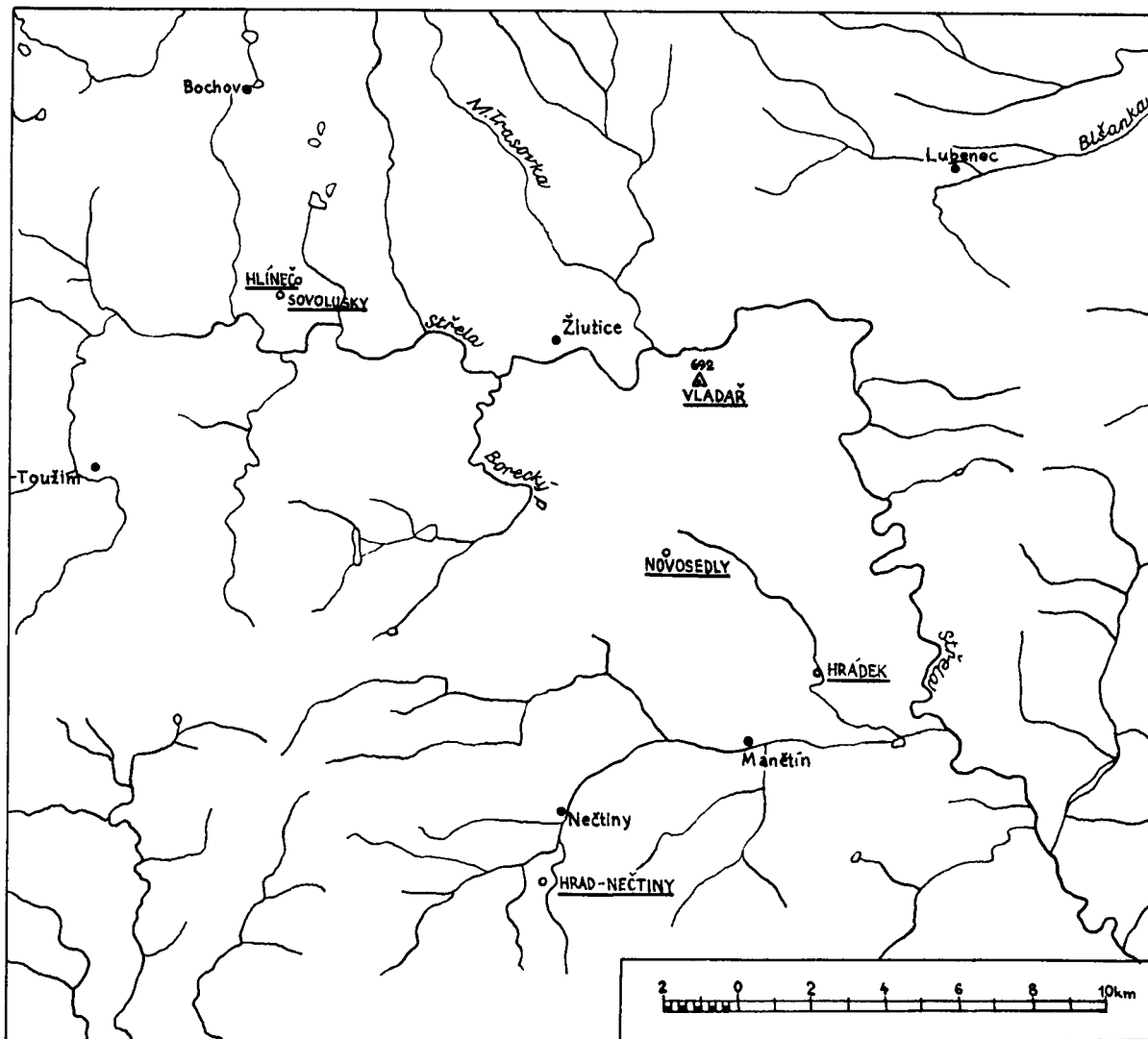
Obr. 16. Sovolusky. 1 — hrob (Grab) 2; 2 — hrob 6; 3 — hrob 13; 4 — hrob 26. Verschiedener Maßstab.

Obr. 17. Sovolusky. 1, 2, 3, 4 — hrob (Grab) 19; 5 — hrob 21; 6, 7, 8 — shluk severně od hrobu 19 (Scherbenan-
häufung nördlich des Grabes Nr. 19); 9 — hrob 16; 10 — hrob 7; 11 — hrob 4; 12 — hrob 20; 13 — hrob 31.
Verschiedener Maßstab.

Jiná pozorování na pohřebišti. V prostoru mimo hroby se v sondách objevovala rozptýlená keramika, a to jak přímo v ornici, tak i na bázi podloží. V některých místech se zlomky soustřeďovaly ve výraznější shluky (severně od hrobu 19, na počátku jihových. části sondy D, na severozáp. konci sondy D 1, jihových. od hrobu 23, jihových. od hrobu 26, kolem hrobu 27). I když řada těchto nálezů mohla pocházet ze zničených hrobů (např. sběr u hrobů 23 a 24), je zajímavé, že střepy

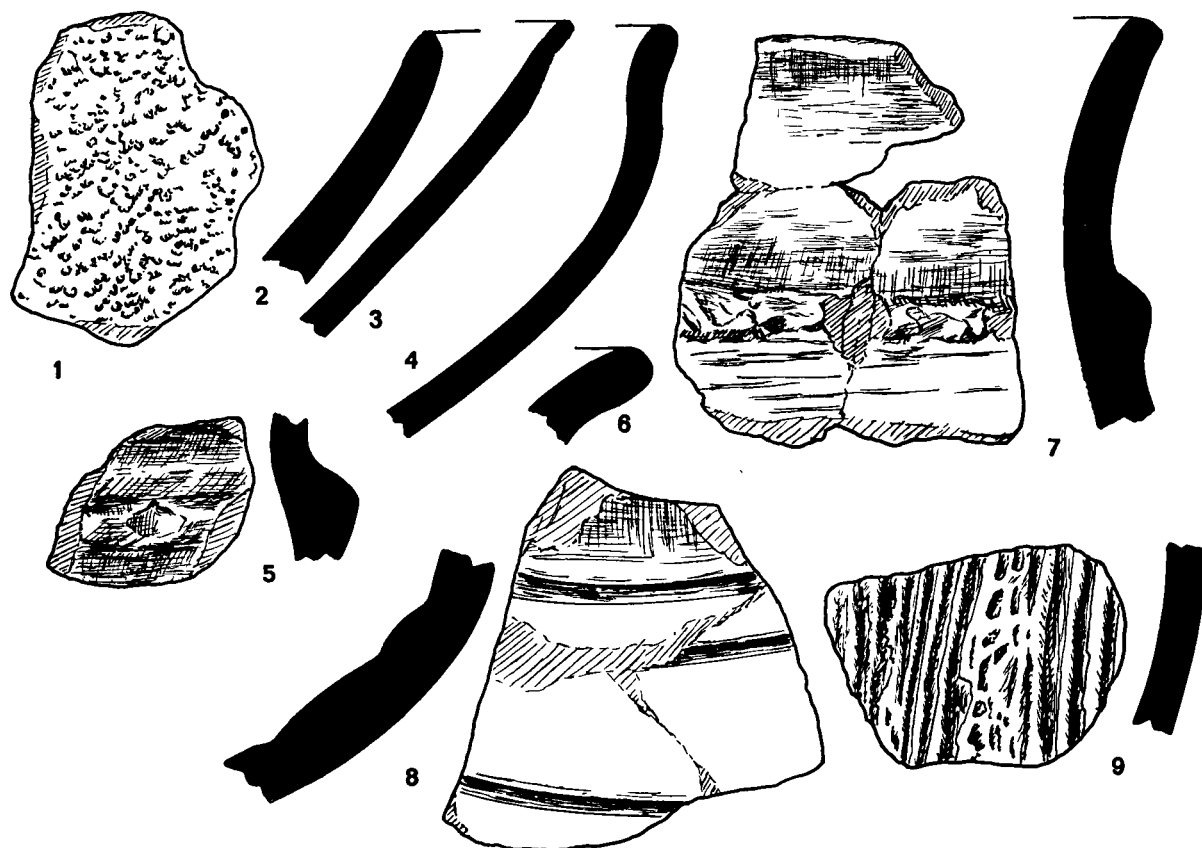
Číslo hrobu	Způsob získání: V – výzkum, S – sběr, V/S – nekomplet. výzkum	Úprava hrobové jámy				Úprava hrobové jámy				Kůstky				Uložení nádob						Keramiky						
		Hloubka ústí od povrchu	Vlastní hloubka jámy	Profil	Rozměry	Tvar ústí	Kamenný kryt	Kamenný záryp	Stěny vyloženy kameny	Dno vyloženo kameny	Dno vyloženo střepey	přítomny (uložení ne- známo)	rozptýleny v hrob. jámě	jako popelnice sloužila nádob. č.	překryty kamenem	ve sloupečku	v sobě vloženy	postaveny vedle sebe	s vložnými střepey	v hrobě jen střepey	Počet celých nádob	Počet keramických jedinců ve zlomcích	Celkový počet keramických jedinců	Nekeramické mlodary	Uhliky	
1	V/S	35		?	?	?																1	1	1		26
2	V/S	40		?	?	?																2	2	2	+	25
3	V/S	40		?	?	?																1	1	1	+	
4	V/S	40		?	?	?																1	1	1	+	
5	V/S	40-50		?	?	?																2	2	4		
6	V/S	70-75		?	?	?																1	1	1		
7	S	?		?	?	?																				
8	S	?		?	?	?																				
9	S	?		?	?	?																				
10	V	23-24	6-12	(100-105	kruh.																				
11	V	26	6	(Ø 50	kruh.																				
12	S	?		?	?	?																				
13	V/S	40	30	?	Ø 60	kruh.																2	2	5	+	
14	S	?		?	?	?																4	4	4	+	
15	V	30		?	41×22	?																				
16	V	22	7	?	?	?																				
17	V	25	1-3	(46×42	kruh.																				
18	V	25	14-15	(42×22	ovál.																				
19	V	26	12	(Ø 70	kruh.																				
20	V	30	1-3	(Ø 30	kruh.																				
21	V	40	10-15	(135Ø120	ovál.																				
22	V	45	10	(Ø 40	kruh.																				
23	V	35		(Ø 10	?																				
24	V	28	10-12	(Ø 30	kruh.																				
25	V	47		(?	?																				
26	V	25	40	(98×75	leďv.																				
27	V	35		(Ø 65	?																				
28	V	45	30	(116×108	ovál.																				
29	V	20	20-25	(80×53	ovál.																				
30	V	25-30		(Ø 27	?																				
31	V	26	89	(140×90	ovál.																				
32	V	25		(Ø 15	?																				

Obr. 19. Mapa lokalit uvedených v článku (podtrženy). Karte der im Artikel angeführten Fundorte (unterstrichen).

Obr. 18. Sovolusky. Přehled ritu a výbavy hrobů. Übersicht des Grabritus u. der Grabausstattung: 1 — Grabnummer. 2 — Gewinnungsart (V — Grabung, S — Lese, V/S — unvollständige Grabg.). 3 — 7 Grabgrube (3 — Grabmündung unter der Erdoberfläche in cm; 4 — eigentliche Grubentiefe; 5 — Profil: ∪ mísovité — schüsselförmig, ∪ kotlovité — kesselförmig, □ se svislými stěnami a rovným dnem — mit senkrechten Wänden u. ebenem Boden, _/ se šikmými stěnami a rovným dnem — mit schrägen Wänden u. ebenem Boden, — zachována jen ploška — blosser Grubenboden; 6 — Ausmaße; 7 — Form der Mündung: kruhové — kreisförmig, oválné — oval, spíše ledvinovité — eher nierenförmig. 8—12 Grabgrubenbau (8 — Steindecke, 9 — Steinfüllung, 10 — steinverkleidete Wände, 11 — steinverkleideter Boden, 12 — Boden mit Scherben gepflastert). 13—15 Brandreste (13 — vorhanden, Hinterlegung unbekannt; 14 — in der Grube verstreut; 15 — als Urne diente das Gefäß Nr. . . .). 16—21 Anordnung der Gefäße (16 — mit Stein überdeckt, 17 — in Säulen, 18 — ineinander gelegt, 19 — nebeneinander gestellt, 20 — mit hineingelegten Scherben, 21 — im Grab nur Scherben). 22—24 Tonware (22 — Zahl der ganzen Gefäße, 23 — Zahl der Gefäße in Bruchstücken, 24 — Gesamtzahl). 25 — Nichtkeramische Beigaben (Bronze, Eisen, Glas). 26 — Holzkohlenreste.

ve shlucích byly často hrubé a spíše sídlištního rázu. Objasnění může přinést jen výzkum v méně narušeném prostředí. V sondě F byl nalezen bílé písečí úlomek silně zvětralé čedičové horniny, pocházející patrně z blízkých výskytů třetihorních vulkanitů.¹⁶

Obr. 20. Nečtiny, okres Plzeň-sever (1—5 plošina hradu — Burgplateau, 6—7 východní val — Ostwall). Hradiště Vladař u Žlutic, okres Karlovy Vary (8—9 sběr, Burgwall Vladař bei Žlutice). Alles Lesefunde. Cca 2/3.

Závěr

Podle výsledků rozboru *E. Soudské*¹⁷ odpovídala by většina hrobů ze Sovolusk 2. až 3. fázi jejího třídění pozdně halštatských sídlišť. Z poměrně jednotného celku pohřebiště se poněkud vymykají hroby 9, 16 a 26, jež by mohly patřit ještě na rozhraní 1. a 2. fáze. Nejmladším se jeví hrob 28 se zlomkem patrně lahvovité, na kruhu dotáčené nádoby, který by mohl náležet do 4. fáze. Pohřebiště by se tedy v relativní chronologii řadilo na rozhraní stupňů HD 2 a HD 3 svým počátkem a závěrem na rozhraní stupňů LA a LB.

Sovolusky jsou zatím nejzápadněji vysunutým pozdně halštatským plochým žárovým pohřebištěm v Čechách vůbec. Jejich poloha v téměř nezkoumaném povodí horní Střely na okraji Tepelské plošiny není však tak osamocená, jak by se zdálo při zběžném pohledu nebo podle nálevoého katastru, zachyceného pro nejzazší okraj země *E. Pleslem*.¹⁸

16. Za lask. určení děkuji panu dr. *J. Kraftovi* ze Západočeského muzea v Plzni.

17. *E. Soudská*, K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozápadních Čechách, Pam. arch. LX 1969, 32.

18. *E. Plesl*, Horní Poohří v pravěku, Karlovarsko, vlastivědný sborník 1958, 30, Cf. ale též, Lužická kultura v severozápadních Čechách, Praha 1961, 89.

Podle výpovědi místních usedlíků byla hned v sousední osadě *Hliněč* (k. o. Bochov) nalezena v l. 1947—49 v poloze „pod Hlinčič“ — „pod jedničkou“ keramika, popisovaná mi ústně jako velmi podobná sovoluské.¹⁹ Bez zajímavosti není ani vizuální spojení pohřebiště s kulturně zatím nepříliš jasně příslušným velkým hradištěm Vladař na Žluticku (necelých 12 km JVV).²⁰ Z této lokality se nám podařilo získat dva drobné laténské nálezy (obr. 20 : 8—9).²¹ Nejbližší bezpečnou obdobou Sovolusk je nově objevené pohřebiště v *Maněttíně-Hrádku*, vzdálené 19 km JZ a ležící rovněž v povodí Střely. Výzkum AÚ tam v l. 1965—67 odkryl zatím 78 žárových hrobů z období od HD 2 do LB.¹⁵ Hradiště Vladař je dobře patrné přímo z areálu i hrádeckého pohřebiště (cca 8 km SSZ). Na spojnici Sovolusk a Maněttína-Hrádku leží pozdně halštatská lokalita *Novosedly* (okres Karlovy Vary).²² K stejnému období je konečně možno přiřadit i sběr z prostoru zříceniny lucemburského hradu Preitensteinu u *Nečtin* na Starém potoce, přítoku Střely. Střepový soubor, získaný odtud *M. Doubovou*,²³ připouští zde existenci výšinného či hrazeného sídliště, porušeného gotickou stavbou (obr. 20 : 1—7).

Uvedené náznaky svědčí o možnosti podrobněji zachytit v porčí horní Střely novou pozdně halštatskou skupinu (obr. 19). Periferní polohou, celkovým krajinným rázem i více než řídkým předchozím osídlením je prostor Bochov—Žlutice—Maněttín—Nečtiny blízký např. blatensko-březnické oblasti v jihozápadních Čechách, kde vývoj na sklonku doby halštatské vedl k podobným výsledkům. Vlastní příčiny tohoto jevu bude třeba posoudit v širším územním a kulturním kontextu. Zdá se, že osou místního pozdně halštatského osídlení byl tok řeky Střely, jež spojovala

19. Nález, uložený v místní škole, byl v době záchranné akce již nedostupný a pobyt nálezce, učitele *J. Jarolíma* se nepodařilo zjistit.

20. Keltické ohrady, výjimek ze spisu *J. E. Wocela* *Pravěk země České*, Pam. arch. VI 1865, 259. — *J. A. Födisch*, *Kamenné valy na Vladaři*, Pam. arch. VII 1867, 599—600. — *J. E. Wocel*, *Pravěk země České*, Praha 1868, 110. — *J. A. Födisch*, *Die alten Wallbauten Böhmens*, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen X, Prag 1872, 192—193. — *J. Smolík*, *Prameny předhistorické archaeologie naší vlasti*, Pam. arch. XII 1882—84, 198. — *L. Šnajdr*, *Počátkové předhistorického místopisu země České a některé úvahy odtud vycházející*, Pardubice 1891, 70. — *J. L. Píř*, *Starožitnosti země České III*. 1, Praha 1909, 362. — *A. Sedláček*, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIII*, Praha 1905, 230—231. — *J. Malický*, *Předslavanská hradiště v jižních a západních Čechách*, Pam. arch. XLIII 1947—48, 35. — *J. Vildová*, *Archeologické památkové rezervace v Západočeském kraji*, Archeologické studijní materiály II, Praha 1965, 129—130. — Viz též *archív AÚ ČSAV Praha*, hesla *Chýše*, *Vladořice*, *Záhořice* a *Žlutice*. — Datování Vladaře se u většiny autorů pohybuje mezi pozdní dobou bronzovou (zvl. *Födisch*) až laténem. *Wocel* v této souvislosti cituje *Hájkovu kroniku*, zmiňující se o bójském městě na hradišti. Kulturní řazení není v žádném nám známém případě podloženo dostupným nebo jinak revidovatelným materiálem, a to ani časově nejnovější sondáž *Fr. Proška* (podle lask. sdělení *V. Ložka*) JZ od jezírka na akropoli.

21. R. 1962 nalezl jsem v místě porušeného valu na západní straně akropole zlomky zploštěné výdutě lahvitě nádoby, členené třemi horizontálními žlábkami. P. šedočerný leštěný, uvnitř stopy obtáčení na kruhu, v. 68 mm. Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. 8673/1—3. *Obr. 20 : 8*. — Dne 3. 5. 1964 předal plzeňské exposituře pan *K. Čípera* malý střepový soubor z pozůstalosti *p. Zimmerhakla* z Maněttína — přír. č. P 14/64. Kolekce mj. obsahuje zlomek spodní části tuhové stěny nádoby, zdobený svislým hřebenovým rýhováním, v. 36 mm, s nalepenou etiketou „Vladař“. *Obr. 20 : 9*.

22. Soudkovitá nádoba z Novosedel je uložena v muzeu Žlutice, nepublikováno.

23. *M. Doubová*, *Sbírkový archeologického oddělení v ZM, Zprávy muzeí Západočeského kraje* 1, Plzeň 1963, 24. — R. 1952 získala referentka z jámy, vykopané nezn. osobou na horní ploše hradu do hl. 30—40 cm: zlomek rozevřeného misky se ztenčeným ukončením, hrubý p. tmavohnědý, v. 73 mm, *obr. 20 : 3*; zlomek misky se zalomeným okrajem, p. tmavohnědý, přihlazený, *obr. 20 : 4*; zlomek z rozmezí podhrdlí se zkosenou a dubky členěnou páskou, p. vně oranžový, uvnitř šedoohnědý, v. 33 mm, *obr. 20 : 5*; vyšší kuželovitě sevřené hrdlo, otřelý p. vně šedoohnědý, uvnitř oranžový, v. 51 mm, *obr. 20 : 5*; vně vědovitě zdrsněný oranžový zlomek výdutě, d. 55 mm, *obr. 20 : 1* a další nevýrazné střepy. — Z východního valu pochází: zlomek soudečkovité nádoby s hrubě urovnaným povrchem, slabě prohnuté hrdlo je od mírně klenutého břicha odděleno nepravidelně členěnou lehkou lištou, p. oranžově hnědý, v. 67 mm, *obr. 20 : 7*; zlomek silnějšího vyhnutého okraje, p. žlutohnědý, d. 50 mm, *obr. 20 : 6*. — Zlomky *obr. 20 : 1—2* mohou být eneolitické. Paní *dr. M. Doubové* děkuji za lask. souhlas k zveřejnění tohoto sběru. Přír. č. 1/1952. Západočeského muzea v Plzni. — K hradu viz *A. Sedláček*, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIII*, Praha 1905, 202—205. — *A. Podlaha*, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém XXXVII*, Politický okres Kralovický, Praha 1912, 213—214.

Tepelsko s Rakovnickou plošinou (pohřebiště *Paulíkov-Brabečky*)²⁴ a hlavně se severním Plzeňskem (pohřebiště v *Plzni-Bílé Hoře*²⁵ a v *Nyměcích*¹²). V těchto souvislostech se mohou v novém světle projevit i funkce obou soudobých hradišť na dolní Střele (polohy u *Horního* a *Dolního Hradiště*).²⁶

Recenzovala Libuše Jansová.

Poznámka: Teprve v době korektury článku byl v mostecké exposituře nalezen nepřístupný materiál z hrobů 10 a 11 (výzkum *N. Maška* 1958), deponovaný na zámku v Bílině. Protože z technických důvodů nemohl být již zařazen do textu a hlavně vyobrazen, bude registrován v AR XX 1969 (seš. 5 nebo 6).

DAS SPÄTHALLSTATTZEITLICHE BRANDGRÄBERFELD IN SOVOLUSKY, KR. KARLOVY VARY

A. BENEŠ

Die Ortschaft Sovolusky liegt 20 km südwestlich von Karlovy Vary, am Rand der Teplá-Niederung, im Střela-Flußgebiet. Das Gräberfeld wurde im J. 1957 beim Erdaushub für Kartoffelmieten am nordwestlichen Gemeinderand entdeckt (Abb. 1). Der Fundort liegt auf einem sanften, sandigen, dem Süden zugewandten Hang in etwa 610 m Seehöhe. Die Gräber Nrn. 1—9 hat das Museum Karlovy Vary, Nrn. 10—11 die Expositur des Archäologischen Instituts in Most⁷, Nrn. 12—14 ein örtlicher Mitarbeiter geborgen. Mit der von der Expositur des Archäologischen Instituts in Plzeň im J. 1952 durchgeführten Bergungsaktion und nach Freilegung der Gräber Nrn. 15—32 wurde die Grabung abgeschlossen, obgleich die Fundstelle nicht zur Gänze ausgewertet worden war.⁸ Die seit dem Mittelalter¹ betriebene Landwirtschaft und Bautätigkeit hatte das Fundstättenareal stark in Mitleidenschaft gezogen.

Die Länge des durchforschten Gräberfeldteils mißt 31 m. Die Gräber lagen in zahlreichen Fällen kaum 1—2 m voneinander entfernt (Abb. 2). Diese Konzentration war offensichtlich vorsätzlich erfolgt, denn die Geländebedingungen konnten den Flächenraum des Gräberfeldareals in keiner Weise beschränkt haben. Ob die Bestattungsstätte ganz oder zum Teil mit einem ähnlichen zusammenhängenden Steinmantel wie die anderen späthallstattzeitlichen Fundorte dieser Art überdeckt gewesen war,¹⁰ läßt sich weder ausschließen noch bestätigen. Einzelne, gelegentlich der Ackerung aufgelockerte Steine waren auf der ganzen Fläche (ungefähr 200 m²) verstreut.

Brandknochen haben sich in 24 Gräbern erhalten. Ihr Nichtvorhandensein in den übrigen 8 Fällen wird durch die unfachkundliche Untersuchung oder Störung der Objekte erklärt. In 4 Gräbern ist die Hinterlegungsart der Brandknochen unbekannt. Im allgemeinen bilden die Grubengräber, in denen die Knochen mit dem übrigen Inhalt vermengt waren, die vorherrschende Bestattungsform. In 2 Gräbern (Nrn. 16 und 19) waren die Knochen zum Teil verstreut, zum Teil in Behältern hinterlegt. Bloß 3 Gräber waren echte Urnengräber (Nrn. 6 ?, 21 und 26). Als Urne dienten in einem Fall ein einziger, in drei Fällen 3 und in einem Fall 4 Behälter. Die auf ein und demselben Gräberfeld angewandte Hinterlegungsart der Brandreste in Gruben, Urnen oder auch gemischt, bildet in dieser Zeitperiode keine Ausnahme. Mit dem Brandritus hängt auch das Vorhandensein von Holzkohlenstücken in den Gräbern (17 Fälle) zusammen. Die über der Grabmündung Nr. 29 liegende Schicht schwarzer Erde und Kohle kann vielleicht als das Ergebnis eines auf dem geschlossenen Grab nachträglich entfachten Totenfeuers angesprochen werden.

Das Maß des Erhaltungszustandes der Grabgrube hängt von der Intensität der erfolgten Ackerung ab, unvollständige Beobachtungen konnten nur in 14 Fällen gemacht werden. Nach der Mündungsform lassen sich die Grabgruben in kreisförmige (8) und ovale (5) aufteilen. Der Durchmesser der Gruben mit kreisförmiger Mündung bewegt sich zwischen 30 und 70, bloß das Grab Nr. 10 maß mehr als 100 cm im Durchmesser. Die Gruben sind in der Regel ziemlich seicht (3—12 cm), bloß das Grab Nr. 13 war etwa 30 cm tief. Die Grabgruben mit ovaler Mündung zeigten mit Ausnahme des Grabes Nr. 18 größere Ausmaße (80—140 × 53—120 cm). Ihr Profil war zumeist kesselförmig

24. *E. Soudská*, K třídění plochých pozdně halštatských žárových pohřebišť v severozápadních Čechách, 2 sl. — *J. Fridrich*, Některé novější nálezy z laténského období na Rakovnicku, Archeologické studijní materiály I, Praha 1964, 80.

25. *V. Šaldová*, Ploché žárové hroby halštatsko-laténské v české mohylové oblasti, Pam. arch. XLVI 1955, 77 n.

26. *J. Malický*, Předslovanská hradiště, 34.

und sie lagen in 10 bis 30 cm Tiefe. Das tiefste Grab Nr. 31 (89 cm) hatte konisch ausgeweitete Wände und einen ebenen Boden, während der Grundriß des Grabes Nr. 26 eine eher nierenartige Form aufweist.

Steindecken lagen über den Gräbern Nrn. 6, 26 u. 28. In der Ausfüllung von 9 Grabgruben wurde eine Stein- schüttung festgestellt. Die Sohlen und Wände der Gräber Nrn. 29 und 31 waren mit Steinen verkleidet, in 5 Fällen trafen wir eine Steinpflasterung an. Die Unterschiede in der Form und Einrichtung der Grabgruben sind in Sovolusky nicht von grundsätzlicher Art. Zutreffende formen- und bauverwandte Analogien bietet das unweit gelegene Gräberfeld in Manětín-Hrádek.¹⁵

Gräber ohne keramische Beigaben kommen in Sovolusky überhaupt nicht vor. Auch wenn auf die Erhaltung der Gefäße und auf deren Zahl rezente Eingriffe eingewirkt haben mochten, besitzen wir dennoch hinlänglich überzeugende Beweise dafür, daß in manchen Fällen in die Gräber bloß Scherben hinterlegt worden waren (z. B. Nrn. 20, 28, 29 und 31). 21 Gräber enthielten bloß Bruchstücke, 6 Gräber ganze Gefäße samt Fragmenten und 5 Gräber nur Gefäße. Wiederhergestellt wurden 28 Gefäße und die Gesamtzahl der keramischen Einzelformen auf dem Gräberfeld beläuft sich auf etwa 100 Stück. In 11 Gräbern mit Gefäßen schwankt die Zahl der ganzen Stücke zwischen 1 und 4 (3×1 , 3×2 , 2×3 , 3×4). Dort, wo sich bloß Scherben vorfanden, betrug die Stückzahl 1 bis 6.

Die Gefäße waren zumeist in der Mitte der Grabgrube angehäuft (Nrn. 13, 19 und 21), seltener an den Wänden angeordnet (Nr. 26). Neben den einfach aneinandergereihten Gefäßen trafen wir auch übereinander aufgehäufte Schüsseln an (Nrn. 16 und 19). Im Grab Nr. 13 waren die Gefäße sogar zu einer dreifachen Pyramide aufgeschichtet. In den Gefäßen fanden sich auch vorsätzlich hineingelegte Scherben anderer Gefäßformen (Nrn. 16, 19 und 26) oder war der Grabboden zum Teil mit Scherben ausgelegt (Nr. 19). In 2 Fällen waren die Gefäße mit einem flachen Stein abgedeckt (Nrn. 6 und 13). In 6 Gräbern hatten die Gefäßböden ein Loch; dabei standen die größeren durchlöchernten Schüsseln in ihrer Zusammenstellung jeweils obenauf (Nrn. 16 und 19), die kleineren waren in der Regel in einer Amphore abgestellt (Nrn. 13, 21 und 26). Eine Übersicht über den Totenbrauch, den Ausbau und die Ausstattung der Gräber gibt die Abb. 18.

Die Gefäße aus Sovolusky sind verhältnismäßig hart gebrannt. Vom einzigen Bruchstück (Nr. 3 aus dem Grab Nr. 28) abgesehen, sind alle handgefertigt. Dieses Bruchstück eines flaschenförmigen Gefäßes trägt am Hals undeutliche Spuren des Nachdrehens auf der Töpferscheibe. Die Amphoren, Schüsseln und Schalen, topf- oder fäßchenförmigen Gefäße stehen zueinander im Verhältnis von 3 : 2 : 1. Andere Formen sind selten und in der Regel nur durch ein einziges Exemplar vertreten. Bei etwa einem Drittel der Scherben ist die Form unbestimmbar. Eine eingehende Analyse der Keramik aus Sovolusky hat E. Soudská in ihrem Aufsatz im vorliegenden Band vorgenommen.¹⁷

Nichtkeramische Beigaben waren in 6 Gräbern vertreten: im Grab Nr. 3 zwei Glasperlen, im Grab Nr. 17 ein eisernes, amorphes Fragment (Messer?), im Grab Nr. 10 ein ganzer Bronzearmring und in den Gräbern 5, 20 und 21 bloß bronzene Bruchstücke. Diese Gegenstände haben sich aber, mit Ausnahme der auf Abb. 10 : 6 dargestellten Fragmente, nicht erhalten. An 6 Stellen außerhalb der Gräber wurden Anhäufungen von Tonware größtenteils siedlungsmäßigen Charakters festgestellt, deren Zweck vorläufig ungeklärt bleibt.

Nach den Ergebnissen der von E. Soudská durchgeführten Analyse dürfte die Mehrzahl der Gräber aus Sovolusky zeitlich in die 2. und 3. Phase der von ihr bestimmten Gliederung der späthallstattzeitlichen Siedlungen gehören.¹⁷ Dem Rahmen des verhältnismäßig einheitlichen Gräberkomplexes entziehen sich einigermaßen die Gräber Nrn. 9, 16 und 26; sie dürften noch in die Wende der 1. und 2. Phase entfallen. Am jüngsten scheint das Grab Nr. 28 mit dem Bruchstück des auf der Töpferscheibe nachgedrehten Gefäßes zu sein und wohl der 4. Phase anzugehören. Wir können also den Anfang der Belegungszeit dieses Gräberfeldes nach der relativen Chronologie in die Wende der Stufen HZ D 2 und D 3, und sein Ende in die Übergangszeit von LTZ A zu B ansetzen. Diese zeitliche Einordnung entspricht allerdings nur teilweise der Gräberverteilung.

Im Ganzen genommen ist das Sovolusker späthallstattische Flachbrandgräberfeld das westlich am weitesten vorgeschobene in Böhmen überhaupt. Der Fundort steht in visueller Verbindung mit dem großen bisher unerforschten und kulturgemäß unbestimmten Burgwall Vladař bei Žlutice;²⁰ die im Aufsatz erwähnten zwei kleinen latènezeitlichen Funde stammen aus diesem Burgwall (Abb. 20 : 8—9). In der gleichen Beziehung zum Burgwall Vladař steht auch das in nächster Nähe gelegene bekannte Gräberfeld aus derselben Periode in Manětín-Hrádek.¹⁵ In die örtliche späthallstattische Fundortkarte (Abb. 19) haben wir auch die Lokalität Nečtiny-Preitenstein (Abb. 20 : 1—7, Burgwall?)²³ und weitere kleinere Fundorte^{19, 22} mitaufgenommen. Allem Anschein nach bildete der Fluß Střela die Achse der damaligen Besiedlung, indem er Sovolusky mit dem nördlichen Gebiet von Plzeň (Gräberfeld Nynice¹² und Plzeň-Bílá Hora)²⁵ und dem Raum um das Rakovnické Plateau (Gräberfeld Pavlíkov-Brabečky)²⁴ verband.*

Übersetzt von A. Schebek.

* Während der Korrektur wurde in der Expositur des AI in Most bis jetzt unzugängliches Material aus den Gräbern 10 und 11 gefunden. Aus technischen Gründen werden diese Gräber in AR XXI (1969, Heft 5 oder 6) veröffentlicht.

K TŘÍDĚNÍ PLOCHÝCH POZDNĚ HALŠTATSKÝCH ŽÁROVÝCH POHŘEBIŠŤ V SEVEROZÁPADNÍCH ČECHÁCH

EVA SOUDSKÁ, Archeologický ústav ČSAV

Předloženo 29. června 1968

Rozdíly v nálezech na bylanských a slezskoplatěnických žárových pohřebištích a v jihočeských mohylách, charakteristické pro plný květ halštatské kultury, lze sledovat v Čechách až do nejmladší halštatské fáze (HD 1), do doby, kdy začínají na naše území zasahovat silné vlivy z vyspělé středozemní oblasti. Na sklonku doby halštatské (HD 2—3), kdy tyto vlivy sílí, dochází k vytvoření kulturního celku patrného jak na sídlištích, tak na žárových pohřebištích. Tento celek získává ve všech oblastech v Čechách přibližně jednotný charakter, který si udržuje v průběhu období laténského (v relativní chronologii LA a počátek LB)¹. Na řadě lokalit je doloženo, že se téměř na jednotném základě vyvíjí dále, a to až do doby, kdy se počíná mísit s prvky mladolátenskými (např. v sídlištním materiálu struhadlovitě zdrsňená a hřebenovaná keramika).² Tento kulturně jednotný celek (HD 2—3 — LA poč. LB) jsem zahrнула ve svém třídění pod názvem „pozdně halštatský“.³

Nálezy ze sídlišť (hlavně zahloubených chat) nám umožnily rozlišit v rámci tohoto celku čtyři časové fáze.⁴ Cílem této studie je začlenit keramiku ze žárových pohřebišť v Pavlíkově-Brabečkách (okr. Rakovník), v Sovoluskách (okr. Karlovy Vary), nálezy z Tvršic (okr. Žatec) a z hrobu? v Postoloprtech (okr. Žatec)⁵ do jednotlivých fází sídlištních.

Brabečky — k. o. Pavlíkov (okr. Rakovník)

Ve sbírkách Národního musea v Praze jsou pod inventárními čísly 63092—63180 uloženy nálezy z pozdně halštatského pohřebiště „Brabečky“ (k. o. Pavlíkov, okr. Rakovník), neodborně vyvednuté v třicátých letech. Část nálezů je pod č. 633, 649, 669, 1505 uložena v museu v Rakovníku. Podle ústního sdělení *Ž. Fiedlera* bylo pohřebiště v pískovně a jejím okolí v borovém lese na trati „Brabečky“. Je to 1,5 km jihovýchodně od Rakovníka směrem k obci Pavlíkovu. Pohřebiště se údajně rozkládá na ploše asi 1.000 m². Hroby byly jednak popelnicové, jednak kryté plochými

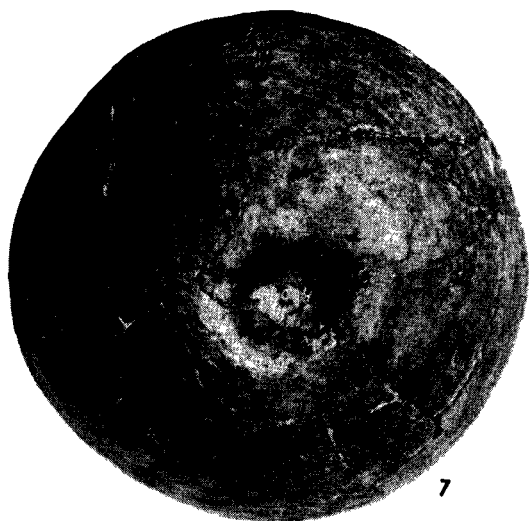
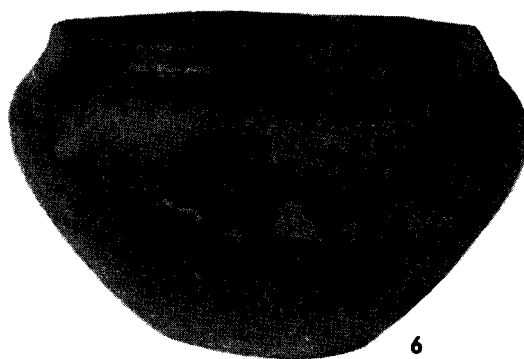
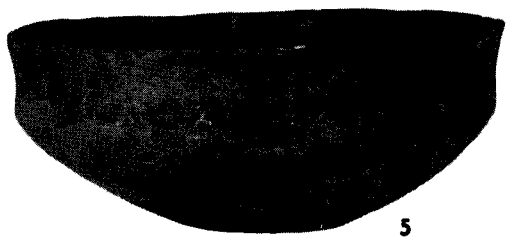
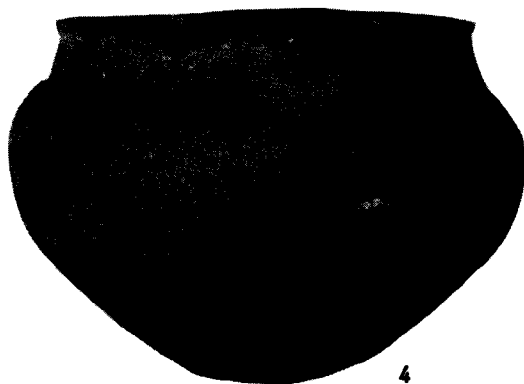
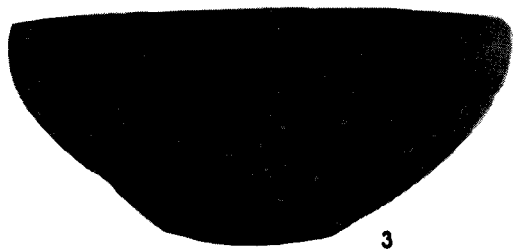
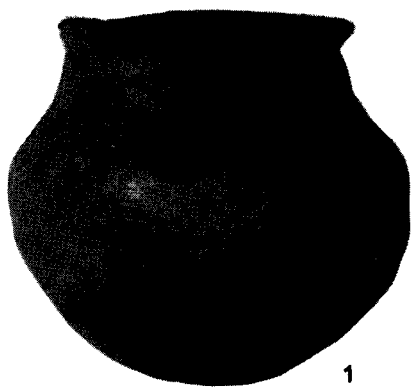
1. Označení „pozdně halštatský“ je zatím pracovní, dokud nebude dohodnuto případně vhodnější. Zahrnuje kulturní celek časově (HD 2—3 — počátek LB).

2. Sídlištní keramika je zastoupena ve střepevém materiálu i v žárových hrobech.

3. Podobně jako *L. Jansová* (Příspěvek k chronologii jihočeského pozdního halštatu, Pam. arch. XLVIII 1957, 425—462), jako *A. Rybová - B. Soudský* (Libenice, Keltská svatyně ve středních Čechách, Praha 1962) a stejně jako při třídění nálezů ze zahloubených chat (*E. Soudská*, Obydlí na pozdně halštatských sídlištích, Pam. arch. LVII 1966, 535—595). Pojem odpovídá celkově názvu „kultura kalenderberská“ nebo mladšímu horizontu „kultury horákovské“.

4. *E. Soudská*, o.c. 1966, 535—595.

5. Nálezy z Pavlíkova-Brabeček umístěné v Národním museu a v museu v Rakovníku jsou publikovány v této stati. Pohřebiště v Sovoluskách publikuje *A. Beneš* v tomto čísle Pam. arch. Tvršice a Postoloprty jsou nálezy z muzea v Žatci i. č. 585; č.j. 312—13; 499—500, 507 jsou vyobrazeny na obr. 8.

Obr. 1. Pavlíkov-Brabečky: 1 hrob 3; 2 hrob 1; 3—4 hrob 5; 5—6 hrob 4; 7—8 hrob 2.

kameny, zasazenými v popelovité vrstvě. V jednom hrobě byl údajně nalezen meč, který se však nezachoval.

Hrob 1. Miska s odsazeným, nízkým, mírně prohnutým hrdlem, s mírně šikmo vyhnutým, zúženým, zaobleným okrajem, s omfalem. Na vnitřní straně jemně kolkovaná výzdoba. Vypouklá část dna je vroubena soustavou vzájemně se prostupujících vstřícných půlobloučků, v jejichž styčných bodech je po jednom malém kroužku. V. 48 mm (inv. č. 63092). — Obr. 1 : 2; obr. 13 : 7—8.

Hrob 2. Hluboká mísovitá amfora s nepatrně rozevřeným okrajem, nízkým, prohnutým hrdlem, se silně vyklenutým, ke dnu konickým tělem. V. 131 mm. Inv. č. 63092. Obr. 1 : 8. Nádoba byla kryta mísou s mírně dovnitř zataženým, seříznutým okrajem, konickým tělem, se dnem dovnitř vmáčknutým (omfalos). V. 71 mm. Inv. č. 63094. Obr. 1 : 7.

Hrob 3. Baňatá amfora se šikmo rozevřeným zúženým okrajem, s konickým hrdlem a s odsazeným, téměř polokulovitým tělem. V. 137 mm. Inv. č. 63095. Obr. 1 : 1. K hrobu náleží bronzový náramek oblého průřezu, zdobený asi v centimetrových intervalech (místa menších) dvojicemi příčným rýh. \varnothing asi 110 mm. Inv. č. 63096.

Hrob 4. Hluboká mísovitá amfora s nízkým, mírně prohnutým hrdlem, s dovnitř šikmo seříznutým okrajem, s baňatým, ke dnu konickým tělem. Při okraji je malé ouško. V. 120 mm. Inv. č. 63097. Obr. 1 : 6.

Nádoba byla kryta mísou se šikmo dovnitř seříznutým, nepatrně rozevřeným okrajem, s nepatrně prohnutým, rozevřeným hrdlem, se silně konickým tělem. Uvnitř výzdoba vleštovaných kosočtverců. $\varnothing + 230$ mm. Inv. č. 63098. Obr. 1 : 5.

Hrob 5. Hrncovitá amfora se zúženým okrajem, s nízkým, mírně konicky se zúžujícím hrdlem, s baňatým, ke dnu konickým tělem, se dnem nepatrně ve středu dovnitř promáčknutým. V. 186 mm. Inv. č. 63099. Obr. č. 1 : 4.

Nádoba byla kryta mísou s nepatrně čokovitě prohnutým dnem, se široce rozevřeným, ke dnu nepatrně prohnutým, při okraji silně vyklenutým tělem, s dovnitř zataženým okrajem. Ve dně je proražen veliký nepravidelný otvor. V. 86 mm. Inv. č. 63100. Obr. č. 1 : 3.

Hrob 6. Hrncovitá amfora se šikmo rozevřeným, zúženým okrajem, s mírně vyšším, nepatrně prohnutým hrdlem, se silně vyklenutým, ke dnu konickým tělem. V. 215 mm. Inv. č. 63103.

Nádoba byla kryta mísou se široce rozevřeným tělem, s mírně dovnitř zataženým okrajem. V. 68 mm. Inv. č. 63102. Obr. č. 2 : 1.

Hrob 7. Hluboká amforovitá mísa s rovným, mírně dovnitř seříznutým okrajem, s nízkým, nepatrně prohnutým hrdlem, s vysokým, konickým tělem. V. 118 mm. Inv. č. 63104. Obr. č. 2 : 6.

Nádoba kryta mísou s mírně zataženým okrajem, s konickým tělem, \varnothing 163 mm. Inv. č. 63101. Obr. č. 2 : 3.

K nádobám náleží ještě neuzavřený, bronzový kroužek. \varnothing 16 mm. Inv. č. 63105.

Hrob 8. Hluboká, mísovitá amfora se zúženým, mírně dovnitř sešikmeným okrajem, s nízkým, silně prohnutým hrdlem, s baňatým, ke dnu konickým tělem. Na jedné straně na hrdle ploché ouško. V. 125 mm. Inv. č. 63106. Obr. č. 2 : 7.

Nádoba kryta mísou se šikmo dovnitř seříznutým okrajem, s konickým tělem se dnem dovnitř vmáčknutým (omfalos). Tuhována. Uvnitř výzdoba: obvod vypouklé části dna je vyznačen zcela mělkým žlábkem. V jeho sousedství je pět skupin po třech okrouhlých mělkých důlcích, sestavených do trojúhelníků hroty ke středu mísy; z nich vybíhají vždy dvě dvojice jemných rýh, jež dělí plochu střídavě na pět paprskovitých podélných pásů a pět trojúhelníkových výplní. V těchto výplních je v každé po jednom mřížkovitě rýhovaném trojúhelníčku zakončeném v hrotu trojicí okrouhlých, mělkých důlků. V. 97 mm. Inv. č. 63107. Obr. č. 2 : 9.

Hrob 9. Hluboká mísovitá amfora s nepatrně rozevřeným zaobleným okrajem, s nízkým, prohnutým hrdlem, s baňatým, konickým tělem. Na největší výduti je malé, nahoru vytažené ouško. Malovaná výzdoba sestává ze čtyřnásobných krokvicových trojúhelníků zakončených na vrcholu kroužkem s vyznačeným středem. V. 171 mm. Inv. č. 63110. Obr. č. 2 : 8.

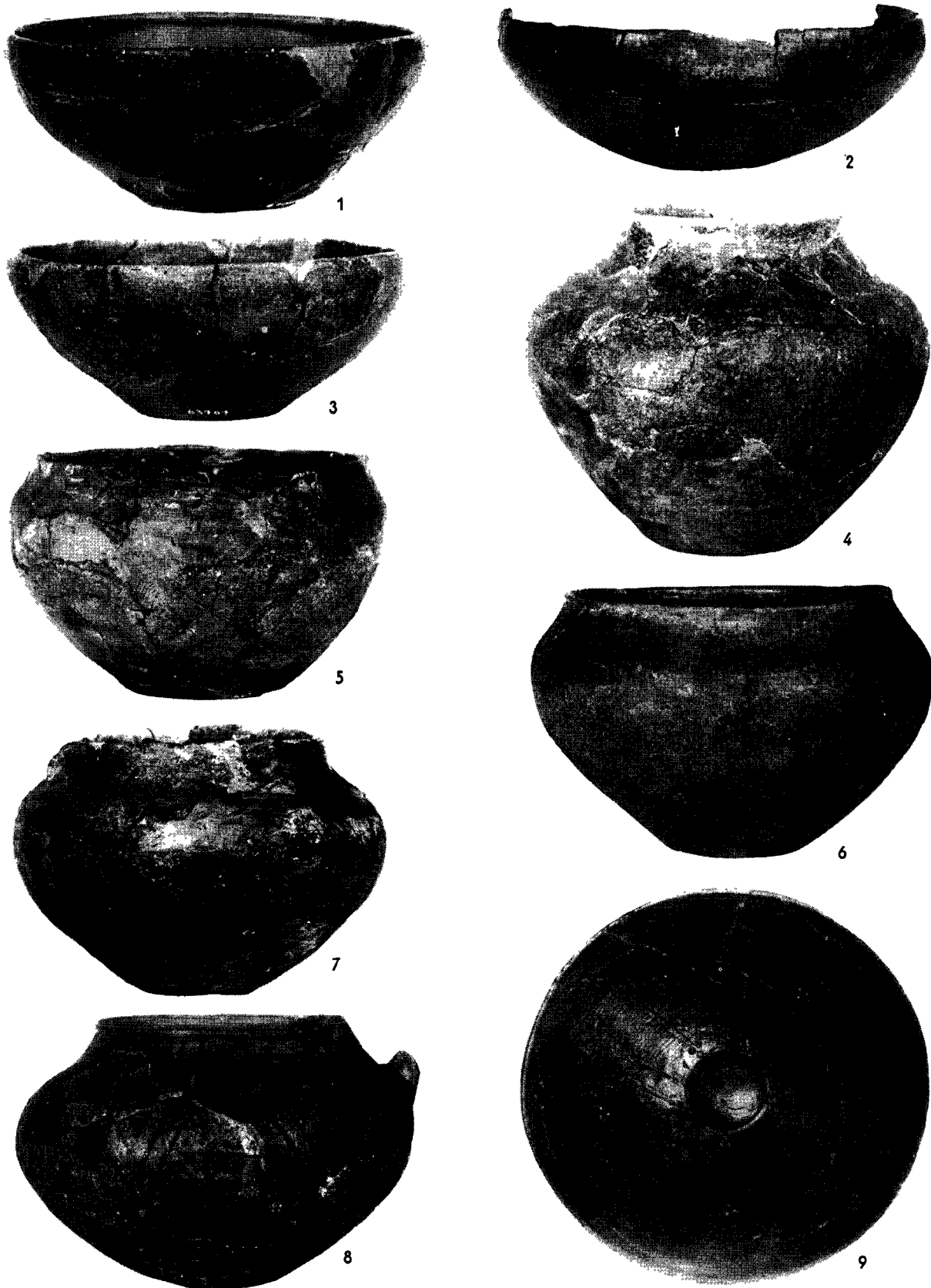
K nádobě náleží ještě střepy nádoby s vyklenutým tělem a odsazeným hrdlem (inv. č. 63108) a střípek s mírně prohnutým hrdlem se sešikmeným okrajem, oboustranně tuhované (inv. č. 63109) a tenký bronzový plíšek zhruba čtvercový s jediným rovným okrajem. R. 24 × 21 mm. (inv. č. 63111).

Hrob 10. Hluboká mísovitá amfora s neodsazeným, nízkým, šikmo konickým hrdlem s mírně rozevřeným, vně zaobleným okrajem, s vyklenutým břichem v horní třetině, s konickým tělem ke dnu. Na hrdle je stopa jednoho malého ouška. V. 150 mm. Inv. č. 63112. Obr. č. 2 : 5.

Nádoba byla kryta mísou, ze které se zachovaly pouze střepy s mírně zataženým okrajem. Uvnitř výzdoba tuhovaných paprskovitě rozložených pásů. Směrem ke dnu tuhování po celém vnitřku. V. 86 mm. Inv. č. 63113. Obr. č. 2 : 2.

Hrob 11. Hluboká mísovitá amfora s rozevřeným, zaobleným okrajem, odsazeným, konickým hrdlem, s oblým, zploštělým břichem s mírně čokovitým a prohnutým dnem. K hrdlu přiléhá jedno svislé, úzké, zaoblené žebro, nepatrně přecházející přes okraj. Na těle jsou černě malované trojúhelníky s kroužky na spodním vrcholu střídavě krokvicovitě a šikmo šrafované. Nad nimi na hrdle skupiny svislých čar. V. 150 mm. Inv. č. 63114. Obr. č. 3 : 5.

Nádoba byla kryta mísou s nízkým, prohnutým hrdlem se zaobleným okrajem, s konickým, kde dnu mírně prohnutým tělem a s rovným dnem. Vnitřek silně tuhován, na povrchu stopy tuhování. Uvnitř rytá výzdoba. Vnitřní plocha dna mírně vyklenutá má zbytky kříže ze svazků jemných rýh. Vnitřní povrch zdoben pěti trojicemi krokvic, tvořícími nepravidelnou hvězdicovou sestavu. Vnější konec svazků rýh zakončený těsně pod největší baňatostí ne-

Obr. 2. Pavlíkov-Brabečky: 1 hrob 6; 2, 6 hrob 10; 3—5 hrob 7; 7, 9 hrob 8; 8 hrob 9.

pravidelnými okrouhlými důlky. Stejně zakončeny také konce kříže a vnitřní hroty krokvic. V. 88 mm. Inv. č. 63115. Obr. č. 3 : 3, 6.

Hrob 12. Hluboká mísovité až hrncovitá amfora s konickým, mírně prohnutým, téměř válcovitým hrdlem, se silně vyklenutým, ke dnu konicky se zužujícím tělem a s rovně seříznutým okrajem. K vrchní části těla přisedá drobné masivní plné ucho. V. 150 mm. Inv. č. 63116. Obr. č. 3 : 7.

Nádoba kryta mísou se zataženým okrajem, uvnitř seříznutým, s konickým tělem. V. 65 mm. Inv. č. 63117.

K hrobu náleží ještě lahvovitá amfora s nepatrně rozevřeným okrajem, s vyšším, prohnutým hrdlem, s baňatým tělem se dnem dovnitř vmáčknutým. Na povrchu zbytky výzdoby sestávající z drobných, okrouhlých důlků a jemných svazků rýh. V. 140 mm. Inv. č. 63118. Obr. 3 : 4.

Hrob 13. Soudkovitá amfora s markantně vyhnutým zúženým, zaobleným okrajem, s konickým hrdlem a s vejčítým tělem. V. 185 mm. Inv. č. 63119. Obr. 3 : 1.

V nádobě hluboká mísa se zúženým, uvnitř nepatrně sešíkmeným okrajem, s nízkým, mírně prohnutým hrdlem a s polokulovitým tělem. V. 81 mm. Inv. č. 63120. Obr. č. 3 : 2.

Hrob 14. Hluboká mísovité amfora s vodorovně seříznutým okrajem, s nízkým, prohnutým hrdlem, s baňatým, ke dnu konicky se zužujícím tělem. Na podhrdlí přiléhá malé, ploché, nahoře seříznuté, drobným otvorem druhotně provrtané ouško. Povrch sytě tmavošedý. Hrdlo tuhováno, na břichu černě malovaná výzdoba ze čtyřnásobných, vrcholem dolů obrácených krokvicovitých trojúhelníků. V. 204 mm. Inv. č. 63121. Obr. č. 3 : 8.

Ke hrobu náležejí střepy z břicha silně vyklenuté nádoby s promáčknutým dnem a drobné střepy miskovité nádoby s rozevřeným okrajem (inv. č. 63122) a střípky tenkostěnné nádoby s vyklenutým tělem a neodsazeným, konickým hrdlem (inv. č. 63123). Kromě toho byly v hrobě bronzové předměty:

Návlečka tvaru kulového pásu, k němuž ze spodu přiléhá uprostřed vodorovný kroužek s nýtem a hřebíkem na horní ploše (inv. č. 63124). Žárem poškozený zlomek návlečky podobný předchozí (inv. č. 63125); žárem silně deformovaná, předchozím podobná návlečka (inv. č. 63126); zbytky čtyř předchozím podobných návleček (inv. č. 63-27-63130); silně deformovaný zbytek plíšku (inv. č. 63131).

Hrob 15. Lahvovitá amfora s vyšším, mírně prohnutým hrdlem, s baňatým, konickým tělem, s rovným dnem. Ø asi 177 mm. Inv. č. 63132. Obr. č. 4 : 6.

K ní náležejí střípky misky s mírně prohnutým hrdlem se zaobleným, mírně ven vytaženým okrajem. Vnější povrch šedý, vnitřek tuhován; na vnitřní straně zbytky výzdoby ze svazků jemných rýh.

Hrob 16. Lahvovitá amfora se zaobleným okrajem, s vyšším, mírně prohnutým hrdlem, s baňatým tělem a s mírně dovnitř vmáčknutým dnem. Povrch silně tuhován. Na rozhraní hrdla a břicha vodorovný pás vtlačení šikmým kolkem. Na hrdle jemně rytá výzdoba. V. 170 mm. Inv. č. 63134. Obr. č. 4 : 5.

Ke hrobu náležejí střepy; část promáčknutého dna miskovité nádoby se šikmo rozevřeným hrdlem, uvnitř silně tuhované (inv. č. 63135); stěp vyklenuté nádoby s výzdobou mělkých, měkce vtlačení důlků (inv. č. 63136). Jako milodar byl v hrobě zlomek bronzového kroužku (inv. č. 63137).

Hrob 17. Hluboká mísovité amfora s odsazeným, prohnutým hrdlem, silně vyklenutým baňatým, ke dnu mírně konicky se zužujícím tělem a s rovným dnem. Povrch tuhován. Výzdoba sestává z vodorovného mělkého žlábků na odsazení hrdla a krokvicovitých trojúhelníků. V. 185 mm. Inv. č. 63138. Obr. č. 4 : 2.

K nádobě náleží mísa s vyšším, prohnutým hrdlem, s rovným, ven vytaženým okrajem, s plochým, polokulovitým, zploštělým tělem a se zaobleným lomem na rozhraní hrdla a těla. Uvnitř vlešovaná hvězdice dvojitých krokvicovitých pásů. V. 48 mm. Inv. č. 63140. Obr. č. 4 : 1.

Jako milodar byly v hrobě dvě spečené bronzové tyčinky.

Hrob 18. Vysoká hrncovitá amfora s nízkým, nepatrně prohnutým hrdlem, s vejčitými stěnami. V. 226 mm. Inv. č. 63141. Obr. č. 4 : 7.

Nádoba kryta mísou s mírně zataženým okrajem, s konickým, pod okrajem zalomeným tělem. V. 90 mm. Inv. č. 63141. Obr. č. 4 : 3.

Jako milodar byl v hrobě zlomek bronzové tyčinkové jehlice se široce vytepanou a jednoduše elipticky v očko svinutou hlavicí (inv. č. 63143).

Hrob 19. Hrncovitá amfora s nepatrně zaobleným okrajem, s nízkým, konickým hrdlem s vejčítým tělem. Na podhrdlí jsou 3 drobné hrotité, vzhůru obrácené pupíky. V. 190 mm. Inv. č. 63144. Obr. č. 4 : 8.

Nádoba kryta širokou konickou mísou s mírně dovnitř seříznutým okrajem, s tělem pod okrajem mírně zalomeným. Dno je rovné, na vnitřní straně vyklenuté a žlábkovitě oddělené. Uvnitř stopy tuhované výzdoby sestávající ze tří trojic paprskovitých pruhů, vyběhající z lemování dna. V. 78 mm. Inv. č. 63145. Obr. č. 4 : 4.

K hrobu náležejí střepy silně vyklenuté tělo nádoby s odsazeným hrdlem a zúženým okrajem. Povrch silně tuhován. Výzdoba na povrchu: svazky jemně svislých rýh a na břichu trojúhelníky z jemných svazků rýh vroubených klikatkovou rýhou provázenou v horních vrcholech jedním, v dolních vrcholech třemi okrouhlými důlky (inv. č. 63146). K hrobu patří také část okraje polokulovité misky a břicha (inv. č. 63147—8), okrová, na povrchu jemně pseudomramorovaná a stěp z břicha nádoby oble vyklenuté, uvnitř zdobené paprskovitými dvojicemi hlubokých ostrých rýh.

Hrob 20. Hrncovitá amfora s nízkým, téměř válcovitým hrdlem a s vejčítým tělem. V. 85 mm. Inv. č. 63149. Obr. č. 5 : 8.

Nádoba kryta konickou mísou, s mírně dovnitř seříznutým okrajem a s tělem pod okrajem mírně zalomeným. V. 63 mm. Inv. č. 63150. Obr. č. 5.

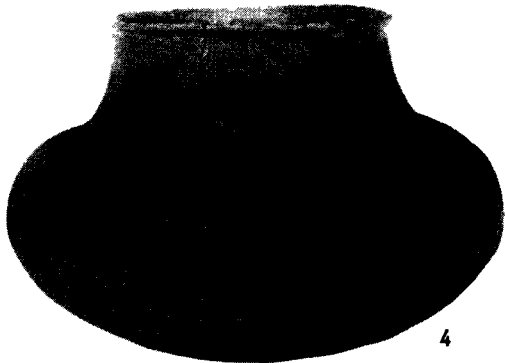
Jako milodar byl v hrobě zlomek bronzové tyčinky, pravděpodobně z jehlice (inv. č. 63151).

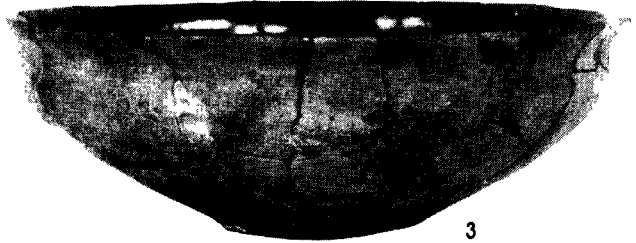
1

2

4

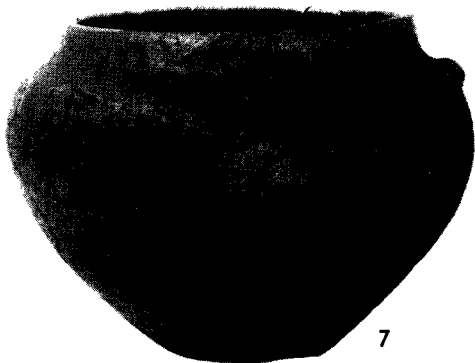
3

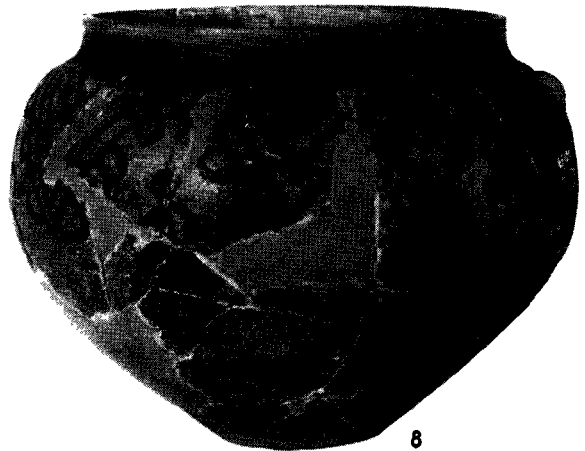
5

6

7

8

Obr. 3. Pavlíkov-Brabečky: 1—2 hrob 13; 3, 5—6 hrob 11; 4, 7 hrob 12; 8 hrob 14.

Hrob 21. V hrobě nebyla žádná nádoba, pouze bronzové milodary: eliptický náramek (inv. č. 63152); zlomky úzkých bronzových tyčinek (inv. č. 63153—63154), bronzový slitek, možná nožka spony (inv. č. 63155), atypické bronzové zlomky (inv. č. 63156—63160), nepravidelné slitky (inv. č. 63161); slitek s přitaveným plíškem (inv. č. 63162), ploché bronzové slitky (inv. č. 63163—63164) a silně deformované přetavené plíšky (inv. č. 63165—63166).

Hrob 22. Konická, široká, hluboká mísa s rovným okrajem. V. 124 mm. Inv. č. 63167. Obr. č. 5 : 7.

Dále střepy z těla vyklenuté nádoby s konickým hrdlem, s poněkud zúženým a dovnitř zataženým okrajem. Na sytě červeném povrchu zbytky černého malování. Na hrdle svazky svislých linií, na těle řady trojúhelníků vyplněné šikmými liniemi (inv. č. 63168) a střep z ucha nádoby (inv. č. 63169).

Hrob 23. Zlomek bronzového tyčinkového náramku (inv. č. 63170).

Hrob 24. Široká hluboká mísovitá amfora s konickým, mírně prohnutým hrdlem a se širokým, ke dnu konickým tělem. Na hrdle stopy tuhování. V. 140 mm. Inv. č. 63171. Obr. 5 : 6.

Nádoba byla kryta konickou mísou se šikmo dovnitř seříznutým okrajem, s konickým tělem a se dnem dovnitř vmáčknutým (omfalos). Tuhována. Uvnitř výzdoba: obvod vypouklé části dna je vyznačen zcela mělkým žlábkem. V jeho sousedství je 5 skupin po třech okrouhlých mělkých důlcích, sestavených do trojúhelníků hroty ke středu mísy; z nich vybíhají vždy dvě dvojice jemných rýh a mřížkovitě rýhované trojúhelníky. V. 85 mm. Inv. č. 63172. Obr. č. 5 : 2.

Hrob 25. Drobná hruškovitá amfora s vyšším, mírně prohnutým hrdlem, s baňatým, mírně stlačeným tělem a s rovně seříznutým okrajem. Hrdlo tuhováno. V. 43 mm. Inv. č. 63173. Obr. č. 5 : 4.

Ke hrobu náleží část kulovité misky. \varnothing asi 110 mm. Inv. č. 63174. Obr. 5 : 3.

Hrob 26. Hrnčovitá amfora s vyšším, válcovitým hrdlem, baňatým tělem. V. asi 171 mm (inv. č. 63175) — obr. 5 : 5. Střípky misky s vyšším, prohnutým hrdlem, s nepatrně zúženým okrajem, s důlky přesekávaným lomem (inv. č. 63176).

Hrob 27. Široká konická mísa s tělem pod okrajem zalomeným. V. 75 mm. Inv. č. 63177. Obr. č. 5 : 1.

Hrob 28. Vysoká amfora s konickým rozevřeným hrdlem s mírně vyhnutým, šikmo seříznutým okrajem a s mírně odsazeným polokulovitým, nade dnem konickým tělem. V. 214 mm. Inv. č. 63178. Obr. č. 6 : 9.

Nádoba kryta hlubokou, široce rozevřenou mísou s nízkým, nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s rozevřeným okrajem a s konickým tělem. Povrch a okraj se stopami tuhování. Hrdlo i vnitřek silně tuhováno. Uvnitř výzdoba čtyř krokvicovitě sestavených skupin po čtyřech svazcích jemných rýh. Ve dně proražen otvor. V. 84 mm. Inv. č. 63179. Obr. č. 6 : 8.

Hrob 29. Hluboká, baňatá, mísovitá amfora s nízkým, mírně prohnutým hrdlem a s odsazeným polokulovitým tělem. Okraj nezachován. V. asi 214 mm. Inv. č. 63180. Obr. č. 6 : 3.

K nádobě náleží hrdlo konické misky (inv. č. 63181). Miska doplněna (obr. č. 6 : 4). Střepy mírně vyklenuté hrdla a slabě nasazeného prohnutého hrdla (inv. č. 63182); doplněna mísa, střípek silnostěnného dna (inv. č. 63183 — obr. 6 : 7).

Hrob 30. Lahvovitá amfora s vyšším, mírně prohnutým hrdlem, mírně stlačeným břichem. V. 124 mm. Inv. č. 63184. Obr. č. 6 : 6.

K nádobě náleží část misky s rovným, shora dovnitř šikmo seříznutým okrajem. \varnothing 160 mm. Inv. č. 63185. Obr. č. 6 : 1.

Jako milodar náleží k hrobu zlomky tyčinkového náramku, silně deformované (inv. č. 63186).

Hrob 31. Široká, mísovitá amfora s nízkým, žlábkovitě odsazeným prohnutým hrdlem, se širokým, stlačeným, ke dnu konickým tělem. Na povrchu hrdla je výzdoba svazků ostře rytých svislých čar; na podhrdlí pod mezerami mezi nimi po jednom trojúhelníku mřížkovitě šrafovaném. \varnothing 219 mm. Inv. č. 63187. Obr. č. 6 : 5.

K nádobě náleží mísa uvnitř zdobená stejně jako mísa z hrobu 8. V. 75 mm. Inv. č. 63188. Obr. č. 6 : 2.

Hrob 32. Spodní část baňaté nádoby, široce konicky vyklenutá (inv. č. 63189). Střepy konické a pod okrajem zalomené misky (inv. č. 63190).

Způsob pohřbívání

Pohřebiště v Sovoluskách i v Pavlíkově-Brabečkách se rozkládají podobně jako ostatní současná žárová pohřebiště na táhlém svahu obráceném k jihu (Sovolusky)⁶ — nebo k východu (Pavlíkov-Brabečky), v písčitém nebo jemně šterkovitém podloží (podobně např. Praha-Bubeneč, Plzeň-Bílá Hora, Lazsko, Bavorovice aj.).⁷ Souvislé kamenné kryty jako např. v Lazsku⁸, nebo skupinky hrobů

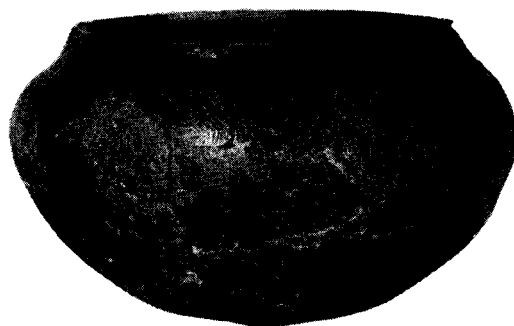
6. Sovolusky: A. Beneš, Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Sovoluskách, okres Karlovy Vary, Pam. arch. LX 1969, 134—163.

7. Praha-Bubeneč: L. Hájek, Hallstattsko-laténské žárové pohřebiště v Praze-Bubenči, Pam. arch. VI—VIII 1936—38, 86—94; Plzeň-Bílá Hora: V. Šaldová, Ploché žárové hroby halštatsko-laténské v české mohylové oblasti. Pohřebiště v Plzni-Bílé Hoře a Rybově Lhotě u Soběslavi, Pam. arch. XLVI 1955, 77; Lazsko: E. Soudská, Pozdně halštatské žárové pohřebiště v Lazsku, Pam. arch. 1961, 260; Bavorovice: B. Dubský, Pravěk jižních Čech, Blatná 1949, 350—355; E. Soudská, nepublikováno, výzkum NM 1954.

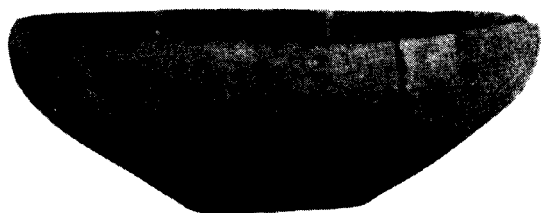
8. Lazsko: E. Soudská, o.c. 1961, 260.

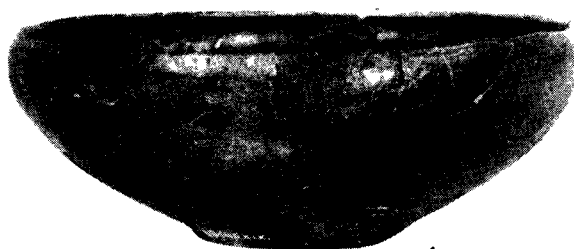
1

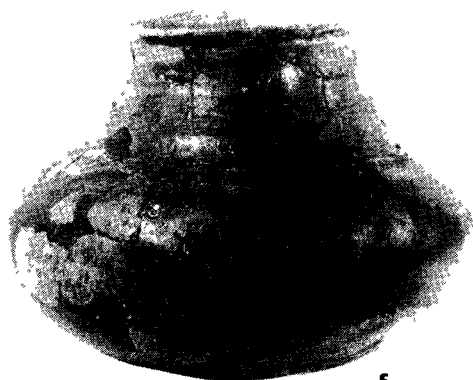
2

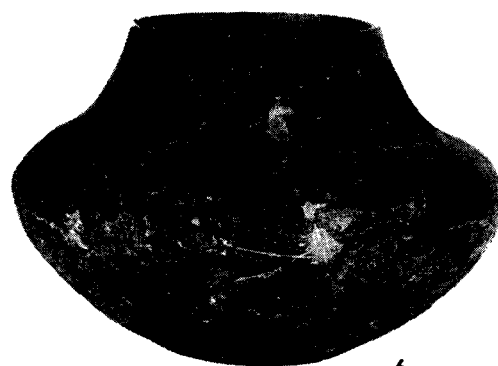
3

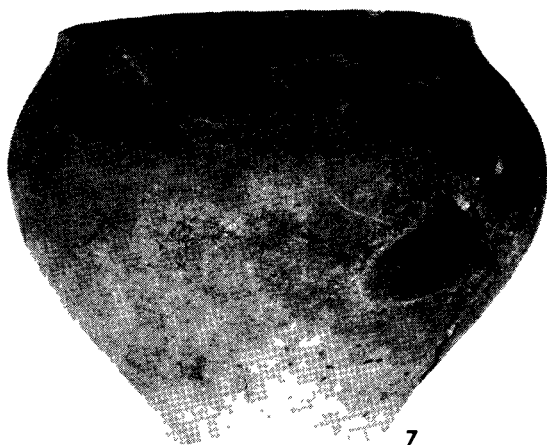
4

5

6

7

8

Obr. 4. Pavlíkov-Brabečky: 1—2 hrob 17; 3, 7 hrob 18; 4, 8 hrob 19; 5 hrob 16; 6 hrob 15.

pod jedním společným krytem jako např. v Bubenči⁹ zde zjištěny nebyly. V Pavlíkově-Brabečkách byly podle ústního sdělení *Ž. Fiedlera* jednotlivé hroby pod vlastními kamennými kryty; v Sovoluskách bylo kamenů užito v konstrukci 17 hrobů. Ve většině případů jde o hrobové jamky s kamennou výplní (např. hroby 4; 10; 11; 13; 21; 22; 25; 26; 27). Kamenný plášť hrobu, podobný jako na pohřebišti v Pročevilech¹⁰ je v Sovoluskách¹¹ např. na hrobě 6; 26; 28. Hrobové jámy vyložené kameny jako u hrobů 29 a 31 v Sovoluskách¹² najdeme také na právě zkoumaném pohřebišti v Manětíně-Hrádku.¹³ Plochý kámen, kryjící hrobovou jámu jako je tomu v hrobech 6 a 13 v Sovoluskách¹⁴, najdeme např. v Lazsku, v Hradišti u Kasejovic a také v Manětíně-Hrádku.¹⁵ Podle sdělení *Ž. Fiedlera* byly asi také v Pavlíkově-Brabečkách.

Hrobové jamky, zjištěné v Sovoluskách¹⁶ ve 14 případech byly většinou kruhové nebo oválné. Pohybují se od \varnothing cca 10 cm do 140 cm, hloubka potom od 6 cm (např. hrob 11) do 89 cm (hrob 31). Jsou to rozměry běžné také na jiných současných pohřebištích (např. Praha-Bubeneč, Lazsko).¹⁷ Spálené kůstky bývají jak v popelnicích (pokud jde o hroby s nádobami č. 6; 16; 19; 21; 26), tak v hrobové jamce.¹⁸ V případech, kdy jde pouze o hroby jámové, bývají kůstky se spálenými uhlíky promíšeny mezi střepy (hrob 10; 11; 17; 18; 20; 22; 23; 24; 25; 27; 28; 29; 30; 31; 32).¹⁹

Je zajisté čistě náhodou, že na pohřebišti v Pavlíkově-Brabečkách i v Sovoluskách je po 32 hrobech. Vzhledem k nedokonalému výzkumu v Pavlíkově-Brabečkách a záchrannému charakteru výzkumu v Sovoluskách nelze též vyloučit náhodnost nebo zkreslenost některých jevů. Nicméně, jak se domnívám, stojí za povšimnutí vzájemné porovnání vybavení hrobů.

V Pavlíkově-Brabečkách je v 16 hrobech (z celkového počtu 32) po dvou nádobách, a to ve 14 hrobech amfora kryta mísou, v jednom případě je mísa vložena do soudkovité amfory (hrob 3) a v jednom případě (hrob 17) je mísa vedle mísovité amfory. Ve čtyřech případech (hroby 7; 17; 18; 20) byly v hrobech zlomky bronzových předmětů (kroužek, jehlice, tyčinky). V jednom případě (hrob 19) byly, vedle hrncovité amfory kryté mísou, v hrobě ještě střepy dalších nádob. V Sovoluskách naproti tomu bylo ze stejného počtu hrobů pouze po dvou nádobách ve třech hrobech, a to v jednom případě hluboká mísa a mísa, v dalších dvou obě nádoby amforovité. V jednom případě (hrob 5) byly v hrobě kromě dvou amforovitých nádob ještě střepy a bronzový náramek.²⁰

Zatímco je v Pavlíkově-Brabečkách jen jeden hrob se třemi nádobami (hrob 12 — mísovitá amfora krytá mísou a lahvovitá amfora), v Sovoluskách je 5 hrobů s více nádobami (2 × 3 nádoby, 3 × 4 nádoby).²¹ V šesti případech byly v hrobech kromě nádob ještě střepy a v jednom (hrob 21) ještě kromě toho bronzové plíšky.

V Pavlíkově-Brabečkách je 11 hrobů s jednou nádobou, mísou, mísovitou nebo lahvovitou amforou. V devíti hrobech jsou kromě nádoby ještě střepy dalších nádob, v hrobě 3 byl kromě amfory pouze bronzový náramek. Bronzové zlomky jsou kromě střepů také v hrobech 9; 14; 16. V Sovoluskách je po jedné nádobě (lahvovitě, soudkovitě, koflíku) pouze ve 3 hrobech, z toho v jednom případě (hrob 3) spolu se 2 korálky.²²

9. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 86, 94.

10. Pročevily: *E. Soudská*, Halštatsko-laténské pohřebiště v Pročevilech u Blatné, AR VIII 1956, 819, 822—826, 880, 885.

11. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18.

12. Sovolusky: *A. Beneš* o.c. 196.

13. Manětín-Hrádek: *E. Soudská*, AR XX 1968, 172—175.

14. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18.

15. Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 260; Hradiště u Kasejovic: *Ľ. Siblík*, Žárové hroby u Hradiště, Pam. arch. XXII, 1906—08, 350.

16. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18.

17. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 86—96; Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 260.

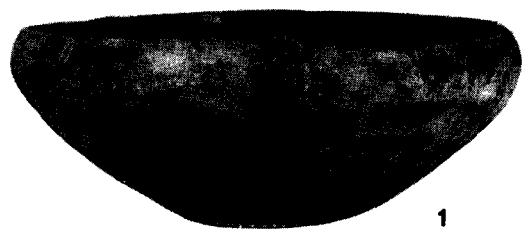
18. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18: kolony 14—15. V popelnicí i v jamce zároveň byly spálené kůstky v hrobech 16 a 19.

19. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18.

20. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 7 : 2—3, 7—9; obr. 8 : 11—14.

21. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18.

22. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 18: kolony 22—25.

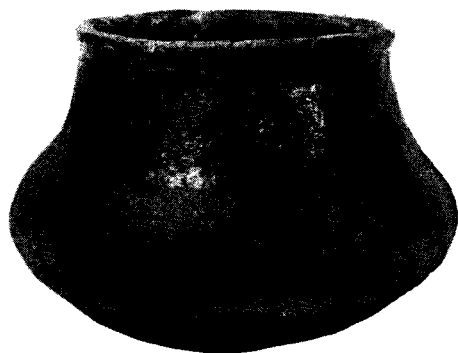
1

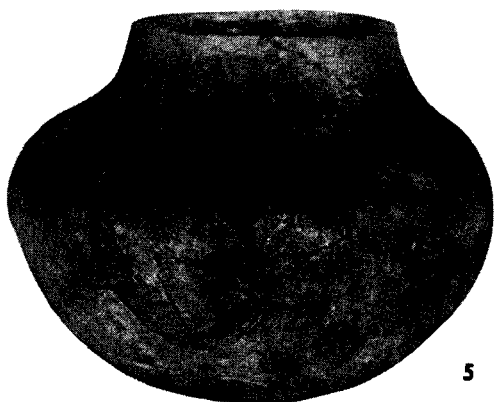
2

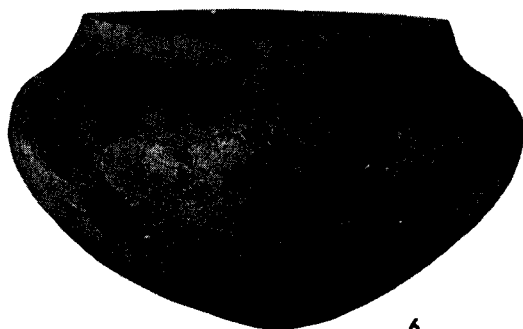
3

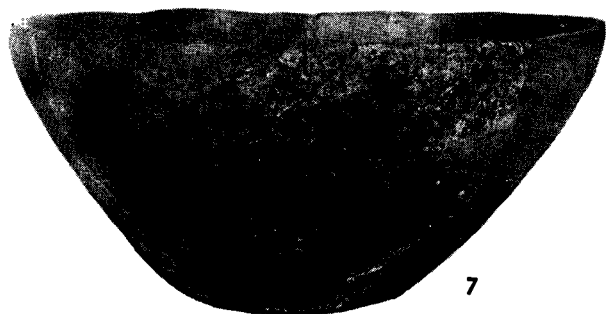
4

5

6

7

8

Obr. 5. Pavlíkov-Brabečky: 1 hrob 27; 2, 6 hrob 24; 3—4 hrob 25; 5 hrob 26; 7 hrob 22; 8 hrob 20.

Zatímco v Pavlíkově-Brabečkách jsou hrobové jámy jen se střepy vzácností (pouze 2 hroby — hrob 27 a 32), jsou v Sovoluskách takto vybavené hroby v převaze (21 případů).²³ Ve čtyřech případech (hrob 5, 10, 20, 21) jsou kromě střepů v hrobě ještě bronzové předměty (náramek a bronzové zlomky). Zatímco v Sovoluskách není ani jeden hrob, který by byl dnes vybaven výhradně kovovými předměty, v Pavlíkově-Brabečkách jsou takové dva: v hrobě 23 je zlomek bronzového náramku a v hrobě 21 bronzový tyčinkový náramek a větší množství bronzových zlomků.

Výskyt spálených kůstek a uhlíků bez výbavy v hrobové jamce nebyl ani v Sovoluskách ani v Pavlíkově-Brabečkách zaznamenán.

Srovnáme-li konstatování na našich dvou pohřebištích (i když je, jak již řečeno, nutná určitá opatrnost) se skutečnostmi zjištěnými na jiných současných pohřebištích, zjistíme, že ke všem jevům najdeme obdoby. Po dvou nádobách v hrobě je např. běžně na pohřebišti v Praze-Bubenci.²⁴ Kovové nebo jiné milodary bývají do popelnicových hrobů vkládány jen zřídka, a to spíše k nádobám již na kruhu dotáčeným (Cítoliby, Hradiště u Kasejovic),²⁵ nebo již k vyspělým lahvovitým tvarům (Praha-Bubeneč, Chlum-Bezdědovice²⁶). Také s jámovými hroby se spálenými kůstkami a se střepy sídlištního charakteru v hrobech, tak častými v Sovoluskách²⁷, se setkáme na př. v Praze-Bubenci, někdy spolu s větším počtem kovových a jiných milodarů (např. Hradiště u Kasejovic²⁸: spony, sekáče, kopí, korálky s očky nebo drobné modré korálky, přívěsek v podobě botičky aj.).

Výbava hrobů

Dříve než přistoupím k rozboru keramiky, je nutné, abych se zmínila o problematice nálezů českých pozdně halštatských žárových pohřebišť obecně. Shrnutí poznatků, byť i jen rámcové, vyplývající ze známých nálezů (včetně vzácných kovových předmětů) nám částečně pomůže při řešení problematiky našich pohřebišť.

K základním tvarům pozdně halštatských žárových hrobů patří amforovité nádoby. Jedna z jejich variant, lahvovitá nádoba s vyšším, válcovitým nebo mírně nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s baňatým nebo mírně stlačeným tělem, někdy s omfalem, je charakteristickým prvkem tzv. „turnovského“, „cítolibského“ nebo „hořejanského“ typu. V hrobech většinou zastávají ještě spolu s jinými variantami tohoto základního tvaru funkci popelnice. Jen zřídka, a to většinou nádoby menších rozměrů, jsou v hrobě jako průvodní inventář.

Mísy, jimiž jsou popelnice pravidelně kryty, jsou ve dvou základních tvarech — buď mísy s mírně zataženým okrajem, často s tuhovaným pruhem na zaoblené části, někdy uvnitř s vleštovanou výzdobou nebo s mírně ven vytaženým okrajem, s prudce rozevřeným hrdlem a silně vyklenutými stěnami, případně s ostrým, často přesekávaným lomem na rozhraní hrdla a břicha; ve středních Čechách mají vleštovanou výzdobu, v jižních Čechách bývají častěji s výzdobou rytou.

Amforovité nádoby, podobně jako některé tvary mis, se liší svým charakterem od tvarů na současných sídlištích. Je beze všech pochybností, že byly vyráběny k funerálním účelům.²⁹

Zatímco na sídlištích měly všechny druhy nádob — pravděpodobně z důvodů stability — ploché rovné dno, na amforách v hrobech přecházejí stěny ve dno zaoblené nebo v omfalos. Materiál hrobové keramiky je mnohem méně kvalitní a hůře vypálený než na sídlištích. Naproti tomu výzdobě nádob kladených do hrobů byla věnována na rozdíl od sídlišť velká péče.

23. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1939, obr. 18, kolona 21.

24. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 86—96.

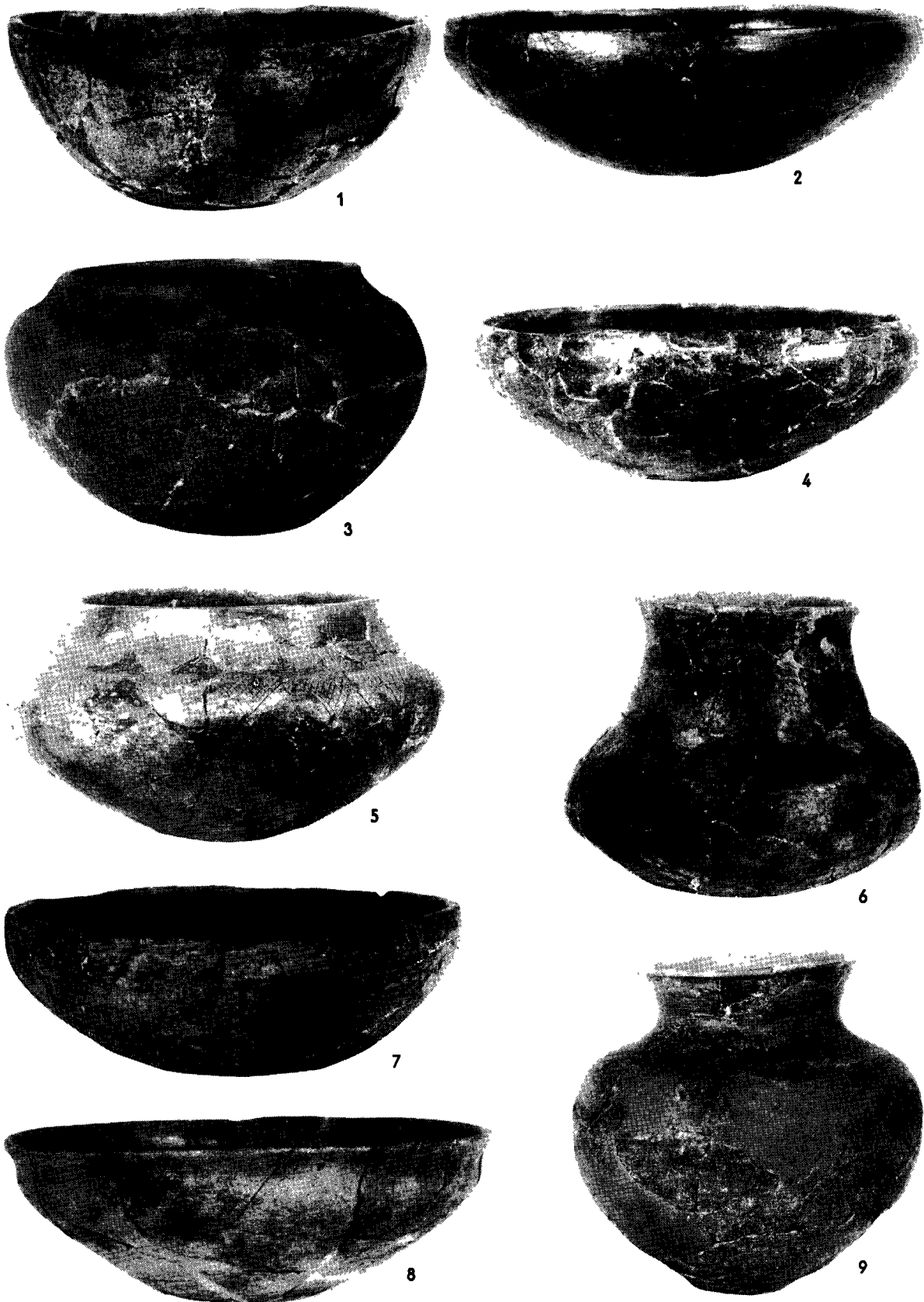
25. Cítoliby: *A. Wiehl*, Pohřebiště s popelnicemi u Cítolib, Pam. arch. XXIII, 1909, 71—76, *J. Filip*, Keltové ve střední Evropě, Praha 1956, 84; Hradiště u Kasejovic: *J. Siblík*, o.c. 1908, 347.

26. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 90, 91; Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, Hroby žárové a mohyly s rázem latěnským u Chlumu-Bezdědovic na Blatensku. Pam. arch. 1910—12, 141—144; *B. Dubský*, o.c. 1949, 342.

27. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1939, obr. 8 : 2, 14; obr. 9 : 15—17; obr. 10 : 1; obr. 11 : 8; obr. 17 : 1—3, 10, 12, 13; Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 96.

28. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, 347.

29. Podobně jako tomu bylo v kultuře bylanské.

Obr. 6. Pavlíkov-Brabečky: 1; 6 hrob 30; 2, 5 hrob 31; 3—4, 7 hrob 29; 8—9 hrob 28.

Pouze nedokonale vypálený materiál některých tvarů koflíků, jinak do nejmenších detailů shodných s nálezy na sídlišťích, je důkazem toho, že byly vyráběny speciálně k vybavení hrobů. Jde hlavně o koflíky s ostrým lomem na rozhraní hrdla a břicha, s vleštovanou výzdobou uvnitř.

Vedle keramiky výhradně hrobové byly někdy do hrobů vkládány nádoby sídlištní, hlavně hrncovité a soudkovité tvary. Najdeme je u nás v pozdně halštatských žárových hrobech, častěji pouze ve střepech, pravidelně jako doplněk hrobové výbavy. Spálené kůstky jsou v nich uloženy jen výjimečně (Slaný).³⁰ Na rozdíl od tvarů amforovitých jsou hrnce a soudky, nalezené v zahloubených chatách na sídlišťích, zdobené bohatěji než v hrobech, hlavně pokud se týče základní výzdoby jako jsou nalepené pásy, případně povrch stěn.

Z období halštatského přechází do pozdního halštatu malovaná výzdoba. Na rozdíl od bylanských hrobů (např. Hradenín hrob XXIV a hrob XLVI,³¹ kde silně převládají malované nádoby nad rytými), jsou malované nádoby na pozdně halštatských žárových pohřebištích oproti amforovitým nádobám s rytou výzdobou vzácné (v Bubenči 2 nádoby, v Cítolibeč 2 nádoby, v Pavlíkově-Brabečkách 3 nádoby).³² Podobný úkaz pozoruje V. Šaldová v mohylové oblasti již v období halštatském.³³ Totéž platí i pro oblast platěnickou.³⁴ Na pohřebišti v Pavlíkově-Brabečkách i v Cítolibeč lze potvrdit pozorování L. Hájka, který konstatoval, že malované nádoby na pohřebišti v Bubenči mají oproti malovaným nádobám v bylanských hrobech ornament silně uvolněný, přepňující povrch nádoby.³⁵ Toto pozorování lze považovat za jeden ze základních znaků počínajícího pozdně halštatského období. Na sídlišťích patří malované nádoby do první a druhé fáze, což by odpovídalo také počátku zmíněných pozdně halštatských pohřebišť.³⁶ Zatímco na bylanských, hlavně žárových pohřebištích převládají ze všech nejvíce nádoby nezdobené (např. Střešovice, Hradištko)³⁷ nad amforovitými tvary zdobenými, v pozdně halštatských žárových hrobech je velký počet nádob zdoben na povrchu rytou a šrafovanou výzdobou. I když se motiv rytých a šrafovaných trojúhelníků (nejčastější výzdobný prvek) vyskytuje již na amforovitých nádobách středního a mladšího období halštatského (např. Nynice hrob XXII),³⁸ v pozdním halštatu nabývá specifického charakteru. Výzdoba rytých trojúhelníků vystřídaná motivem sluníčka (Cítoliby, Tvršice, Pavlíkov-Brabečky, Sovolusky),³⁹ krokvice, ryté vyplněné trojúhelníky lemované důlky (Sovolusky, Cítoliby, Dobšice)⁴⁰ a vtačované důlky v mezipolí nebo ve vrcholech trojúhelníků jsou typické pro amforovité tvary pozdně halštatských žárových hrobů. Na bylanských pohřebištích se s podobnou výzdobou setkáváme v nejmladších fázích pohřebiště (Hradenín)⁴¹ často spolu s vleštovanou výzdobou mís (např. Střešovice hrob VIII).⁴² K ryté výzdobě, vycházející z období halštatského, patří také mimo jiné ryté šrafované pásy lemované důlky. Je to výzdoba, která pravděpodobně v první a druhé fázi pozdně halštatského období (v hrobech stejně jako na sídlišťích) dosahuje svého vrcholu.⁴³ K nejdůležitějším výzdobným prvkům patří vedle jednoduchých rytých čar také řady důlků na podhrdlí a žebra na výduti amforovitých nádob. Setkáváme

30. Žárový hrob na náměstí ve Slaném, zachráněn V. Mouchou 1957. Mísa byla překloupena na hrncovité urně.

31. Hradenín: F. Dvořák, Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné, Praha 1938, 31, 51; Straškov, tamtéž, 19.

32. Praha-Bubeneč: L. Hájek, o.c. 1936—38, 86—97; Cítoliby: A. Wiehl, o. c. 1909, 71—76; Pavlíkov-Brabečky, obr. 2 : 8; obr. 3 : 3; obr. 3 : 8).

33. V. Šaldová, Malovaná keramika v české mohylové oblasti AR V 1953, 68—78.

34. J. Filip, Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách, Praha 1936—1937.

35. L. Hájek, o.c. 1936—38, 95.

36. E. Soudská, 1966, 580—582.

37. J. Böhm, Bylanské pohřebiště v Praze-Střešovicích. Zprávy Čsl. StAÚ II—III 1929/30, 1—34; Hradištko: E. Soudská, nálezořá zpráva čj. 9420/66.

38. V. Šaldová, Západní Čechy v pozdní době bronzové. Pohřebiště Nynice, I, Pam. arch. LVI 1965, 24.

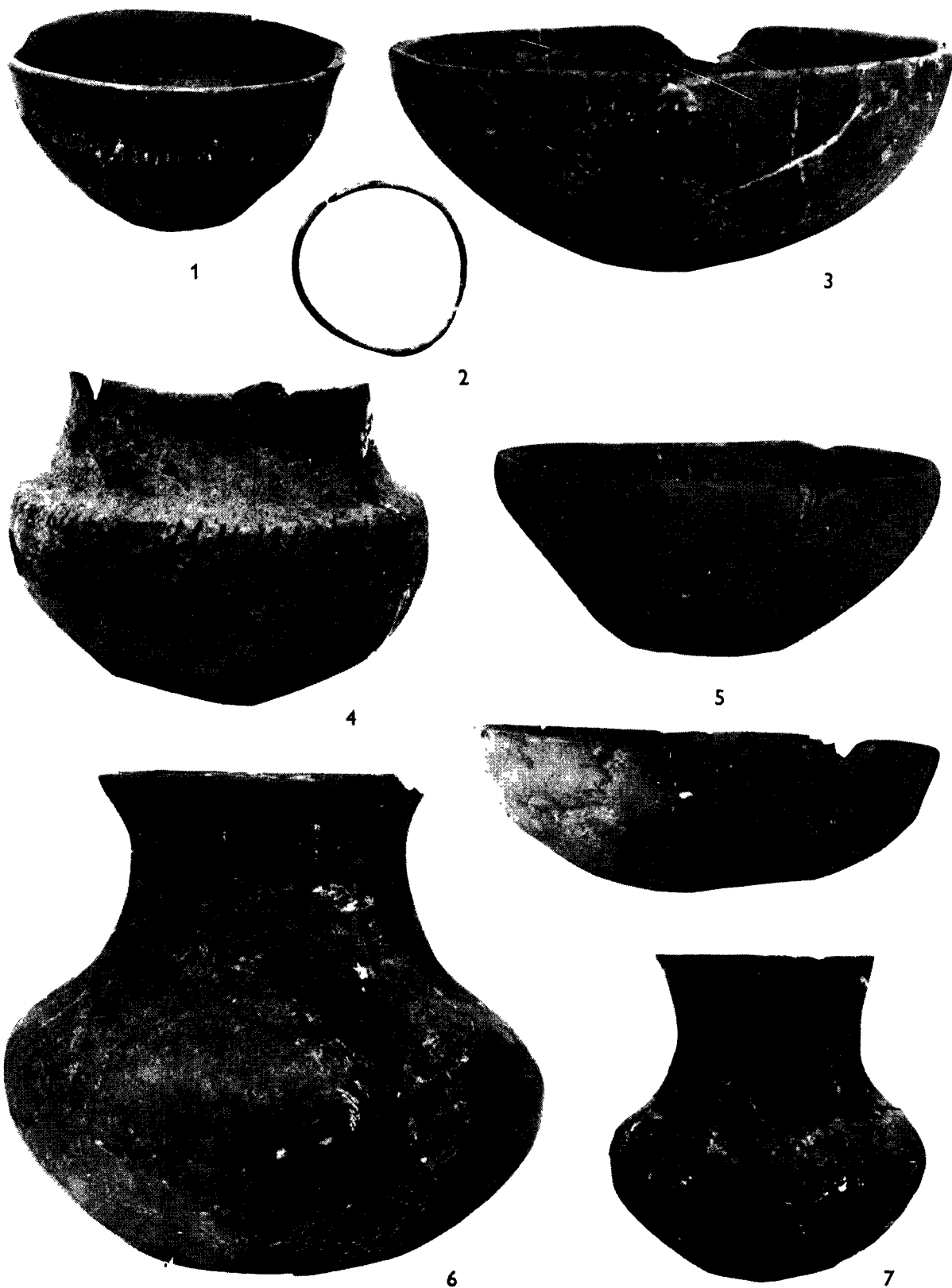
39. Cítoliby: A. Wiehl, o.c. 1909, t. XXV : 1; Tvršice: Pavlíkov-Brabečky: obr. 4 : 2; obr. 11 : 2; Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 7 : 4; obr. 13 : 1.

40. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 10 : 19; obr. 13 : 4; Cítoliby: A. Wiehl, o.c. 1909, t. XXV : 28; Dobšice: J. Šiblík, Žárové hroby u Dobšic, Pam. arch. XXIII 1909, 66 obr. V.

41. Hradenín: F. Dvořák, o.c. 1938, t. XXVIII.

42. Praha-Střešovice: J. Böhm, o.c. 1929/30, 61, obr. 41 : 8.

43. E. Soudská, o.c. 1936, 580.

Obr. 7. Pavlíkov-Brabečky, m. Rakovník.

se s nimi již v nejmladší fázi bylanských a mohylových pohřebišť (např. Mochov).⁴⁴ Většího počtu ale dosahují — jako předchozí — v prvních dvou fázích pozdního halštatu (např. Postoloprty, Kolín, Chlum-Bezdědovice, Kocelovice aj.).⁴⁵

Zřídka uvnitř misek se zataženým okrajem, častěji na vnitřní straně misek s okrajem ven vytaženým, s lomem na rozhraní hrdla a břicha a uvnitř koflíků bývá výzdoba tuhovaných pásů a vleštovaných kosočtverců. Vleštování je nová technika, která se prvně vyskytuje v nejmladší fázi bylanského žárového pohřebiště ve Střešovicích.⁴⁶ Běžnou se stává potom v pozdně halštatských žárových hrobech (Pavlíkov-Brabečky, Sovolusky aj.).⁴⁷ Na sídlišťích ji známe ze zahloubených chat prvé a v největší míře druhé fáze.⁴⁸ V jihočeských žárových hrobech bývá uvnitř misek a koflíků častější výzdoba rytá.

Ve druhé a třetí fázi (na sídlišťích i v hrobech) pozdně halštatského období bývají někdy důlky, lemující hranu rozhraní hrdla a břicha ryté a šrafované pásy nebo trojúhelníky nahrazeny důlky, které jsou vtačovány dutou trubičkou (např. Kocelovice, Sovolusky, Láz, Dražičky).⁴⁹ V témže období začíná také výzdoba prováděná novou technikou — kolkem (Bubeneč, Turnov, Pavlíkov-Brabečky).⁵⁰ Ani jedna z obou právě popsaných technik se na mladohalštatských pohřebišťích nevyskytuje.

Konečně zbývá zmínit se ještě v souvislosti s kolkovanou výzdobou o technice — kolkování, přicházející k nám současně nebo možná mírně později s nádobami na kruhu dotáčenými braubašského charakteru (Pavlíkov-Brabečky, Sovolusky, Tajanov-Husín).⁵¹

Kovové nálezy základní a po většině jediný inventář plochých kostrových hrobů, jsou v žárových hrobech velmi vzácné. Poměrně nejčastější jsou v žárových hrobech kopí nebo oštěpy. Jsou rozšířeny již v době halštatské a na plochých keltských pohřebišťích bývají v hrobové výbavě nejčastěji spolu s meči, někdy i se štítem.⁵² V žárových hrobech jsou buď jako jediný inventář (Dobšice, Lazsko, Klučenice-Hvízďalka),⁵³ nebo spolu s jinými kovovými předměty (Kocelovice),⁵⁴ jen zřídka spolu s nádobami (nejnověji Manětín-Hrádek).⁵⁵ Ve všech případech jde o železná listovitá kopí s tulejí, podle zachované části ne příliš dlouhou, buď štíhlá, protáhlá, zaspícatělá, nebo s hrotem zaobleným. Tyto tvary jsou také v jihočeských mohylách (Ějповice, Dýšina, Kokotsko, Svářeč, Sedlec-Hurka).⁵⁶ *J. Filip*⁵⁷ uvádí podobný ze Slavkova. Druhý typ jsou tvary s listem při tuleji mírně rozšířeným a ke hrotu zúženým (Klučenice-Hvízďalka).⁵⁸ Kopí, téměř přesně stejné jako známe ze žárového hrobu v Klučenicích, bylo v zahloubené chatě v Tuchoměřicích.⁵⁹

Charakteristické pro LA (*Reinecke* 500—400) jsou delší, prohnuté sečné nože,⁶⁰ které se udržují

44. Mochov: NM i.č. 33702.

45. Postoloprty: obr. 8 : 5; Kolín NM; Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, o.c. 1910—12, 141—150; Kocelovice: *J. Siblík*, *Žárové hroby u Kocelovic*, Pam. arch. XXII 1906—8, 360—366.

46. Praha-Střešovice: *J. Böhm* o.c. 1929/30, 61, obr. 41 : 8.

47. Pavlíkov-Brabečky: obr. 11 : 1, obr. 11 : 3; Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 8 : 1; obr. 16 : 2.

48. *E. Soudská*, o.c. 1966, 580.

49. Kocelovice: *J. Siblík* o.c. 1906, obr. 13; Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 8 : 17; obr. 13 : 7; Láz: *B. Dubský*, Mohyly v okolí Lázu na Strakonicku, Pam. arch. XXXIV 1925, 446—447-NM; Dražičky: Mus. Tábor — *J. Švehla*, Tábořsko v pravěku, Tábor 1923, 48.

50. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38 — 92, obr. 7 : 3; Turnov: *J. Filip*, o.c. 1936—37, obr. 58, 104; Pavlíkov-Brabečky: obr. 13 : 1, obr. 3 : 50.

51. Pavlíkov-Brabečky: obr. 1 : 3; obr. 13 : 7; Sovolusky, *A. Beneš* o.c. 1969, obr. 10 : 16; obr. 13 : 3; Tajanov-Husín: *J. Filip*, o.c. 1956, t. XI : 2 : 4.

52. *J. Filip*, o.c. 1956, 165.

53. Dobšice: *J. Siblík*, o.c. 1909, 59, obr. 1; Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 263 obr. 2 : 9; Klučenice: *E. Soudská*, Nálezová zpráva AÚ čj. 1773/59.

54. Kocelovice: *J. Siblík* o.c. 1906—08, 364, obr. 14.

55. *E. Soudská*: AR XX 1968.

56. Nálezy v muzeu v Plzni z výzkumů *F. X. France*. Obr. 14 : 9—10.

57. *J. Filip*, o.c. 1956, obr. 48a.

58. Klučenice-Hvízďalka: *E. Soudská*, nálezová zpráva AÚ čj. 1743/59.

59. Tuchoměřice chata 4/63, druhá fáze: *E. Soudská*, Nálezová zpráva AÚ čj. 10962/66.

60. *J. Filip*, o.c. 1956, 41.

Obr. 8. 1—4, 6 Tvršice; 5 Postoloprty.

ještě v LB (*Reinecke*, 400—300, Tischler LI).⁶¹ V plochých žárových hrobech je najdeme méně často než kopí (na sídlišťích vůbec ne). Štíhlé sekáče byly zjištěny např. v žárových hrobech v Chlumu-Bezdědovicích, v Hradišti u Kasejovic a Dobšicích (u nože z Cítolíb není jasno, zda pochází ze žárového hrobu) a nejnověji v Manětíně-Hrádku.⁶²

Nůž, na rozdíl od žárových hrobů bylanských, kde je běžným inventářem, je v pozdně halštatských hrobech vzácný (Hradiště u Kasejovic, Lazsko).⁶³

K nejčastějším šperkům v žárových hrobech náležejí náramky; tyčinkovité a drátěné silně převládají nad dutými plechovými. Z tyčinkových náramků můžeme sledovat hladké, nezdobené buď kulaté (např. Cítoliby, Pavlíkov-Brabečky, Sovolusky),⁶⁴ s konci seříznutými, téměř uzavřenými, nebo jim podobné s konci buď mírně zašpičatělými, mírně se dotýkajícími (Nalžovice),⁶⁵ nebo s konci přes sebe položenými, na vrchní straně zdobenými jemnými rýžkami (Nalžovice, Chlum-Bezdědovice).⁶⁶ Jim blízké jsou náramky, rovněž hladké, ale poněkud masivnější, rozevřené, s konci opět buď mírně zahrocenými nebo seříznutými (Cítoliby),⁶⁷ nebo jim podobné s konci téměř se dotýkajícími (Kocelovice, Hájek).⁶⁸ Další typ jsou náramky podobné předchozím, hraněné (Lazsko, Svareč, Cítoliby, Chlum-Bezdědovice, Hradiště u Kasejovic).⁶⁹ Nejčastější jsou v žárových hrobech náramky jemně vroubkované nebo slabě vývalkovité, s konci seříznutými (Hradiště u Kasejovic, Lazsko a např. v mohylách v Hájku).⁷⁰ Dále jsou to náramky s rozšířenými konci před ukončením, vroubkované nebo kuličkou ukončené (Cítoliby),⁷¹ v mohyle v Těšínově s pečátkovým ukončením, případně vroubkované,⁷² rozevřené, hraněné (mohyla ve Svárči).⁷³ V Hradišti u Kasejovic jsou náramky s vývalky ve skupinách (4 × 3 vývalky).⁷⁴ K tyčinkovým náramkům náleží také uzavřený náramek z mohyly v Těšínově.⁷⁵ Tyčinkové náramky třemenovitého tvaru, vyrůstající z tradic mladého období halštatského, se udržují pravděpodobně ještě v období duchcovského horizontu. Poněkud lépe je možno datovat kuličkou ukončený náramek z Cítolíb, který navazuje na náramky z bylanské kultury. Náramky z bronzového drátu jsou poněkud méně časté než tyčinkovité (Bubeneč).⁷⁶ Také ony pokračují z mladého halštatského období až do plné doby latenské.⁷⁷

Stejně vzácné jsou rytou a kolkovanou výzdobou zdobené turbanovité náramky z bronzového plechu (Nalžovice).⁷⁸ Výzdobou jsou velmi blízké turbanovitým kruhům, které podle datování *V. Šaldové*⁷⁹ docházejí hojnějšího rozšíření na počátku latěnu. Některé keramické tvary s nimi nalezene náležejí do první fáze. Druhý trubcový kruh z mohyly v Těšínově je zdoben vybějeným ornamentem. Připomíná housenkovitě členěné plechové náramky udržující se podle *J. Filipa*⁸⁰ od počátku doby latenské až po rozhraní druhého a prvního století. *L. Jansová* jej datuje do druhé poloviny 2. století.⁸¹

61. *J. Filip*, o.c. 1956, 42.

62. Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, o.c. 1910—12; Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, 343—36 obr. 4; Dobšice: *J. Siblík*, o.c. 1909, 61, obr. 1 : 5; *J. Filip*, o.c. 1956, 87, obr. 23 : 5; Manětín-Hrádek; *E. Soudská*, AR XX 1968, 175.

63. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, 350, obr. 4; Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 263, obr. 28.

64. Cítoliby: *A. Wiehl*, o.c. 1909, t. XXV : 24; Pavlíkov-Brabečky, obr. 7 : 2; Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 11.

65. Nalžovice: NM i.č. 51.570.

66. Nalžovice: NM i.č. 51.569; Chlum-Bezdědovice, *J. Siblík*, o.c. 1910—12.

67. Cítoliby: Mus. Louny, NM.

68. Kocelovice: *J. Siblík*, o.c. 1906—1908, 363—364, obr. 14.

69. Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 263, obr. 2 : 2; Cítoliby: *A. Wiehl*, 1909, o.c. t. XXV : 29; Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, o.c. 1910—12; Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1907, 358, obr. 12.

70. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1907, 358, obr. 12; Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 261, obr. 1 : 9; Hájek: (obr. 14 : 5—6)

71. Cítoliby: *A. Wiehl*, o.c. 1909, t. XXVI : 14.

72. Těšínov: *L. Jansová*, o.c. 1962, 317, obr. 7 : 1—2.

73. Svareč, obr. 14 : 1—4.

74. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1907, 358, obr. 12.

75. Těšínov: *L. Jansová*, o.c. 1962, 319, obr. 8 : 1.

76. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 89 obr. 3.

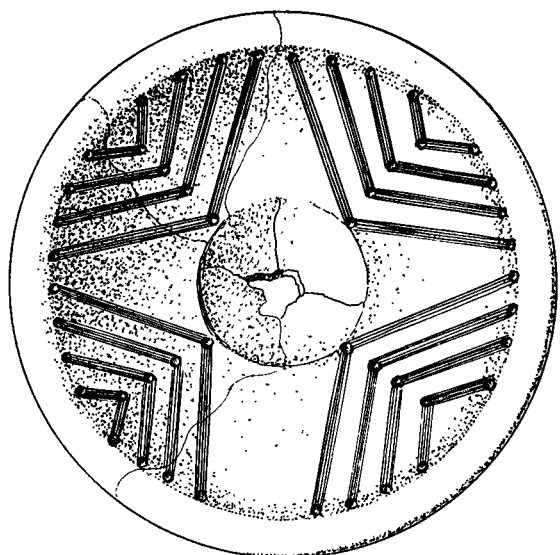
77. *J. Filip*, l.c. 1956, 120.

78. Nalžovice, NM i. č. 51.568; NM i.č. 51.567.

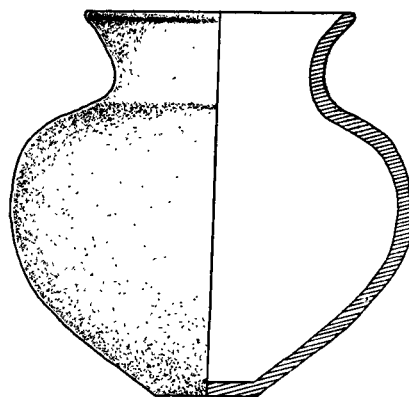
79. *V. Šaldová*, Turbany v české mohylové oblasti, AR IX 1957, 697.

80. *J. Filip*, o.c. 1956, 123.

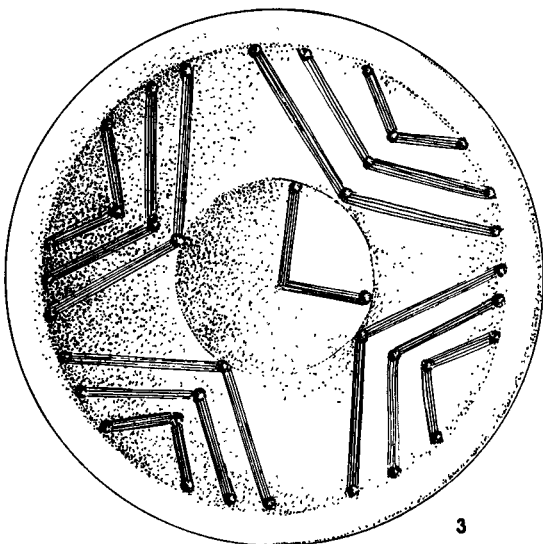
81. *L. Jansová*, o.c. 1962, 319.

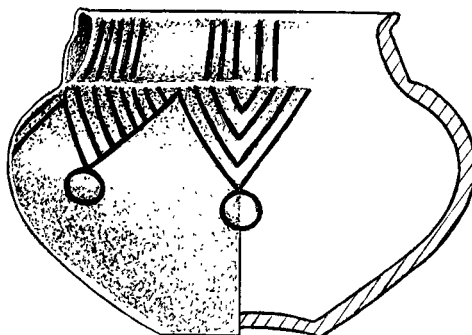
1

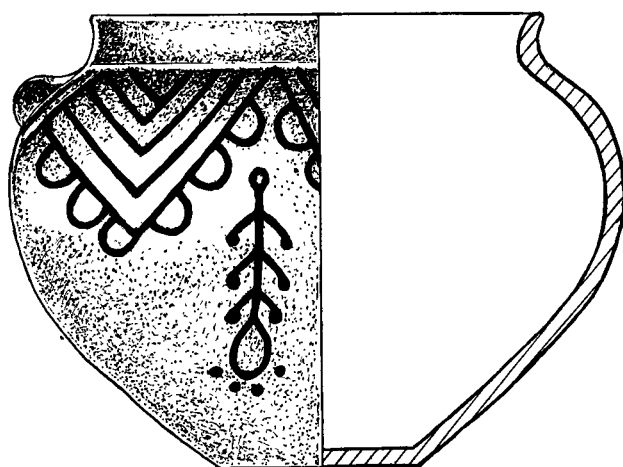
2

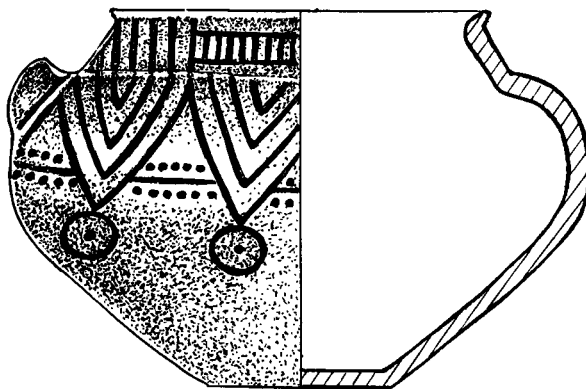
3

4

5

6

Obr. 9. Pavlíkov-Brabečky, I. fáze: 1—2 hrob 28; 3—4 hrob 11; 5 hrob 14; 6 hrob 9.

Žluté korálky s modrými očky (mohyla v Těšínově, Cítoliby, Kocelovice),⁸² jsou v žárových hrobech poměrně častým inventářem. Podle *J. Filipa*⁸³ začínají v Čechách na rozhraní 5.—4. stol., jsou však velmi dlouho v oběhu. Na sídlištích jsem je zjistila v chatách z první, druhé a třetí fáze.⁸⁴ Kromě nich se občas vyskytnou⁸⁵ menší modré korálky buď hladké nebo s bílou klikátkou, jak je známe např. z Tuchoměřic-Kněžívky,⁸⁶ žárových hrobů v Těšínově, nejnověji z Manětína-Hrádku.⁸⁷ Patří k nepříliš hojným nálezům v plochých kostrových hrobech laténských.⁸⁸

Nedostatek spon ve výbavě plochých žárových hrobů, stejně jako v nálezech zahloubených chat, velmi ztěžuje chronologické třídění. Přesto bych se zmínila alespoň o některých ze žárových hrobů.

Na konec období halštatského typologicky navazuje dvojité bubínková spona z Hradiště u Kasejovic z hrobu 20, patříci však podle *H. Žürna*⁸⁹ a *J. Filipa*⁹⁰ až do nejstaršího laténského období.

Dlouhé časové trvání má certoská spona (např. z Královic).⁹¹ Pokračuje ze staršího latěnu do období mladšího.⁹²

Nejčastějším typem v pozdně halštatských žárových hrobech jsou spony s ptačí hlavičkou: např. v Hoříně u Mělníka, v Cítolibech v hrobě 13⁹³ byla litá spona s ptačí hlavičkou v urně, zhotovené na hrncířském kruhu, přikryté mísou, zdobenou mřížkováním. V Hradišti u Kasejovic byla v hrobě 3 kombinovaná železná a bronzová spona samostřílovité konstrukce s labutí hlavičkou, patrně s emailovanými vložkami, spolu s částmi bronzové a železné spony.⁹⁴ Spolu se sponami byly v hrobě štíhlá hrncovitá nádoba a na kruhu dotáčená mísa, železný sekáč, železný a bronzový náramek, ozdůbka v podobě dámské botky, 9 modrých korálků aj.⁹⁵ Na témže pohřebišti v hrobě 8 byla spona s ptačí hlavičkou, s výzdobou palmety z pěti lístků na lučfku. Podle *Jacobsthalova* pojetí⁹⁶ je palmeta výzdobným prvkem, který datuje keltské umění v období časného stylu k r. 400. S datováním této spony se shoduje společný výskyt s drátěnou sponou, která má volnou patku a velké vinutí.⁹⁷ Nádoby v hrobě nebyly.⁹⁸

Ze sídlišť znám železnou sponu s ptačí hlavičkou z chaty 8/59 z Tuchoměřic-Kněžívky⁹⁹ datované do třetí fáze.

Z Cítolib je známa drátěná bronzová spona časně laténská, avšak bez nálezového celku.¹⁰⁰

Výše zmíněná spona s volnou patkou z hrobu 8 z Hradiště u Kasejovic je dosud jedinou mně bezpečně známou sponou duchovského schematu, která byla nalezena v žárových hrobech pozdně halštatských.¹⁰¹

Ze žárových hrobů v Bubenči¹⁰² je známa z velké části nezachovaná samostřílová spona z hrobu XIV, nalezená spolu s lahovitou nádobou s vysokým, nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s baňatým,

82. Těšínov: Mus. Protivín, Cítoliby: *A. Wiehl*, o.c. 1909, t. XXV : 20—21; Kocelovice: *J. Siblík*, o.c. 1906—8, 363—364, obr. 14 : 9—12.

83. *J. Filip*, o.c. 1956, 150.

84. Chata 8/63 z Tuchoměřic. *E. Soudská*, AÚ čj. 10962/66, t. VII : 15.

85. *J. Filip*, o.c. 1956, 150—151.

86. Tuchoměřice-Kněžívka, Chata 8/59 AÚ čj. 7009/63.

87. Těšínov: *L. Jansová*, o.c. 1962, 315, obr. 6 : 1—3; *E. Soudská*, AR XX 1968, 175.

88. *J. Filip*, o.c. 1956, 152.

89. *H. Žürn*, Zum Uebergang von Späthallstatt, zu Latène A im südwestdeutschen Raum, *Germania* 30 1952, 40.

90. *J. Filip*, o.c. 1956, 120.

91. Královice, *L. Jansová*, Datování laténského pohřebiště v Kralovicích u Plzně, *Pam. arch.* LII 1961, 268—273.

92. *J. Filip*, o.c. 1956, 77—81.

93. *J. Filip*, o.c. 1956, 84.

94. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, obr. 4.

95. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, obr. 4.

96. *P. Jacobsthal*, *Early Celtic Art*, 1944.

97. *J. Filip*, o.c. 1956, 54.

98. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, obr. 8.

99. *E. Soudská*, Pozdně halštatské sídliště v Tuchoměřicích-Kněžívce, AR XVII 1965, 342—354; *E. Soudská*, o.c. 1966, obr. 18 : 17.

100. *J. Filip*, o.c. 1956, obr. 23 : 1.

101. Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, obr. 4, Mus. Blatná.

102. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936/38, 90, 91.

mírně stlačeným tělem a s miskou zataženého okraje a konického, pod okrajem mírně zalomeného těla. Spona je pro značné poškození blíže neurčitelná.

Se stejnými typy nádob byla nalezena rovněž na pohřebišti v Bubenči v hrobě IX železná spona středolatské konstrukce.¹⁰³ Její tvar má velmi dlouhé trvání a nemůže být proto přesným datovacím kritériem.

Pravděpodobně nejmladším tvarem spon jsou dvě bronzové spony s dlouhým vinutím a nožkou rozšířenou v plný zachycovač, nalezené v Chlumu-Bezdědovicích¹⁰⁴ spolu se železným sekáčem, železným oštěpem a s lahovitou nádobou s vysokým, mírně nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s polokulovitým, mírně stlačeným tělem a s řadou důlků na podhrdlí. Analogické tvary k těmto sponám se vyskytly též na Stradonicích¹⁰⁵ a v Ornavassu ještě v hrobech s mincemi Augustovými.¹⁰⁶

Rozbor keramiky pohřebišť v severozápadních Čechách

Všimněme si nyní blíže keramiky v žárových hrobech v Pavlíkově-Brabečkách a v Sovoluskách.¹⁰⁷

Amforovité nádoby a mísy:

Variabilita amforovitých tvarů a jejich výzdoba, spolu s tvary a výzdobou misek dovolují určité rámcové třídění, které lze dosti dobře srovnat s tříděním provedeným na základě nálezů ze zahloubených chat. Najdeme zde tvary, které jsou ještě velmi příbuzné těm, se kterými se setkáváme na pohřebišťích nebo sídlišťích z vyspělé fáze bylanské kultury, pro jiné najdeme obdoby již pouze na sídlišťích a pohřebišťích pozdně halštatských, v některých případech až v jejich vyspělé fázi. Jde tedy zhruba o tři časové celky.

K prvnímu patří *vysoká amfora* s nálevkovitě rozevřeným hrdlem s mírně odsazeným, polokulovitým ke dnu konickým tělem (Pavlíkov-Brabečky hrob 28, obr. 6 : 9; obr. 9 : 2). Analogie k němu najdeme v Praze-Bubenči-Ardenská v hrobě VII¹⁰⁸ nebo ve Střešovicích¹⁰⁹ a v kostrových hrobech v Hradeníně.¹¹⁰

Spolu s ní se objevuje *široká, rozevřená mísa* s mírně odsazeným, nízkým, prohnutým hrdlem. Uvnitř mísy je výzdoba čtyř krokvicovitě sestavených skupin po čtyřech svazcích jemných rýh. Téměř stejnou mísu (co do tvaru i výzdoby) najdeme v hrobě 11. Stejný tvar je také na bylanském pohřebišti v Hradeníně v hrobě XXVIII.¹¹¹ V hrobě 11 je spolu s mísou další, zřejmě do téže skupiny patřící nádoba. Je to *hluboká mísovitá amfora* s nízkým, mírně prohnutým hrdlem, s baňatým, ke dnu se zužujícím tělem, s přilehlým jazykovitým výčnělkem. Nádoba je zdobena malovanou geometrickou výzdobou. Podobné tvary, i s analogickou výzdobou, ještě jsou v hrobech 9 a 14 (obr. 2 : 8; obr. 3 : 8; obr. 9 : 5), ale bez dalších průvodních nádob. Na jiných pozdně halštatských žárových pohřebišťích k nim najdeme analogie např. v Cítolibech v hrobech VI a XXVI,¹¹² v Praze-Bubenči v hrobě IV a XIII a část nádoby v Sovoluskách v hrobě 9.¹¹³ Jim velmi blízké jsou také některé nádoby na bylanském pohřebišti v Hradeníně (hrob XXIV)¹¹⁴ nebo na bylanském

103. Praha-Bubeneč: L. Hájek, o.c. 1936—38, obr. 5.

104. Chlum-Bezdědovice: Mus. Blatná, J. Siblík, o.c. 1910—12, 141—150.

105. J. Filip, o.c. 1956, 288.

106. L. Jansová, Pozdně laténské osídlení jižních Čech, Praha, 1962, 54 (kandidátská disertace). Typy spon na našich pohřebišťích a jejich třídění odpovídají třídění spon z pohřebišť v Münsingenu, tak jak je provedl nejnověji F. R. Hodson (F. R. Hodson - P. H. A. Sneath and J. E. Doran, Some experiments in the numerical Analysis of archaeological Data, Biometrika 1966, 53, 3 a 4, 311—324).

107. Pět nádob z pohřebišť v Tvršicích a jedna lahovitá amfora z Postoloprť nám mohou sloužit jen pro dokreslení obrazu. U nádob z Postoloprť není jisto, zda je z hrobu či ze sídlišťního objektu.

108. Praha-Bubeneč: NM Praha.

109. Praha-Střešovice: J. Böhm, o.c. 1929/30, obr. 37 : 9.

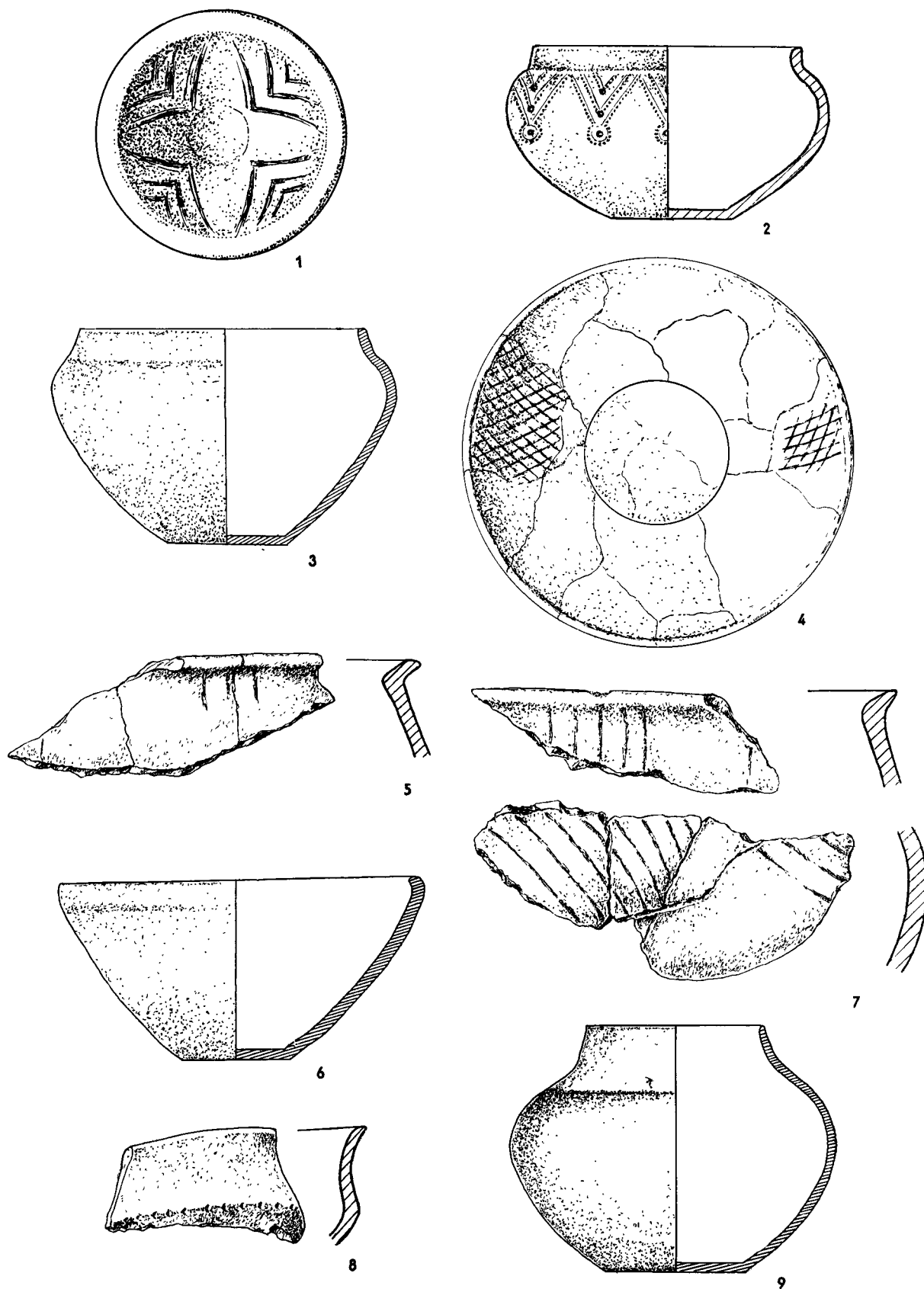
110. Hradenín: F. Dvořák, Nálezy bylanského typu na Kolínsku II, Pam. arch. VI—VIII 1936—38, 66, obr. 7.

111. Hradenín: F. Dvořák, Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné, Praha 1938, obr. 39 : 3, 6. O tomto hrobě bude obšírněji zmínka dále.

112. Cítoliby: A. Wiehl, o.c. 1909, t. XXV : 31.

113. Praha-Bubeneč: L. Hájek, o.c. 1936/38, 94; Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1968, obr. 8 : 4; obr. 14 : 2.

114. Hradenín: F. Dvořák, o.c. 1938, obr. 29 : 10.

Obr. 11. Pavlíkov-Brabečky, Počátek II. fáze: 1—2 hrob 17; 3—4 hrob 4; 5—7 hrob 22; 8—9 hrob 26.

žárovém pohřebišti v Praze-Střešovicích v hrobě IV a VIII.¹¹⁵ Všechny zmíněné tvary můžeme sledovat také na sídlištích první fáze.¹¹⁶ Halštatským tradicím velmi blízká je také amforovitá nádoba s baňatým, ke dnu mírně zahroceným tělem, s nízkým, mírně nálevkovitě rozevřeným hrdlem z hrobu 19 (obr. 4 : 8). Podobné najdeme také např. v Hradeníně v hrobě XXIV¹¹⁷ nebo v halštatských mohylách např. v Dobešovicích nebo v Údraži.¹¹⁸ Analogie z pozdně halštatských žárových pohřebišť znám např. z Lazska (okr. Příbram)¹¹⁹ nebo z Nynic (okr. Plzeň)¹²⁰. Spolu s amforou je v hrobě *mísa se zataženým okrajem* (obr. 4 : 4), s mírně konickými stěnami, nepatrně pod okrajem zaoblenými. Na podobných tvarech bývá často na zaoblené části tuhovaný pruh a uvnitř výzdoba tuhovaných pásů. Podobnou (co do tvaru i vnitřní výzdoby) najdeme také v hrobě 10 (obr. 2 : 2) a tvarově shodná bez výzdoby je také v dalších hrobech (např. v hrobě 29; 31 a 27) (obr. 6 : 1, 4, 7; obr. 6 : 2; obr. 12 : 2; obr. 5 : 2). Tvar výše uvedené mísy je celkem častým inventářem pozdně halštatských žárových hrobů (např. Tvršicích obr. 8 : 2), v Praze-Bubenči v hrobech XVII,¹²¹ v Rybově Lhotě (okr. Tábor).¹²² Nasetkáváme se s ním však ještě na pohřebišťích bylanských (ani v hrobech současných zřejmě již s první fází pozdně halštatskou), i když se vyskytne výzdoba pásů uvnitř (jako v hrobech 10 a 19), jako je např. v Praze-Střešovicích v hrobě VIII,¹²³ ale na tvaru poněkud odlišném. Na sídlištích se s podobnými tvary mís, stejně jako s výzdobou tuhovaných pásů, setkáváme běžně v první fázi spolu s těmi, které jsou bylanským tradicím velmi blízké. Stejnou měrou se však drží ještě ve fázi druhé.¹²⁴ V hrobě 10 kryje zmíněná mísa *hlubokou mísovitou amforu* s úzkým zaobleným okrajem s nízkým, mírně prohnutým hrdlem s neodsazeným, baňatým, ke dnu mírně konickým tělem (obr. 2 : 5). Je to značně pozměněná varianta již výše jmenovaných nádob s malovanou výzdobou. Od podobných tvarů (rovněž nezdobených) na bylanských pohřebišťích např. v Hradeníně v hrobě XXIV¹²⁵ se liší hlavně formováním okraje a plynulejší linií na přechodu hrdla a břicha. Vedle hrobu 10 jsou podobné nádoby ještě v hrobech 7, 4, 5 a 18 (obr. 2 : 6; obr. 1 : 6; obr. 1 : 4). V hrobech 7, 5 a 18 jsou spolu s nimi *rozevřené mísy* (obr. 2 : 3; obr. 1 : 3; obr. 4 : 4) s nepatrně zataženým nebo rovně seříznutým okrajem a s konickými stěnami. Podobné mísy jsou ještě v hrobě 6 a 20 (obr. 2 : 1; obr. 5 : 1). Jsou pravidelně nezdobené, někdy na povrchu tuhované. V pozdně halštatských žárových hrobech je najdeme velmi často (např. v Cítolibečích v hrobě VI¹²⁶ v Chlumu-Bezdědovicích v hrobě I,¹²⁷ v Praze-Bubenči v hrobě 14).¹²⁸ Na sídlištích jsou podobné mísy již v první, ale častými se stávají až ve fázi druhé. Jím podobné jsou také ve fázi třetí a čtvrté, ale zde jsou provedeny již braubašskou technikou.¹²⁹ V hrobě 4 je zmíněná mísovitá amfora spolu s *mísovou s vyšším, poněkud nálevkovitě rozevřeným hrdlem* (obr. 1 : 5) se zaobleným lomem na rozhraní hrdla a břicha. Uvnitř mísy je výzdoba vleštovaných kosočtverců. V Pavlíkově-Brabečkách je jí podobná mísa z hrobu 17 (obr. 4 : 1), kde je uvnitř rovněž vleštovaná výzdoba (tentokrát hvězdice dvojitých krokvicových pásů). Podobné mísy najdeme také v Sovoluskách¹³⁰ v Praze-Bubenči v hro-

115. Praha-Střešovice: *Ľ. Böh*m, o.c. 1929/30, obr. 34 : 11; obr. 4 : 6.

116. *E. Soudská*, o.c. 1966, 568.

117. Hradenín: *F. Dvořák*, o.c. 1949, 191 obr. 5 : 2—4.

118. Údraž: *B. Dubský*, o.c. 1949, 191, obr. 5 : 2—4.

119. Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, 263, obr. 2 : 1.

120. Nynice: *V. Šaldová*, Halštatsko-laténské žárové hroby na pohřebišti v Nynicích u Plzně, AR VII 1955, 625, obr. 296 : 21.

121. Praha-Bubeneč: *L. Hájek* 1936—38, 96, obr. 11 : 1.

122. Rybova Lhota: *V. Šaldová*, o.c. 1955, 89, obr. 8 : 2.

123. Praha-Střešovice: *Ľ. Böh*m, o.c. 1929/30, obr. 41 : 7. O tomto hrobě podobně jako o hrobě v Hradeníně bude obsírnější zmínka dále.

124. *E. Soudská*, o.c. 1966, 562.

125. Hradenín: *F. Dvořák*, o.c. 1938, obr. 29 : 16, 18.

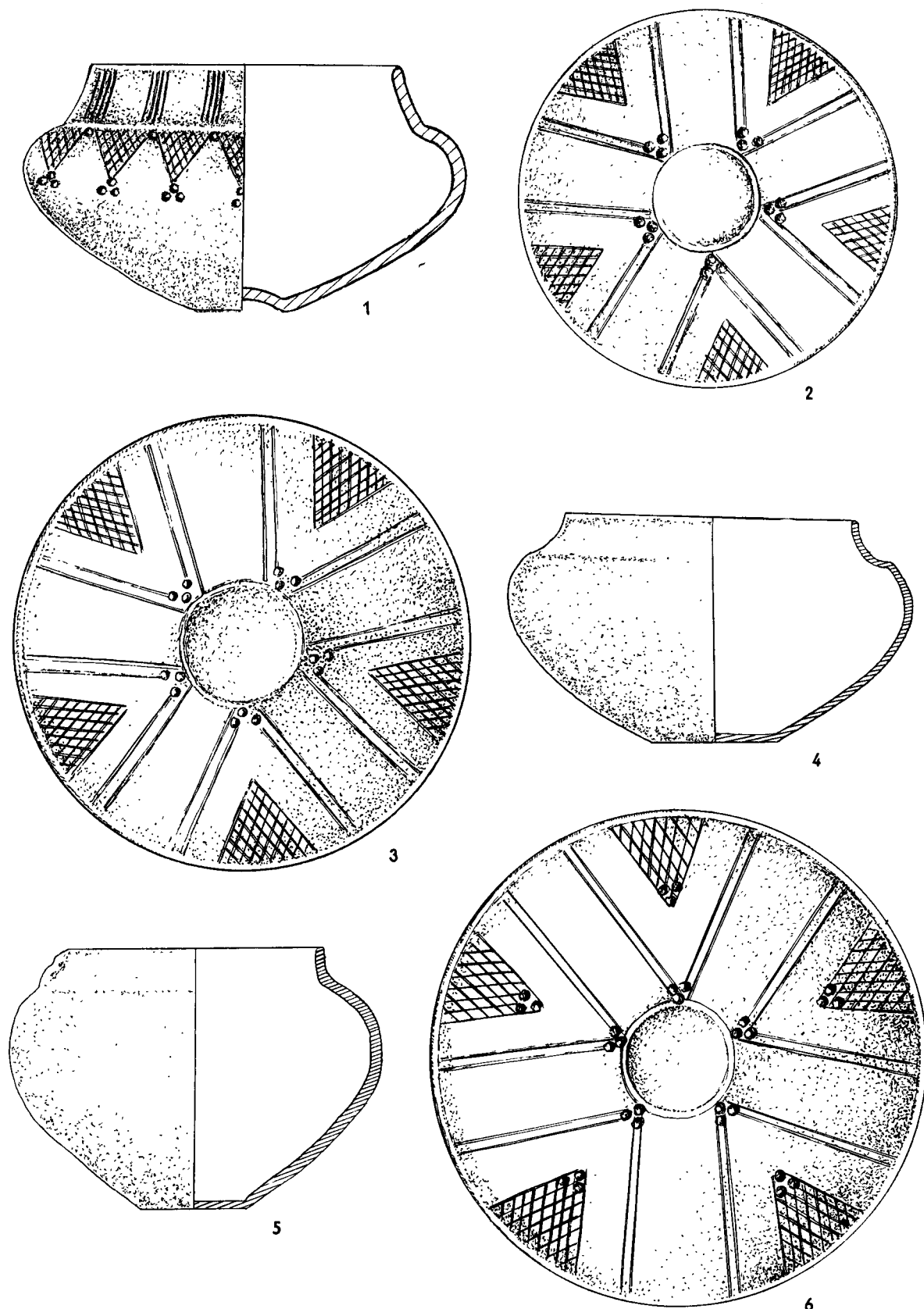
126. Cítoliby: *A. Wiehl*, o.c. 1909, t. XXVI : 8.

127. Chlum-Bezděkovice: *Ľ. Siblík*, o.c. 1910—12, 141 n.

128. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, 90, obr. 4 : 5.

129. *E. Soudská*, o.c. 1966, 564.

130. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 8 : 1a, 13; obr. 16 : 2. V obou případech (hrob 6 a 13) jde spíše o koflíky.

Obr. 12. Pavlíkov-Brabečky, II. fáze: 1—2 hrob 31; 3—4 hrob 24; 5—6 hrob 8.

bě 13,¹³¹ nebo v Cítolibeč¹³² v hrobě 17. Jmenované mísy jsou na sídlištích běžné ve druhé fázi.¹³³ Avšak *mísy těchto velmi podobné, s ostrým, často přesekávaným lomě* jako je např. v Tvršicích (obr. 8 : 1) nebo Sovoluskách v hrobě 21 a v hrobě 19¹³⁴ jsou na sídlištích již ve fázi první, ale téměř typickými se stávají rovněž pro druhou fázi. Ve třetí fázi, a to spíše v jihočeské oblasti, jsou zcela ojedinělé.¹³⁵ Vraťme se nyní k hrobu 17 z Pavlíkova-Brabeček. Zde je spolu s výše jmenovanou mísou s vleštovanou hvězdicí hluboká amforovitá mísa (obr. 4 : 2; obr. 11 : 2) s nízkým, jen nepatrně prohnutým hrdlem, s téměř polokulovitým tělem, na povrchu zdobeným výraznou rytou výzdobou. Jí velmi podobná je nádoba z hrobu 29 (obr. 6 : 3), nalezená spolu s mísou, o které již byla zmínka. Podobná mísovité amfora rovněž s výraznou výzdobou je také v Sovoluskách v hrobě 26,¹³⁶ kde je doprovázena kromě mísy dvěma malými nádobkami: *džbánkem* s rovně seříznutým okrajem, vyšším prohnutým hrdlem, s polokulovitým tělem a masivním uchem kulatého průřezu a s *malou mističkou*, příbuznou svým tvarem širokým rozevřeným mísám s mírně odsazeným nízkým prohnutým hrdlem. Podobné tvary z bylanských hrobů neznám. Také na pozdně halštatských sídlištích jsem se s analogickými tvary nesešla, ale jim *velmi podobné mísy* (jako jsou v Sovoluskách v hrobě¹³⁷ 2 nebo v Pavlíkově-Brabečkách v hrobě 13—obr. 3 : 2) jsou na sídlištích dosti časté ve druhé fázi. Výjimečně jsou také v objektech fáze třetí. Výrazná rytá výzdoba je téměř charakteristická pro fázi druhou.¹³⁸ Zatím co tedy amforovité formy dříve zmíněné patřily svým tvarem nebo výzdobou na sklonek fáze první nebo na rozhraní prvních dvou, právě jmenovanou mísovitou amforou přecházíme k vrcholným tvarům fáze druhé. Na její počátek můžeme zařadit také další, velmi příbuznou — rovněž *hlubokou mísovitou amforu* s mírně prohnutým hrdlem a se značnou baňatostí v horní třetině. V Pavlíkově-Brabečkách je v hrobě 31 (obr. 6 : 5; obr. 12 : 1), zdobená výraznou rytou výzdobou (spolu s již zmíněnou mísou podobně zdobenou). Nezdobená (což bývá méně často) je v hrobě 24 (obr. 5 : 6; obr. 12 : 4) s mísou zdobenou jako předchozí. Je to tvar v pozdně halštatských žárových hrobech dosti častý, zvláště v oblasti blízké jižním Čechám, v mohylové oblasti (např. v Dobšicích,¹³⁹ Bavorovicích,¹⁴⁰ Rybově Lhotě,¹⁴¹ v Nalžovicích).¹⁴² Na sídlištích jsem podobné nezjistila, ale výrazná jednoduchá rytá výzdoba, která je pro tento tvar až na výjimky téměř charakteristická, je řadí do druhé fáze, nebo dokonce výzdoba provedená kolkem jako na nádobě v Bavorovicích by nevyloučila ani fázi třetí.¹⁴³

Další varianta je reprezentována *amforovitou nádobkou* zhruba situlovitěho tvaru z hrobu 20, (obr. 5 : 8), k níž najdeme analogie pouze v pozdně halštatských žárových hrobech (např. v Chlumu-Bezdědovicích nebo v Lazsku).¹⁴⁴ Doprovázena je mísou stejného typu jaké jsou v hrobech 7, 5, 18. Analogicky lze tedy dosti dobře soudit, že jde o tvar z druhé fáze, i když na sídlištích zatím neznám přesně analogický materiál. Jedním z důkazů, že nelze dosti dobře uvažovat o fázi první, je mimo jiné skutečnost, že situlky, jak je známe z období halštatského (např. v Malých Čičovicích)¹⁴⁵ jsou dosti odlišné. Do druhé fáze lze s největší pravděpodobností začlenit *amforovitou nádobku* z hrobu 3 a její velmi blízké varianty z hrobu 13 a 7 (obr. 1 : 1; obr. 3 : 1; obr. 2 : 4). *Hluboká mísa* doprovázející nádobu z hrobu 13 (obr. 3 : 2), jaká je také v Sovoluskách v hrobě 2,¹⁴⁶

131. Praha-Bubeneč: L. Hájek, o.c. 1936—38, 93, obr. 8 : 10.

132. Cítoliby: A. Wiehl, o.c. 1909, t. XXVI : 5.

133. E. Soudská, o.c. 1966, 564.

134. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 9 : 12; obr. 10 : 5; obr. 15 : 1—2.

135. E. Soudská, o.c. 1966, 564.

136. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 11 : 1; obr. 14 : 5.

137. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 7 : 2; obr. 15 : 4.

138. E. Soudská, o.c. 1966, 564.

139. Dobšice: J. Siblík, o.c. 1909, 66, obr. V.

140. Bavorovice: B. Dubský, o.c. 1949, obr. 48.

141. Rybova Lhota: V. Šaldová, o.c. 1955, 76—100.

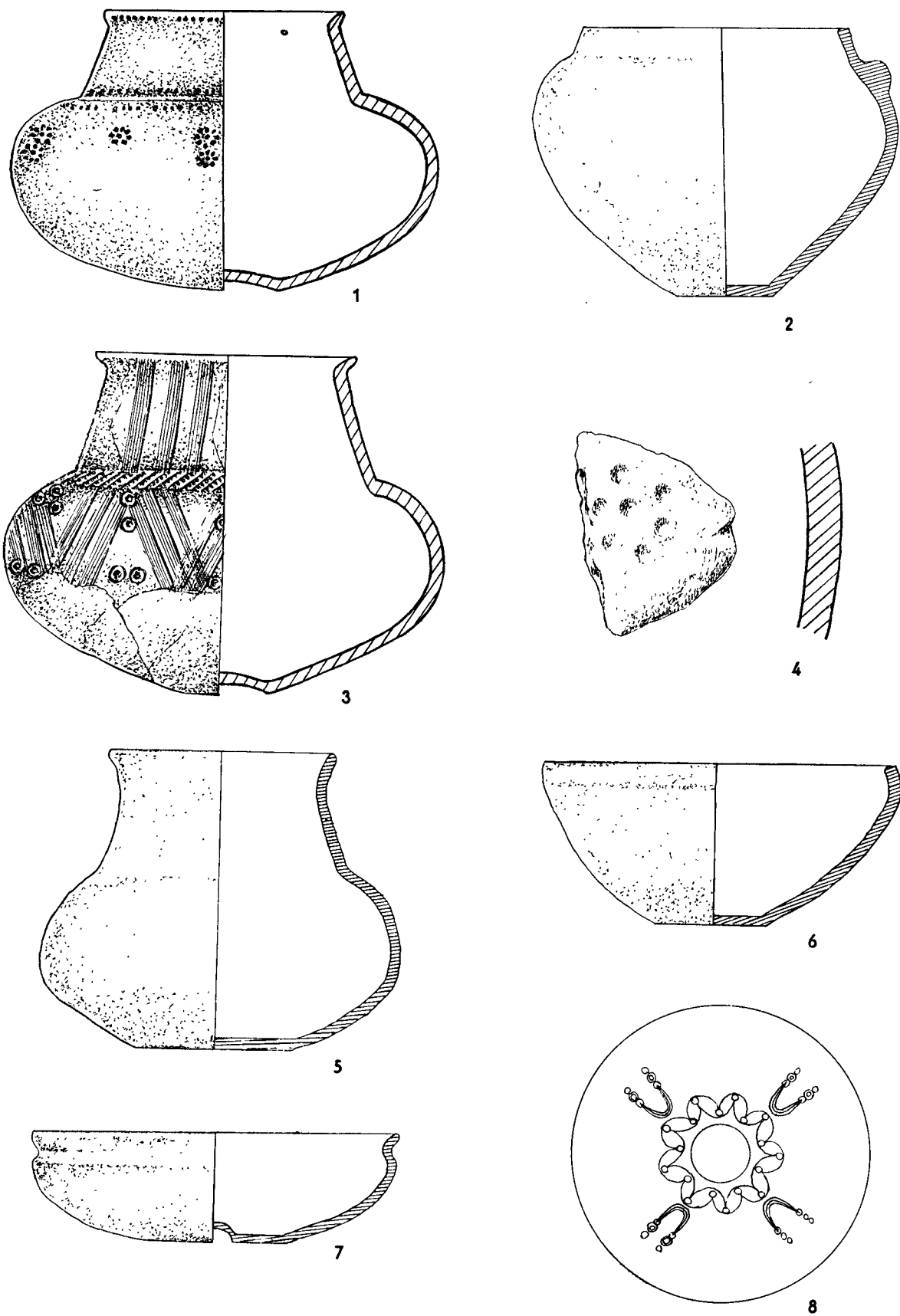
142. Nalžovice: NM i.č. 51.563.

143. E. Soudská, o.c. 1966, 582.

144. Chlum-Bezdědovice: J. Siblík, o.c. 1910—12; Lazsko: E. Soudská, o.c. 1961, 261, obr. 1 : 10.

145. Malé Čičovice: NM, i.č. 15.172, 15183.

146. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 7 : 2; obr. 15 : 4.

Obr. 13. Pavlíkov-Brabečky: 1—2 hrob 12; 3—4 hrob 16; 5—6 hrob 30; 7—8 hrob 1.

s nízkým mírně prohnutým hrdlem, s téměř polokulovitým tělem, běžná na sídlištích ve druhé fázi s největší pravděpodobností datuje oba tvary amforovitě do této fáze.¹⁴⁷ Nálezy doprovázející nádobu v hrobě 7 (obr. 2 : 3, 6) toto datování také potvrzují. Dříve než přistoupíme ke tvarům lahvovitým, zbývá nám ještě se zmínit o hrobu 8. Tvar *amforovitě nádoby* (obr. 2 : 4) z tohoto hrobu může patřit stejně dobře do první jako do druhé fáze. Mísa kryjící nádobu s výzdobou rytých kosočtverců by sváděla k datování do fáze druhé, ovšem s plnou jistotou to říci nelze. V Sovoluskách v hrobě 16 je *hluboká mísovitá amfora* s nízkým, válcovitým hrdlem a s mírně stlačenými polokulovitými stěnami. Spolu s ní je v hrobě *hluboká mísa* s nízkým nepatrně rozevřeným hrdlem a s polokulovitými stěnami a *hrncovitá nádoba* s řadou důlků na podhrdlí.^{147a} Přesnou analogii amfory ani mísy jsem zatím na sídlištích nezjistila. Hrncovitá nádoba je však ve všech fázích kromě třetí. Protože podobné amforovitě a mísovitě tvary jsou omezeny na druhou, případně první fázi (ve třetí se již nevyskytují) lze, jak se domnívám, nejspíše zařadit hrob do druhé fáze, případně na rozhraní prvních dvou.

Lahvovitě amfory, ve formách v jakých se s nimi setkáváme jak v Pavlíkově-Brabečkách, tak v Sovoluskách, v Tvršicích nebo v Postoloprtech, reprezentují druhou a třetí pozdně halštatskou fázi. Tvary, o nichž již byla řeč výše, byly na sídlištích (až na zmíněné výjimky) natolik zastoupeny, že bylo lze na jejich základě provést třídění. U lahvovitých typů tomu tak není. Zde je třeba naopak vytvořit třídění na základě hrobového materiálu a toto potom pro kontrolu srovnat se sporadickými nálezy příslušných sídlištních fází. Již ve zmínce o mísách jsem připomněla hrob XXVIII z Hradenína a hrob VIII z Prahy-Střešovic.¹⁴⁸ Oba hroby by bylo lze datovat těsně před první pozdně halštatskou fází (HD 1). Srovnáme-li jejich *nálezové celky* s ostatními hroby na těchto pohřebištích, nelze o jejich odlišném charakteru pochybovat. O mísách a amforovitých nádobách již byla zmínka. V Hradeníně v hrobě XXVIII je lahvovitá nádoba,¹⁴⁹ která plně odpovídá (ve všech detailech včetně jemnosti výzdoby) nádobě z Tuchoměřic — z chaty 9/63,¹⁵⁰ datované do všech detailů do první fáze. Lahvovitě nádoby, se kterými se setkáváme na našich i jiných pozdně halštatských žárových pohřebištích, mají charakter poněkud odlišný. Jejich vzájemná podoba však vylučuje, že by mohlo jít o odlišnost nahodilou, vyplývající pouze z rozdílnosti místa. Můžeme je rozdělit zhruba rámcově do sedmi variant.

1. Jemnými motivy, vycházejícími ještě ze starých tradic (např. motiv sluníčka) je zdobena *lahvovitá amfora* z Tvršic s vyšším, pod okrajem nálevkovitě rozevřeným hrdlem s polokulovitým tělem (obr. 8 : 6). Podobnou jak co do tvaru, tak co do výzdoby známe z Cítolíb z hrobu XX nebo ze žárového pohřebiště v Hrdlech u Bohušovic nebo z Prahy-Bubeneč z hrobu XV.¹⁵¹ Tvarově shodná s podobnými, ale značně hruběji provedenými výzdobnými prvky, je také nádoba ze Sovolusk z hrobu 19, kde spolu s ní byly nalezeny *hluboká*, již výše zmíněná mísa a střepy hrncovitých tvarů s lištou a pseudostruhadlovitě drsněným povrchem.^{151a} Také nádoby v hrobech 3 a 5 v Sovoluskách patří do této skupiny.¹⁵² Srovnáním střepového materiálu z hrobů ze Sovolusk s podobným nálezem na sídlištích a srovnáním s variantami lahvovitých tvarů na zmíněném již pohřebišti v Hradeníně docházíme k závěru, že popisovaný tvar patří do fáze druhé (HD 2—3).¹⁵³

2. Hrobový celek hrobu 12¹⁵¹ ze Sovolusk nám do téže fáze datuje také *příbuzný tvar s vyšším, téměř válcovitým hrdlem*, s polokulovitým, ale poněkud stlačeným tělem, který známe kromě tohoto z hrobu 15 (obr. 4 : 6) v Pavlíkově-Brabečkách nebo z hrobu 26 (obr. 5 : 5) na témže pohřebišti. Střep misky s ven vytaženým okrajem, s nízkým, nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s lomem na

147. E. Soudská, o.c. 1966, 566.

147a. A. Beneš, o.c. 1969, obr. 9 : 2—4.

148. Hradenín, F. Dvořák, o.c. 1938, obr. 39; Praha-Střešovice, J. Böhm, o.c. 1929/30, obr. 41.

149. Hradenín: F. Dvořák, o.c. 1938, obr. 39 : 8.

150. Tuchoměřice: E. Soudská, o.c. 1966, obr. 22 : 5.

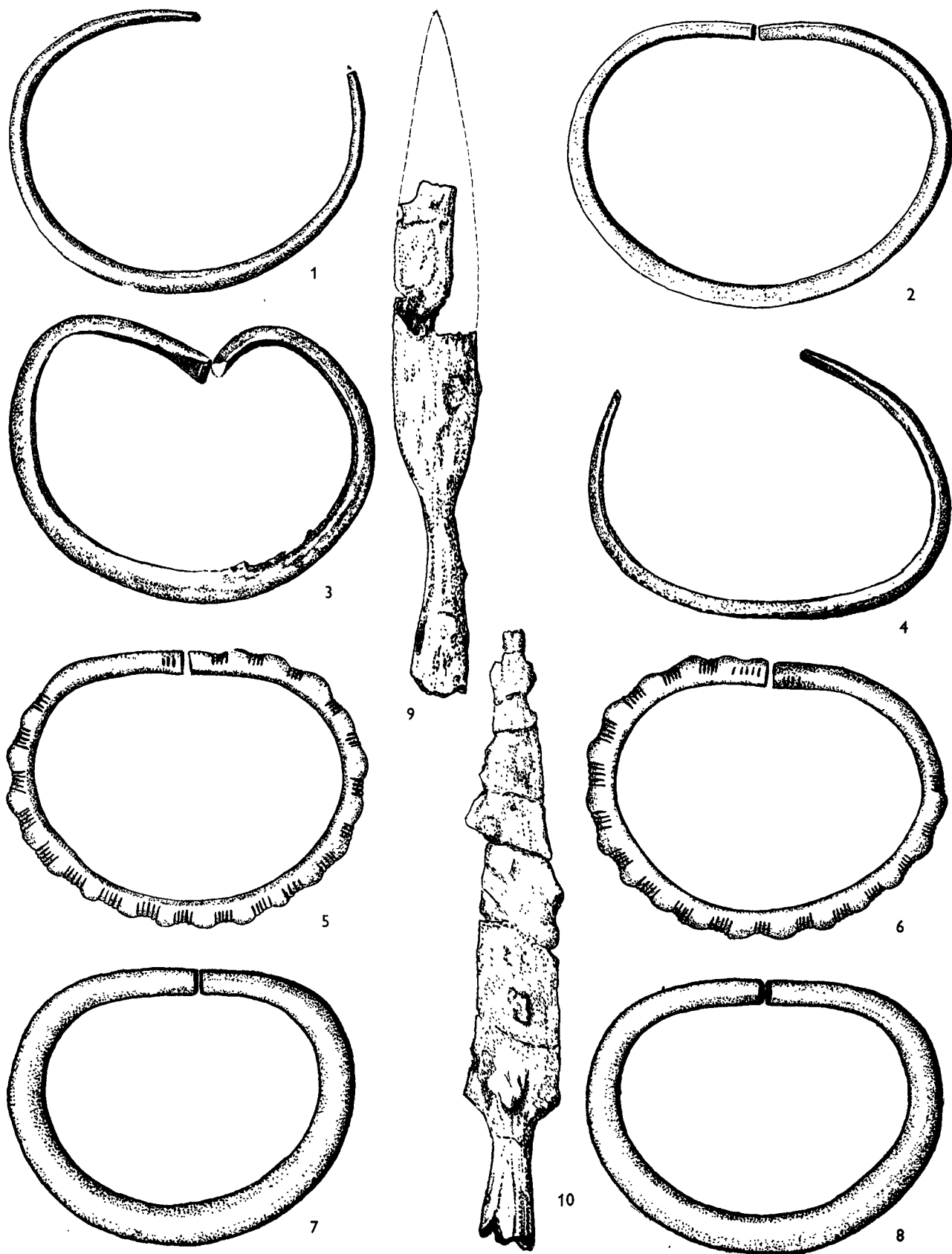
151. Cítoliby: A. Wiehl, o.c. 1909, t. XXV : 1; Praha-Bubeneč: L. Hájek, o.c. 1936/38, obr. 8 : 5; obr. 10 : 2; Hrdly u Bohušovic, AÚ čj. 6678/46 č. neg. AÚ 14488.

151a. A. Beneš, o.c. 1969, obr. 9 : 11.

152. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 7 : 4 a 8; obr. 13 : 1—2.

153. E. Soudská, o.c. 1966, 570; Hradenín: F. Dvořák, o.c. 1938, obr. 39 : 8.

154. Sovolusky: A. Beneš, o.c. 1969, obr. 8 : 11—14.

Obr. 14. 1—4, 9—10 Svareč; 5—8 Hájek.

rozhraní hrdla a břicha, který je zdoben přesekávanými nehtovitými vrypy v hrobě 26 (obr. 11 : 8), pomáhá datovat tvar do druhé fáze. Podobné tvary najdeme také v Dobšicích v hrobě VII, v Hořejanech v hrobě IV, v Rybově Lhotě nebo v Lázu v hrobě I.¹⁵⁵ Na sídlištích se s ním setkáváme vzácně ve druhé fázi, jsou však také v chatách fáze třetí.¹⁵⁶

3. Dalším tvarem je *lahvovitá amfora* z Postoloprta (obr. 8 : 5) s vysokým nálevkovitě rozevřeným hrdlem s odsazeným, stlačeným, kanelurami zdobeným břichem. Podobný tvar je znám z Kolínska,¹⁵⁷ kde jsou na rozhraní hrdla a břicha kroužky vtačované trubičkou. Jemná výzdoba na nádobě z Postoloprta by nevylučovala její příslušnost k první fázi, trubičkou vtačované důlky nádoby z Kolínska by však patřily spíše do fáze druhé. Na sídlištích jsem se přímo s podobným tvarem nesetkala, trubičkou vtačovaný ornament se však drží zhusta ještě ve fázi třetí, zatím co v první ho neznám. Zdá se tudíž, že lahvovitá amfora tohoto tvaru může mít delší trvání, a proto pravděpodobně nebude vhodná jako datovací kritérium pro jednotlivé fáze.

4. *Amforovitá nádoba* hruškovitého tvaru, s esovitě formovaným mírně stlačeným nebo polokulovitým tělem, jak ji známe z Pavlíkova-Brabeček z hrobu 25 (obr. 5 : 4), kde je spolu s polokulovitou mísou, nebo ze Sovolusk z hrobu 13,¹⁵⁸ je na sídlištích zastoupena ve druhé a třetí fázi. V první, ani pak v pozdějších se nevyskytuje.¹⁵⁹ Protože je to jedna z mála variant lahvovitých nádob, které se na sídlištích vyskytují poměrně často, zdá se, že bychom jejich výskyt měli na tyto fáze vymežit. Trubičkovým ornamentem zdobená lahvovitá nádoba a mísa s nálevkovitě rozevřeným hrdlem s ostrým lomem na rozhraní hrdla a břicha z hrobu 13 v Sovoluskách tento závěr rovněž potvrzuje.

5. Nádoba ze Sovolusk z hrobu 21¹⁶⁰ patří do skupiny menších, častěji zdobených nádobek s vysokým, mírně nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s baňatým břichem. Téměř ve všech případech je na rozhraní hrdla a břicha řada důlků. V Lazsku¹⁶¹ nebo v Chlumu-Bezdědovicích je zdobena širokými svislými kanelurami.¹⁶² *H. Kaufmann*¹⁶³ uvádí v Zwettau podobný tvar, spolu s hlubokou konickou mísou a se sponou s ptačí hlavičkou. *W. Dehn*¹⁶⁴ považuje tento tvar za první znak starolaténského, charakteristického pro hunsrückoeifelskou kulturu, kterého v hrobech směrem k jihu přibývá.

Na sídlištích jsou vzácné ve druhé a třetí fázi.¹⁶⁵ Datování do těchto fází nevylučuje ani *hrncovitá amfora* s rovně seříznutým okrajem s nízkým, mírně prohnutým hrdlem, baňatým tělem, z hrobu 26 v Pavlíkově-Brabečcích, ani hrncovitá nádoba a mísa, které v hrobě 21 v Sovoluskách nádobu doprovázejí.

6.—7. Poslední dva tvary lahvovitých nádob, o kterých se nyní zmíním, jsou na sídlištích vzácné, a to výhradně ve třetí fázi.¹⁶⁶ Je to za první lahvovitá nádoba s vysokým, pod okrajem silně nálevkovitě rozevřeným hrdlem, se stlačeným tělem (Pavlíkov-Brabečky, hrob 30, obr. 6 : 8). Spolu s ní je v témže hrobě mísa se zataženým okrajem ve variantě, jejíž tvar se drží od druhé až do čtvrté fáze velmi silně. Podobný tvar najdeme také v Cítolibečích v hrobě XX nebo v Chlumu-Bezdědovicích.¹⁶⁷ Druhý tvar (7) jsou lahvovité nádoby z Pavlíkova-Brabeček z hrobu 12 a 16 (obr. 3 : 4; obr. 4 : 5). Je to tvar s vysokým, prohnutým hrdlem, se stlačeným, více nebo méně

155. Dobšice: *J. Siblík*, o.c. 1909, 65, obr. IV; Hořejan: *F. J. Hykeš*, Žárové hroby u Hořejan, Pam. arch. XXI, 1964, 407—422, obr. 1; Rybova Lhota: *V. Šaldová*, o.c. 1955, 87 obr. 7; Láz: *B. Dubský*, Mohyly a okolí Lázu na Strakonicku, Pam. arch. XXXIV, 1925, 466—447.

156. *E. Soudská*, o.c. 1966, 570.

157. Ohrada na Kolínsku, NM i. č. 56.173.

158. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 8 : 16; obr. 12 : 1.

159. *E. Soudská*, o.c. 1966, 570—71.

160. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 10 : 3; obr. 13 : 8.

161. Lazsko: *E. Soudská*, o.c. 1961, obr. 2 : 10.

162. Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, o.c. 1910—12, 141—144.

163. Früheinszenzeitliche Grabfunde von Zwettau, Kreis Torgau, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege 10 1962, 213.

164. Katalog Kreuznach, Berlin 1941.

165. *E. Soudská*, o.c. 1966, 570.

166. *E. Soudská*, o.c. 1966, 570.

167. Cítoliby: *A. Wiehl*, o.c. 1909, t. XXV; Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, o.c. 1910—12, 141—144.

odsazeným tělem. Bývají běžně zdobeny kolkovanou výzdobou (např. oba tvary z Pavlíkova-Brabečků, nádoba ze žárového hrobu v Turnově¹⁶⁸ nebo z Prahy-Bubeneč).¹⁶⁹ Ve všech případech jsou doprovázeny touž variantou mísy se zataženým okrajem jako v Pavlíkově-Brabečcích v hrobě 30. Podobný tvar s kolkovanou výzdobou najdeme také např. na sídlišti v Tuchoměřicích ve třetí fázi¹⁷⁰ nebo na současných sídlištech např. v Bavorsku ve Schlossbergu u Kallmünz¹⁷¹ nebo ve Straubingu.¹⁷²

Srovnáním výše zmíněných nálezových celků se zdá, že oba tvary patří do třetí fáze, tj. LA.¹⁷³ Jednoznačnost tohoto názoru však vyvrací hrob z Prahy-Bubeneč,¹⁷⁴ kde byla do mísy vložena spona středolaténské konstrukce. Je tudíž jasné, že se s těmito tvary setkáváme ještě v LC. Jak dalece je tento jev výjimkou či naopak častý, bude nutno ověřit dalšími nálezy.

Mísy braubašského typu

1. Mísa braubašského typu, která je v Pavlíkově-Brabečcích v hrobě 1, je v pozdně halštatských žárových hrobech vzácností. Je to mísa se zaobleným, ven vytaženým okrajem, s velmi nízkým, nálevkovitě rozevřeným hrdlem a nízkými, široce rozevřenými stěnami. Uvnitř je jednoduchá, kolkovaná výzdoba (obr. 1 : 2; obr. 13 : 7—8). Jako bezpečný nález svého druhu z pozdně halštatského hrobu je v Čechách ojedinělá. V Bechyni-Hvoždanech¹⁷⁵ známe pouze střepy snad podobné mísy. V Chlumu-Bezdědovicích a Hradiště u Kasejovic¹⁷⁶ je podobná mísa s vyšším, nálevkovitě rozevřeným hrdlem, s mírně zaobleným okrajem a s dvěma žebry. Pokud bychom nález srovnávali s nálezy na sídlišti, kde jsou podobné tvary častější, zjistíme, že mísa z Pavlíkova-Brabečků se tvarově řadí mezi tvary začínající ve druhé fázi, ale výzdoba kolkem uvnitř těchto tvarů se stává běžnou až ve fázi třetí. Tvary z Chlumu-Bezdědovic a Hradiště u Kasejovic jsou na sídlištech až ve fázi čtvrté.¹⁷⁷

Lahvovité tvary s kolkovanou výzdobou na kruhu dotáčené

V Sovoluskách v hrobě 28¹⁷⁸ je okrajový střep, pravděpodobně lahvovité na kruhu dotáčené nádoby a zdobené kolky. Pravděpodobně patří do skupiny lahvovitých tvarů, jaké známe např. z mohyly v Tajanově-Husíně¹⁷⁹ a k níž přibudou pravděpodobně další na právě zkoumaném pohřebišti v Manětíně-Hrádku.¹⁸⁰ Na sídlištech se s těmito tvary setkáváme až ve čtvrté fázi.¹⁸¹

Soudkovité a hrncovité tvary

V Sovoluskách v hrobě 21¹⁸² byla hrncovitá nádobka s rovným zaobleným okrajem, s nižším, mírně uzavřeným hrdlem a s nalepenou hluboce prsty promačkávanou páskou. Jak jsem se již zmínila, jsou soudkovité tvary v žárových hrobech obecně na rozdíl od sídlišť velmi vzácné. Snad

168. Turnov: *J. Filip*, o.c. 1936, obr. 58.

169. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936—38, obr. 5.

170. *E. Soudská*, o.c. 1966, 571.

171. *Müller-Karpe*, Funde von Kallmünz, Funde von bayerischen Höhensiedlung, Katalog Kallmünz 1959, obr. 11 : 8.

172. *W. Krämer*, Eine Siedlung der Frühlatènezeit in Straubing, a.d. (Niederbayern), *Germania* 30, 1952, 256 až 262.

173. *E. Soudská*, o.c. 1966, 571.

174. Praha-Bubeneč: *L. Hájek*, o.c. 1936, obr. 38 : 6.

175. Bechyně-Hvoždany: *A. Beneš - E. Soudská*, Pozdně halštatské žárové pohřebiště u Bechyně v jižních Čechách, AR XVI 1964, 749—752, obr. 739.

176. Chlum-Bezdědovice: *J. Siblík*, o.c. 1910—12; Hradiště: *J. Siblík*, o.c. 1908, 352, obr. 6 : 12.

177. *E. Soudská*, o.c. 1966, 566.

178. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 10 : 16; obr. 13 : 3.

179. *J. Filip*, o.c. 1956, t. XI : 2, 4.

180. Manětín-Hrádek: *E. Soudská*, AR XX 1968, 284 : 5.

181. *E. Soudská*, o.c. 1966, 566.

182. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 10 : 2; obr. 17 : 5.

proto neznám k nádobce ze Sovolusk další analogii ze žádného žárového hrobu. Na sídlišťích jsou podobné tvary ve všech fázích.¹⁸³ Další hrncovité nádoby ze Sovolusk z hrobů 4 a 16¹⁸⁴ s řadou důlků na podhrdlí, chybějící na sídlišťích pouze ve třetí fázi, mají analogie v žárových hrobech v Dražičkách a v Cítolibečích.¹⁸⁵ Také z mohyly v Těšínově u Vodňan uvádí *L. Jansová* podobný tvar.¹⁸⁶ V hrobech 7; 12; 19; 20; 31 ze Sovolusk jsou střepy soudkovitých nádob mimo jiné s plastickou lištou nebo torďovanou páskou na podhrdlí, někdy s pseudostruhadlovitým zdrsňením stěn břicha.¹⁸⁷ S výjimkou třetí fáze najdeme k nim na sídlišťích analogie ve všech fázích.¹⁸⁸ I když jsem se o tom zmínila již v úvodu, znovu bych na tomto místě upozornila, že nádoby i střepy jsou sídlišťního charakteru.

Koflíky

Také koflíky podobné koflíkům ze Sovolusk z hrobů 6¹⁸⁹ a 12, s nízkým, prohnutým hrdlem a s ostrým lomem na rozhraní hrdla a břicha jsou v žárových hrobech poměrně vzácné (podobně jako koflíky všeho druhu). Analogie koflíku ze Sovolusk znám z Hradiště u Kasejovic z hrobu 13.¹⁹⁰ V obou případech je uvnitř koflíku vlešťovaná výzdoba. Na sídlišťích najdeme podobné (včetně výzdoby) v první a druhé fázi, v jižních Čechách ještě ve fázi čtvrté.¹⁹¹

Závěr

Shrňeme-li poznatky vyplývající ze srovnávání keramiky ze žárových hrobů na pohřebišťích v Pavlíkově-Brabečkách a v Sovoluskách s nálezy v zahlobených chatách a — byť i jen rámcovým srovnáním s nálezy na jiných současných žárových pohřebišťích, dojdeme k závěru, že obě lokality plně zapadají do pozdně halštatského období, pro něž jsou charakteristické tyto znaky.

Na žárových pohřebišťích, v současných mohylách a na sídlišťích úplně chybí např. pro vrcholné halštatské období typické ploché talíře, ať již zdobené nebo nezdobené, meandřovaná výzdoba a dokonalá jemná malba na různých keramických tvarech. Velké zásobnicové tvary s nálevkovitě rozevřeným hrdlem, typické pro hroby kultury bylanské, a velké zásobnice se žlábkovaným hrdlem, charakteristické pro mladohalštatské mohyly, se zde objevují v silně pozměňené variantě, ale hlavně, a v tom tkví zásadní rozdíl, v malých rozměrech. Malovaná výzdoba, černá na červeném podkladě je hrubá, neurovnaná. Totéž platí o výzdobě ryté. Vlešťovaná výzdoba a tuňované pásy se svým množstvím stávají typickými.

Lahvovité tvary, s nimiž se v určitých variantách velmi vzácně setkáváme již na sklonku předchozího období, mění svůj tvar i význam a v průběhu pozdní doby halštatské se stávají jednou ze základních forem. Na sídlišťích se jako nový prvek objevují hrncovité a soudkovité tvary s příměsí tuhy v hlíně, zdobené po celém povrchu důlků nebo páskami různých forem. Později (ve druhé fázi) přistupuje k výše zmíněným prvkům, byť i řídko na kruhu dotáčené zboží a v ruce pracované tvary (např. mísy) tvarově těmto blízké. Ve třetí fázi prvky přecházející z mladšího období halštatského značně řídnou. Začínají už plně na kruhu dotáčené mísy braubašského tvaru, zatím vesměs nezdobené, ale ani kolkovaná výzdoba již není výjimkou. Prvně se objevují také na kruhu dotáčené lahvovité tvary a jejich napodobeniny pracované v ruce. Na lahvovitých nádobách, typických pro fázi druhou a první, se objevuje výzdoba radélkem. Kromě toho se také od předchozích liší

183. *E. Soudská*, o.c. 1966, 574.

184. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 7 : 6; obr. 9 : 2; obr. 17 : 9a, 11.

185. Dražičky: *Mus. Tábor* i.č. 370; Cítoliby: *A. Wiehl*, o.c. 1909, t. XXVI : 9.

186. Těšínov: *L. Jansová*, o.c. 1962, 317, obr. 7 : 7.

187. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 8 : 2 a 12; obr. 9 : 15—16; obr. 10 : 1; obr. 11 : 9; obr. 17 : 1—2, 10, 12 a 13.

188. *E. Soudská*, o.c. 1966, 575.

189. Sovolusky: *A. Beneš*, o.c. 1969, obr. 8 : 1 a 13; obr. 16 : 2.

190. Hradiště: *J. Šiblík*, o.c. 1908, 354, obr. 9 : 21.

191. *E. Soudská*, o.c. 1966, 578.

stlačenějším tvarem břicha a vyšším hrdlem. Ve čtvrté fázi se s těmito lahvovitými tvary již nesetkáváme. Zde stoupá silně procento nádob na kruhu dotáčených, lahvovitých a různých forem misek zdobených nebo nezdobených, také v několika variantách. Kromě toho se zde sporadicky objevuje keramika s hřebenovaným nebo struhadlovitě zdrsňeným povrchem.

Z toho tedy vyplývá, že pohřebiště v Pavlíkově-Brabečkách bylo založeno s největší pravděpodobností v první fázi pozdně halštatských sídlišť a že jeho funkce zanikla ve fázi třetí. Pro užívání pohřebiště ve fázi čtvrté nejsou doklady. Pohřebiště v Sovoluskách bylo založeno nejspíše ve fázi druhé. Hrob 28 bychom mohli případně považovat za důkaz, že zde bylo pohřbíváno ještě ve fázi čtvrté.

Ve srovnání s relativní chronologií obecně platnou patří počátek pohřebiště v Pavlíkově-Brabečkách do HD 2 a jeho konec na počátku LA. Největší počet prozkoumaných hrobů patří do HD 3. Na pohřebišti v Sovoluskách se začíná s největší pravděpodobností pohřbívání o něco později, tj. na rozhraní HD 2 — HD 3.

LA podle zjištěných hrobů pravděpodobně pohřbívání na tomto pohřebišti skončilo. V absolutním datování bychom snad mohli vyslovit názor, že se v Pavlíkově-Brabečkách pohřbívalo od 5. stol. (možná od jeho poloviny) až do poloviny 4. stol., v Sovoluskách od sklonku 5. stol. přes polovinu 4. stol.

Recenzovala Libuše Jansová.

ZUR ZEITSTELLUNG DER SPÄTHALLSTÄTTISCHEN FLACHBRANDGRÄBERFELDER IN NORDWESTBÖHMEN

E. SOUDSKÁ

Einleitend bestimmt die Autorin den Begriff „späthallstättisch“¹, so wie sie ihn in ihrer Einteilung weiterhin anwenden möchte. Die für die Blütezeit der Hallstattkultur charakteristischen Unterschiede in den Funden aus der Bylaner Kultur, den Schlesisch-Platénicer Brandgräberfeldern und den südböhmischen Hügelgräbern, lassen sich in Böhmen bis zur jüngsten Hallstattphase (HD 1) verfolgen, also bis zu jener Zeit, da starke Einflüsse aus dem vollentwickelten Mittelmeerraum in unser Landesgebiet einzugreifen begannen. Am Ende der Hallstattzeit (HD 2—3), als diese Einflüsse an Stärke zunahmten, bildet sich ein Kulturkomplex, der sowohl auf den Siedlungen wie auf den Brandgräberfeldern erfaßbar ist. Dieser Komplex weist in allen Gegenden Böhmens einen annähernd einheitlichen Charakter auf, den er auch im Verlauf der Latènezeit (nach der relativen Chronologie LA und Anfang LB) beibehält. Auf einer Reihe von Lokalitäten läßt sich nachweisen, daß sich dieser Komplex auf einheitlicher Grundlage bis zur jener Zeit weiterentwickelt hat, da er junglatènezeitliche Elemente aufzunehmen begann (z. B. die reibeisenartig aufgerauhte und kammverzierte Keramik im Siedlungsmaterial).² Diesen kulturell einheitlichen Komplex (HD 2—3 — LA bis Anfang LB) schloß die Autorin in den Rahmen ihrer zeitlichen Einteilung unter der Bezeichnung „späthallstättisch“³ ein.

Funde aus den eingetieften Hütten der Siedlungen boten die Möglichkeit, im Rahmen dieses Kulturkomplexes vier Zeitphasen zu unterscheiden.⁴ Dabei setzte sich diese Studie zum Ziel, die Brandgräberfelder, insbesondere Pavlíkov-Brabečky und Sovolusky in Nordwestböhmen, in einzelne Siedlungsphasen einzuordnen.

Die Einteilung führt die Autorin einesteils auf Grund des gegenseitigen Vergleichs der Grabfunde, anderenteils mittels Gliederung der Keramiktypen in Bezug auf die gleichzeitigen Siedlungsfunde durch. Zum Abschluß werden beide Gräberfelder in einzelne „späthallstättische“ Phasen eingereiht, die folgende charakteristische Merkmale bezeigen:

Auf den späthallstättischen Brandgräberfeldern, in den zeitgleichen Hügelgräbern und auf den Siedlungen fehlen durchwegs die für die reife Hallstattzeit typischen, verzierten und unverzierten flachen Teller, die Mäanderverzierung und die vollkommene Feinbemalung verschiedener keramischer Formen. Die großen, für die Gräber der Bylaner Kultur typischen Vorratsgefäße mit trichterförmig ausladendem Hals sowie die großen, für die junghallstättischen Hügelgräber kennzeichnenden Vorratsgefäße mit gekehltem Hals, treten hier in einer stark abgeänderten Variante, doch hauptsächlich — und darin besteht der grundsätzliche Unterschied — in kleinen Ausmaßen auf.

Die gemalte, schwarze Verzierung auf rotem Grund ist grob und ungleichmäßig. Dasselbe gilt auch von der Ritzverzierung. Die eingeläutete Verzierung und die graphitierten Zierstreifen werden in Anbetracht ihres häufigen Vorkommens als typisch angesehen.⁴⁷

Die flaschenartigen Gefäße (Abb. 8), denen wir bereits an der Neige der vorangehenden Periode in bestimmten Varianten nur äußerst selten begegnen, ändern ihre Form und Bestimmung und bilden sich im Verlauf der Spät-hallstattzeit zu einer der Grundformen aus. Auf den Siedlungen erscheinen die topf- und fäßchenartigen Formen mit Graphitzusatz im Rohmaterial und Dellen- oder Streifenverzierung auf der ganzen Oberfläche als völlig neues Element. Später, in der zweiten Phase, treten zu den obenerwähnten Gefäßen, wenn auch selten, die auf der Scheibe nachgedrehte Ware und handgefertigte, nahe verwandte Formen (z. B. Schüsseln) hinzu. Die aus der jüngeren Hallstattperiode übernommenen Elemente werden in der dritten Phase zusehends seltener und schwinden gänzlich in der vierten. In der dritten Phase kommen schon durchwegs auf der Scheibe nachgedrehte Schüsseln von Braubacher Art auf; (Abb. 1 : 2—3) sie sind vorläufig unverziert, doch die Stempelverzierung bildet keine Ausnahme mehr. Zum ersten Mal tauchen auf der Scheibe nachgedrehte Flaschenformen und deren handgefertigte Nachahmungen auf.¹⁷⁸ Die für die zweite und erste Phase typischen flaschenförmigen Gefäße tragen eine Rollradverzierung. Außerdem sondern sie sich von den vorangehenden durch einen tiefer angesetzten Bauch und höheren Hals ab. In der vierten Phase treffen wir diese Flaschenformen nicht mehr an; hingegen steigt der Prozentsatz der scheidengedrehten flaschenförmigen Gefäße und verschiedener verzierter oder unverzierter auf der Scheibe nachgedrehter Schalen in mehreren Varianten. Sporadisch kommt in der vierten Phase auch die Keramik mit Kammverzierung oder reibeisenartig aufgerauhter Oberfläche vor.

Hinsichtlich der relativen Chronologie datiert die Autorin die anfängliche Belegungszeit des Gräberfeldes in Pavlíkov-Brabečky in die HD 2 und deren Ende in die LA. Die Meistzahl der festgestellten Gräber gehört, nach Ansicht der Autorin, in die HD 3. Das Gräberfeld in Sovolusky dürfte um die Wende der HD 2 und HD 3 angelegt worden sein und die jüngsten der abgedeckten Gräber stammen aus dem Ende der LA. Als wahrscheinlichstes, nach absoluter Datierung berechnetes Alter des Gräberfeldes in Pavlíkov-Brabečky setzt die Autorin das 5. Jh. bis Mitte des 4. Jh. v. u. Z. und für das Gräberfeld in Sovolusky das Ende des 5. bis Anfang der zweiten Hälfte des 4. Jh. an.

Übersetzt von A. Schebek.

DEPOTS VON OPFERSYMBOLN ALS REFLEX EINES AGRARKULTES IN GROSSMÄHREN UND IM WIKINGISCHEN SKANDINAVIEN

BORIS NOVOTNÝ, Archeologický ústav ČSAV, pob. Brno

Předloženo 5. června 1968

Im frühhistorischen Zeitabschnitt vollzog sich bereits im System der alten heidnischen Vorstellungen sowohl bei den Slawen, als auch bei den Germanen eine schleppende Krise, die offensichtlich mit dem Zerfall der gesamten Gentilordnung zusammenhing. *F. Graus*¹ wies auf die Tatsache, dass heute die moderne Historiographie die Vorstellungen von einem mächtig organisierten und entwickelten Heidentum bei den Germanen und Slawen ablehnt. Falls sich die germanische heidnische „Religion“, seiner Ansicht nach, durch eine bestimmte Primitivität auszeichnete und hauptsächlich auf Äußerungen ritueller und kultischer Handlungen beruhte,² kann eine ähnliche Entwicklung auch bei der Entfaltung der westslawischen heidnischen kultischen Vorstellungen vorausgesetzt werden.

Archäologische Funde sind in unserem Milieu beinahe die einzige Erkenntnisquelle der heidnischen kultischen Opfergaben. Als neuer Beweis von der Existenz eines Hirten- und Bauernkultes kann der Fund von fast 200 Stück ganzen und fragmentarischen, in der Hand gekneteten, gebrannten kleinen tönernen Figürchen betrachtet werden.³ Sie wurden in Mikulčice, bei den von *J. Poulík* geleiteten Ausgrabungen, auf der zentralen Anhöhe — der späteren großmährischen Fürstenburg — in Überresten einer eingetieften, sekundär gestörten Hütte gefunden, die von Trümmern eines Objektes aus dem 9. Jh. überdeckt war. Der Fund, der aus dem ältesten Horizont der vorgroßmährischen Schicht stammt,⁴ lag in der Nähe der späteren Fundamente eines grossen oblongen Baues, anscheinend des fürstlichen Palastes, der sich auf dem höchsten Punkt des Burgwalles erstreckte.

Bei einer eingehenden Analyse konnte festgestellt werden, daß den einzelnen Tierplastiken als Vorlage tatsächlich einstmals lebende Tiere dienten. So zum Beispiel ähneln die Tierfiguren mit spitzigen Rücken den domestizierten Gattungen des wilden Auerochsen oder des europäischen Wisents. Nach den Ergebnissen einer Analyse des osteologischen Materiales — das man in großen Mengen bei den Ausgrabungen in Mikulčice gewann — lebte dort noch im 9. Jh. die domestizierte Gattung des wilden Auerochsen, der neben dem europäischen Auerochsen schon lange vorher in unseren Ländern verbreitet war. Auch die anderen Tierfiguren stellen außer Pferden, überwiegend Rinder, Stiere und Kühe von verschiedenen Typen vor, entweder mit senkrecht gestellten Hörnern oder hornlose Tiere mit kurzen aufgestellten oder hängenden Schweifen, eventuell mit häutigen Lappen unter dem Hals. Einige Bruchstücke der Plastiken kann man als Kühe mit Eutern ansehen. Eine große Gruppe der tönernen Figuren bilden stark stilisierte Köpfe von Auer-

1. Siehe z. B. bei *F. Graus*, Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger, Praha 1965, 145 ff.

2. *F. Graus*, Volk, 145.

3. Die Grabung führt *J. Poulík*, dem ich für die Erlaubnis das Material publizieren zu dürfen, danke. *J. Poulík*, Stař Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1960, 57, Abb. 19.

4. Eine eingehende Analyse in der Arbeit *B. Novotný*, Hromadný nález hliněných votivních symbolů ze slovanského knížecího hradu u Mikulčic. Pam. arch. LVII 1966, 649 ff.

ochsen, mit senkrechten Hörnern. In dem Depot fehlen auch nicht Vogel- und Fischgestalten. Von menschlichen Darstellungen sind hier kleine rundliche Köpfe mit Gesichtern und zwei-beinige verkleinerte Menschengestalten vertreten, die vielleicht anthropomorphe Miniatur-Öl-lämpchen vorstellen. Besonders bemerkenswert sind tönernen Miniaturen von Reitersätteln, weiter kleine kugelige Formen, die entweder Kugeln von Schleuderwaffen (Bolasso) oder Gewichte für Fischernetze symbolisieren können, durchbogene walzenförmige Gegenstände u. ä. In europäischen Funden existieren Analogien für derartige Depots. Bereits in der homerischen Zeit des klassischen Griechenlandes wurden bei großen Opferstätten tausende an tönernen oder metallenen Miniaturen von Tieren, Menschen, Geräten, Waffen, Pfannen, Dreifüßen, Rosten usw. hergestellt.⁵ Ähnliche Funde kommen auch in der Hallstatt-⁶ und besonders in der gallo-romanischen Kultur⁷ vor. Auch im römischen und römisch-germanischen Milieu existieren Opfergaben in Form von Schweine-, Kaninchen-, Fischminiaturen sowie von gerupften Gänsen usw.⁸

Der Hortfund aus der späteren großmährischen Fürstenburg bei Mikulčice kann nach der stratigraphischen Situation, den typologischen Merkmalen und den keramischen Begleitfunden, seinen frühesten historischen Beginn ungefähr im sechsten Jahrhundert u. Z. haben. Im Zeitabschnitt des Zerfalles des römischen Imperiums und zu Beginn der sog. Völkerwanderungszeit, d. h. unter komplizierten ethnischen Verschiebungen, als die germanischen Stämme abziehen und die Einfälle der Hunnen beginnen, bildet sich in unseren Ländern allmählich das slawische Ethnikum, das in einem lange andauernden und komplizierten Prozess der Assimilation und der Symbiose mit dem vorhergehenden Ethnikum in vielfachen Wellen eigene Impulse brachte, die sich mit dem älteren Kulturerbe vereinten. Es kam zweifellos auch mit der entwickelten spätantiken und römischen Kultur in Kontakt, die gleichfalls an der Bildung und der Entwicklung seiner geistigen Vorstellungen Anteil hatte.

Analog mit den oben zitierten Funden kann man die tönernen Plastiken aus Mikulčice als votive Miniaturesymbole betrachten, die zu Opferzwecken des Hirten- und Bauernkultes angefertigt wurden. Diese Bevölkerung züchtete Rinder von verschiedenen Typen und ritt auf gesattelten Pferden. Die Sättel hatten eine Holzkonstruktion mit senkrecht gestellten Zwieseln. In den geistigen Vorstellungen verehrte man vor allem die Ernährungsquelle, d. h. Rind, Pferd, Vogel, Fisch und Gegenstände oder Geräte, die eng mit der Sicherstellung des Lebensunterhaltes verknüpft waren. Geopfert wurden aber auch Miniaturen von menschlichen Köpfen und Rumpfen. Nach der beträchtlichen Menge von deformierten Bruchstücken, Hüttenlehmbewurf mit Rutenabdrücken und tönernen Gewichten zu urteilen, sind die Symbole offensichtlich an Ort und Stelle hergestellt und irgendwo in der Nähe geopfert worden, vielleicht auch in Gewässern, Quellen, Brunnen usw. Die weiteren Grabungen des zentralen Areales und der breiteren Umgebung könnten noch andere Funde bringen und so die Erkenntnisse, welche diese Problematik betreffen, präzisieren.

Ich erwähnte oben bereits, dass die kultischen Gepflogenheiten, Opfergaben in Form von Tieren, eventuell auch von menschlichen Figuren oder Miniaturnachahmungen von Geräten, Waffen und verschiedenen Erzeugnissen zu bringen, im Mittelmeerraum besonders im 8. und 7. Jh. v. u. Z. verbreitet waren. Als ein Reflex ähnlicher Bräuche können auch Miniaturgeräte aus hallstattzeitlichen Funden im mitteleuropäischen Milieu betrachtet werden. Die Blütezeit der keltischen Zivilisation widerspiegelt sich auch in archäologischen Funden unserer Länder. Mit den kultischen und religiösen Vorstellungen war eng die Verehrung des Ebers-Schweines verbunden, wie davon in der ganzen keltischen Umwelt die große Menge der gefundenen Eberfigürchen zeugt.⁹ Sehr bemerkenswerte religiöse und kultische Äußerungen waren die Opfer- und Votiv-

5. W. H. D. Rouse, *Greek Votive Offerings*, Cambridge 1902, 298.

6. K. Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*. Textband. T. 7/L, 2, Tafelband T. 64 : 14a, b; T. 74 : 10; T. 94 : 2; T. 98/9 ff.

7. R. Martin, *Sculptures en bois découvertes aux sources de la Seine*, *Revue archéologique de l'est et du centre-est*, T. XIV/1963, F. 1, 2, 3, 7 ff.

8. Z. B. bei G. Behrens, *Römische Lose in Tiergestalt*, *Germania* 24, 1940, 20 ff, T. 4—7.

9. J. Filip, *Keltská civilizace a její dědictví*, Praha 1963, 137, Abb. 17.

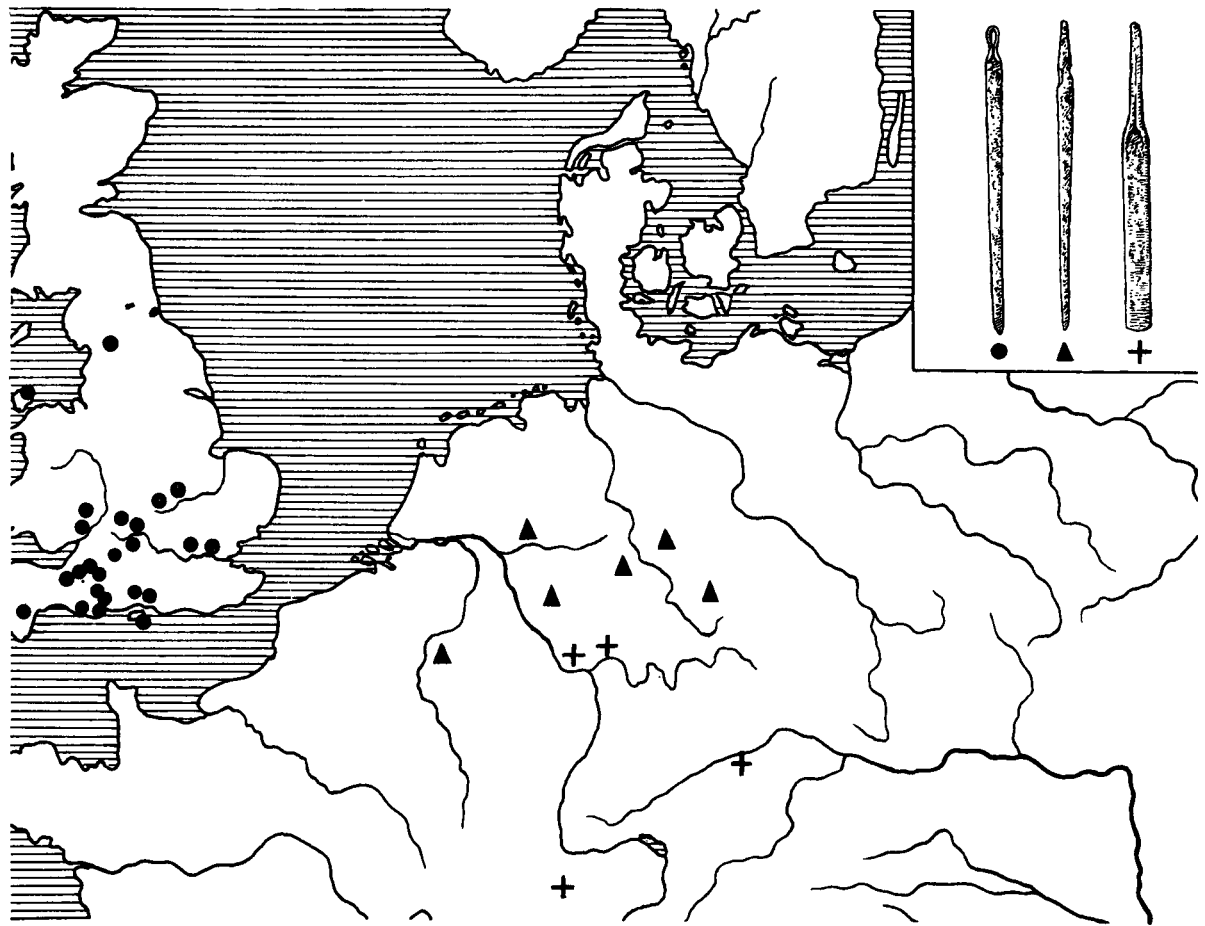
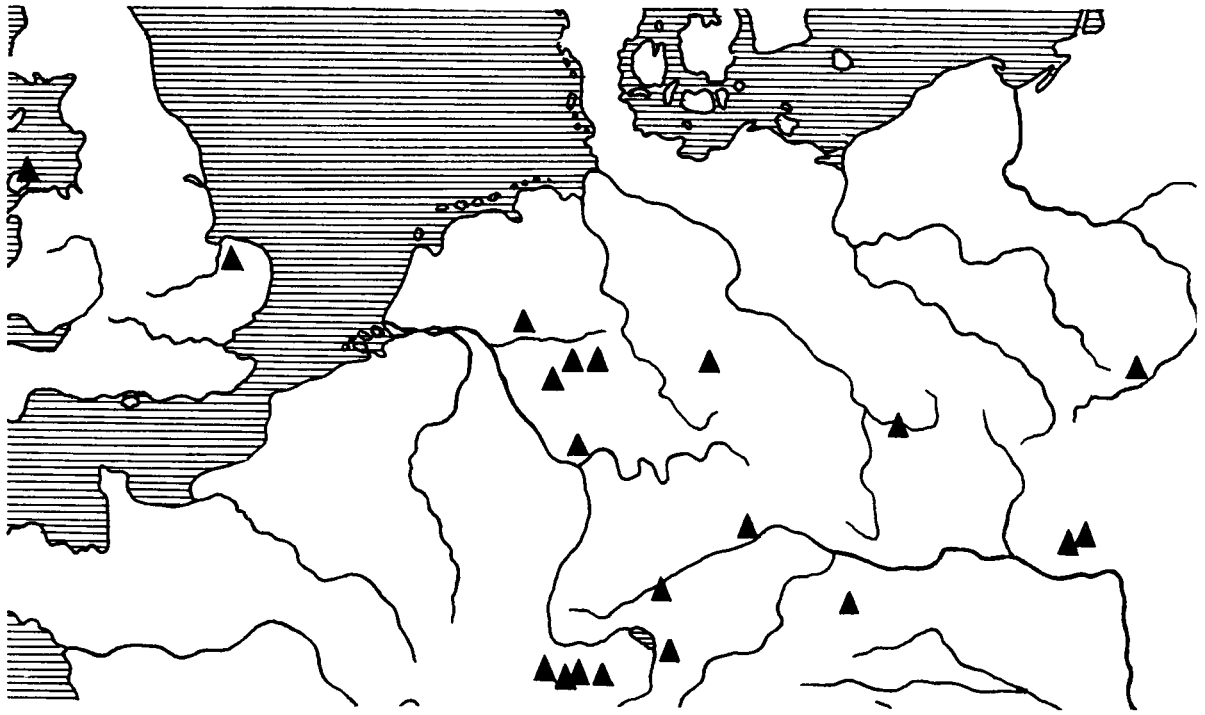

Abb. 1. Oben: Verbreitung von spätlätènezeitlichen Gerätedepots. Nach H. Behaghel. Unten: Verbreitung von Funden der langen Pflugscharen und ihrer Symbole aus der Latènezeit, Nach H. Behaghel,

gaben, die an einigen geheiligten Stätten gefunden worden sind. Es sind dies große Depotfunde von Rüstungen (La Tène, Port Nidau), oder der typische votive Hortfund von 2 000 Gegenständen — überwiegend Fibeln und Armringe aus dem Duxer Sprudel bei Lahošt.¹⁰ Nach *J. Filip* opferten die Kelten in großen Mengen manchmal auch alte Gegenstände, d. h. benützte, beschädigte und zerbrochene (Abb. 1, oben). In der gesamten keltischen Umwelt kommen auch sog. Depots von eisernen Erzeugnissen vor. Mit dem Fruchtbarkeitskult und der Sicherstellung einer guten Ernte kann offensichtlich die Opfergabe in Form eines Hortfundes aus Starý Kolín in Böhmen oder Bešeňové in der Slowakei in Verbindung gebracht werden, die überwiegend landwirtschaftliches Gerät enthalten.¹¹ Die Bedeutung der Kelten liegt zweifellos darin, daß sie zu Vermittlern der fortgeschrittenen südlichen Kultur und der Zivilisation der antiken Welt wurden.¹² Diese Tradition in der Herstellung und die entwickelte Art der Erzeugung eiserner Werkzeuge und Geräte widerspiegelt sich auch in späteren mitteleuropäischen Funden. Außer tatsächlichem Werkzeug kommen sowohl im keltischen Milieu (eiserne Stangen in Klingenform), als auch in der späteren germanischen und slawischen Umwelt praktisch nicht verwendbare unvollendet geschmiedete Formen vor, die keinen anderen Zweck hatten und nur als symbolische Opfergaben dienen konnten. So sind zum Beispiel die englischen Depots, die sog. „currency bars“ oder deutsche Funde der sog. ruderförmigen Pflugscharen aus Wichdorf und Gettenau¹³ keine verwendbare landwirtschaftliche Geräte, sondern eigentlich ihre symbolische Nachbildung. In England kommt eine große Menge von Hort- sowie Einzelfunden langer und schmaler, flacher Eisenstücke vor, die in die Literatur *Reginald A. Smith* unter der Benennung „currency bars“¹⁴ einführte. Seine Ansicht, diese Gegenstände, die an einem Ende zu lappenförmigen Flügeln erweitert oder unter dem Ende zusammengedrückt sind, als Eisenbarren mit der Funktion eines Zahlungsmittels zu betrachten, übernahmen einige einheimische und ausländische Forscher. In seinen Ausführungen stützte sich genannter Forscher auf eine Stelle in Caesar's Schrift *Commentarii de bello Gallico* (V, 12), wo von der Verwendung der Eisenbarren mit einem bestimmten Gewicht als Zahlungsmittel geschrieben wird: „Utuntur aut aere (aut nummo aureo) aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo“. Später wurden auch andere Hort- oder Einzelfunde aus dem deutschen Gebiet als sog. *taleae* betrachtet.¹⁵ Zu diesen Ansichten nahm *P. Weiershausen*¹⁶ in dem Sinne kritische Stellung, das Gewicht der sog. „currency bars“ habe in Wirklichkeit kein konstantes Umrechnungsverhältnis. Als tatsächliche Eisenbarren hält er nur die doppelpyramidischen vierkantigen Formen, die an beiden Enden zugespitzt sind. Diese Rohstoffstücke von verschiedenen Ausmaßen behalten im Grunde die Gestalt der Gußform, in die der Eisenrohstoff gegossen wurde. *P. Weiershausen* wies in seinem weiteren Artikel¹⁷ berechtigt auf die Tatsache: wenn Caesar Eisenbarren erwähnt, die auf ein bestimmtes konstantes Gewicht geprüft (und vielleicht auch signiert?) waren, erfüllen weder die englischen, noch die deutschen Funde diese Bedingungen und man kann sie daher nicht als Zahlungsmittel betrachten. Der zitierte Autor bezeichnet jedoch besonders die Funde aus Wartburg und Heiligenstadt (die ziemlich den englischen „bars“ ähneln) als Pflugscharen mit langem Griff zum Befestigen an den Pflug (die Rekonstruktion eines ähnlichen Holzpfluges aus Dobrohošť (Dabergotz) siehe bei demselben Autor, Abb. 8). Auf Grund eines Vergleiches mit ähnlichen Pflugscharen mit langem Griff (Fund von fünf Pflugscharen aus Glauberg und acht aus Gettenau)¹⁸ gelangt *P. Weierhausen* zu der Schlußfolgerung, daß sowohl die deutschen sog. „Schwurschwerter“, als auch die englischen „currency bars“ nicht *Caesar's* „*taleae ferreae*“

10. *J. Filip* l.c., 146.

11. *J. Filip*, *Keltové ve střední Evropě*, Praha 1956, 318, T. CXXI u. 412 (Benešov, o. Šurany).

12. *J. Filip*, *Keltská civilizace a její dědictví*, 171.

13. Bei *P. Weiershausen*, *Taleae ferreae*, *Mannus* 34 1942, 84—85; *idem* *Vorgeschichtliche Eisenhütten Deutschlands*, Leipzig 1939, 203 ff.

14. *Proceedings of the society of Antiquaries of London* 2. Ser. XX, 179. ff. V. XXII, 38, 337 uw. *British Museum, A Guide to the Antiquities of the Early Iron Age* (1905), 148 ff.

15. *Z. B. A. Götze*, *Die „Schwurschwerter“ der Wartburg — Taleae ferreae*, *Mannus* 1928, 139 ff.

16. *Vorgeschichtliche Eisenhütten*, 203 ff.

17. *Taleae ferreae*, *Mannus* 34 1942, 84 ff.

18. *Taleae ferreae*, Abb. 5 und 10.

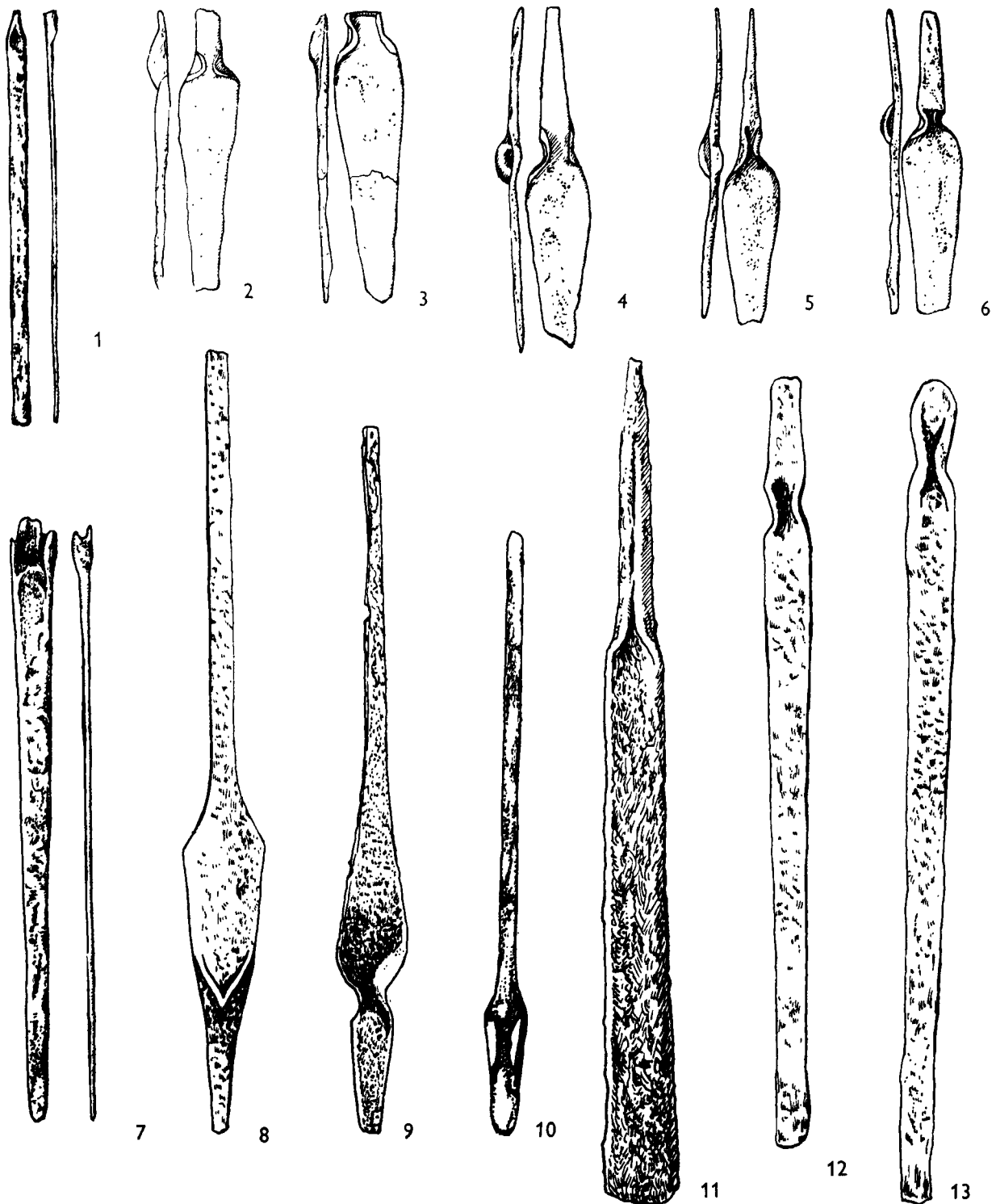

Abb. 2. Verschiedene Typen von langen Pflugscharen und ihren Symbolen aus der Latène- und römischen Kaiserzeit. 1, 7, 12, 13 Funde aus England. Nach A. Götzte. 2 bis 6 Kalteiche. Nach H. Behaghel. 8 Gettenau. Nach P. Weiershausen. 9 Wichdorf. 10 Glauberg. Nach P. Weiershausen. 11 Bad Nauheim. Nach H. Schönberger.

sind, sondern eiserne lange, schlanke Pflugscharen, mit einer Vorrichtung zum Befestigen (Abb. 1, unten).

In diesem Zusammenhang ist auch der von *H. Behaghel*¹⁹ Abb. 1, publizierte Depotfund von landwirtschaftlichen und anderen Geräten aus dem späten keltischen Zeitabschnitt in Kalteiche

19. Die Eisenzeit im Raume des Rechtsrheinischen Schiefergebirges, 1949, Abb. 39.

(Dillkreis) in Deutschland erwähnenswert, wo außer Sensen, Sicheln und anderen Gegenständen auch Bruchstücke von langen pflugartigen Geräten vorkommen, die in ihrer Form den Geräten aus Wichdorf ähneln.²⁰ Durch etwas andere Formen zeichnen sich die Geräte aus dem Hortfund von Bad Nauheim, Bez. Friedberg²¹ aus, wo außer anderen landwirtschaftlichen Geräten, wie Sensen, großen Schnittmessern und Äxten auch fünf fast 50 cm lange eiserne Gegenstände vorkamen; nach den Begleitfunden (Geräte) und ihren Formen zu schließen, sind sie keine sog. „Schwertbarren“, sondern man kann sie als schmale Pflugscharen mit langen Tüllen zum Befestigen an den Pflug betrachten, von einem ähnlichen Typus wie der oben zitierte Fund aus Dobrohošť (Dabergotz).

Diese Pflugschartypen nähern sich durch ihre Form tatsächlich den schmalen und langen englischen „bars“. Man kann nicht mit *Weiershausen's* Schlußfolgerungen übereinstimmen, alle diese, in einer so großen Menge vorkommenden Gegenstände, als wirkliche landwirtschaftliche Geräte — Pflugscharen zu betrachten. Nach den Rudimenten der Befestigungsvorrichtung, die auf diesen vorkommt, können sie eher als massenhaft hergestellte symbolische *Nachbildungen* wirklicher eiserner flacher stangenförmiger Pflugscharen angesprochen werden, die Bestandteile der Pflüge waren und die offensichtlich die ursprünglichen hölzernen Pflugscharen ersetzten. Derartige hölzerne Pflugmesser oder Pflugscharen wurden zum Beispiel in Milton Loch Cranog²² in Schottland oder direkt mit einem Holzpflug aus der vorrömischen Zeit im dänischen Döstrup in Jütland gefunden. Auch die Tatsache kann nicht übergangen werden, daß zum Beispiel in England oder auf den Hebriden zum Bodenumbrechen der sog. caschrom,²³ ein langes stangenförmiges Gerät benützt wurde, an dem stumpfwinkelig ein langer gebogener Griff befestigt war. Auf diesen stützte sich der Bauer und auf die „Pflugschar“ mußte er treten.

Wie uns die angeführten Belege zeigen, wären also die sog. „Schwurschwerter“ der deutschen Literatur und die schweizerischen sog. saumons d'épée entweder als tatsächliche langgezogene und flache keltische Pflugscharen oder in einigen Fällen als deren stilisierte Nachbildungen zu betrachten. Diese erwähnten flachen Pflugscharen sind von einem anderen Typus als die im römischen und keltischen Milieu vorkommenden breiten Pflugscharen, mit entwickelten Lappen zum Befestigen, wie wir ähnliche aus späteren großmährischen Funden kennen. In englischen Depots werden massenhaft hergestellte Formen von stangenförmigen Pflugscharen (einige von den Funden können wirkliche Pflugscharen sein), die sog. „currency bars“ der englischen Literatur gefunden. Da sie keine Gewichtsbezeichnung tragen (im Sinne von *Caesar's* Erwähnung „examinatis pro nummo“) und das Gewicht der einzelnen Stücke unterschiedlich ist, können sie nicht als „taleae ferreae“, mit dem Wert eines Zahlungsmittels, angesehen werden.

Der Grund ihrer massenhaften Herstellung als Symbole landwirtschaftlicher Geräte liegt eher in den Bedürfnissen des Agrarkultes. Sollten diese Eisenstücke einen Zahlungs- oder Tauschwert haben, würden sie zweifellos nicht in einer so enormen Menge erhalten geblieben sein. Bei einigen Fällen konnte eine sorgfältige Deponierung festgestellt werden, wie zum Beispiel in Malvern (Worcestershire), wo ca. 150 Stück gebündelt und mit Steinen überdeckt waren. Zwischen zwei Steinen befand sich auch der Fund aus Ashburton (Devon).²⁴ In Bourton-on-the Water wurden 147 Stück in einer Holzkiste deponiert (den Grund dafür können wir in einer pietätvollen Opferung zu Ehren der Erde sehen, offensichtlich um eine gute Ernte und die Gunst der Götter zu erbitten). (Abb. 2.)

Einige votive Depotfunde von Geräten, besonders von Äxten, die wir schon aus der vorkeltischen Zeit²⁵ kennen, hängen zweifellos mit Opfergepflogenheiten des Agrarkultes zusammen, der bereits seit alten Zeiten eine bedeutende Rolle bei fast allen indoeuropäischen Völkern spielte. Nicht

20. P. *Weiershausen*, Taleae ferreae, Abb. 4.

21. H. *Schönberger*, Die Spätlatènezeit in der Wetterau, Saalburg Jhb. XI 1952, Taf. 31 C.

22. A. *Fenton*, Early and traditional cultivating implements in Scotland, Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, 1962/63, XCVI, Abb. 3.

23. E. C. *Curwen*, Prehistoric Agriculture in Britain, 1927 I, 261, pl. I.

24. Nach A. *Götze*, l.c., 142.

25. ERV II, B—D, s. 362 ff. s. v. Depotfund.

nur in der griechischen und römischen, sondern auch in der keltischen Mythologie kommt die Gestalt des Königs „Pflügers“ vor. So hatte zum Beispiel der keltische Held Eochid den Beinamen Airem, d. h. Pflüger. Ein anderer königlicher Held war Ameothon, was ein Synonym für Pflüger,

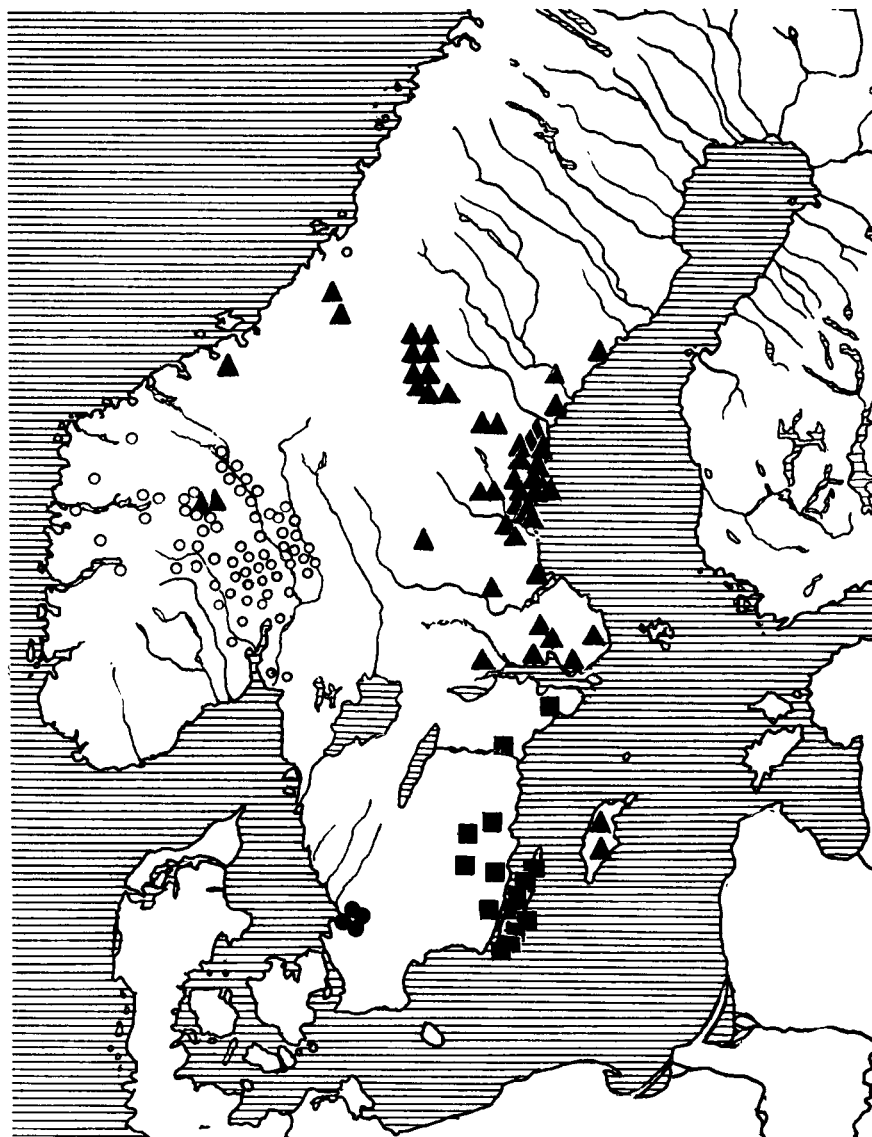

Abb. 3. Verbreitung von Opfersymbolen und eiserner Werkzeuge in Schweden und Norwegen — wikingerzeitlich. Nach J. Nihlén. Legende: Dreieck = Symbole in Spaten und Pflugscharenform. Viereck = Symbole in Sensenform. Voller Ring = Gußstücke. Hohler Ring = Symbole in Form von Rodenäxten.

Bauer ist. Der mythische König Tuatha dé Dannan nannte sich auch Mac Gecht, d. h. „Sohn des Pfluges“.²⁶ Die keltischen Hortfunde von Pflugscharen kann man also nicht nur als Arbeitsgeräte betrachten, sondern im übertragenen Sinne als Opfergaben, d. h. die rituale Deponierung der Pflugscharensymbole in der Erde sollte den opfernden eine gute Ernte, also genügend Nahrung sichern.

Ein sehr charakteristischer Fund dieser Art sind jedoch die norwegischen und vor allem die schwedischen grob geschmiedeten, zur Arbeit unbrauchbaren Eisenstücke in Form von Äxten,

26. Z. B. Z. *Kalandra*, České pohanství, Praha 1947, 364; hier auch weitere Literatur angeführt.

Pflugscharen mit Lappen, Sensen und Spaten. Wollen wir die Funktion dieser Gegenstände auslegen, müssen wir uns jedoch mit der schwerwiegenden Frage der nordischen und großmährischen Hortfunde der sog. Axtbarren befassen. Mit dieser Problematik beschäftigte sich in letzter Zeit *R. Pleiner*.²⁷ Nach einer sorgfältigen Analyse der heimischen großmährischen Funde (er vergleicht das Vorkommen ähnlicher Formen im nordischen Milieu), kam er zu der Schlußfolgerung, daß die sog. Axtbarren „ein typisches Beispiel eines eisernen Zahlungsmittels sind, das zugleich einen symbolischen und einen Nutzwert hat. Ihre Entstehung und Verwendung müssen wir als eine gesetzmäßige Phase in der Entwicklung des Tauschhandels betrachten, und zwar als eine entwickelte, die unmittelbar dem Beginn der Geld-(Münzen)-Wirtschaftsform vorangeht.“²⁸ Bei dieser Beurteilung stützte er sich damals, wie die Mehrzahl unserer Forscher, auf *H. Ohlhaver's* im Jahre 1939 ausgesprochene Voraussetzung,²⁹ der versuchte, die mährischen Funde als Barren zu bewerten. Einen ähnlichen Gedanken sprach für die nordischen Funde bereits viel früher (im Jahre 1918) *J. Petersen*³⁰ und später *J. Nihlén*³¹ aus (Abb. 3). Vor dem Erscheinen der Arbeit *R. Pleiner's* war ich ebenso, wie die meisten unserer Forscher, der Ansicht, es handle sich bei den Axtbarren um Halbfabrikate oder um Zahlungsmittel.³² Weiter möchte ich jedoch zeigen, daß man die sog. Axtbarren nicht getrennt bewerten kann, sondern einzig und allein im Zusammenhang mit anderen Depotfunden von eisernen Gegenständen (Abb. 4). So ersteht die Notwendigkeit, die auffallende Ähnlichkeit der nordischen und großmährischen Funde zu begründen versuchen.

Will man die Genesis der sog. Axtbarren auslegen, ist es gewiß richtig, die slawischen axtförmigen Gegenstände von der Form der altmährischen schmalen und langgestreckten Axt mit Dorn abzuleiten. Ihre Entstehung kann man nach *J. Eisner*³³ bis zu den Schmiedeerzeugnissen aus römischen Provinzen verfolgen, die auch in Form des sächsischen Typus (der römischen Kaiserzeit) nachgebildet wurden. Nach Feststellung desselben Autors kommen landwirtschaftliche Geräte, weiter Werkzeuge und *Depotfunde* bereits seit dem 4. Jh. u. Z. im Odergebiet vor.³⁴ Wir können ganz den Folgerungen des Autors von dem hohen Niveau des Schmiedehandwerkes schon in der alten Burgwallzeit zustimmen, dessen Erzeugungsart an römische Traditionen knüpft. Diese Kontinuität kann bis zu den Produktionstraditionen der keltischen Kultur verfolgt werden. Wiederum muß an Funde keltischer Eisenerzeugnisse, die am Rande der keltischen mitteleuropäischen Oikumäne vorkommen, und an votive Miniaturäxte erinnert werden.

Im Zusammenhang mit den oben angeführten Formen der sog. Axtbarren ist vor allem die Form der schmalen und langen Äxte sehr bemerkenswert, die zum Beispiel aus Funden in Mutěnice, Ivanovice na Hané, Rudimov, Držkovice, Vrbka, Devínska Nová Ves, Kvasice, Žitavská Tůň usw. bekannt sind (Abb. 5).³⁵ Bei dem Fund aus Mutěnice erwog man einmal von Äxten, ein anderesmal von sog. Axtbarren.³⁶ Gerade diese altertümlichen Axtförmigkeiten könnten eventuell noch als Attribute und Geräte des Kultes ausgelegt werden, die ihre bedeutende Funktion bei magischen Zeremonien hatten, zum Beispiel beim Einschnitzen liegender Kreuze.³⁷ Für diese Schutzzeichen, mit dem jedes Holzhaus versehen werden sollte, sind eine Menge von alten ethnographischen und archäologisch belegten Analogien bekannt.³⁸ Die meisten von unseren sowie

27. *R. Pleiner*, Slovánské sekerovité hřivny, SlA, IX, 1961, Abb. 24 : 6, 7.

28. *R. Pleiner* l.c., 444.

29. Frühmittelalterliche Eisenbarren aus Staré Město in Mähren, Germania 23 1939, 119—122.

30. Jernbarren, Oldtiden VII 1918, 171—186.

31. Äldre järntillverkning i Sydsverige, Stockholm 1939, 78—121.

32. *B. Novotný*, Nález skladu železných nástrojů na hradisku „Pohansku“ u Nejdku, Přehled výzkumů, Brno 1958, 76; *derselbe*, Výzkum velkomoravského hradiště Pohanska u Nejdku na lednickém ostrově, Pam. arch., LIV, 1963, I, 3 ff.

33. Základy kovářství v době hradištní v Československu, Slavia antiqua I, 1948, 388.

34. *J. Eisner*, Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit in der Slowakei, Altböhmen und Altmähren I 1941, 165.

35. *J. Eisner*, Základy 377.

36. *R. Pleiner*, Slovánské sekerovité hřivny, Abb. 3, 414; *J. Eisner*, Základy, Abb. 9 : 11.

37. *V. Karbusický*, Nejstarší pověsti české, Praha 1966, 128 ff.

38. Liegendes Kreuz auf dem Banner der Reitergestalt. Steingravierung Libušín.

ausländischen Forschern sind der Ansicht, der sog. Axtbarren, ob nun schon der mährische oder der nordische, wäre von der Form einer Axt abgeleitet, die neben Hauen, Schnittmessern und Sichel ein *typisches Werkzeug zum Roden war* (Abb. 6). Es muß betont werden, daß diese eisernen Gegenstände als *Symbole* auszulegen sind, durch welche die Vorstellung dieses Werkzeuges ausgedrückt wird. Diese Symbole wurden als Einzelstücke in der Erde deponiert, man fand sie auch in Gräbern, besonders aber in Kumulationen, entweder selbständig oder gemeinsam mit anderen Eisenerzeugnissen. Es ist nicht notwendig, die einzelnen Hortfunde zu beschreiben, die in letzter Zeit sorgfältig R. Pleiner bearbeitete. Allerdings müssen einige Fundumstände betont werden, die für die Auslegung ihrer Funktion eine grundsätzliche Bedeutung haben.

So zum Beispiel lag der Hortfund von 11 großen Axtsymbolen, der in Staré Město (Flur „Na valách“) im Jahre 1925 entdeckt wurde, unter grob behauenen Granit-Mühlsteinen. Bemerkenswert ist ebenfalls, daß neben zwei kleinen symbolischen Äxten eiserne Eimergriffe lagen.³⁹ Auch in unmittelbarer Nähe des ersten Hortfundes von symbolischen Äxten aus dem Burgwall bei Pobedim⁴⁰ war ein Mühlstein. Ich will nun ausführen, warum bei der Bewertung der Depots von Axtsymbolen oder sog. Axtbarren diese nicht von anderen Funden, hauptsächlich Depotfunden eiserner Erzeugnisse aus Mähren, der Slowakei, Böhmen und Schlesien getrennt behandelt werden dürfen. An der ersten eingehenden Analyse des Inhaltes dieser Hortfunde hat *J. Eisner* Verdienst.⁴¹ Später kehrten zu dieser Problematik weitere Forscher zurück, unter diesen auch *Č. Staňa*.⁴² Bei dem Depotfund von Eisengegenständen und Mühlsteinen auf dem Burgwall in Brno-Líšeň war er der Ansicht, daß „wir bei der Mehrzahl der mährisch-slowakischen Funde von Familienschätzen oder aber von Depots der Schmiede oder Händler sprechen können“.⁴³ Ein besonders interessanter Depotfund an Eisenerzeugnissen aus dem altmährischen Milieu ist die Entdeckung eines großen Komplexes, der zwischen den Fundamenten der großmährischen Kirche Nr. VIII in Mikulčice deponiert war.⁴⁴ Von 90 Gegenständen überwogen als dominierendes Element Symbole langer Äxte (sog. Axtbarren), Äxte-Werkzeuge, weiter landwirtschaftliches und anderes Gerät. Wiederum war das Depot unter zwei Mühlsteinen aus Glimmerschiefer verborgen, was sehr charakteristisch ist.⁴⁵ Da der gesamte Fund im Innenraum der Kirche vorkommt, handelt es sich zweifellos um eine absichtliche rituelle Deponierung in einem Heiligtum.

Die Deponierung kann also nicht als Versteck eines Handels-Eigentumes oder Schatzes, sondern durch kultische Gründe erklärt werden. Betrachten wir dieses Depot als ein nicht christliches Opfer in einem christlichen Heiligtum, müssen wir diesen Widerspruch als den Akt einer heidnischen Reaktion ansehen. Die logische Folge einer solchen Deutung besteht darin, den überwiegenden Teil der anderen Hortfunde von Eisenprodukten nicht als verborgene Schätze, sondern als absichtlich der Erde geopfert Symbole des Agrarkultes zu betrachten.

Eine solche Formulierung muss allerdings noch durch weitere Beweise belegt werden. Nach *Č. Staňa* kommt in 17 (heute bereits 24)⁴⁶ Hortfunden größtenteils landwirtschaftliches Gerät vor. Lange Äxte dienten auch zum Roden, also zur Herrichtung des Ackerbodens, daher muß man sie ebenfalls als Werkzeug betrachten, das mit der landwirtschaftlichen Produktion, also

39. *L. Niederle, A. Želnicius*, Zprávy SAÚ 1, 1929, 24, Abb. 8; *I. L. Červinka*, Slované a říše velkomoravská, T. XXI : 2—4.

40. *D. Toměček*, Pobedimské „Hradištia“. Nach *R. Pleiner*, Slovanské, 418.

41. *Základy kovářství* l.c.

42. Depot želez a žernovů na slovanském hradišti Staré Zámky u Líšně, Sborník ČSSA I, Brno, 1961, 110 ff, Abb. 29, 30, 31, T. XII.

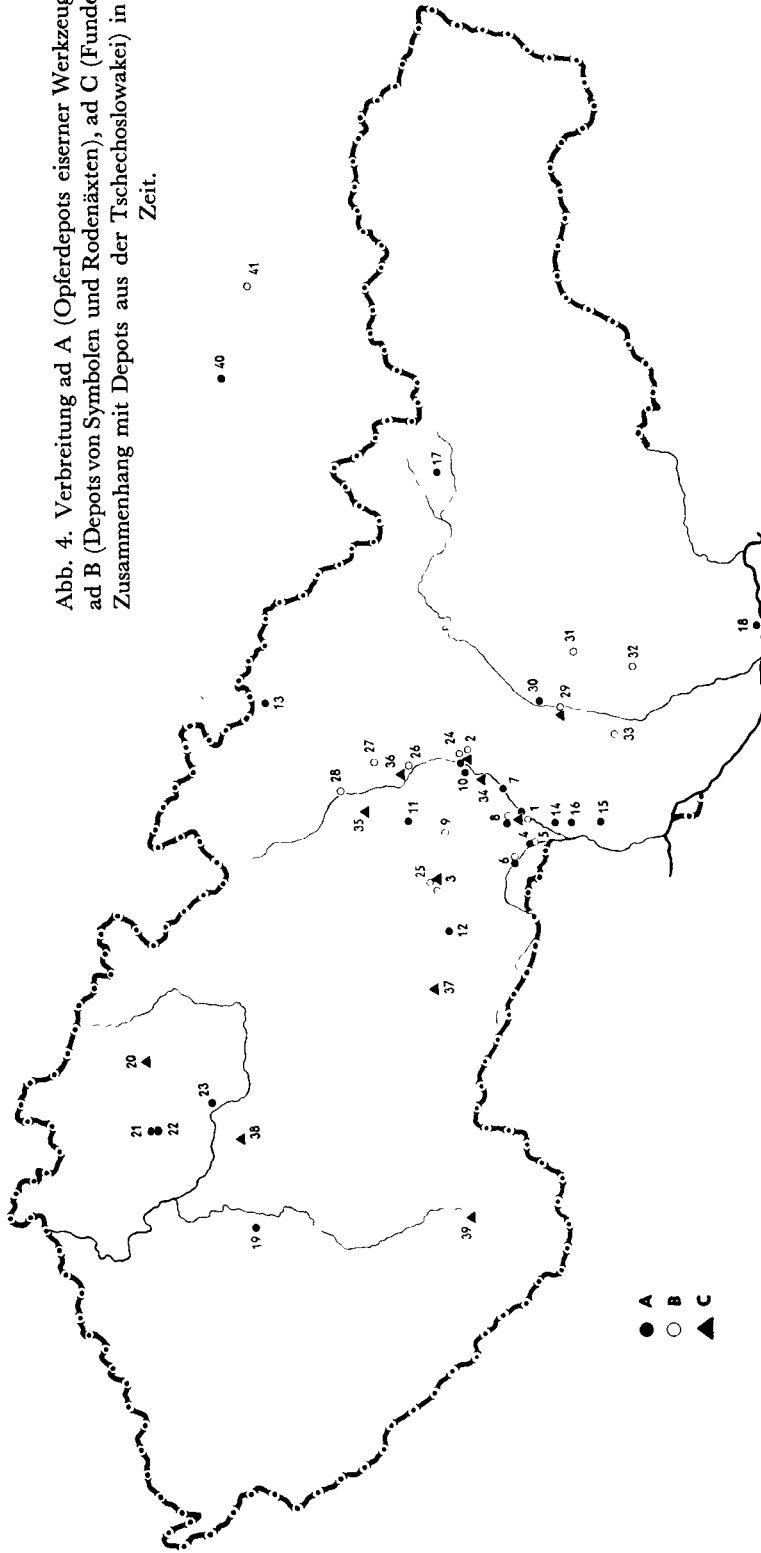
43. *Č. Staňa*, Depot, 116.

44. *J. Poulík*, Velká Morava ve světle nejnovějších archeologických objevů, Sborník, Praha 1963, 39 ff, Abb. 14 oben.

45. *J. Tejral*, Sklad železných předmětů na hradišti v Mikulčicích, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 36; *F. Graus*, Říše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura, Konferencia o veľkej Morave a byzantskej misii, Nitra 1963, 25.

46. Depot želez a žernovů, 116. Zu diesen Depots müssen noch weitere angeführt werden. Fund aus Přítluky, großes Depot aus Mikulčice, Kněžmost (Bez. Mladá Boleslav), Plužné (Bez. Mladá Boleslav), Semice (Bez. Nymburk) und Kylešovice (Bez. Opava).

Abb. 4. Verbreitung ad A (Opferdepots eiserner Werkzeuge und Erzeugnisse).
ad B (Depots von Symbolen und Rodenäxten), ad C (Funde von Mühlsteinen im
Zusammenhang mit Depots aus der Tschechoslowakei) in der großmährischen
Zeit.

A. Depots eiserner Werkzeuge und Erzeugnisse.

- Mähren: 1. Mikulčice, o. Hodonín.
2. Staré Město, o. Uh. Hradiště.
3. Brno-Líšeň, o. Brno.
4. Stará Břeclav, o. Břeclav.
5. Pohansko u Nejdku, o. Břeclav.
6. Pohansko u Nejdku, o. Břeclav.
7. Tvarožná Lhota, o. Hodonín.
8. Mutěnice, o. Hodonín.

9. Brankovice, o. Vyškov.
10. Tučapy, o. Uh. Hradiště.
11. Ivanovice na Hané, o. Vyškov.
12. Oslavany, o. Brno.
13. Opava-Kylešovice, o. Opava.
Slowakei: 14. Kúty, o. Skalica.
15. Pustatina Vrablicova, o. Malacky.
16. Moravský Ján, o. Senica.

17. Zadiel, o. Moldava nad Bodvou.
18. Žitavská Tůň, o. Stará Ďula.
Böhmen: 19. Lety u Zbraslavě, o. Praha.
20. Prachov, o. Jičín.
21. Kněžmost, o. Mladá Boleslav.
22. Plužná, o. Mladá Boleslav.
23. Semice, o. Nymburk.
Polska: 40. Mogila (Nowa Huta), o. Kraków.

B. Depots von Nachbildungen von Rodenäxten.

- Mähren: 24. Uherské Hradiště, o. Uh. Hradiště.
25. Mutěnice, o. Hodonín.
26. Vrbka, o. Kroměříž.
27. Přerov, o. Přerov.

28. Olomouc, o. Olomouc.
Slowakei: 29. Pobeďim, o. Piešťany.
30. Hrádok, o. Nové Mesto nad Váhom.
31. Bošany, o. Partizánske.

32. Nitra, o. Nitra.
33. Žilkovce, o. Hlohovec.
Polska: 41. Zawada Lanckorońska, o. Brzesko.

C. Mahlsteine im Zusammenhang mit Depots und in absichtlicher Deponierung.

- Mähren: 34. Surovín, o. Kyjov.
35. Držovice, o. Prostějov.

36. Záhlimice, o. Kroměříž.
37. Valeč, o. Hrotovice.

- Böhmen: 38. Klučov, Český Brod.
39. Litoradlice, o. Týn nad Vltavou.

sekundär auch mit dem Agrarkult eng verbunden war. Funde von Mühlsteinen,⁴⁷ oder ihren grob bearbeiteten Nachbildungen (die ja auch kein Werkzeug sein mußten, sondern dessen Symbole) hatten gewiß ihre Funktion im heidnischen Ritus. Die Mehrzahl der geopferten Gegenstände war benützt oder durch Benützung beschädigt, also zu irgendeiner Arbeit unbrauchbar, was gewiß bemerkenswert ist. Wir müssen besonders beachten, daß wir außer Erzeugnissen — Axtsymbolen, erhaltenem oder benütztem Werkzeug begehen, das seine Funktion verliert und einen ganz neuen Sinn erhält.

Wie soll jedoch die Tatsache erklärt werden, daß es im Milieu des christianisierten Großmährens in einem solchen Ausmaße zu heidnischen Opfern kommen konnte? Hier möchte ich auf ähnliche Funde weisen, die in Skandinavien vorkommen. In seiner ausführlichen Arbeit faßte schon *R. Pleiner*⁴⁸ die grundlegende Literatur zusammen, welche die nordischen Funde der sog. Barren betrifft; von mehr als 60 Fundorten waren es ungefähr 3200 Stück (Abb. 7). Nach Beobachtungen des Autors gleicht ein Typus dieser „járnbarren“, Funden aus unserem Raum, während der zweite Typus, ebenfalls als Hortfund vorkommend, mehr einer Axt ähnlich sieht.⁴⁹ Um die Auslegung ihrer Funktion entstand ein Streit.⁵⁰ In einigen Fällen kamen beide Typen auch gemeinsam vor.⁵¹ Sowohl bei dem Fund aus Mutěnice, als auch in vielen Fällen, die aus dem nordischen Milieu belegt sind, kommen außer bereits stilisierten Axtsymbolen offensichtlich auch Gegenstände vor, die man weder als „járnbarren“ noch als Werkzeug bezeichnen kann. Diese können also Schmiedestücke eines Übergangstypes, symbolische Äxte sein, die ausschließlich kultischen Handlungen dienen konnten (Abb. 8).

Aus Skandinavien kennen wir weiter eine beträchtliche Menge an Funden eiserner Schmiedestücke in stilisierter Form von Sensen, Pflugscharen und den sog. spatenförmigen Pflugscharen;⁵² sie stammen sowohl aus norwegischen, als auch aus schwedischen Fundorten (insgesamt 57) (Abb. 9).⁵³

Sowohl für unser, als auch für das nordische Milieu ist das Vorkommen von Miniaturesymbolen langer Äxte gemeinsam. Aus Mähren sind es z. B. Funde aus Staré Zámky bei Brno-Líšeň, Staré Město, besonders aber aus Mikulčice,⁵⁴ in Norwegen z. B. aus Vestre Toten-Prestergard⁵⁵.

Kleines Werkzeug war außer anderen Miniaturen bereits in Funden bei Tempeln des homerischen Griechenlandes⁵⁶ bekannt. Oben erwähnte ich Funde von symbolischen Waffen aus Hallstatt.⁵⁷ Aus der Völkerwanderungszeit stammt die bekannte Halskette aus Szilágy Somlyó in Ungarn.⁵⁸ Unter den Miniaturnachbildungen ist hier auch eine kleine Pflugschar, Pflugmesser, Axt, Hammer und weiteres Gerät aufgefädelt. Im Norden war im 9. und 10. Jh. häufig der Brauch verbreitet, aufgefädelte Miniaturen oder Anhänger in Axtform in Gräber zu legen, oder sie als Opfergabe darzubringen. Einige dieser Ketten mit Anhängern zum Beispiel aus Birka⁵⁹ u. a. in Schweden tragen Miniaturen in Form des sog. Thór Hammers, Axtsymbole, Sensensymbole usw.

Nordische Forscher, die sich mit der Frage der „Eisenbarren“ befassen, hatten und haben bis heute von ihrer Bedeutung und ihrem Zweck verschiedene Ansichten. *O. Rygh*⁶⁰ betrachtete sie

47. Ebenfalls in der Nähe des Fundes auf Pohansko bei Nejdek lagen in der Erde Mühlsteine. Ein weiterer befand sich im Wall.

48. *Slovanské sekerovité hřivny*, 444 ff.

49. *R. Pleiner* l.c., Abb. 19/10.

50. *G. F. Heiberg*, *Jernbarrer og redskaper*, *Oldtiden* X 1923, 59 ff.

51. *T. H. Dannevig*, *Blesterbrug og myrjern*, Oslo 1946, 164, Abb. 84; *J. Petersen*, *Jernbarrer II*, *Oldtiden* X 1932, 71 ff.

52. *R. Pleiner*, *Slovanské*, Abb. 24, 24 : 10, 11. Abb. 24 : 6, 10, 11.

53. *J. Nihlén*, *Äldre järntillverkning*, 78—121.

54. *R. Pleiner*, *Slovanské*, Abb. 5 : 1, 2, 3, 4—6.

55. *T. H. Dannevig*, *Blesterbruk*, 194, Abb. 84e; *R. Pleiner*, *Slovanské*, Abb. 9 : 7.

56. *K. Furtwängler*, *Olympia*, *Ergebnisse* IV, l.c.

57. Siehe Anm. 6.

58. *J. Hampel*, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn* III, T. 14.

59. *H. Arberman*, *Birka I*, *Die Gräber*, Stockholm 1943, Abb. 106 : 4; Abb. 108 : 3; *Birgit Arrhenius*, *Vikingatida miniatyrer*, Tor 1961, VII, 139 ff, Abb. 5, 6, 7.

60. *Norske Oldsager*, Kristiania, 1885, 66.

als Webergewichte. Nach *J. Petersens*⁶¹ Schlußfolgerungen sind es eiserne Barren, Halbfabrikate und Rohstoffformen. *G. F. Heiberg*⁶² sah in einigen Werkzeug. *T. D. Hauge* zeigte anschaulich, daß die nordischen großen sowie kleinen Symbole von langen und schlanken Hammeräxten (Bleggøkser) abgeleitet sind. Dieses Werkzeug diente besonders zum Fällen der Bäume. In dem waldigen Skandinavien war das zweifellos eines der meist verbreiteten Werkzeuge, typisch gerade für die Rodung, die — wenn auch nicht in einem so großen Ausmaße wie im Norden — ebenfalls im vorgroßmährischen Milieu dem Zweifelder- und später dem noch entwickelteren Dreifeldersystem der Bodenbebauung voranging. Die lange, schmale Hammeraxt hatte offensichtlich mehrere Benützungarten und konnte nicht nur zum Fällen der Bäume, sondern auch zum Zerkleinern verbrannter Holzstücke dienen, die mit dem umgegrabenen Boden vermischt wurden. Die Hammeraxt verlor zwar durch die sich ständig entfaltende Herstellung von weiteren Typen landwirtschaftlichen Gerätes, d. h. besonders der Pflugschar, des Pflugmessers (sowie vollkommeneren Axtformen — z. B. mährische Bartaxt) und durch den Übergang zum Zweifeldersystem ihre ursprüngliche Funktion, aber es wurden weiterhin traditionsgemäß (die Genesis ihrer Form kann von bronzenen Werkzeugen bis zu Steinerzeugnissen verfolgt werden) sowohl im altmährischen, als auch im nordischen Milieu, offensichtlich unabhängig voneinander, ihre symbolischen Nachbildungen in grossen Serien für Opferzwecke hergestellt.

Im wesentlich fruchtbareren Schweden verbreitete sich die Symbolik der gänzlich funktionslosen und ausschliesslich kultischen Zwecken bestimmten Nachbildungen von Spaten, Pflugscharen und Sensen. Indem ich auch die nordischen Depots der eisernen Symbole landwirtschaftlicher und der mit der Landwirtschaft zusammenhängenden Geräte als absichtlich und ritual vergrabene Opfergaben betrachte, stützte ich mich mit meiner Annahme auf erhaltene nordische schriftliche Berichte — die wikingischen Sagen.

Wie bereits früher angeführt wurde, äußerte sich die nordgermanische heidnische „Religion“ überwiegend in ritualen und kultischen Handlungen. Nach *F. Graus*⁶³ begann im 9. Jh. die Christianisierung der normannischen, wikingischen Gesellschaft von „oben“ und zwar häufig mit offener Gewalt. Die Kirche mußte, vor allem auf dem Lande, die heidnischen Bräuche tolerieren und so lebten diese mit neuen christlichen Vorstellungen, oft in Form eines ausgesprochenen Synkretismus nebeneinander weiter.⁶⁴ Am markantesten äußerten sich jedoch die heidnischen Gepflogenheiten in unfruchtbaren Jahren. So wurde z. B. bei einer Hungersnot nach der Ynglingasage im ersten Jahr ein Ochse, im zweiten Jahr ein Mensch und im dritten sogar eine hohe Persönlichkeit — der König selbst geopfert.⁶⁵ Eine Mißernte schrieb man der Rache der heidnischen Götter zu. Um eine gute Ernte zu erbitten, opferte man Getreide, um eine glückliche Schifffahrt zu sichern, wurden Miniaturschiffe dargebracht.⁶⁶ Derartige Mißernten sind auch direkt in schriftlichen Quellen belegt. In Norwegen z. B. werden sie im Jahre 892 und weiter in den Jahren 961—965 vermerkt.⁶⁷ Die Schuld sprach man König Harald Graafeld und seinem Bruder zu, die in England das Christentum annahmen und sich so gegenüber den heidnischen Göttern feindselig verhielten. Dagegen war im ersten Regierungsjahr, unter dem Heiden Hakon Jarl, die Ernte ungewöhnlich gut. In den Jahren 1020—22 unter Olaf dem Heiligen brach wiederum eine Mißernte aus. Sie wurde seinen Bemühungen um die Einführung des Christentums zugeschrieben.⁶⁸ Für unser Thema ist jedoch der Kult des Gottes Thór besonders bemerkenswert. Er war haupt-

61. Jernbarrer . . . l.c.

62. Blesterbrug, . . . l.c. Abb. 83 u. 84; *J. Petersen*, Jernbarrer, Abb. 1 u. 7.

63. *F. Graus*, Volk, Herrscher, 145 u. 147.

64. *F. Graus*, Volk, Herrscher, 169.

65. Reallexikon d. germ. Altertumskunde, III. S. v. „Opfer“, 369. Ähnliche Vorstellungen sind auch aus dem Merowingereich und bei den Irländern bekannt (*F. Graus*, Volk. . . l.c., 328).

66. Reallexikon d. germ. Altertumskunde l.c., I. S. v. „Ackerbau“, 30 ff. Ähnliche Opfersymbole waren zweifellos auch die Funde aus Gdańsk. Pam. arch. LVII, 1966, 678, Anm. 4.

67. Reallex. d. Germ. Altertumskunde 369.

68. Ähnliche Beispiele aus anderen Gebieten sind mehrere. Aus dem Ende des 7. und der ersten Hälfte des 8. Jh. stammt ein Bericht, daß die heidnische Bevölkerung von Ponthieu in Frankreich zwei iroschottische Mönche verdächtigte sie seien Dämonen und wollen der Ernte schaden. *F. Graus*, Volk. . . l.c., 158, Anm. 102.

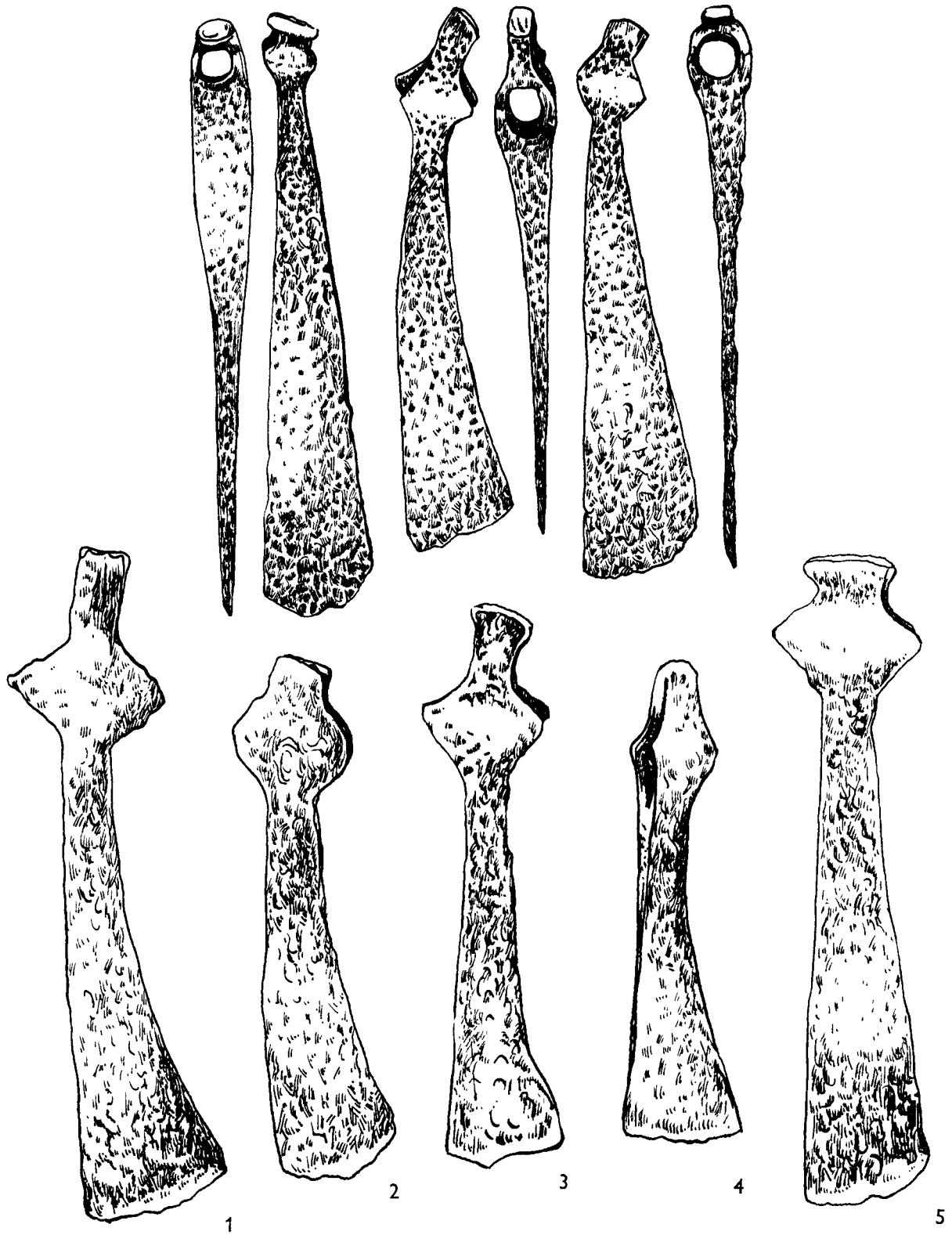

Abb. 5. Oben: Altmährische Rodenäxte aus Mutěnice (Mähren). Unten: Rodenäxte als Vorlagen für Opfersymbole. 1 Ivanovice na Hané. 2 Rudimov. 3 Držkovice. 4 Vrbka. 5 Devínska Nová Ves. Nach R. Pleiner.

sächlich bei den Nordgermanen der höchste Gott, der über das Wetter und die Feldernte herrschte; er wurde also von der bäuerlichen Bevölkerung verehrt. Nach dem Bericht von Adam aus Bremen, verlieh dieser Gott die Ernte nur durch Vermittlung seines *Hammers*, der gleichzeitig das Zeichen

der *Fruchtbarkeit* war.⁶⁹ Einige Typen der nordischen schlanken, langen, herrlich verzierten Hammeräxte (hammaraxt) als ausgesprochen kultische Geräte, sind ohne Zweifel Synonyme für die sog. Thór-Hämmer. Bei der großen Verbreitung des bäuerlichen Thór-Kultes muß die Möglichkeit in Betracht gezogen werden, daß gerade in unfruchtbaren Jahren dem Gotte Thór geopfert wurde, d. h. man deponierte in die Erde Symbole von Äxten, Hämmern, sog. Axtbarren um so die Getreideernte, also die Hauptnahrung zu erbitten. Bei der örtlichen Mannigfaltigkeit der kultischen Symbolik konnten dann zu diesem Zweck auch Nachbildungen von anderen Typen landwirtschaftlichen Gerätes der Erde geopfert worden sein. Nach der nordischen Ynglingasage war der Glaube verbreitet, es wäre erlaubt, in die Vallhölla all das zu nehmen, was eingegraben wurde.⁷⁰ Mit diesem Bericht kann zweifellos das große Vorkommen von nordischen Funden in Sümpfen und Feldern verbunden werden.

Nicht nur im Norden, sondern auch anderswo in Europa sind die heidnischen Kultstätten von der Kirche eingeweiht worden, aber alte, vorchristliche Bräuche lebten besonders dort weiter, wo Heiden und auch Christen von denselben Vorstellungen beherrscht waren, daß die überirdischen guten und schlechten Kräfte ununterbrochen in das Geschehen eingreifen und direkt den Verlauf und den Stand der Ernte beherrschen.⁷¹

Die auffallende Ähnlichkeit zwischen den nordischen Funden der symbolischen Axthämmer und den Symbolen aus Altmähren haben schon mehrere Autoren bemerkt. *H. Ohlhaver*⁷² wies auf die Übereinstimmung der Formen bei diesen Gegenständen, die ungefähr aus einem gleichen zeitlichen Horizont stammen. Mit seiner Annahme die Eisenbarren wären irgendein Zahlungsmittel, neigte er zu *Petersen's* Schlußfolgerungen, die dieser über die nordischen Funde äußerte und beeinflusste so die Deduktion der Mehrzahl weiterer Forscher. Wie bereits erwähnt wurde, führte den letzten eingehenden Vergleich zwischen normannischen und großmährischen Funden *R. Pleiner* durch (Abb. 10), der sich gleichfalls *Ohlhaver's* Schlußfolgerungen anschloß, daß es nämlich „sehr schwierig ist von einer zeitlichen, kulturellen, Handels- oder genetischen Beziehung der mährischen und skandinavischen Barren zu erwägen“.⁷³ Auch sind ähnliche Funde, wie darauf der Autor hinwies, aus dem Zentralgebiet Polens, Deutschlands, Dänemarks und Schwedens nicht bekannt; folglich konnte also zwischen der altmährischen und der nordischen Region kein Handel bestehen. Trotzdem die Datierung der nordischen Funde schwierig ist, läßt *Pleiner* doch eine annähernde Gleichzeitigkeit der Funde aus unserem Gebiet mit den norwegischen zu. (Ende des 7. bis Mitte des 10. Jh.). Die Gepflogenheit Hortfunde einzugraben, hat weit ältere Wurzeln, wie uns frühe Funde aus dem schlesischen und böhmischen Milieu zeigen (wie oben angeführt wurde), die man bereits nach der Genesis der Formen bei einigen Werkzeugen — wie schließlich schon *J. Filip*⁷⁴ und *J. Eisner*⁷⁵ betonten — von der römischen Kaiserzeit bis in die Latène Kultur verfolgen kann. Der Kult von Opfergaben eiserner und anderer Erzeugnisse, die in großen Mengen dargebracht wurden, war bei den Kelten sehr verbreitet. Für unser Thema ist es wichtig, die Opferstätten im Westen (La Tène, Port Nidau, Chalon, Kappel, Anglesye usw.), die alle möglichen Metallerzeugnisse enthalten, mit den ostkeltischen Depots zu vergleichen, wo besonders landwirtschaftliches Gerät überwiegt (Äxte, Messer, Pfiemen, Sensen, Pflugscharen, Pflugmesser usw. in dem Fund aus Starý Kolín in Böhmen;⁷⁶ 13 latènezeitliche Sensen aus dem Oppidum am Hostein;⁷⁷ Handwerks- und landwirtschaftliches Gerät im Depot

69. Reallexikon d. germ. Vorgeschichte, l.c. IV, s. v. „Thor“, 323. Hier ist eine weitere Literaturangabe Fritzner's Wörterbuch, Schlagwort „Hammar“.

70. Reallex. d. Vorg. II s. v., „Depotfund“ § I, 5, 363.

71. *F. Graus*, Volk, Herrscher, 188.

72. Frühmittelalterliche Eisenbarren aus Staré Město, Germania 23, 1939, 11 ff.

73. Slovanské sekerovitě . . . l.c., 431.

74. *J. Filip*, Hospodářský stav českých zemí na rozhraní letopočtu, OP XIII 1946, 22—26.

75. *J. Eisner*, Základy, 368, 373, 375, 376, 389.

76. *J. Filip*, Hospodářský stav, 24—25, Abb. 1 a 2.

77. *J. Skutil*, Z pravěku Hostýna, Valašské Meziříčí 1940.

aus Wyciaza in der Krakauer Gegend).⁷⁸ Im Gegensatz zu *Pleiner's* Ansicht⁷⁹ (er erwähnt ebenfalls 8 Eisendepots mit Sensen, Sägen und anderem Gerät, die auf dem dakischen Oppidum Gradista Muncelului in Rumänien⁸⁰ entdeckt wurden), der in diesen Funden das Eigentum von Handwerkern oder Kaufleuten sieht, bin ich der Meinung, es handle sich um Äußerungen ähnlicher kultischer Gepflogenheiten, die in der ganzen keltischen Umwelt verbreitet waren, nur widerspiegelt sich zum Unterschied von diesen in ihrem Inhalt deutlicher der Anteil des bäuerlichen Bevölkerungsteiles.

Ähnlich wie bei den Kelten waren Depots mit votiven Opfern sowohl bei den nordischen Germanen (große Depots aus Thorsberg, Nydam und Vimose), alles auch in den westlichen germanischen Provinzen üblich.⁸¹ In England wurden sie häufig in Kesseln deponiert (Carlingwark,

Abb. 6. Arbeit mit dem Pflug und Rodenaxt. Zeichnung aus der Handschrift von Monte Cassino (um 1023).

Eckford, Blackburn Hill). Aus dem mitteleuropäischen Milieu nördlich der Donau (also außerhalb der Grenze der römischen Provinzen) sind vorläufig nur wenige und mit einer geringen Anzahl von Gegenständen bekannt. Ein Beleg ihrer Existenz kann jedoch *I. Peškař's*⁸² Fund aus Blučina in Mähren sein. Bei einer Siedlungsgrabung deckte er dort außerhalb eines Siedlungsobjektes ein kleines Depot von eisernen Gegenständen, aus dem 3. Jh. u. Z. ab, das in einem Bronzegefäß lag. Nach der liebenswürdigen Mitteilung des Autors der Grabung, konnte außer anderen Gegenständen aus den Bruchstücken auch eine Sense rekonstruiert werden.

Zur mährisch-schlesischen Region gehört schon seit der Latène-Zeit die sich entfaltende Eisenerzeugung im oberen Odergebiet. Bereits seit dieser Zeit kommen hier eingegrabene Hortfunde mit landwirtschaftlichem und handwerklichem Gerät (z. B. Wyciaze in der Krakauer Gegend)⁸³ vor. In die slawische Zeit gehören auch Depots mit überwiegend landwirtschaftlichem Werkzeug, das in Südpolen in Mogiła bei Nowa Huta entdeckt wurde.⁸⁴

Es muß ebenfalls auf die engen Zusammenhänge der Eisenverhüttung und der Schmiedekunst mit magischen Handlungen gewiesen werden. Schon seit ältesten Zeiten war diese spezialisierte Produktion sowohl bei den Griechen, Römern und Kelten, als auch bei den Slawen und Germanen mit dem Feuerkult und mit Opfern an Gottheiten verschiedener Namen verknüpft (Héphäi-

78. *S. Buratynski*, Zespól narzędzi żelaznych z okresu latenskiego (I. w. przed n.e.), PA IX, 345—352.

79. *Staré evropské kovárství*, Praha 1932, 93.

80. *C. Daicoviciu et alii*, Santierul Gradistea Muncelului, Studii si cercetari de istorie veche IV, 1953, 153—219, Abb. 19—22.

81. (Thorsberg, Nydam, Vimose). *A. Goetze*, Depotfund von Eisengeräten aus frühromischer Zeit von Körner, ZfE 1900, 211—14; *S. Piggott*, Three Metal-Work Hoards of the Roman Period from Southern Scotland, Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, Edinburgh 1955, 1—50.

82. Sídliště v trati „Spodní Kolberky“ u Blučiny. Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, Nach Mitteilung von *I. Peškař*.

83. *S. Buratynski*, Zespól narzędzi . . . l.c.; *J. Piaskowski*, Wyroby żelazne hutników w rejonie Gór Świętokrzyskich w I—IV wieku, Przegląd Techniczny LXXXI, 1960, 24 ff.

84. *W. Hensel*, La naissance de la Pologne 1966, 58, Abb. 36.

stos, Vulkanus, Wodan, Svarog). Nach *R. Pleiner*⁸⁵ hielten die Hüttenarbeiter und die Schmiede sowie ihre Helfer ihr Herstellungsverfahren streng geheim. Der Besitz der Werkzeuge war ursprünglich eng mit der Person verknüpft, die mit diesen arbeitete; sie wurden allgemein, aber hauptsächlich nach dem Tode des Besitzers, als Eigentum der Gottheit angesehen. Für diese Tatsache sprechen übrigens Funde von Schmiede- und handwerklichem Gerät in Gräbern (z. B. aus dem Ende des 4. Jh. das Grab in Czongrád an der Theiss,⁸⁶ aus der Völkerwanderungszeit das Grab in Mezöbánd in Rumänien und Gräber der Metallschläger aus Poysdorf in Österreich⁸⁷ und Brno, Kotlářská ulice).⁸⁸ Der Glaube, den Verstorbenen müsse sein Werkzeug in das Grab begleiten, war besonders in Skandinavien verbreitet, wo diesen heidnischen Bestattungsritus *J. Petersen*⁸⁹ durch eine Statistik bei 375 bestatteten Personen feststellte.

Daß sich ähnliche Gepflogenheiten nicht nur auf ein bestimmtes Gebiet beschränkten, belegen die Entdeckungen von Schmiedewerkzeug in einigen russischen Hügelgräbern (z. B. Podobolotje und Redikar).⁹⁰ Aus dem Gebiet der alten Ruß ist ebenfalls ein bemerkenswertes Depot bekannt, offensichtlich ein Opferdepot mit 22 Pflugscharen und einer Menge von anderen landwirtschaftlichen Geräten, weiter dann z. B. der Hortfund von Pflugscharen aus Gallis-Lovačka bei Mukačevo.⁹¹

*K. Langenheim*⁹² beschrieb den schlesischen Hortfund von Sicheln, Sensen und Pflugmessern als ein eigenartig angelegtes Depot, wo die geraden Eisenstücke senkrecht zu beiden Seiten der liegenden Sense und Sicheln in den Boden gesteckt waren. Bemerkenswert ist in diesem Zusammenhang die Entdeckung von einigen Handvoll Wicken und Erbsen unter dem Depot. Er schloß daraus auf eine absichtliche Opferdarbringung zur Ehrung der Fruchtbarkeits- und Erntegottheit. *J. Eisner*⁹³ war einer unserer Forscher, der außer anderen Gründen, in den Depotfunden von Eisengegenständen eine kultische Bedeutung sah. (So belegt die absichtliche rituale Deponierung z. B. der bekannte Fund aus Lety⁹⁴ bei Dobřichovice in Böhmen, der in Kupferkesseln lag, die in einer kleineren Grube standen und mit Steinen umgeben waren). Auch *R. Turek*⁹⁵ stimmte mit diesem überein und verband und begründete mit ritualen Gepflogenheiten die Depots eiserner Geräte im Elbesandsteingebirge. *Č. Staňa*⁹⁶ wies richtig auf die Tatsache, daß die Mehrzahl der bisher bei Grabungen festgestellten Eisendepots von Stellen außerhalb der befestigten Burgwälle, d. h. aus offenen Siedlungen bäuerlichen Charakters stammt. Die Ursache der Entstehung der mit Wällen umfriedeten Räume, der typischen slawischen Burgwälle, ist eine sehr komplizierte Frage und ihre Problematik fällt nicht in den Rahmen dieser Erwägungen. Es kann jedoch gefolgert werden, daß ihre Gründung von einem Zeremoniell mit kultischen Opfern begleitet war. Unumstritten sind gerade die häufigen Funde von Axtsymbolen, die im Wallkörper oder seiner nächsten Umgebung, ob sie nun schon einzeln oder in Depots vorkommen. Der ursprüngliche Zweck, Befestigungen im Gebiete Altmährens zu gründen, geht offensichtlich aus dem Bedürfnis hervor, nicht nur die Angehörigen des Stammes, sondern, wie ihre Ausdehnung zeigt, auch ihren wertvollsten gemeinsamen Besitz, d. h. Rinder und Pferde zu schützen. Diese waren im Falle eines Angriffes ein wertvoller Raub. Als typisches Beispiel einer Befestigung, die der Landbevölkerung Schutz gewähren sollte, ist der Burgwall bei Pobedim.⁹⁷ In seinem Umkreis fand man

85. *Staré cvropské kovářství . . .* l.c., 185.

86. *M. Párducz*, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn, AAH 11, 1959, 371 ff.

87. *H. Ohlhaver*, Der germanische Schmied und seine Werkzeuge, Leipzig 1929, 127, T. 14.

88. *H. Ohlhaver* l.c. 124—125.

89. *Vikingetidene redskaper*, Oslo 1951.

90. *B. A. Rybakov*, Remeslo drevnej Rusi, Izd., AN SSSR Moskva 1948, 94—95, Abb. 13; I. A. Lunegov, Redikanskij mogilnik, K. S. 57 1956, 126.

91. *M. J. Brajčevskij*, Antskij period v istorii vschidnich Slovan.

92. Ein Sammelfund wandalischer Ackergeräte der Völkerwanderungszeit, Altschlesische Blätter 12 1937, 122 ff. Abb. 1.

93. *Základy . . .* l.c. 372.

94. *F. C. Friedrich*, Staroslovanský hromadný nález v Letech u Dobřichovic, OP XIII 1946, 39 ff.

95. *Prachovské skály na úsvitě dějin*, Praha 1946, 148—153.

96. *Depot želez . . .* l.c. 117.

97. *D. Bialeková*, Výskum slovanského hradiska v Pobedime v rokoch 1959—1962, AR XV 1963, 349 ff.

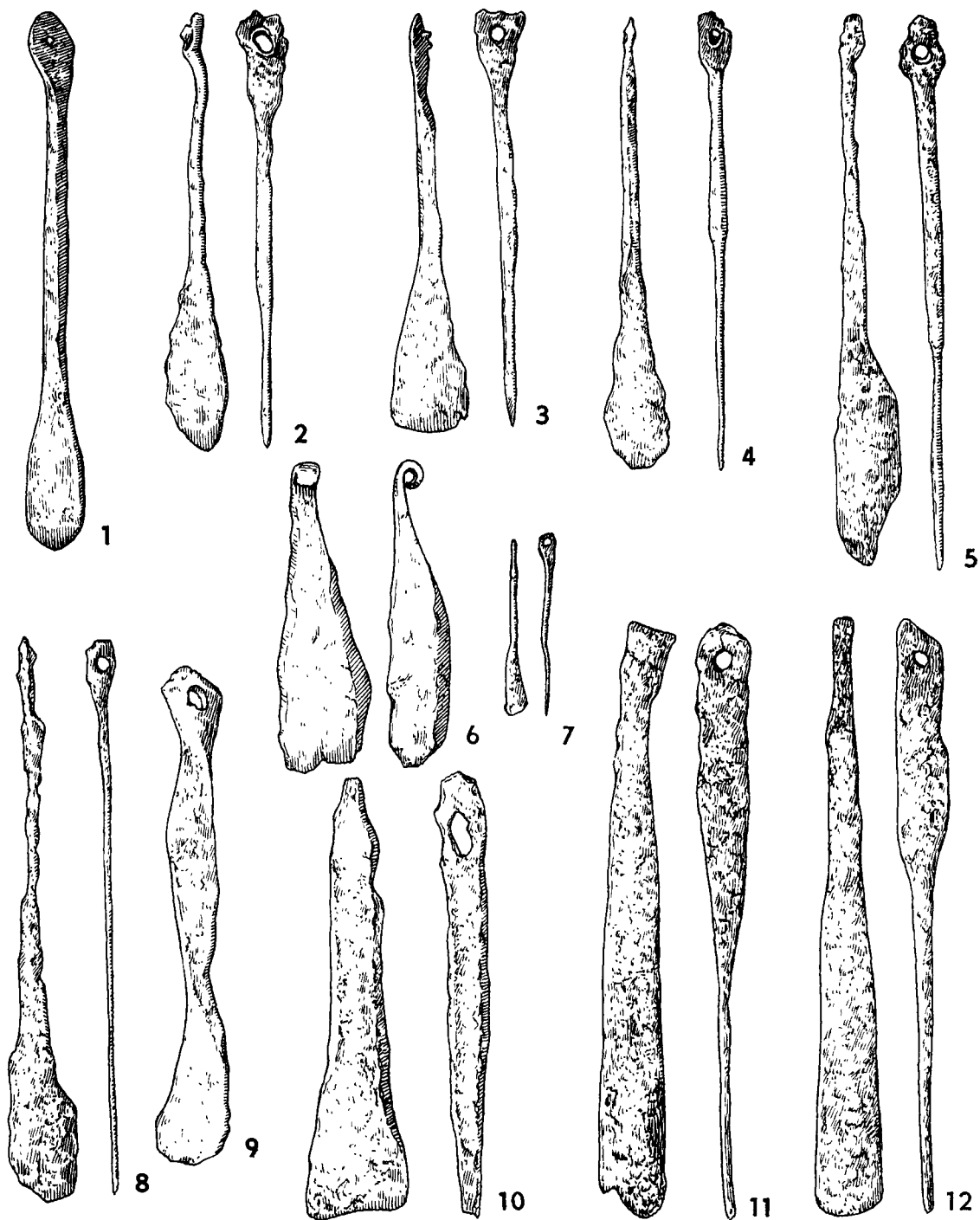

Abb. 7. Wikingerzeitliche und slawische Opfersymbole von Rodenäxten. Norwegen: 1 Skjerden. 2, 4, 9 Kroksrud. 3, 10 Bø. 5 Hilme Ulness. 7 Vestre Toten. 8 Holdbø. Schweden: 6 Aardal. Polen: 11, 12 Zawada Lanckrońska. Nach Rygh, Petersen, Hauge, Heiberg, Piaskowski und Pleiner.

bisher die größte Anzahl von Depots mit axtförmigen Symbolen, begleitet von Opfergaben landwirtschaftlichen Gerätes und Mühlsteinen. Gerade wegen der so großen Kumulation der Opfergaben, die von der Bevölkerung des Burgwalles und seines landwirtschaftlichen Hinterlandes gebracht wurden, tritt besonders markant der Charakter einer gewissen Konzentration des Agrarkultes hervor. Die Karte mit den eingezeichneten Fundorten von Depots mit Axtsymbolen, landwirtschaftlichen und anderen Geräten aus der Zentralregion Altmährens zeigt uns, daß die Mehrzahl

hauptsächlich im Flußgebiet der Hauptflüsse deponiert wurde, also in Regionen, wo der größte Teil der bäuerlichen Bevölkerung lebte. Da außer Einzelfunden von Axtsymbolen vorwiegend Depotfunde vorkommen, kann gefolgert werden, daß solche Opfergaben eine ganze Gruppe von Opfernden brachte. Bisher ist noch keine komplexe Abdeckung einer typischen offenen Siedlung (Freilandsiedlung) durchgeführt worden. Wie jedoch die Rettungsaktionen auf einigen Burgwällen bäuerlichen Charakters andeuten (z. B. die Burgwälle bei Nejdek, bei Podivín, bei Pobedim u. ä.), konnte bei diesen eine verhältnismässig spärliche Kumulation der Wohnbauten festgestellt werden. Analog kann auch in ihrer breiteren Umgebung manchmal mit einer größeren, manchmal mit einer kleineren Anzahl von weit verstreuten Gruppen einiger Hütten gerechnet werden (die man offensichtlich noch nicht als Dörfer bezeichnen kann), deren Bewohner wahrscheinlich aus Hirten, Bauern und Handwerkern bestanden; ihre Toten bestatteten sie auf einem gemeinsamen Gräberfeld. Auch in einer größeren Kumulation einzelner Depots könnte man beispielsweise einen Widerhall von Massenopfergaben erblicken.

Bei dem Vergleich der Funde aus Opferdepots im Zentralgebiet Großmährens und im normannischen Skandinavien geht hervor, daß sie auch im Norden vorwiegend in Flußgebieten deponiert wurden, also in Räumen, die hauptsächlich von der bäuerlichen Bevölkerung besiedelt waren. Nach *Nihlén's* kartographischer Darstellung⁹⁸ kommen Massenopfergaben auch in Buchten und Fjorden vor. In unfruchtbaren Jahren kann man mit Bestimmtheit in ökonomischen Krisen die Ursachen der Kumulation einer so großen Anzahl von eisernen Opfersymbolen sehen. Die Versorgungsschwierigkeiten waren überhaupt eine stabile Erscheinung des überbevölkerten Nordens; eine von den vielen Ursachen der wikingischen Expansion erblickt man gerade in der unzureichenden Produktion der Grundnahrung.⁹⁹

Eine derart enge Verknüpfung der kultischen Gepflogenheiten mit den wirtschaftlichen Bedingungen konnte nicht nur ein spezifisches Merkmal der normannischen Gesellschaft im nordischen Milieu sein und wie seine uralten gemeinsamen Wurzeln zeigen, äußerte sie sich in einer ähnlichen Form auch als charakteristisches Merkmal der antagonistischen Äußerungen in der gipfelnden Entwicklung der großmährischen Gesellschaft. Ähnlich wie in unserem Milieu können auch analogische kultische Gepflogenheiten — die sich so markant in archäologischen Funden widerspiegeln — als Reflex der Reaktion auf eine ähnliche Situation betrachtet werden.

In archäologischen Quellen sollte sich das Bild der wirtschaftlichen Situation z. B. in der Anzahl von Vorratsgruben zum Speichern des Getreides widerspiegeln. Einen solchen Beleg könnte die grosse Bewohnerkonzentration liefern, wie dies z. B. das großmährische Staré Město war. *V. Hrubý*¹⁰⁰ erwähnt, daß die Wohnbauten in Staré Město keine Keller hatten. Von der Menge der durchforschten Objekte konnten nur sechs als typische Getreidegruben identifiziert werden. Vielleicht könnte man einige ziemlich eingetiefte Räume in den unteren Teilen der slawischen Wohnobjekte in Mikulčice¹⁰¹ als irgendwelche Lagerräume betrachten. Derartig ausgedehnte Tieflandzentren waren ohne Zweifel mit einer beträchtlichen Menge von landwirtschaftlichen Produkten versorgt und konnten diese in oberirdischen Objekten lagern. Ihre Existenz muß man besonders in der Nähe großmährischer Zentren¹⁰² und Adelsgehöfte voraussetzen. Zum Unterschied von der bisher geringen Zahl der archäologisch festgestellten Getreidegruben auf bäuerlichen offenen Siedlungen ist die Konzentration solcher unterirdischer Lager auffallend, die z. B. auf dem slawischen Höhenburgwall in Klučov bei Český Brod entdeckt worden sind, wo seit 1957 *J. Kudrnáč*¹⁰³ 55 derartige untersuchte. Andererseits ist der Mangel an typischen Getreidegruben auf mährischen Höhenburgwällen bemerkenswert, trotzdem solche seit altersher als einfachste Art der Getreidespeicherung gelten. In dieser Erscheinung, obwohl noch ziemlich

93. Äldra järntillverkning l.c. Abb. 60.

99. Z. B. Der Große Brockhaus, Schlagwort „Normannen“, Mue-Ost, 490.

100. Staré Město, velkomoravský Velehrad, Praha 1965, 144, 150, 151.

101. *J. Poulík*, Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, Pam. arch. XLVIII, 1957, 362.

102. *V. Hrubý*, Staré Město, 150 ff.

103. Z. B. Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1956 I, 101—197, 103.

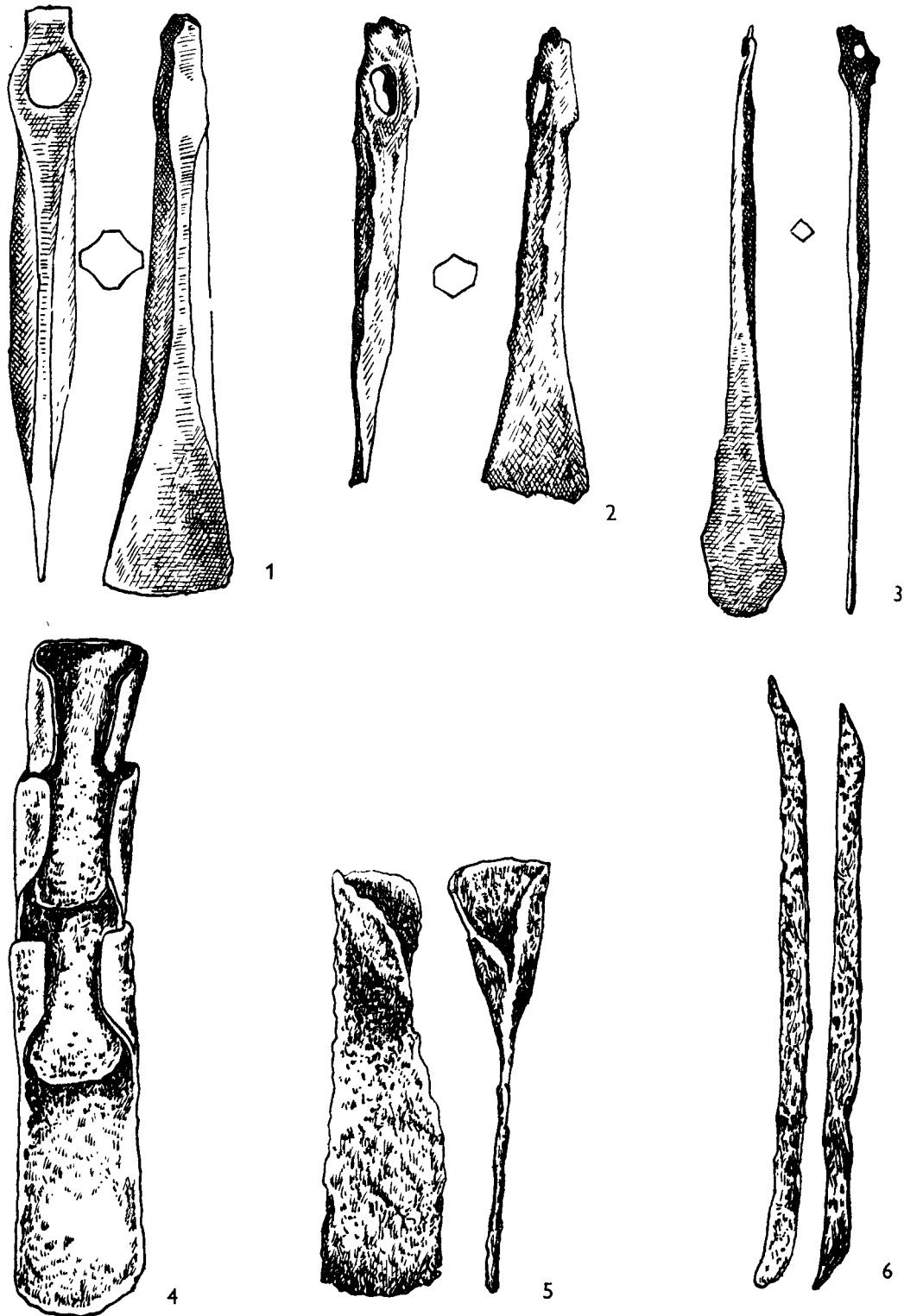

Abb. 8. Oben: Entwicklung von der Rodenaxt bis zur symbolischen Opferform in Norwegen. Wikingerzeit. 1 Ølve. 2 Bø. 3 Kroksrud. Nach J. Petersen. Unten: Schweden. 4 Opfersymbole in Pflugscharenform. Råby. 5 Symbol in Form des sog. Spatens. Røe. 6 Opfersymbole in Sensenform. Rumhuld. Nach J. Nihlén u. R. Pleiner.

undeutlich, äußert sich eine gewisse Disproportion im Stand der Vorräte von landwirtschaftlichen Produkten zwischen dem bäuerlichen Hinterland und den befestigten Zentren.

Weit markanter zeigt sich dieser Unterschied in den verschiedenen Möglichkeiten der Verarbeitung landwirtschaftlicher Produkte. *K. Černohorský* brachte in seiner Arbeit „Žernovy v hos-

podářsko-společenském vývoji časného středověku¹⁰⁴ ein Verzeichnis dieser bedeutenden Produktionsgeräte, die schon seit der Bronzezeit bekannt sind und deren Benützung zum Mahlen des Getreides seit der Hallstattzeit¹⁰⁵ belegt ist. Es ist charakteristisch, daß die hoch entwickelte Landwirtschaft in der Latène-Zeit auch von vielen Funden an Mühlsteinen begleitet ist. Bemerkenswert ist z. B. der Hortfund von 10 Mühlsteinen in Kutná Hora.¹⁰⁶ Die entwickelte Produktion der alten Typen von Pflugscharen ist auch in der Oder-Schlesischen Region mit einer umfangreichen Steinförderung und mit der Herstellung von Mühlsteinen vor allem in der Umgebung der uralten Kultstätte Sobótka (Góra Śleza)¹⁰⁷ verbunden, wo ihre Erzeugung seit dem 5. bis in das 12. Jh. belegt ist. Schon seit der Völkerwanderungszeit (Mitte des 5. Jh.) kann man Belege einer kultischen Deponierung von Mühlsteinen in Gräbern beobachten (Abb. 11).¹⁰⁸ Auch Mühlsteine oder ihre Bruchstücke wurden offensichtlich in slawischen Gräbern als Opfer beigelegt. So zum Beispiel fand man sie in Gräbern auf dem Gräberfeld „Na valách“ in Staré Město,¹⁰⁹ in einem Skelettgrab mit einem Gefäß in Valč (Bez. Hrotovice).¹¹⁰ In Böhmen kamen sie z. B. in einem Hügelgrab mit Brandbestattung in Litoradlice (Bez. Týn nad Vltavou)¹¹¹ oder im Elbesandsteingebirge im IV. Hügelgrab in der Flur „Mršinec“¹¹² vor. Der Brauch Mühlsteine in Gräber zu legen, war auch in Polen (Skelettgrab aus Brzótkov, Bez. Jarocin)¹¹³ oder in der Kiewer Ruß (Buky im Kiewer Gebiet)¹¹⁴ verbreitet. Vier absichtlich in einem Holzschrein deponierte Mühlsteine sind wiederum aus dem Fund aus Wroclaw bekannt.¹¹⁵ In Sirovín (Bez. Kyjov) in Mähren waren zwei Mühlsteine in einer Grube deponiert und unter diesen lagen Gefäße.¹¹⁶ Im Elbesandsteingebirge fand *R. Turek*¹¹⁷ eine Felshöhle, in der ein Mühlstein und ein Gefäßscherben sorgfältig beigelegt waren. Auch aus Rußland ist z. B. der Fund einer absichtlichen Deponierung eines Mühlsteines mit zwei Sensen aus dem Dmitrov-Burgwall¹¹⁸ bekannt. Man könnte gewiß noch mehr derartige und ähnliche Beispiele zusammentragen, abgesehen von jenen, wo uns ungenügend erfaßte Fundumstände kein richtiges Bild von den tatsächlichen Fundumständen geben. Außer den angeführten Beispielen müssen noch kurz die Funde von Mühlsteinen oder ihren Bruchstücken, eventuell von Mühlsteinen in Getreidegruben erwähnt werden. Wiederum könnte man eine Reihe von Belegen zitieren.¹¹⁹ Auch ihr Vorkommen in Getreidegruben muß nicht zufällig sein, sondern kann als Beleg einer absichtlichen Deponierung angesehen werden, zu der es während der Mißernten kommen konnte.

Die angeführten Beispiele können vielleicht genügende Belege dafür sein, daß die Herstellung, die Benützung und besonders die veränderte Benützungsart eines zerschlagenen, also vermutlich unbrauchbaren Gerätes (in diesem Falle Mühlsteine, eventuell Mahlsteine), schon seit altersher mit magischen Zeremonien verbunden sein konnte, die im Grunde nur einem Zwecke dienten, d. h. eine ausreichende Ernte und so auch mehr Nahrung sicher zu stellen. Das Mahlen des Getreides war ebenfalls eine der wichtigen Handlungen bei der Zubereitung des rituellen Kuchens, dessen Opferdarbringung eine wichtige Rolle im Agrarkult spielte.

104. Pam. arch. XLVIII 1957, 495 ff.

105. *J. Filip*, Praveké Československo, Praha 1948, 124.

106. *K. Černohorský*, Žernovy l.c. 498.

107. *M. Jahn*, Eine frühgeschichtliche Mahlsteinindustrie am Siling (Zobten), Altschlesien 2 1929, 284, 289.

108. *Č. Staňa*, Nové nálezy na pohřebišti z doby stěhování národů v Šaraticích na Moravě, AR 8 1956, 29.

109. *V. Hrubý*, Velkomoravské pohřebišťe „Na valách“, Praha 1955, 107.

110. *J. Skutil*, Nálezy 1931, 163.

111. *J. N. Woldřich*, Beiträge zur Urgeschichte Böhmens IV. Grabhügel im Revier von Litoradlic, MAGW 13 1883, 22 ff., Taf. II; 36a, b.

112. *R. Turek*, Prachovské skály na úsvitě dějin, Praha 1946, 123—5, 1601.

113. *W. Hensel*, Studia i materialy do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej I Poznań 1950, II Poznań 1953, I/46.

114. *B. A. Rybakov*, Žernova včičškogo gorodišča, KS II MK, 11 1945, 19.

115. *W. Novothnig*, Eine germanische Mühlenhütte in Breslau-Hartlieb, Altschlesische Blätter 1937 12, 36 ff, Abb. 1, 2.

116. *I. L. Červinka*, Staří Moravané, 89.

117. Prachovské skály, 58—61, 156, 160—62, Abb. 28, 29.

118. *B. A. Rybakov*, Remeslo drevnej Rusi, Moskva 1948, 216—17.

119. *K. Černohorský*, Žernovy, 540, mit der hier zitierten Literatur.

Wie aus der Arbeit *K. Černohorský's*¹²⁰ ersichtlich ist, wurden 87% der gesamten Mühlsteine bei befestigten Siedlungsagglomerationen gefunden (nach dem Stand der Funde bis 1956), während es auf offenen Siedlungen vom bäuerlichen Typus nur 13% waren. Ein ähnliches Verhältnis äußerte sich auch bei der Bearbeitung der Pflugscharenfunde. Von Burgwallagglomerationen stammen nach dem damaligen Stand 83%, während es auf bäuerlichen Siedlungen 17% sind. Obwohl ich aus der Voraussetzung von der Unterschiedlichkeit der Funktion und der Gründe der Deposition ausgehe, soweit es Hortfunde betrifft, widerspiegelt dieser Stand doch eine ungleichmäßige Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktion und der Verarbeitung der landwirtschaftlichen Produkte und so auch eine markante Unterschiedlichkeit in der Versorgung der „ländlichen“ Bevölkerung und der Burgwälle oder Burgwallagglomerationen. Die Bildung großer Zentren setzte überhaupt eine bestimmte innere Kolonisation voraus, d. h. ob nun schon eine freiwillige oder aber was wahrscheinlicher ist, eine gewaltsame Konzentrierung der Bevölkerung an einem Ort.

Von diesem Blickpunkt gesehen, ist auch der Beitrag der Analyse des anthropologischen Materiales bemerkenswert. So zum Beispiel gelangte *M. Stloukal*¹²¹ bei der Bewertung der Mikulčicer Agglomeration zu interessanten Feststellungen, als er die Merkmale der Bevölkerung dieses Zentrums mit den Bewohnern ländlichen Charakters verglich, die auf dem Gräberfeld in Josefov¹²² bestattet waren. Weil dort Frauen- und Kinderskelette überwiegen, nimmt der Autor an, daß wahrscheinlich ein Teil der Männer in das nahe gelegene Zentrum bei Mikulčice zog, entweder um zu arbeiten oder Heeresdienst zu leisten. Das Gebiß war bei der damaligen Landbevölkerung in einem schlechteren Zustand, als bei den in der „Stadt“ lebenden Menschen (wie von *M. Stloukal* festgestellt wurde). Der Autor setzt einen häufigeren Fleischgenuß bei der Bevölkerung der Fürstenburg voraus, wogegen die Dorfbewohner auf Mehlspeisen, d. h. kohlenhydrathaltige Nahrung angewiesen waren. Dies beweisen übrigens die abgedeckten Anhäufungen von Tierknochen (besonders von jungen Schweinen) in der Umgebung des großen Baues auf der Vorburg und in den Gäßchen zwischen den abgedeckten Hausgrundrissen.

Die hochentwickelten Formen des landwirtschaftlichen Gerätes, das im Milieu Großmährens von Bauern benützt wurde, zeugt von einem ziemlich hohen Niveau der Bodenbearbeitung und von ausgiebigen Erträgen. *F. Graus*¹²³ wies richtig darauf, daß nicht die entwickelten Formen der Geräte und die Benützung des Pfluges für die Stufe des „Fortschrittes“ so entscheidend waren, als die Stufe der Organisation und so auch das Niveau der *gesamten* Wirtschaft. Nach demselben Autor konnte für das 9. Jh. noch nicht die Existenz des Dreifeldersystems belegt werden.¹²⁴ Auch wenn der Stand der Organisation der landwirtschaftlichen Produktion in Großmähren offensichtlich in einigen Regionen entwickelter und in anderen zurückgeblieben war, zeugen die oben angeführten Gründe von einem allgemein geringen Feldertrag. Auch in anderen Teilen des frühmittelalterlichen Europas waren die Erträge minimal.¹²⁵ Die bisherigen Feststellungen zeugen von der Existenz eines „verzauberten Kreises“ der landwirtschaftlichen Produktion sowohl im Rahmen der entwickelteren Organisation des späteren böhmischen Přemysliden Staates, als auch in der vorhergehenden gesellschaftlichen Formation. Der Mangel an Düngemitteln erlaubte keine bessere Ausnützung der Saatflächen, die ungenügende Ausnützung der Saatflächen ermöglichte keinen genügenden Ertrag der Gräser und der ungenügende Ertrag der Gräser ermöglichte keine genügende Viehzucht, die praktisch wiederum die einzige Düngequelle war.¹²⁶ Aus diesen Umständen gingen die Mißernten und Hungersnöte hervor (die sich besonders in schlechten Jahren noch steigern mußten), die das Leben der europäischen Bevölkerung durch das ganze Mittelalter

120. *K. Černohorský*, Žernovy, 250. Der Stand der Funde bezieht sich zum Datum des Erscheinens dieser Arbeit, d. h. 1956.

121. Z. B. Novinky z devátého století, Literární noviny, Praha 30. 1. 1965.

122. *E. Šráčková*, Výzkum slovanského pohřebiště v Josefově, Přehled výzkumů 1951.

123. *F. Graus*, Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I, Praha 1953, 260.

124. Říše velkomoravská . . . l.c. 22.

125. *F. Graus*, Dějiny, 91—135 und die hier angeführte ausländische Literatur.

126. *F. Graus*, Dějiny, 119.

begleiteten.¹²⁷ Obwohl der Anbau von Gerste, Weizen, Korn und Hafer bekannt gewesen ist, war für die ärmliche Landbevölkerung Hirsebrei die Hauptnahrung.

Es muß daher vorausgesetzt werden, daß durch den verhältnismäßig labilen Stand der landwirtschaftlichen Produktion die Mißernten und die daraus entstehende Hungersnot in erster

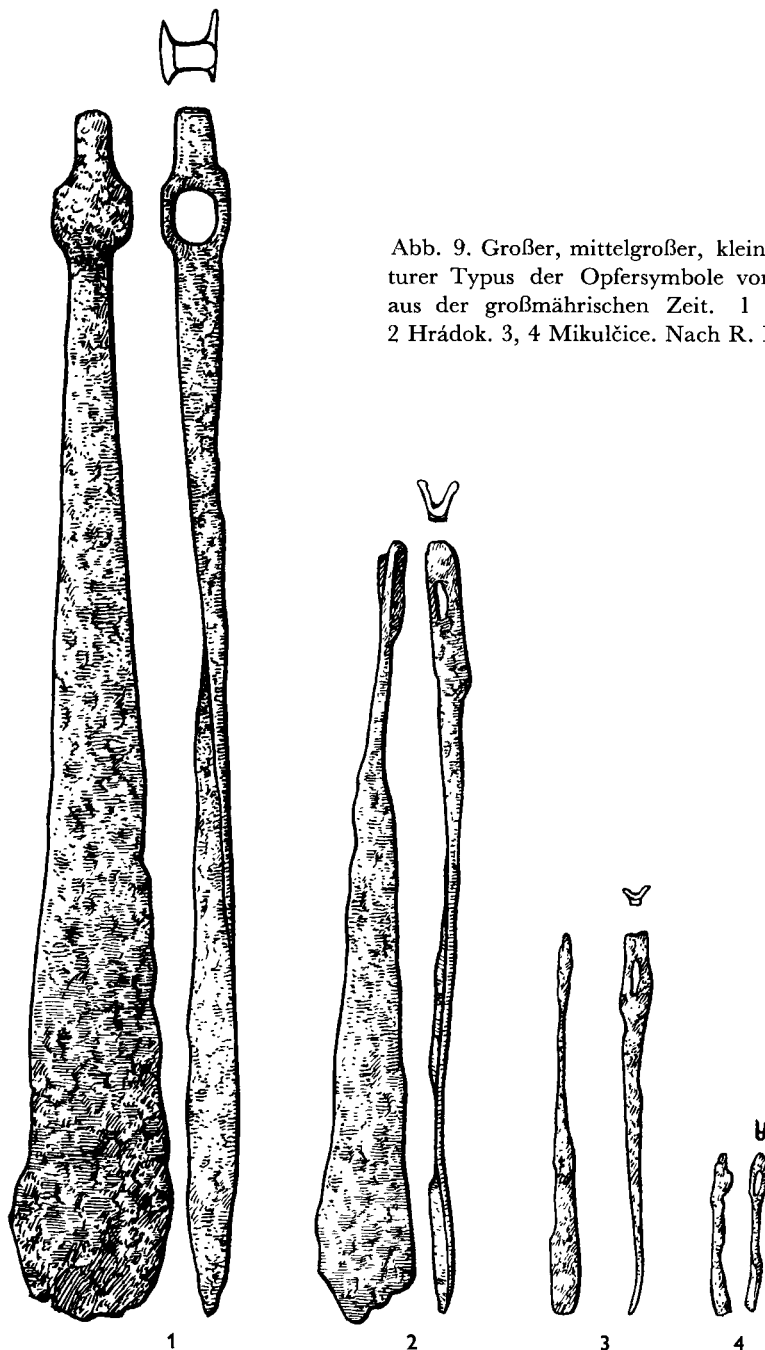

Abb. 9. Großer, mittelgroßer, kleiner und miniaturer Typus der Opfersymbole von Rodenäxten aus der großmährischen Zeit. 1 Staré Město. 2 Hrádok. 3, 4 Mikulčice. Nach R. Pleiner.

Linie die Unfreien oder die zu hohen Abgaben gezwungene bäuerliche Bevölkerung, wie in Alt-mähren, so auch in anderen Ländern, periodisch heimsuchte. Trotzdem die Hirse keinen allzu-großen Nährwert hatte,¹²⁸ war sie widerstandsfähig und gedieh auch dann, wenn andere wesentlich bessere Getreidesorten zugrunde gingen.

127. Z. B. F. *Curschmann*, Hungersnöte im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte des 8. bis 13. Jhs. Leipziger Studien aus dem Gebiet der Geschichte VI Leipzig 1900.

128. B. *Krzemieńska*, Užitkové rostliny a rostlinná výživa raně středověkých Čech, Vznik a počátky Slovanů IV, 1933, 145 ff.

Die kargen Erträge der bebauten Felder mußten zweifellos die bäuerliche Bevölkerung bereits in der großmährischen Zeit schwer treffen. Nach *F. Graus*¹²⁹ muß man in der vorfeudalen Zeit mit der Einführung der landesfürstlichen Abgaben rechnen, die meistens als Steuer bezeichnet wurden. „Zur Zeit, als die Macht der Gefolgschaft noch ziemlich gering war, als die gemeinsam oder

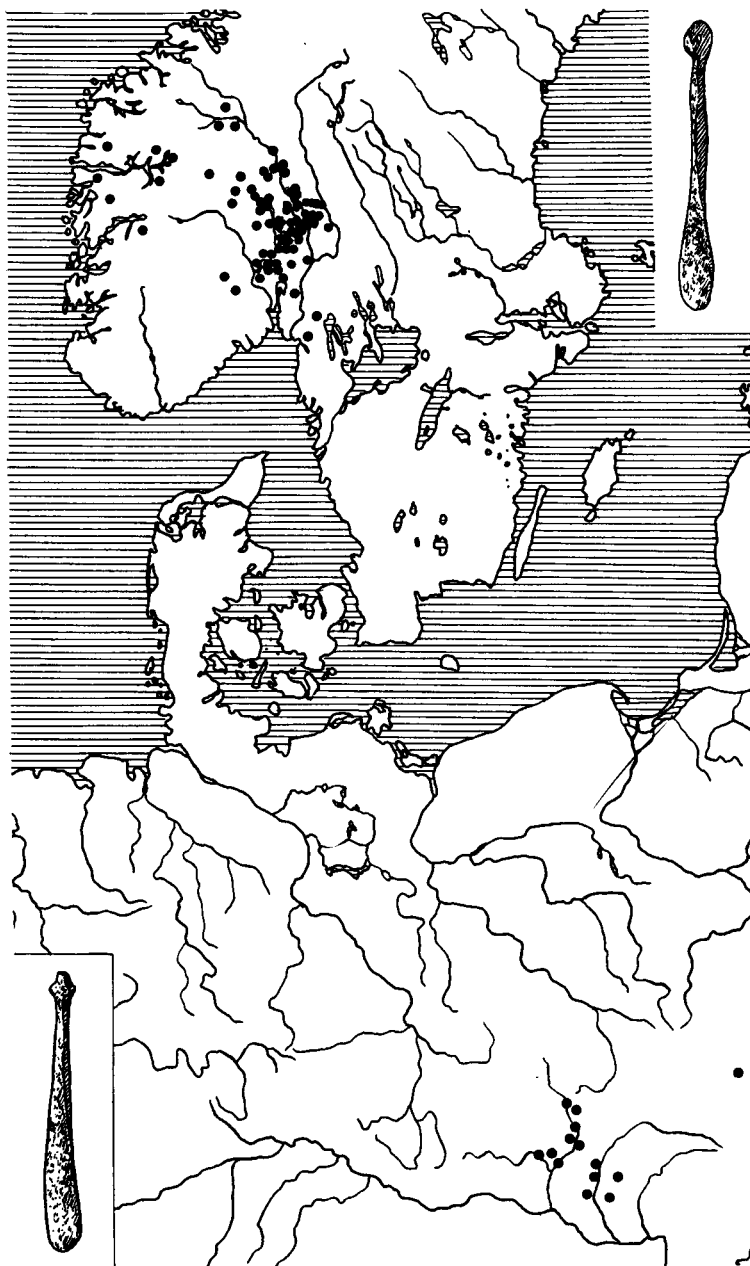

Abb. 10. Verbreitung der Opfersymbole von Rodenäxten in Skandinavien und Großmähren. Nach R. Pleiner.

bereits selbständig wirtschaftenden Bauern von diesen Gefolgschaften faktisch überfallen wurden, floßen alle Pflichten in dieser Steuer zusammen, mit denen sich die Bauern von den Überfällen loskauften.“

Wollen wir die Gründe des analogen Vorkommens von Opfergaben eiserner Geräte und ihrer Symbole im germanischen nordischen und mitteleuropäischen slawischen Milieu und ihre Aus-

129. *F. Graus*, *Dějiny*, 233.

legung als eine Äußerung des heidnischen Agrarkultes betrachten, muß wiederum auf eine bestimmte Ähnlichkeit der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Entwicklung beider Formationen gewiesen werden. Bei beiden gesellschaftlichen Formationen äußert sich insbesondere im 9. Jh. u. Z. eine markante Entfaltung der Eisenverhüttung und der handwerklichen Schmiedeproduktion. Dieser Handwerkszweig war, wie fast jede spezialisierte Produktion, auf einen bestimmten Umkreis beschränkt; ihr „Herstellungsgeheimnis“ war mit dem magischen Kult verknüpft und auch durch diesen geschützt. Auf diese Weise kann die Tatsache erklärt werden, daß sowohl bei der normannischen, als auch großmährischen Gesellschaft, gerade in der Zeit der Entstehung größerer Machteinheiten, diese eng spezialisierte Schicht, ihre privilegierte Stellung beibehielt und außer Werkzeug, Waffen und anderen Produkten, eine Menge von Axtsymbolen-Hauen herstellte, die gemeinsam mit benützem Werkzeug und schließlich auch mit anderen Eisenerzeugnissen Opferzwecken dienten (Abb. 12).

Die Bedeutung des landwirtschaftlichen Gerätes als Opfersymbol ist noch aus einem weiteren Beleg ersichtlich. Wie bekannt, kommt in slawischen Gräbern in einer beträchtlichen Menge als Grabbeigabe die *Sichel* vor. Ihr Vorkommen in Gräbern ist verschieden ausgelegt worden. Am häufigsten war sie ein Beleg von der Zugehörigkeit des Bestatteten zur bäuerlichen Schicht. Die verschiedenen Ansichten von der Bedeutung der Sichel in Gräbern faßte zuletzt *M. Beranová* in ihrer Arbeit „Slovanské žňové nástroje v 6.—12. stol.“¹³⁰ übersichtlich zusammen, wo sie am Schluß des Kapitels „Srpy jako pohřební milodar“ annimmt, dieses Gerät „äußert“ irgendeine Beziehung zum Boden und irgendeinen Zusammenhang mit der landwirtschaftlichen Produktion, ohne daß wir diese Beziehung näher bestimmen können.¹³¹ *J. Eisner*¹³² wies sehr richtig auf die Traditionen, die den Ursprung der slawischen eisernen Sichel mit dem keltischen Milieu verbindet. Daher sind besonders Miniaturesichel bemerkenswert — offensichtlich als symbolische Nachbildungen mit ritueller Bedeutung — die, wenn auch bisher selten, in keltischen Gräbern vorkommen.¹³³ Nach *L. Niederle*¹³⁴ wurden sie zu seiner Zeit bei uns noch nicht in kaiserzeitlichen Gräbern festgestellt, kommen aber bereits in diesem Zeitabschnitt in Gräbern in Polen vor. Im slawischen Milieu weist derselbe Autor auf ihr Vorkommen in russischen und vor allem in littauischen Hügelgräbern. Von unseren Funden ist besonders eine sehr kleine Sichel bemerkenswert, die aus einem in Prag-Vidouly (Stodůlky)¹³⁵ abgedeckten slawischen Grab stammt, die in Übereinstimmung mit *M. Beranová* als Gerätesymbol angesprochen werden kann. Die Autorin reihte in ihrer Gruppe B II einige sehr bemerkenswerte kleine „Sichel“ ein. Nach ihrer funktionslosen Form (gleiche Klingenbreite mit abgerundeten Enden) kann angenommen werden, daß sie ebenfalls Nachbildungen sind, d. h. Symbole von Erntegeräten, die hauptsächlich als Grabbeigaben angefertigt worden sind. Aber auch die anderen Sichel — wirkliches Werkzeug — wurden wie zu ersehen ist, in ihrer sekundären Funktion in Gräbern der Verstorbenen nur aus dem Grunde der heidnischen Bestattungsmagie gelegt. So könnte man ihr Vorkommen einmal bei Männern, ein anderesmal bei Frauen, einmal in weniger, ein anderesmal in reicher ausgestatteten Gräbern erklären. Daher kommen sie größtenteils entweder als einzelnes Gerät (oder als sein Symbol) oder aber wie z. B. in Grab Nr. 6 aus Dolní Dunajovice in einem ganzen Depot vor.¹³⁶ Die Sichel als Opfergabe bei einem Verstorbenen kann am besten ihr Vorkommen im Grab eines fünfjährigen Mädchens aus Staré Město belegen.¹³⁷

Aus den oben erwähnten Gründen und nach nochmaliger Beurteilung bestimmter Erscheinungen, die für den Gesamtcharakter der Hortfunde typisch sind, d. h. die für das nordische und

130. Pam. arch. XLVIII, 1957, 113 ff.

131. *M. Beranová*, Slovanské žňové nástroje, 114.

132. Základy kovářství . . . , I. c. 373.

133. Z. B. die kleinen Sichel im Skelettgrab zu Kuffern in Niederösterreich. Bei uns z. B. das Skelett mit kleiner Sichel in Zábřdovice bei Křinec (Bez. Nymburk). *J. Filip*, Keltové I. c., 284.

134. Slovanské starožitnosti . . . I. c., Praha 1921, III, 1, 102 ff.

135. *R. Turek*, Pam. arch. 43, 1947—8, 67—8, Abb. 7 : 5.

136. *M. Beranová*, I. c. 114.

137. *V. Hrubý*, Staré Město, Velkomoravské pohřebiště . . . I. c., Grab 1307—122/51.

auch für das altmährische Milieu belegte Anwesenheit der absichtlich nachgebildeten Kultivationsgeräte, das Vorkommen tatsächlicher, aber überwiegend beschädigter Erzeugnisse, die Anwesenheit von Mühlsteinen oder ihren Bruchstücken (eventuell ihren Nachahmungen), das Vorkommen von Getreideüberresten in einigen Fällen, die Deponierungsart (im Norden in Sümpfen, unter Steinanhäufungen oder Steinplatten, bei uns bei Pforten, im Walkkörper oder in ihrer Nähe, außerhalb der Siedlung oder sogar in christlichen Heiligtümern), geht der kultische Charakter ihrer Deponierung als Opfergabe hervor. Derartige absichtliche „Begrabungen“ können auch unter

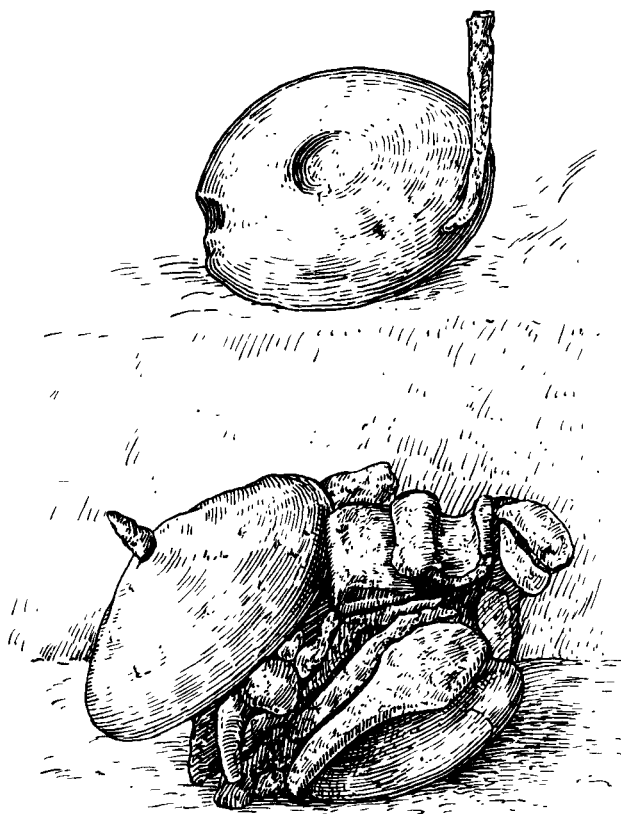

Abb. 11. Lechința de Mureș, Rumänien. Hortfund von Eisenwerkzeugen zwischen Mühlsteinen in situ. 2. Jhr. vor Chr. Nach I. H. Crișan.

Hüttenfußböden vorkommen (wie z. B. auf dem Burgwall Pohansko bei Nejdek oder unter dem Fußboden der Kirche in Mikulčice). Aus all diesen Faktoren ist ersichtlich, daß sie nicht als verborgene „Schätze“ der Kaufleute, „Müller“ oder „reicher Personen“ betrachtet werden können und es muß sowohl den Geräten, als auch ihren Symbolen der „Materialwert“ in der Funktion eines Zahlungsmittels abgesprochen werden. Ihre Deponierung als „verborgene“ wertvolle Rohstoffe und Axtsymbole sogar mit der Funktion eines Zahlungsmittels zu erklären, ist nicht zufriedenstellend; schon aus diesem einfachen Grunde besteht ein Widerspruch, da man im Norden und auch im altmährischen Milieu nicht eine gänzliche Ausrottung oder Verschleppung einer solchen Menge von vorausgesetzten „Kaufleuten“ oder überhaupt von Personen, die diese verborgen hätten, voraussetzen kann. Sollten diese Opfergaben eine wertvolle Handelsware sein, würde ihr Zweck hauptsächlich in dem vorausgesetzten Austausch oder Zahlung, keineswegs jedoch in einer toten, keinen Gewinn bringenden Thesaurierung beruhen. Im Falle einer „Eroberung“ des Landes durch den Feind hätte man diese Eisenstücke, falls es allgemein üblich war, mit diesen zu handeln, gewiß gesucht und geborgen.

Die größte Verbreitung der Deponierung von Opfersymbolen ist im altmährischen Milieu im

neunten Jahrhundert zu vermerken, besonders aber dann zur Zeit, als die Krise des großmährischen Staates ihren Höhepunkt erreicht, d. h. in der Wende des neunten und zu Beginn des zehnten Jahrhunderts. Ein markantes Beispiel ist das große Opferdepot aus Mikulčice, das im Innenraum der achten Kirche deponiert wurde, nachdem dieses Heiligtum seine ursprüngliche Funktion verlor, d. h. entweder als es noch bestand oder nach seinem Untergang — zu Beginn des 10. Jh. Die altmährischen Opferdepots können ähnlich wie die nordischen als Beleg eines erlöschenden, aber sich wehrenden Heidentums betrachtet werden, das sich gerade in der Zeit des Verfalles der großmährischen kirchlichen Organisation in Form eines kurzfristigen Ausbruches antichristlicher Reaktion reaktivieren konnte. Die militärischen Niederlagen des zerfallenden Staates brachten zweifellos große Verluste unter den Einwohnern, und zwar Tote und Gefangene, von denen gewiß eine beträchtliche Zahl aus der landwirtschaftlichen Bevölkerung stammte. In den zerrütteten wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnissen konnte es also zur Darbringung von Versöhnungsopfern kommen, indem verlassenes Werkzeug und dessen symbolische Formen in der Erde deponiert wurden (Abb. 13).

In diesem Zusammenhang darf nicht die Frage der Entstehung einiger Befestigungen unerwähnt bleiben und es muß ebenfalls auf die Bemühungen nach der Erneuerung anderer untergegangener Zentren im Herzen Altmährens gewiesen werden. In diesen unmittelbar nachgroßmährischen Zeithorizont fällt offensichtlich der Befestigungstypus des Burgwalles „Petrova louka“ bei Strachotín, der obzwar sekundär im 11. Jh. besiedelt, mit seiner Entstehung ebenfalls in den des 10. Jh. gehört. In die unmittelbar nachgroßmährische Zeit Altmährens fällt ebenfalls der letzte Zeitabschnitt der Existenz von Pohansko bei Nejdek und Befestigung von Pohansko bei Břeclav (nach dem Verfall der großmährischen Kirche). Das Bestreben, ein neues Höhenzentrum zu errichten, widerspiegelt sich auch in der nachgroßmährischen Phase der Besiedlung und Befestigung von Staré Zámky bei Brno-Líšeň. Am markantesten ist sie jedoch durch die hoch entwickelten Produkte des nachgroßmährischen keramischen Horizontes des noch fortlebenden Zentrums bei Mikulčice, dokumentiert. Nach dem Untergang der kirchlichen Bauten war man hier bemüht die beschädigten und zerfallenen Wälle zu erneuern und auszubessern (die Benützung einer anderen Steinart, vielleicht aus zerstörten Kirchen, beim Aufbau der jüngsten Phase des inneren und äußeren Walles). Alle diese Belege zeugen davon, daß die heimische Bevölkerung und ihre Herrscher in der ersten Hälfte des 10. Jh. bemüht waren, an alte Stammestraktionen im Interesse der Verteidigung des ursprünglichen Kernes Altmährens anzuknüpfen. Dieses Bestreben widerspiegelte sich offensichtlich markant in dem Versuch um die Restitution alter vorchristlicher Gepflogenheiten.

Zu der oben angeführten Auslegung der Funktion der Rodenäxte-Symbole, d. h. der sog. „Axtbarren“, ist es notwendig die bereits bekannte Ansicht *V. Hrubý's*¹³⁸ zu zitieren, daß man in diesen Gegenständen weder einen Rohstoff noch ein Halbprodukt sehen kann und dies deshalb schon, da diese in landwirtschaftlichen Regionen und keineswegs im Umkreis von Fundorten vorkommen, die mit der Eisenverhüttung verbunden sind. Nicht weniger wichtig ist die Ansicht des polnischen Forschers *J. Sztetylla*,¹³⁹ der ebenfalls Zweifel über die Funktion der sog. Barren als Halbprodukt äußerte u. zw. in Hinblick auf die unzulängliche Qualität des Metalles, falls diese zu anderen Gebrauchsgegenständen neu geschmiedet werden sollten. Genannter Forscher erkennt auch nicht ihre Eingliederung in das byzantinische Gewicht- und Geldsystem an. Es ist bekannt, daß vor Beginn der heimischen Münzprägung der Handel sowohl innerhalb Großmährens, als auch im Verkehr mit dem Ausland auf der Basis eines Warenaustausches getätigt wurde und dies auf Grund einiger fest bestimmter Wechselrelationen.¹⁴⁰ (Es konnte dies z. B. auch die für das X. Jh. belegte Existenz symbolischer Zahlungsmittel, in Form kleiner Leinentücher sein. Auch im skandinavischen Norden blieb noch nach der Einführung der Münzprägung die Leinenwährung d. sog. vadmál im Umlauf).¹⁴¹ Obwohl angenommen wird, es wären im

138. Staré Město, Velkomoravské pohřebiště Na valách, Praha 1955, 278.

139. Czeski i morawski pieniądz pozakruczowy wczesnego średniowiecza, Kwartalnik historii kultury materialnej XI, 1963, s. 505 ad.

140. Z. B. *J. Pošvář*, Mincovní regál v říši Velkomoravské, Numismatické listy XI, 1956.

141. *L. Franz*, Wirtschaftsformen der Vorzeit, Brünn 1943 145; *L. Niederle* ŽSS l.c. I 2, 409, III 2, 463.

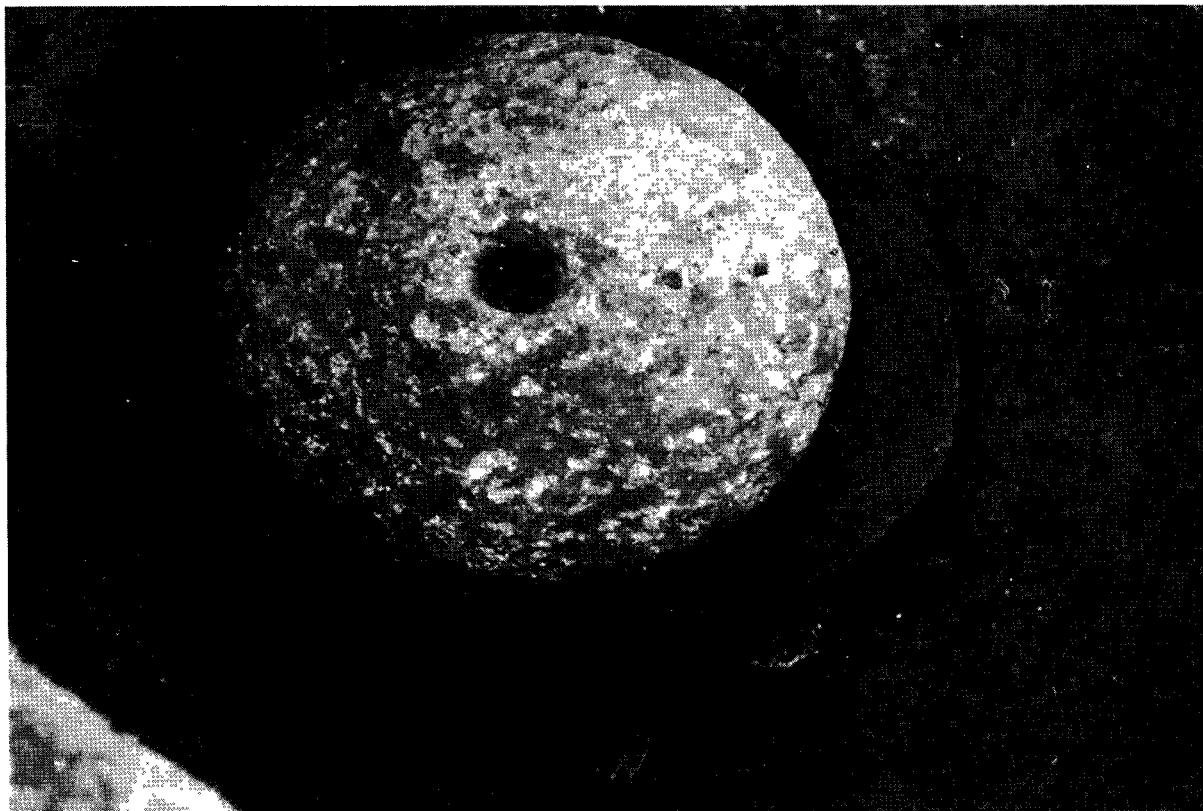

Abb. 12. Oben: Brno-Líšeň. Staré Zámky. Mühlsteindepot. Unten: Mikulčice-Valy. Opferdepot von Werkzeugen und Symbolen von Rodenächten nach dem Abnehmen der Mühlsteine. In den Fundamenten der VIII. Kirche. Großmährische Zeit.

internationalen Zahlungsverkehr Münzen benützt worden,¹⁴² konnten bisher keine größeren Anhäufungen von diesen abgedeckt werden. Die großmährische herrschende Schicht verwendete also offensichtlich im internationalen Verkehr als Zahlungsmittel hauptsächlich Gold und Silber. Über Eisen als Zahlungsmittel im Donaugebiet sind keine Berichte erhalten. Axtsymbole konnten auch nicht im ausländischen Zahlungsverkehr benützt worden sein, denn sie kommen weder in Gebieten außerhalb Großmährens, noch außerhalb des normannischen Skandinaviens vor. Wie bekannt, führte man aus Mähren und Böhmen Sklawen und Sklawinnen, Wachs, Pferde, Silber, Felle, Häute u. ä. aus. Eingeführt wurde Salz, Farbstoff, Salben, Öle, Gewürze, Stoffe, Gewänder, Glas, Waffen, Bernstein u. a.¹⁴³ Durch die wikingischen Feldzüge kam außer anderer Ware auch eine beträchtliche Menge an Silber nach Skandinavien,¹⁴⁴ so daß auch dort vor der Entstehung der Münzwährung der Bedarf des Eisens als Tauscheinheit nicht begründet wäre.

Im Zusammenhang mit unserem Thema müssen wir noch den bekannten Fund des Solidus Michael III. aus einem Grab des Kirchenfriedhofes in Mikulčice betrachten.¹⁴⁵

Die Gepflogenheit Münzen mit dem Abbild einer bestimmten Gottheit in den Mund des Verstorbenen (als uralter Brauch) zu legen, sollte den Bestatteten vor bösen Mächten schützen und ihn auch daran hindern, den Lebenden zu schaden.¹⁴⁶ Diese Münze als Opfersymbol und ihre Nachahmungen in Form von Goldbruchstücken im Munde von anderen Bestatteten in Mikulčice äußern sich wiederum im Sinne der bereits oben mehrmals betonten *Veränderung* in der Funktion des Gegenstandes (Pflugschar, ursprünglich Werkzeug ändert sich zu einem Opfersymbol). In dieser Erscheinung kann man ein charakteristisches Merkmal des Doppelglaubens sehen (dessen beträchtlich lange Dauer sowohl im normannischen Norden, als auch bei den Ostslawen belegt ist), der in seinem noch weiterlebenden heidnischen Bestandteil der rituellen und kultischen Handlungen seine geistigen Vorstellungen in Form der Opfergabe eines Wertgegenstandes, Geräte oder deren symbolischer Nachahmung zum Ausdruck brachte. Im normannischen Norden und auch in Großmähren zeugt von dem feudalen Charakter der Missionstätigkeit, der Widerstand der bäuerlichen heidnischen Bevölkerung gegenüber dem Christentum, d. h. von einer mehr oder weniger gewaltsamen Christianisierung (z. B. überall wo in unseren ältesten Legenden „Vita Cyrilli et Methodii“ von Priestern, die in Grossmähren tätig waren, gesprochen wird, sind diese immer in Burgen, „na graděch“ angeführt).¹⁴⁷

Vorher erwogen wir von der Möglichkeit einer Auslegung der keltischen Hortfunde, der sog. „currency bars“, als symbolische Opferdepots von schlanken Pflugscharen vom Typus diggingstick oder caschrom sowie ihrer symbolischen Nachbildungen und im Zusammenhang damit, von der keltischen magischen Zeremonie „des heiligen Pflügens“. Diese hat eine noch ältere Vorlage in der vorkeltischen Zeit (uralte kultische Zeremonien z. B. im altägyptischen Mythos — die Person des Herrschers Ursiri, der als erster die Menschen das Pflügen lernte und ihnen Gesetze gab). Im altgriechischen Mythos war dies wiederum der sagenhafte Heros Buzyges-Epimenides — „Der die Ochsen einspannt“, der stets im Frühling die ersten Furchen zog, was den Auftakt zum Beginn des Pflügens und der Aussaat im ganzen Lande bedeutete. Im alten Rom war dies Cincinnatus und Gordius. Ähnliche Beispiele könnte man aus verschiedenen Kulturabschnitten noch eine ganze Reihe anführen. Die Vorstellung von Herrscher-Pflüger erscheint auch in dem Gedicht zu Ehren Karl des Großen, der hier ebenfalls als „weiser Ackerbauer“ benannt wird. Daher ist es kein Zufall, daß sich die magische Funktion des ersten Mannes im Lande in unserem Milieu so markant in dem Mythos von Přemysl-Pflüger widerspiegelt.¹⁴⁸ Alle europäischen und

142. G. Skalský, Stručný přehled vývoje českého mincovnictví, Praha 17 1937.

143. L. Havlík, Velká Morava a středoevropští Slované, Praha 1964, 78 ff.

144. Z. B. bei E. G. Oxenstierna, Die Wikinger, Stuttgart 1959, 89 ff.

145. J. Poulík, The latest Archeological Discoveries from the Period of the Great Moravian Empire, Historica I Praha 1959, T. XI.

146. P. Radoměřský, Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, Sborník Národního muzea v Praze, IX—A, Hist. Nr. 2, Praha 1955, 6.

147. F. Graus, Dějiny venkovského lidu, 218 ff.

148. Z. Kalandra, České pohanství, Praha 1947, 364, 9 ff.

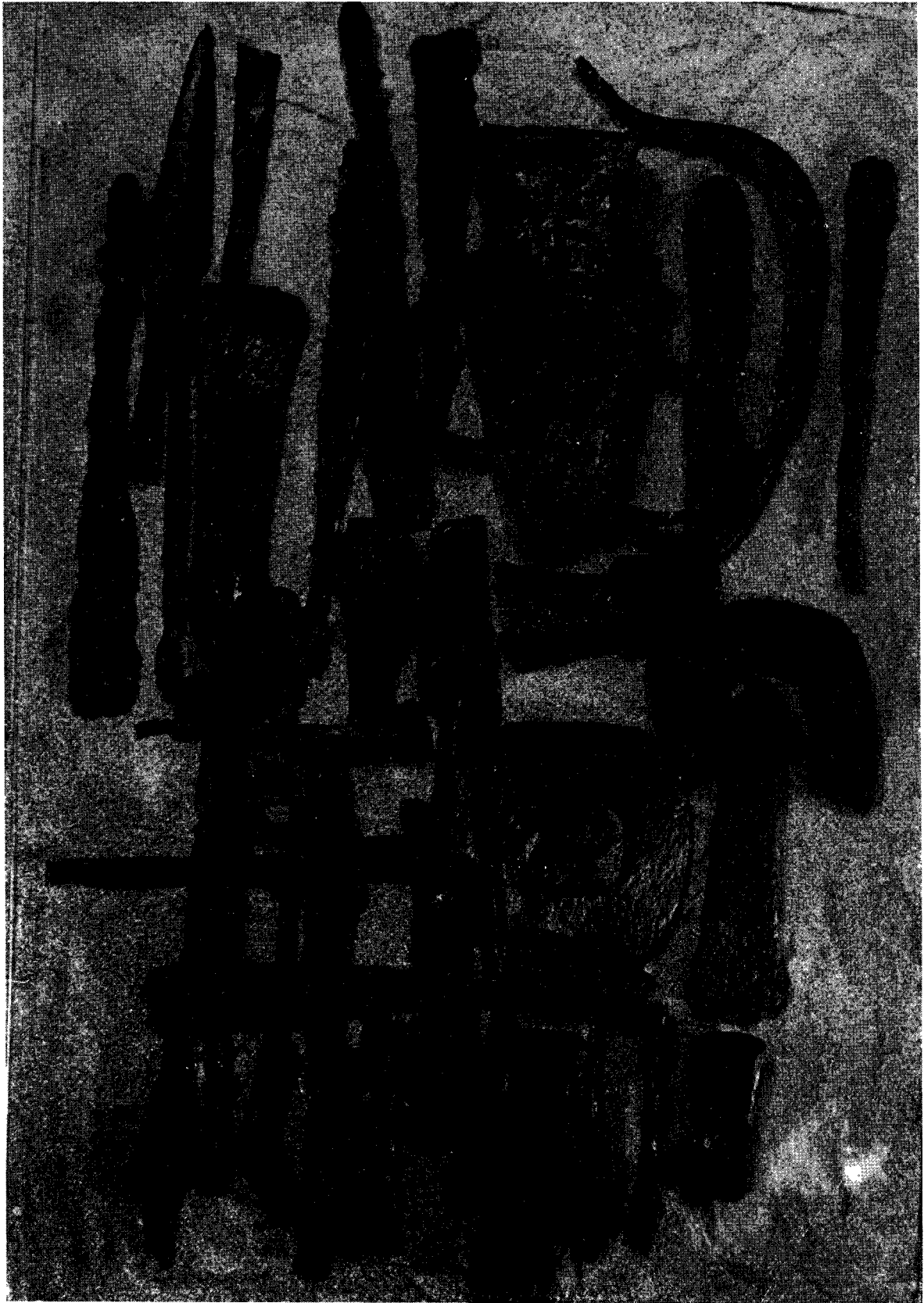

Abb. 13. Inventar des Opferdepotes mit Werkzeugen und Symbolen von Rodenäxten. Mikulčice. Großmährische Zeit.

außereuropäischen Mythen können also als Reflex einer einstmals tatsächlich existierenden Zere-
monie — des ersten Frühlingspflügens betrachtet werden (diese ist schließlich auch durch ethno-
graphische Parallelen belegt), die der Stammeshäuptling oder der Herrscher des Landes durch-
führte — mit ihr ist auch der Kult des Acker- oder überhaupt des landwirtschaftlichen Gerätes
verbunden (dieser blieb schließlich in Form des christlichen alljährlichen Altaropfers im mittel-
europäischen Raum bis vor kurzer Zeit erhalten).

Im Einklang mit der begründeten These von der Aufgabe des religiösen Synkretismus, der
sich, wie aus den früher erwähnten Tatsachen ersichtlich ist, nicht nur auf den Raum Groß-
mährens beschränkte und verschiedene, voneinander abweichende Besonderheiten in seiner Äuße-
rung, auch in anderen Teilen des frühmittelalterlichen Europas hatte, kann gefolgert werden, daß
manche Träger der alten Opferhandlungen getauft waren. Es bleibt jedoch die Frage offen, in
welchem Ausmaße von ihnen die sich schwer stabilisierende christliche Ideologie unterstützt
wurde.

Der vorgelegte Versuch, die Eisendepots als vorwiegend absichtliche Opfergaben zu erklären
(die in einem so umfangreichen Ausmaße von der bäuerlichen Bevölkerung im Einklang mit
ihren Ansichten über die lebenswichtige Bitte an die Erde und an ihre Gottheit um eine gute
Ernte dargebracht wurden), zeigte, daß sich übereinstimmende Vorstellungen unbedingt auch
in der Ausstattung der Gräber einiger Repräsentanten der herrschenden Schicht widerspiegeln.
Sie können nur das Bild der häufig erwähnten ausgeprägten Gegensätzlichkeit der Erscheinungen
und der Widersprüche in der Blütezeit Großmährens bestätigen. Sie können auch die Ursache
des schweren Konfliktes zwischen Svatopluk und Methodius bestätigen. Dieser gipfelte in dem
Bann über den Fürsten und dies gerade aus dem Grunde, da Svatopluk zu den Anhängern des
heidnischen Ritus nachsichtig war, die offensichtlich Stütze bei einigen Repräsentanten der herr-
schenden Schicht fanden.

Abschließend kann gefolgert werden, daß es bereits seit altersher bei der europäischen bäuerli-
chen Bevölkerung Sitte war, Massenopfer von Geräten an die Gottheit der Erde und der Ernte
zu bringen. Besonders mit der Entfaltung der Eisenverhüttung bei den Kelten verbreitet sich die
Eisenproduktion aus Mitteleuropa über Westeuropa auf die englischen Inseln und nach Skandi-
navien.¹⁴⁹ Dort kann angeblich das Vorkommen von Axtsymbolen von der Jahrhundertwende
ununterbrochen bis zur Mitte des 11. Jh. verfolgt werden.¹⁵⁰ In den ersten Jahrhunderten u. Z.
äußert sich die Eisenproduktion in Mitteleuropa markant in der schlesisch-polnischen Region,
wo gleichfalls der Brauch Geräte und Mühlsteine zu opfern, erhalten bleibt. Aus anderen Teilen
Europas (z. B. aus Frankreich und Deutschland) sind Opfergaben von Tier-, Menschen- und aus
Holz geschnitzten Plastiken belegt. Durch den Einfluß ethnischer Veränderungen kommt es auch
in Mitteleuropa zu verschiedenen Äusserungen in der Form der Opfergaben, wie es z. B. das
Depot tönerner Symbole von Rindern und Pferden usw. in Mikulčice beweist. Absichtlich einge-
grabene Opfergaben kennen wir auch aus Ost- und Südosteuropa.¹⁵¹ Mit der Entfaltung der
Eisenverhüttung in Altmähren kommt es wiederum zu einer Verbreitung dieser alten Opfer-
gepflogenheiten. Bis zur Mitte des 11. Jh., anscheinend bereits unabhängig von unserem Raum,
nimmt ihre Bedeutung auch im Wikinger Reich zu. Offensichtlich war die Zahl der Opfer von
dem Vorkommen der Mißernten abhängig und gipfelte in den Zeitabschnitten der heidnischen
Reaktionen. Ebenfalls in Großmähren erreichen diese Opferzeremonien ihren Höhepunkt in den
letzten Jahren seines Bestehens (scheinbar als Widerhall der antichristlichen Reaktion¹⁵²), und

149. *J. Nyhlén l.c.*, 137.

150. *J. Nyhlén l.c.*, 138.

151. Außer den oben angeführten Belegen ist ebenfalls ein Fragment einer antiken schriftlichen Quelle erwähnens-
wert. Indem Prokopios die Gepflogenheiten der ostslawischen Völker schildert, führt er an: An einer geheimen Stelle
vergraben sie nutzbare Sachen und haben nichts überflüssiges an der Öffentlichkeit“. Es ist nicht ausgeschlossen,
daß dieser Bericht das rituale (als Opfer) Vergraben von Getreide, Werkzeug u. ä. betrifft.

152. Im Schreiben der Erzbischofs Thietmar von Salzburg an Papst Johann IX. um das Jahr 950 wird erwähnt,
daß . . . ut in tota Pannonia . . . tantum una non appareat ecclesia. Im Zusammenhang mit dem Druck der Ma-
gyaren ist der Zerfall der kirchlichen Organisation nicht nur in Pannonien sondern auch in Mähren ersichtlich.
Dazu vergl. *J. Cibulka*, *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*, Praha 1958

schwinden nach seinem Zerfall, d. h. nach dem ersten Drittel des 10. Jh. Opfergaben in anderen Formen bleiben jedoch weiter bestehen (Funde von Pferde-, Waffen-, Gerätefiguren, Schiffsmodellen aus dem 11. bis 13. Jh. aus Gdańsk) und werden hauptsächlich im mitteleuropäischen Raum in Form von Kirchenopfern eiserner Geräte und Rindersymbole bis in die Neuzeit fortgesetzt.¹⁵³

Rezensent *Žd. Váňa.*

Übersetzt von *E. u. R. Tichý.*

und die Besprechung von *A. Blaschka* in der Zeitschrift für Slavistik 5 1960, 146—8. Die Aktivierung des Heidentums ist für das IX. Jh. auch in Polen, Ungarn, Novgorod und im X. Jh. in Böhmen belegt. *F. Graus*, *Říše velkomoravská*, Anm. 292, 293.

153. Siehe z. B. Funde publiziert von *Kunicka-Okuliczowa*, *Gdańsk wczesnosredniowieczny*, Tom I, Gdańsk 1959, 107 ff. Der neu bewertete Beweis der Belebung von Heidenbräuchen in der ersten Hälfte des 10. Jhr. ist der Überrest eines Kultplatzes unter freiem Himmel, entdeckt auf Pohansko bei Břeclav in Mähren. Nach *J. Dostál* (*Slovancké kultovní místo na Pohansku u Břeclavi?*, *Vlastivědný věstník moravský*, Brno 20, 1968) bestand dieser Opferplatz nach der Situation der Pfahlgruben aus einem Mittelholzidol und aus acht ihm im Kreise umgebenden Pfalidolen mit Umzäunung. Ähnliche Kultplätze gibt es in den Funden aus russischen Peryňa bei Nowgorod und im Tušemlja, im polnischen Trebiatów, im norwegischen Skjeberg oder im deutschen Warendorf.

K MORFOLOGII ČESKÝCH STŘEDOVĚKÝCH KACHLŮ

ZDENĚK SMETÁNKA, AÚ ČSAV, Praha

Předloženo 30. května 1968

I. Úvodní úvahy

Nezbytným předpokladem pro studium vývoje české středověké keramické výroby je postupné vypracování základní morfologie jednotlivých skupin výrobků. Dosti rozsáhlou a významnou skupinou českých středověkých keramických památek jsou kachle. Téměř v každém českém museu leží alespoň několik zlomků středověkých kachlů a jsou musea (např. Kutná Hora, Hradec Králové), kde zlomky je možno počítat na stovky. Tento nálezový fond je z větší části znehodnocen. Nejsou zachovány nálezové soubory, které by alespoň částečně umožnily chronologickou práci a často postrádáme vůbec jakékoliv použitelné údaje. K nálezům starším přibývají postupně nálezy nové, často stejně nehodnotné jako starší, které je zapotřebí evidovat alespoň podle nějakých základních pravidel, což umožní později přikročit k hlubšímu studiu tohoto materiálu. Proto je zapotřebí pokusit se o vypracování základů morfologie českých středověkých kachlů.

1. Použitý materiál

Počátek této studie je položen do století třináctého, případně do počátku století čtrnáctého, tedy do doby kam zatím datujeme v Čechách první výskyt kachlů, a končí počátkem století šestnáctého, tedy dobou nástupu renesančního slohu. Morfologická analýza byla provedena na 2000 namátkově vybraných exemplářích (celé kusy i zlomky). Nejvíce tvarových variant se podařilo zjistit u prvních 500 exemplářů; směrem ke 2000 ubývalo nových zjištění a protože po čísle 1500 nebyly zjišťovány žádné podstatné nové znaky, bylo číslo 2000 považováno zatím za dostatečné. To samozřejmě neznamená, že studie postihuje tvarovou rozmanitost v úplnosti a že v budoucnosti nemůže již přibývat nových variant či typů. Možnost přibývání je dána např. již tím, že použitý materiál pochází většinou z městských musejních sbírek, protože sbírky hradní, i když byly alespoň orientačně prohlíženy, nejsou schopny za současného stavu celkovějšího zpracování. Kromě toho se studie opírá hlavně o materiál z oblasti vymezené spojnicí měst Litoměřice — Bělá p. Bezdězem — Bakov n. Jiz. — Sobotka — Jičín — Hořice — Hradec Králové — Pardubice — Chrudim — Ledec n. Sáz. — Tábor — Písek — Rokycany — Žatec — Litoměřice. Mimo tuto oblast byly podniknuty kontrolní sběry v SZ a JZ Čechách, v Podkrkonoší a ve východních Čechách. Takové geografické vymezení může rovněž způsobit, že se některé tvary nepodařilo dosud identifikovat. Jisto však je, že tato studie musí obsahovat všechny základní typy, které se vyskytují nejběžněji a tvoří tedy základ tvarové náplně. Pokud jsou v této studii zjištěné typy a varianty zařazeny do systému, jsou řazeny tak, aby systém zůstal otevřený a umožňoval další doplňování. Při práci s touto studií je třeba mít na paměti, že poskytuje informace pouze základní, potřebné pro začátek práce, při níž se později bude možno a dokonce nutno vyhnout slovnímu označování a převést celý systém do kódu; to by však bylo zatím u kachlů předčasné. Zatím se nelze vyhnout slovnímu označování, které bylo zapotřebí z větší části nově vytvořit. Převádění a používání německých termínů by bylo sice možné, ale není příliš výhodné. Německá terminologie není

jednak úplná a navíc je dosti kolísavá. Některé důležité názvy jsou prakticky nepřeložitelné (Blattkachel), některé pak pro české poměry málo výstižné (např. Nischenkachel). Pro některé typy není vůbec žádná předloha (např. zrcadlový kachel). Také používání lidových názvů není bez problémů. Jednak lidová terminologie, což je pochopitelné, není jednotná, a kromě toho samozřejmě není rovněž úplná, aby vystihla všechny detaily, které sice nezajímaly příliš hrnčíře, ale musí zajímat odborného pracovníka. Některé názvy občas propagované (např. kachel bednitý, bedněný, bedničkový . . . atd.) nezdají se být pro odbornou terminologii jazykově příliš vhodné.

Při vytváření terminologie se nebylo možno opřít ani o starší českou literaturu. Některé práce, vedené spíše zřeteli umělecko-historickými, přirozeně k hodnocení umělecké kvality reliefů na čelních vyhřívacích plochách nepotřebovaly morfologický rozbor exempláře a pro vytvoření terminologie jsou málo použitelné. Těžko lze také systemizovat a využít jednotlivé termíny používané v řadě drobných a jinak velmi cenných prací, vycházejících z lokálně vymezené materiálové základny, důsledkem čehož je např. udržování termínů „hrncový kachel“ pro kachle, které se skutečnému hrncovému typu neblíží ani zdaleka, nebo užívání termínu „dutý kachel“, kterýžto termín by se mohl vztáhnout na většinu českých exemplářů a v podstatě nic neodlišuje. Tyto důvody mluvily pro vytvoření nové, systematičtější terminologie.

II. Tvarová náplň

1. Morfologie a terminologie kachle podle umístění na tělese kamen

Podle umístění na tělese kamen rozeznáváme kachle *základní* a *římsové* (obr. 1). Základní kachel je běžnější než kachel římsový a je nezbytnou stavební jednotkou kamen. Bez římsových kachlů může být těleso kamen vystavěno, bez základních kachlů, skládajících plochu kamenných stěn, nikoliv. Některé základní kachle slouží k vytváření soklu kamen; takové nazýváme *soklové*. Jiné vytvářející těleso věžovitěho nástavce, nazýváme *nástavcové*. V naprosté většině jsou v nálezovém fondu oba druhy od sebe neodlišitelné. Dělení na soklové a nástavcové kachle má spíše význam pro popisování vyobrazení kamen a pro pokusy o jejich rekonstrukci.

Římsově kachle mají buď výtvarně funkci podpěrnou, rozdělovací nebo ukončovací. Nazýváme je ve shodě s touto funkcí kachlemi *patečními*, *kordonovými* a *korunními*. Všechny druhy římsových kachlů mohou být soklové nebo nástavcové. O jejich rozlišování platí to, co bylo řečeno již výše. S hlediska detailního umístění dělíme kachle na kachle *řádkové* a *rohové*. Z řádkových kachlů je vystavěna vnitřní část plochy stěny kamen, rohové kachle plochu stěny kamen omezují. Pomocí výše uvedených pojmů lze označit umístění kteréhokoliv běžného kachle. V běžném (zkráceném) popise zpravidla neuvádíme pojem „základní“ kachel, protože těchto je naprostá většina a proto zvláště uvádíme jen kachle římsové — ostatní musí být základní. Stejně je tomu i s pojmem „řádkový“. Uvádíme zvláště jen kachle rohové.

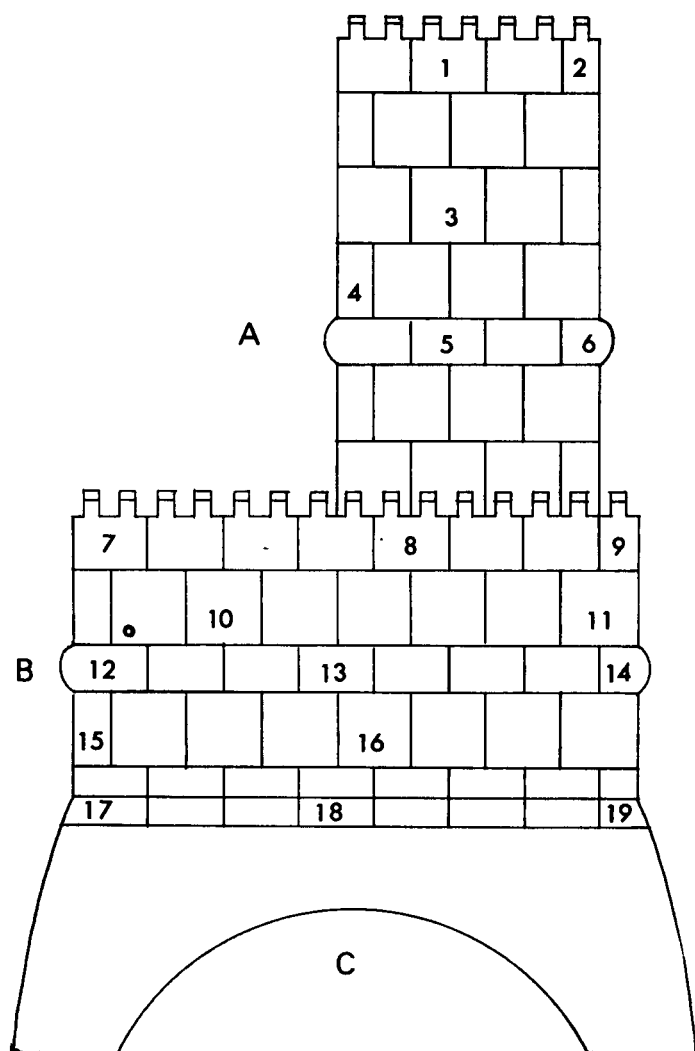
Theoreticky bychom mohli očekávat běžný výskyt všech výše uvedených druhů kachlů. Ve skutečnosti jsou některé druhy kachlů zastoupeny více a jiné nepatrně. Nejběžnější jsou základní kachle řádkové (soklové či nástavcové), velmi málo je základních kachlů rohových (soklových či nástavcových). Z římsových kachlů jsou nejběžnější kachle korunní řádkové (soklové či nástavcové), ale je jich podstatně méně než základních kachlů řádkových, ale zároveň podstatně více než základních kachlů rohových. Římsově korunní kachle rohové zatím neznám. Velmi vzácně se vyskytují římsové kordonové a pateční kachle řádkové (soklové či nástavcové), z rohových patečních zatím znám jediný exemplář.

2. Rozdělení kachlů podle úpravy čelní vyhřívací plochy

Protože na tělese kamen se z jednotlivých kachlů uplatňuje nejvíce jejich *čelní vyhřívací plocha*, obvykle nějak výtvarně ztvárněná, musíme kachle rozdělit i s hlediska tvaru a velikosti čelní vyhřívací plochy. Při tomto třídění platí všechny pojmy uvedené v oddíle II-1, ale ne všechny

se v následujícím detailním třídění zatím uplatňují. Protože se při formování čelní vyhrávací plochy naprosto bezpečně neprojevuje skutečnost, zda jde o kachle soklové či nástavcové, můžeme tyto dva pojmy zatím v tomto oddíle pominout¹ (obr. 2).

Základní řádkové kachle (obr. 2 : 1, 2, 3) jsou v naprosté většině středního přibližně čtvercového formátu

Umístění kachlů na tělese kamen :

A. Nástavcová část.

B. Soklová část.

C. Vlastní sokl :

1. Římsový, korunní, řádkový, nástavcový.
2. Římsový, korunní, rohový, nástavcový.
3. Základní, řádkový, nástavcový.
4. Základní, rohový, nástavcový.
5. Římsový, kordonový, řádkový, nástavcový.
6. Římsový, kordonový, rohový, nástavcový.
7. Římsový, korunní, rohový, soklový.
8. Římsový, korunní, řádkový, soklový.
9. Římsový, korunní, rohový, soklový.
10. Základní, řádkový, soklový.
11. Základní, rohový, soklový.
12. Římsový, kordonový, rohový, soklový.
13. Římsový, kordonový, řádkový, soklový.
14. Římsový, kordonový, rohový, soklový.
15. Základní, rohový, soklový.
16. Základní, řádkový, soklový.
17. Římsový, pateční, rohový, soklový.
18. Římsový, pateční, řádkový, soklový.
19. Římsový, pateční, rohový, soklový.

Obr. 1. Schema členění středověkých kamen a umístění kachlů.

($\pm 20 \times 20$ cm) (Praha NM 1, Č. Budějovice 2, Sušice 1), vzácně *velkého obdélníkového* (Týn n. Vlt. 1). Výjimečné jsou základní řádkové kachle *malého čtvercového formátu* (Hradec Králové 14), kterých známe jen několik kusů a kachle *obdélníkové střední* (Kutná Hora 2).² *Velké čtvercové* nebo *malé obdélníkové* zatím neznám; ale jejich výskyt není vyloučen. Velké čtvercové lze z důvodů slohových očekávat zejména na konci gotického období. *Základní kachle rohové* (obr. 3) jsou buď *symetrické* nebo *asymetrické*. Symetrické kachle rohové jsou takové, jejichž obě čelní vyhrávací stěny

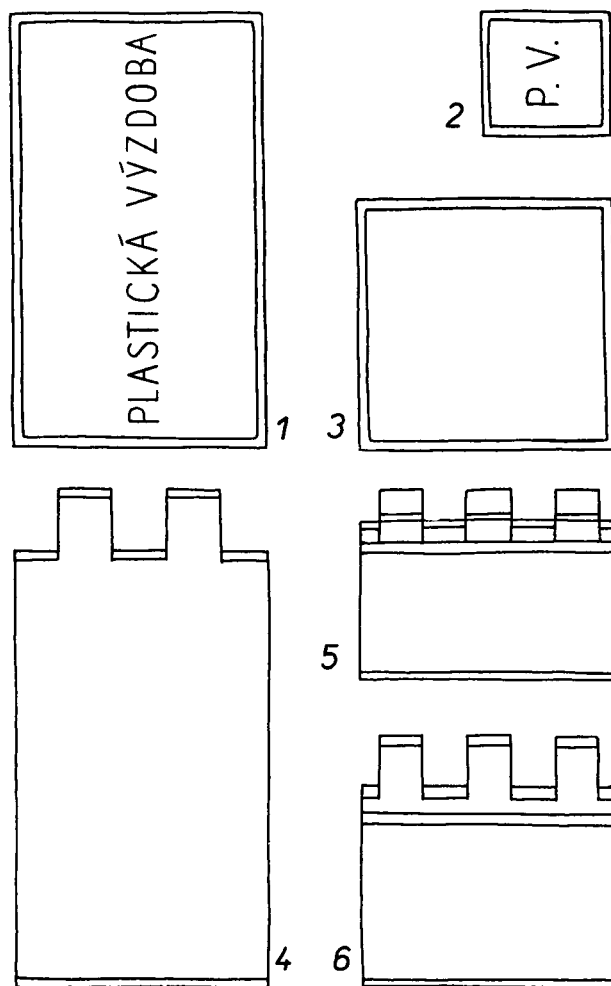
1. Jak se zdá, obdélníkovité kachle se uplatňují na soklu i na nástavci, čtvercové kachle nacházíme rovněž na soklu i na nástavci. Při posuzování obdélníkového kachle se předpokládá, že je větší pravděpodobnost, že jde o kachel nástavcový. Různé primitivnější stavby kamen (a těch bylo jistě dost) nerozlišovaly asi příliš mezi soklem a nástavcem; různé jednoduché nástavce mohly být stavěny i ze čtvercových kachlů. Tím lze vysvětlit, že převládají naprosto kachle čtvercové a obdélníkových je velmi málo. Větší jasno by zjednaly nálezy celých kamen (na to je však velmi malá naděje), případně intensivnější průzkum západoevropského ikonografického materiálu.

2. Je ovšem velmi nesnadno rozhodnout, zda takový exemplář máme považovat za kachel rohový či zda je kachlem základním.

jsou přibližně stejné. Tyto jsou formátu středního čtvercového, (Klatovy 1) středního obdélníkového (Vysoké Mýto 3) nebo velkého obdélníkového (Praha — Mus. hl. m. Prahy 2, Tábor 4). Malé čtvercové či obdélníkové a velké čtvercové nejsou mi zatím známy a zejména výskyt prvních dvou druhů považuji zatím za velmi málo pravděpodobný. Asymetrické kachle rohové jsou takové, jejichž jedna čelní vyhřívací stěna je menší než druhá (zpravidla přibližná polovina stěny větší). Je-li menší plocha při pohledu na kachel ze předu vpravo, mluvíme o *asymetrii pravostranné*, (Český Brod 9), v opačném případě o *asymetrii levostranné*. (České Budějovice 1).

Římsové kachle *pateční řádkové* (obr. 4 : 5) nebyly bezpečně zjištěny, ale je vysoce pravděpodobné, že jako kachle římsové *pateční řádkové* sloužily tzv. kachle *stříškové* (Praha UMPRUM 1; výžlabek + vývalek + šikmý pásek tj. „stříška“ — viz dále), případně jiné jim tektonicky podobné. *Rohové kachle pateční* se poněkud častěji vyskytují až mimo studované období tj. v období mladším.³

1. Základní řádkový, velký obdélníkový formát.
2. Základní řádkový, malý čtvercový formát.
3. Základní řádkový, střední čtvercový formát.
4. Římsový korunní řádkový, velký obdélníkový formát.
- 5, 6. Římsový korunní řádkový, střední formát (ležatý obdélník případně doplněný cimbuřím na čtverec).

Obr. 2. Základní formáty českých středověkých kachlů — schema.

Římsových kordonových kachlů (obr. 4 : 6, 7) známe zatím jen několik exemplářů a to jen *řádkových*, nikoliv *rohových*. Mají tvar nižšího, spíše protáhlého obdélníka nebo jsou částí takového tvaru; jejich základní rozměr by odpovídal střednímu formátu a jiné formáty zatím neznáme. Z čelní plochy se buď zdvihá vypuklý útvar, např. provazec (Dvůr Králové n. L. 1) nebo je čelní vyhřívací plocha jen nevýrazně architektonicky zdobená (ploché panelování). Vyskytne se jednoduchý i dvojitý výžlabek (Vysoké Mýto 2).⁴

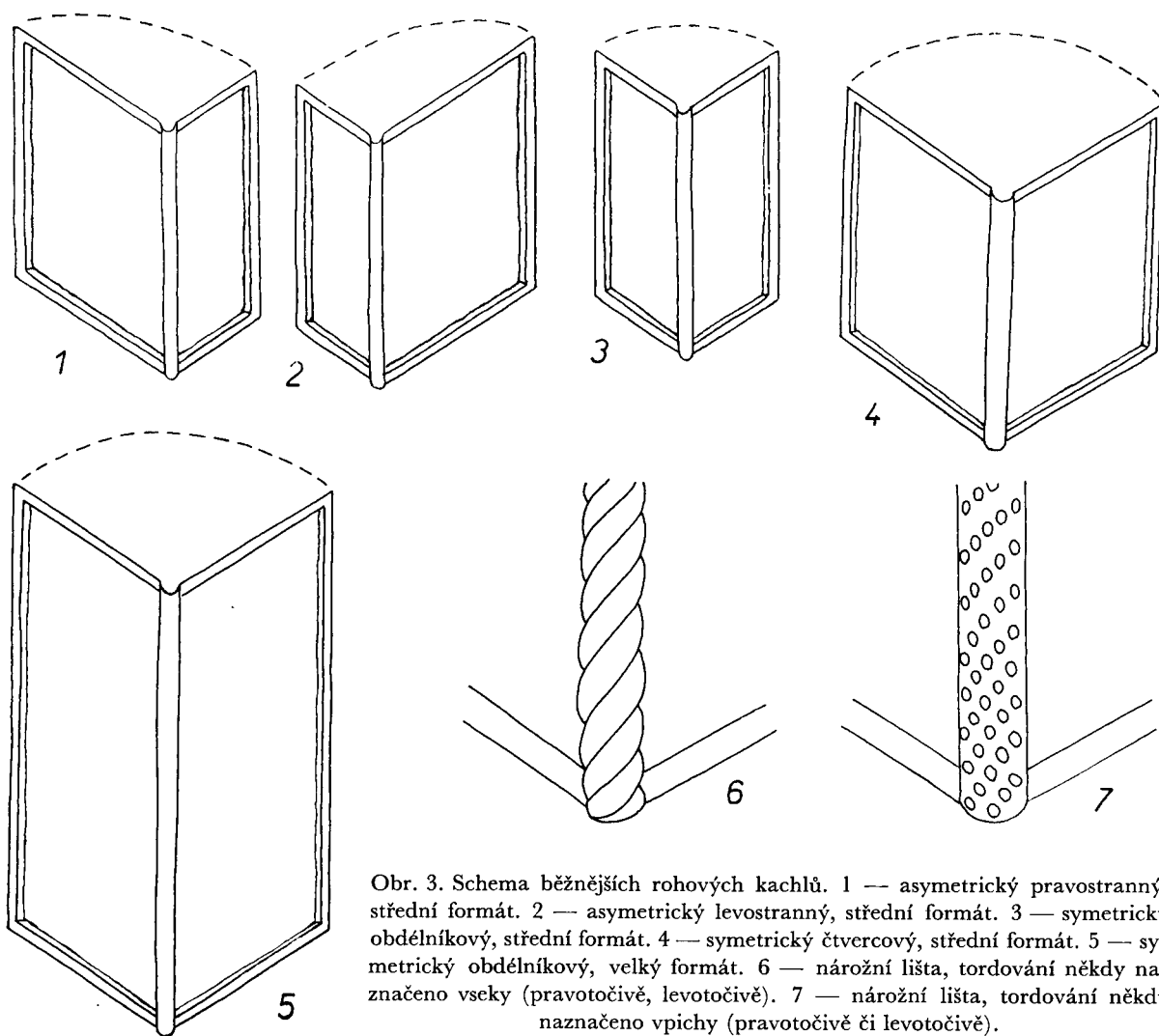
Z *římsových korunních kachlů* byly zatím bezpečně zjištěny kachle *řádkové*, *rohové* nikoliv.⁵ (obr.

3. Předpoklad opírám o tektoniku tohoto typu kachle. Výžlabek vhodně odsazuje od jakékoliv substrukce a hlavně „stříškovité“ sešikmení nahoře působí jako prvek redukční. Poněkud problematický exemplář římsového *patečního řádkového* kachle je uložen v OM Vysoké Mýto a kachel rohový v OM K. Hora. Zatím je zde neuvádím.

4. Nevylučuji, že do této skupiny by mohla patřit různá nápisová pole, nebývají však upravena jako vlastní kachel.

5. Existenci římsových korunních rohových kachlů můžeme očekávat jen výjimečně. Konstruktivní řešení rohu u korunní římsy je obtížné. Dvostranné rohové kachle, jaké byly vytvořeny u kachlů základních, zatím neznáme. Plášť komory brání přímému sesazení kachlů do rohu. Východisko z obtíží naznačuje kachel z Hradce Králové č. i. 2226, kde plášť komory je šikmo seříznut takže je umožněno rohové přisazení k jinému stejně upravenému exempláři.

2 : 4, 5, 6). Tvar naprosté většiny korunních řádkových kachlů vychází ze čtverce případně z tvaru blízkého *čtvercovému* formátu. Vlastní plasticky zdobená plocha bývá obdélníková a na přibližný čtverec tuto plochu doplňuje většinou cimbuřím. Formát velký a malý není u nich znám. Vzácnější jsou římsové korunní kachle *obdélníkového* formátu, *střední a velké*; *malý* formát není zatím znám. Velký obdélníkový korunní kachel známe s *cimbuřovým* ukončením (Praha-Hrad — 2, výklenkový

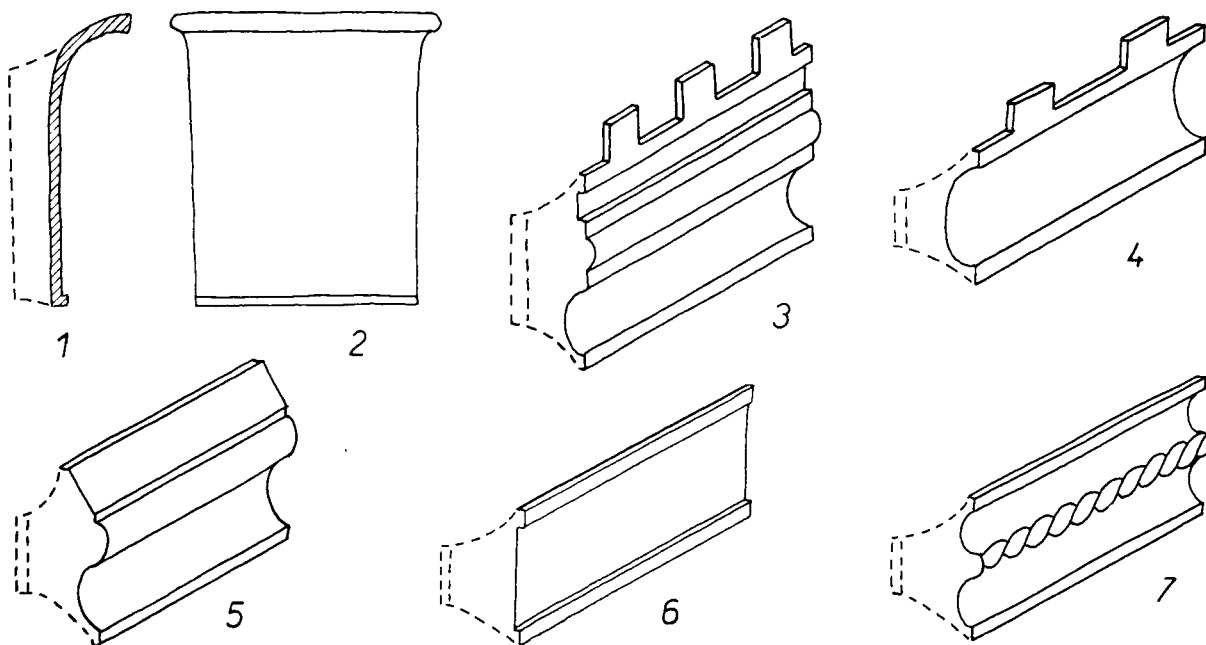

Obr. 3. Schema běžnějších rohových kachlů. 1 — asymetrický pravostranný, střední formát. 2 — asymetrický levostranný, střední formát. 3 — symetrický obdélníkový, střední formát. 4 — symetrický čtvercový, střední formát. 5 — symetrický obdélníkový, velký formát. 6 — nárožní lišta, tordování někdy naznačeno vsky (pravotočivě, levotočivě). 7 — nárožní lišta, tordování někdy naznačeno vpichy (pravotočivě či levotočivě).

s prolamováním); střední obdélníkový formát má kachel podbrádkový (obr. 4 : 1, 2) tj. ukončený nahoře podbrádkou (Sedlčany 2, Praha NM 2). Mnohem rozmanitější ukončení a celé ztvárnění mají střední římsové korunní kachle vycházející ze čtverce. *Vyhřívací stěna* korunních kachlů vycházejících ze čtverce je buď *přímá* (Praha NM 4, Český Brod 5, Příbram 1) nebo *výžlabková*, přičemž výžlabek může být buď prostý (Milevsko 1, Chlumec n. Cidl. 2, Klatovy 3) nebo k němu mohou být připojeny ještě jiné (menší) profily (obr. 4 : 3, 4), např. různé velké vývalky, spojovací pásy, nápisová pole aj. (Plzeň 2, Hradec Králové 19?, Český Brod 6, Litoměřice 3, Pardubice 1). Protože výžlabek je nejvýraznějším prvkem kachle a hlavní ikonografický motiv bývá právě ve výžlabku umístován, mluvíme o kachli *korunním výžlabkovém* (tj. římsový korunní, řádkový s výžlabkem). Další drobnější profilaci čelní vyhřívací plochy, je-li to zapotřebí, vyjadřujeme zatím detailním popisem (výžlabkový kachel, nad výžlabkem drobný vývalek + nápisné pole ... atd.).

Nejhořejší část těchto exemplářů bývá upravena v naprosté většině jako *cimbuřím*, kterýžto ukončovací prvek má mnoho variant, z nichž uvádím alespoň varianty základní. Zuby mohou být

krátké (Český Brod 1, 6, Hlinsko 1), či dlouhé (obr. 5 : 7) (Český Brod 2, Praha NM 4), v průřezu v horní části obdélníkové, zcela výjimečně lichoběžníkové (Český Brod 10) (obr. 5 : 3). Nahoře jsou zuby cimbuří buď vodorovně jednoduše seříznuté (Kolín 1) (obr. 6 : 4), v naprosté většině alespoň s náznakem nějakého ukončení, buď náznakem lišty na konci zubu (Plzeň 2, Čelakovice 1, Český Brod 6) nebo jsou upraveny cele (Česká Lípa 1, Litoměřice 13) nebo částečně jako pultová stříška (obr. 6 : 2) (Praha UMRUM 3). Někdy bývá zub s pultovou stříškou v horní části jen neúplně proříznut, takže je zkrácen a působí jako by byl celý upraven jako pultová stříška (Český Brod 5, Louny 1, Vysoké Mýto 4, Litoměřice 4) (obr. 5 : 5, 6). Zuby mohou být na kachli buď dva (Litoměřice 4), tři (Chlumec n. C. 2) (obr. 6 : 1; 5 : 7), někdy i více (Plzeň 1). Ztvárnění zubu cimbuří může být výjimečně i dosti náročné. Vyskytují se zuby stupňovité (Hradec Krá-

Obr. 4. Příklady římsových kachlů — schema. 1, 2 — římsový korunní řádkový-podbrádkový. 3 — římsový korunní řádkový-výžlabkový (s přidavnými profily). 4 — římsový korunní řádkový-výžlabkový. 5 — římsový pateční (?), řádkový-stříškový (s výžlabkem). 6 — římsový kordonový řádkový (v plochem poli někdy architektonické motivy). 7 — římsový kordonový řádkový (s dvojitým výžlabkem).

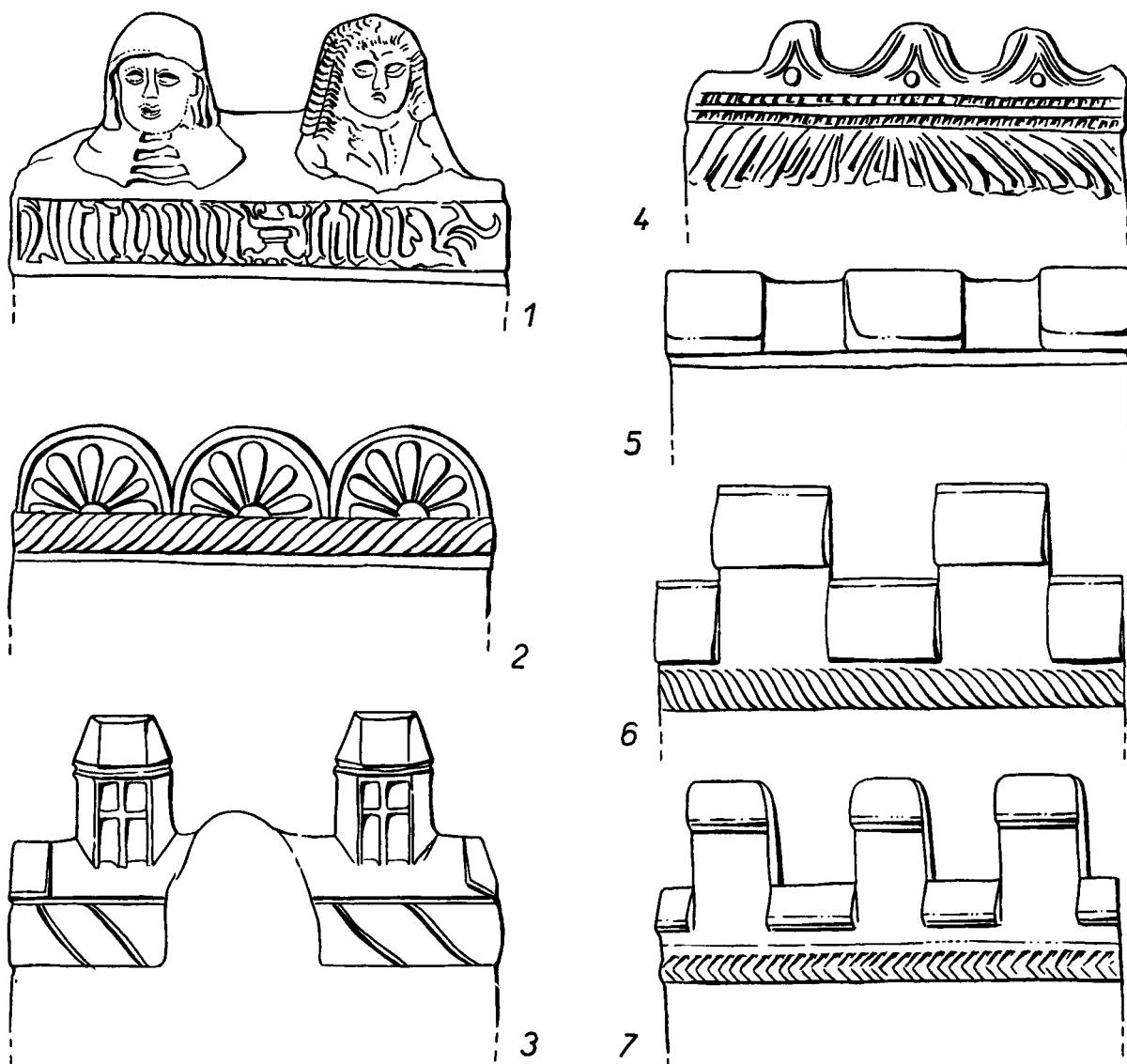
lové 17) (obr. 6 : 3), segmentovitě vyřezávané (Litoměřice 14) (obr. 5 : 4), zuby upravené jako lidská hlavička (Hradec Králové 2, 23) (obr. 5 : 1), i zub zahrocený (Hradec Králové 18). Stejně ojedinělé je i *prořezávání* (Hradec Králové 15) (obr. 6 : 5) a *zakončení lunetou* (Jaroměř 3) (obr. 5 : 2).

Kromě kachlů korunních vyvinuly se i *samostatné ukončovací články* (obr. 7 : 1—7), které nejsou kachli ve vlastním slova smyslu, protože nemají vyhřívací funkci; vyskytují se ojediněle. Jsou to trojúhelníkové korunní nástavce (Chrudim 3, 4, 5, Brandýs n. Lab. 1, Ústí n. Lab. 3 aj.), plastické lišty s podstavou (Kolín 2) a fiálovité nástavce (Poděbrady 1, 2). Zvláštní postavení zaujímá prořezávaný obdélníkový nástavec s postavou hudebnice, poměrně vysoké úrovně výtvarné (Lipnice-hrad 2).

3. Rozdělení kachlů podle celkového tvaru s ohledem na poměr k vytápěcímu prostoru

A. Kachle nádobkové

Nejjednodušší známé kachle jsou kachle nádobkové, zvané obvykle nesprávně hrncové. Za *hrncový kachel* (obr. 8 : 1, 2) budeme považovat jedině takový nádobkový kachel, jehož výška nepřevyší příliš šířku a který bude mít alespoň přibližně kruhové ústí. Kromě varianty s celkem

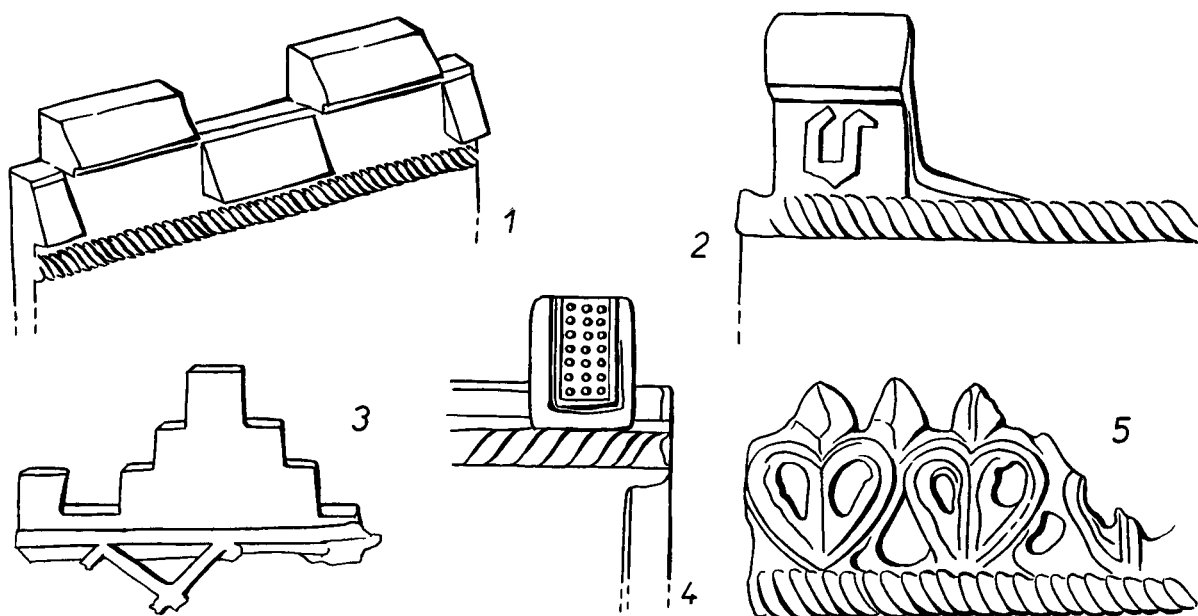

Obr. 5. Příklady ukončení římsových korunních řádkových kachlů. 1 — Hradec Králové 23, zuby v podobě lidské hlavičky. 2 — Jaroměř 3, renesanční lunety na pozdně got. exempláři. 3 — Český Brod 10, lichoběžníkový průřez zubů. 4 — Litoměřice 14, segmentovitě řezané zuby. 5 — Vysoké Mýto 4, neprořezané zuby, cele upravené jako pultová stříška. 6 — Č. Brod 5, dlouhé zuby částečně upravené jako pultová stříška, částečně neprořezané. 7 — Č. Brod 2, dlouhé zuby částečně upravené jako pultová stříška.

rovnými, případně mírně vypouklými stěnami (Hradec Králové 8), vyskytne se i hrncový kachel dvojkónický (Hradec Králové 7). Ostatní nádobkové kachle s kruhovým nebo z kruhu vycházejícím ústím mají zpravidla zdůrazněný výškový rozměr a nazýváme je proto *kachli pohárovitými* (obr. 9 : 1, 2, 3). Alespoň přibližně kruhové ústí je podmínkou pro zařazení do skupiny pohárovitých kachlů (Hradec Králové 9, 22), výjimečný tvar (Hradec Králové 10) s ústím nepatrně smáčknutým do čtyřlístu z kruhového ústí vychází a proto sem může být zařazen. Stěny pohárovitých kachlů bývají mírně kónické, dno v českém prostředí bylo zjištěno zatím jen rovné, ač ze sousedních území známe i exempláře s dnem hrotitým nebo oblým.⁶

6. S. Ambrosiani, Zur Typologie der älteren Kacheln, Stockholm 1910, 105, obr. 2, 3, 4, 5. K. Strauß, Die Töpferkunst in Hessen, Straßburg 1925, t. XXV: 134. H. A. Knorr: Die Dornburg an der Elbe. Ausgrabung einer mittelalterlichen Burg. Sachsen u. Anhalt 15 1939, t. IV: c. W. Bauer, Grabungen und Funde auf dem Burghügel von Dernbach. Nassauische Heimatblätter 49, 195/1. Bodenaltertümer in Nassau IX. Wiesbaden 1959, 22—52. F. Rademacher, Karolingische Keramik am Niederrhein. Altes Kunsthandwerk I. Wien 1927, 179, t. 140.

Dalším typem nádobkových kachlů s kruhovým ústím jsou *kachle baňkovité* (obr. 10 : 1—7; 11 : 1—4). Tento typ se skládá z baňaté, více (Hradec Králové 11, 12; Tábor 5) (obr. 10 : 4, 5, 3) či méně (obr. 11 : 1, 2, 3, 4; 10 : 6, 7, 1, 2) (Hradec Králové 5, 6, 13; Kutná Hora 1; Chrudim 1, 6; Soběslav 1, 2, 3; Jaroměř 2) ostře lomené, oblé dvojkónické hlavice, k níž je připojeno buď hrdlo (Soběslav 1, 2, 3) nebo jen krátký krček (Hradec Králové 13, 5; Jaroměř 2) někdy dokonce téměř (Hradec Králové 20, 21, 11, 12) či úplně (Tábor 5) potlačený. Horní část hlavice má tupý vrchol (Tábor 5),⁷ na němž bývá umístěn pupek válcovitý (Hradec Králové 11), kuželovitý (Hradec Králové 12, 21), vyžlabený, buď s malým vývalkem (Hradec Králové 5) nebo bez něj (Hradec

Obr. 6. Příklady ukončení římsových korunních řádkových kachlů. 1 — Litoměřice 4, zuby částečně neprořezané, částečně upravené jako pultová stříška. 2 — Praha UMRUM 3, zub upravený částečně jako pultová stříška. 3 — Hradec Králové 17, stupňovitě vyřezaný zub. 4 — Kolín 1, zub vodorovně seříznutý. 5 — Hradec Králové 15, prořezávané srdcovité motivy (výřez).

Králové 13). Na hrdle či krčku bývá někdy několikanásobná rytá šroubovice (Tábor 5; Soběslav 2) nebo šroubovice žlábková (Soběslav 1, 3) vyskytnou se i prstové žlábký (Hradec Králové 12). Jednoduché prožlabení krčku vytváří dojem okruží (Jaroměř 2; Hradec Králové 5). Šroubovice různého provedení je někdy z hrdla či krčku převedena i na hlavici, případně je jen na hlavici.

Okraj všech dosud známých exemplářů je vodorovně seříznut, zpravidla více či méně dovnitř zatažen. U kachlů ze Soběslavi je konec hrdla poněkud vyhnut ven.⁸ Různé varianty baňkového kachle dostávají obvykle v literatuře různá pomocná jména. Tak kachle charakterisované jako baňkové s více zdůrazněnou dvojkóničností bývají jednoduše nazývány jen „dvojkónické nižší“ či vyšší“, varianty, kde je ostrá dvojkóničnost potlačena, bývají nazývány kachli „cibulovitými“, zejména mají-li potlačený krček. Kachle s dlouhým hrdlem bývají nazývány „kyjovitými“ kachli. Tyto názvy mají výhodu jednoduchosti, ale nejsou zcela přesné. Pokud nebude morfologie kachlů zakódována, je lépe jednotlivé varianty raději popsat než povšechně nazvat.

Zvláštní skupinu tvoří v Čechách *nádobkové kachle s pravouhelníkovým* (obr. 12 : 1—8; 13 : 1—7), nejčastěji čtvercovým ústím. K detailnějšímu třídění nám napomůže jednoduchý metrický rozbor úplnějších exemplářů. Posuzovat je budeme podle jejich výšky, podle plochy jejich ústí a pro kontrolu podle vzájemného poměru těchto dvou hodnot. Přehledně jsou výšky posuzovaných va-

7. U tohoto exempláře existuje podezření, že měl původně pupek, který však je odražen.

8. Vzhledem k úzkému hrdlu mohly by být tyto kachle považovány za střešní makovice; tomu však odporují stopy vnitřního ořazení.

TAB. 1 — Uspořádání podle výšky

Č.	Kachel	(č. katalogu)	Výška (mm)	Rozdíl soused. (mm)	Klasifikace
1.	Litoměřice	12	215		
2.	Hořice	2	205	10	dlouhý
3.	Jaroměř	1	202	3	dlouhý
4.	Nymburk	3	193	9	dlouhý
5.	Hlinsko	2	187	6	dlouhý
6.	Nymburk	4	182	5	dlouhý
7.	Hradec Králové	4	182	0	dlouhý
8.	Nymburk	2	182	0	dlouhý
9.	Litomyšl	2	180	2	dlouhý
10.	Kouřim	1	175	5	dlouhý
				15	
11.	Chrudim	2	160	6	krátký
12.	Chrudim	7	154	4	krátký
13.	Tábor	6	150	0	krátký
14.	Praha-Hrad	6	150	0	krátký
15.	Ústí n. Lab.	2	150	4	krátký
16.	Praha-Hrad	8	146	1	krátký
17.	Beroun	1	145	1	krátký
18.	Litoměřice	8	144	1	krátký
19.	Litoměřice	7	144	0	krátký
20.	Český Brod	12	140	4	krátký
21.	Hradec Králové	3	138	2	krátký
22.	Praha-Hrad	7	137	1	krátký
23.	Litoměřice	9	135	2	krátký
24.	Slaný	2	135	0	krátký
25.	Slaný	1	130	5	krátký
26.	Pardubice	2	130	0	krátký
27.	Litoměřice	11	115	15	krátký
				20	
28.	Litoměřice	5	95	11	nízký
29.	Český Brod	8	84	11	nízký
30.	Český Brod	11	73	5	nízký
31.	Slaný	3	68	8	nízký
32.	Ústí n. Lab.	1	60	10	nízký
33.	Litoměřice	6	50		nízký

riant vyjádřeny v tabulce 1. Řada výškových hodnot je téměř plynulá, ale přece jen v určitých místech jsou rozdíly mezi dvěma sousedními členy řady větší. Tato maxima rozdílu nám oddělují varianty dlouhé od krátkých a krátké od nejkratších, dále nazývaných nízké. Varianty dlouhé se mezi sebou liší velikostí ústí. Protože strany ústí (a, b) nebývají vždy stejné (ústí není vždy přesně čtvercové), nemůžeme tedy exempláře posuzovat podle strany ústí, ale musíme dlouhé varianty rozdělit podle plochy ústí, v níž se uplatňuje velikost obou stran (a, b). Přehledně charakterizuje situace tabulka 2. Obdobně můžeme podle plochy ústí dělit i kachle krátké; zde bude situace poněkud obtížnější, jak vyplývá z tabulky 3. Podobně můžeme posoudit i kachle nízké, což ukazuje tabulka 4.

Nádobkové kachle s pravoúhelníkovým, častěji čtvercovým ústím, které svým vzhledem připomenou tyglík, nazýváme *tyglíkovité kachle*.⁹ Jak vyplývá z výše uvedených tabulek, ve skupině tyglíkovitých kachlů můžeme rozlišovat exempláře *douhé s malým ústím* (obr. 13 : 1, 2, 3, 4), *douhé s velkým ústím* (obr. 13 : 5, 6, 7) (tabulka 2). Ke skupině tyglíkovitých kachlů můžeme

9. Výskyt tyglíkovitého kachle s *trojúhelníkovitým ústím* nelze vyloučit, stejně jako nelze vyloučit výskyt ostatních typů s *trojúhelníkovitým ústím*. Naznačuje to exemplář zveřejněný P. Radoměským (Středověká keramika, Musejní a vlastivědná práce III. 1967, 17, obr. 5b). Bohužel nemůžeme exemplář využít, podobně jako několik dalších unikátních zajímavých exemplářů, protože v práci nejsou uvedeny většinou lokality a nevíme, zda je možno zařadit je mezi český materiál, a kromě toho nelze zjistit dobře rozměry, které jsou v řadě případů pro klasifikaci rozhodující.

TAB. 2 — Dělení dlouhých variant podle plochy ústí

Č.	Kachel	(č. kat.)	a (mm)	b (mm)	a. b (mm ²)	Rozdíl soused. (mm ²)	Klasifikace ústí
5.	Hlinsko	2	100	100	10.000	608 628 2.564 3.620	malé
7.	Hradec Králové	4	104	102	10.608		malé
9.	Litomyšl	2	106	106	11.236		malé
3.	Jaroměř	1	120	115	13.800		malé
1.	Litoměřice	12	134	130	17.420		malé
						9.780	
2.	Hořice	2	160	170	27.200	1.600 1.080 1.620 1.260	velké
4.	Nymburk	3	180	160	28.800		velké
6.	Nymburk	4	180	166	29.880		velké
8.	Nymburk	2	175	180	31.500		velké
10.	Kouřim	1	180	182	32.760		velké

TAB. 3 — Dělení krátkých variant podle plochy ústí

Č.	Kachel	(č. kat.)	a (mm)	b (mm)	a. b (mm ²)	Rozdíl soused. (mm ²)	Klasifikace ústí
16.	Praha-Hrad	8	111	111	12.321	2.808 1.512 2.959	malé
14.	Praha-Hrad	6	123	123	15.129		malé
22.	Praha-Hrad	7	129	129	16.641		malé
21.	Hradec Králové	3	140	140	19.600		malé
						3.656	
23.	Litoměřice	9	152	153	23.256	451 318 0 0 3.530 825	střední
11.	Chrudim	2	157	151	23.707		střední
12.	Chrudim	7	155	155	24.025		střední
19.	Litoměřice	7	155	155	24.025		střední
27.	Litoměřice	11	155	155	24.025		střední
15.	Ústí n. L.	2	167	165	27.555		střední
18.	Litoměřice	8	165	172	28.380		střední
							4.020
17.	Beroun	1	180	180	32.400	900 1.850 562 387	velké
24.	Slaný	2	185	180	33.300		velké
25.	Slaný	1	185	190	35.150		velké
26.	Pardubice	2	192	186	35.712		velké
20.	Český Brod	12	191	189	36.099		velké

TAB. 4 — Dělení nízkých variant podle plochy ústí

Č.	Kachel	(č. kat.)	a (mm)	b (mm)	a. b (mm ²)	Rozdíl soused. (mm ²)	Klasifikace ústí
34.	Litoměřice	6	147	152	22.344	5.320 1.566 338 812 475	střední
32.	Slaný	3	182	152	27.664		velké
33.	Ústí n. L.	1	185	158	29.230		velké
29.	Litoměřice	5	176	168	29.568		velké
30.	Český Brod	8	196	155	30.380		velké
31.	Český Brod	11	187	165	30.855		velké

zařadit i exempláře *krátké s malým ústím* (obr. 12 : 1, 2, 3) (tabulka 3 nahoře), zatímco varianty krátké s velkým ústím označujeme již jako *kachle miskovité* (obr. 12 : 4, 7) (tabulka 3 dole); jejich podskupinou jsou *nízké miskovité kachle* (tabulka 4) (obr. 12 : 6, 8).¹⁰ Kromě dosud uvedených

10. Kachle nízké mají velký formát ústí; jedinou výjimkou je kachel Litoměřice 6 (tab. 4), který by mohl snad být klasifikován jako střední, ale jeho index (a, b) je však natolik vysoký (442,0) a tedy blízký ostatním exemplářům skupiny, že jeho vydělení ze skupiny se zdá být zbytečným.

případů je zde ještě dosti velká a uvnitř nejednotná skupina, označená jako kachle *krátké se středním ústím* (tab. 3 uprostřed), jejichž postavení v morfologickém systému bude zřetelnější, až bude k dispozici více exemplářů (obr. 12 : 5).

Celých tyglíkovitých kachlů známe zatím málo, a ani úplných miskovitých kachlů není tak mnoho, jak by se dalo předpokládat na základě zlomkovitého materiálu. Jak vidíme z tabulek, výška „dlouhých“ kachlů kolísá od 175 mm výše a dosahuje i přes 200 mm. U variant s velkým ústím neklesá délka strany pod 160 mm a dosahuje hodnot kolem 180 mm; u varianty s malým ústím by rozměr strany neměl překročit 140 mm, směrem dolů by se měl pohybovat kolem 100 mm. U „krátké“ tyglíkovité varianty kolísá výška přibližně kolem 150 mm a strana ústí by neměla přesáhnout 140 mm.

Všechny exempláře dosud známé z Čech, mají dno rovné.¹¹ Rohy některých tyglíkovitých kachlů bývají mírně lalokovitě vytaženy (např. Litomyšl 2; Nymburk 2), ve všech případech nacházíme v rozích alespoň stopy po utváření ústí. Na vnějšku bývá záchytná šroubovice (např. Litoměřice 12; Nymburk 2). Okraj bývá často vodorovně (přibližně vodorovně) seříznut, ostré hrany přiměřeně zaobleny a celý okraj (někdy nepatrně vytažený i vně) zpravidla poněkud zatažený dovnitř. (Hořice 2; Tábor 6; Kouřim 1; Nymburk 4). Vyskytne se i zaoblení až ovalení, někdy více nepravidelné (Litomyšl 2), jindy pravidelnější (Hradec Králové 4; Litoměřice 12); výjimečné je zatím vodorovné seříznutí a zřetelné ovalení na vnějšku a menší dovnitř (Hlinsko 2, Hradec Králové 3); ovalení dovnitř nalézáme na kachli Jaromeř 1. Ostřejší zatažení nalézáme na exemplářích Pražského hradu (Praha-Hrad 6, 8).¹² Oboustranné, dosti ostré rozšíření okraje vně je dobře patrné na zlomcích Hořovice 3, pokud jsou to ovšem zlomky z tyglíkovitých kachlů. Zatahování dovnitř je vůbec častější než jiné druhy zakončení.

Všechny dosud známé kachle se *středně velkým ústím jsou krátké* a rozměr strany se pohybuje kolem 150 mm. Jejich podobnost s kachli miskovitými bude třeba ještě dále zkoumat a to i s hlediska chronologického (obr. 12 : 5).

Skutečnými *miskovitými kachli* (obr. 12 : 4, 7) se všemi jejich typickými znaky jsou např. exempláře Pardubice 2, Český Brod 12 a Sobotka 2. Okraje miskovitých kachlů jsou v naprosté většině jednostranně dovnitř zaoblené, uvnitř může či nemusí být vnitřní obvodová lišta, obvykle oblého či hřebínkovitého profilu. Dno miskovitých kachlů je vždy rovné, na vnějšku bývá záchytná šroubovice (různé jednoduše rytá, dosti často čepelovitě rytá — tj. rytá jednostrannou širší rýhou). Známe i exempláře s drobnou vývalkovitou šroubovicí i exempláře bez záchytné šroubovice. Uvnitř nebývají miskovité kachle zdobeny, drobná plastická výzdoba na dně uvnitř je ojedinělou výjimkou. Ve zlomcích známe těchto kachlů velké množství a miskovité kachle byly asi velmi běžné (např. Hořovice 1, 2; Český Brod 13 aj.), bohužel však zlomky nám nemohou poskytnout všechny potřebné údaje.

Kromě kachlů s ústím čtvercovitým setkáváme se i s kachli *s ústím více či méně obdélníkovitým*, patřící bezpečně mezi miskovité kachle (např. Český Brod 7, 8, Slaný 32 aj.). Některé kachle s obdélníkovitým ústím přes jistou podobnost s kachli miskovitými musíme zařadit spíše mezi nízké kachle s malým ústím (Sobotka 1) a krátké kachle s malým ústím, na samé hranici středních (Litoměřice 10, Nymburk 1).

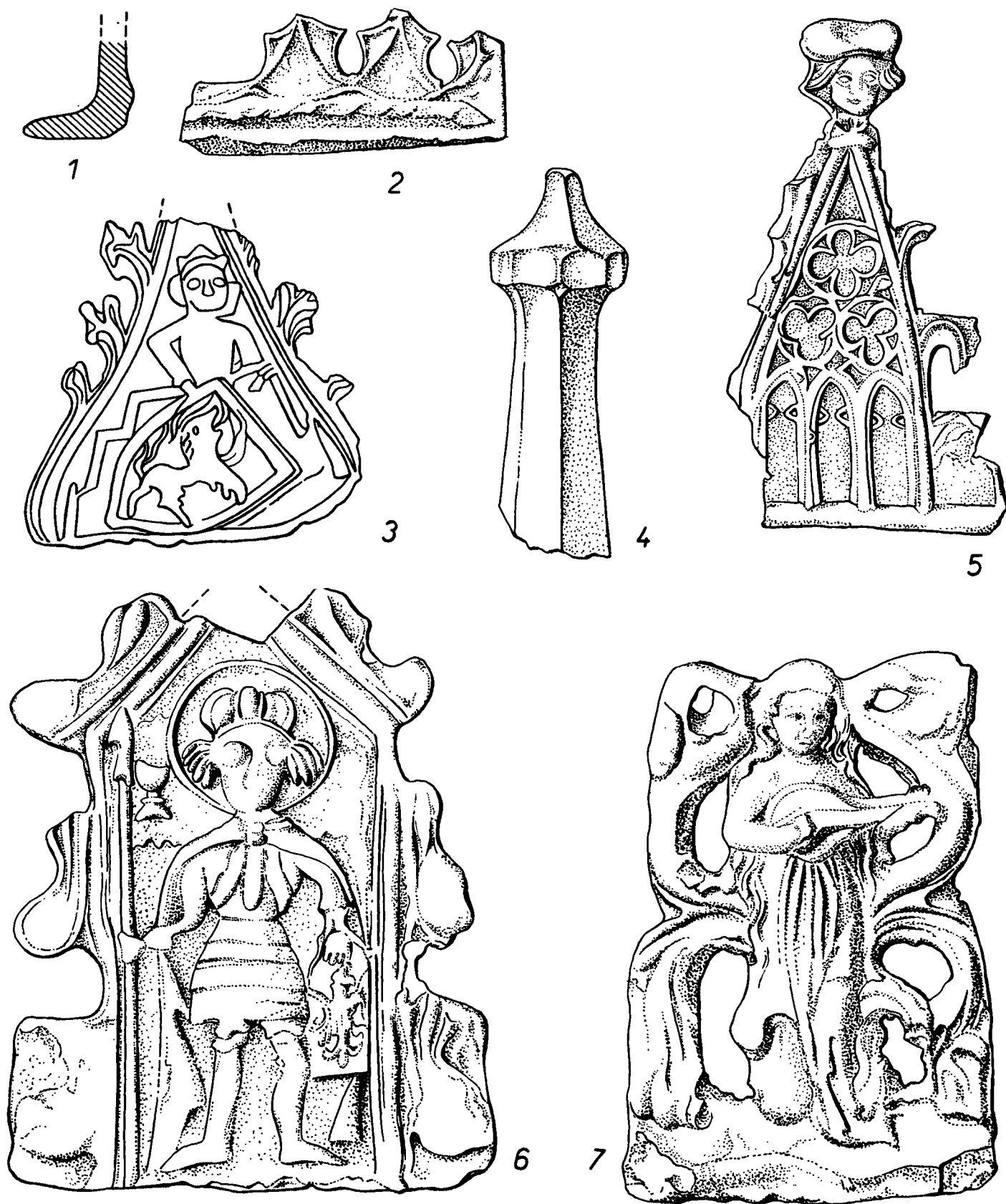
Nízké miskovité kachle (obr. 12 : 6, 8) mají silně sníženou misku. Běžně se u nich vyskytují obdélníkovité formáty. Dno mají rovné, okraj většinou jednostranně dovnitř zaoblený, záchytná šroubovice je stejná jako u miskovitých kachlů. Některé exempláře mají zevnitř vytvořenou mističku s hřebínkovitě nahnutou hlínou po jejím obvodu (Český Brod 11).

B. Kachle komorové

Nejběžnějšími kachli českého středověku jsou *kachle komorové*. Vyhřívací komora je tvořena nejčastěji různě dlouhým *pláštěm komory*, různě upraveným, uzavřeným vpředu *čelní vyhřívací stěnou*

11. Na západ od Čech se setkáváme kromě variant s rovným dnem i s případy dna zaobleného. — *S. Ambrosiani*, o.c. v pozn. 6; 107, obr. 8, 9, 10, 12.

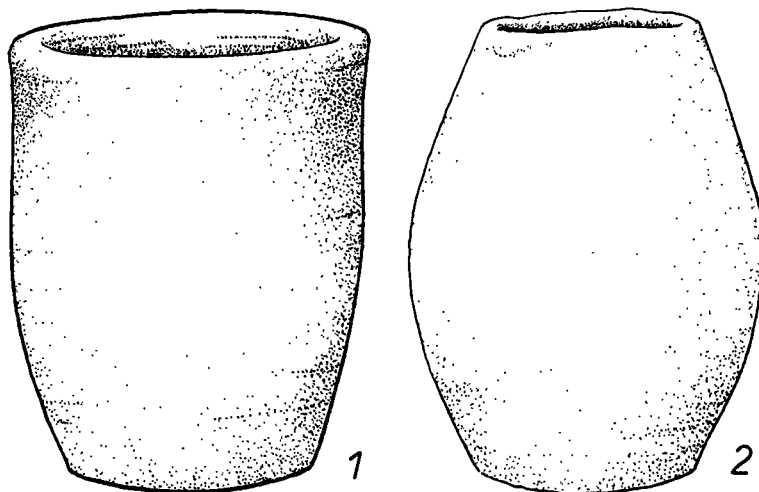
12. Profily viz *Ž. Smetánka*, Kachle na Pražském hradě I. Příspěvek k datování tyglíkového kachle Pam. arch. XLIX 1958, 257, obr. 5 : 9, 10.

Obr. 7. Samostatné ukončovací články. 1, 2 — Kolín 2, volná lišta. 3 — Brandýs n. L. 1, korunní nástavec. 4 — Po-
děbrady 2, fialovitý nástavec. 5 — Chrudim 5, korunní nástavec. 6 — Ústí n. L. 3, korunní nástavec. 7 — Lipnice-
hrad 2, prořezávaný římsový panel (nástavec ?).

a otevřeným vzadu *vyhřívacím otvorem*.¹³ Čelní, reliéfně zdobená stěna výše popsaných tvarů a formátů je rámována profilovanou *okrajovou lištou*. Také *ústí vyhřívacího otvoru* je různě upraveno (obr. 14).

Nejčastěji se vyskytujícím typem komory je *komora kuželovitá* (obr. 14; 15 : 1, 2) (Český Brod 2, Hradec Králové 1, Bakov n. J. 1, Litomyšl 1 atd.), spíše širší, *nepříliš protáhlá*. Jen velmi vzácně nalézáme *komoru kuželovitou úzkou dlouhou* (Český Brod 3, Hradec Králové 14). Stejně výjimečná je i *komora jehlancovitá* (obr. 15 : 5), ve tvaru komolého jehlanu (Praha-Hrad 4) a *komora střechevitá*¹⁴ (obr. 16 : 1) (Hradec Králové 16). Všechny dosud uvedené druhy komor jsou dosti vysoké a hlavně uzavřenější. Poněkud běžnější než jehlancovitá a střechevitá komora, i když přece jen

Obr. 8. Hrcové kachle. 1, 2 — Hradec Králové 8, 7.

vzácná, je *komora kuželovitá nízká* (obr. 15 : 6), někdy též nazývaná *stlačená*. Nízké komory jsou zpravidla otevřenější (Litoměřice 1, Praha-Mus. hl. m. Prahy 3) a otevření dostupuje vrcholu u *kachlů rámových* (obr. 15 : 7), kde plášť komory je nahrazen nízkým páskem, mírně dovnitř skloněným, či zcela vzpřímeným, obíhajícím po obvodu kachle (Praha-Hrad 1, Teplice 1, Český Brod 9). Zvláštním případem je *komora poloválcová* (obr. 16 : 5, 6) (přibližně poloválcová) a *čtvrťválcová* (obr. 16 : 2, 3). Poloválcová komora je tvořena pláštěm ve tvaru poloviny válce připojeným k čelní vyhřívací stěně a nahoře a dole je uzavřena plátkem hlíny v podobě úseče kruhu. Kachel s touto komorou bývá někdy zván „poloválcový kachel“ (Týn n. Vlt. 1, Kutná Hora 2).¹⁵ Komora čtvrtválcová se vyskytuje hlavně u kachlů rohových, kde výhodně obloukovitě spojuje symetrické stěny rohového kachle, přičemž nahoře a dole je plátek hlíny ve tvaru kruhové výseče (Klatovy 1, Vysoké Mýto 3). Poněkud výjimečné jsou *skříňkové komory*, dosti nepravidelné, jaké pozorujeme u asymetrických rohových kachlů. Skříňková komora je patrná na kachli z Tábora (Tábor 4) (obr. 15 : 3, 4).

Okrajová lišta může být různě profilována (obr. 17 : 1—12), ale různá profilace se neváže na určité varianty komorového kachle. Rozeznáváme profily *základní* a *složené*. Základní jsou hranol (Bělá p. Bez. 1, Jindř. Hradec 1, Klatovy 4), někdy menší, jindy mohutněji provedený, dále nízký plochý hranol (Hořice 1), vzácně se vyskytující obloun — vývalek (Klatovy 2). Velmi běžné je jednostranné zaoblení (menší Bakov n. J. 1; větší Praha-Mus. hl. m. Prahy 3). Opakem je výžlabek, ve většině případů právě v mohutnějším provedení (Praha-Hrad 5). Z těchto základ-

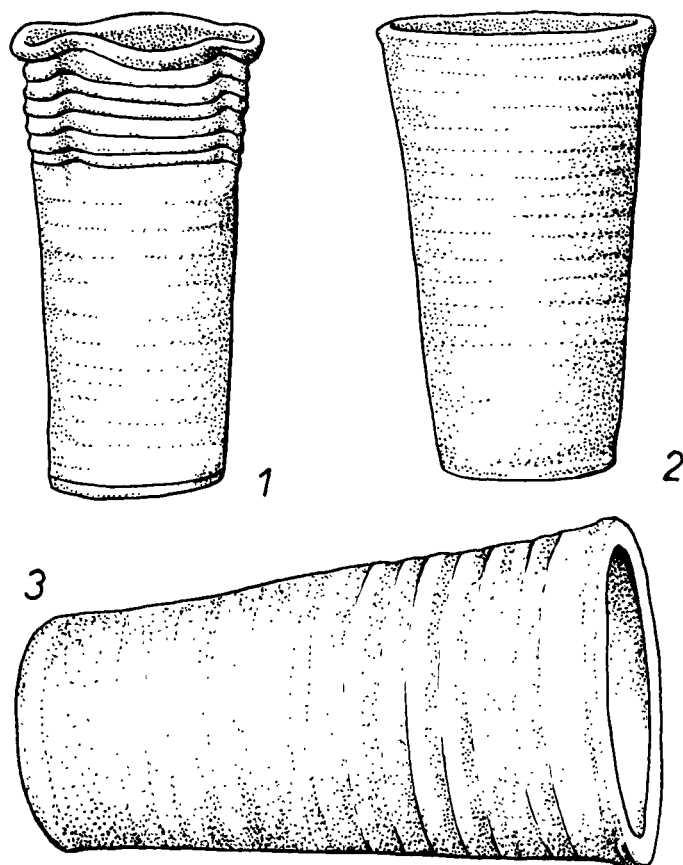
13. Výjimkou je vývojově důležitý kachel se všemi znaky kachle komorového, ale s komorou zcela uzavřenou (Praha UMPRUM 3) a obdobný kachel, který má do komory proříznut nožem menší nepravidelný otvor (Český Brod 14).

14. Takto upravená komora připouští i použití v nárožní poloze.

15. Ve zlomech je někdy možno těžko posoudit, zda je komora poloválcová či čtvrtválcová.

ních profilů jsou sestaveny profily složené. K jejich spojování je často použito sestupného pásku, zpravidla širšího (Jílové 2, Benešov 2). Přehlednou informaci o základních profilech a příkladech skládání podává obr. 17.

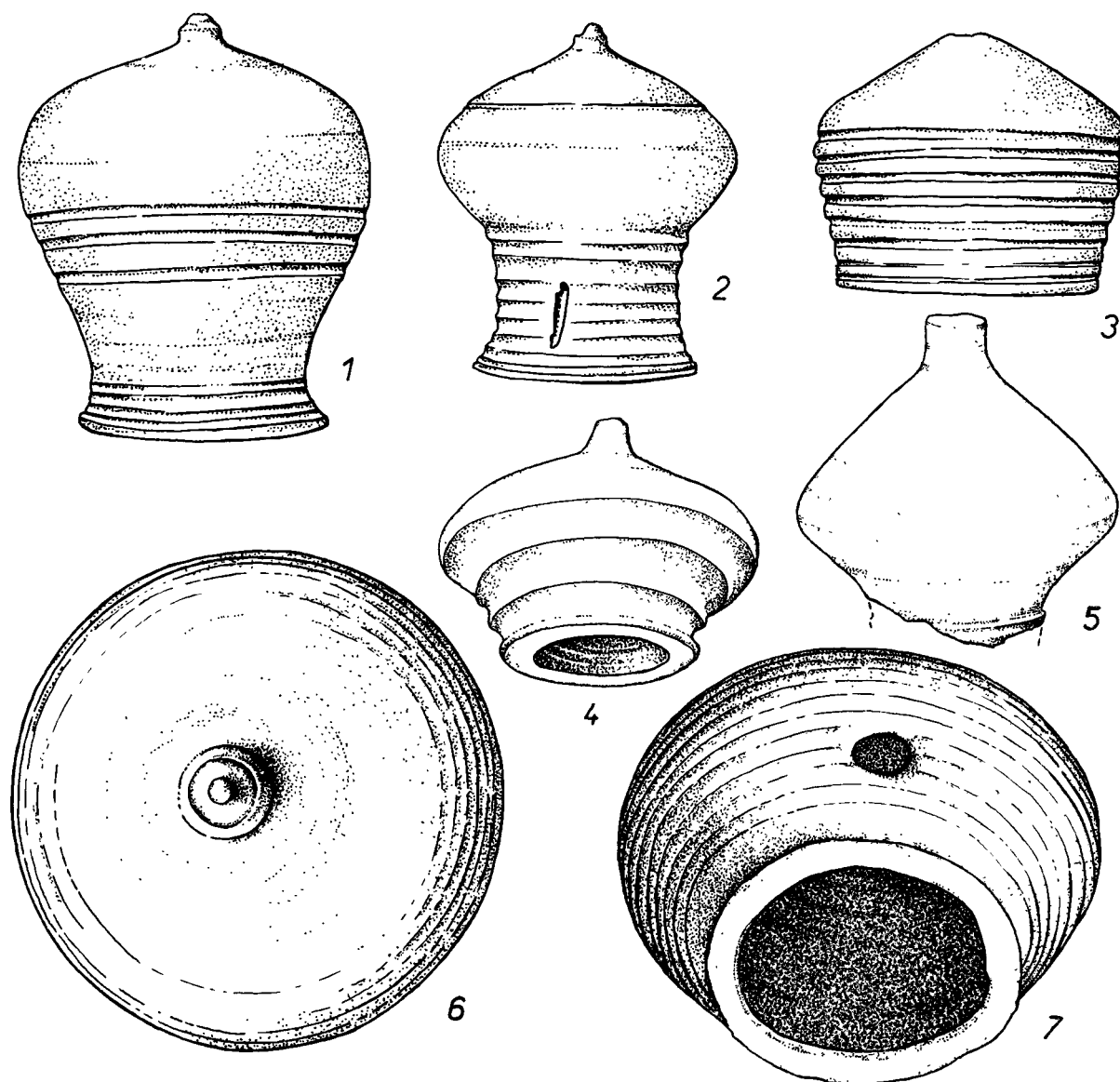
Na komoře kuželovité a nízké kuželovité nacházíme podobně jako na miskovitých kachlech *záchytnou šroubovici* prstovou, mělce či hluboce, oble či ostře rytou; běžná je záchytná šroubovice

Obr. 9. Pohárovité kachle. 1, 2, 3 — Hradec Králové 10, 9, 22.

čepelová. Zřídka se vyskytne prstové žlábkování. Na části exemplářů nacházíme *záchytné otvory* (obr. 17 : 13—17) proražené do pláště komory. Jsou buď kruhové, čokovité, čtvercovité a obdélníkovité. Zvláštním případem kruhovitěho otvoru je otvor proražený do komory prstem (Pardubice 1). Někdy nebývá otvor zcela proražený a místo něj pozorujeme jen důlek po prstu (Říčany 1). Čokovitý otvor je velmi vzácný (České Budějovice 2), na rozdíl od otvorů čtvercovitých (Litoměřice 1) a otvorů zřetelně obdélníkových (Litoměřice 2). Záchytný otvor proražený prstem se vyskytuje často na téže vyhřívací komoře současně s ostatními otvory (Praha NM 1, České Budějovice 4, Sušice 1, 2, Klatovy 4).

Vyhřívací otvory (obr. 18 : 1—6) nemají přesné geometrické tvary. Nejběžnější jsou otvory přibližně kruhové nebo oválné, neodchylující se příliš od kruhu, které jsou typické pro komorové kachle s komorou kuželovitou. Méně časté jsou otvory výrazně oválné, vyskytující se nejčastěji u korunních kachlů, které mají kuželovitou komoru (Plzeň 2). Zcela vzácný je otvor protáhlý, oválný, známý ze střešovité komory (Hradec Králové 16) a otvor čtvercovitý, vyskytující se pouze u jehlanovité komory (Praha-Hrad 4). U poloválcových a čtvrtválnových komor je nejčastěji prožítnut otvor oválný (na výšku), či spíše mandorlovitý (Týn n. Vlt. 1, Vys. Mýto 3). Komora skříňková může mít otvor libovolný, většinou nepravidelný.

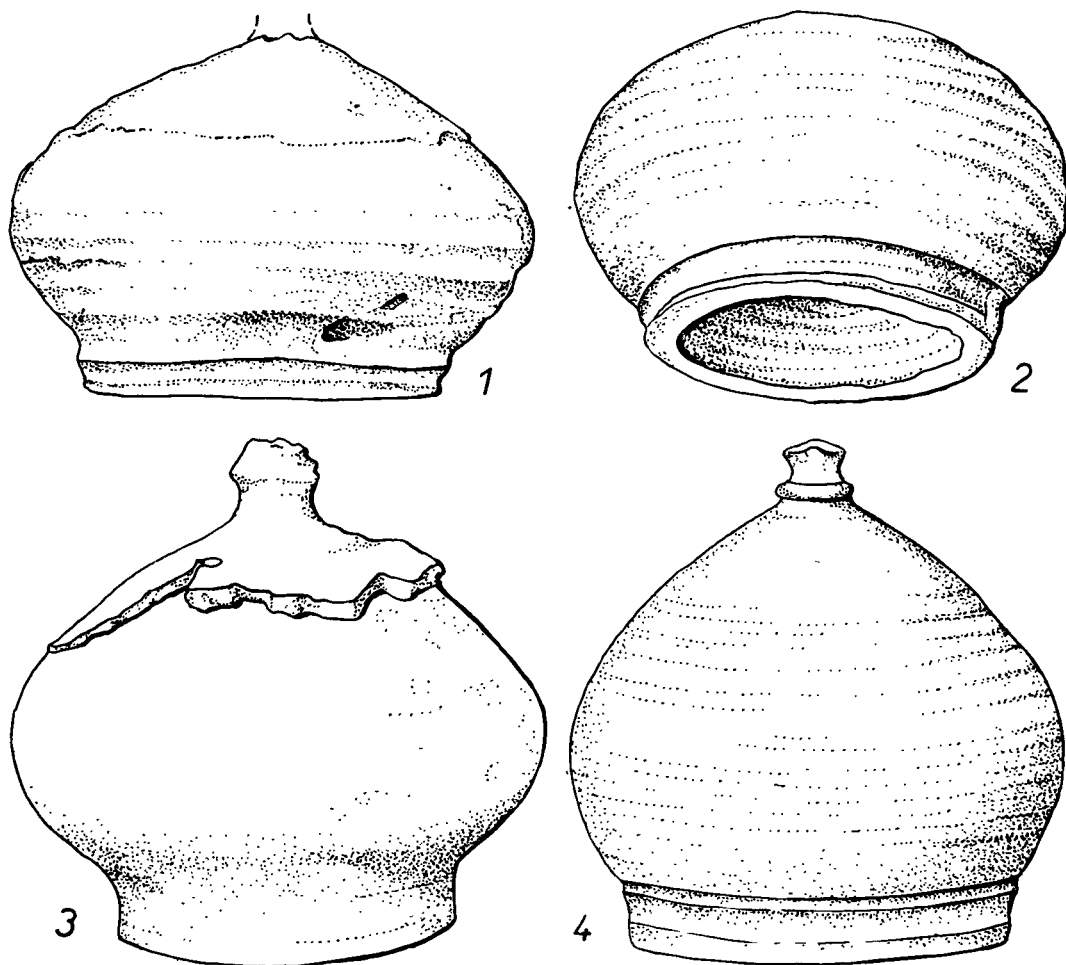

Obr. 10. Baňkovité kachle. 1 — Soběslav 2. 2 — Soběslav 1. 3 — Tábor 5. 4 — Hradec Králové 12. 5 — Hradec Králové 11. 6, 7 — Chrudim 1.

Okraje vyhřívacích otvorů (s výjimkou otvorů, které jsou jen proříznuty) jsou dosti rozmanité, zřídka po celém obvodu otvoru pravidelné, někdy vysloveně ledabyle provedené. Vyhřívací otvor byl obrácen směrem do tělesa kamen a tak na jeho úpravě příliš nezáleželo. Okraje zjišťujeme ovalené, oblé přehnuté, oblé podtržené, oblé podseknuté. Tytéž okraje mohou být zploštělé; nazýváme je potom ploše ovalené, ploše oblé přehnuté, ploše oblé podtržené atd. Z okrajové hmoty bývá provedeno i okruží, buď mělce či hluboce prožlabené a stejně upravena bývají i okruží, vzniklá přehnutím. Z jednoduchých okrajů je třeba se zmínit o okraji zaobleném, vodorovně seříznutém, vytaženém a hráněném. Výjimečně se vyskytne i složitější okraj, jako např. okraj vodorovně dovnitř vyložený a prožlabený (Votice 1). Přehledně jsou nejběžnější okraje uvedeny na obr. 19.

C. Kachle stěnové

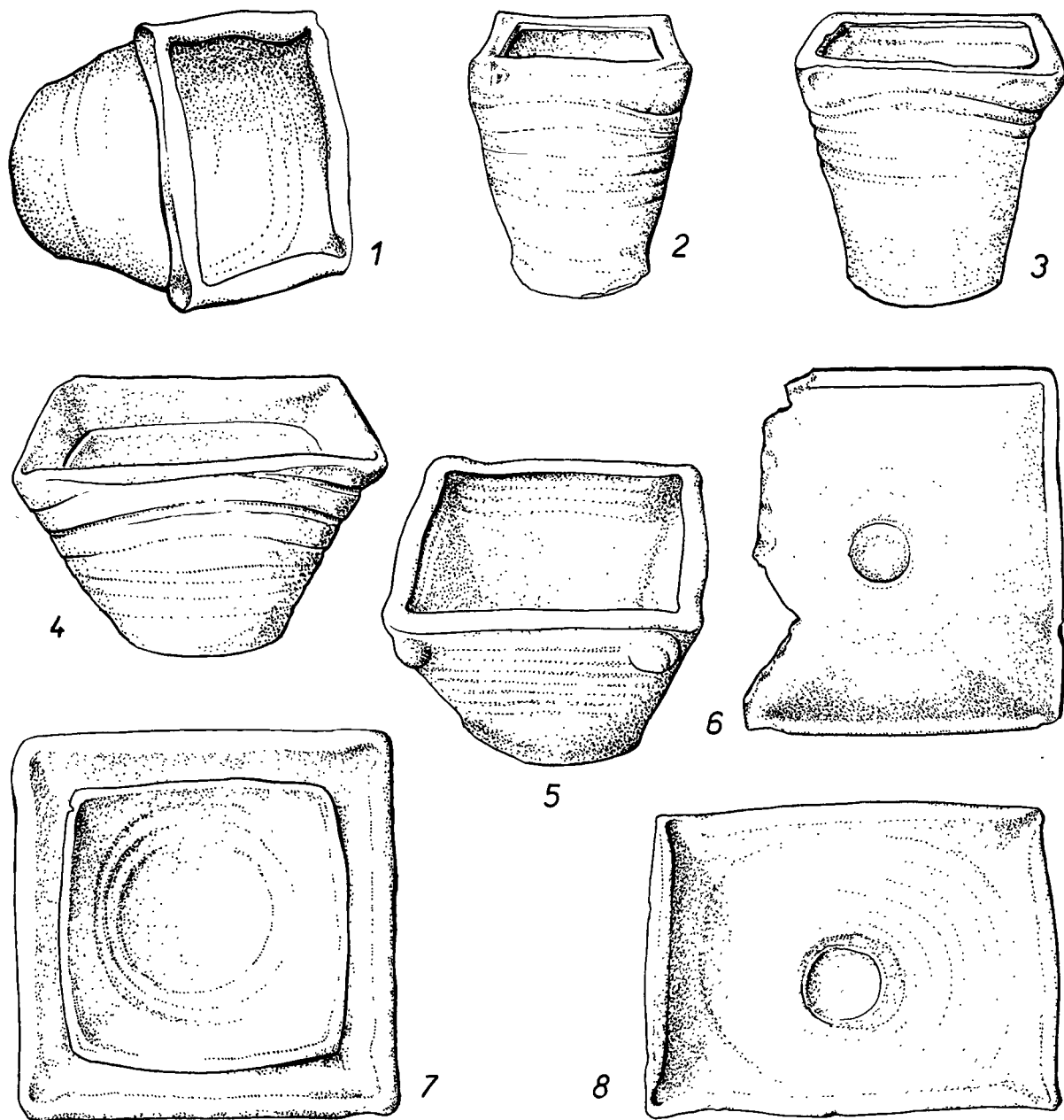
Kachle, které nemají vyvinutou vyhřívací komoru a jsou vsazovány svou zadní stěnou přímo do vytápěcího prostoru, jsou vzácnější. Patří sem především *kachle výklenkové*, zv. *též nikové* (obr.

Obr. 11. Baňkovité kachle. 1, 2 — Jaroměř 2. 3 — Hradec Králové 13. 4 — Hradec Králové 5.

20 : 1, 2). Výklenkový kachel se podobá kachli s komorou poloválcovou (nebo přibližně poloválcovou), ale nemá v plášti proříznut vyhřívací otvor a naopak čelní vyhřívací stěna je prořezána architektonickými motivy, (Lipnice 3, Praha-Hrad 2), případně jsou tyto motivy redukovány jen na okrajovou krajku. Tvar čelní části těchto kachlů bývá zpravidla velký obdélník, ale může být i čtvercový. Jakýsi zárodek výklenkového kachle pozorujeme ovšem již dříve u kachle středního čtvercovitého formátu s uzavřenou mírně kuželovitou komorou, jehož čelní stěna je proříznuta čtyřlístem (Mladá Boleslav 1).

Výklenkovým kachlům jsou nejbližší dva samostatné typy a to *kachel necičkovitý a zrcadlový* (obr. 21 : 1, 2, 3). Necičkovité kachle jsou velmi podobné kachlům výklenkovým, ale mají čelní vyhřívací stěnu zcela odstraněnou, bez jakéhokoliv zbytku. Jsou vlastně tvořeny korýtkovitě upraveným plátkem hlíny; celý necičkovitý útvar bývá zpravidla vyroben z jednoho kusu. V prohloubenině necičkovitého kachle je umístěna plastika. Některé necičkovité kachle jsou širší a mělké (obr. 21 : 2) (Tábor 2, 3), jiné jsou hlubší a užší (Kutná Hora 3) (obr. 21 : 1). Necičkovitý kachel má někdy na zadní straně nahoře a dole přilepeny malé kruhové úseče (plátky hlíny), sloužící ke zvětšení stability. Již tím se liší od výklenkových kachlů. Výjimečné jsou přechodné typy, u nichž je k necičkovité prohlubni připojena komora kuželovitá (Praha UMPRUM 2), či poloválcovitá (Chlumec n. Cidl. 1). Necičkovitému kachli se podobá kachel zrcadlový. Zatímco u necičkovitého kachle boční stěny prohlubně přecházejí plynule v zadní plochu, u kachlů zrcadlových jsou zřetelně odděleny lomením. Tak vznikne obdélníkové zrcadlo, rámované širokým rámcovým útvarem (Benešov 1, Sedlčany 1) (obr. 21 : 3).

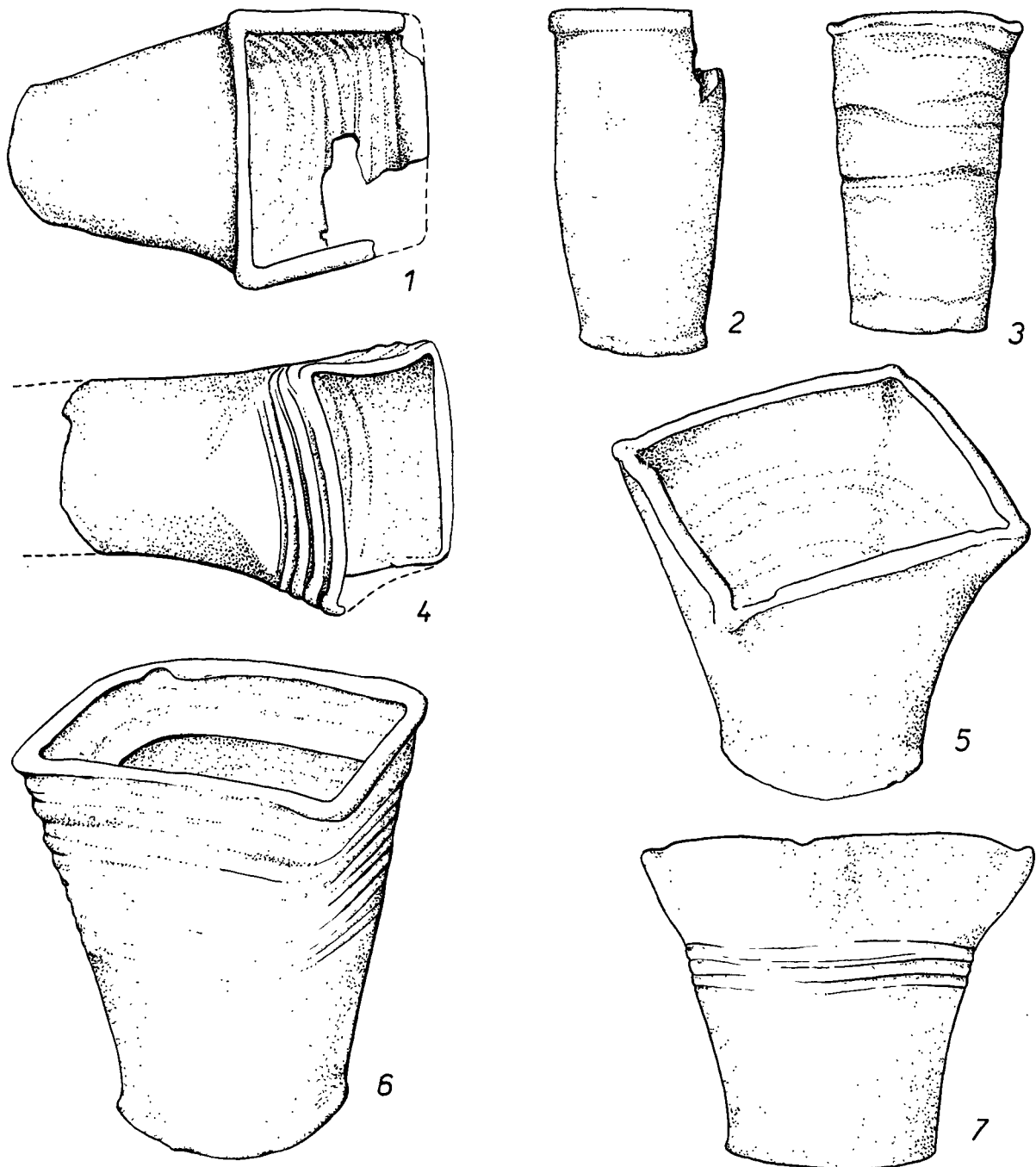
Obr. 12. Kachle s pravoúhelníkovým ústím (krátké a nízké). 1 — Hradec Králové 3, tyglíkovitý krátký, malé ústí. 2 — Praha-Hrad 8, tyglíkovitý krátký, malé ústí. 3 — Praha-Hrad 7, tyglíkovitý krátký, malé ústí. 4, 7 — Pardubice 2, miskovitý (krátký velké ústí). 5 — Litoměřice 11, krátký střední ústí (miskovitý?). 6 — Č. Brod 11, miskovitý nízký, velké ústí. 8 — Č. Brod 8, miskovitý nízký, obdélníkový, velké ústí.

III. Poznámky k relativní a absolutní chronologii některých typů

Pro zpracování chronologie českých středověkých kachlů čistě archeologickými methodami ještě nedozrála doba, protože nemáme zatím dosti vhodných nálezových souborů, které by umožnily archeologickou práci. Proto je možné vyslovit za dnešního stavu pouze předběžnou *pracovní hypotézu*.

1. Relativní chronologie

Při vypracování relativní chronologie můžeme vycházet pouze z jakési funkční vývojové představy (může být mylná), která ovšem bývá pro starší období běžně užívána, dokonce občas i bez

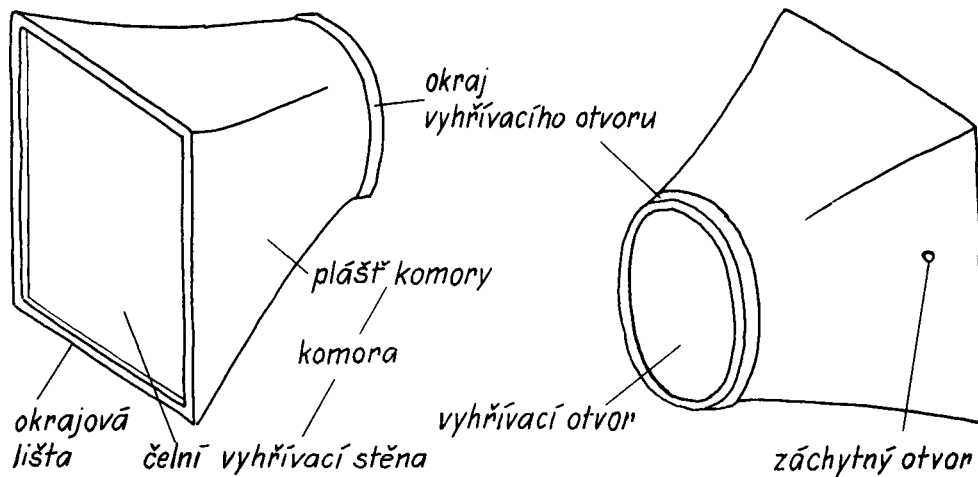

Obr. 13. Kachle s pravouhelníkovým ústím (dlouhé). 1 — Jaroměř 1, tyglíkovitý dlouhý, malé ústí. 2 — Hlinsko 2, tyglíkovitý dlouhý, malé ústí. 3 — Litomyšl 2, tyglíkovitý dlouhý, malé ústí. 4 — Litoměřice 12, tyglíkovitý dlouhý, malé ústí. 5 — Kouřim 1, tyglíkovitý dlouhý, velké ústí. 6 — Hořice 2, tyglíkovitý dlouhý, velké ústí. 7 — Nymburk 2, tyglíkovitý dlouhý, velké ústí.

funkčního aspektu, a bývá mylně považována za typologii, s níž má jen vnější podobnost. Pro naše potřeby lze tuto představu definovat takto: v krátkém časovém úseku, v němž se pohybujeme, a v civilisačně poměrně jednotném prostředí, jakým byly středověké Čechy, lze předpokládat, že otopné zařízení bylo průběžně a všestranně zdokonalováno a že tedy i části otopného zařízení, tedy kachle, byly součástí tohoto zlepšovacího procesu. To znamená, že studované exempláře můžeme posuzovat podle toho, do jaké míry umožňují výstavbu dokonalejšího tělesa kamen — čili méně funkčně výhodné kachle by byly patrně starší, dokonalejší mladší.

Podle tohoto hlediska by se nejstaršími jevíly kachle s kruhovým ústím (hrncové, pohárovité a baňkovité), které je možno pouze pasivně nasazovat do nějaké hliněné stěny nebo klenby. Byly by to kachle, které stojí někde na počátku vývoje, kdy se kamna snad přímo podobala ještě svým vzhledem hliněné peci. Zároveň však již v této skupině zjišťujeme obtíže, vzniklé z použití výše uvedené představy. Baňkovité kachle mohly plnit svou funkci i později, vedle mnohem pokročilejších kachlů na mnohem pokročilejším tělese kamen a to jako kachle zasazené do vrcholové klenby. Že tomu tak skutečně mohlo být, naznačují nálezy z hradu Siónu, poblíž Kutné Hory.¹⁶

Poněkud pokročilejšími typy by měly být nádobkové kachle se čtvercovým ústím — různého formátu a různé velikosti. Kachle se čtvercovým ústím totiž nemusí být již jen pasivně zasazovány do tělesa kamen, ale kachle samotné mohou skládat stěnu kamen případně snad i klenbu. V rámci kachlů se čtvercovým ústím mohou být určité rozdíly, protože různé varianty jsou různě

Obr. 14. Schema nejběžnějšího komorového kachle (s komorou kuželovitou).

výhodné a vývojově různě perspektivní. Tak kachle s malým ústím jsou patrně konservativnější než kachle s ústím středním a velkým, protože nejsou příliš výhodné pro výstavbu větších otopných těles (dokonce v době plného rozkvětu kachlové výroby se nevyskytují) a z nich výhodnější se zdá být varianta krátká, přizpůsobená více svým výškovým rozměrem exemplářům běžným v pozdější době. Funkčně výhodnějšími a tedy snad relativně nejpokročilejšími kachli z celé skupiny jsou kachle miskovité, které se všemi svými rozměry blíží kachlům komorovým a které se také udržely, pokud dnes víme, přes celý středověk. Dlouhé kachle s velkým ústím jsou patrně výtvozem přechodné doby, kdy byly opuštěny tyglíkovité kachle a ustalovalo se použití kachle miskovitého. Nejpokročilejším typem s pravoúhelníkovým ústím (čtvercovým, obdélníkovým) by pak byly miskovité kachle nízké, které svým potlačeným výškovým rozměrem, svou mělkostí, dobře korespondují s kachli necíčkovitými a zrcadlovitými, které jsou, jak uvidíme, prokazatelně velmi mladé.

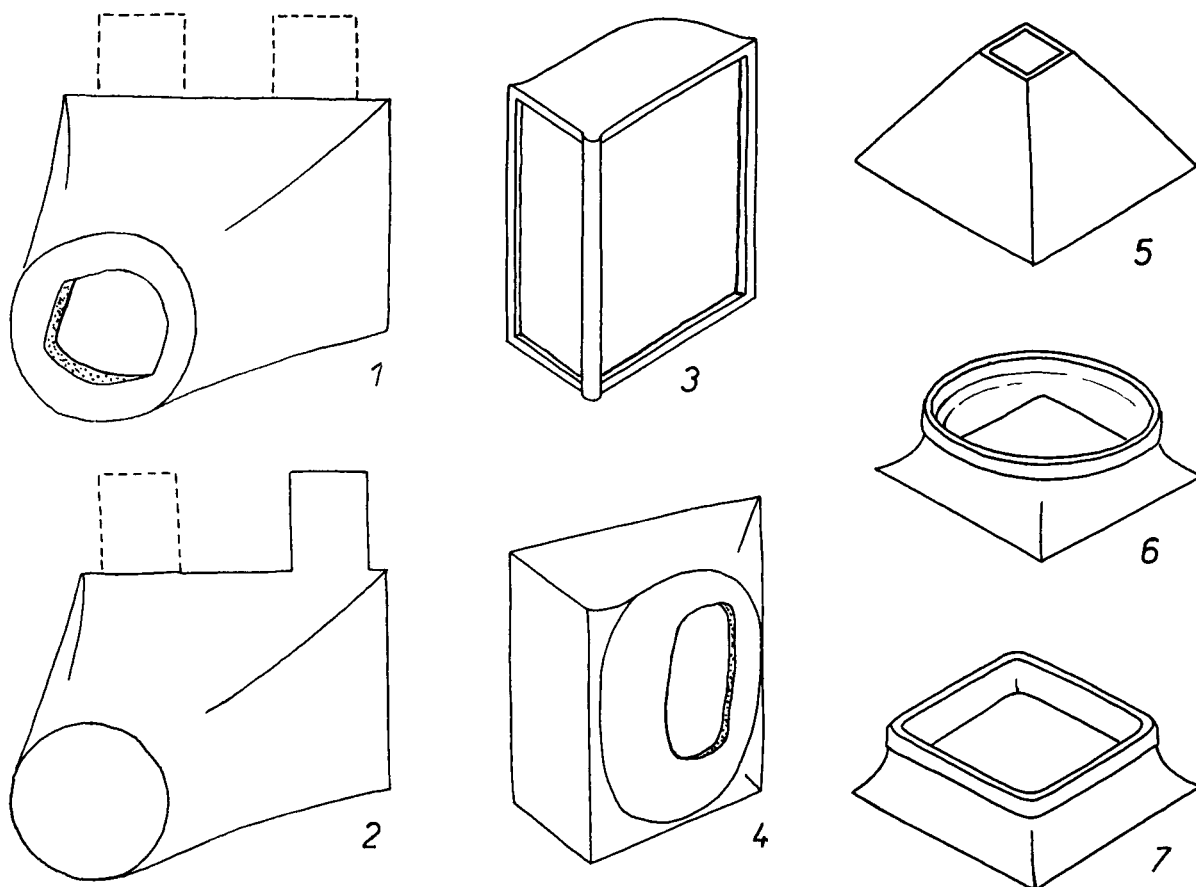
Funkčně (tj. provozně + esteticky) dokonalejším a také nejrozšířenějším typem, který přežil až do novověku, jsou kachle komorové s různě upravenou komorou. Měly by být mladší než většina dosud uvedených kachlů, a vzhledem ke svým rozměrům, by měly být souběžné s kachli miskovitými. Nepřichází zde na váhu různé tvarování komor, ale především jejich rozměry. V rámci komorových kachlů se zdají být pokročilejší pouze kachle s komorou sníženou, které jsou velmi blízké kachli rámovému, vyskytujícímu se na konci sledovaného období a přecházejícímu hluboko do novověku.

Stejně staré jako kachle nízké miskovité a komorové kachle se stlačenou komorou a kachle rámové by měly být i kachle necíčkovité a zrcadlové, zatímco postavení kachle výklenkového, který by jim měl být velmi blízký, je nejasné, protože zárodky výklenkových kachlů zachycujeme již v době starší — před existencí naposled jmenovaných pokročilých typů. I tento fakt je mimo

16. E. Janská, Archeologický výzkum hradu Sión, AR XV 1963, 220, 224—247.

jiné náznakem, že jednostranné nijak nekontrolované uplatňování vývojového hlediska nemusí vždy vésti k platným výsledkům.

Přehlédneme-li dosud uvedená pozorování, vidíme, že všechny úvahy s následnosti typů mají jednu velkou vadu, nemohou totiž postihnout vzájemné přežívání jednotlivých typů, tedy jejich delší či jen částečnou paralelitu. To by bylo možno učinit jen metodami používanými prehisto-

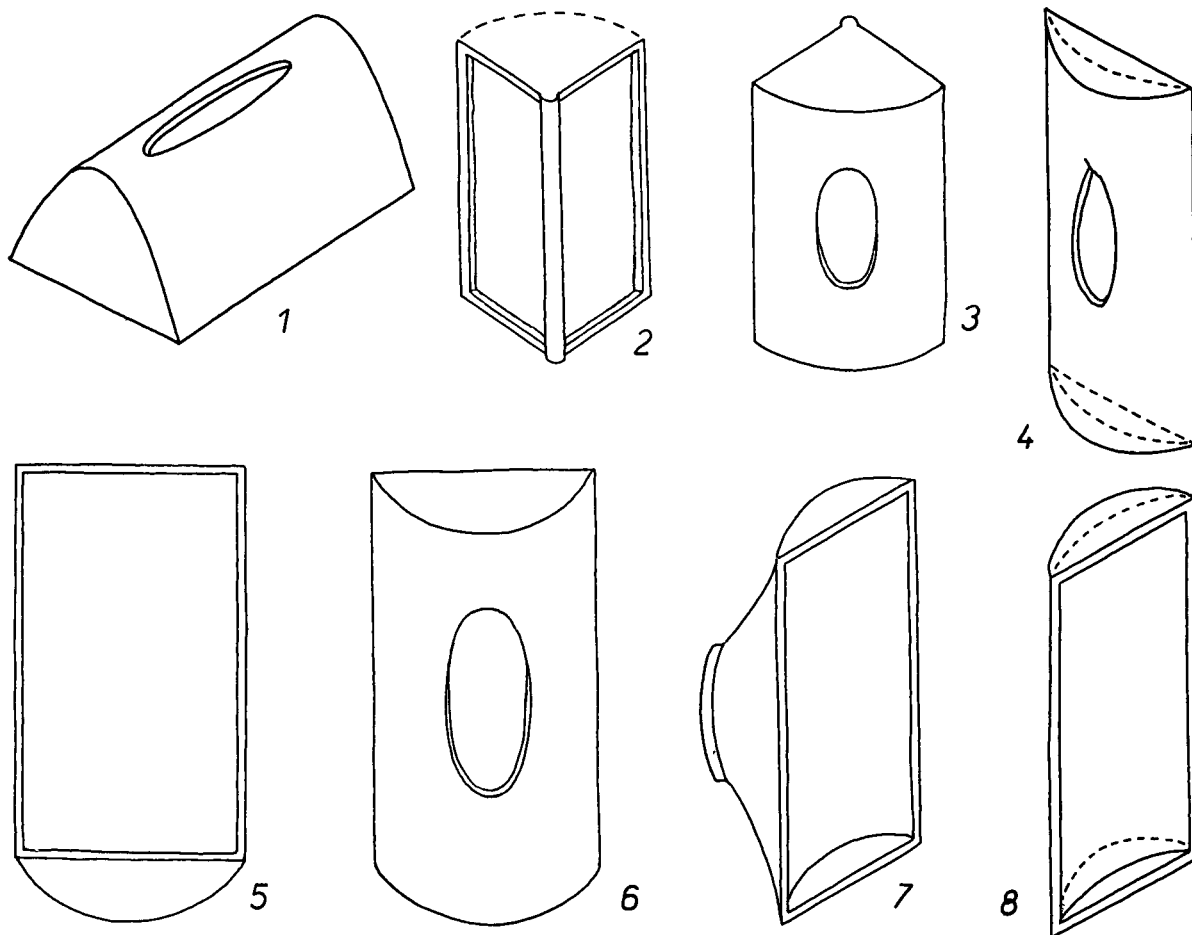
Obr. 15. Schematické náčrty různých komor. 1 — komora kuželovitá, dodatečně nožem proříznut vyhřívací otvor (Č. Brod 14, zjednodušeno). 2 — komora kuželovitá, zcela uzavřená (UMPRUM Praha 3, zjednodušeno). 3, 4 — komora skříňková. 5 — komora jehlancovitá. 6 — komora kuželovitá nízká (stlačená). 7 — komora kuželovitá nízká přetvořená v rám (rámový kachel).

riky, jejichž aplikaci však nesnese kvalita materiálu, který je k dispozici. Překontrolovat a opravit výše uvedené relativní chronologické schéma lze jen pomocí stanovení absolutní chronologie, což je zatím mimořádně obtížné a lze k němu přičinit zatím jen několik poznámek, které poněkud zkorigují schematickou představu získanou na základě relativní chronologie.¹⁷

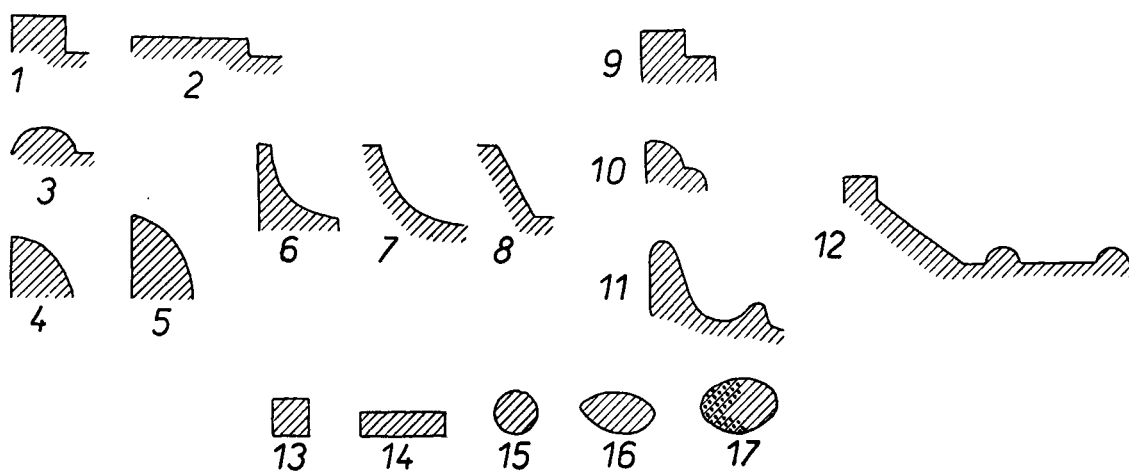
2. Absolutní chronologie

Pro absolutní datování kachlů, o nichž předpokládáme, že jsou nejstarší, nemáme zatím žádné bezpečné doklady. Kachle hrncové a pohárovité přibližně datujeme zatím jen podle způsobu zpracování hlíny a podle technologie vytváření (stopy lepení) do 14. století. Nemůžeme vyloučit

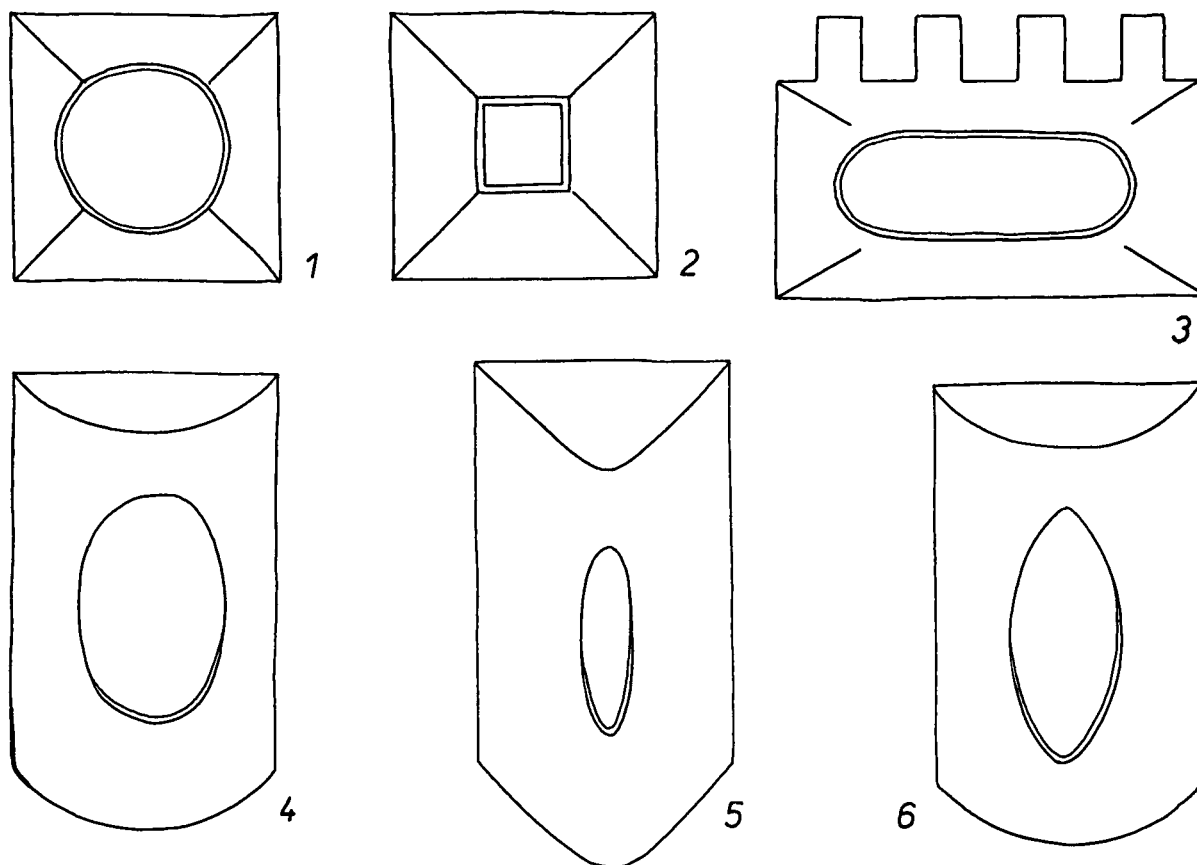
17. Za současného stavu materiálu je absolutní chronologie závislá na slohových analogiích k ostatním oblastem výtvarné tvorby. Problematičnost analogií mezi touto okrajovou a zhrubou výtvarnou tvorbou a ostatními oblastmi výtvarného umění je zřejmá. Co to může znamenat pro spolehlivost chronologie, není třeba zdůrazňovat. Kromě toho je tu problematika vyplývající z faktu, že kachel vzniká lisováním z kadlubu, z něhož může být otiskován. Slohovým rozbořením nedatujeme tedy výrobu kachle, nýbrž určujeme dobu výroby kadlubu.

Obr. 16. Schematické náčrty různých komor. 1 — komora střechovitá. 2, 3 — komora čtvrtválcová. 5, 6 — komora poloválcová. 4, 8 — k necíčkovitému kachli připojena komora poloválcová. 7 — k necíčkovitému kachli připojena komora kuželovitá.

Obr. 17. Hlavní profily okrajových lišt a tvary záchytných otvorů (13—17). 1 — hranol. 2 — plochý hranol. 3 — obloun (prut). 4 — jednostranné zaoblení. 5 — mohutné jednostranné zaoblení. 6, 7 — výžlabek. 8 — sestupný pásek. Příklady spojování profilů: 9 — dvojnásobný hranol. 10 — dvojnásobné jednostranné zaoblení. 11 — mohutný výžlabek + vývalek. 12 — hranol + sestupný pásek + vývalek + pásek + vývalek, atd. Záchytné otvory: 13 — čtvercový. 14 — plochý obdélníkový. 15 — kruhovitý. 16 — čochkovitý. 17 — oválný.

Obr. 18. Schematické náčrty vyhřívacích otvorů. 1 — kruhový(-itý). 2 — čtvercový(-itý). 3 — výrazně oválný. 4 — oválný. 5 — protáhlý oválný. 6 — mandorlovitý.

přesah zpět do 13. stol.; zásah do počátku 15. stol. je méně pravděpodobný, sotva by se asi udržely vedle tak pokročilejších typů, jaké jsou v té době již bezpečněji doloženy.

Přibližné určení absolutní chronologie baňkovitého kachle je obtížné. I když tvarově navazuje na nejstarší známé exempláře,¹⁸ uchoval si zřejmě svou funkci (i když modifikovanou) i v době pozdější vedle plně pokročilých exemplářů. Podle způsobu zpracování hlíny i podle místa nálezů, Sezimova Ústí, lze datovat snad již do 14. stol. jeden baňkový kachel (Tábor 5). Naopak ty kachle, které mají hlínu jemnější a jsou zřetelně vytáčeny, mohou být datovány do doby mladší, alespoň do první poloviny 15. stol., jak ukazuje novější nález z hradu Siónu.¹⁹

Obdobná je i situace u nádobkových kachlů se čtvercovým ústím. Dlouhý tyglíkovitý kachel s malým ústím můžeme datovat do 14. stol. (snad i do 2. pol. 13. stol.) jen podle struktury a zpracování hlíny (hrubší, zřetelně ostřená) a podle stop po vytváření (lepení — obtáčení). Částečnou kontrolu poskytují dva nálezy z kláštera v Podlažicích,²⁰ zaniklého v husitských válkách. Ještě méně bezpečné je zatím datování dlouhého tyglíkovitého kachle s velkým ústím, který podle poněkud jemnějšího zpracování hlíny by ukazoval snad na pokročilejší 14. stol. s tím, že se mohl udržet i do doby mladší, i když asi jen sporadicky, vzhledem ke svému poněkud nepraktickému tvaru, vymykajícímu se obecné vývojové tendenci, spějící zřejmě ke zkracování zadních částí kachlů. Poněkud podrobněji máme rozebráno chronologické postavení krátkého tyglíkovitého kachle s malým ústím, díky příznivým nálezovým okolnostem na Pražském hradě. Podle rozboru těchto exemplářů, otištěném na jiném místě,²¹ lze širší datovací meze tohoto typu klást od 14. stol.

18. *Ž. Smetánka*, o.c. v pozn. 12, str. 260, pozn. 26 a dále, kde další lit.

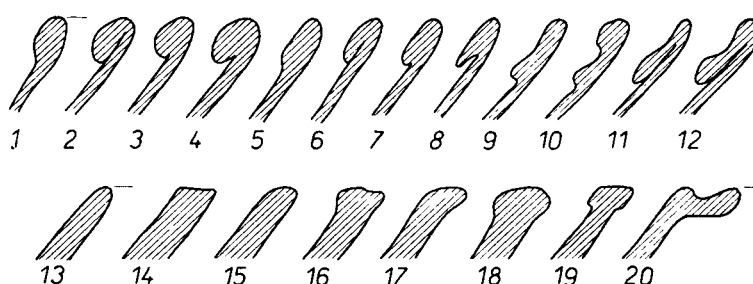
19. O.c. v pozn. 16.

20. Hlinsko 2. (obr. 13 : 2).

21. *Ž. Smetánka*, o.c. v pozn. 12.

až do první pol. 15. stol., užší datovací meze, zejména pro exempláře z Pražského hradu, jsou od pol. 14. stol. do první třetiny 15. stol. Prakticky nedatovatelné jsou zatím krátké kachle tyglíkovité středního formátu. Kdybychom přihlíželi jen k hlíně a způsobu zpracování, pohybovali bychom se někde ve druhé pol. 14. stol. a v první pol. 15. stol., ale nález souboru keramiky s tímto typem z Ústí n. L. (Lidické nám.), byl velmi volný a nejistý, naznačuje možnost přežívání do druhé pol. 15. stol.²²

Nevelké datovací možnosti jsou i pro velmi běžný kachel miskovitý. Nejstarší výskyt nemáme zatím nijak bezpečně doložen a podle formátu předpokládáme, že mohl existovat již vedle komorového kachle středního formátu, s nímž se výhodně doplňuje, tedy již na konci 14. stol. Většina exemplářů, které mají alespoň minimální datovací indicie, pochází však pravděpodobně až k přelomu 15. a 16. stol. Dlouhé přežívání tohoto typu je pravděpodobné. Svou váhu má i fakt, že mezi

Obr. 19. Nejběžnější okraje v hřívacích otvorů. 1 — ovalený. 2 — oble přehnutý. 3 — oble podtržený. 4 — oble podseknutý. 5 — ploše ovalený. 6 — ploše oble přehnutý. 7 — ploše oble podtržený. 8 — ploše oble podseknutý. 9 — mělce prožlabené okruží. 10 — hluboce prožlabené okruží. 11 — přehnuté mělce prožlabené okruží. 12 — přehnuté hluboce prožlabené okruží. 13 — okraj oblý. 14 — okraj vodorovně seříznutý. 15 — okraj zaoblený. 16 — okraj oboustranně rozšířený. 17 — okraj mírně dovnitř zatažený. 18 — okraj oboustranně ovalený. 19 — okraj oboustranně hráněný. 20 — okraj vodorovně dovnitř vyložený a prožlabený.

miskovitými kachli se nepodařilo najít exemplář, který by byl zhotoven bezpečně lepením a obtáčením. Stejná je situace u nízkého miskovitého kachle, kde máme alespoň jeden záchytný chronologický bod a to velmi volný soubor z Čes. Brodu, Lázeňská ulice,²³ kde je tento typ kachle ve volném souboru s kachli z konce 15. a z přelomu 15. a 16. stol. Souhrnně lze říci, že nádobkové kachle s kruhovitým ústím se stýkají ve 14. stol. s nádobkovými kachli se čtvercovitým ústím a jsou jimi postupně vytlačovány.

Vznik a vývoj dalších typů kachlů komorových patří zatím k velmi obtížným, ale velmi důležitým otázkám. Podařilo se zatím rozlišit některé komorové kachle datovatelné do 14. stol., ale nemáme zatím dobrou představu o kachlích první poloviny 15. stol. a určitá jistota našeho poznání stoupá až s druhou polovinou 15. stol. Tvarovou náplň 14. stol. a první pol. 15. stol. považujeme zatím za velmi neúplnou, protože je možné, že část materiálu, který datujeme do druhé pol. 15. stol. může patřit již do doby starší. Za nejstarší kachle komorové považujeme zatím kachle malého čtvercového formátu s delší kuželovitou komorou; i při zběžném pozorování je zřejmé, že jsou svými proporci blízké tyglíkovitým kachlům s malým ústím. Chronologický rozbor několika nejstarších exemplářů byl již proveden na jiném místě²⁴ a ukazuje na možnost datování nikoliv do mladší části 14. stol., ale jsou náznaky, že tento typ kachle by se mohl dokonce vyskytnout již na samém počátku 14. stol.²⁵ Vedle tohoto „malého“ typu kachle, existují již v průběhu druhé

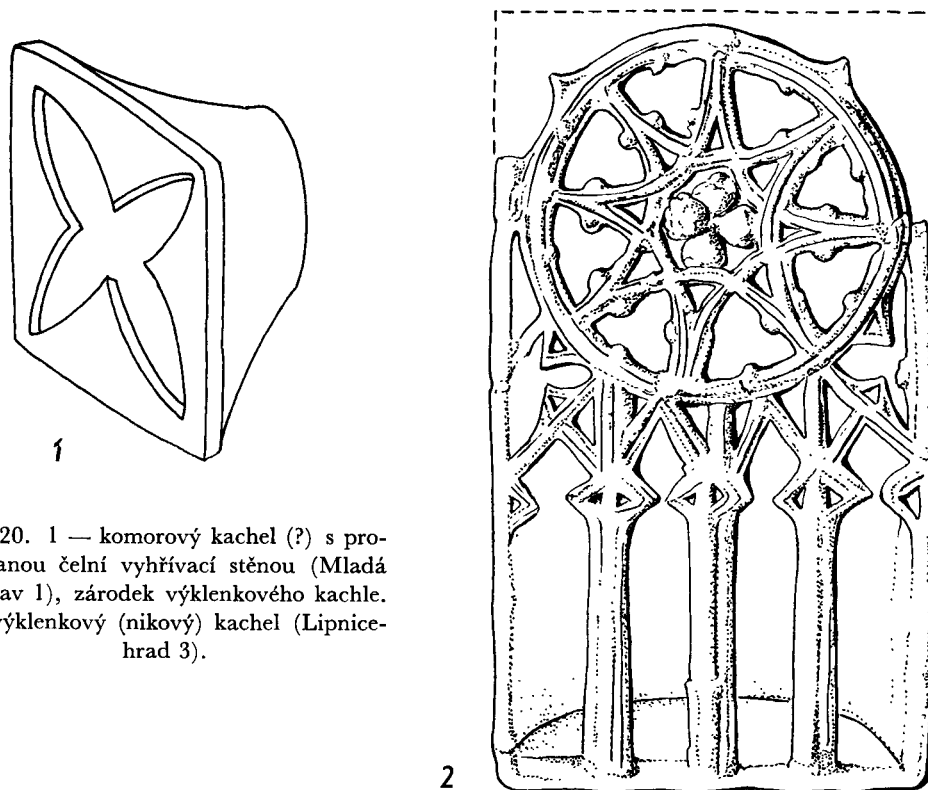
22. Ústí n. Lab. 2; v souboru velmi mladá červeně malovaná keramika a podle ústního sdělení správce musea i mince z 2. pol. 15. stol.

23. Velmi volný soubor, do něhož patří kachel Český Brod 11; některé kachle v souboru s pozdně gotickými znaky (např. Č. Brod 10 a další) — lze datovat do 2. pol. 15. stol. a do doby mladší.

24. Z. Smetánka, K problému nejstarších plasticky zdobených kachlů v Čechách. Acta musei Reginaehradecensis. S. B. Scientiae sociales 2. Hradec Králové 1959, 107—114.

25. A. Liška, Hrnčířské a kamnářské památky v museu hlavního města Prahy. Zprávy České keramické společnosti XX 1943, 11, obr. 7 vpravo, inv. č. 14.674 — páskový pletenec s perličkami, který má velmi blízkou analogii v kamenné desce z Chvalkovic, datované nápisem do r. 1304. Soupis památek historických a uměleckých v okrese královédvorském, Praha, 1937, 130, obr. 132.

poloviny 14. stol. již komorové kachle středního čtvercového a snad i velkého obdélníkového formátu. Nepřímým, ale bezpečným dokladem pro existenci komorového kachle středního formátu (v daném případě s kuželovitou komorou) je exemplář z homogenního, i když asi volného a bohužel přesně nelokalisovatelného souboru z OM v Mladé Boleslavi (Hrad Michalovice ?), kde byl nalezen zárodek výklenkového kachle (s prořezávanou čelní stěnou), který je v úzkém vztahu ke kachlům komorovým. V témže souboru jsou i zlomky, které by mohly snad být komorovými kachli velkého obdélníkovitého formátu. Jejich komora je však přesně neurčitelná (poloválnová ?); právě na těchto exemplářích je náznak kbelíkové přilby, která (kromě jiných znaků) napovídá spíše datování do 14. stol.²⁶ Pro první pol. 15. stol. potvrzují existenci komorových kachlů kachle z hradu Siónu.²⁷ Komorové kachle s komorami kuželovitými a ostatními jim blízkými se vyskytují

Obr. 20. 1 — komorový kachel (?) s prořezávanou čelní vyhřívací stěnou (Mladá Boleslav 1), zárodek výklenkového kachle. 2 — výklenkový (nikový) kachel (Lipnice-hrad 3).

po celou druhou polovinu 15. stol. a ještě dále. Z ostatních komorových kachlů, které snad můžeme položit do druhé poloviny 14. stol. a první pol. 15. stol. lze jmenovat ještě exemplář s uzavřenou komorou, jakoby navazující na tyglík²⁸ a exemplář obdobný, který má však do dna proříznut vyhřívací otvor.²⁹

Skupina nejstarších komorových kachlů se jistě stýká s kachli tyglíkovitými (některé komorové kachle na ně patrně navazují) a patrně i se staršími kachli nádobkovitými s kruhovým ústím (s mladšími bezpečně). Sama skupina komorových kachlů a vůbec typová skladba 14. a první pol. 15. stol. je dosti nejednotná, rozmanitá, nevyrovnaná. Svědčí to snad o počátcích a možná různých kořenech tohoto vývoje.

Situace v druhé polovině 15. stol., což je doba mimořádného rozkvětu výroby kachlů, podmíněná vzestupem měšťanstva a řemeslné výroby vůbec, je mnohem vyrovnanější. Kromě přežívání kachlů,

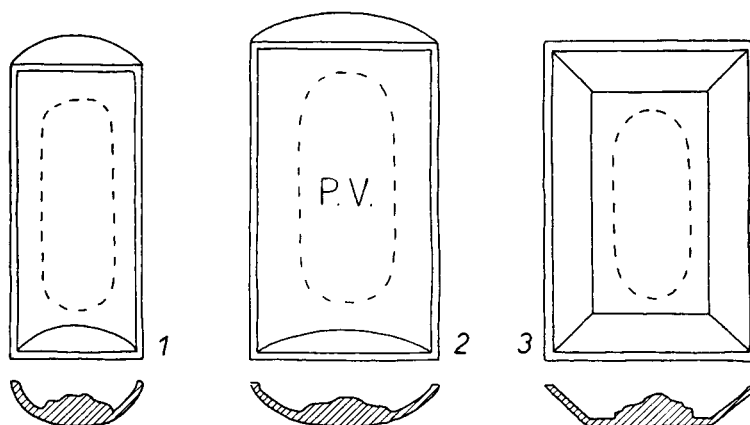
26. Soupis v katalogu kachlů — *Ž. Smetánka*, Studie o českých středověkých kachlích, Praha 1960, AÚ ČSAV Praha, in lit. A 813, Soupis II s. 400 a násl.

27. O.c. v pozn. 26. Soupis I. — s. 316, č. 306.

28. Praha UMPRUM 3 (obr. 15 : 2).

29. Český Brod 14 (obr. 15 : 1).

jejichž základy se formovaly v předcházejícím období, vznikají typy nové. Ze starších typů se udržuje kachel komorový s kuželovitou komorou (s komorami jemu blízkými). Dokladů je velké množství a nemá smyslu je v této, v podstatě pracovní hypotese, uvádět. Zjišťujeme snad v tomto období také kachle s komorou poloválcovou a to u formátu obdélníkovitého velkého a čtvercového středního, výjimečně i malého, ale jejich datování bude třeba ještě důkladněji opřít. Naproti tomu výklenkové kachle (velkého formátu) s bohatými prořezávanými pozdně gotickými kružbami umíme datovat bezpečně do tohoto pokročilejšího období i když moravské nálezy naznačují možné větší stáří (hrad Melice). Kromě nich se vyskytují i výklenkové kachle s uzavřenou komorou kuželovitou, bližší původnímu typu zjištěnému již ve 14. stol. Všechny uvedené příklady bezpečně

Obr. 21. 1 — necičkovitý kachel úzký hlubší. 2 — necičkovitý kachel širší mělký. 3 — zrcadlový kachel.

dokládají, že technika prořezávání se udržela od druhé pol. 14. stol. až do konce gotického období.

Z nových typů je nejjednodušší datování rámového kachle, který bývá zdoben často již přechodnými nebo plně renesančními motivy. Poněkud složitější je situace typologicky blízkého kachle s komorou kuželovitou nízkou (někdy též stlačenou). Avšak i zde se vyskytují u části dosud známých exemplářů motivy renesanční, případně pozdně gotické. Část exemplářů je však zatím nedatovatelná. Přesto je, zejména z důvodů typologických, řadím zatím do druhé pol. 15. stol., resp. do doby ještě mladší. Bezpečně do druhé pol. 15. stol. a do doby mladší patří kachel zrcadlový, datovatelný na základě slohového (podle typu brnění a skladby draperie i příslušnosti k volnému náleзовému souboru, v němž se vyskytl prokazatelně mladší, tj. renesanční element).³⁰ Stejně tomu bude i s kachli necičkovitými, kde u mělkého typu (např. z OM Tábor) nejsme příliš na rozpacích vzhledem k tvarování draperie, zatímco v hlubších necičkovitých kachlích se vedle elementů prokazatelně pozdně gotických (skladba draperie, existence vícebarevné polevy)³¹ vyskytnou i exempláře s konservativnější plastikou, což však v této poloze výtvarné tvorby nemusí nutně znamenat starší datování, tím spíše, že se vyskytnou s ostře zelenou, měďnatou polevou, která je charakteristická pro pozdně gotické exempláře.

Ke kachlům, které patří s vysokou pravděpodobností do druhé pol. 15. stol., patří různé výžlabkové a stříškovité kachle, ať již mají komoru kuželovitou nebo rám(!). Jsou to, jak již víme, většinou kachle římsové, nejčastěji korunní, výjimečně snad pateční. Již princip zmalebnění rovné čelní stěny systémem profilů, v nichž dominuje výrazný výžlabek, je princip pozdně gotický a toto datování se potvrdí, přihlídneme-li k naturalistním motivům ve výžlabcích (motivы animální méně časté, hlavně motivы vegetabilní, z nichž přímo elementárním příkladem jsou úponky s vinnými hrozny z prostředí kutnohorského).

30. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém XXXV.* — Okres benešovský, 45.

31. *Ž. Smetánka - O. Topolová, Die älteste böhmische Keramik mit Zinn-Bleiglasur, Pam. arch. LVIII 1967, 499—544.*

Datování samostatných ukončovacích článků, různých nástavců, je nejisté. Jejich chronologický rozbor nepřinesl příliš bezpečné výsledky. Zdá se, že mohou být součástí „malebnějšího“ proudu druhé pol. 15. stol., proudu, který by přispěl k celkově bohatšímu proclenění původně asi dosti strohé tělesa kamen.

Podobně jako v úvodu k morfologické části této práce chtěl bych též v závěru oddílu o chronologii připomenout, že i tuto druhou část, a zejména tuto část, je třeba chápat jen jako pracovní hypotézu, vlivem dostupného materiálu tu více či méně odůvodněnou, na několika místech snad jen poučeněji odhadnutou. Celkový počet materiálu v Čechách (včetně zlomků, často důležitých) odhaduji nejméně na 30.000 kusů. Jsou ve stavu, který lze jen se sebezapřením nazvat ještě částečně vyhovujícím. Je nad síly jednotlivce, aby všechny posoudil a vyčerpal všechny detailní varianty. Nepochybují, že jak já sám, tak i kdokoliv jiný, kdo se tímto starým materiálem bude zabývat (nehledě na přírůstky z nových výzkumů), bude mít dostatek příležitostí k upřesnění morfologického systému i chronologie. Není to však otázka jednoho či dvou roků dalšího studia nebo otázka jedné či dvou dalších studií.

Recenzoval Alojz Habovštiak.

Soupis použitých nálezů.

Soupis byl uzavřen roku 1961. Pro stručnost jsou použity následující zkratky: b.i.č. — bez inventárního čísla; d. — průměr; dVO: — průměr vyhřívacího otvoru; H: hlína; Ik: ikonografie; LDR — levý dolní roh; LHR — levý horní roh; Mš — maximální zachovaná šířka; Mv: — maximální zachovaná výška; N: — naleziště; OL — okrajová lišta; OVO — okraj vyhřívacího otvoru; PDR — pravý dolní roh; PHR — pravý horní roh; Š: — celková šířka; TP: — technologické poznámky; U: — uložení v museu; V: — celková výška; Vk: — výška komory; VO: — vyhřívací otvor; ZKNT — zlomek kachle neurčitého typu. V názvu musea neuvádím určení jeho stupně (místní, okresní . . . atd.), protože změny ve struktuře české musejní sítě jsou příliš časté. Některá musea již neexistují a otištěný stručný popis má tedy jistou hodnotu. Z důvodů, které jsou všeobecně známé, jsem nucen ponechat stará označení, většinou jediná, která lze použít.

Bakov n. Jizerou (Mladá Boleslav)

1. Komorový kachel, komora kuželovitá; OVO oble přehnut, OL: jednostranně zaoblená. Ik: dvouocasý korunovaný lev ve skoku na štítě; dole v rozích šípatkovité motivy. H: cihlově červená očazení. TP: plát hlíny vmačknut do kadluby a prohloubeniny, které tím vznikly jsou zamazány jinou hlínou, časem oprýskanou. N: ? U: b.i.č. V: 197 mm, Mš: 195 mm, Vk: 120 mm, dVO: 100 mm.

Bělá pod Bezdězem (Mladá Boleslav)

1. ZKNT, LDR, PDR, OL hranolovitá. Ik: poněkud nejasná; vpravo krácející bojovníci; zadní bojovník vyzbrojen cepem; na hlavě má kuželovitý železný klobouk, oděn je v prošívanici, šupinatou suknicí a má vysoké boty s manžetou. Druhý bojovník zachován jen částečně (klobouk, ruka s mečem, u pasu na oku husa). H: světlá narůžovělá, očazení. N: Bělá p. Bezdězem. U: b.i.č. V: 185 mm, Mš: 95 mm.

Benešov

1. Zrcadlový kachel (poškozený). Ik: rytíř v celoplátovém brnění jako štítonoš se dvěma znaky (štíť dělený třemi cimbuřmi; štíť dělený třemi břevny). H: červenohnědá, očazení. N: Benešov. Zámecká ul. U: 433—1344. Mv: 245 mm, Mš: 149 mm.

2. ZKNT, OL jako rámcový útvar (hranol + rámcové sešíkmení sestupným páskem + vývalek). Ik: ?, na vystouplém štítě jednoocasý lev (zach. pouze část); ocas rozvinut v úponku. H: tmavohnědá, očazení. TP: hlína vyplňuje trojúhelník mezi rámcovým sešíkmením a pláštěm. N: Benešov. Zámecká ul. U: 1367. Mv: 195 mm, Mš: 107 mm.

Beroun

1. Miskovitý kachel s vnitřní lištou; okraj oblý, záchytná šroubovice. H: střední okr, na vnějšku z poloviny očazeno. TP: dno odříznuto strunou, uvnitř skvrna ostře zelené glazury. N: Berounsko. U: 3443 MV 43. Ústí 180 × 180 mm, V: 145 mm, d. dna 97 mm.

Brandýs n./L. (Praha-východ)

1. Kamnový nástavec (poškozený). Ik: štítonoš s trojúhelníkovitým štítem na němž znamená lva. H: cihlově červená, světlejší. N: Stará Boleslav ? U: 1583. Mv: 150 mm, Mš: 149 mm (obr. 7 : 3).

Čelákovice (Praha-východ)

1. Zlomek římsového korunního kachle neurčitého typu (cimbuří). Ik: ? pod nezřetelně pultovitě seříznutým zubem cimbuří nápisové pole s nejasnou minuskulou. H: čelní plocha narůžovělý okr, pláště cihlově červený, očazení. TP: nožičkovité nasazení pláště do lože. N: Čelákovice — okolí ?, Nehvizdky tvrz ? U: b.i.č. Mv: 83 mm, Mš: 128 mm.

Česká Lípa

1. ZKNT, římsový korunní (cimbuří). Ik: ?, pod cimbuřím dvě oblé prutovité římsičky a širší vlys s rosetkami; pod vlysem náběh na niku. H: světlá, stěp hustě jemný. TP: cimbuří řezáno nožem. N: ? U: b.i.č. Mv: 73 mm, Mš: 118 mm.

České Budějovice

1. Rohový asymetrický levostranný komorový kachel; nárožní lišta pravotočivě sekaná; OL mohutná, hranolovitá, poněkud zaoblená. Ik: vlevo — sv. Kateřina; vpravo — Samson na lvu. H: střední našedlý okr, stopy slídování, očazení. TP: záchytný otvor proražen plochým dlouhým, v průřezu obdélníkovitým předmětem. N: ?, koupeno z Jindřichova Hradce. U: 125/49. V: 206 mm. Š vpravo: 202 mm, Š vlevo: 127 mm, Vk: 105—127 mm.

2. ZKNT, OL jednostranně zaoblená. Ik: lovec s kuší na koni vlevo, pod koněm pes. H: světlý okr. TP: stopy prstování na zadní straně; záchytný otvor čokovitý. N: ?, koupeno z Jindřichova Hradce. U: b.i.č. V: 208 mm, Š: 210 mm.

3. Komorový kachel, komora kuželovitá, OVO ploché okruží, OL jednostranně zaoblená. Ik: Adam a Eva pod stromem poznání. H: červenohnědá, očazení. N: České Budějovice (býv. Sterneckova ul.) U: b.i.č. V: 180 mm, Š: 178 mm, Vk: 109 mm.

4. Komorový kachel, komora kuželovitá, OVO ploché širší okruží, OL jednostranně zaoblená. Ik: anděl štítového; štít šikmo stupňovitě rozdělený na čtyři klínová pole; draperie ostře lomená. H: našedlý okr, uvnitř očazení. TP: záchytné otvory. N: ? U: b.i.č. V: 200 mm, Š: 204 mm, Vk: 101—104 mm, dVO: 158—180 mm.

Český Brod (Kolín)

1. Římsový korunní (cimbuří poškozené), komorový kachel, výžlabkový; komora poškozená. Ik: ve výžlabku husté křížení prutů vytvářejících kosočtverečná pole. H: černohnědošedá, očazení. N: Bohumil — dvůr u Kostelce n. Černými Lesy. U: 2862. V: 182 mm, Š: 198 mm.

2. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel; komora kuželovitá, OVO ovalen a mírně podtržen. Ik: panelované protáhlé kosočtverce ve dvou řadách nad sebou s vepsanými kvadriloby. H: červenohnědá, světlá. TP: Stopy slídového přetahu a červenavého barvení; zbytek hlíny po stavbě kamen. N: Český Brod — radnice. U: 2866/1. V: 172 mm, Š: 164 mm, Vk: 153 mm, dVO: 108—110 mm (obr. 5 : 7).

3. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel; komora kuželovitá, protáhlá, OVO vodorovně seříznut. Ik: panelované, protáhlé kosočtverce ve dvou řadách nad sebou s vepsanými kvadriloby. H: červenohnědá, světlá. TP: stopy okrajování po straně. N: Český Brod — radnice. U: 2866/2, V: 170 mm, Š: 162 mm, Vk: 152 mm, dVO: 110 mm.

4. Římsový korunní (cimbuří olámano), komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá, OVO, oble přehnut. Ik: ve výžlabku husté křížení prutů — viz č. 1. H: červenohnědošedá. TP: vpravo puklina mezi čelní plochou a pláštěm komory. N: Bohunil — dvůr u Kostelce n. Černými Lesy (ve Státním sérovém ústavu — 1949). U: 2874. Mv: 173 mm, Mš: 195 mm, Vk: 130 mm, dVO: 115 mm.

5. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel; komora kuželovitá olámaná. Ik: ve středu čtverce na koso s kvadriloby v nichž vepsán kruh. H: červenohnědá, očazení. TP: cimbuří vyřezáváno nožem. N: Český Brod — radnice. U: 2875, V: 190 mm, Š: 188 mm (obr. 5 : 6).

6. Římsový korunní (cimbuří poškozeno), komorový kachel, výžlabkový; komora poškozená. Ik: ve výžlabku vlnovitá úponka se třemi hrozny, ve vlysu nápis. H: červenohnědá, jemný světlejší přetah, očazení. TP: nožičkovité nasazení pláště. N: Český Brod — radnice. U: 2877. V: 184 mm, Š: 177 mm.

7. Miskovitý kachel obdélníkovitého formátu (poškozený), vnitřní lišta. H: červenohnědá, vně očazení. N: Český Brod — radnice, podle informací Dr. Bednařka. U: 2885. Ústí: 190 × 165 mm.

8. Miskovitý kachel obdélníkovitého formátu, na dně hřebínkovitý kroužek. H: světlý okr, stopy očazení. N: Český Brod — radnice, podle informací Dr. Bednařka. U: 2886. Ústí 196 × 155 mm. V misky: 84 mm, d. dna: 75 mm (obr. 12 : 8).

9. Rámový kachel rohový, asymetrický pravostranný; nárožní lišta sekaná, okraj rámu ploché přehnuté prožlabené okruží. Ik: sv. Jiří zabíjí draka (modelace setřena); na užší straně část téže scény. H: cihlově červená. TP: otisk textilu. N: Úvaly (Praha-východ). U: 3358. V: 188 mm, Š vlevo: 195 mm, Š vpravo: 110 mm, V rámu: 70 mm.

10. Římsový korunní (cimbuří) komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá, OVO mírně prožlabené okruží. Ik: poprsí sv. Petra umístěné ve výžlabku zasahuje mezi zuby cimbuří; zuby cimbuří s okénky. H: červenohnědá, očazení. TP: cimbuří a partie kolem hlavy vyřezávány. N: Český Brod — Lázeňská ul., 1957. U: b.i.č. V: 190 mm, Š: 185 mm, Vk: 120 mm, dVO: 115—120 mm (obr. 5 : 3).

11. Miskovitý kachel obdélníkovitého formátu (poškozený), na dně kruhovitá mistička. H: cihlově červená, světlá až oranžová. TP: stopy minia. N: Český Brod-Lázeňská ul., 1957. U: b.i.č. Ústí 187 × 165 mm, V misky: 73 mm, d. dna: 45 mm.

12. Miskovitý kachel čtvercovitého formátu; vnitřní lišta (obr. 12 : 6). H: světlá červenohnědá, očazení. TP: stopy minia. N: Český Brod — Lázeňská ul., 1957. U: b.i.č. Ústí 191 × 189 mm. V misky: 140 mm, d. dna 105 mm.

13. Miskovitý kachel čtvercového formátu, poškozený; vnitřní lišta. H: světlá nahnědlá, očazení. TP: stopy minia. N: Český Brod — Lázeňská ul., 1957. U: b.i.č. Rozměry ústí nezjistitelné. V misky: 140 mm, d. dna: 105 mm. Pozn.: V souboru další zlomky.

14. Římsový korunní (cimbuří olámáno), komorový kachel, komora kuželovitá, původně uzavřená, do jejíhož dna byl dodatečně vyříznut mírně nepravidelný kruhovitý otvor. Ik: mohutný střední kosočtverec s kvadriloby zhruba asymetricky provedenými — panel; mezi zuby nepochopená minuskulová písmena. H: červenohnědá, šedé jádro, očazení. N: Český Brod, podle Dr. Bednaříka. U: 2876. Mv: 130 mm, Š: 191 mm, Vk: 110—120 mm, dVO: 60 mm, d. dna 95 mm (obr. 15 : 1, schematisováno).

Dvůr Králové (Trutnov)

1. Římsový kordonový ? rámový kachel (poškozený); rám ukončen plochým okružím. Ik: mohutný pravotočivý provazec, nad ním výžlabek s neurčitou listovou výzdobou. H: cihlově červená, očazení. TP: kachel rozříznut na polovinu. N: ? U: b.i.č. Mv: 112 mm, Š: 120 mm.

Hlinsko (Chrudim)

1. Římsovitý korunní (cimbuří), komorový kachel; komora kuželovitá, poškozená; OVO přehnut v ploché okruží. Ik: čtverce na koso, v nich vepsané kvadriloby. H: střední okr, očazení. N: Podlažice, klášter. U: 656. V: 145 mm, Š: 195 mm, Vk: 84 mm, dVO: 92 mm.

2. Tyglíkovitý kachel (poškozený), okraj na obě strany nepatrně rozšířený, vodorovně seříznutý, zaoblený. H: střední až zašedlý okr, očazeno. N: Podlažice, klášter. U: 654. TP: dno vsazováno, lepená technika. V: 187 mm, d. dna 73 mm, ústí poškozeno, cca 100 × 100 mm. Pozn.: zachován ještě jeden silně poškozený exemplář z Podlažic-kláštera pod i.č. 655 (obr. 13 : 2).

Hořice (Jičín)

1. ZKNT, OL širší plochý hranol. Ik: ? perličkovaný medailon, v něm srdčité listy (hodně poškozeno). H: cihlově červená, očazeno. N: Třebovčice, tvrz. U: T 50. Mv: 90 mm, Mš: 62 mm.

2. Tyglíkovitý kachel, okraj zaoblený nepatrně zatažený, uvnitř lišta. H: cihlově červená, stopy očazení. N: Třebovčice, tvrz. U: T 57, V: 205 mm, ústí 160 × 170 mm, d. dna cca 117 mm (obr. 13 : 6).

Hořovice (Beroun)

1. 21 zlomků dna miskovitěho kachle. H: střední okr, místy stopy očazení. TP: dno vsazováno? N: Hořovice I. čp. 111. U: 4007. Největší zlomek Mv: 75 mm, d. dna 107 mm.

2. 152 zlomků miskovitých kachlů, okraj zaoblen, uvnitř žebrovaná lišta, na vnějšku záchytná šroubovice. H: světlý, šedavý až střední okr. N: Hořovice I. čp. 111. U: 4007. Maximální zachovaná výška misky 140 mm, maximální zachovaná šířka ústí 195 mm.

3. 5 zlomků tyglíkovitých (miskovitých?) kachlů; okraj silně vytažen ven a mírně zatažen dovnitř; rohy smáčknuty; kachel může být miskovitěho tvaru, ale okraj má jako tyglíkovitý typ. H: střední až bělošedavý okr, očazení. N: Valdek-hrad. U: 4654. Největší zlomek Mv: 60 mm, Mš: 82 mm.

Hradec Králové

1. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá, OVO ploché okruží. Ik: esovitá úponka s hrozny; ve vlysu nápis miniskulou „Gyrzyk“, znak havířů a šmelcůřů + W. H: střední okr, očazení. N: H. Králové, býv. Rak.-uherská banka, č. 402. U: 2117 (4806) V: 178 mm, Š: 170 mm, Vk: 130 mm, dVO: 145 mm.

2. ZKNT, římsový korunní (cimbuří). Ik: ? zub cimbuří v podobě lidské hlavičky. H: střední okr do cihlova, očazení. N: H. Králové, Zlatý beránek č. 30 r. 1906. U: 2312. Mv: 75 mm, Mš: 120 mm.

3. Tyglíkovitý kachel, okraj ústí dovnitř ovalen, z vnějšku oříznut, rohy mírně lalokovitě vytaženy. H: střední okr. TP: dno vsazováno, podsýpka. N: ? U: č. 307 (bílé). V: 138 mm, ústí 140 × 140 mm, d. dna 98 mm (obr. 12 : 1).

4. Tyglíkovitý kachel, okraj ústí zaoblen. H: střední zašedlý okr. TP: dno vsazováno. N: ? U: b.i.č. V: 182 mm, ústí 104 × 102 mm, d. dna 78 mm.

5. Baňkovitý mírně dvojkonický kachel s pupkem (malý vývalek + výžlabek) na vrcholu; krček vyžlaben, okraj vodorovně seříznut. H: střední okr, uvnitř očazení. N: H. Králové, regulace Labe. U: 2288, V: 210 mm, Š: 205 mm, dVO: 157 mm (obr. 11 : 4).

6. Zlomek baňkovitěho mírně dvojkonického kachle s tupým kuželovitým pupkem na vrcholu. H: střední okr, uvnitř stopy očazení. N: ? U: 253/31, Mv: 118 mm.

7. Hrnčový dvojkonický kachel, okraj zaoblen. H: střední okr, na vnějšku slabé stopy očazení. TP: patrně dno vsazováno. N: Kluky (u H. Králové) — ve studánce na návrší. U: 2008. V: 142 mm, Š: 114 mm, d. ústí 65 mm, d. dna 67 mm (obr. 8 : 2).

8. Hrnčový kachel, stěny přímé jen mírně vypouklé, zaoblený vodorovný okraj. H: střední okr, na vnějšku nahoře stopy očazení (?). N: Kluky (u H. Králové) — ve studánce na návrší. U: 2009, V: 142 mm, Š: 114 mm, d. ústí 115 mm, d. dna 80 mm, síla stěny 9 mm (obr. 8 : 1).

9. Pohárovitý kachel mírně rozevřený, okraj dovnitř nepatrně šikmo vytažen. H: střední okr do šeda, stopy očazení vně. TP: lepeno, podsýpka. N: ? U: 676-Tom. V: 195 mm, d. ústí 115 mm, d. dna: 75 mm (obr. 9 : 2).

10. Pohárovitý kachel mírně rozevřený, ústí mělce formováno do čtyřlístku; pod okrajem šestinásobná šroubovice; okraj vodorovný, mírně kuželovitě seříznut. H: střední okr do šeda, očazení vně. TP: lepeno, podsýpka. N: ? U: 677-Tom. V: 197 mm, d. ústí 110 mm, d. dna 71 mm (obr. 9 : 1).

11. Baňkovitý dvojkonický kachel s válcovitým pupkem na vrcholu; krček poněkud potlačen, poškozen. H: tmavý okr, dosti hrubá hlína, N: ? U: 285. Mv: 120 mm, Š: 110 mm (obr. 10 : 5).

12. Baňkovitý dvojkónický kachel s mírně kuželovitým pupkem na vrcholu; spodní část baňky přechází plynule v krček, který je členěn třemi prstovými výžlabky; OVO vodorovně seříznut. H: cihlově červená, N: ?, U: 620-Tom. V: 98 mm, Š: 110 mm, dVO: 60 mm (obr. 10 : 4).

13. Baňkovitý mírně dvojkónický kachel s mírně prožlabeným pupkem na hrotu; krček kolmý, okraj vodorovně seříznut. H: cihlově červená, očazení uvnitř. TP: omazání hlinou v níž jsou plevy. N: ? U: 584, V: 180 mm, Š: 195 mm, dVO: 157 mm (obr. 11 : 3).

14. Komorový kachel, komora kuželovitá protáhlá; OVO mírně vytažen ven i dovnitř a vodorovně seříznut, OL hranolovitá, nepravidelná. Ik: rytíř v kbelíkové přílbě cválající na koni. H: červenavý okr, hnědá poleva místy nazelenalá. N: Hradec Králové, dům „U Beránka“. U: b.i.č. V: 137—139 mm, Š: 135 mm, Vk: 158—161 mm, dVO: 120 mm.

15. ZKNT, římsový korunní, OL jednostranně zaoblená (spodní). Ik: esovitá úponka z níž odbočují dva liliovitě ukončené kříže; nahoře prořezávané srdcovité motivy. H: cihlově červená. TP: prořezávání nožem. N: Hradec Králové, Zlatý beránek čp. 30, 1936. U: 2159. V: 180 mm, Š: 175 mm (obr. 6 : 5).

16. Komorový kachel, komora střešovitá, vyhřívací otvor úzký oválný; OL jednostranně zaoblená. Ik: Veraikon (šípátkovité motivy). H: cihlově červená, očazení. N: Hradec Králové, dům J. Jihlavce čp. 543, 1913. U: 2167. V: 195 mm, Š: 187 mm, Vk: 110 mm, dVO: 145 × 45 mm.

17. ZKNT, LHR, římsový korunní (cimbuří — zub stupňovitý) Ik: ? H: světlý okr, narůžovělý. N: Hradec Králové. U: 2200. Mv: 95 mm, Mš: 142 mm (obr. 6 : 3).

18. ZKNT, římsový korunní (cimbuří zub zahrocený). Ik: liliovitý motiv na zubu cimbuří. H: cihlově červená, očazení. N: Hradec Králové, dům J. Jihlavce čp. 543, 1913. U: 2143. Mv: 107 mm, Mš: 135 mm.

19. ZKNT (římsový korunní ?) výžlabkový. Ik: ve výžlabku rozvilina se třemi polopalmetami. H: střední okr, očazení. N: Hradec Králové, Krajský soud — zadní trakt. U: 2175. Mv: 175 mm, Š: 222 mm.

20. Baňkovitý kachel mírně dvojkónický s pupkem na vrcholu. Krček potlačen, rýhován třemi mělkými prstovými výžlabky. Vyhřívací otvor vyříznut. H: cihlově červená, očazení. N: Hradec Králové, čp. 139—140 (záložna). U: 2216. V: 150 mm, Š: 173 mm, dVO: 82 mm.

21. Baňkovitý kachel mírně dvojkónický s kuželovitým pupkem na vrcholu; krček potlačen, prožlaben; OVO vodorovně seříznut. H: cihlově červená, očazení. N: Hradec Králové — regulace Labe. U: 2289. V: 190 mm, Š: 185 mm, dVO: 104 mm.

22. Pohárovitý kachel, mírně rozevřený; okraj ploše oblý, poněkud dovnitř seříznutý. Na vnější straně mělká prstová záchytná šroubovice. H: střední okr; vnější strana ve spodní části očazena. TP: dno vsazováno. N: Hradec Králové čp. 164, r. 1934. U: 3001. V: 224 mm, d. ústí: 120 mm, d. dna 91 mm (obr. 9 : 3).

23. Římsový korunní (cimbuří), výžlabkový komorový kachel; komora kuželovitá OVO ploché prožlabené okruží. Ik: ve výžlabku kolčí štít s majuskulovým G. Zuby cimbuří v podobě mužské a ženské hlavičky. H: střední okr do červenava, očazení. TP: cimbuří volně řezáno. N: Hradec Králové, Velké nám. čp. 679, zadní část, 1923. U: 2118. V: 189 mm, Š: 193 mm, Vk: 124 mm, dVO: 118 mm (obr. 5 : 1).

Chlumec n. Cidlinou (Hradec Králové)

1. Zlomek kachle neciřkovitého typu s připojeným zbytkem poloválcové komory. Ik: poprsí anděla štítonoše; nad andělem W. H: světlá, červenohnědá, stopy očazení, poleva zelená. N: Chlumec n. Cidlinou — starý hrad. 1956. U: b.i.č. Mv: 70 mm, Š: 198 mm.

2. ZKNT, římsový korunní (cimbuří), patrně komorový, výžlabkový. Ik: v širokém mělkém výžlabku tři lineárně naznačené kvadriloby ve čtvercích na koso. H: šedohnědá načervenalá, očazení. N: Chlumec n. C. — starý hrad, U: b.i.č. V: 144 mm, Š: 190 mm.

Chrudim

1. Baňkovitý mírně kónický kachel s pupkem na vrcholu. H: světlý okr. N: Řestoky — tvrz. U: N 5 inv. nádob. V: 114 mm, Š: 195 mm, dVO: 115 mm (obr. 10 : 6, 7).

2. Tyglíkovitý kachel (poškozený), okraj ústí oblý, rohy hubičkovitě vytaženy a stlačeny. H: červenohnědá, očazení vně. N: ? U: b.i.č. Ústí 157 × 151 mm, V: 160 mm.

3. Kamnový nástavec trojúhelníkového formátu. Ik: panelování, na vrcholu hlavička. H: světlý nahnědlý okr. TP: na zadní straně připojen kuželovitý plášť. N: ? U: b.i.č. V: 240 mm, Š: 115 mm.

4. Kamnový nástavec trojúhelníkovitého formátu. Ik: panelování, na vrcholu hlavička. H: světlý okr. TP: hlavička vzadu zpevněná žebírkem. N: ? U: b.i.č. V: 235 mm, Š: 130 mm.

5. Kamnový nástavec trojúhelníkovitého formátu. Ik: panelování, na vrcholu hlavička. H: světlý okr. N: ? U: b.i.č. V: 245 mm, Mš: 120 mm (obr. 7 : 5).

6. Baňkovitý mírně kónický kachel (s odraženým pupkem), okraj vodorovně seříznut, na spodu hustá šroubovice. H: cihlově červená, očazená uvnitř. N: ? U: b.i.č. Mv: 175 mm, Š: 210 mm.

7. Mískovitý kachel (přechodná varianta od tyglíkovitého ?), okraj oblý, rohy hubičkovitě vytaženy a stlačeny. H: šedohnědý, světlý okr, očazení. N: Chrudim — Mydlářovský dům. Ústí 155 × 155 mm, V: 154 mm, d. dna 86 mm.

Jaroměř (Náchod)

1. Tyglíkovitý kachel (dlouhý); okraj dovnitř ovalený a nepatrně vytažený. H: začernalá. N: ? TP: dno vsazováno, lepená technika. U: b.i.č. Ústí 120 × 115 mm, V: 202 mm, d. dna 80 mm (obr. 13 : 1).

2. Baňkovitý mírně kónický kachel s odraženým pupkem ?; výrazný prožlabený krček; OVO vodorovně seříznut, mírně dovnitř zatažen. TP: na povrchu mírně omazáno. N: ? U: b.i.č. V: 145 mm, Š: 203 mm, dVO: 135 mm (obr. 11 : 1, 2).

3. ZKNT, římsový korunní (lunety), výžlabkový. Ik: esovitá úponka s hrozny a listy. H: střední okr, očazení. TP: otisk textilu. N: Jaroměř — náměstí. U: 629. Mv: 150 mm, Š: 187 mm (obr. 5 : 2).

Jílové (Praha-západ)

1. ZKNT, římsový korunní (lunetový), výžlabkový. Ik: hlavička anděla ve výžlabku, nahoře v lunetě poloviční roseta. H: šedohnědá, zadní strana neočazená. TP: glazura bublinatá, hustá, špinavě červená; defektní výrobek ? N: Jílové, fara čp. 15, při kopání studny. U: 51. Mv: 126 mm, Mš: 128 mm.

2. Zlomek komorového kachle, komora poloválcová (poškozená); LDR, OL hranol + rámcové sešikmení sestupným páskem + vývalek. Ik: štít se zbytkem znamení hvězdy (poškozeno). H: červenohnědá, trochu očazeno. N: Jílové čp. 190. U: 2241. Mv: 156 mm, Mš: 97 mm.

Jindřichův Hradec

1. Zlomek rohového pravostranného asymetrického, původně patrně komorového kachle; nárožní lišta pravotočivě sekaná, OL hranolovitá. Ik: postava arcibiskupa. H: šedavý střední okr, očazení. N: ? patrně Jindř. Hradec. U: XIV 593. V: 216 mm, Š: 108 mm.

Klatovy

1. Komorový kachel, komora čtvrtválcová, rohový, symetrický; nárožní lišta pravotočivě torlová; OL jednostranně zaoblená. Ik: vlevo — sv. Jiří zabíjí draka, vpravo skloněný štít dělený třemi břevny (medailon, šipatkový motiv). H: našedlý střední okr do červena, stopy očazení. N: ? Klatovy — okolí ? U: b.i.č. V: 190 mm, Š vpravo: 200 mm, Š vlevo: 204 mm.

2. Komorový kachel, komora kuželovitá poškozená, OVO vodorovně seříznut, OL obloun posunutý mírně od kraje. Ik: šašek s trubkou. H: střední okr do červena, stopy očazení. N: Kloušov (Plzeň-jih). U: 81430. V: 174 mm, Š: 171 mm. Vk: 154 mm.

3. ZKNT, římsový korunní (cimbuří odlomeno), výžlabkový. Ik: ve výžlabku esovitá úponka s velkými svlačcovými květy. H: střední okr do červena, zašedlý, očazení. TP: otisk textilu. N: Klatovy. U: 33701. Mv: 174 mm, Š: 195 mm.

4. Komorový, téměř rámový kachel — poškozeno; OVO téměř ploše přehnut, OL hranolovitá. Ik: dvě opice v architektonickém panelu. H: červenohnědá, zašedlá, stopy očazení. TP: záchytné otvory. N: Klatovy. U: 57280. V: 191 mm, Š: 187 mm, Vk: 79—96 mm.

Kolín

1. ZKNT, římsový korunní (cimbuří). Ik: ? zach. zub cimbuří, pod ním hlavička v baretu a renesanční pilastřík. H: cihlově červená světlá, stopy očazení. TP: otisk textilu. N: ? Kolínsko ? U: b.i.č. Mv: 119 mm, Mš: 98 mm (obr. 6 : 4).

2. 7 zlozků volné římsy, složené z prořezávaných oblouků, ukončených v několika případech žaludy. H: světlá načervenalá, narůžovělá až našedlá; poleva ostře zelená, ve dvou případech otisk textilie. N: ? Kolínsko ? U: b.i.č. Největší zlomek Mv: 104 mm, Mš: 127 mm, Š podstavy: 34 mm (obr. 7 : 1, 2).

Kouřim (Kolín)

1. Tyglíkovitý kachel; rohy mírně hubičkovitě vytaženy, okraj vodorovně seříznut nepatrně zatažen. H: zašedlý okr, zadní strana očazená. N: Nymburk. U: P 669. Ústí 180 × 182 mm, V: 175 mm, d. dna 120 mm (obr. 13 : 5).

Kutná Hora

1. Zlomek baňkovitého mírně dvojkónického kachle s pupkem na vrcholu; pupek prožlaben. H: střední načervenalý okr, očazení. N: K. Hora, sad u sv. Barbory. U: A 333. Mv: 135 mm, Mš: 152 mm.

2. Komorový kachel, komora nízká poloválcovitá, OL jednostranně zaoblená. Ik: esovitá úponka s listy a žaludy. H: střední okr, očazení. N: Kutná Hora, u sv. Barbory. U: b.i.č. V: 192 mm, Š: 95 mm, Vk: 35 mm.

3. Část hlubšího necíčkovitého kachle. Ik: ? v hlubší nice horní část sv. Vavřince s roštem. H: střední okr do cihlova. N: Kutná Hora, Česká ul. — zahrada čp. 197. U: A 334, Mv: 195 mm, Mš: 98 mm.

Lipnice — hrad (o. Havlíčkův Brod)

1. ZKNT, OL jednostranně zaoblená. Ik: ? dva šlechtici u stolu při stolní hře. H: světlý okr. N: Lipnice — hrad U: b.i.č. V: 210 mm, Š: 207 mm.

2. Kamnový nástavec ? Ik: dívka hrající na loutnu v prolamované rozvilině. H: růžový okr, žlutavá poleva. N: Lipnice-hrad. U: b.i.č. V: 194 mm, Š: 130 mm (obr. 7 : 7).

3. Výklenkový kachel, plášť poloválcový, čelní plocha prořezána, mírně poškozeno. Ik: Nad čtyřdílnou arkádou velká roseta, v jejímž středu plný čtyřlíst; kolem něj křížení segmentů vytváří osmicípou hvězdicí. H: střední okr. N: Lipnice-hrad (Havl. Brod) U: b.i.č. Mv: 346 mm, Š: 200 mm, Vk pláště: 98 mm (obr. 20 : 2).

Litoměřice

1. Komorový kachel, komora poškozená původně kuželovitá nízká; OVO oble přehnut, OL jednostranně zaoblená. Ik: Žižka jako vojevůdce na koni s praporečkem a bojovníkem se šípem. H: Světlý okr, očazení. TP: záchytný

otvor čtvercovitý. N: Litoměřice, Jesuitská ul. č. 6. U: b.i.č. V: 186 mm, Š: 194 mm, Vk: 101 mm. Pozn.: Společně nalezeny typem shodné kachle s Adamem a Evou, sv. Jiří, Bůh otec a Maria na trůně, klanění sv. Tří králů, zlomek fantastického zvířete.

2. Římský korunní (cimbuří), komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá; OVO přehnut. Ik: dvě pětilisté růže ve výžlabku. TP: záchytný otvor obdélníkovitý. N: Litoměřice, sklep domu MNV r. 1952. U: b.i.č. V: 175 mm, Š: 184 mm, Vk: 132–140 mm, dVO 122 mm.

3. Římský korunní (cimbuří), komorový kachel výžlabkový; komora kuželovitá, OL jednostranně zaoblená. Ik: ve výžlabku dvoudílný srdcovitý stuhový ornament vodorovně položený. H: střední okr. stopy očazení. N: ? sev. Čechy ? U: b.č.i. V: 160 mm, Š: 174 mm, Vk: 130 mm, dVO: 82 mm.

4. Římský korunní (cimbuří), komorový kachel; komora kuželovitá, OVO ploše oble přehnut, OL jednostranně zaoblená. Ik: dvě řady čtverců na koso s vepsanými kvadriloby. H: světlý načervenalý okr, očazení. N: ? sev. Čechy ? Levín ? U: b.i.č. V: 184 mm, Š: 180 mm, Vk: 112 mm, dVO: 135 mm (obr. 6 : 1).

5. Miskovitý kachel s vnitřní lištou; okraj oblý, čepelovitá šroubovice. H: střední okr, stopy očazení ? N: ? sev. Čechy ? U: b.i.č. Ústí 176 × 168 mm, V misky: 95 mm, d. dna 45 mm.

6. Miskovitý kachel, nízký, s mělkou misticčkou na dně. H: nahnědlý okr, očazení. N: ? sev. Čechy ? U: b.i.č. Ústí 147 × 152 mm, V misky: 50 mm, d. dna 50 mm.

7. Miskovitý kachel (tyglíkovitý ?) s vnitřní lištou; okraj oblý. H: povrch šedohnědý, spodní část očazena. N: ? sev. Čechy. U: b.i.č. Ústí. V: 155 mm, Š: 155 mm, V: 144 mm, d. dna 88 mm.

8. Miskovitý kachel (tyglíkovitý ?) s vnitřní lištou; okraj oblý. H: střední okr, očazení. N: ? sev. Čechy ?. U: b.i.č. Ústí 165 × 172 mm, V: 144 mm, d. dna 103 mm.

9. Miskovitý kachel (tyglíkovitý ?), výrazně dovnitř vytažený okraj. H: šedohnědý okrový nádech, očazení. TP: stopy odřezávání strunou. N: ?, sev. Čechy ? U: b.i.č. Ústí 152 × 153 mm, V: 135 mm, d. dna 100 mm.

10. Miskovitý kachel obdélníkovitého formátu s vnitřní lištou. H: povrch šedý, očazení. N: ? sev. Čechy. U: b.i.č. Ústí 120 × 155 mm, V: 115 mm, d. dna 70 mm.

11. Tyglíkovitý kachel (miskovitý ?), okraj oblý, poněkud dovnitř vytažený. H: šedý povrch, očazení. TP: stopy prstů po formování okraje v rozích. N: ? sev. Čechy ? U: b.i.č. Ústí 155 × 155 mm, V: 115 mm, d. dna 110 mm (obr. 12 : 5).

12. Tyglíkovitý kachel, dlouhý, okraj oblý; záchytná šroubovice. H: hnědavá, očazení. N: ?, sev. Čechy ? U: b.i.č. Ústí 134 × 130 mm, Mv: 215 mm, původně delší (obr. 13 : 4).

13. ZKNT, patrně komorový (poškozený), římsový (cimbuří), výžlabkový. Ik: ve výžlabku dvoudílný, srdcovitý, stuhový ornament vodorovně položený. H: světlý okr, zahnědlá krusta, očazení. N: ?, sev. Čechy ? U: b.i.č. Mv: 134 mm, Š: 186 mm.

14. ZKNT, římsový (cimbuří segmentovitě vyřezávané), výžlabkový. Ik: ve výžlabku dva silně pozměněné srdcovité stuhové motivy, vodorovně položené. H: hnědavá, očazení. N: ?, sev. Čechy ? U: b.i.č. Mv: 145 mm, Š: 178 mm (obr. 5 : 4).

Litomyšl (Svitavy)

1. Komorový kachel, komora kuželovitá; OVO ploché, prožlabené okruží, OL hranol dvojnásobně odstupněný. Ik: laň v bohaté rozvilině. H: střední okr s nádechem do cihlova, očazení. N: Litomyšl. U: 954 (st. katalog). V: 212 mm, Š: 218 mm, Vk: 120 mm, dVO: 174 mm.

2. Tyglíkovitý kachel, okraj nepravidelně seříznut, zaoblen; rohy lalokovitě vytaženy. H: střední okr, stopy očazení, hrubě ostřeno. N: Litomyšl, pivovar. U: nové č. 207, staré 140. Ústí 106 × 106 mm. V: 180 mm, d. dna 83 mm (obr. 13 : 3).

Louny

1. ZKNT, římsový korunní (cimbuří). Ik: dvě řady čtverců na koso s vepsanými kvadriloby. H: střední okr. N: ?, U: 2034. Mv: 105 mm, Š: 170 mm.

Milevsko (Písek)

1. Římský korunní (cimbuří), komorový kachel, výžlabkový, komora kuželovitá; OVO přehnut v prožlabené okruží. Ik: v prázdném výžlabku malá hvězda. H: střední okr do cihlova, očazeno. N: Branice čp. 10. U: 1019. V: 157 mm, Š: 192 mm. Vk: 118 mm, dVO: 100 mm ±.

Mladá Boleslav

1. Komorový — výklenkový kachel (přechodný typ); komora uzavřená mírně kuželovitá, čelní stěna prořezávána. Ik: prořezávaný čtyřlíst. H: cihlově červená. TP: dno vsazováno, vrchní poleva olovnatá tmavě zelená, uvnitř olivové skvrny; lepeno. N: Michalovice-hrad ? (Ml. Boleslav). U: b.i.č. V: 215 mm, Š: 210 mm, Vk: 95 mm, d. dna 150 mm (obr. 20 : 1).

Nymburk

1. Tyglíkovitý ? kachel (obdélníkové ústí poškozeno), okraj nepravidelně zaoblený. H: světlý okr. N: Nymburk. U: P 87/55. Ústí: 80—90 × 155 mm, V: 145 mm, d. dna: 60 mm.

2. Tyglíkovitý kachel s ústím velkého formátu; okraj ústí vodorovně seříznut, rohy mírně lalokovitě (hubičkovitě)

vytaženy, vnitřní lišta; záchytná šroubovice. H: tmavší okr, očazení na vnějšku do poloviny. N: Nymburk čp. 41—42. U: 4—345. Ústí 175 × 180 mm, V: 182 mm, d. dna: 130 mm (obr. 13 : 7).

3. Tyglíkovitý kachel s poškozeným ústím velkého formátu; okraj vodorovně seříznut, rohy mírně hubičkovitě vytaženy, vnitřní lišta výrazná. H: světlý zašedlý okr, očazení na vnějšku. N: Nymburk čp. 41—42. U: 5—346. Ústí 180 × 160 mm, V: 193 mm, d. dna 130—135 mm.

4. Tyglíkovitý kachel s poškozeným ústím velkého formátu, okraj vodorovně seříznutý nepatrně zatažený, rohy mírně hubičkovitě vytaženy (vnitřní lišta chybí). H: světlý zašedlý okr, šedé jádro, očazení na vnějšku. N: Nymburk čp. 41—42. U: 6—347. Ústí 166 × 180 mm, V: 182 mm, d. dna 138 mm.

Pardubice

1. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel výžlabkový; komora kuželovitá, OVO přehnut v ploché okruží. Ik: ve výžlabku drobné bobule v deseti řadách nad sebou. H: šedočervená, stopy očazení. TP: záchytný otvor prořazený prstem. N: Pardubice, regulace Chrudimky. U: 13. V: 165 mm, Š: 168 mm, Vk: 145 mm.

2. Miskovitý kachel, uvnitř lišta. H: šedohnědá. N: Brozany, řečiště Labe. U: 32480. Ústí 192 × 186 mm, V: 130 mm, d. dna 109 mm (obr. 12 : 4, 7).

Plzeň

1. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá, OVO přehnut v ploché okruží. Ik: ve výžlabku vymodelován rak. H: tmavší okr, očazení. N: Plzeň hradby. U: 8037 (UPM). V: 180 mm, Š: 201 mm, Vk: 87 mm, dVO 130 mm.

2. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá, vyhřívací otvor oválný, OVO ovalen. Ik: ve výžlabku žerď kolem níž se ovíjí úponka se dvěma šišticemi. H: zašedlý střední okr. očazení. N: Plzeň hradby. U: 8035 (UPM). V: 176 mm, Š: 188 mm, Vk: 155 mm, dVO: ovál 125—168 mm.

Poděbrady (Nymburk)

1. Tři zlomky nástavcové fiály. H: světlý okr, N: Poděbrady, Občanská záložna. U: 4776. Největší zlomek — Mv: 92 mm, Mš: 25 mm.

2. Fiálový nástavec polygonální. H: našedlý světlý okr. TP: uvnitř dutina. N: Poděbrady, Občanská záložna. U: 4786. Mv: 152 mm (obr. 7 : 4).

Praha—Hrad

1. Rámový kachel čtvercového formátu, rám poškozen; OL hranol + vývalek + výžlabek + malý výžlabek + malý vývalek. Ik: oběť Abrahamova. H: světlý okr, očazení. N: Praha-Hrad. U: 12491 — č.i. 694. Mv: 163 mm, Š: 181 mm.

2. Výklenkový kachel s prolamováním, plášť polovalcový. Ik: nad oslím obloukem čtyřdílná arkáda, nad níž dvě uhlopříčky prořaté čtvercem na koso; v takto vzniklých polích kvadriloby, po stranách triloby. H: šedavý okr, vnějšek vzadu očazen. N: Praha-Hrad. U: č.i. 329. V: 397 mm, Š: 180—186 mm, Vk: 102 mm.

3. Komorový kachel, poškoz., komora jehlanovitá; OL hranolovitá, poněkud zaoblená; OVO vodorovně seříznutý (?), vyhřívací otvor čtvercový. Ik: symbol evangelisty Lukáše. H: červenavý okr, očazení. N: Praha-Hrad, Fi—5312 — 15. U: č.i. 1399, V: 194 mm, Š: 194 mm.

4. Komorový kachel, komora jehlanovitá; vyhřívací otvor čtvercový OVO vodorovně seříznut, OL hranolovitá. Ik: Ukřižování. H: načervenalý okr, očazení. N: Praha-Hrad Fi 5312 — 15/14. U: i.č. 1398. V: 198 mm, Š: 198 mm, dVO: 90 × 90 mm.

5. Komorový kachel, komora poškozená (kuželovitá ?); OL hranol + mohutnější sestupný výžlabek. Ik: ve středu na štítě hlava kance. H: světlý okr, očazení. N: Praha-Hrad — Fi 5312 — 15/13. U: č.i. 1395. V: 189 mm, Š: 170 mm.

6. Tyglíkovitý kachel, krátký, malé čtvercové ústí; okraj dovnitř zatažen, záchytná šroubovice. H: světlá, šedožlutá, místy zahrnědlá. N: Praha-Hrad, 3. nádvoří. U: přír. č. 228, č.i. 379. Ústí 123 × 123 mm, V: 150 mm, d. dna 80 mm. — Pam. arch. XLIX 1958, 248—263.

7. Tyglíkovitý kachel krátký, malé čtvercové ústí, okraj mírně dovnitř zatažen. H: světlá, žlutošedá, místy nahnědlá. N: Praha-Hrad, 3. nádvoří. U: přír. č. 308. i.č. 377. Ústí 129 × 129 mm. V: 137 mm, d. dna 89 mm. PA XLIX 1958, 248—263 (obr. 12 : 3).

8. Tyglíkovitý kachel krátký, malé čtvercové ústí, okraj mírně dovnitř zatažen. H: světlá šedožlutá. N: Praha-Hrad, 3. nádvoří. U: přír. č. 814, inv. č. 378. Ústí 111 × 111 mm, V: 146 mm, dno 89 mm. PA XLIX 1958, 248 až 263 (obr. 12 : 2).

Praha — Mus. hl. m. Prahy

1. Komorový kachel čtvercového formátu, komora nepravidelně kuželovitá, vyhřívací otvor nepravidelný ovál, OVO vodorovně seříznut; OL hranolovitá poněkud nepravidelná. Ik: nakloněný štít se znamením labutě. N: Praha-Nové Město, Truhlářská ul. H: červenavý okr, zašedlý, očazení. U: 5599. V: 135 mm, Š: 126 mm, Vk: 110—129 mm, dVO: 91—102 mm.

2. Silně poškozený (komorový ?) rohový, symetrický kachel velkého obdélníkovitého formátu. Ik: vlevo — sv.

Václav, vpravo — složitá panelová architektura s bohatými fiálami. H: načervenalý okr, očazení. N: Praha-Nové Město, Řeznická ul. U: 9773. V: 383 mm, Š vlevo: 215 mm, Š vpravo: 189 mm.

3. Komorový kachel, komora nízká, téměř rám, OVO přehnut v ploché nepravidelné okruží, OL mohutná jednostranně zaoblená. Ik: tři husitští bojovníci na pochodu. H: tmavší okr. N: Praha. U: 15.548. V: 190 mm, Š: 185 mm, Vk: 99 mm, dVO: 120—122 mm.

4. ZKNT, OL jednostranně zaoblená. Ik: bojový husitský vůz s cepínkem. H: tmavší okr. N: ? (zapsáno r. 1894) U: 9782. V: 189 mm, Š: 185 mm.

Praha — Národní museum

1. Komorový kachel, komora kuželovitá; OVO nízce ovalen, OL jednostranně zaoblená + okrajový rámec se sukovatou žerdí ovinutou akantem. Ik: ve středu štít s českým lvem (kolem štítu medailon a velké palmy do každého rohu). H: světlý narůžovělý okr, očazení. TP: záchytné otvory. N: Klášterní Skalice (Kolín). U: 6654. V: 190 mm, Š: 193 mm, Vk: 123 mm, dVO: 142 mm.

2. Římsový korunní, podbrádkový komorový kachel; komora kuželovitá, OVO přehnut v ploché nepravidelné mírně prožlabené okruží. Ik: anděl štítonoš s nejasným animálním znamením na štítě (přechodný exemplář renesanční). H: tmavší načervenalý okr, očazení. N: Strakonice — dům Hodějovických. U: 2576. V: 205 mm, Š: 180 mm, Vk: 97—129 mm, dVO: 110—120 mm.

3. Komorový kachel, komora kuželovitá, OVO mírně ven vytažený, OL jednostranně zaoblená. Ik: český lev ve skoku; špatkovité motivy dole. H: načervenalý okr, očazení. N: ? — dar 1886. U: 2546. V: 195 mm, Š: 186 mm, Vk: 120 mm (přibl.).

4. ZKNT, komorový ?, římsový, cimbuří. Ik: klanění sv. Tří králů. H: tmavší okr, stopy očazení. N: Vyhnalice (Soběslav). U: 2538. V: 206 mm, Š: 215 mm.

Praha—UMPRUM

1. Římsový (kordonový ?) stříškový komorový kachel, výžlabkový; komora kuželovitá. Ik: ve výžlabku laň. H: světlý okr, poleva olivově zelená. N: Kutná Hora, zakoupeno 1886. U: 756. V: 157—160 mm, Š: 152—157 mm.

2. Komorový, necičkovitě upravený kachel; komora kuželovitá, OVO přehnut v ploché okruží. Ik: poprsí proroka Daniela. H: špinavě žlutý okr, prorok poléván modře, nika zeleně. N: ? 1887 p. Zach (Kutná Hora ?), U: 2311. V: 204 mm, Š: 169 mm, Vk: 110—120 mm, dVO: 134—145 mm.

3. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel, komora uzavřena! Ik: architektonický panel — čtverec na koso s vepsaným kvadrilobem v němž kruh. H: černý špinavý okr. TP: na dně obvodová lišta a stopy seřezávání strunou. N: ? — 1885 dar obce pražské. U: 230. V: 165 mm, Š: 159 mm, Vk: 145 mm, d. dna: 88 mm (obr. 6 : 2; obr. 15 : 2, schéma).

Příbram

1. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel; komora kuželovitá (poškozená), OVO přehnut v ploché okruží. Ik: na čelní ploše dvě pětিলísté růže. H: červenohnědá, očazení. N: Drahlín. U: b.i.č. V: 162 mm, Š: 206 mm, Vk: 124 mm.

Říčany (Praha-východ)

1. Zlomek komorového kachle, levá polovina; komora nižší, patrně kuželovitá; OVO nepravidelně přehnut. Ik: Madona na trůně. H: zašedlý okr, stopy očazení. TP: důlek po prstu. N: Vojkov u Říčan — hájovna. U: 25. V: 181 mm, Mš: 90 mm, Vk: 93 mm.

Sedlčany (Příbram)

1. Zrcadlový kachel (poškozený). Ik: anděl štítonoš ?, spodní část postavy. H: okr do červenava, očazeno. N: ?, Sedlčansko? U: S—1, Mv: 215 mm, Mš: 183 mm.

2. Římsový korunní podbrádkový komorový kachel (komora poškozená). Ik: anděl štítonoš (znamení labutě), přechodný renesanční. H: okr do cihlova, očazeno. N: ? Sedlčansko? U: S—4. Mv: 170 mm, Mš: 156 mm.

Slaný (Kladno)

1. Miskovitý kachel se čtvercovým ústím, uvnitř lišta; okraj ústí nepravidelně zaoblen. H: světlý okr, očazení vně více než z $\frac{1}{2}$. N: ? Slánsko? U: b.i.č. Ústí 185 × 190 mm, V: 130 mm, d. dna: 97 mm.

2. Miskovitý kachel se čtvercovým ústím, vnitřní lišta; okraj ústí nepravidelně zaoblen. H: střední okr, očazení. N: ? U: b.i.č. Ústí 185 × 180 mm, V: 135 mm, d. dna 97 mm.

3. Miskovitý kachel obdélníkového formátu (nízký), na dně vyryt kroužek. H: cihlově červená. N: ? U: b.i.č. Ústí 182 × 152 mm, V: 65—72 mm (průměr 68 mm).

4. Miskovitý kachel obdélníkového formátu (nízký ?), vnitřní lišta. H: střední okr do červena. N: ? U: b.i.č. Ústí 150 × 80 mm, V: 96—100 mm, d. dna 60 mm.

Soběslav (Tábor)

1. Baňkovitý kachel s pupkem na vrcholu, hrdlo užší delší; OVO vodorovně seříznut. H: světle šedá, uvnitř očazení. N: Soběslav čp. 140. U: 2431. V: 114 mm, Š: 95 mm, dVO: 70 mm (obr. 10 : 2).

2. Baňkovitý kachel s pupkem na vrcholu, hrdlo širší, OVO vodorovně seříznut. H: světle šedá, uvnitř stopy očazení. N: Soběslav čp. 140. U: 2429. V: 116 mm, Š: 119 mm, dVO: 76 mm (obr. 10 : 1).

3. Baňkovitý kachel (pupek odražen), hrdlo užší delší. H: světle šedá, uvnitř očazení. N: Soběslav čp. 140. U: 2430. Mv: 119 mm, Š: 97 mm, dVO 75 mm.

Sobotka (Jičín)

1. Miskovitý kachel s obdélníkovým ústím, vnitřní lišta, okraj vodorovně seříznut. H: tmavý okr do cihlova, šedé jádro, očazení. N: Sobotka ? U: b.i.č. Ústí 150 × 129 mm, V: 70 mm, d. dna 75—90 mm.

2. Miskovitý kachel se čtvercovým ústím, vnitřní lišta, okraj vodorovně seříznut, dovnitř zaoblen. H: bělošedá, povrch tmavošedý, stopy očazení. N: Sobotka ? U: b.i.č. Ústí 178 × 182 mm, V: 135 mm, d. dna 115 mm.

Sušice (Klatovy)

1. Komorový kachel, komora kuželovitá; OVO přehnut a zaoblen, OL hranolovitá. Ik: milenci pod kvetoucím stromem. H: světlejší zašedlý okr; stopy slídování ?, očazení ?. TP: záchytné otvory. N: Sušice. U: 93 a. V: 200 mm, Š: 195 mm, Vk: 104 mm, dVO: 150—156 mm.

2. ZKNT, původně komorový ?, OL nepravidelně hranolovitá. Ik: rvačka dvou hráčů v kostky. H: světlý zašedlý okr, očazení. TP: záchytné otvory. N: Sušice — Svatobor. U: 63 10037. V: 199 mm, Š: 192 mm.

Tábor

1. Komorový kachel rohový asymetrický, pravostranný, komora skříňková; OVO vyříznut nepravidelně, OL hranolovitá. Ik: architektonický panel, ve čtverci na koso vepsán čtverec a v něm kvadrilobus, v rozích triloby. H: střední okr do cihlova, očazení. N: Sezimovo Ústí. U: HI—496. V: 162 mm, Š vlevo: 162 mm, Š vpravo: 90 mm, Vk: 82 mm, dVO 85—100 mm.

2. Necičkovitý kachel (mělký) velkého formátu, poškozený. Ik: ? sv. Jakub ?, okolo vegetabilní ornament. H: střední okr, očazení. N: Borotín — 1932, čp. 8. U: HI 437, M 154. Mv: 375 mm, Mš: 154 mm.

3. Necičkovitý kachel (mělký) velkého formátu (poškozený). Ik: ? postava některého z apoštolů? H: střední okr. N: Borotín — 1932, čp. 8. U: HI — 438, M 135. Mv: 309 mm. Mš: 160 mm.

4. ZKNT, (komorový, komora čtvrtválcová ?) rohový, symetrický velkého formátu; OL jednostranně zaoblená. Ik: vlevo — David a Goliáš, vpravo — husitští vojevůdci ? (poškozeno). H: střední okr, očazení. N: Tábor (dar J. Procházky — 1905). U: HI 432. V: 390 mm, Š vlevo: 240 mm, Š vpravo: 240 mm.

5. Baňkovitý kachel, dvojkonický; tupý vrchol, v dolní části osminásobná záchytná šroubovice, krček chybí. H: střední okr, stopy očazení. N: Sezimovo Ústí. U: HI 292. V: 100 mm, Š: 120 mm (obr. 10 : 3).

6. Tyglíkovitý kachel (poškozené ústí) okraj vodorovně seříznut nepatrně zatažen, vnitřní lišta. H: střední okr, stopy očazení vně. N: Sezimovo Ústí. U: HI 203. V: 150 mm, d. dna: 93 mm.

Teplíce

1. Římsový korunní (cimbuří) rámový kachel, výžlabkový. Ik: esovitá úponka s hrozny. H: světlý zašedlý okr, očazení. N: Teplíce. U: b.i.č. V: 205 mm, Š: 175 mm, V rámu 77 mm, vyhřívací otvor 140 × 145 mm.

Týn n. Vlt. (Č. Budějovice)

1. Komorový kachel (poškozený) obdélníkový velkého formátu, komora poloválcová, vyhřívací otvor patrně mandorlovitý, OL jednostranně zaoblená. Ik: Adam a Eva. H: střední okr, stopy očazení. N: Týn n. Vlt. U: 1662. V: 312 mm, Š: 176 mm.

Ústí n. Labem

1. Miskovitý nízký kachel obdélníkovitého formátu, dvojnásobný prstenec na dně. H: světlý okr, očazení. N: Ústí n. L. — Lidické nám. (společně s mladým souborem, velmi volným) U: b.i.č. Ústí 185 × 153—162 mm (průměr 158 mm), V: 60 mm, d. dna 60 mm.

2. Tyglíkovitý kachel (poškozený), okraj výžlabkovitě snižen a vytažen dovnitř. H: světlý okr, do poloviny vně očazení. N: Ústí n. L. — Lidické nám. U: b.i.č. Ústí 167 × 165 mm, V: 150 mm.

3. Kamnový nástavec. Ik: sv. Václav. H: začervenalý okr. N: Svádov-hrad (Ústí n. L.). U: b.i.č. Mv: 182 mm, Š: 155 mm (obr. 7 : 6).

Votice (Benešov)

1. Komorový kachel, komora kuželovitá (poškozená); OVO vodorovně dovnitř vytažený a vyžlabený, OL jednostranně zaoblená. Ik: v medailonu jelen. H: cihlově červená zašedlá, očazení. N: Votice, patrně Martice — tvrž. U: b.i.č. Mv: 180 mm, Š: 189 mm, Vk: 107—110 mm.

Vysoké Mýto (Ústí n. Orlicí)

1. Římsový korunní (cimbuří), komorový kachel, komora kuželovitá; OVO oble přehnut. Ik: ve vpadlém poli plaménkové panelování. H: střední okr, stopy očazení. N: ? Vysokomýtsko ? U: b.i.č. V: 160 mm, Š: 195 mm, Vk: 135 mm, dVO: 116 mm.

2. Římsový korunní komorový kachel, komora kuželovitá, OVO přehnut v ploché prožlabené okruží. Ik: na čelní ploše dva hlubší výžlabky, hřebínek mezi nimi pravotočivě nasekáván. H: cihlově červená, očazení. N: Vysokomýtsko ?. U: 8. V: 105 mm, Š: 219 mm. Vk: 130 mm, vyhřívací otvor elipsovité 130 × 105 mm.

3. Komorový kachel, rohový, přibližně symetrický, komora čtvrtválcová, vyhřívací otvor nepravidelně elipsovité vyříznut, OL oblá, nárožní lišta pravotočivě píchána. Ik: vlevo — esovitá úponka s bobulí a třemi listy, vpravo — schematisovaný architektonický panel, naznačený klikatkou a polokroužky. H: cihlově červená, očazení. N: Vinary (Chrudim). U: 7. V: 220 mm, Š vlevo: 110 mm, Š vpravo: 120 mm, Vk: 130 mm, dVO: 100 mm.

4. Římsový korunní komorový kachel (cimbuří), komora nepatrně kuželovitá, spíše válcovitá, OVO ovalen. Ik: ve vpadlém poli — výžlabku srdcovitý motiv s perličkami. H: tmavý okr, očazení. N: Vysokomýtsko ? U: b.i.č. V: 155 mm, Š: 170 mm, Vk: 70—110 mm, dVO: 103 mm.

ZUR MORPHOLOGIE DER BÖHMISCHEN MITTELALTERLICHEN KACHELN

Z. SMETÁNKA

Zu dem vom hohen Mittelalter am häufigsten vorliegenden Keramikgut Böhmens gehören ohne Zweifel Kacheln. Die Anzahl der in den Sammlungen der böhmischen Museen und Burgen verwahrten Kacheln und Kachelbruchstücke erreicht schätzungsweise einige Zehntausend. Den Großteil der Funde kann aber der Archäologe nur in beschränktem Maße auswerten, da ihm die Fundumstände zumeist nicht gestatten, die üblichen archäologischen Methoden zu benutzen. Nicht zuletzt steht der Arbeit mit der Kachel das Fehlen einer präzise ausgearbeiteten Morphologie entgegen, die das Fundament zu jedweder weiteren Auswertung bildet. Darum setzte sich der Verfasser zum Ziel, die Grundlagen der Morphologie der gotischen böhmischen Kacheln zu erarbeiten und den ersten Versuch zu unternehmen, eine chronologische Hypothese aufzubauen. Er stützt sich hierbei auf die eingehende Kenntnis von rund 6000 Kachelbruchstücken und ganzer Kacheln, die in den Sammlungen des breiteren mittelböhmischen Bereichs aufbewahrt werden und auf Kontrollbeispiele aus Sammlungen von den übrigen Teilen Böhmens. Zur morphologischen Analyse wurden zunächst 500 zufällig gewählte Exemplare (ganze Stücke und Bruchstücke) benützt und diese Zahl wurde nach und nach um Serien zu 500 Stück bis auf 2000 erhöht. Da in der letzten Serie (1500—2000 Stück) keine neuen gewichtigen Merkmale evident wurden, sieht der Verfasser die Zahl der untersuchten Stücke bis auf weiteres als hinreichend an. Der Zeitraum, der in dieser Studie behandelt werden soll, reicht von der Wende des 13. und 14. Jhs. bis zum Beginn des 16. Jhs. u. Z.

Nach der Stelle und der Bedeutung, die die Kachel am Ofenkörper einnimmt (Abb. 1), unterscheiden wir elementare Kacheln und Gesimskacheln, beide Arten können Unterbau- oder Oberbaukacheln sein, je nachdem sie den Unterbau oder Oberbau des Ofens bilden. Zur Gruppe der Gesimskacheln gehören die Fußgesimskacheln, Leistenkacheln und Bekrönungskacheln und alle genannten Arten können theoretisch entweder Tafel- oder Eckkacheln sein.

Nach der Form des Kachelblatts können wir Kacheln von quadratischer und deutlich rechteckiger Form unterscheiden (Abb. 2), nach den Ausmaßen dann Kacheln von kleinem, mittlerem und großem Format. Als mittelgroß bezeichnen wir jene Kacheln, bei denen eine Seitenlänge des Kachelblatts rund 20 cm beträgt. Als kleine Kacheln sehen wir die wesentlich kleineren, als große Kacheln die wesentlich größeren an. In unserem Material begegnen am häufigsten mittelgroße Kacheln.

Die Eckkacheln (Abb. 3) können entweder symmetrisch (beide verbundenen Kachelblätter sind annähernd gleichgroß) oder asymmetrisch sein. Wir sprechen, je nach den Gegebenheiten, von einer links- oder rechtsseitigen Asymmetrie. In den böhmischen Kachelfunden sind Gesimskacheln, die der Eckstellung eigens angepaßt sind, bislang nicht sicher erwiesen. Der Großteil der elementaren Kacheln und alle bekannten Gesimskacheln Böhmens sind Tafelkacheln. Die Bekrönungskacheln tragen in der Regel verschieden geformte Zinnen (Abb. 5, 6), nur ausnahmsweise erscheint ein anderer Abschluß; so finden sich neben spätgotischen Zierelementen hin und wieder auch Renaissanceelunetten. Mehrmals tritt als besondere Variante der Gesimsbekrönungskachel die gekehlte Bekrönungskachel entgegen, deren Kachelblatt ganz oder zum größten Teil eine Kehlung bildet (Abb. 4 : 3, 4). Neben den Bekrönungskacheln begegnen vereinzelt auch dekorative selbständige Abschlußstücke und Aufsätze (Abb. 7).

Nach ihrer Form und in bezug zum Heizraum können wir die Kacheln in Gefäß-, Blattnapf- und Wandkacheln einteilen. Zu der Gruppe der Gefäßkacheln mit kreisrunder Mündung sind die Topfkacheln (Abb. 8), Becherkacheln (Abb. 9) und Kacheln mit gebauchtem Körper zu zählen (Abb. 10, 11), zu denen die birnenförmigen, zwielförmigen, doppelkonischen Kacheln mit rundlichem Knick u. w. gehören. Der Kachelgruppe mit viereckiger,

allenfalls dreieckiger Mündung weisen wir die Tiegelkacheln zu, die in vier Varianten auftreten. In unserem Kachelgut finden sich kurze Tiegelkacheln mit kleiner Mündung (Abb. 12 : 1, 2, 3), längliche mit kleiner Mündung (Abb. 13 : 1, 2, 3, 4), längliche mit weiter Mündung (Abb. 13 : 5, 6, 7) und die kurze Abart mit weiter Mündung, die allgemein unter der Bezeichnung Schüsselkacheln bekannt ist (Abb. 12 : 4, 7). Bei den Schüsselkacheln bildeten sich als Untergruppe die Flachsüsselkacheln heraus mit besonders niedriger Schüssel (Abb. 12 : 6, 8). Vorläufig konnte die Stellung der Kacheln mit mittelgroßer Mündung noch nicht befriedigend geklärt werden, alle bislang vorliegenden Exemplare gehören zu dem kurzen Typus (Abb. 12 : 5). Die metrischen Angaben findet der Leser auf Tafel 1—4 zusammengefaßt.

Den gängigsten gotischen Kacheltypus in Böhmen stellt die Blattnapfkachel dar, mit dem zumeist kegelförmig gestalteten Rumpf (Abb. 14). Diese Kachel besteht aus dem von einer Leiste umrahmten Kachelblatt, dem verschiedenartig gestalteten Rumpf mit unterschiedlich profilierter Mündung am Heizloch. Gegenüber den Blattnapfkacheln mit mittelgroßem kegelförmigem Rumpf, die in unserem Material am häufigsten vertreten sind, begegnen Blattnapfkacheln mit länglichem kegelförmigem Rumpf (Abb. 15 : 1, 2) oder mit niedrigem kegelförmigem Rumpf (Abb. 15 : 6), aus denen sich später die Rahmenkacheln (Abb. 15 : 7) herausbildeten, weniger oft. Neben der Blattnapfkachel mit kegelförmig gestaltetem Rumpf fanden sich Kacheln dieses Typs mit pyramidenförmigem (Abb. 15 : 5), dachförmigem (Abb. 16 : 1) und halbzylinderförmigem Rumpf (Abb. 16 : 5, 6). Bei Eckkacheln war der Rumpf in Form eines Viertelzylinders sehr beliebt (Abb. 16 : 2, 3) und auch der kastenförmige Rumpf tritt hier selten auf (Abb. 15 : 3, 4). Beispiele für die Profilierung der Randleisten findet der Leser auf Abb. 17 : 1—12 abgebildet.

Mitunter ziert die Oberfläche des Rumpfs eine verschiedenartig gestaltete gravierte Spirale. Auf Abbildung 18 werden die wesentlichen Heizlochformen aufgeführt, auf Abbildung 19 die Profilierung der Mündungen.

Bei den Wandkacheln (Wandplatten) fehlt der Rumpf, sie reichen mit ihrer Rückseite unmittelbar in den Heizraum. Wir unterscheiden bei diesem Kacheltypus Nischenkacheln (Abb. 20 : 2 — geschlossene Form), Trogkacheln (Abb. 21 : 1, 2) und Spiegelkacheln (Abb. 21 : 3). Hin und wieder erscheinen auch Übergangstypen, wie z. B. eine trogförmige Kachel in Verbindung mit einem kegelförmigen Rumpf (Abb. 16 : 7), ein andermal wieder eine ebensolche Kachel in Verbindung mit einem halbzylinderförmigen Rumpf (Abb. 16 : 4, 8).

Belege, die die absolute Datierung der Kacheln, die wir als die ältesten betrachten, sicher unterbauen würden, stehen derzeit noch aus. Topf- und Becherkacheln verweisen wir nach der Art Tonaufbereitung und der Technologie der Formgebung (aufgewülstet-nachgedreht) in das 14. Jahrhundert, wobei wir die Möglichkeit ihres früheren Auftretens im 13. Jh. nicht ausschließen möchten. Daß sie aber noch zu Beginn des 15. Jhs. in Gebrauch gewesen wären, ist kaum anzunehmen, da sie sich neben den fortschrittlichen Typen, die für diese Zeit schon ziemlich sicher erwiesen sind, nicht hätten halten können.

Die Zeitstellung der Gefäßkacheln mit gebauchtem Körper auch nur annähernd zu bestimmen, ist ungemein schwierig. Obwohl sie in formaler Hinsicht an die ältesten bekannten Exemplare anknüpfen¹⁸, erfüllten sie offenbar ihre Funktion, modifiziert zwar, auch in späterer Zeit neben den voll entwickelten fortschrittlichen Kacheltypen. Nach der Art der Tonaufbereitung und nach dem Fundort — Sezimovo Ústí — dürfen wir vermutlich eine dieser Kacheln (Tábor 5) schon dem 14. Jh. zuweisen. Jene Kacheln dieser Art hingegen, die aus feiner geschlämmtem Ton gefertigt waren und deutlich Drehspuren zeigen, sind später anzusetzen und gehören zumindest der ersten Hälfte des 15. Jhs. an, wie ein neuerer Fund aus der Burg Sión beweist.¹⁶

Mit ähnlichen Schwierigkeiten ist die Datierung der Gefäßkacheln mit viereckiger Mündung verbunden. Die länglichen Tiegelkacheln mit kleiner Mündung dürfen wir vermutlich zu Recht nach der Art der Struktur und Tonaufbereitung (grob und stark gemagert) und der Art der Formgebung (aufgewülstet und nachgedreht) dem 14. Jh., vielleicht sogar der zweiten Hälfte des 13. Jhs. zuweisen. Eine teilweise Kontrolle ermöglichen die beiden Funde aus dem Kloster in Podlažice²⁰, das in den Husitenkriegen zerstört wurde. Noch unsicherer ist bislang die Datierung der länglichen Tiegelkacheln mit großer Mündung, die aus etwas feiner aufbereitetem Ton gefertigt sind und darum wohl dem späten 14. Jh. zugesprochen werden dürfen, mit dem Hinweis, daß sie sich auch in jüngerer Zeit vermutlich gehalten haben, obwohl man sich ihrer später, ihrer etwas ungeschickten Form halber, sicherlich nur noch selten bedient hatte. Die allgemeine Entwicklung der Ofenkachel ging anderer Wege und führte zu einer wesentlichen Verkürzung des Rumpfteils, Ausnahmen sind natürlich auch in jüngeren Epochen nicht ausgeschlossen. Etwas besser sind wir über die Zeitstellung der kurzen Tiegelkacheln mit kleiner Mündung unterrichtet, dank der günstigen Fundumstände unter denen einige Exemplare auf der Prager Burg zutage kamen. Nach der Analyse dieses Kachelfunds, der an anderer Stelle veröffentlicht wurde,¹² sind als breitere Zeitgrenzen für das Vorkommen dieser Kachel der Beginn des 14. Jhs. und die Mitte des 15. Jhs. anzunehmen, als engere dann, die insbesondere für die Stücke von der Prager Burg Geltung haben, die Mitte des 14. Jhs. bis zum Ausgang des ersten Drittels des 15. Jhs. Bisher läßt sich die Datierung der kurzen Tiegelkachel von mittelgroßem Format praktisch überhaupt nicht durchführen, denn sofern wir nur der Tonaufbereitung und Bearbeitungsweise Beachtung schenken, hat es den Anschein, als bewegten wir uns in der zweiten Hälfte des 14. und in der ersten Hälfte des 15. Jhs., der Zusammenfund aber mit der Keramikkollektion vom Lidice-Platz in Ústí n. L. (Aussig an der Elbe) deutet an, daß ihre weitere Existenz in der zweiten Hälfte des 15. Jhs. gar nicht ausgeschlossen ist. Um einen endgültigen Schluß zu ziehen, sehen wir aber noch nicht klar genug.²²

Auch für die sehr gängige Schüsselkachel, die genaue Zeitstellung zu ermitteln, ist nicht gerade leicht. Ihr ältestes Vorkommen ist keineswegs sicher belegbar und nach ihrer Größe zu schließen, möchten wir annehmen, daß sie

zeitlich mit der mittelgroßen Blattnapfkachel einhergehen könnte, die sie gut ergänzt haben mochte und somit zu Ende des 14. Jhs. in Böhmen in Verwendung gekommen sein könnte. Der Großteil dieser Kacheln, die wenigstens ein Mindestmaß an Datierungsindizien aufweisen, gehört wahrscheinlich erst der Wende des 15. und 16. Jhs. an. Wohl zu Recht nimmt man die lange Lebensdauer dieses Kacheltyps an. Auch die Tatsache, daß sich unter den Schüsselkacheln keine fand, von der man mit Sicherheit sagen könnte, sie sei gewülstet und nachgedreht worden, spielt bei der Erwägung der Zeitstellung keine unbeachtliche Rolle. Bei den Flachschüsselkacheln mochte die Situation nicht viel anders gewesen sein. Als chronologischer Stützpunkt kann der Fund aus der Bäderstraße in Český Brod²³ dienen, bei dem dieser Kacheltyp in einer chronologisch unbestimmten Gruppe mit einer Kachel vom Ende des 15. Jhs. und einer Kachel von der Wende des 15. und 16. Jhs. zutage kam. Zusammenfassend kann man sagen, daß die Gefäßkacheln mit kreisrunder Mündung im 14. Jh. offenbar mit den Gefäßkacheln mit viereckiger Mündung zusammentreffen und im Verlaufe der weiteren Entwicklung von ihnen dann nach und nach ganz verdrängt werden.

Die Frage nach dem Entstehen und der Entwicklung der Blattnapfkacheln gehört zu den schwierigsten, aber wichtigsten Problemen der Kachelforschung in Böhmen. Es gelang uns bisher, einige Blattnapfkacheln dem 14. Jh. zuzuweisen, über Blattnapfkacheln der ersten Hälfte des 15. Jhs. sind wir bislang noch wenig unterrichtet, bessere Kenntnis haben wir von Blattnapfkacheln, die der zweiten Hälfte des 15. Jhs. angehören. Den Formenschatz des 14. und frühen 15. Jhs., der uns bekannt geworden ist, halten wir nicht für vollständig, da es immerhin möglich ist, daß ein Teil des Kachelguts, das wir der zweiten Hälfte des 15. Jhs. zugewiesen haben, doch der älteren Epoche angehört. Als älteste Blattnapfkacheln sehen wir zur Zeit die Kacheln von kleiner viereckiger Gestalt mit länglichem kegelförmigem Rumpf an. Auch bei flüchtiger Betrachtung wird klar, daß sie in ihren Proportionen den Tiegelkacheln mit kleiner Mündung ähneln. Die chronologische Analyse einiger ältester Exemplare wurde schon an anderer Stelle publiziert²⁴ und das Ergebnis unserer Untersuchungen zeigte, daß wir das Auftreten der Blattnapfkacheln dieser Art in Böhmen nicht allein im Verlauf des 14. Jhs. annehmen dürfen, sondern vermutlich schon zu Anfang dieses Jahrhunderts.²⁵ Neben diesem „kleinen“ Blattnapfkacheltyp tauchen in der zweiten Hälfte des 14. Jhs. mittelgroße quadratische Blattnapfkacheln auf, ja vielleicht sogar schon solche von großem rechteckigem Format. Einen mittelbaren aber sicheren Beleg für die Existenz der mittelgroßen Blattnapfkachel (in unserem Falle mit kegelförmigem Rumpf) im 14. Jh. stellt das Stück aus dem homogenen, aber vermutlich kaum geschlossenen und leider nicht näher lokalisierbaren Funde dar (Burg Michalovice ?), der im Bezirksmuseum zu Mladá Boleslav (Jungbunzlau) verwahrt wird. Zu der Kollektion gehört auch der Prototyp einer Nischenkachel mit durchbrochenem Kachelblatt, der in enger Beziehung zur Blattnapfkachel steht. Ferner liegen aus diesem Funde Bruchstücke vor, die Teile einer Blattnapfkachel von großem rechteckigem Format sein könnten. Die ursprüngliche Form des Rumpfes können wir aber aus dem uns zu Gebot stehenden Scherbenmaterial nicht mit Bestimmtheit ermitteln (möglicherweise halbzylinderförmig). An diesen Exemplaren nun finden wir die Andeutung eines Kübelhelms, der neben anderen Anzeichen für die Datierung des Funds in das 14. Jh. spricht.²⁶ Daß Blattnapfkacheln auch in der ersten Hälfte des 15. Jhs. in Gebrauch standen, bestätigt der Kachelfund aus der Burg Sion.²⁷ Blattnapfkacheln mit kegelförmigem und ähnlich gestaltetem Rumpf traten während der ganzen zweiten Hälfte des 15. Jhs. auf und hielten sich auch später. Von den übrigen Blattnapfkacheltypen, die wir offenbar in die zweite Hälfte des 14. und erste Hälfte des 15. Jhs. datieren dürfen, seien noch das Exemplar mit geschlossenem Rumpf, das an die Tiegelkachel erinnert²⁸ und ein ähnliches genannt, mit einem nachträglich ausgearbeiteten Heizloch im Boden.²⁹

Die Gruppe der ältesten Blattnapfkacheln geht sicherlich mit den Tiegelkacheln zeitlich einher und knüpft in formaler Hinsicht in einigen Fällen an diese an. Einen Kontakt dürfen wir vermutlich auch mit der Gruppe der älteren Gefäßkacheln mit kreisrunder Mündung voraussetzen, mit der jüngeren Gruppe ist er sicher belegt. Die Gruppe der Blattnapfkacheln selbst und die Typenzusammensetzung des 14. und der älteren Hälfte des 15. Jhs. überhaupt ist heterogen, vielgestaltig und uneinheitlich. Wir haben mutmaßlich die Anfänge einer Entwicklung vor uns, die offenbar aus verschiedener Wurzel erwuchs.

In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, zur Zeit eines bisher ungeahnten Aufschwungs der Kachelerzeugung, bedingt durch den Aufstieg des Bürgertums und das Aufblühen des Handwerks überhaupt, ist die Produktion weitgehend ausgeglichener. Neben den langlebigen Kachelarten, die die Epoche aus den vorausgehenden Zeitabschnitten, in denen sie sich herausgebildet hatten, übernahm, entstehen neue Typen.

Von den älteren Kacheltypen hält sich auch weiterhin die Blattnapfkachel mit kegelförmigem oder ähnlich gestaltetem Rumpf. Blattnapfkacheln aus dieser Zeit liegen in großer Anzahl vor und es hätte wenig Sinn, sie in dieser Studie, die den Charakter einer Arbeitshypothese hat, namentlich anzuführen. In diesen Zeitraum dürfen wir vermutlich auch die Kachel mit halbzylinderförmigem Rumpf setzen, die sowohl in großformatiger rechteckiger Form, als auch in quadratischer mittelgroßer Form, ausnahmsweise auch in kleiner Ausführung auftritt. Die Zeitstellung dieser Kacheln ist aber noch nicht sicher erwiesen, um hier tatsächlich klar zu sehen, bedarf es noch weiterer Stützen. Die großformatigen Nischenkacheln, reich verziert mit durchbrochenem spätgotischem Maßwerk, gehören jedoch sicher dieser Epoche an, wenngleich man nach mährischen Funden auch auf ein höheres Alter schließen könnte (Burg Melice). Neben diesen Nischenkacheln gibt es Kacheln vom gleichen Typ mit geschlossenem kegelförmigem Rumpf, die den ursprünglichen Nischenkacheln, die schon für das 14. Jh. erwiesen sind, näherstehen. Daß die durchbrochene Arbeit auf Kacheln sich von der zweiten Hälfte des 14. Jhs. bis zum Ausklang der gotischen Zeit halten können, belegen alle hier angeführten Beispiele.

Von den neuen Typen sind die Rahmenkacheln am leichtesten zu datieren, da sie häufig schon Übergangs- oder voll entwickelte Renaissancemotive als Verzierung tragen. Etwas schwieriger sind die ihnen typologisch nahestehenden

Kacheln mit niedrigem, z. T. auch gedrungenem kegelförmigem Rumpf zeitlich zu verankern. Doch auch unter diesen finden sich in dem uns bekannten Material Stücke, die mit Renaissance-motiven, allenfalls spätgotischen Zierelementen geschmückt sind. Ein Teil dieser Kacheln kann allerdings chronologisch tatsächlich nicht gut eingeordnet werden. Daß ich es dennoch wage, sie der zweiten Hälfte des 15. Jhs. und noch jüngerer Zeit zuzuweisen, geschieht auf Grund der beobachteten Entwicklungstendenz. Der Datierung der Spiegelkacheln in die zweite Hälfte des 15. Jhs. und in noch jüngere Zeit liegen stilistische Erwägungen zugrunde (der im Schmuckrelief erscheinende Rüstungstypus, die Anordnung der Draperie) und die Zugehörigkeit zu einer Fundkollektion, in der ein jüngeres, demnach der Renaissancezeit angehörendes Element sicher beobachtet werden konnte.³⁰ Die gleiche Zeitstellung dürften die Trogkacheln haben. Den flachen Typ, der z. B. im Bezirksmuseum zu Tábor verwahrt wird, können wir ohne Bedenken nach der Art der dargestellten Draperie in diesen Zeitraum verweisen, während sich auf den tieferen Trogkacheln neben Elementen von ausgesprochen spätgotischem Charakter (Raffung, Faltenwurf und Komposition der Draperie, das Auftreten mehrfarbiger Glasuren)³¹ auch konservativer plastischer Schmuck findet, was aber auf diesem Feld künstlerischer Betätigung nicht unbedingt für ein höheres Alter des Erzeugnisses sprechen muß, umsoweniger, da auch auf solchen Exemplaren häufig die charakteristische giftgrüne Glasur nicht fehlt, die die spätgotische Kachel vor allem auszeichnet.

Zu den Kacheln, die mit hoher Wahrscheinlichkeit der zweiten Hälfte des 15. Jhs. zugesprochen werden können, gehören die verschieden gekehlten und dachförmigen Kacheln mit kegelförmigem Rumpf oder (!) Rahmen (Zarge). Sie dienten vornehmlich, wie wir feststellen konnten, als Gesimskacheln, in erster Reihe als Bekrönungskacheln, ausnahmsweise vielleicht auch als Fußkacheln. Schon das Prinzip der malerischen Auflockerung des bisher ebenen Kachelblatts durch ein Profilsystem, in dem die Kehlung ausdrucksvoll dominiert, verweist diese Exemplare in die Zeit der Spätgotik. Diese Datierung findet weitere Stützen in den naturalistischen Motiven, die sich in den Kehlungen finden — Tiermotive erscheinen weniger oft, es überwiegen vegetabilische Motive, für die das Rankenwerk mit Weintrauben aus der Kuttenberger Umwelt geradezu beispielhaft ist.

Die Datierung der freien Abschlußstücke und verschiedenen Aufsätze ist unsicher. Die chronologische Analyse brachte bisher keine sicheren Ergebnisse. Sie könnten im Trend der malerischen Strömung in der zweiten Hälfte des 15. Jhs. entstanden sein, die zu der Auflockerung und reichen Gliederung des ursprünglich wohl ziemlich strengen Aufbaus des Ofenkörpers wesentlich beitrug, wenngleich für die plastische Gestaltung dieser Stücke eher ein konservatives Gepräge bezeichnend ist.

So wie ich in dieser Studie in der Einführung zur Morphologie betonte, daß es sich ausschließlich um eine Arbeits-hypothese handelt, möchte ich dies in Verbindung mit dem zweiten Teil meiner Arbeit — der Chronologie der Kacheln — noch einmal nachdrücklichst wiederholen. Die Zeitstellung des Kachelguts ist auf Grund des vorliegenden Materials bald sicher, bald weniger sicher unterbaut und einige Male mußten zu chronologischen Erwägungen Vermutungen und Annahmen herangezogen werden, die allein auf Schätzung beruhen. An Kacheln und Kachelbruchstücken, die vielfach sehr wichtig sind, eignet Böhmen mindestens 30.000 Stück, meiner Ansicht nach, und sie sind zumeist in einem Zustand, den wir nur mit höchster Toleranz als teilweise entsprechend bezeichnen können. Es übersteigt die Kräfte eines Einzelnen, sie alle zu beurteilen und alle möglichen Varianten eingehend auszuwerten. Ich zweifle nicht daran, daß es sowohl mir selbst, als auch wem immer, der geneigt ist, sich eingehender mit diesem alten Material zu befassen, — von Neufunden ganz abgesehen, die doch bei der fortschreitenden Forschung zu erwarten sind — gelingen dürfte, das hier vorgelegte Morphologie- und Chronologiesystem auf Grund neuer Erkenntnisse zu präzisieren und genauer auszubauen. Dies ist aber keineswegs eine Angelegenheit von zwei oder drei Jahren Studium oder die Frage einer oder zweier weiterer Publikationen.

Übersetzt von Helena Plátková.

Abbildung 1. Das Gliederungsschema mittelalterlicher Kachelöfen und die Anbringung der einzelnen Kacheln am Ofenkörper

A. Oberbau — B. Unterbau — C. Sockel — 1 Gesims-Bekrönungs-Tafel-Oberbau-Kachel — 2 Gesims-Bekrönungs-Eck-Oberbau-Kachel — 3 Elementar-Tafel-Oberbau-Kachel — 4 Elementar-Eck-Oberbau-Kachel — 5 Gesims-Leisten-Tafel-Oberbau-Kachel — 6 Gesims-Leisten-Eck-Oberbau-Kachel — 7 Gesims-Bekrönungs-Eck-Unterbau-Kachel — 8 Gesims-Bekrönungs-Tafel-Unterbau-Kachel — 9 Gesims-Bekrönungs-Eck-Unterbau-Kachel — 10 Elementar-Tafel-Unterbau-Kachel — 11 Elementar-Eck-Unterbau-Kachel — 12 Gesims-Leisten-Eck-Unterbau-Kachel — 13 Gesims-Leisten-Tafel-Unterbau-Kachel — 14 Gesims-Leisten-Eck-Unterbau-Kachel — 15 Elementar-Eck-Unterbau-Kachel — 16 Elementar-Tafel-Unterbau-Kachel — 17 Gesims-Fuß-Eck-Unterbau-Kachel — 18 Gesims-Fuß-Tafel-Unterbau-Kachel — 19 Gesims-Fuß-Eck-Unterbau-Kachel.

RECENZE

N. Kalicz, Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. Abriss der Geschichte des 19.—16. Jahrhunderts v. u. Z. Archaeologia Hungarica, S. N. XLV, Budapest 1968. 202 str., 17 obr. a map, 130 t.

Monografie *N. Kalicze*, které předcházely stručné these v podstatě téhož tématu jeho kandidátské disertace (*Északkelet-magyarország korabronzkora és kapcsolatai, Régészeti Dolgozatok* 4 1962, 1—23, s oponentskými posudky *J. Bannera* a *I. Bóny*) i částečné zveřejnění některých otázek (např. *Die Pécelser (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest 1963; *Folia Arch.* 7 1955; *Régészeti Füzetek* 8 1957; *Acta Arch. Hung.* 9 1958; *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae* 2 1960 aj.), týkajících se současně publikovaných problémů, předpokládá kompletní zpracování nálezů z velmi důležitého úseku od přechodu eneolitu do doby bronzové a z počátků vlastní doby bronzové na maďarském území. Od přehledných souborných prací *J. Hampela*, *F. Tompy* a *P. Patay*, zpřesněných především *A. Mozsolicsovou* a *J. Bannerem* vedle jiného (např. vučedolská keramika, stepní vlivy, keramika s otiskem šňůry atd.) především významnými studii o periodisaci maďarské doby bronzové, založenými hlavně na výsledcích výzkumů v Tószegu, se v posledních letech detailnější obraz vývoje poněkud měnil díky novým studiím zejména *I. Bóny*, *N. Kalicze* a *G. Bándiho*, ať zaměřeným teoreticky nebo na zpracování dílčího materiálu. Monografie *N. Kalicze* je tedy velmi vítaná jak pro kompletní vypublikování nálezů ze sv. části Maďarska, tak i pro souborné předložení interpretace historického vývoje na celém maďarském území, i když některé otázky, týkající se především genese a synchronisace, a to jak v severovýchodnějším detailně zpracovávaném území, tak zvláště v západní části Maďarska, které není těžištěm *Kaliczovy* práce, zůstávají někdy ještě otevřeny.

Kromě úvodu, v němž autor stručně zhodnocuje dosavadní způsob a výsledky bádání, je monografie rozdělena do tří základních kapitol: I. Die Problematik der ostungarischen Kurgangräber und der schnurverzierten Keramik; II. Die Zók-Kultur in Nordost-Ungarn; III. Die Hatvan-Kultur. Ty pojednávají sice o samostatných kulturních komplexech, ovšem představujících sou-

vislý, i když různě diferencialisovaný vývoj, počínající, podle maďarské terminologie, sklonkem eneolitu a končící ve střední době bronzové, což podle *N. Kalicze* zahrnuje v absolutní chronologii úsek od 19. až po 16. st. př. l. Autor je velmi dobře obeznámen nejen s materiálem ze severovýchodní části Maďarska, ale i z ostatního maďarského území, podobně jako ovládá problematiku vývoje sousedních oblastí, zvláště na východě a jihovýchodě. I když *N. Kalicz* neměl k některým otázkám zcela dostatečné fondy, z jeho podání vyplývá, kdy se mohl opřít o průkaznější materiál a kde analýsa a její výsledky, zvláště pak historické interpretace, dosud nemají pevnější basi.

I. Die Problematik der ostungarischen Kurgangräber und der schnurverzierten Keramik.

Po historii bádání jsou vypublikována naleziště mohylových hrobek v severovýchodním Maďarsku (mezi řekami Kőrös a Tisou), k čemuž je připojen přehled příbuzných hrobů v Sedmihradsku, na východním Slovensku, ve východním a jižním Rumunsku, v Bulharsku a v Jugoslavii. V Maďarsku rozeznává autor dvě charakteristické podskupiny mohyl (celkem 17 nalezišť), tj. velké mohyly typu Szabolcs (o průměru 60—70 m, výška 6—10 m, někdy ohraničení příkopem) a „okrové hroby“ typu Hortobágy (většinou poněkud menší mohyly). V Maďarsku je jejich výbava velmi sporá, omezená téměř výlučně na stříbrné, elektronové nebo měděné záušnice, na perly a rourky z kosti, mědi nebo mušle, výskyt keramiky je nejistý, důležité jsou kosti koně. Výrazné je užití dřeva a okrového barviva. Pohřbívání je kostrové, žeh je výjimečný. Kromě Maďarska vytyčuje autor charakteristické znaky pěti příbuzných oblastí (1. Sedmihradsko; 2. roviny Rumunska a Bulharska; 3. východní Slovensko; 4. Srpski Krstur; 5. západní Srbsko a Bosna). Vedle elementů, shodných s maďarským prostředím, lze uvést přítomnost keramických milodarů (nádoby zdobené otisky šňůry), nástroje z kosti a kamene, sekeromlaty, dýky, zbytky textilií, pohřby žehem, skříňkové hroby, kamenný kruh aj. Podobně jsou specifikovány hlavní znaky jámové kultury jihuovýchodní Evropy, které v podstatě odpovídají mohylníkům jihovýchodní Evropy. Ze severovýchodního Maďarska uvádí dále *N. Kalicz* 12 nalezišť s keramikou (pohár, miska na nožce) zdo-

nou otisky šňůry, která je většinou ojedinělá nebo pochází ze sídlišť kultury s kanelovanou keramikou nebo kultury vučedolsko-zócké (skupina Nyírség). Poměr této keramiky k mohylovým hrobům maďarským je dosud nejistý; typologicky zřejmě navazuje keramika na východnější komplexy (na kulturní celky severně a východně od Karpat, Gorodsk-Usatovo, Cucuteni C, na jámovou a katakombní kulturu). Spornější je určení proveniencí a zvláště vzájemné synchronisace dalších nálezů, jako bronzového (měděného) sekeromlatu (Schaftloch-axt), dýky s dlouhou čepelí a středovým žebrem (viz *V. Němejcová-Pavuková*, SIA XII 1964, 202—204), typického dlátka, případně i kamenného nože (Krummesser) a miniaturních hliněných mlatů (viz *M. Zápotocký*, Pam. arch. LVII 1966, 172—209). Měděnou (bronzovou) industrii spojuje autor rovněž s východními oblastmi (i když není vyloučena jižní cesta) a uzavírá, že po rozvoji metalurgie v době kultury bodrogkeresztúrské nastává v Maďarsku, díky stepním složkám, druhý rozmach, i když doklady pro místní produkci jsou mizivé.

K těmto jednotlivým jevům probírá autor analogie na široké basi a kombinací hlediska relativní chronologie (někdy velmi ztížené) se společensko-hospodářskými interpretacemi dochází k zajímavé hypotéze, která již dnes má své částečné opodstatnění, pokud jde o zdůraznění významu pronikání východních — stepních — proudů až do Karpatské kotliny, případně dále k západu, a důsledků, které se odrážejí ve vývoji na sklonku eneolitu. Dosud je však těžké s určitostí definovat detailně jednotlivé vlny, jejich přesnější provenienci a vzájemnou korelaci. Také synchronisace s domácím prostředím Karpatské kotliny, tj. s kulturou s kanelovanou keramikou (kde při výkladu situace v Barci došlo k omylu: šňůrou zdobené střepy nepocházejí ze samostatného horizontu nad kulturní vrstvou s kulturou s kanelovanou keramikou, ale jsou s ní smíšené) a s místními skupinami vučedolsko-zóckého okruhu (Nyírség, příp. Makó), v nichž se ještě některé jevy stepní invase projevují, je rámcová. Totéž vyplývá i ze zpracování *V. Budinského-Kříčky* (Sl. arch. XV 1967, 277—388), jehož výsledky již *N. Kalicz* do své práce nemohl zahrnout.

N. Kalicz předpokládá, že proces společenské diferenciací v Karpatské kotlině se začal asi formovat již v době kultury s kanelovanou keramikou (hroby s hovězím dobyt看em, hroby s diadémy a nákrčníky), vyspělé rozvrstvení společnosti lze ale konstatovat až v souvislosti s východní expansí, odkud se šířily vlivy, představované přímo pohyby obyvatel vyspělé stepní oblasti. Po první slabé expansi, která zasáhla jen Příkladnomoří (Cucuteni B, Cernavoda), došlo k mohutnému pohybu na západ přes Rumunsko a Bulharsko do Sedmihrad a východního Maďarska i do Srbska, vedle dalších vlivů, které šly na západ cestou severně od Karpat. Objevení se prvků tohoto stepního okruhu znamená v mnohých oblastech vývojový zlom (konec zemědělských kultur Cucuteni-Tripolje a kultury s kanelovanou keramikou). Expanse z východu zasáhla Maďarsko zřejmě ještě v době pozdní kultury s kanelovanou keramikou, a pouze východně od Tisy lze označit její projevy jako relativně nesmíšené; dále k západu pronikaly sice některé elementy, které autor sleduje v podobě misek na nožce se šňůrovou výzdobou i na jiných znacích, s prapůvodem

v katakombní kultuře (srv. ovšem názory *L. S. Klejna*, Archeologičeskij sbornik 8 1966, 5—17 a *E. F. Neustupného*, SIA XIV 1966, 77—96), v těchto západnějších oblastech jsou ale již stepní elementy výrazně smíšené s domácím prostředím. Téměř současně přišel do Karpatské kotliny další nápor, postupující z jihu na sever, a to vučedolsko-zócké skupiny; i v něm lze spatřovat výrazné stepní prvky. Výsledkem vzájemného ovlivnění a splynutí v Karpatské kotlině jsou pak podle maďarské terminologie časně bronzové skupiny Makó a Nyírség.

These *N. Kalicze* o pronikání stepních vlivů se rámcově shoduje i se závěry, *A. Točíka* (Študijné zvesti 11, Nitra 1933) a *J. Vladára* (SIA XIV 1966, 245—336). Interpretujeme-li poznatky *Kaliczovy* monografie, naznačené již v jeho předešlých pracích, na mladoeneolitický vývoj vlastní střední Evropy, pak následky tlaku expansí do Karpatské kotliny na sklonku kultury s kanelovanou keramikou souhlasí s výrazným a náhlým pronikáním kultury s kanelovanou keramikou k severozápadu, za kterým záhy následovalo další ovlivnění z Karpatské kotliny i jižních oblastí, ve kterém pak již výrazně vystupují vučedolské i stepní elementy (*R. W. Ehrich - E. Pleslová-Štiková*, Homolka, An Eneolithic Site in Bohemia, Praha 1958).

II. Die Zók-Kultur in Nordost-Ungarn.

Druhá kapitola začíná opět hodnocením dosavadního bádání. Na maďarském území rozpoznává autor tři skupiny vučedolsko-zócké kultury: 1. Nyírség (v severovýchodním Maďarsku, kde *N. Kalicz* registruje 120 nálezů, k nimž v nejposlednější době přibýlo 90; 10 nálezů uvádí z východního Slovenska, kde se vypracovává zřejmě analogická skupina, pojmenovaná jako zatínská, jedno nálezíště je v Sedmihradsku); 2. Makó (v podstatě od středního Potisi až po západní maďarské hranice, na jz. Slovensku, kde je podle mého mínění obecně správné do této skupiny zahrnuta lokální facies, tzv. skupina Kosihy-Čaka — viz *E. Pleslová*, Pam. arch. LIX 1958, 277—281; skupina Makó má na maďarském území dosud jen 71 nálezů, což je ale relativní počet již proto, že detailní průzkum menší oblasti přinesl dalších 40 nových lokalit); 3. nejméně je početná vlastní jižní zócká skupina (s nejznámějšími nálezíšti Zók-Várhegy a Nagypárad, z čehož druhé nálezíště poskytuje i nový, dosud nepublikovaný materiál).

Těžištěm *Kaliczovy* práce je rozbor skupiny Nyírség; je velkým kladem, že se autor velmi detailně věnuje i západnější skupině Makó, i když postrádáme důkladnější vyrovnání s nejnověji definovanou skupinou Somogyvár, která má s Makó úzký kontakt, což bylo nepochybně způsobeno zveřejněním studie *I. Bóny*, Alba Regia 4—5 1963—1964 (1965) v době, kdy monografie *N. Kalicze* byla již připravena k tisku. V obou skupinách, Nyírség a Makó, probírá autor sídliště a jejich vnitřní strukturu (Nyírség: patrně krátkodobá, větší i menší méně stálá sídliště, což by odpovídalo stepní složce, pouze v sz. části oikumeny ve spodních vrstvách tellů s pozdější hatvanskou kulturou — viz stratigrafie v Tiszaluc, zbytky obydlí jsou nejasné; Makó: sídliště snad s většími známkami usedlosti, nevytvářející ale žádné mocné vrstvy, ojedinělé zjištění pravouhlých domů), dále pohřební rítus (Nyírség: žárové, snad i kostrové pohřbívání; Makó: žárové hroby, ojediněle kostrové) i náplň obou (Nyírség:

džbán, dvojkónické mísy, hrnce, koflíky, amfory, misky na nožce, polokulovité misky, askos, ploché idoly, drobné výrobky z hlíny, kamene a kosti, typická výzdoba rytá, plastická, vrubořez, slámování, textilní otisky, ojediněle brázděný vpich a šňůra; Makó: misky na nožce, misky se zataženým okrajem, misky a koflíky se širším ústím, koflíky, amfory, askos, džbánky, ploché idoly, výrobky z kosti, kamene a hlíny, měděné předměty, výzdoba není tak rozmanitá jako u skupiny Nyírség, spíše rytá a vpichovaná, ojediněle je vrubořez, dále se vyskytuje slámování a plastická výzdoba).

Základní shody i detailní rozdíly obou skupin jsou podtrženy v podkapitole „Der Zusammenhang zwischen der Nyírség- und der Makó-Gruppe“. Důležité jsou úseky o vztazích k vlastní jižní zócké-vučedolské kultuře („Die Beziehungen der Nyírség-Gruppe zur Vučedol-Gruppe“, „Ansichten über den Ursprung der Zók-Kultur“, „Idole“), které spolu se sledováním širokého horizontu se znaky vučedolské-zócké kultury („Entfernte Verbindungen der Nyírség-Gruppe“, „Die Verbindungen der Makó-Gruppe“, „Die Chronologie“, „Der Ursprung der Zók-Kultur“) přinářejí zajímavé výsledky, ať v relativní chronologii, tak zvláště v genesi. V zásadě začíná vučedolsko-zócký horizont po kultuře s kanelovanou keramikou po r. 1900, v určitých retardačních oblastech (Máta, Bukové hory, údolí Sajó) kultura s kanelovanou keramikou zřejmě přezívá (opevňená výšinná sídliště). Vedle komponentu stepních prvků, projevu-jících se zvláště ve skupině Nyírség, jsou ve vučedolsko-zóckých skupinách výrazné jižní elementy, které cestami východobalkánskou, středobalkánskou a také západním pobřežím Balkánského poloostrova dospěly až k severu. Jejich pohyb z egejsko-anatolské oblasti časně doby bronzové byl asi zapříčiněn pohybem Hettitů. V severozápadní oikumeně, tj. v Poalpi, vidí autor také komponenty staršího eneolitického období (Altheim, KNP, Retz). Vučedolsko-zócké lokální skupiny vytvářejí od Balkánu až po střední Evropu horizont příbuzných variant, k nimž patří Jevišovice B a Řivnác, časově současných s kulturou jámových hrobů, pozdní Čoťofeni, starším úsekem scheckenberské kultury, s Glinou III, Junacite III, pozdním Veselinovo. Konec maďarských vučedolsko-zóckých skupin datuje autor ve shodě s tradiční absolutní chronologií asi po r. 1800. Maďarské kulturní prostředí se stává základem pro další místní vývoj, který za pomoci dalších impulsů nastupuje nerovnoměrně: severní oblast skupiny Nyírség se brzy vyvíjí v hatvanskou kulturu, zatímco východně od Tisy žije asi nyírségská skupina déle, severní skupina Makó je následována kulturou hatvanskou, zatímco jižní Sőreg-Perjamos, mezi Tisou a Dunajem a ve východní Transdanubii následuje skupinu Makó časná nagyrévská kultura (a zvoncové poháry), v západní Transdanubii se vytváří skupina s „Litzenkeramik“ (Guntramsdorf-Drassburg), na jz. Slovensku pak skupina nitrianská.

III. Die Hatvan-Kultur.

Po shrnutí dosavadních názorů publikuje autor stručný nálezový katalog hatvanské kultury (220 nalezišť), na který navazuje vlastní rozbor. Mapa rozšíření ukazuje severní hranici na jižním Slovensku (od Barci až po ústí Hronu), západní od Hronu až po ohyb Dunaje, jižní až po soutok Tisy a Kőrös, na východ zasahují

naleziště za linii Tisa — střední tok Kőrös pouze ojediněle. Výrazný je výskyt osídlení také ve vyšších polohách. Typickou sídelní formou se stal tell; sídliště jsou velmi často opevněna. Dobře známé jsou většinou shořelé domy (ve starším období rozsáhlé, později menší, ale i tak dosahující 60 m²) s uměle upravenou podlahou; v mladším období kultury se mění jejich vnitřní úprava (plastická výzdoba stěn), podobně jako formy a úprava ohnišť. Pohřbívání se dalo žehem (převážně Brandschüttungsgrab, ale i popelnice, často v hrobě více nádob). *N. Kalicz* probírá dále jednotlivé varianty náplně hatvanské kultury. Základních keramických tvarů je s počátku méně, v mladším úseku, díky různým vlivům, nastává rozmach. Z výzdobných prvků se uplatňuje slámování, textilní otisky, plastický ornament, rytí a kanelování, ojediněle otisk šňůry. Mezi další výbavou jsou typické idoly, kolečka vozů, hliněné mlaty, pečetidla, zvířecí plastika, nálezy koňské výstroje, důležitá je výroba kovové industrie (některé předměty mladšího období byly asi zprostředkovány z únětické kultury skupinou Tokod).

Velmi závažná je podkapitola o vnitřní periodisaci hatvanské kultury („Die innere Gliederung der Hatvan-Kultur“), kde autor na základě stratigrafie, zjištěné výzkumem v Tiszaluc, rozpoznal nepřetržitý vývoj, který bezprostředně navázal na skupinu Nyírség a který je dělen na fáze 1a, 1b, 2 (časná — klasická — pozdní hatvanská kultura). Mladší období (2) se vyznačuje obecným rozmachem (vnitřní vývoj nebo příchod nových skupin?). V podkapitole „Die Verbindungen der Hatvan-Kultur“ a „Die Chronologie“ se autor vyrovnává s dosavadní relativní chronologií, založenou především na stratigrafii v Tószegu. Nyírségská skupina, která asi trvala déle než Makó, vede v sv. Maďarsku ke vzniku hatvanské kultury; autor sleduje v hatvanské kultuře snad přímé východní vlivy a nepřímé jižní, nepatrný podíl skupiny Makó, případně jisté relikty retardující kultury s kanelovanou keramikou. Současnost západnější nagyrévské kultury s hatvanskou potvrzují společné nálezy. Ještě v době své prvé fáze expanduje hatvanská kultura ze svého prvotního východního centra dále na západ a jih a nejspíše způsobuje konec kultury nagyrévské (Tószeg, kde ještě chybí výrazné tvary fáze 2., ale kde kultura hatvanská následuje po nagyrévské). Východně od Tisy je situace nejasná, snad zde přezívá skupina nyírségská ještě v době počátků hatvanské kultury, nebo se tam počíná vyvíjet ještě plně neznámá nejstarší fáze kultury ottomanské, jejíž klasickou formaci lze synchronisovat až s Hatvan 2. Kultura Füzesabony, odlišující se značně od hatvanské (ritus), se asi vyvinula z ottomanské a ve svém časném stadiu (okolí Tokaje) by mohla být ještě současná s pozdní hatvanskou; na Tószegu je její klasická fáze. V absolutní chronologii počíná podle *N. Kalicze* hatvanská kultura asi kolem r. 1850, fáze 2. je datována k r. 1650, její konec asi 1500.

I když celý obraz vývoje sledovaného úseku v Karpatské kotlině není prací *N. Kalicze* definitivně rozřešen, domnívám se, že z materiálu, který měl autor k dispozici, se podařilo vystihnout základní kontinuitu osídlení i nešablonovitost vývoje v jeho jednotlivých regionálních projevech. V tomto směru je pojetí *N. Kalicze* netradiční, s respektováním typologicko-vývojových kritérií do té míry, pokud jich bylo lze užít pro historické chápání

vývoje, k němuž mu byly dobrým vodítkem lokality se zjištěnou vertikální stratigrafií a komplexní pojetí materiálu v delším časovém i prostorovém úseku.

E. Pleslová.

Ulf Erik Hagberg, The Archaeology of Skedemosse. Stockholm 1968. Vydala The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, Stockholm ve dvou dílech:

I. díl — za spolupráce *Margarety Beskow-ové* — “The Excavations and the Finds of an Öland Fen, Sweden (134 strany, 110 obrázků v textu, 19 tabulek a 7 plánů jako příloh) je zcela věnován popisu naleziště, jeho přírodních poměrů a geologické stavby a především jeho výzkumu a nálezům. Skedemosse, zabírající téměř 190 ha, leží skoro uprostřed ostrova Ölandu, asi 7—8 km jihovýchodně od přímořského města Borgholmu. Je zajímavé, že část tohoto velkého naleziště „bažinatých polí“ byla počátkem minulého století v majetku bratra známého severského badatele *Erora Emila Hildebranda* (1806—1884); už tehdy se vlastně jen pokračovalo v odvodňování a vysoušení tamních polností, které je tu ostatně dosvědčeno již od poloviny 17. stol. Při všech těchto pracích, které měly pomáhat vydatněji zužitkovávat bohatství bažinaté krajiny, byly jistě už dávno nalézány rozmanité památky, ale zprávy o tom jsou poměrně velmi řídké; nejčastěji se dovídáme o nálezích hlazených kamenných nástrojů, kostí a železných předmětů, které přirozeně utrpěly uložením ve vodě a v bahně nejvíce. Postupné odvodňování bažiny působilo také rozmanité poruchy a změny původního stavu naleziště; vysoušená půda pukala a tak vznikaly v ní mezery a trhliny, do nichž mnohdy zapadaly celé předměty. Tak byla často porušována nálezová skupenství. Některé z objevených památek získalo Statens Historiska Museum ve Stockholmu, něco koupil zachránit syn už jmenovaného badatele Riksantikvarie *Dr Hans Hildebrand* a *J. E. Melander* z nedalekého Borgholmu ap. Teprve roku 1820 podnikl na Skedemosse krátký výzkum *T. J. Arne*, který se sem pak vrátil ještě roku 1930, ale ani jeho bádání ani pozdější úsilí jiných badatelů podstatně nepřispělo k vyvolání trvalého zájmu o bažinu a její památky. Dnes už ani nemůžeme místa, kde před časem *T. J. Arne* kopal, rekognoskovat a jeho výsledky rekonstruovat. Více účinného zájmu o Skedemosse vzbudily teprve nálezy zlatých předmětů a šperků na podzim roku 1949, ale ani tehdy se ještě nepřikročilo k systematickému výzkumu; byla pozorována orba a sledován každý přesun nebo pohyb půdy; se zdarem tehdy dokonce zde používali detektoru, který sice nemohl dost dobře reagovat na zkorodované železné předměty, ztratí už svou kovovou podstatu, ale kterým *Gunnar Ekuland* objevil další zlatý nahrdelník. Byl to již třetí nález šperku z drahého kovu. Pozorování půdy a další četné objevy památek nedaly už pak na Skedemosse opět zapomenout; provedením výzkumu, o který se živě zajímal a který také spolu s princeznou *Margarethou* navštívil švédský král *Gustav Adolf*, byl pověřen autor recenzované knihy, *Ulf Erik Hagberg*, který se už tehdy zabýval nálezy a památkami z obětíšť. Za pět let (1959—64) prozkoumal plochu 3500 m². Celá rozloha naleziště a jeho nejbližšího okolí, bažiny, dnes

místa proměněná v pole s menšími nebo většími skupinami stromů a lesíky, protkané odvodňovacími kanály, jejichž břehy lemují a zpevňují kořeny stromů, byla zaměřena do sítě čtvercových polí o straně 100 m; v nich pak byla zjišťována a pak zevrubně prozkoumávána místa, kde se objevovaly nálezy nejčastěji a nejhustěji. Podle polohy objevených památek, jejich skupin a příp. hloubky, bývala základní plocha pole ještě dále dělena na menší části (v angl. plots). Celkem takto bylo prozkoumáno 7 resp. 8 polí. Všeobecně možno povědět, že nálezy byly shledávány poměrně nehluboko (15—20 cm) pod povrchem, místa ležely dokonce tak mělko, že je porušily kořeny povrchového porostu nebo že je poškozovaly už normální pozemní práce. Je přirozeno, že ne každý předmět bylo možno zjistit v jeho původní poloze; četné posuny a jiné deformace původního stavu tu způsobovala bahnitá půda a voda. Téměř na všech zkoumaných a odkrytých místech skýtaly nálezy skoro stejný pohled, který věrně zachytily technicky bezvadně provedené fotografie: obyčejně to byly nepravděelně nahromaděliny kostí,¹ lebečních a dlouhých z končetin zvířat, hlavně koní, ovcí a koz, vysoké zvěře, ale také ptáků, mj. i mořského orla, i dalších živočichů. Byly nalezeny také jelení parohy. Podařilo se též zjistit zbytky ryb a bylo odkryto zvláštní rybářské opatření pečlivě budované ze dřeva a důmyslně vedené kanálky a jímký („katsa“) pro vydatnější a snadnější chytání ryb, ale tyto zvláštní stavby a zajímavé i podivuhodné prostředky jsou staršího data než ostatní obětí dary v bažině; zkoušky C 14 ukázaly, že pocházejí z let 1500—1300 před n.l., tedy zde ve Skandinavii ze starší doby bronzové.² Přirozeně, že mezi kostmi byly objeveny též zbytky těl lidských, především lebky.

K podrobnému popisu naleziště a jednotlivých fází a situací výzkumu, dobře dokumentovaného slovem i obzrem, fotografiemi, nákresy a plány, připojili *M. Beskow-ová* a *U. E. Hagberg* obsírný katalog nálezů (str. 51—90), mezi nimiž kromě už zmíněných zlatých šperků, kruhů a hadovitých náramků (*Hildebrandova* typu C, jaký byl nalezen také ve střední Evropě ve známém bohatém hrobě v Emersleben nedaleko Halberstadtu³), byly získány čtyřúhelníkovité destičky z kování pásu, které bývaly pokryty stříbrným pozlaceným a tepaným plechem; mezi jiným byla na nich zobrazena také běžící a otáčející se laňka, typ, který má nejbližší analogii na podobně zdobené destičce pásu z II. bohatého hrobu ve Strážích u Piešťan⁴ a v poněkud jiném provedení

1. Podrobně o různých typech těchto hromad kostí a o jiných podobných nálezích pojednal též autor *U. E. Hagberg* v článku *Blotare* i Skedemosse, *Kuml* IX 1963, 144 nn. (švédsky s německým souhrnem).

2. Podrobněji o tom pojednal *U. E. Hagberg*, *Fisk-katsan idag och för 3200 år sedan*, *Tor* VIII 1962, 228 nn. — opět švédsky s německým souhrnem.

3. *Walther Schulz*, *Die Grabfunde des 4. Jahrhunderts von Emersleben bei Halberstadt*, *Jahresschrift Halle* 36 1952, 110, t. XXXII; tamtéž na str. 126 vzpomíná *W. Schulz* vztahů středního Německa ke Skandinavii. Příbuzný nález u Chotěbuze: *W. Schulz*, o.l., t. XXXII :2.

4. *Vojtech Ondrouch*, *Bohaté hroby z doby římskej na Slovensku*, Bratislava 1957, 157, t. 47 : 5.

a podobě na známé destičkovité sponě ze Zvoleněvse⁵ i na řadě dalších zobrazení z pozdní doby římské. U. E. Hagberg však ve svém rozboru⁶ správně ukazuje na zvláštní význam laňky na kování ze Skedemosse: ozdoby obojek na krku povznášejí obraz běžícího a otáčejícího se zvířete do vyšší mytické roviny. Seznam pokračuje vypočítáváním nálezů kostěných hřebenů s destičkou táhle obloukovitou, jindy dokonce jazykovitě uprostřed vyběhající, s destičkou čtyřúhelníkovitou atd., následují rozmanité ozdoby a kování, např. články kování řemene, zejména ona souměrná v základě římsko-provinciálního původu, zde ovšem s lichoběžníkovitými křídly nadměrně se rozšiřujícími, uzdy a jiná kování koňských postrojů, zbraní, z nichž některé jsou zdobeny zlatou folií, sekerky, hroty šípů železné nože nápadně svým obloukovitým břitem, předměty z kamene (pazourku) i z kostí (harpuny na ryby, háčky pro udice, zbytky plaváček nápadně úzkých, čtyřúhelníkovitých nebo oválných, k zatížení rybářských sítí ap.). Pro datování mnohých předmětů z kostí nebo ze dřeva i oněch kanálků a jímek na chytání ryb bylo použito metody C 14, jejíž výsledky se v podstatě shodují s datováním nálezů, jak byly stanoveny obvyklými archeologickými metodami. K důkladnějšímu poznání celého přírodního prostředí, jeho vývoje a dnešního stavu, vydatně přispívají studie příslušných odborníků: *Lars-König Königsson*, *Quaternary Investigations in Skedemosse, A preliminary Report* (str. 93—108), *J. Lepiksaar*, *The Bones of Beards, Amphibia and Fishes found at Skedemosse* (str. 109—128). Knihu zakončuje stručný přírůstkový seznam nálezů z let 1959—1964.

Obsah druhého dílu *Hagbergovy* publikace dobře vystihuje jeho podtitul: *The Votive Deposits in the Skedemosse Fen and their Relation to the Iron-Age Settlement on Öland, Sweden*. Po obšírných a vyčerpávajících popisech výzkumů, jejich metod a nálezů v I. díle publikace rozbírá nyní U. E. Hagberg jednotlivé skupiny památek, snaží se vystihnout způsob jejich stavby, provedení a výzdoby, vypátrat jejich původ a zjistit jejich časové zařazení a kulturní příslušnost. Postupuje metodou stylového rozboru u každého jednotlivého předmětu, protože je si od samého počátku vědom všech nebezpečí, jaká mohou vzniknout při spojování několika památek, třeba vydvížených ze stejného místa bažiny, v nějaký předpokládaný celek, horizont nebo pod.; při vhodné příležitosti, jako např. při rozboru slavných zlatých náramků, o nichž jsme se už dříve zmínili, neopomene shledávat všechny dostupné příbuzné a průkazné nálezy třeba v poměrně vzdálených končinách, v konkrétním případě náramků např. ve střední Evropě, a tak ukazovat rozsah a inten-

5. *J. L. Půl*, *Star. III 1. Čechy za doby knížecí*, Praha 1909, 48, obr. 23 : 2; posledně *Bedřich Svoboda*, *Čechy a římské Imperium*, Praha 1948, 107, obr. 16 : 9, kde v pozn. 138 citována původní *Schmidtova* publikace celého hrobového celku. K významu otočení hlavy prchající laňky.

6. *Silverhinden från Skedemosse*, *Tor VII 1961*, 122 nn. s německým souhrnem. Autor správně připomíná přežívání skythsko-sarmatského zvěrného stypu a jeho významu v antickém i germánském umění. K souměrným kováním s lichoběžníkovitými křídly v římské provincii *Martin Hell*, *Spätromische Gräber in Mautern an der Donau*, *ÖJh. XXXV 1943*, Beiblat, sl. 70 n., obr. 21.

situ vzájemných styků jednotlivých oblastí v „barbarské“ Evropě za pozdního římského období. Taková zjišťování jsou velmi důležitá právě pro hlubší poznání poměrů ve 4. stol., kdy po těžkých otřesech 3. stol. kolem oslabeného a rozpadajícího se už Imperia a za postupujícího promíchávání a sblížování se světa „barbarského“ a římského nebo římskoprovinciálního začínají narůstat první předzvěsti a náznaky nového vývoje; tehdy se začal společný základ, i za hranicemi Imperia přes všechny místní zvláštnosti do té doby pronikavě přetvářený universalisující civilizací římských provincií, v určitých krajinách nebo etnických, případně i mocenských celcích postupně drobit. Jednotlivé jeho části a složky se vzájemně odlišovaly a pak se brzy a zvláště za příznivých okolností rozbíhaly k samostatnému a osobitému životu už na samém prahu středověku. Nálezy v bažině Skedemosse, uprostřed jednoho ostrova v dalekém Baltickém moři, obsahují nejen jeden doklad dědictví provinciálních vzorů i řemeslnických technik a také svědectví rostoucí náročnosti ve výzdobě i ve výběru šperků, ozdob i v úpravě předmětů denní potřeby. Vše ukazuje na růst bohatství a významu obyvatel kolem tohoto místa, Skedemosse, kde byla ve 3.—6. století (do tohoto časového rozmezí jest datovati nalezené památky) do bažiny nebo do vody jezera házena ubitá zvířata, hlavně koně, ale také hovězí dobytek, ovce, kozy ap., zbraně i ozdoby. Nechyběly však také ani, jak se zdá, oběti lidí. U. E. Hagberg se ovšem nespokojuje tímto zjištěním, ale ve snaze po odkrytí vlastního a specifického smyslu obětiště Skedemosse mezi ostatními podobnými nalezišti na ostrově Ölandu a konečně v severní Evropě vůbec, v Dánsku, Norsku, Finsku a v oblasti východních částí Pobaltí. Zvláštní pozornost je věnována jednotlivým „votive deposits“, obětištím ve Švédsku, na ostrově Ölandu, kde byly bezpečně zjištěny oběti už v prvních stoletích n. l. Osm nálezů na Gotlandu nemá s obětištěm ve Skedemosse mnoho společného; jsou také povětšinou mnohem mladší, až z doby Vikingů. Poté autor probírá další skandinávské místo, kde bylo zjištěno votivní ukládání obětí do vod nebo bažin, součástky koňských postrojů nebo přímo oběti zvířat, především koní, zbraní, hlavně kopí, ale také obětování šperků nejednou z drahého kovu, a to z doby římské až do pozdního stěhování národů. (Nederedsten, Kville parish, Bohuslän). Nejpozorněji ovšem přehlíží okolní naleziště a lokality, které vždy jakýmsi způsobem jasně naznačují velký význam oblasti kolem jezera a obětiště ve Skedemosse, např. svědčí o tom stará tradice v Skedstadu, důležitém místě ve staré církevní organizaci, pohřebiště v Sörby — Störlinge z bohatými „knížecími“ hroby, pohřebiště a sídliště v Bo, odkud vedla zvláště upravená cesta k bažině Sk., Bredsättra s pokladem mincí a s jiným pokladem zlatých a stříbrných šperků, Ormöga rovněž s pokladem 13 denárů z 2.—3. století, se šperky ap., Köping — význam tohoto místa naznačuje skupina kamenných pomníků, orthostatů, ovšem jejich datování a původní smysl nejsou bezpečně známy, Hörninge s bohatým ženským hrobem z prvních století n. l. a s nálezy zlatých předmětů. Ačkoliv v tamní krajině nebyly v poslední době konány žádné větší výzkumy, uvedené už starší nálezy dovedou jasně naznačit vysoké společenské postavení bohatých obyvatel právě u posvátné bažiny Skedemosse: žili tam významní a bohatí lidé

nejméně v šesti osadách, mj. se zvláštním typem domů, stavěných z proutí (košatiny) a mazanice. Okolí jezera Skedemosse bylo dříve pokryto hustým lesem, ale přesto je známo dost dokladů zpracovávání železné rudy nebo alespoň nálezy strusky, která sem byla zřejmě dovážena. V době římské se v oblasti kolem jezera vytvořilo několik středisek, pravděpodobně sídla předáků tamního obyvatelstva: Runserga, Sörby, Störlinge, Hörninge. Osídlení, které se tu začíná v době římské, trvalo nepřerušeno až do pozdního stěhování národů (období Vendel) a vůbec není možno pozorovat stop po nějaké katastrofě na konci 5. století. Přemísťování a stěhování sídel do jiných poloh byla způsobována až změnami zaměstnání, tj. opuštěním pasteveckého způsobu života, za doby vikinské. Původ bohatství a vzrůst velkého významu celé oblasti kolem posvátného jezera vysvětluje *U. E. Hagberg* zajímavým způsobem: všimá si nálezů zvláštních nožů se širokým poloobloukovitě zahnutým ostřím, z nichž některé měly rukověť nebo násadec v ose oblouku ostří (Öland-typ), u jiných byla prohnutá nebo hnutá rukověť pokračováním prohnutého týlu čepele; do této skupiny řadí *H.* také měsíčekovitě nože s obloukovitým ostřím, které bychom byli nakloněni považovat spíše za břitvy než za nástroje ke zpracovávání kůže. Tak je vysvětluje *U. E. Hagberg* a v jejich četných nálezech v bažině Skedemosse vidí doklady hlavního zaměstnání tamního obyvatelstva, totiž kožařství, které přinášelo celé krajině význam i bohatství, neboť zvýšená potřeba vojska a nutnost jeho vybavení opasky, výstrojí, obutím, ale i plachtami vyvolávala intenzivní výrobu — a Římané a jejich nákupci nebo i spojenci byli vděčnými odběrateli.

Hagbergova dvojdílná kniha o obětišti v bažině Skedemosse je výsledkem bedlivé práce v terénu i pečlivého studia a důkladných úvah; z nich vyplynuly také podrobnější rozborů věnované jednotlivým dílčím problémům (některé z nich jsme citovali v poznámkách 1, 2 a 6). Tak vyrostlo dílo, jehož klady a přínosy můžeme shrnout do pěti bodů:

1. První díl publikace obsahuje podrobnou nálezo-ovou zprávu s vypsáním historie naleziště, techniky a vůbec celého postupu výzkumu. Národné vyprávění je doplňováno výbornými fotografiemi a nákresy. Tyto klady jsou sice vlastně samozřejmou součástí rutiny archeologické práce, ovšem žel velmi často v publikaci jsou více nebo méně zanedbávány, nebo úsporně tj. stručně otištěny. *U. E. Hagberg* však nabízí čtenáři podrobné poučení o přírodních podmínkách naleziště, jeho geologické stavbě, o současném stavu i o jednotlivých problémech významných nálezů. K těmto výkladům shromažďuje kolem sebe řadu odborníků: zkoušku na C 14 prováděli odborníci z Radioactive Dating Laboratory Stockholm za řízení *Larse Engstranda*. Další odborníci, jak už jsme se zmínili, zkoumali obšírné přírodní rámeček a *Gunar Pellieff* přispěl studií *Archeology and Place* — names. Tak si *U. E. Hagberg* vytvořil *spolehlivý team pracovníků k zajištění upřadě komplexního výzkumu a k získání co nejuplněnějších a spolehlivě ověřených zkušeností z celého prostředí, z vlastního naleziště i o jednotlivých předmětech.*

2. *U. E. Hagberg* se nad zajímavými situacemi při výzkumu ani nad překvapujícími nálezy např. z drahých kovů nedal svést pohodlnému přebírání, resp. případně-

mu upravování starších domněnek a představ. Souborně se zamýšlí nad *problematikou pravěkých obětí a obětišť*, zvl. v severní Evropě. Za skutečnou pravěkou obětí pokládá jen takový předmět, který byl někde uložen z náboženských nebo rituálních důvodů a bez jakékoliv myšlenky nebo úmyslu, že bude opět vyzvednut k dalšímu upotřebení. *Hagbergova* definice obětovaného předmětu, pravěké oběti (na str. 63), dobře vyhovuje, neboť implicitně zahrnuje také možnost záměrného znehodnocení obětovaného předmětu, buď zabitím živého tvora nebo zničením, zkroutěním, rozlámáním nebo jinou deformací (neživého obětovního daru).

3. Stejně úsilovně se *H.* snaží rozpoznat význam a smysl obětí v bažině ve Skedemosse, a upozorňuje, jak málo mohou zachované památky nebo zbytky obětí vlastně svědčit a vyprávět o *způsobu obětování, o příslušných obřadech ap.* Proto si bedlivě všimá zpráv antických i pozdějších spisovatelů, známých líčení u Caesara, Tacita, Paula Orosia, Strabona, Řehoře Turského atd.; cituje je většinou per extensum, rozbírá, ale přece hlavním pramenem mu zůstávají památky hmotné a zkušenosti jeho předchůdců, kteří už o pravěkých obětech se mnoho napřemýšleli — *H. Jankuhn, G. Behm - Blancke, Berta Stjernquistová ap.*

4. Za nesmírně významné pokládám jeho *hodnocení nálezů obětišť* (votive deposits); přináší totiž ověřenou zkušenost, že každé takové místo — obětiště — má své vlastní specifické podmínky a také dějiny, důvod vzniku i trvání, tj. dobu, kdy přijímala a pohlcovala oběti. Jen velmi zřídka a za zvláštních okolností si můžeme představit, že obětiště uchovává doklady jen jedině oběti učiněné jedenkrát v určitém časovém momentu, např. po vítězství ve válce ap. Daleko častěji šlo o trvalé, opěťované a postupné donášení obětí — a proto nikdy a priori nemůžeme pravěká obětiště pokládat za uzavřený nálezo-ový celek a v tomto smyslu ho používat např. při datování jednotlivých předmětů, jak se to mnohdy dalo.

5. Rozbor nálezů v terénu v blízkém i vzdálenějším okolí, a všech zjevů a nálezů, jednotlivých předmětů (kování ap.) i celých společenství (nálezy koňských kostí, nápadné množství zahnutých nožů) byly *Hagbergovi* hlavním pečlivě ověřeným a tříděným materiálem — prakticky jediným pramenem poznání k *vykreslení opravdového historického obrazu o dějinné situaci ostrova Ölandu za posledních století římského Imperia.*⁷

Pečlivost i komplexní organizace výzkumu a jeho skvělá dokumentace, výklad opřený o kritické ověření a interpretování hmotných památek se spojují v široký a neobyčejně výrazný, přitom však velmi poutavý pravděpodobný obraz úseku dějin severní Evropy a jejího náboženského života na konci doby římské. Bažina Skedemosse i celá švédská archeologická věda získaly v knize *Ulfa Erika Hagberga* opravdu důstojný památník a svědectví široce založené a úspěšné práce.

Bedřich Svoboda.

7. Výsledky svého výzkumu, rozborů nálezů a historických závěrů o smyslu a historickém významu dávného obětiště v bažině Skedemosse stručně shrnul sám *Ulf Erik Hagberg* v krátké (36 str. bez obrázků) přehledné publikaci *Studier i ett öländskt offerfynd från järnåldern* s německým souhrnem, Stockholm.

Otto von Hessen, Die langobardische Keramik aus Italien. Deutsches Archäologisches Institut Rom, Wiesbaden 1968, 49 obr. v textu, 31 tabulka.

Nej slabší částí všech dosavadních úvah a studií o posledních letech pobytu Langobardů ve střední Evropě, především v Pannonii, a zvláště o jejich nových sídlech v severní Itálii je vždy kapitola o keramice, jakou měli Langobardi hned v počátcích svého pobytu jižně od Alp. Znamé velké publikace tamních langobardských pohřebišť poskytly mnoho rozmanitých a skvěle vypracovaných dokladů klenotnického řemesla, na prvním místě známých spon, které namnoze mají své původní a obvykle mnohem skrovnější prototypy v Pannonii nebo dokonce ještě severněji ve střední Evropě, ale o nádobách, a to především o hliněných nádobách, jsme se nedovíдали téměř ničeho. Ani oba badatelé, kteří se v posledních letech zabývali problémy kolem Alboinova tažení do Itálie, *H. Mitscha-Märheim* a *Joachim Werner* — nemohli než přinést nemnoho dokladů keramiky z langobardských nálezů oněch dob a spíše jen nadhodit několik poznámek k tomu problému. Stále jasněji se totiž při sledování tažení Langobardů z Polabí přes Podunají do Itálie projevuje podle mého názoru skutečnost, že si Langobardi (nebo spíše ona skupina polabských kmenů a jejich částí, stmelená a vedená Langobardy) neudržovala za svého postupu z Polabí přes Norikum do Pannonie nějaký svůj osobitý svéráz, ale že cestou přibírala rozmanité místní prvky a nakonec že dovedla dosti podstatně změnit i svůj celkový ráz a obsah. Ještě v Čechách a na Moravě a částečně dokonce také v Noriku zachovávala kultura onoho společenství, které znají dějiny jako Langobardy, zřetelné doznívání staršího vývoje v severnějším Polabí. Teprve v Podunají a zejména na území a v prostředí bývalé římské provincie Pannonie, se tento jednoduchý, ve všech svých projevech, jako např. právě ve tvarech i ve způsobu výroby a výzdoby keramiky, „selsky prostý“ (podle *H. Mitschy-Märheima*) ráz začíná měnit, jistě zcela zákonitě právě v době, kdy jeho nositelé, ovládající nyní významnou kdysi římskou provincii s bohatými a stále ještě velmi živými a silnými kulturními tradicemi, prožívají mocenský rozmach a dokonce významně zasahují do vysoké evropské politiky. Tehdy najednou v ústředních oblastech langobardské mocenské sféry, nikoli však vždy také v krajinách spíše už okrajových, poměrně rychle mizí prostší keramika tradičních tvarů a stále častěji najdeme nádoby naprosto odlišné technikou zpracování, tvary a tedy také způsobem užívání, a výzdobou. *H. Mitscha-Märheim* po *Ed. Beningerovi*, *Ist. Bóna* i *J. Werner* předvedli několik ukázek tohoto zboží, v němž jsou zřejmě silně zastoupeny více méně podařené napodobeniny pozdní provinciální produkce i obměny starších tvarů provinciálními technikami, především důsledným vytáčením na kruhu. Jsou to velkou většinou nálezy z hrobů, nikoli ze sídlišť, která zatím prakticky neznáme. V hrobech ovšem najdeme jen určitý výběr tvarového bohatství, jak je právě pro vybavení pohřbu předpisovaly požadavky a zvyklosti ritu.

Na tomto stavu našich vědomostí o langobardské keramice je založena také recenzovaná kniha *Otty v. Hessena*. Autor v ní snesl a publikuje všechny dosažitelné nálezy — nejen celé nádoby, ale i střepy — langobardské produkce v dobrém katalogu, výstižných popisech a ve

skvělých fotografiích. Tento soubor z oblasti jižně Alp je velmi výrazným protějším k nálezům z langobardských sídel za Alpami a poskytuje mnoho podnětů k zamýšlení a rozevírá mnoho problémů.

V langobardských hrobech v severní Itálii shledáváme místo v ruce robených nebo i vytočených mís s rytou, plastickou nebo i kolkovanou výzdobou zcela nové typy.

Jsou to nádoby tyrkysovitého nebo vakovitého tvaru, obvyčejně černého dobře hlazeného povrchu, vytočené a zdobené přechasto kolký. V hrobech sice ještě dozníval obvyčej vkládat k mrtvému tělu aspoň nejzákladnější části soupravy k pití, tj. láhev a misku, ale celkový zjev nové keramiky — černé na kruhu vytočené nádoby pečlivě uhlazeného povrchu, vakovitých nebo baňatých tvarů a zdobené kolký — je zcela a zásadně odlišný od všech dosavadních typů, ale i od ostatního nádobí robeného v duchu starých tradic místního „románského“ obyvatelstva v Itálii, které tuto novou keramiku shledávalo jako „barbarskou“. Její původ a vlastní počátky zůstávají zatím stále ještě neznámý; *J. Werner* ve své studii o Langobardech z r. 1962 výstižně upozornil, jak se toto zvláštní zboží objevuje náhle a bezprostředně. Nepodařilo se dosud ani zachytit nějakou dílnu nebo stopu po místě a prostředí výroby a tak se ani nemůžeme domýšlet oblastí nebo okolností jejího vzniku a krystalizace. Ani *Otto von Hessen* se této problematice nedotýká, nabízí však zvláštní přínos pro zjištění aspoň původu hlíny pomocí výbrusů. Je to metoda, na niž, pokud vím, myslel *J. Werner* už dávno, ale k jejímu zdárnému uplatnění je potřeba sledovat velkou řadu výbrusů. To bude vyžadovat ještě mnoho organizačního úsilí a technicky náročné práce; zatím máme jen velmi skrovný počet výbrusů a zkoušek a to k rozeznání dílen nestačilo (*J. Frecher* ve IV. Anhang citované knihy).

I bez řešení těchto problémů vzniku a původu langobardské keramiky, které je zatím opravdu nemožné, obohatila kniha *v. Hessena* archeologickou literaturu měrou vpravdě jedinečnou, když z nejméně sedmi muzeí v severní Itálii, ale i v Římě (Museo per il Alto Medioevo) a z Museo Cristiano v Brescii aj. snesl a roztrídil všechny keramické doklady a starší zbytky nálezů a tak je zpřístupnil všemu bádání. Možnostem podrobného srovnávání výzdoby má sloužit tabulka s kresbami kolků, jejichž rozmanité tvary a podrobnosti jsou reprodukovány ve skutečné velikosti (1 : 1). Vlastní katalog je sestaven vedle muzeí a sbírek (v mnohých případech jsou nálezy prvně zveřejněny) a pak jsou nádoby sdruženy do skupin podle tvarů. Zvláštní kapitola probírá techniku i prvky výzdoby.

Mezi tvary na prvním místě uvádí džbánky s výlevkou na horní části baňatosti („Tüllenannen“), které Langobardi znali už v Pannonii a které se objevily také jinde severně Alp (Střední Franky). Někdy mívají tělo už dvojkónicky hráněné, ale ani nasazení ozdoby není vždy jednotné.

Rozmanitější je skupina lahví. Sem patří především známé kruhové tvary čutorovité (jindy tzv. Pilger nebo Feldflächen německé terminologie). Patrně právem se pokládají za pokračování podobných tvarů vysoustruhovalých ze dřeva, jak také naznačují některé nálezy opravdu dřevěných čutor (např. hrob chlapce pod kolínským dómem aj.). Hliněné čutory bývají bohatě zdo-

beny rytými, jindy kolkovanými vzory nebo i hustou stejnoměrnou polevou. Rozměry lahví měchovitého nebo kyrbisovitého tvaru značně kolísají, až jsme někdy na rozpacích, zda opravdu jde o lahve či pohárky. Celkem zatím známe na 50 kusů lahvovitých nádob, takže se spíše můžeme odhodlat k výsledovávání místních okruhů podle odlišných typů a snad i k pokusu hledat místo výroby. Ve výzdobě se vedle kolkování někde uplatňuje také stará technika vlešťování. Lahve znali Langobardi, ale i Gepidové už v Pannonii a můžeme podle jejich nálezů dokonce stopovat směr Alboinova tažení do Itálie. Velmi nejednotná je skupina lahví s vysokým hrdlem; tvar je sice zcela v langobardských tradicích, ale někdy můžeme důvodně předpokládat ovlivnění skleněnými, tedy římskými vzory. Ve výzdobě shledáme vedle kolkování také pásy rýh a dokonce i vlnovku. Celkem je známo jen 8 džbánů; jsou to prosté tvary s uchem klenoucím se od okraje na největší baňatost. Některé zdobí hnědá poleva, jiné vlešťované vzory. Tvar sám často prozrazuje vliv domácích „románských“ řemeslníků. Na staré typy ještě z Pannonie nejlépe navazují rozmanité formy pohárků, obyčejně bohatě vykrášených kolkovanými vzory. Přirozeně i zde můžeme na některých typech pohárků zjišťovat dosah skleněných předloh nebo zase vlivy z domácích románských dílen atd. Takového původu je nepochybně i motiv pásu vlnovky tvořený několika souběžnými čarami. Jak už bylo často připomenuto, někdy nádoby zdobí vlešťování přerozmanitých vzorů (mřížkování, vlnovky, trojúhelníky, vstřícné čáry, plněné trojúhelníky aj.), hlavně však kolkování, prováděné kolkovými matricemi ze dřeva, rohoviny, ale i z kovu. Takové matrice by snad mohly usnadnit výsledování výrobních okruhů, ale při jejich trvanlivosti a také při snadné přenosnosti nemusí se vždy krýt oblast shodných kolků s oblastí odběru jednotlivých hrnců ap. Zdá se, že rozšíření určitých druhů kolků ovlivňovalo také krajový vkus. Také v jakosti vypálení a vůbec celkové stavby nádoby se objevují místní, patrně krajově podmíněné zvláštnosti. To nasvědčuje, že tehdy od poloviny 6. do poloviny 7. stol., nepracovaly rozsáhlé dílny s čilou a velkou produktivitou, ale spíše malé hrncírny, v nichž se často ještě výrazně uplatňovaly staré římské tradice (Brescia). Je však velmi nápadné a zajímavé, že aspoň všechny zatím známé langobardské nádoby z Itálie neprozrazují žádné známky typologických změn a tím také snad i časového (?) vývoje nebo dokonce i společenské úlohy a průkaznosti pro studium rozvrstvení tehdejší langobardské společnosti. Ostatně takové sledování neumožňují ani nečetné uzavřené náleзовé celky. Víme jen, jak už jsme se ostatně zmínili, kdy se uvedená langobardská keramika najednou a bez předchozích náznaků objevuje jako už hotový typ a že zase — bez zřetelnějších stop vývoje nebo proměn — opět rychle a úplně vymizí.

Jak už také řečeno, na řešení těchto otázek dosavadní nálezy a zkušenosti zdaleka nestačí. Autoru knihy však patří upřímný dík, že slovem a obrazem předložil všechny dosud známé a dostupné nálezy keramiky příznačné pro Langobardy v Itálii, že je rozřídil a podle dnešního stavu vědění vyložil — a přitom kde a jak mohl, naznačoval možné cesty k dalšímu hledání (srovnáváním kolků, studiem výbrusů ap.). Našel také několik svě-

dectví o vytrvalosti a síle řemeslné práce dožívající ve starých „románských“ tradicích. Tím vším významně přispěl nejen k prohloubení studiu dějin Langobardů, ale i k zdůvodnění a zjemnění metod archeologické práce — a to nikoli pouze o době stěhování národů.

Bedřich Svoboda.

Odpověď A. Livorové na recenzi I. Borkovského v Pam. arch. LIX 1968, 286 n.

Dříve než odpovím na námitky I. Borkovského, které se vztahují k mé interpretaci svatojiřské baziliky, považuji za nutné podotknout, že okolnosti související se zrodem mé knížky o bazilice sv. Jiří vypadaly ze skutečnosti trochu jinak, nežli je autor líčí. Je pravda, že jeho i má práce byly původně zamýšleny jako dvě samostatné součásti jediné publikace. Nebyla jsem to však já, kdo od tohoto záměru ustoupil. Vyplynulo to i z porady vedené akademikem J. Filipem (za přítomnosti I. Borkovského, M. Richtra a mé), jejíž závěr zněl: I. Borkovský má rezervováno v Památkách archeologických dostatek místa pro náleзовou zprávu o průzkumu svatojiřské baziliky. Merhautová počká (jak sama navrhovala) s rukopisem na vypublikování náleзовé zprávy do tehdy určené doby, aby se s ní mohla přesně vyrovnat. Zpráva však publikována nebyla, a proto byl můj rukopis odevzdán do tisku; ostatně není vypublikována dodnes, ačkoliv by bylo přirozenější, a také v zájmu čtenáře, aby se mohl seznámit nejen s recenzí, ale i publikovanou náleзовou zprávou autora výzkumu, který byl dokončen před tolika léty.

I. Borkovský mě obviňuje z nepřesností, které jimi nejsou. Tak např. označení „tři apsidy v jedné rovině“ bylo použito správně. Naopak mně zase připisuje tvrzení, která jsem nenapsala, jako: (rec. 287): „Hlavní apside (je tu míněna Vratislavova bazilika) chybí proto, že byla podle autorky prý zničena hroby, avšak hroby v těch místech nebyly.“ V mé knížce (s. 24 dole a 25 nahoře) stojí: „Jaký byl východní závěr hlavní lodi, nelze už nyní zjistit, protože všechny jeho stopy byly zničeny při hloubení hrobky v nynější kryptě“. Podobných příkladů je možno najít víc, svědčí to pouze o tom, že I. Borkovský zkrlesluje, co jsem napsala. Každému je také jasné, že v případě hrobů, které srovnávám s Vratislavovým, míním uložení těla zemřelého do rakve v podobě vydlabaného kmene, tedy právě charakteristický znak pro ranou dobu.

Jde-li o stavbu po přestavbách a úpravách tak složitou, jako je bazilika sv. Jiří, může se mýlit v detailnějších závěrech každý autor, i ten nejvzdělanější. Chybě se mohli dopustit i tak zkušený badatelé jako J. Cibulka a V. Mencl, ačkoliv není pochyb o tom, že přispěli velkým dílem k poznání stavebního vývoje této baziliky. Jak patrně, přejala jsem od obou badatelů mnoho jejich poznatků. Náleží jim za ně úcta, zvláště když víme, před kolika lety je učinili a za jakých okolností. Těmi tu míním jednak méně pokročilé poznání evropské architektury příslušného období, které se, jak známo, posunulo kupředu hlavně po druhé světové válce, jednak skutečnost, že tehdy neprobíhal průzkum a dále i onu důležitou okolnost, že se opírali o vypublikované zprávy, shrnující Menclův průzkum a nikoli o jeho podrobné psané záznamy, které proto také ve svých pracích ne-

citují. Jejich cenu si však uvědomovali, jak plyne z toho, že mně je předal *J. Cibulka*, když sám již v novém zpracování stavebního vývoje svatojiřské baziliky nehodlal pokračovat.

Machovy poznatky o stavbě nelze podceňovat a je odmitat, nedokážeme-li přesně, v čem se mýlil. Je také více než pravděpodobné, že uměl poznat nejen stopy po portálech, ale také např. spáru mezi dvěma zdi a podobně. *J. Cibulka* a *V. Mencl* zjištěné jím skutečnosti nepopírali. Přirozeně se mohl mýlit v datování jednotlivých částí stavby a proto i v nárysu stavebního vývoje. Tak např. jím zjištěná spára mezi nynějšími arkádami v hlavní lodi a plnou její západní částí byla přijata i *Mencl*em, nejen mnou. Při pečlivém pohledu jsou její malé stopy i po *Machových* úpravách ještě nyní patrné. Dokládá, že tyto dvě části baziliky nevznikly současně. Nemohu nežli dále trvat na tomto závěru. Spára určovala polohu západního průčelí baziliky. Nikdy jsem však nenapsala, co mně přisuzuje *I. Borkovský*, že (rec. 287): „Západní průčelní zeď kostela Vratislavova, jak podle článku lze usuzovat, je východní příční zeď krypty.“ Naopak v mé práci stojí, že střední část patrně věžovitého „kratinkého trojlodí“ byla nově připojena v Mladině období. Právě proto, že šlo nejen o tlustší její zdi, ale také vyšší nežli bylo původní průčelí Vratislavovy baziliky, bylo tu potřeba hlouběji zakotvených základů. Bylo jednodušší západní průčelí Vratislavovy baziliky strhnout a jeho původní základ, který, jak jsem napsala, probíhal asi v místech východní zdi tzv. kratinkého trojlodí, nahradit mohutnějším a hlouběji položeným základem novým, jak to vyžadovala stabilita nově připojené části v Mladině období. Nechtě mně *I. Borkovský* promine, že užívám označení Mladina bazilika. Bývá to zvykem v podobných případech jinde i u nás, jak plyne z literatury. Zdálo se mně přirozené, protože dále líčím Bertinu přestavbu a Anežčinu úpravu; navíc je tak dáno přesné časové vymezení. *I. Borkovský* mylně uvádí, že jsem zveřejnila (rec. 287) „půdorys západní části kláštera, který *Fr. Mach* odhalil a zakreslil“. Šlo o mnou kreslenou skicu, která měla v hrubých rysech zachytit výsledky *Machových* poznatků, tj. jeho psaného textu, jak je to ostatně pod vyobrazením uvedeno.

Na s. 288 interpretuje autor recenze nepřesně mé poznatky. Píší všude o „kratinkém trojlodí“ jako o nově připojené celistvé části, s níž byla současně vybudována nová obvodová zeď severní boční lodi až po ústupek. Viz k tomu s. 37d. mého textu a dále zjištění *Machova*, uvedená v I. kapitole. Nenapsala jsem také nikde, že zbývající stopy obvodové severní zdi Vratislavovy baziliky jsou uloženy pod základy zdi nynější, ale že jsou pod zdi nynější, jinými slovy v terénu pod nynější podlahou. Jak patrně z recenze, dává mně tu *I. Borkovský* plně za pravdu, když říká (rec. s. 288): „Avšak před vchodem do sakristie od východu ze severní boční lodi bylo zjištěno a dokumentováno v základech svislé přerušení základů, jako by ke starším základům byla přizděna severní zeď, směřující nerušeně souvislým zdívkem k východu, k apsidě.“ Již *Mach* učinil toto zjištění; opírala jsem se o ně, protože to odpovídalo stavu, který jsem během průzkumu viděla.

I. Borkovský vyslovil názor (rec. s. 288), že „kratinké trojlodí“ s kónickými základy náleží ke kostelu, který

vystavěl kníže Vratislav. Zdá se však, že kostel nebyl za života knížete Vratislava dostavěn. Byla postavena jen západní část kostela s náběhy zdiva východní části. Naznačují to nejasné zprávy o vysvěcení kostela po smrti Vratislavově. Proč také Boleslav II. padesát let potom stavěl kostel nový? ... V této západní části „kratinkého trojlodí“ do vyššího terénu byl pohřben kníže Vratislav a pak sem přenesena kněžna Ludmila. Východním směrem byl dostavěn kostel teprve za knížete Boleslava II.“

Podle *I. Borkovského* bylo tedy tělo knížete Vratislava uloženo v západní části rozestavěného kostela a tam byly také přeneseny ostatky kněžny Ludmily. Odporuje to především známé skutečnosti, že obvykle býval kostel stavěn nikoli od západu, ale od východu, zvláště když vyrůstal na volné ploše. Ve východní části stavby býval zakladatel také pohřben (tím netvrdím, že by nikdy nemohl být pohřben jinde). Bylo by také divné, že kníže Václav dal přenést ostatky své babičky do rozestavěného kostela, když sám jak známo měl nejen v úmyslu postavit nový kostel, ale i tento záměr provedl. Proč nedokončil on nebo jeho nástupce Boleslav I. kostel sv. Jiří, jak by bylo přirozené? Proč kníže Václav neposečkal s přenesením Ludmiliných ostatků do svého kostela sv. Víta? Nebo to se konaly bohoslužby v nedokončeném kostele sv. Jiří a nebyla tu tendence jej dokončit, ačkoliv to byl jediný kostel na hradě vhodný k tomu až do doby založení kostela svatovítského? Jistě jím nebyl kostel připisovaný *I. Borkovským* P. Marii, jak vyplývá právě z vlastních jeho poznatků. Předpokládané dokončení Vratislavova kostela Boleslavem II., jak se domnívá i *Borkovský*, je už z těchto důvodů více než nepravděpodobné.

Tuto nepravděpodobnost podporuje *I. Borkovský* ještě dalším svým vlastním zjištěním, uvedeným na stránce 291 své recenze, a to o hrobu lokalizovaném na sever od hrobu v ose kostela: „Myslím, že na tomto místě byli pohřbeni v rakvi z vydlabaného kmene Boleslav I. se svojí ženou Biagotou. Byl to první pohřeb knížete v novém Jiřském kostele vybudovaném Boleslavem II.“ Boleslav I. byl tedy také pohřben v nedokončeném kostele, ačkoli bylo jeho tělo možno uložit do kostela sv. Víta? Mimoto: tělo tohoto knížete bylo uloženo ve východní části stavby, ačkoliv teprve Boleslav II., tedy nástupce Boleslava I., věděl, jak bude východní závěr kostela vypadat? Jako vysvětlení tu nestačí zmínka *I. Borkovského* (rec. s. 291), že „Kostel byl pravděpodobně již před smrtí Boleslava I. tak dohotoven, že kníže mohl být v něm už pohřben“. Konečně pak: Jestliže knížecí pohřebiště bylo od počátku situováno do západní části stavby, proč tam nepokracovalo, měl-li se tak projevovat *Borkovským* předpokládaný dynastický kult druhého poloviny 10. století? V jakém smyslu jsem sama uvažovala o dynastickém kultu ve spojitosti s Karlem IV., plyne jasně z mého textu, stejně jako i to, že jsem nepochybovala o obsahu listiny z roku 1379. Vyvozovala jsem pouze závěry — po poradě s odborníky — z její opatrné a tehdy neobvyklé formulace.

Jestě dvě další otázky: Odkud a jak se dostal (rec. s. 293) „článek prstu, jenž podle anthropologického rozboru *E. Vlčka* chyběl kostře Vratislavově uložené v olovené schránce Vratislavova náhrobku“ do jedné ze dvou

opukových skřínek stejné velikosti, „které těsně přiléhaly k jižní straně hrobky Boleslava II.“¹ Jak si lze vysvětlit tvrzení *I. Borkovského*, že obratel kostry (rec. s. 290) „z jámy pod náhrobkem“ (*I. B.* tu míní nynější Vratislavův náhrobek) náleží kostře uložené v nynější Vratislavově tumbě, když (rec. s. 289 a 290) tato hrobová jáma 90 × 120 cm byla vyhloubena sekundárně pro menší kovanou rakev obdélníkového tvaru, ve které byly kosti složeny a znovu pohřbeny; to bylo nejpravděpodobněji provedeno v době Boleslava II., který do svého nového kostela přenesl kosti Vratislavovy z prvního kostela a pohřbil je v místech dnešního náhrobku do menší hrobové jámy. Z jámy pak . . .“

Jestliže tělo Vratislavovo bylo původně uloženo v západní části kostela, zde přeloženo jeho zbytky do truhlice a odtud přeneseny do východní části stavby, není dost dobře možné, jak míní *I. Borkovský*, aby se obratel a články prstu jeho kostry nalézaly nyní ve východní části stavby, a to ještě každý jinde a v západní části kostela nezůstalo naproti tomu vůbec nic. Spíše to napovídá, že tělo zemřelého, jehož kostra leží v gotické Vratislavově tumbě, bylo původně uloženo také ve východní části kostela.

Je jinou otázkou, náleží-li kostra z gotické Vratislavovy tumby skutečně knížeti Vratislavovi. *I. Borkovský* uvádí (rec. s. 290), že podle zjištění *E. Vlčka* náležela kostra z této tumbě muži, který zemřel „ve stáří 30—40 let“, kostra, nalezená v ose baziliky pak muži, který „zemřel ve věku 60—65 let“. K tomu lze pouze podotknout, že Boleslav II. zemřel ve větším stáří nežli 70 let, když se narodil před rokem 929 a zemřel roku 999. Tím chci říci jen tolik, že ani určení stáří tohoto knížete by zdaleka nebylo přesné, kdybychom kostru v ose baziliky chtěli spojit s Boleslavem II. O Vratislavovi pak vůbec nevíme, v jakém stáří zemřel. Ani datum narození jeho syna Václava k odhadu otcova stáří nepostačuje. Proto nemůžeme spojit bezpečně kostru z tzv. Vratislavovy gotické tumbě s knížetem Vratislavem a zároveň ovšem nemůžeme ani zásadně vylučovat, že tomuto knížeti náleží kostra v ose baziliky.

Poznatky *I. Borkovského*, uvedené v recenzi o hrobech, svědčí spíše pro mé závěry nežli pro jeho vlastní. Vyplývá z nich, že knížecí pohřebiště vznikalo ve svatojiřské bazilice od počátku s největší pravděpodobností na její východní straně. Zvláště pak tu napomáhá zjištění *I. Borkovského*, že právě v této části byl pohřben Boleslav I. s manželkou Biagotou. Východní závěr svatojiřského kostela musel být v době smrti Boleslava I. hotov. Mimoto Kristiánova legenda jasně vypovídá, že kostel sv. Jiří byl v době Vratislavovy smrti hotov (*J. Pekař, Die Wenzels- und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians, Prag 1906, 96 a také FRB I, 205: . . . firmato regno basilicam in honorem beati Georgii martyris statuit, sed morte preventus, eius consecrationem diu desideratam minie perspexit*). Poučenost Kristiánovu o prostředí Čech není třeba připomínat, jeho zprávy jsou naopak cenné, protože pocházejí z 10. století. Vysvěcení kostela mohlo následovat po dokončení stavby i ve značně velkém časovém odstupu, jak známo, protože je v té době musel provést řezenský biskup.

A nyní ke křížové prohlubni. Je nutno srovnávat nejen její tvar, ale i měřítko, umístění, protože to všechno do-

hromady dovoluje uvažovat o její funkci. Správnost tohoto mého postupu, a nikoliv *I. Borkovského*, plyne z podobných úvah jiných autorů, také ze společné práce *G. P. Fehringa* a *G. Stachela*, otištěné ovšem v jiné publikaci nežli kterou cituje *I. Borkovský*. Závěry těchto dvou autorů podporují naopak můj názor, že totiž ve svatojiřské prohlubni byly uloženy ostatky.¹ Na s. 42 této práce je uvedeno, že v ose lodi podélného jednolodního kostela, pocházejícího (jak je dále napsáno) asi z 9. století, byly nalezeny dvě prohlubně křížového charakteru o stejné délce ramen kříže, které lze považovat asi za „Reliquiengräber“. Autoři odkazují v této práci na literaturu a také na podobné ostatkové schránky jinde nalezené, jako např. v cášské kapli. Nevidím tedy dosud jiný možný výklad svatojiřské křížové prohlubně, nežli který jsem podala. K otázce, zda tato prohlubeň měla původně čtyři ramena a předcházela hrobu nebo zda byla vyhloubena po něm v podobě tří ramen, se vrátím později.

K jižní podvěžní kapli: *I. Borkovský* (rec. s. 287) píše, že uvádím souvislou jižní obvodovou zeď baziliky v místech, kde se k ní dosud pojí podvěžní kaple. Sám považuje tuto zeď za Machův výmysl, který prý mně vyhovuje, protože situuji „Vratislavův kostel do středu hlavní lodi; proto na jižní straně musí běžet dělicí zeď, ke které podle *A. Merhautové* byla později přizděna kaple pod jižní věží. Základy jižní zdi dnešní hlavní a jižní postranní lodi ani základy zdiva nepodloženého kostela Vratislavova tam neprobíhaly, nikdy tam nebyly“. Dále pak (s. 288) se recenzent dovolává *K. Gutha*, který v roce 1914 zjistil, že „V popisovaných místech nikdy neexistovalo žádné zdivo“.

Především je nad vši pochybnost, že pod pojmem Vratislavova bazilika míním východní část jejího nynějšího trojlodí a že jsem ji nesituovala do středu hlavní lodi, jak recenzent uvádí. Dále pak nelze obviňovat *Macha* z podvodu, že si zeď, přesně řečeno základ jižní zdi baziliky a jižní kaple vymyslel, zvláště když on poprvé tuto část stavby zkoumal. *Mach* byl také kontrolován ve své činnosti, vyskytovaly se zde komise. Proč jsem se o jeho zjištění opírala, vyplývá právě z přesnosti jeho zápisů a ze skutečnosti, že jeho poznatky byly kontrolovány. *K. Guth* již situaci v původním stavu neviděl. A jak se neopírá o *Machovo* zjištění, píše-li na str. 10 v kapitole XIII: „Základ severní zdi kostelíka (na vysvětlenou: *Mach* považoval podvěžní kapli za Vratislavův kostelík) silně 102 cm sahá v břídle 15 cm, zdi západní 32 cm pod tento původní vápenný povlak, kdežto jižní a východní 102 cm silné s apsidou 90 cm silnou, měly základ 62 cm hluboký“. Na str. 11 *Mach* dále pokračuje: „Základ kostela Mladou budovaného (*Mach* tím míní bazilikální trojlodí) posazeno bez základu přímo na skálu břídlovou, a sice při obvodní zdi jižní lodě průměrně o 23 cm výše než přiléhající severní zeď kostelíka Vratislavova . . .“ V oddílu II, str. 26 uvádí *Mach* své zjištění o oblouku, spočívajícím na polopilířích, který dělí klenbu křížovou od polovalené v podvěžní kapli: „Pilíře

1. Viz *G. P. Fehring - G. Stachel, Kirchenanlagen und Siedlungsreste des Mittelalters in Unterregenbach, Forschungen zur Archäologie des Mittelalters in Nordwürttemberg, Bd. 50, 1966, 29d.*

tohoto oblouku s původním zdívkem kaple nebyly v žádném organickém spojení, nýbrž tvořily samostatná tělesa, k lici kaple přisazená“. Tento poznatek *Machův* souhlasil se stavem, odhaleným během průzkumu vedeného *I. Borkovským*. Že bylo možno *Machovi* tento poznatek přesně učinit, plyne z následujícího jeho textu (část II, s. 29): „Zároveň musel býti prozatímně podezděn oblouk v kapli pod západní stranou věže, aby tlak na jižní pilíř byl zmírněn, což dalo se tím spíše provésti, jelikož pod touto stranou, rovněž jako pod apsidou kaple, základové zdivo sahalo v plné souvislosti na 1,09 m pod dlažbu kostela, neb průměrně 80 cm nad dlažbu ulice, kdežto na severní straně byl základ 62 cm pod dlažbou kostelní. Poměry tyto jsou zajímavé v porovnání se zdívkem kostela trojlodního . . . jehož základy při jižní lodi sahají pouze 39 cm pod dlažbu kostela. Zdá se, že při stavbě věže po ohni roku 1142 celé zdivo původní staré kaple bylo zesíleno a prohloubeno.“ O zesílení zdiva kaple mluví pak ještě *Mach* na jiném místě svého rukopisu. Jak patrně podle těchto citací *Machových* zápisů, byla na severní straně podvěžní kaple základová zeď a přiléhala ke zdi trojlodí; jejich uložení se lišilo — mimo jiné — hloubkou. Tohle všechno si *Mach* nemohl vymyslet. Z jeho zjištění je třeba vycházet. Konečně pak, kdyby jižní kaple byla budována současně s trojlodím, jak předpokládá *I. Borkovský*, byl by základ obou těchto částí s největší pravděpodobností jednotný.

I. Borkovský (rec. s. 290) píše v souvislosti s hrobem v ose baziliky, že „Na západním konci hrobové jámy byla souvislá zeď na maltu z drobných opukových kamenů, původní to základy oltáře sv. Kříže, který zde stál

ještě v 19. stol., jak se o tom zmiňuje *K. Vl. Zap* (Pam. arch. IV)“. Tento *K. Vl. Zap* (Chrám sv. Jiří na hradě Pražském, Pam. arch. IV, 1961, 162) uvádí však v této práci, citované *I. Borkovským*, a to na s. 171 něco jiného: „V přední části presbyteria stojí ještě také dva postranní oltáře a sice po pravé straně oltář sv. Jana Nep., naproti němu oltář sv. Kříže, oba v strašném parukovém slohu“. Oltář tedy nestál u hrobu v ose kostela, ale naopak jeho náhrobník byl již tehdy obklopen barokovou mříží, jak rovněž *Zap* v témž článku (s. 164) píše, že totiž kněžna — abatyše Aloisia Teresia z Widmanů (1731—1735) „dala zříditi schody do presbyteria a pod nimi vchod do krypty . . . způsobem . . . parukovým, v jakém taktéž veškeré železné mříže na těchto schodech, před kaplí sv. Ludmily a okolo náhrobku Boleslava II., abatyši Mlády a Kunhuty vyvedeny jsou, jež také vesměs udělati dala“. Byl tu tedy v *Zapově* době stav, který trvá dosud. Můj názor o oltáři sv. Kříže není tedy vyvrácen; vrátím se k němu, až bude vypublikována nálezová zpráva.

Současně se potom také vyjádřím k tvrzení *I. Borkovského* (rec. s. 288), že ve dvou jamách v západní části hlavní lodi stály pravděpodobně sloupy pro lešení a že tu nemohly stát sloupy, nesoucí křížové klenby, jak mnozí autoři předpokládali. O tom, že tu klenby byly, přesvědčují klenební čela, dosud zachovaná na jižní straně hlavní lodi. I kdybychom neznali zjištění *Machova*, je tu možno zásadně vylučovat klenby křížové nesené sloupy a připouštět pouze klenby valené?

Tón recenze *I. Borkovského* a způsob jeho argumentace ať posoudí čtenář sám.

A. Merhautová-Livorová.